

QARDAŞ KÖMƏYİ

KARDEŞ YARDIMI

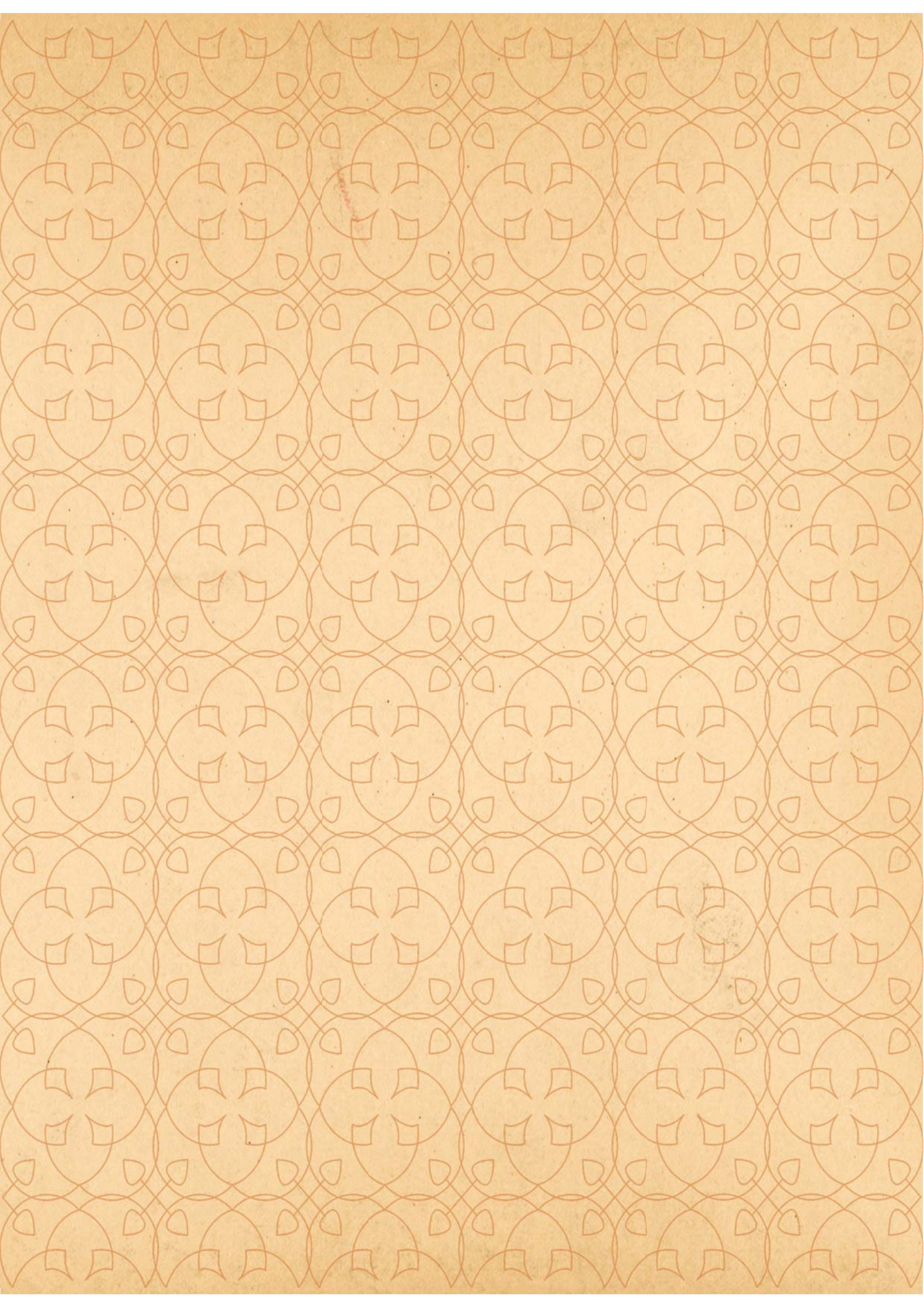
Hərbəddələr Nəfisi
Hərpedələr Yararına

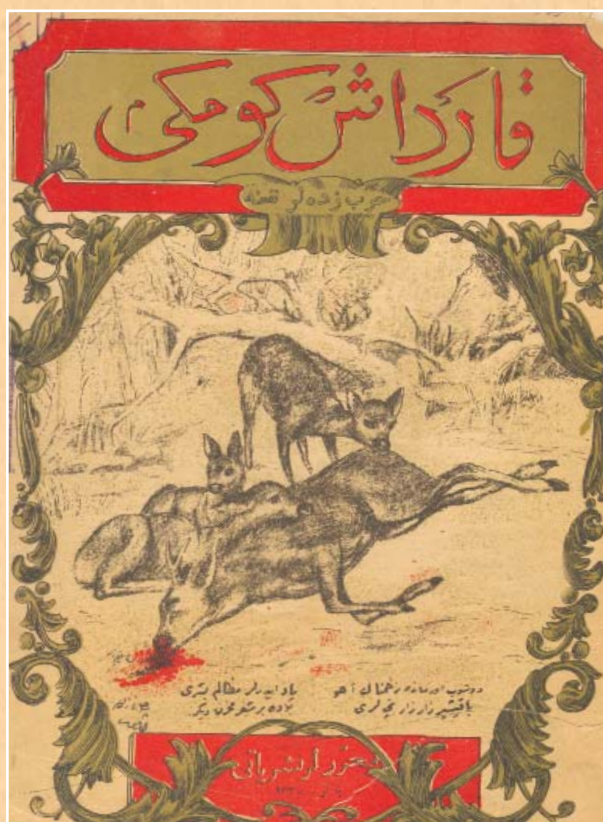
Düşüb ormanda zəxmnak ahu
Bakışar zar-zar necsləri
Yad edərler məzalimi-şəəri
Bu da bir şəiri məhzəni digər.

Düşüb ormanda bəcarə ahu
Bakışar zar-zar nicələri
Yad ederler məzalim-i bəşəri
Bu da bir başka hüziün şəiri.

Mühərrirlər Nəşriyyatı
Baku 1335 / 1917

QARDAŞ KÖMƏYİ

KARDEŞ YARDIMI

Məsləhət Heyəti

Prof. Dr. Nizami CƏFƏROV

Dr. Salih POLAT

Ahmet TECİM

Redaksiya Heyəti

Prof. Dr. Minəxanım NURİYEVA

Dos. Dr. Mehmet RIHTİM

Dr. Ahmet NİYAZOV

Dr. Abbas QURBANOV

Fəridə ƏLİYEVƏ

Eldar KƏRİMOV

Transliterasiya və Sadələşdirən

Arif HƏŞİMOV

Sedat DEMİR

İbrahim EROL

Dizayner

Sərxan İSGƏNDƏROV

Bu kitab, Türkiyə Respublikası Başnazirlik Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi və Gəncliyə Yardım Fondunun dəstəyi ilə çap olunmuşdur.

Kitabda ifadə olunan mövqe və fikirlər müəlliflərə aiddir; Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi və Gəncliyə Yardım Fondunun mövqeyini əks etdirən mətnlər olaraq qiymətləndirilə bilməz.

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

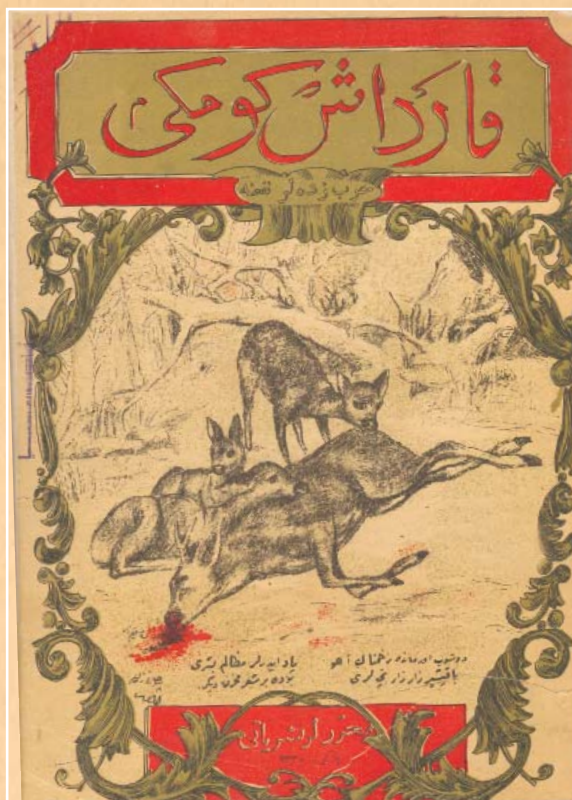
№ 108; ISBN: 978-9952-449-70-9

www.ipekyolunesriyyati.az

ipekyolunesriyyati@gmail.com

Tel: (+994 12) 492 32 23; Fax: (+994 12) 492 21 67

QARDAŞ KÖMƏYİ

KARDEŞ YARDIMI

T.C. BAŞBAKANLIK
TİKA
TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON
AJANSI BAŞKANLIĞI

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
GƏNCLİYƏ YARDIM
FONDU

Bakı - 2012

ÖNSÖZ

20. yüzyılın başlarında SSCB'nin Azerbaycan'ı işgal etmesiyle birlikte Türkiye ile tüm Türk dünyasının ve de Azerbaycan'ın arası tel örgülü sınırlarla ayrılmış oldu. Aynı dilin, aynı dinin, aynı tarihin ve aynı duyguların paylaşıldığı bu geniş coğrafya, yaklaşık bir asır boyunca kardeşlerin birbirine olan hasret acısına sahne oldu. Ve yıllar sonra Anadolu Türklerinin Türk dünyasıyla ve dolayısıyla da Azerbaycan'la arasındaki sınırların kalkmasıyla birlikte ayrılık hasreti artık kutlu bir vuslata dönüştü. Merhum Cumhurbaşkanı ve Milli Önder Haydar Aliyev Cenaplarının *"Türkiye-Azerbaycan bir millet, iki devlettir"*. sözü Azerbaycan-Türkiye kardeşliğinin ne denli ayrılmaz olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Ulu Önder M. Kemal Atatürk'ün ise; *"Azerbaycan'ın kederi bizim kederimiz, sevinci bizim sevincimizdir"*. sözleri halklarımız için bir düstur olagelmıştır. Bütün bunlardan sonra hasretle geçen onlarca yılın acısını sararcasına ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, eğitim ve de strateji gibi pek çok alanda ortak projeler süratle hayata geçirildi.

Halklarımız en zor zamanlarda bile omuz omuza vererek birbirlerine kardeş yardımını esirgememişlerdir. İster yüzyılın başında 1918'de kurulmuş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyetini isterse de yüzyılın sonunda 1991 yılında istiklalini kazanan Azerbaycan Cumhuriyetini tanıyan ilk devletin dost ve kardeş Türkiye olduğu gerçeğini Azerbaycan Halkı bu gün bile tüm minnettarlığıyla anmakta ve hatırlamaktadır.

Bununla birlikte Anadolu Türklerinin bağımsızlığını koruması için Çanakkale savaşlarında kahramanca savaşıp şehit olan Azerbaycanlı gönüllüler ise halkımızın hafızasında en müstesna yerlerini almışlar ve sonraki nesiller için son derece asil bir örnek oluşturmuşlardır.

1918 yılında Azerbaycan'ın istiklali uğruna canlarını feda eden Kafkas İslam Ordusu'nun 1130 şehit askeri bu gün müstakil Azerbaycan toprağında Türkiye ve Azerbaycan bayraklarının gölgeleri altında Azerbaycanlı şehit kardeşleriyle birlikte tıpkı cephede olduğu gibi omuz omuza huzur içinde yatmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti ve Anadolu insanı, Ermenilerin Karabağ'ı işgali sırasında yüzlerce şehidimizin ve bu işgal neticesinde oluşan bir milyondan fazla mültecinin acı ve ıstırabını her zaman yüreğinde hissetmiştir.

İşgal döneminde kardeşler arasındaki ayrılık dolu yıllar ilmi ve fikri alanlarda bazı kopuklukları beraberinde getirse bile tarihleri bir olan dostluklara ve kardeşliklere hiçbir zaman menfi tesir edememiştir. İşte bu derin tarihi dostluk ve kardeşliğin en önemli yapı taşlarından biri de Azerbaycan Türklerinin, I. Dünya savaşı sırasında Rus işgaline uğrayan Türkiye topraklarında "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi" ve "Kardeş Yardımı Dergisi" vasıtasıyla Anadolu Türklerine

yapmış olduđu yardım faaliyetleridir. Şimdiye kadar birkaç önemli ilmi çalışma yapılmış olsa da bu konu yeteri kadar incelenmiş ve aydınlatılmış değildir.

Bu konulardaki bilgi eksikliklerini ortadan kaldırmak, Azerbaycan ve Türkiye halkının birbirlerine karşı sevgilerini ve samimiyetlerini bir kez daha vurgulamak son derece önemlidir. Bu onurlu duruşu tarihin tozlu raflarından alıp günümüzün idrakine sunmak, o zor günlerde hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan maddi ve manevi yardımların hemen her türlüşünü yapan bu insanları minnet ve şükranla yâd etmek insanlığımızın bir gereğidir. Kendilerini hayra ve hizmete adanmış, komşusu açken tok uyumayı kendine ar addetmiş bu çilekeş insanların yaptıkları hizmetleri bu gün de devam ettirmeye çalışmak, onlara hürmet ve saygı borcumuzu en azından bu şekilde ödeme gayretinde olmak vicdani bir görev ve de ödevdir. Bu bağlamda; karşılıksız ve her daim diri olan bu kardeşlik ruhunun dünya var oldukça devam ettirilmesi ve yeni nesillere aktarılması her birimizin üzerine düşen tarihi bir vazifedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu çalışmayı siz değerli okuyucularımızın istifadesine sunmaktaki amacımız; iki kardeş devlet arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin, aynı zamanda vakıf/hayriye geleneğimizin tarihi derinliğine nüfuz etmek ve bu değerli hazineyi genç nesillerimize aktarmaktır.

Derginin transliterasiya ve sadeleştirilmesinde, hem 1917'de ilk basıldığı tarihteki Azerbaycan dili, hem de günümüz Azerbaycan dili dikkate alınmıştır. Dergideki makalelerin rahat ve akıcı bir şekilde okunması için kelimelerin asılları korunmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bazı yerlerde “k” ünsüzü “g” ünsüzü ile (kibi – gibi), “g” ünsüzü ise “y” ünsüzüyle değiştirilerek okuyucunun manaya daha hızlı nüfuz edilmesi amaçlanmıştır. Metinlerin tercümesi esnasında tespit ettiğimiz bazı matbaa yanlışları düzeltilmiş, sözcüklere ilave edilen eklemeler ise parantez içerisinde gösterilmiştir. Dergi sayfalarının sol alt kısmına koyulan rakamlar yeni baskının sayfa numaralarını, sayfanın üst kısmına koyulan rakamlar da bu derginin orjinalindeki sayfa numaralarını göstermektedir.

Şunu da belirtelim ki; elinizdeki bu çalışmada makalesi bulunan yazarların fikirleri ile siz değerli okuyucularımızın düşünceleri bazen örtüşmeyebilir. Dergideki düşünce ve değerlendirmeler yazarlara ait olup, kitabın baskıya hazırlanmasında emeği geçen teşkilat ve şahısların düşüncelerini yansıtmamaktadır. Her ne kadar çok titiz bir çalışma ile bu eseri derlemiş olsak bile taktir edersiniz ki, hiçbir çalışma hatasız ve kusursuz değildir. Bundan dolayı siz kıymetli okuyucularımızın hoşgörüsüne sığınıyoruz..

Bu önemli eserin yeniden ihya edilmesine yakın ilgi gösteren, eserlerin temini ve tercüme edilmesinde özverili katkılarda bulunan, bilgi ve tecrübeleriyle bizlere büyük katkıları olan ve her türlü kolaylığı gösterip yardımlarını esirgemeyen tüm dostlara minnet ve şükranlarımızı bildirir, kendilerine teşekkür ederiz.

Ahmet TECİM

Gəncliyə Yardım Fondunun Prezidenti

QARDAŞLIQ BORCU, İNSANLIQ VƏZİFƏSİ

1917-ci ildə Bakıda “Qardaş köməgi” adlı bir məcmuə nəşr olundu. Bu toplu sözün ən yüksək anlamında nəcib və ülvî insaniyyət vəzifəsinin, təmənnasız qardaşlıq borcunun, yurdundan-yuvasından didərgin düşmüş, məşəqqətli qaçqın həyatı sürən, min bir izdiraba düçar olmuş bixarələrə vicdanlı ziyalıların mənəvi və maddi yardımının parlaq örnəyi idi.

Məcmuədə verilmiş yazıların bir çox baxımdan bu gün də aktual olduğunu, müəlliflərin ədəbiyyat, siyasət, mədəniyyət sahəsindəki nüfuzunu nəzərə alaraq, qardaş Türkiyələ qarşılıqlı yardım əlaqələrimizin bariz rəmzi, çətin gündə dost köməyinin nəcib timsalı olan bu kitabın dilini, üslubunu, imlasını saxlamaqla originalı ilə yanaşı həm Azərbaycan dilində həm də Türk dilində latın əlifbasıyla yenidən nəşr edilməsinə töhfə verən bütün qurum və təşkilatlara təşəkkürümüzü bildirirəm.

“Qardaş köməgi” bir çox cəhətdən unikal, misilsiz kitabdır. Birincisi ona görə ki, bu topluda yazıları dərc olunmuş müəlliflər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının, elminin, siyasətinin ən mümtaz simalarıdır. Bu fikri təsdiq etmək üçün onlardan bir neçəsinin adlarını çəkmək yetər:

Hüseyn Cavid, Talıbzadə Abdulla Şaiq, Ömər Faiq Nemanzadə, Əhməd Cavad, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Abbas Səhət, Salman Turxan (Mümtaz), Məmməd Səid Ordubadi və s.,

Bəs bu qədər müxtəlif əqidəli, müxtəlif yaşlı, müxtəlif sosial duruma malik olan, müxtəlif, hətta ən uzaq şəhərlərdə yaşayan insanları birləşdirən ümumi məqsəd nə idi? Yüksək humanizm amalı, məzlumlara, əziyyət çəkənlərə, ehtiyacı olanlara qardaş əli uzatmaq, yardım göstərmək, maddi və mənəvi dəstək olmaq istəyi...

1914-cü ildə başlayan Birinci Cahan Hərbində Osmanlı imperiyası Antantaya (Rusiya, İngiltərə və Fransa) qarşı olan tərəfdə idi. Uzun əsrlər boyu ara-sıra baş verən rus-türk müharibələrinin-bu son savaş insan faciələri baxımından ən dəhşətlisi idi. Cənub-Qərbi Qafqazın və Şərqi Anadolunun əzəldən bəri türklər yaşayan bölgələri müharibə meydanlarına çevrildikcə milyonlarla günahsız insan- bir anda hər şeyini itirir, ac-yalavac qaçqınlara çevrilir, viran qalmış evlərini, yurd-yuvalarını tərk edib sərgərdan həyat keçirməyə məcbur olurdular.

Doğrudur, qanlı müharibələr, işğallar zamanı qaçqınların qisməti çeşidli millətlərin taleyinə düşür. Ancaq qaçqınların aqibətinə indi olduğu kimi o vaxt da dünya, özəlliklə, Qərb, Avropa və Rusiya ictimaiyyəti ikili standartlarla yanaşırdı. Məcmuədə dərc olunmuş yazılarda bu açıq-aydın göstərilir.

Bu məcmuəyə təkrar qaydılması, onun yeni, latın əlifbasıyla nəşr edilməsi yalnız tarixi baxımdan əhəmiyyət kəsb etmir. Bu yazılarda qaldırılan məsələlər bu gün də o vaxtkı kimi gündəmdədir. Bu gün qarşımıza çıxan bir çox problemlərin səbəbini və kökünü də bu məcmuədə tapa bilərik. “Tarixi unudanlar onu bir daha yaşamağa məhkumdurlar” – deyiblər. Tariximizin acı səhifələrini unutmamağımız, onları bir daha yaşamayacağımızın rəhnidir.

Prof. Dr. Nizami CƏFƏROV

Millət Vəkili,

Azərbaycan-Türkiyə parlamentlərarası dostluq qrupunun həmsədri

TÜRKİYE-AZERBAYCAN: ETELE TIRNAK, AYRILMAZ İKİ PARÇA

Türkiye ve Azerbaycan....

Dost ve kardeş...

Etele tırnak, ayrılmaz iki parça...

Birinin sevinci, diğerinin sevinci; birinin kederi, diğerinin kederi...

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dostluk, hatta dostluktan öte kardeşliğin eşine az rastlanılır. Kimin ayağına diken batsa, diğeri bunu yüreğinde hisseder.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşlik anlatılamaz, başka ülkeler ve başka milletler tarafından da anlaşılamaz.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temel çerçevesini her iki ülkenin halklarının gücünü tarihi köklerden, dil, din ve medeniyet birliğinden alan yakınlığı teşkil etmektedir.

Aramızdaki hemreylilik (dayanışma) ruhu iyi günde olduğu gibi kötü günde de, barış ta olduğu gibi savaş zamanında da devam etmektedir. Milletimiz birlikte sevinip, birlikte üzüldü, gerektiğinde birlikte savaşır. Halklarımız arasındaki hemreylilik ruhunu merhum Bahtiyar Vahapzade şu sözleri ile ne güzel ifade etmiştir:

Dinimiz bir, dilimiz bir,
Ayımız bir, ilimiz bir,
Aşkımız bir, yolumuz bir,
Azerbaycan – Türkiye:
Bir milletik, iki devlet,
Aynı arzu, aynı niyet.

Türkiye ve Azerbaycan dost ve gardaş ülkelerdir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler kadim ve zengin tarihe sahiptir.

Birinci Dünya Harbi yıllarında ve sonrasında Anadolu Türkü'nün ağır şartlar altında kaldığı dönemde Bakü merkezli yapılan "Kardeş Kömeği" gardaşlık hukukunun ete kemiğe bürünmüş örneklerinden sadece birisidir.

Bu sefer, Anadolu insanı kendisi zor bir durumdayken 1918'de tam 8.000 kişilik eğitimli ordusunu en değerli komutanlarından Nuri Paşa idaresinde Bakü'nün azad edilmesi için Azerbaycan'a göndermiştir.

Çok değil bu hadiseden sadece üç yıl sonra bu kez Azerbaycan Hükümet Başkanı Neriman Nerimanov'un zordaki Türkiye'ye yaptığı altın, petrol ve ruble yardımına Mustafa Kemal Paşanın yazdığı teşekkür mektubuna karşılık; "Paşam, Türk Milletinde kardeş kardeşe borç vermez. Kardeşler her zaman kardeşinin elinden tutar" ifadesini başka hangi millet anlayabilir?

Türkiye ile Azerbaycan'ın dostluk ve kardeşliğini besleyen çoğu zaman ortak acılarda buluşması olmuştur. Kaldı ki, gerçekte kader arkadaşlığı da bir nevi keder arkadaşlığı değil midir?

Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir" ve Haydar Aliyev'in "Tek millet, iki devlet" ifadeleri tarihe mal olmuştur ama bugünkü Türkiye ve Azerbaycan'ı yöneten Devlet Adamları tarafından da bu hakikat yaşatılmaktadır.

Nitekim, 12 Haziran 2011 seçiminden sonra Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden sonra ikinci yurtdışı seyahatini 27 Temmuz'da Azerbaycan'a yapmış ve burada "Dağlık Karabağ sadece Azerbaycan için değil bizim için de kanayan bir yaradır" ifadesi ile Azerbaycan için en önemli meselede açıkça bir tavır ortaya koymuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham ALİYEV de 25 Ekim 2011 tarihinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısı için geldiği İzmir'de yaptığı açıklamada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine Azerbaycan'ın seçildiğini ama bunun aynı zamanda Türkiye'nin de bir makamı olduğunu vurgulamıştır.

1917 yılında müslüman basın tarafından kamuoyu oluşturmak ve gelirinin Anadolu'daki savaş mağduru kardeşlerine yardım için kullanılacak Kardeş Kömeği Dergisi'nin basımının yapılarak yeni nesillere aktarımının sağlanması ve Azerbaycan'da vakıf geleneğinin çok köklü bir tarihi geçmiş olduğuna dikkatleri çeken Konferansın kardeşlik bayrağının yeni nesillere aktarılmasında önemli katkı sağlayacağı muhakkaktır.

"Kardeş Kömeği" faaliyetleri, Milletimizin bir ve beraberliğinin en güzel örneklerinden biri olmuştur. Bu faaliyetlere teşni ruhu, günümüze taşıyan ve yeni nesillere aktarılmasına aracı olan kurum ve kuruluşlara teşekkür ediyorum.

"Kardeş Kömeği" Dergisi'nin çıkarılmasına sebep olan ruhun, günümüze ve yarınımıza ışık tutacağı, ülkelerimiz arası ilişkilerin güçlenmesinde mühim rol oynayacağına ve burdan hareketle bu sarsılmaz ruhtan, Türk Dünyasının ilham alacağına inanıyorum.

Tekrar vurgulayalım; Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşlik kelimelerle anlatılamaz. Bize düşen bu dostluk ve kardeşlik bayrağını gelecek nesillere daha da yücelterek teslim etmektir.

Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR

TBMM Adana Milletvekili,

Türkiye-Azerbaycan Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı

SUNUŞ

“Biz Azerbaycanlılar, İzmir’in işgalinden ta şimdiye kadar Anadolu’nun sinesine yayılmış olan cephelerindeki kahraman Türk ordusunun her bir adımını bütün kalp çarpıntısıyla takip etmiş ve etmekteyiz ve Anadolu’da olan her bir vakayı aynı sizin hissiyatınızla yaşamışız, yaşıyoruz ve her daim yaşayacağız.

1 Mart 1922, İbrahim Ebilov”

Oğuz boyları tarafından bir “**Türk Yurdu**” haline getirilen Azerbaycan, coğrafî konumu ve zengin tabii servetlere sahip olmasından dolayı, devamlı surette civar büyük ülkelerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bu hâkimiyet mücadelesine XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren büyük bir güç olarak katılan Çarlık Rusyası, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Kuzey Azerbaycan’da hâkimiyet kurmaya başlamış ve 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile İran, 1829 Edirne Antlaşması ile de Osmanlı Devleti, Rusya’nın bölgedeki hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır. Böylece hâkimiyetine giren Kuzey Azerbaycan’da Rusya, sömürgeci bir siyaset izlemeye yönelirken, bölgenin kültürel, etnik ve dini yapısı üzerinde devamlı oyunlar oynamaya başlamıştır. Bölgenin asıl sahibi olan Azerbaycan Türklerini uyutmak ve özellikle Türkiye ile olan ırkî, dinî ve kültürel bağlarını gevşetmek ve koparmak için çok planlı ve sürekli bir politika takip etmiştir.

Çarlık Rusyası’nın hâkimiyet kurduğu diğer Türk illerinde olduğu gibi, Azerbaycan’da da askerî ve siyasî yayılmasının yanında, Türk ahaliyi Hristiyanlaştırmak, Ruslaştırmak ve köle konumuna getirmek politikası izlemesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Azerbaycan Türkleri arasında “**Milli Uyanış Hareketleri**”nin başlamasına sebep olmuştur. Bu dönem de daha çok kültürel alanda kendini gösteren milli uyanış hareketleri, XX. yüzyıl başlarında siyasî alanda da kendisini hissettirmiştir.

Azerbaycan Türkleri arasında milli uyanışın başlaması, “millet olma” bilincinin gelişmesi, doğal olarak aynı ırktan geldiği, aynı dili konuştuğu ve aynı din ve kültüre sahip olduğu Türkiye Türklerine karşı ilgisinin artması ve kardeşlik duygularının ön plana çıkması sonucunu da doğurmuştur.

1905 Rus İhtilalinden sonra, Azerbaycan’da sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda yaşanan gelişmelerin bu süreçte önemli bir etkisi olmuş, özellikle Azerbaycan Türk basını ve aydınlarının

katkıları ile büyük aktivite göstererek, doğal seyrine yerleşmiştir. Bu dönemde yetişen Mirza Feth Ali Ahundov, Hasan Bey Zerdabi, Hüseyinzâde Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu, Mehmed Emin Resulzâde gibi Azerbaycan Türk aydınlarının Azerbaycan Türklerinde milli uyanma ve millet olma bilincinin gelişmesinde büyük rolleri olduğu gibi, Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Musa Nakiyev, Mirza Esadullayev, Murtaza Muhtarov vs. Azerbaycan milli burjuvazisinin de, özellikle sanat, kültür ve eğitim alanlarında yaptıkları yatırımlarla bu sürece önemli katkıları olmuştur. 1905 sonrasında Azerbaycan'da yaşanan Türk-Ermeni çatışması ve daha sonra Rusya'da Panslavist eğilimlerin ağırlık kazanması Azerbaycan Türklerinde birlik, dayanışma ve mücadele etme ruhunu geliştirerek "**Türkçülük**" akımının kuvvet bulmasına ve böylece Türkiye'ye karşı büyük bir ilgi ve sevginin meydana gelmesine yol açmıştır.

Bundan sonra Türkiye'de yaşanan her olay, her gelişme Azerbaycan'da yankı yapmaya başlamıştır. Nitekim bu gelişmeler Balkan Savaşları esnasında ilk meyvelerini vermiştir. Bu savaşlar esnasında, Azerbaycan Türkleri gerek maddi ve gerekse manevi olarak Türkiye'ye yardımlar yapmışlar, bir kısım Azerbaycan Türkleri gönüllü olarak Türkiye'ye gelerek, Balkan devletlerine karşı savaşmışlardır.

Azerbaycan Türkleri arasında milli bilincin geliştiği bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Daha Balkan savaşlarının uyandırdığı milli heyecanın tesirleri Azerbaycan Türkleri arasında sıcaklığını koruduğu bugünlerde, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa girerek, ilk başlarda küçük başarılar kazanması Azerbaycan Türklerinin milli bağımsızlık yolunda büyük ümitlere kapılmalarına yol açmıştı. Ancak Türk ordusunun Sarıkamış'ta büyük bir mağlubiyete uğraması, bu istiklâl arzularını törpülemiş ve onların bu konudaki ümitlerinin azalmasına sebep olmuştur.

Sarıkamış mağlubiyeti Kafkas Cephesi Savaşlarında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu savaş esnasında Türk ordusu büyük kuvvet kaybına uğradığı için artık Doğu Anadolu ve Karadeniz sahili Rus işgallerine açılırken, bu bölgelerde yaşayan Türkler içinde kara günler başlamıştır. Rus işgaline uğrayan ve savaş alanı olan bölgelerde Müslüman-Türk ahali Rusların, Ermeni ve Rum çetelerinin baskı, tecavüz, saldırı ve katliamlarına maruz kalmış, Kars, Ardahan, Kağızman, Oltu, Artvin, Ardanuç vs. pek çok bölgede yüzlerce köy dağıtılmış, binlerce savunmasız insan katledilmiştir.

Anadolu'da Türklerin yaşadığı bu felaketler çok geçmeden, Rus Hükümetinin katı sansürüne rağmen, özellikle Azerbaycan Türk basınının özverili çalışmalarıyla tüm çıplaklığı ile Azerbaycan kamuoyuna duyurulunca, Azerbaycan Türklerinde büyük üzüntü, heyecan ve infial yaratmıştır. Kardeşlerinin yaşadıkları bu felaketlere kayıtsız kalamayan Azerbaycan Türkleri bir taraftan bu katliam ve haksızlıkların durdurulması için hükümet nezdinde girişimlerde bulunurlarken, diğer taraftan "**Kardaş Kömeği**" şiarıyla tarihte eşi benzeri görülmemiş bir yardım çalışması başlatmışlardır. Bütün Azerbaycan Türklerinin fert ve cemiyetler olarak, büyük bir heyecan ve istekle başlattıkları bu "KardaşKömeği" faaliyetinde, Kafkas Cephesi Savaşlarından zarar görmüş, zor durumda bulunan binlerce Müslüman-Türk harpzedesi ve kaçkına yardımda bulunulmuştur.

Binlerce sahipsiz ve yetim çocuk sokaklardan, harabelerden toplanılarak, bunlar için açılan sığınacılara yerleştirilmişlerdir. Yalnız sivil ahali değil, Kafkas Cephesi Savaşlarında Ruslara esir düşen Türk askeri esirleri de bu yardım çalışmasından nasibini almıştır.

Bu yardım çalışmasında en büyük görevi ise 1905 yılında Bakü'de kurulmuş olan "**Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**" üstlenmiş, yardım çalışmalarını organize etmiş ve yardımların yerlerine ulaşmasını da sağlamıştır. 1915 yılı başlarından, savaş sonuna kadar Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi yardım heyetleri işgal edilen bölgelere giderek halka yiyecek, giyecek yardımları yaptıkları gibi onların hak ve hukuklarını korumuş, Kars, Ardahan, Kağızman, Oltu, Batum, Erzurum, Hınıs, Trabzon, Iğdır vs. yerlerde şubeler açmış, iâşe ve sağlık merkezleri oluşturmuş, Rus memurlarının Müslüman halka yaptığı haksızlıkların, Ermeni ve Rumların yaptığı tecavüz ve saldırılarının önünü almaya çalışmıştır. Ayrıca 1917 Şubat İhtilâliyle oluşan ortamda Ermeni saldırılarına karşı Türk halkını teşkilatlandırmaya çaba göstermiştir. Rus ordusunun Erzincan Mütarekesi'yle işgal ettiği bölgelerden çekilmesi esnasında, bölge halkı ile birlikte Ermenilere karşı verilen mücadelelerde birçok Cemiyet temsilcisi de Ermeniler tarafından şehit edilmişlerdir.

Azerbaycan Türkleri Kafkas Cephesi Savaşlarında felakete uğrayarak, mağdur duruma düşmüş Anadolu halkına yardımlar toplayabilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. "**Kardaş Kömeği**" günleri tertip edilmiş, tiyatro, opera gibi gösteriler düzenlenerek, bunlardan elde edilen gelirler Anadolu'da zor duruma düşmüş kardeşleri için kullanılmak üzere Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesine teslim edilmişti. Bu faaliyetlerden en önemlilerinden birisi de; hem Anadolu'da Türklerin yaşadığı felaketleri Azerbaycan halkına duyurmak ve hem de onlardan kardeşleri için yardımlar toplamak amacıyla gazete ve dergi çıkarmak olmuştur.

Savaş boyunca her kesimden insanların katıldığı bu yardım faaliyetlerine, Azerbaycan'da bulunan yazar ve şairlerde özel bir dergi çıkararak iştirak etmek istiyorlardı. Aslında ilk günlerden itibaren Azerbaycan'da çıkan gazetelerde, Anadolu felaketzedelerine yardım yapılması için yüzlerce makaleler yazarak, Azerbaycan halkının bu konuda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine önayak olmuşlar, hatta 1915 yılı Mart ayında bir sayılık "**Kardaş Kömeği**" adıyla bir gazete yayınlanmış, gazetenin geliri "harpzedeler" yararına kullanılırken, Azerbaycan halkı da yardıma davet edilmişti.

1917 yılına gelindiğinde Bakü'de bir toplantı düzenleyen Azerbaycanlı Türk yazarlar, geliri "harpzedelere" harcanmak üzere "**Kardaş Kömeği**" adıyla bir dergi çıkarmayı kararlaştırdılar. Azerbaycanlı Müslüman yazarlar tarafından bir sayı olarak çıkarılacak bu dergi için, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi gerekli olan izni alacak ve Cemiyetin başkanı **Mirza Esadullayev**de derginin sorumlu müdürü olacaktı.

1917 Şubat ayında çıkarılması kararlaştırılan "**Kardaş Kömeği**" dergisi, bazı sebeplerden dolayı gecikerek ancak Mayıs 1917'de çıkartılabildi. Mehmed Emin Resulzâde'nin sahibi olduğu "**Açık Söz**" gazetesinin "**Elektrik Matbaası**"nda basılan dergi, 80 sayfadan ibaret olup, 1 manattan satışı sunuldu. Arap harfleriyle, Türkçe olarak çıkarılan "**Kardaş Kömeği**" dergisinin baş kısmında çıkarılış amacı şu şekilde ifade edilmişti:

“Hasılatı harbzedeler faidesine gitmek için muharrirler tarafından neşrolunmuş siyasî, edebî, içti-maî bir mecmuadır.”

“**Kardaş Kömeği**” dergisinin Şubat değil de Mayıs ayında çıkması dergi yazarlarının da ifa-de ettiği üzere birçok açıdan daha olumlu sonuçlar vermişti. Çünkü Rusya’da meydana gelen 1917 Şubat İhtilâlinin tesiriyle Azerbaycan’da Rus sansür ve kontrolü azalarak serbest bir ortam oluşmuştu. Bu nedenle daha önce yazıldığında sansüre uğrayabilecek pek çok yazı, sansür ve denetimden kurtulmuş, Azerbaycan Türk yazarları düşüncelerini, daha hür ve sansür endişesi olmadan kaleme alabilmişlerdir.

“**Kardaş Kömeği**” dergisinin çıkarılmasına birçok yazar ve şair makale ve şiirleriyle katkıda bulunmuşlardı. Bunun yanısıra savaşın başından beri Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin Anadolu harpzedelerine yapmış olduğu yardımlarda büyük hizmetleri olan ve “**Baş Kömekçi**” sıfatını alan “**Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanof**” ile Azerbaycan’ın Devlet Duması vekili olup, harp-zede Müslümanlara yardım işinin devlet nezdinde resmi kanallarla da desteklenmesine çalışan **Mehmed Yusuf Caferov**’un yazıları da dergi de yer almaktadır.

Sultanov, “**Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti**” baş-lıklı yazısında Cemiyetin Anadolu harpzedelerine yapmış oldukları yardımlar ve bölgelerdeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi vermiştir.

Mehmed Yusuf Caferov; “**Müslüman Harpzedelerine Yardım İş ve Müslüman Vekilleri**” başlıklı ya-zısında Anadolu harpzedelerinin düşmüş oldukları felaketli günlere değinerek, bunlara yardım için Rusya Devlet Dumasında bulunan Müslüman vekillerin yapmış oldukları çalışmaları anlatıyordu. Caferov, Müslümanların dikkatlerini bu aç ve çıplak Müslüman harpzedelerine çekmeyi kendilerine bir vazife olarak telakki ettiklerini belirterek, bütün Rusya ve özellikle de Kafkas Müslümanlarını, maddi ve manevi yardıma çağırarak, onların sesini duyurmaya çalışan “**Kardaş Kömeği**” dergisi hakkında da düşüncelerini dile getirmişti.

Anadolu harpzedelerine yardım konusunda, İkbâl gazetesinde de yazıları bulunan **Ömer Faik Nemanzâde**ise “**Ben Kimim**” adlı makalesiyle dergide yer alıyordu. Türklere milli bilinç ve mille-tini sevmeyi, sahip çıkmayı aşılamaaya çalışan Ömer Faik, bundan sonra bütün Türklerin, Anadolu harpzedelerine yardım etmesi gerektiğini bildiriyor ve Azerbaycan halkını kardeşleri için fedakâr-lık yapmaya davet ediyordu.

“**Kardaş Kömeği**” dergisinde, Azerbaycan dışından bazı Müslüman-Türk yazarların da yazı-ları bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Orenburg’dan Fatih Kerim, savaş ve getirdiği felaketler hakkındaki düşüncelerini ifade ederek, Türk milletinin başka milletlerden daha çok büyük fela-ketlere maruz bırakıldığını, buna rağmen göstermiş olduğu sabır, metanet, acılara tahammül ve ağır başlılıkla her türlü takdire değer bir millet olduğunu belirterek, “böyle bir milletin kaderini takdir etmeyen büyükler ve zenginler hiç şüphesiz büyük günahkârdırlar” demektedir.

“**Kardaş Kömeği**” dergisine birçok Azerbaycanlı şair de, şiirleriyle katkıda bulunmuşlardı.

Bunlardan **A. Nazmi**, “*Arş İleri!*” adlı şiirinde Anadolu’da Türklerin daha önce yaşadıkları güzel hayatı tasvir ettikten sonra, savaş dolayısıyla düşmüş oldukları felaketleri anlatarak, vakit geçirmeden bunlara yardım edilmesi için çağrıda bulunuyordu.

Yusufzâde Ali Rai ise “*Konaklara*” adlı şiirinde, Anadolu’dan kaçıp gelen harpzede Müslümanları kendilerine gelmiş olan misafirler olarak kabul ediyordu.

Azerbaycan’ın önemli şairlerinden **Hüseyn Cavid**, “*Harp ve Felaket*” adlı şiirinde Anadolu harpzedelerinin düştükleri acıklı durumu bütün açıklığıyla tasvir ederek, Azerbaycan halkına duyuruyordu.

1. Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan’dan Anadolu’ya gönderilen yardım heyetlerinde bulunarak özellikle Kars’ta fedakârca çalışmış ve daha sonra Kızıl Ruslar tarafından şehit edilmiş olan Azerbaycan’ın ünlü şairlerinden **Ahmed Cevad** da “*Yazık*” adlı şiirini Anadolu harpzedeleri için yazmıştı.

Yukarıda belirtilenlerden başka, Azerbaycan’ın birçok önemli şair ve yazarı derginin çıkmasına yazıları ve şiirleriyle katkıda bulunmuşlardı.

Ayrıca **Talibzâde Abdullah Şaik**’in “*Eşhas*” adlı bir perdelik draması da dergide yer almaktaydı.

Birçok Azerbaycan Türkü de KardaşKömeği dergisine ilanlar vererek, maddi katkıda bulunurken, harpzedelere yardım amacıyla yapılan bu faaliyetten dolayı memnuniyetlerini bildirmişlerdi.

Bunların dışında dergide, başta Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin “İsmailiye” binası olmak üzere, Cemiyetin harpzedeler için yapmış olduğu yardım faaliyetleriyle ilgili birçok resim yer almaktaydı.

Azerbaycan Türklerinin “*Kardaş Kömeği*” 1. Dünya Savaşından sonra da devam etmiştir. Bu zamana kadar Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından sürdürülen yardım çalışmaları, gelişen olaylar sonucunda Azerbaycan Türklerinin istiklâllerini kazanmasıyla devlet eliyle yürütülmüştür. Bu dönemde Kafkasya’da biriken Türk askeri esirlerine ve Birinci Dünya Savaşı esnasında kaçkın düşerek Azerbaycan’a gelmiş Müslüman kaçkınlara bu kez devlet eliyle yardımlar yapılmaya başlamıştır.

Kars, Ardahan vs. bölgelerin Azerbaycanda bulunan kaçkınlarına yardım konusu günlerce Azerbaycan Parlamentosunun gündemini işgal etmiştir. Ayrıca Elviye-i Selase bölgesinde “Milli Teşkilatlanma” çalışmalarında ve Mondros Mütarekesi’nden sonra Türk ordusunun çekildikleri bölgelerdeki Müslüman ahalinin Ermenilere karşı korunması konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Devlet eliyle yapılan çalışmaların yanı sıra, Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi de Azerbaycan’da bulunan Türk esirlerine, yetim çocuklara ve kaçkınlara yardım yapmaya devam etmiştir.

Mondros Mütarekesi’nden sonra Türkiye’nin yeniden işgallere maruz kalması sürecinde, yine

Azerbaycan Türkleri tepkilerini göstermekten geri durmamıştır. Çeşitli bölgelerde “*Türk Milli Mücadelesi*”ne ve Yunan işgaliyle zor duruma düşmüş Türklere yardım çalışmaları başlatılmış, bu amaçla cemiyetler oluşturulmuştur.

22/23 Nisan 1920’de Azerbaycan Sovyet bloğuna dahil olduktan sonra dahi, Azerbaycan Türklerinin Türkiye’ye karşı ilgileri devam etmiştir. Türkiye’de yaşanan bütün gelişmeler, Azerbaycan gazetelerinin baş sütunlarında yer alırken, TBMM Hükümeti ile Azerbaycan Sovyet Hükümeti arasında da iyi ilişkiler kurulmuştur. Bu iyi ilişkilerin sonucu devlet olarak yapılan yardımların yanı sıra, Azerbaycan Türkleri fert ve cemiyetler olarak da Anadolu’daki kardeşlerine yardım yapmak istemişlerdir. Pek çok Azerbaycan Türk’ü bu dönemde *Azerbaycan İnkılâp Komitesi*’ne dilekçelerle başvurarak, Anadolu’da Yunan işgali yüzünden zor durumda bulunan kardeşlerine yardım toplamak için Cemiyetler kurmak istediklerini belirtmişlerse de, halkın bu gönülden gelen istekleri Azerbaycan İnkılâp Komitesi tarafından reddedilmiş ve İnkılâp Komitesi Türkiye’ye yapılacak yardımların yalnız devlet eliyle ve devlet tarafından yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu amaçla, Anadolu’da savaşta zarar gören Türkler için bir “*fond*” oluşturulmuştur. 1922 yılına kadar devam eden bu iyi ilişkiler, daha sonra Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye karşı siyasetinin değişmesi ile son bulmuştur.

70 yıla yakın süren bu devrede, Sovyet Rusya Azerbaycan Türklerine her türlü kültür emperyalizmini, asimile programlarını uygulamasına, onların Türklüklerini unutturmaya çalışmasına ve Türkiye ile bütün bağlarını koparmak için gösterdiği gayretlere rağmen, Sovyet bloğu dağılıp, Azerbaycan Cumhuriyeti ortaya çıktığında görülmüştür ki; Azerbaycan Türklerinin Türkiye’ye ve Türkiye’de yaşayan soydaşlarına karşı duydukları sevgi ve muhabbet hiç eksilmemiştir, hatta ziyadesiyle artmıştır. Dün olduğu gibi, bugünde Türkiye’de yaşanan her gelişme, her olay Azerbaycan’da ilgi ve yankı uyandırmaktadır.

Dün Kars’ta, Erzurum’da, Trabzon’da, Ardahan’da, Oltu vs. yerlerde yaşanan acı olaylar, bugün bütün dünya kamuoyunun gözü önünde Azerbaycan’ın birçok yerinde, Hocalı’da, Şuşa’da, Akdam’da, Fuzulî’de vs. yaşanmaktadır. Azerbaycan topraklarının bir kısmı Ermeni işgali altında bulunmakta ve buralarda yaşayan insanlar kaçkın düşerek, Bakü sokaklarında son derece zor şartlar altında hayatlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Yine 1988-1990 yılları arasında 200 binden fazla Türk, Ermenistan’dan Azerbaycan’a göçmek zorunda kalmışlardır.

Çok zor durumda bulunan ve öz doğma vatanlarına dönmek ümidiyle yaşayan bu insanlara Türk dünyası yardım elini uzatmak mecburiyetindedir. Azerbaycan topraklarının Ermeni işgalinden kurtarılması; Türk dünyasının en acil çözüm bekleyen ortak sorunudur. Türk milletinin yeni *Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyelerine, Hacı Zeynelabidin Tagiyevlere, Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanovlara, Ahmed Cevadlara* ihtiyacı vardır.

1. Dünya Savaşı yıllarında Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi öncülüğünde Azerbaycan Türklerinin yapmış oldukları ve Türk Dünyasındaki en büyük yardım ve dayanışma örneğini teşkil eden “*Kardaş Kömeği*” hareketinin bugünüme ve yarınımıza önemli bir ufuk açacağını ve

Türk Dünyasının bu faaliyetlerden alacağı çok önemli mesajlar olduğunu düşünüyorum. “*Kardaş Kömeđi*” dergisinin günümüz harflerine çevrilerek yeniden yayınlanmasının ve gündeme getirilmesinin Dünya Türkleri arasında dayanışma duygularının gelişmesine katkı sunacağına olan inancım, derginin yeniden yayınlanmasında emeđi geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Betül ASLAN

*Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı*

QARDAŞ KÖMƏGİ

HƏRBZƏDƏLƏR NƏFİNƏ

Düşüb ormanda zəxmənək ahu
Bakışır zar-zar neçələri
Yad edərlər məzalimi-bəşəri
Bu da bir şeiri məhzəni digər.

Mühərrirlər nəşriyyatı

Bakü - 1335/1917

KARDEŞ YARDIMI

HARPZEDELER YARARINA

Düşüp ormanda biçare ahu
Bakışır zâr-zâr niceleri
Yad ederler mezalimi-beşeri
Bu da bir başka hüznün şiiri.

Muharrirler neşriyatı

Bakü - 1335/1917

فادرانش کو می

حرب زده لر نفعه

دوشوب اور مانده زخمناک آهو
باقشیر زار زار بجه لری

ماد اید لر مظالم بتری
توده بر شوخون دیگر

صبا زلم
نقص

سحرور لر نشر یاتی

باکو - ۱۳۳۰

QARDAŞ KÖMƏYİ

“Qardaş Köməyi” Hasilatı hərbezadələr fəidəsinə getmək üçün mühərrirlər tərəfindən nəşr olunmuş siyasi, ədəbi, ictimai bir məcmuədir.

“Qardaş Köməyi” fevralda çıxacaq idi. Fəqət bir çox səbəblərə görə təxir edilə-edilə bu günə qədər qaldı. “Xeyirsiz şəxər olmaz” diyərlər. Bu deyişdəki hikmət ehtimal ki, əllərinizi öpməkdə olan bu məcmuənin keyfiyyəti təxirindəki qədər heç bir zaman zühur etməmişdir.

Lütfən bir az düşününüz. Bir az əvvəl nəşr olunsaydı heç şübhəsiz ki, bu məcmuənin ən qüvvətli sətirləri, ən ruhlu və ən mənalı cümlə və hətta məqalələri sansur əfəndiyə məxsus bir “sirr” təşkil edib sizə ancaq ağ parçalar çatacaqdı. Siz də o ağ parçalara baxıb qara qüvvələrin nə surətlə əql və ruhumuza müsəllət olduğuna acıyacaq, millətin, camaətin əcz və inkisarını düşünərək –gəl etiraf edəlim– əziləcək, küçüləcəkdiniz.

Halbuki bu gün öylə deyildir. Siz azad bir vətəndaşsınız. Azad bir Vətənin azad yazılarını oxuyur, geniş bir nəfəs alıyorsunuz!..

Məcmuəmiz bir az əvvəl çıxacaq olsaydı biz həmən ağlar gözlə, yanar qəlblə xitab edəcək, sizə hüznlər,

ənduhlar, kədər və müsibətlər gətirəcəkdik. Halbuki, imdi bütün müsibətlərimizə rəğmən sizinlə sürur və fərəhlə danışı biləriz.

Siz bu məcmuədə ancaq zavallı millətin evi dağıldığını, xanimanı bərbad olduğunu, cəbr və işgəncələrə tutulduğunu duyacaqdınız; indi isə millətləri qəhr edən zalımların, aləmi bizar qılan müstəbidlərin də yığıldığını oxuyacaq, Rusiya mütləqiyyətinin sərnigun olduğu xəbərindən zövq alacaqsınız!

Əvət, biz sizə ancaq hərbin yıxdığı, zülmün yaxdığı o atəşnak, o hövlnak mənzərələri təsvir edəcək zavallı qardaşlarımız üçün bir azca mərhəmət, bir azca şəfqət diləyəcəkdik. İndi yalnız buna kifayət etməyir, edəmiyoruz və var səmimiyyətlə diyoruz ki: Millətədaş, ey vətəndaş! Bütün Rusiya afaqını işıqlandıran hürriyyət günəşi çıxmış, hər yan işıqlanmışdır. Bax iştə gör: Qardaşlıq nə olduğunu anla, qardaşa kömək etmənin əsl həqiqi yollarını bul. Bil ki bu gün kəməli-hürriyyətlə açə bildiyin o al bayraq baqi-mandaları bir loxma əkməyinə möhtac qalan o zavallı cinsdaşlarımızın, o məzlum millətdaşları–

KARDEŞ YARDIMI

Geliri harpzedələr yararına verilməsi için yazarlar tərəfindən neşrolunan siyasi, edebi, ictimai bir məcmuədir.

“Kardeş Kömeği” Şubat’ta çıkacaktı. Fakat birçok sebepten dolayı ertelene ertelene bugüne kaldı. Ellerinizi öpmekte olan bu mecmuanın gecikmesinde de bir hayır vardır. Gecikmesindeki hikmeti, “her şerde bir hayır vardır” deyimi ne kadar güzel ifade etmektedir.

Lütfen biraz düşününüz. Daha önce neşrolunsaydı hiç şüpheşiz, bu mecmuanın en etkili satırları, en canlı, en anlamlı cümle ve hatta makaleleri senzör¹ efəndiyə aid bir “sır” olup size ancak beyaz parçalar ulaşacaktı. Siz de o beyaz parçalara bakıp kara güçlərin, nasıl akıl ve ruhumuza hakim olduğuna acıyacaq, milletin, halkın acizliğini ve zayıflığını düşündükçe –itiraf edelim– ezilecektiniz.

Halbuki bugün öylə değıl!. Siz azad bir vətəndaşsınız. Hür bir vatanın özgür yazılarını okuyur, geniş bir nefəs alıyorsunuz!..

Dergimiz daha evvel çıkacak olsaydı biz, sizlere yaşlı gözlərlə, yanık kalple hitab edəcək, size karamsar

¹. Sansür, matbada sansür işinə bakan kişi.

ve kötü haberler verecektik. Şimdi bütün musibetlerimize rağmen sizinle sevinç ve neşe dolu cümlelerle konuşabiliriz.

Siz bu mecmuada ancak zavallı milletin ocağının dağıldığını, zor kullanıldığını ve işkencelere tâbi tutulduğunu duyacaqtınız. Şimdi ise, milletleri kahreden zalimlerin, dünyayı bezdiren zorbalarmın da yıkıldığını okuyacak, Rusya monarşisinin sessizliğe büründüğü haberinden zevk alacaksınız.

Evet, biz size ancak savaşın yıktığı, zulmün yaktığı o ateşli, o korkunç manzaraları tasvir edecek, zavallı kardeşləriniz için biraz merhamet, biraz şefkat dileycektik. Şimdi yalnız bununla yetinmiyor, yetinemiyoruz ve tüm samimiyetimizle diyoruz ki; soydaş, ey vətəndaş! Tüm Rusya ufkunu aydınlatan hürriyyət günəşi çıkmış, her yer aydınlanmışdır. Bak işte, gör! Kardeşliğin ne olduğunu anla! Kardeşe yardım (kömek) etmenin asıl, hakiki yollarını bul. Bil ki, bu gün özgürce açabildiğin o al bayrak, bir lokma ekmeğe muhtaç kalan o zavallı ve mazlum soydaşları–

قارداش كومي

حاصلاتی حربزده لر فائده سه گيتمك ايچون محرر لر طرفندن نشر اولونمش سياسي، ادبي، اجتماعي بر مجموعه در.

«قارداش كومگي» فورالده چيقاق ايدي. فقط برچوق سبيله گوره تاخير ايديله ايديله بو گونه قدر قالدي. «خير سز شر اولماز» ديرلر. بو ديشده كي حكمت احتمال كه اللر گزي اوپمكده اولان بو مجموعه نك كيفيت تاخيرنده كي قدر هيچ بر زمان ظهور ائتمه مشدر.

لطفاً بر آز دوشونكز. بر آزاوول نشر اولونسيدي هيچ شبهه سز كه بو مجموعه نك الك قوتلي سطرلري، الك روحلي واك معنالي جمله وحتى مقاله لري سانسور افندي يه مخصوص بر «سر» تشكيل ايدوب سيزه انجاق آغ پارچالار چاتا جقدي. سيزده او آغ پارچا-لاره باقوب قاره قوه لر ك نه صورتله عقل و روح مزه مسلط اولديغنه آجيا جق، ملتك، جماعتك عجز و انكساريني دوشونه رك - گل اعتراف ايده لم - ازيله جك، كوچوله جكد كز.

حالبو كه بو گون اويله دكلدر. سيز آزاد بر وطنداشسكز. آزاد بر وطنك آزاديازيلاريني او قويور گنیش بر نفس آليورسكز!...

مجموعه مز بر آزاوول چقاجق اولسيدي بز همان اغلار گوزله، يانار قبله خطاب ايده جك، سيزه حزنلر،

اندوهلر، كدر و مصيبتلر گتيره جكديك. حالبو كه ايمدي بوتون مصيبتلر مزه رغماً سز گله سرور و فرحله دانشا بيلرز.

سيز بو مجموعه ده انجاق زواللي ملتك ايوي داغيلديغني، خانماني برباد اولديغني جبر واشكنجه. لره دو تولديغني دوياجقديكز؛ ايمدي ايسه ملتري قهر ايدن ظالمرك، عالمي بيزارقيلان مستبدلرك ده ييغليديغني او قويا جق، روسيه مطلقيتك سرنگون اولديغني خبرندن ذوق آلا جقسكز!

اوهت، بز سزه انجاق حربك ييقديغني، ظلمك ياقديغني او آتشناك، او هولناك منظره لري تصوير ايده جك زواللي قارداشلار كز ايچون بر آزه مرحمت بر آزه شفقت ديلاهيه جكديك. ايمدي يالكز بو كا كفايت ائتمه يور، ايده ميورز و وار صميميت مزله ديورز كه: ملتداش، اي وطنداش! بوتون روسيه آفاقني ايشيقلانديران حریت كوئشي چيقمش هريان ايشيق-لانمشدر. باق ايشته، گور: قارداشلق نه اولديغني آ گلا، قارداشه كومك ائتمه نك اصل حقيقي يوللاريني بول. بيل كه بو گون كمال حریتله آچايلديگك

او آل بايراق باقي مانده لري بر ائمه ائمگكه محتاج قالان اوزواللي جنسداشلر كك، او مظلوم ملتداشلار-

nın qanı bahasına alınmışdır.

Əlbəttə bunu dərk edəcək, vəzifə-i-şəfqət nə isə onu ifa edəcəksən. Bundan başqa sənə daha böyük vəzifələr tərtib ediyor. Millətədaşlıq, vətəndaşlıq vəzifəsi.

Rusiya istibdadı biz türk-tatarlarının, biz müsəlmanların ən biaman bir düşməni idi. "Ölü"sünün bir daha "xortlamamasını" təmin etmək milli vəzifəmizdir. Bütün Rusiya vətəndaşları ilə bərabər bu div istibdad hamımızı üzür, hamımızı boğuyordu. Boğazımız bu dəmir çəngəldən çıxdıqdan sonra bütün rusiyalılarla əl-ələ verib bir daha o ahənin mənəgənəyə qoyulmamağa çalışmaq vətəni vəzifəmizdir.

Gərək milli və gərək vətəni vəzifəmizi hüsn ifa etmək üçün yeganə bir vasitə vardır ki, o da Məclisi-müəssisəyə hazırlanmaq və oraya hazır proqram və aydın məramla getməkdən ibarətdir. Milli məram və mətləblərimiz bütün vüsətilə ortaya qoyulmalı, zehnlərə yerləşdirilməli və zaiqələr tapşırılmalıdır ki, bu məramların qüvvədən fələ gəlməsi ancaq cümhuriyyəti-ənam üsul idarəsinin bəqasılə təmin oluna bilər. Ona görə də:

Var olsun cümhuriyyəti-ənam!

Yaşasın hürriyyəti-əqvam!

Hərb və Fəlakət

Uçar, uçar, yenə ruhum diyari hüznə qoşar;
Uzaq, uzaq, pək uzaq bir mühit içində yaşar.
Soyuq, soyuq! Gecə keçmiş bütün cahan susmuş,
Uzaqda inliyor ancaq zavallı bir bayquş.
Gözümdən uyqu çəkilməmiş də çarpıyor qəlbim,
Nə densə bilmiyorum, ah! Xeyli müztəribəm.
Önümdə dalğalanır tiftlər, qızıl qanlar,
Başımda pathiyor atəşli, sisli vulkanlar.
Təcəssüm etmədə qarşımda bir cihani ələm,

nın kanı pahasına alınmışdır.

Elbette, bunu anlayacaq, görevinin gereği ne ise onu yerine getireceksin. Bundan başqa sənə daha böyük vəzifələr düşüyor: "Soydaşlıq, vətəndaşlıq vəzifəsi."

Rus zülmü, biz Türklerin, biz müsəlmanların ən amansız bir düşmənidir. Onun "ölü"sünün bir daha "hortlamamasını" təmin etmək milli vəzifəmizdir. Bütün Rus halkı ilə bərabər bu dev zülüm hepimizi üzüyor, hepimizi boğuyordu. Boğazımız bu demir çəngəldən çıxdıktan sonra bütün Rus halkıyla el ele verip bir daha o demir mənəgenəyə konulmaması üçün çalışmaq, bizim vatanî vəzifəmizdir.

Gerek milli ve gerekse de vatani vazifemizi güzel ifâ etmek için yegâne bir vasita vardır ki, o da kurulacak meclise hazırlanmak, oraya hazır ve belli bir programla gitmekten ibarettir. Millî hedef ve amaç, bütün incelikleriyle ortaya konulmalı, zihinlere yerleştirilmeli ve sorumluluk sahibi herkese benimsetilmelidir. Bu hedefler ancak Halk Cumhuriyet Yönetiminin devamıyla düşününceden uygulamaya geçebilir.

"Var olsun cumhuriyet-i enam!

Yaşasın hürriyet-i akvâm!"²

SAVAŞ VE FELAKET

Uçar uçar, yine ruhum diyar-ı hüznə qoşar;
Uzak uzak, pek uzak bir muhit içinde yaşar.
Soğuk, soğuk! Gece geçmiş bütün cihan susmuş,
Uzaktan inliyor ancak zavallı bir baykuş.
Gözümde uyku çekilmemiş de çarpıyor kalbim,
Nedense bilmiyorum, ah! Hayli muzdaribim.
Önümde dalğalanır tiftler³, kızıl kanlar,
Başımda pathiyor ateşli, sisli vulkanlar.
Təcəssüm etmede karşımda bir cihan-ı elem,

Dönübdə tərsinə guya yanar bütün ələm.

Yığın yığın bəşəriyyət ölümə pəncələşir,
Fədayi-nəfs edərək "haqq" üçün qoşar, güləşir.

Yaqar, yıqar, əzilir, məhv olur, basar, basılır;

Vətən yolunda ölür, öldürür, asar, asılır.

O top tüfəng, o qılınclar, zəhərli qumbaralar,

Nə istər ah, nə üçün böylə gurlayıb parlar?!

Nədir şu qəhr və fəlakət? Nədir bu qəht və gələ

Nədir şu kin və ədavət? Nədir bu dərd və bəla?

Aman nə mənzərə! Duyduqca sarsılır vicdan;

Nə dəhşət ah! Düşündükcə çıldırır insan.

Təməddünün sonu vəhşətmidir, nədir əcaba?!...

-Xeyr, xeyr... nə diyor bax ricali-bəzm-ara?

Siyasət ərləri gur-gur, gurulduyor hər an,

Böyük səadət umar həp, şu qanlı fırtınadan.

Bütün şu vəlvələ onlarca bir bəşarətdir,

Yarımkı bayramı təbrik üçün işarətdir.

Böyük, kiçik, qara, ağ, həp Xristian, İslam,

Şəhərli, köylü, məarifpərəst, cahil tam,

Bütün bəşər nə hüquq istiyorsa; həp alacaq;

Qəvi zəiflə bir yerdə kamran olacaq!...

Demək ki, qalmayacaq zülməndən cihanda nişan;

Aman! Nə tatlı bir əfsanə, həm nə süslü yalan.

Əvət bu, nəşəli, həm şairanə bir xülya,

Xəyala, hissə pək uyğun sevimli bir rəya...

Dönüp de tersinə güyâ yanar bütün âlem.

Yığın yığın beşəriyyət ölümə pençələşir,

Fedâ-i nefis edərək "hakk" için koşar, güreşir.

Yakar, yıkar, ezilir, mahvolur, basar, basılır;

Vatan yolunda ölür, öldürür, asar, asılır.

O top, tüfek, o kılıçlar, zehirli kumbaralar,

Ne ister âh, ne için böyle gürleyip parlar?!

Nedir şu kahr ve felaket? Nedir bu kaht ve gələ⁴

Nedir şu kin ve adâvet? Nedir bu dert ve belâ?

Aman ne manzara! Duyduqca sarsılır vicdan;

Ne dehşet âh! Düşündükçe çıldırır insan.

Temeddünün⁵ sonu vahşet midir, nedir acaba?!...

-Hayır, hayır... ne diyor bak ricâl-i bezm-arâ⁶?

Siyaset erleri gür gür, gürüldüyor,

Büyük saadet umar hep, şu kanlı fırtınadan.

Bütün şu velvələ onlarca bir beşârettir,

Yarımkı bayramı tebrik için işarettir.

Büyük, kiçik, kara, ak, hep Hristiyan, İslam,

Şehirli, köylü, maarifperest, câhil, tam,

Bütün beşer ne hukuk istiyorsa; hep alacak;

Kuvvet zaifle bir yerde kâmrân olacak!...

Demek ki, kalmayacak zulümden cihanda nişan;

Aman! Ne tatlı bir efsâne, hem ne süslü yalan.

Evet, bu neşeli, hem şâirane bir hülya,

Hayale, hisse pek uygun sevimli bir rüya...

4. Yokluk ve fakirlik.

5. Medenileşme, Şehirleşme.

6. Şerefli kimse.

2. "Var olsun halk cumhuriyeti! Yaşasın milletlerin hürriyeti!"

3. Korkulu hayaller.

گلځ قانی بهاسنه آلمشدر.

البته بونی درک ایدہ جک، وظیفہ شفقت نہ ایسه
اونی ایفا ایدہ جکسک. بوندان باشقه سگاد اها بویوک
وظیفه لر ترتب ایدیور. ملتداشلق، وطنداشلق وظیفه سی.
روسیه استبدادی بز تورک - تاتارلارک، بز مسلمان
لارک اک بی امان بردشمنی ایدی. «نولو» سنک برداها
«خورتلاماسنی» تامین ایتک ملی وظیفه مزدور. بوتون
روسیه وطنداشلاری ایله برابر بودیواستبداد هامومزی
ازیور، هامومزی بوغویوردی. بوغازمز بودمیر
چنکالدن چقدیقندن صوگره بوتون روسیه لیلارله ال
الهویروب بر داها او آهنین منکنه یه قویولماغه
چالشمق وطنی وظیفه مزدور.

گرک ملی و گرک وطنی وظیفه مزی حسن ایفا
ایتک ایچون یکانه برواسطه واردر که اوده مجلس
مؤسسانه حاضرلاشمق و اورایه حاضر پروگرام و
آیدین مرامله گیتمکدن عبارتدر. ملی مرام و مطلبلر مز
بوتون وسعتیله اورتایه قویولمالی، ذهنلریرلشدیریلمله لی
وذائقه لره تاپشیرمالیدر که بومراملارک قوه دن فعله
گلمه سی انجاق جمهوریت انام اصول اداره سنک
بقاسیله تامین اولونا بیلر. او گنا گوره ده:

وار اولسون جمهوریت انام!

یا شاسین حریت اقوام!

حرب وفلاکت

اوچار، اوچار، یینه روحم دیار حزنه قوشار؛
اوزاق، اوزاق، پک اوزاق بیر محیط ایچنده یاشار.
صوغوق، صوغوق! گیجه کیچمش بوتون جهان صومشم،
اوزاقده اینلیور آنجاق زواللی بیر بایقوش.
گوزیمدن او یقو چکیلمش ده چارپیور قلییم،
نه دنسه ییلمیورم، آه! خیلی مضطربیم.

نو گیمده دالغالانیر طیفلر، قیزیل قانلار،
باشیمده پاطلیور آتشی، سیسلی وولقانلار.

تجسم ایتمه ده قارشیمده بیر جهان الم،
دونوب ده ترسنه گویا یانار بوتون عالم.

یغین، یغین بشریت نولومله پنجه له شیر،
فدای نفس ایدهرک «حق» ایچین قوشار گوله شیر.

یاقار، ییقار، ازیلیر، محو اولور، باصار، باصیلیر؛
وطن یولنده نولور، نولدورور، آصار، آصیلیر.

اوطوپ تفنک، اوقیلیجلار، زهرلی قومبارالار،
نه ایسته ر آه، نیچین بویله گورله یوب پارلار!؟

نهدر شو قهر و فلاکت؟ نهدر بو قحط و غلا؟

نهدر شو کین و عداوت؟ نهدر بو درد و بلا؟

آمان نه منظره! دویدوقجه صارصیلیر وجدان؛
نه دهشت آه! دوشوندو کجه چیلدیریر انسان.

تمدنک صوگی وحشتیمدر، نهدر عجبا!؟...

- خایر، خایر... نه دیور باق رجال بزم آرا؟

سیاست ارلری گور، گور، گورولدیور هر آن،
بویوک سعادت اومار هپ، شو قانلی فورطینادان.

بوتون شو ولوله اونلارجه بر بشارتدر،

یارینکی بایرامی تبریک ایچین اشارتدر.

بویوک، کوچوک، قارا، آق، هپ خرهستیان اسلام،

شهرلی، کویلی، معارف پرست، جاهل تام،

بوتون بشر نه حقوق ایستیورسه؛ هپ آلاچاق؛

قوی ضعیفله بیر یرده کامران اولاجاق!..»

دیمک که قالمیاجاق ظلمدن جهانده نشان؛

آمان! نه طاتلی بیر افسانه، هم نه سوسلو یالان.

نه وعت بو، نشئه لی هم شاعرانه بیر خولیا،

خیاله، حسه پک او یغون سهویملی بیررؤیا...

Bu tatlî hiss ilə həp ənbiya, bütün ürfə,
Fünun və fəlsəfədən zövq alan böyük üdəba.
Zəif üçün didinib, çırpınıb yorulmuşlar,
Fəqət nəticədə həp əski halı bulmuşlar.
Qucaq-qucaq edilən tatlî vədlər pək çox...
Sakın inanma, yalan... yox, zəif üçün haqq yox...
İnama! Aciz üçün yox hüquq, inanma xeyr...
Cihan da, haqq da, həqiqət də həpsi qüvvətdir.
Bir zamanlar şərəfli Turanın,
O cihan giryu və qovğanın
Qəhrəman, bir güzidə evladı,
Türklərin anlı-şanlı əcdadı,
Saldırıb titrədirdi yer yüzünü,
Hökm edər, dinlədirdi hər sözünü.

Bir Pərdəli Drama

Yazanı: Talibzadə Abdulla Şaiq

ƏŞXAS

İnsanlığ - İnsanlığın heykəlini təsvir edən orta yaşlı alicənab bir qadın.
İdeal - İnsanlığın idealını təsvir edən 12 yaşında nurani bir çocuq.

Vicdan	-	] Həpsi ağ qanadlı, təmiz geyinmiş, nurani gənc.
Ədalət	-	
Mərhəmət	-	
Səadət	-	] Həpsi qara qanadlı, çirkin və mühib simali adamlar.
Zülm	-	
Şeytan	-	
Fəlakət	-	

Səhnə alçaq və fəqirənə döşənmiş bir oda təsvir edər. Odanın sağ, sola və ərxaaya açılır üç qapısı var. Pərdə açıldıqda İdeal xəstə bir halda yatağına uzanıyormuş.

Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanadı.
Həp krallar, prenslər, xanlar,
Ulu şahlar, kibirli xaqanlar,¹
Papalar, həp xəlifələr hər gün,
Diz çökərlərdi türkə qarşı bütün.
Çünki parlardı ərlərin qılıcı,
Həpsi qartal gibiydi saldırcı.
Həpsi bir zövq alırdı qüvvətdən,
Ululuqdan, müzəffəriyyətdən.
Bunu gördükdə qomşu dövlətlər,
Məmləkətlər, zavallı millətlər,
Həp boyun bükdü, türkə yalvardı,
Mərhəmət gördü... canı qurtardı.

1. Çin hökmdarları

İnsanlığ İdealın başı ucunda durmuş və həzin bir vəziyyət almış. Fəlakət qara, əyri qanadlarını qürur ilə onların üstünə gərmiş.

İdeal - (həyəcanla) Nədir üstümdə bu ağır pərdələr?
Ətrafımda qaranlıqlar rəqs edər.

(Əllərini havada oynadaraq) Qaldır anam! Yırt onları, parçala!

İnsanlığ - (müztərib) Anlamam ki? Sayıqlıyor...
Ey Mövlə!

İdeal - Sən şəfa ver!.

Ox! Həyatım çəkilir.

Bir güc altında varlığım əzilir.

Of Allahım! Söndüm, bitdim, tükəndim!

(taqətsiz bir halda insanlığa sarılır. İnsanlığ İdealın

başını qolları arasında oxşaya-oxşaya)

İnsanlığ - Müztərib olma heç əməl çiçəyim!
İnləmə pək, sən inlədikcə hər an
Qəlbimdə bayquşlar edər aşıyan.
Diləyimin ətir saçan gülüsən!

Bu tatlî his ile həp enbiyâ, bütün urefâ,
Fünûn və felsefeden zevk alan büyük udebâ.
Zayıf için didinip, çırpınıp yorulmuşlar,
Fakat neticede həp eski hâli bulmuşlar.
Kucak kucak edilen tatlî vaadler pək çok...
Sakın inanma, yalan... yok, zayıf için hakk yok...
İnanma! Âciz için yok hukuk, inanma hayır...
Cihan da, hak da, hakikat de hepsi kuvvettir.
Bir zamanlar şərəfli Turan'ın,
O cihan giryu⁷ ve kavganın
Kahraman, bir güzide evladı,
Türklerin anlı-şanlı ecdadı,
Saldırıp titretirdi yeryüzünü,
Hükmeder, dinletirdi her sözünü.
Ne zaman kişneseydi Türk'ün atı,

7. Feryad.

BİR PERDELİ DRAM

Yazan: Talibzade Abdullah Şaik

KARAKTERLER

İnsanlık - İnsanlığın heykelini təsvir edən orta yaşlı onurlu bir kadın.

İdeal - İnsanlığın idealini təsvir edən 12 yaşında nurani bir çocuk

Vicdan	-	] Həpsi beyaz kanatlı, təmiz giyinmiş, nûrânî gençlər.
Adalet	-	
Merhamet	-	

Saadet	-	] Həpsi kara kanatlı, çirkin və korkunç sîmalı insanlar.
Zulüm	-	
Şeytan	-	
Felaket	-	

Səhnədə sadə və fakirənə döşənmiş bir oda təsvir ediliyor. Odanın sağa, sola və ərxaaya açılan üç qapısı var. Perde açılınca İdeal, hasta bir halda yatağına uzanmış.

Kırılırdı bir ülkenin kanadı.
Hep krallar, prensler, hanlar,
Ulu şahlar, kibirli hakanlar⁸,
Papalar, hep halifeler her gün,
Diz çökerlerdi Türk'e karşı bütün.
Çünkü parlardı erlerin kılıcı,
Hepsi kartal gibiydi saldırcı.
Hepsi bir zevk alırdı kuvvetten,
Ululuktan, muzafferiyetten.
Bunu gördükçe komşu devletler,
Memleketler, zavallı milletler,
Hep boyun büktü, Türk'e yalvardı,
Merhamet gördü... Canı kurtardı.

8. Çin hükümdarları.

İnsanlık İdeal'in başucunda hazin bir vaziyette, Felaket ise siyah, eğri kanatlarını mağrur bir şekilde onların üstüne germiş duruyor.

İdeal - (heyecanla) Nedir üstümdə bu ağır perdeler?
Ətrafımda karanlıklar raks eder.

(Əllərini havada oynatarak)

Kaldır anam! Yırt onları, parçala!

İnsanlık - (muztarib) Anlamam ki? Sayıklıyor...

Ey Mevlâ!

Sen şifâ ver!...

İdeal - Oh! Hayatım çekilir.

Bir güç altında varlığım ezilir.

Af Allâh'ım! Söndüm, bittim, tükendim!

(Takatsiz bir hâlde insanlığa sarılır. İnsanlık, İdealin

başını kolları arasında okşaya okşaya)

İnsanlık - Muzdarip olma hiç, emel' çiçeğim!

İnleme pek, sen inledikçe

Kalbimde baykuşlar eder âşiyân.²

Dileğimin koku saçan gülüsün!

1. Arzu.

2. Yuva.

بو طاتلی حس ایله هپ انبیا، بوتون عرفا،
فنون و فلسفه دن ذوق آلان بویوک ادبا.

ضعیف ایچین دیدینوب، چیرپینوب یورولمشلار،
فقط نتیجه ده هپ اسکی حالی بولمشلار.

قوجاق - قوجاق ایدیلن طاتلی وعدلر پک چوق...
صاقین اینانما، یالان... یوق، ضعیف ایچین حق یوق...
اینانما! عاجز ایچین یوق حقوق، اینانما خایر...
جهانده حق ده، حقیقت ده هپسی قوتدر.

بیر زمانلار شرفلی تورانک،

او جهمان غریو و غوغانک،

قهرمان، برگزیده اولادی،

تورکارک آنلی شانلی اجدادی،

صالدیروب تیتره دیردی بیر یوزینی،

حکم ایدر دینله دیردی هر سوزینی.

بیر پرده لی دراما

یازانی : طالب زاده عبدالله شائق

اشخاص

انسانلق — انسانلق میکنی تصویر ایدن اورتا یاشلی
عالیجناب بیر قادی.

ایدیئال — انسانلق ایدیئالی تصویر ایدر ۱۲ یاشنده
نورانی بیر چوجوق.

وحدان	هپسی آق قاناتلی، تمیز گیش نوری
عدالت	گنج.
مرحمت	
سمادت	

ظلم	هپسی قارا قاناتلی، چیرکین و مهمب سیمالی
شیطان	آدملر.
فلاکت	

صحنه آلقاق و فقیرانه دوشنمش بیر اودا تصویر ایدر.
اودانک صاغ، صوله و آرقایا آچیلیر اوچ قابوسی وار. پرده
آچیلدیقه «ایدیئال» خسته بیر حالد یاتاغنه اوزانورمش.

نه زمان کیشنه سیدی تور کک آتی،
قیریلیدی بیر تولکه ناک قاناتی.

هپ قراللار، پرنسلر، خانلار،
اولو شاهلار، کبرلی خاقانلار. (۱)

پاپالار، هپ خلیفه لر هر گون،
دیزچو کرلردی تور که قارشى بوتون.

چونکه پارلاردی ارلرک قیلیجی،
هپسی قارتال کیبی دی صالدیریجی.

هپسی بیر ذوق آلیردی قوت دن،
اولولقدن، مظفریت دن.

بونى گوردیکده قومشو دولتلر،
مملکتلر، زواللی ملتلر.

هپ بویون بو کدی تور که یالواردی،
مرحمت گوردی... جانی قورتاردی.

(۱) چین حکمدارلری

«انسانلق» ایدیئالک باشی اوچینه دورمش و حزین بیر وضعیت
آلمش. فلاکت قارا، ایری قاناتلارینی غرور ایله اولارک
اوسته گرمش.

ایدیئال — (هیجانله) نه در اوستمه بو آغیر پرده لر؟
اطرافنده قارا ککقلار رقص ایدر.

(الترینی هواده اویناتاراق) قالدر آنام! بیرت اولاری،
پارچالا!

انسانلق — (مضطرب) آکلامام که؟.. صایقلا بور...
ای مولا!

سن شفا ویر!..

ایدیئال — اوخ! حیاتم چکیلیر.
بیر گوج آلتنده وارلنم نه زیلیر.

اوف اللهم! سوندم، بیتدم تو کتدم!

(طاقسز بیر حالد انسانلقه ساریلیر. انسانلق ایدیئالک
باشنی قوللاری آراسندا اوقشایا - اوقشایا)

انسانلق — مضطرب اولما هیچ امل چیچگم!

ایشکله مه پک، سن ایشکله دکه به هر آن

قلبده بايقوشلار ایدر آشیان.

دینه گیمک عطر ساچان گلی سگ!

Sonra lakin bu mərhəmət, bu aman,
İştə tarix!.. Türkə verdi ziyan.
Qovrulub əski sızlayan yaralar,
Fısqırıp durdu odlu qumbaralar.
Mərhəmətkarı mərhəmətlə deyil,
Qəhrü şiddətlə qıldılar tənkil.
Böylə dəhşətli, qanlı mənzərələr,
Hər zaman eyləməkdə cəlbi-nəzər.
İştə bir lövhə!² Görmək istərsən,
Bax da gör!.. Ah bir baxıb görsən?!
O şəhamətli Türkün övladı,
Şimdi topraq yiyor da, fəryadı

2. Anadolu hərbdadələrindən kinaya.

İdeal	-	Açılmadan solmaq, yavrum həp nədən? Sən bənim yol göstərən yıldızımın! Bütün səadətım asılmış səndən, Sən sönərsən, bən də solar, sönərəm Çıldırılmış diş arslana dönərəm. Qaranlıqda saparam hər bir yola Sükansız bir gəmi gibi sağ-sola.
İnsanlıq	-	Anam, sus! Səndə artıqca həyəcan, Qopar qəlbimdə bir amansız tufan. Pəki, yavrum. Bən susarım, kaş ki, sən Dincəl, şəfa bul!
İdeal	-	Pək uzaq o bəndən (Zülm, Şeytan sol qapıdan daxil olur və amirana bir vəziyyət alaraq sıra ilə dururlar. Fəlakət qanadlarını çırparaq onlara təzim edir. İdeal onları görünce həyəcanla)
İdeal	-	Bu qorxunc simalar anam, bax kimdir? Həpsi bəni boğmaq, əzmək istiyor, Dəmir barmaqları sərəsər həp qan.
İnsanlıq	-	-Qorxma, oğlum! Onlar da adi insan.

Yüksəlir ərşə, həp yanar – sızlar,
İştə bax! Yavrular, xanım qızlar
Titriyor pənceyi-fəlakətdə,
Həp ölüm qarşısında, zillətdə..
Həpsi avarə, həpsi ac-çılpaq,
Həpsi biçarə... Bax, gözündən iraq?!
Həpsi qan ağlıyor da zaru-zəbun
Həpsi məhsun, şikəstəpür, dilxun...
Həpsi qardaşca bir nigah arıyor,
Bir kömək, bir pənahgah arıyor.
Dinləyən kim... fəqət o fəryadı?
Avutan kim... o qəlbi-naşadı?
Nə fəlakət bu, həm nasıl müdhiş!?
Ah, ölüm ən böyük səadət imiş!...

İdeal	-	İnsan bumu?
Şeytan	-	(istehza ilə) Əvət! Səfil bir çocuq.
İdeal	-	Bunlarda mərhəmət, ədalət heç yox. Simalarından həpsi zalım, cəllad.
Zülm	-	(hiddətlə) Coşma! Ey naxələf və azgım övlad! (Zülm və Fəlakət qanadları ilə İdealı vuruyor. İnsanlıq müdafiə ediyor, yalvarıyor)
İnsanlıq	-	Allah üçün vurmayınız, bu əllər - Sizdən bir mərhəmət, ədalət bəklər.
Zülm	-	(amirana) Məhşər gibi bütün yer-göy yığılsa. Atəş olsa, həpsi yanıb kül olsa, Bizdən bir mərhəmət? Muhal əmrdir.
İnsanlıq	-	(əczlə) Ey Haqq! Gözün bizi heçmi görmüyor! - Görsə bilə yardımını istəməm.
Şeytan	-	Burax əzilsin, çeynənilsin Adəm.
	-	(Şeytan İdealı vurmaq gibi bir vəziyyətdə bulunur).
İnsanlıq	-	Toxunmayın! Ah.. insanlıq eşqinə.
Zülm	-	-Sus! Ey xırçın, insanlıqdan bana nə? Bu sözlərin mənasını düşünməm!

Sonra lakin bu merhamet, bu aman,
İşte tarih!.. Türk'e verdi ziyan.
Kavrulup eski sızlayan yaralar,
Fıskırıp durdu odlu kumbaralar.
Merhametkârı merhametle değil,
Kahr u şiddetle kıldılar tenkil.⁹
Böyle dehşetli, kanlı manzaralar,
Her zaman eylemekte celbi-nazar.
İşte bir levha!¹⁰ Görmek istersen,
Bak da gör!.. Âh bir bakıp görsen?!
O şehâmetli¹¹ Türk'ün evladı,
Şimdi toprak yiyor da, feryadı
Yükselir arşa hep yanar, sızlar,

9. Başkalarına ders və ibret olacak şekilde ceza vermek.

10. Anadolu harbzadelerinden kinaya.

11. Akıl ve zeka ile beraber olan yiğitlik.

İdeal	-	Açılmadan solmaq, yavrum hep neden? Sən benim yol göstərən yıldızımın! Bütün saadətım asılmış sendən, Sən sönərsən, bən de solar, sönərim Çıldırılmış diş arslana dönerim. Karanlıkta saparım her bir yola Düzensiz bir gemi gibi sağa, sola.
İnsanlık	-	-Anam, sus! Sende artıqca heyecan, Kopar kalbimde bir amansız tufan. -Peki, yavrum. Ben susarım, tek sen Dincel ³ , şifâ bul!
İdeal	-	-Pek uzak o benden (Zulüm, Şeytan sol kapıdan içeri girer ve âmirâne bir vaziyet ala- rak sıra ile dururlar. Felaket kanatlarını çırparak onları tâzim eder. İdeal onları görünce heyecanla)
İdeal	-	-Bu korkunç sîmâlar anam, bak kimdir? Hepsi beni boğmak, ezmək istiyor, Demir parmakları serâşer ⁴ hep kan.
İnsanlık	-	-Korkma, oğlum! Onlar da sâde insan.

İşte bak! Yavrular, hanım kızlar
Titriyor pençe-yi felakette,
Hep ölüm karşısında, zillette..
Hepsi avâre, hepsi aç-çıplak,
Hepsi biçâre... Bak, gözünden ırak?!
Hepsi kan ağlıyor da zâr u zebûn
Hepsi mahzun, şikestepir, dilhûn¹²..
Hepsi kardeşçe bir nigah¹³ arıyor,
Bir kömek, bir penahgah¹⁴ arıyor.
Dinleyen kim... fakat o feryadı?
Avutan kim... o kalb-i nâşâdı¹⁵?
Ne felaket bu, hem nasıl müthiş!?
Âh, ölüm en büyük saadet imiş!...

12. Gönü kanla dolmuş.

13. Bakış, nazar.

14. Sığınacak yer.

15. Nâşâd: Mutsuz.

İdeal	-	İnsan, bu mu?
Şeytan	-	(alay ederek) Evet! Sefil bir çocuk.
İdeal	-	Bunlarda merhamet, adalet hiç yok. - Simalarından anlaşıldığı kadarıyla hepsi zâlim, cellad.
Zulüm	-	(hiddetle) Coşma! Ey hayırsız ve azgın evlat! (Zulüm ve Felaket kanatları ile İdeal'e vuruyor. İnsanlık kendini koruyarak, yalvarıyor).
İnsanlık	-	Allah için vurmayınız, bu eller - Sizden bir merhamet, adalet bekler.
Zulüm	-	(âmirâne) Mahşer gibi bütün yer, gök yığılsa. Ateş olsa, hepsi yanıp kül olsa, Bizden merhamet beklemek boş bir hayaldir.
İnsanlık	-	(çaresiz) Ey Hak! Gözün bizi hiç mi görmüyor! - Görse bile yardımını istemem.
Şeytan	-	Bırak ezilsin, çiğnenilsin Âdem.
	-	(Şeytan İdeal'e vuracak gibi konum alır.).
İnsanlık	-	Dokunmayın! Âh!.. insanlık aşkına.
Zulüm	-	-Sus! Ey hırçın, insanlıktan bana ne? Bu sözlerin mânâsını düşünmem!

3. Dinlen.

4. Baştan başa

صوگرا لاکن بو مرحمت، بو امان
- ایشته تاریخ!.. - تور که ویردی زیان.
قاوریلوب اسکى صیزلایان یارالار،
فیشقیروب دوردی اودلو قومبارالار.
مرحمتکاری - مرحمتله دگیل -
قهر و شدتله قیلدیلار تنکیل .
بویله دهشتلی قانلی منظره لر ،
هر زمان ایله مکده جلب نظر .
ایشته بیرلوحه! (۲) گورمک ایسته رسهك،
باق ده گور!.. آه، بیرباقوب گورسهك؟!
او شهامتلی تور كك اولادی ،
شیمدی طوپراق بیورده، فریادی

(۲) آناتولی حربزده لریندن کنایه

یو کسه لیر عرشه، هپ یانار - صیزلار ،
ایشته باق! یاورولار، خانم قیزلار .
تیریور پنجه فلا کتده ،
هپ ئولوم قارشیسینده ذلتده...
هپسی آواره، هپسی آج - چپلاق،
هپسی بی چاره، باق! گوز کدن ایراق!؟
هپسی قان آغلیورده زار و زبون ،
هپسی محزون، شکسته پر، دلخون...
هپسی قارداشجه بیر نگاه آریور ،
بیر کومك بیر پناهگاه آریور .
دینه یهن کیم، فقط او فریادی ؟
آووتان کیم، اوقلب ناشادی ؟
نه فلاکت بو، هم ناصیل مدھش!؟
آه، ئولوم اك بویوك سعادت ایمش!...

آجیلما دان سولماق، یاوروم هپ ندن؟
سن بنم یول گوسترن ییلدیزیمك!
بوتون سعادتیم آسيلمش سندن.
سن سونه ريك، بنده سولار، سونه رم
چیلدیرمش دیشی ارسلانه دونه رم.
قاراگلنده صاپارم هر بیر یولا؛
سكانسز بیر گمی کبی صاغ صولا.
ایدیئال — آنام، صوص! سنده آرتدقجه هیجان،
قوپار قلبده بیر امانسز طوفان.
انسانق — یکی، یاوروم . بن صوصارم، کاشکه سن
دینجهل، شفا بول!
ایدیئال — بك اوزاق او بندن
(ظلم، شیطان صول قایدان داخل اولور و آمرانه بیر
وضعیت آلاق، صیرا ایله طورییورلار. فلاکت قاناتلاریعنی
چارپراق اونلارا تعظیم ایدر. ایدیئال اونلاری کورنجه خلجانله)
ایدیئال — بو قورقونج سیمالر آنام، باق کیمدر؟
هپسی بنی بوغماق، همزمك ایسته یور.
دمیر پارماقلاری سراسر هپ قان
انسانق — قورقما اوغولم! اونلاردا عادی انسان.

ایدیئال — انسان بومی؟
شیطان — (استهزا ایله) نهوت! سفیل بیر جوجوق
ایدیئال — بونلاردا مرحمت، عدالت هیچ یوق.
سیمالرندن هپسی ظالم، جلاد.
ظلم — (حدتله) جوشما! ای ناخلف و آزعین اولادا.
(ظلم و فلاکت قاناتلاری ایله ایدیئالی ووریور،
انسانلق مدافعه ایدیور، یالواریور).
انسانلق — الله ایچون وورما یکر، بو اللر
سیزدن بیر مرحمت، عدالت بکار.
ظلم — (آمرانه) محشرکی بوتون یر، گوک بیغیسه
آتش آلسه، هپسی یاتوب کول اولسه
بیزدن بیر مرحمت؟ محال امردر.
انسان — (عجزله) ای حق! گوزك ییزی هیچمی گورمه یور؟
شیطان — گورسه ییله یاردیمنی ایسته مم.
بوراق نه یلسین، چیکنه یلسین آدم.
(شیطان ایدیئالی وورماق کبی بیر وضعیتده بولور).
انسانق — توقونمايك! آه، انسانلق عشقته .
ظلم — صوص! ای خیرچین، انسانلقدن بنه نه؟
بو سوزارك معناسنی دوشوتم!

Arkadaş, yoldaş! Ey vətəndaş, oyan!
Yatma artıq, yetər... Dəyişdi zaman;
Sıyrılır, bax, yavaş-yavaş zülmət,
Bari dan yıldızından al ibrət!
Nə diyor bax o pənbə çöhrəli nur?
Səhər olmuş, demək günəş doğuyor.
Azacıq varsa hiss və vicdanın,
Qalx, oyan! Sönməmişsə imanının.
Qalx, oyan! Gör nə fikrə xadimsən?
Kimlərin oğlusan? Nəsən? Kimsən?
Sürünüb durma böylə, bir yüksəl!
Bir düşün, gör beş-altı əsr əvvəl,
Nə idin? Şimdi nərdəsin? Bu nə yas?
Əcəba, yoxmu səndə izzəti-nəfs?!

Bir qədər sərxoş oldun, işə yetər,
Diksinib bir ayıl da gör nə xəbər?!
Adəm evladı qol-qanad açaraq,
Çarpışır yerdə-göydə od saçaraq.
Yetişir, haydı zəfi, əczi burax!
Qan, alov püskürən mühitinə bax!
Bax da bir an təsəvvür et yarını,
Daha sürətlə at addımlarını!
Kim baxıb dursa, bil ki, qeyb edəcək,
Ayaq altında məhv olub gedəcək..
Sürüsündən kənar olan qoyunu
Canavar parçalar, görüb də bunu
Dona qalmaqda varmı bir məna?
Bunca zillət yetişmiyormu sana?!

Şeytan Böylə səfil yüzlər görmək istəməm!
Bana şəxsi mənfəətimdən danış!
Beşikdəyken oldum onlarla tanış.
Bən həp onun ruhilə bəslənmişəm,
Yalnız kəndi xeyrimi güdmək peşəm.
Bən yaşayım aləm məhv olsun, batsın.
Kaş istəyim bənim vaxtında çatsın.
- Əvət! Bu söz yıldırım tək qüvvətli,
Bir həqiqət ki, toptan da dəhşətli.
Afərin böylə dos-dogru sözlərə.
Zülm - Böylə səfil, uçuq, ölgün yüzlərə
Baxdıqca ruhum, yürəyim şadlanır.
İnsanlık - Mərhəmətsiz! Ruhun, qəlbin aldanır.
Aldanır həp nəfsin gibi şeytana.
İdeal - (çıldırmişcasına insanlığa sarılaraq sürətlə)
Qanadlanıb gəl uçalım bir yana!
İnsanlık - (şəfqətlə) Pərəstiş etdiyim yavrum, nəərəyə?
İdeal - Bu aləmdən pək uzaq bir kürəyə
Şeytan - (istehza ilə) Uçmazsın! Qanatların əzilir.

İdeal - Bu aləmdə insan, insan gəmirir.
Yer-göy bütün qandır anam, qandır qan
(Çıldırmişcasına acı və sönük bir qəhqəhədən yatağına düşər)
İnsanlık - Sən yardım et yavruma, ey Yaradan!
Yox olasan səni ah, ey Fəlakət!
Fəlakət - (hiddətlə) Qadın, bən ki, daim bulduqca fürsət
Sizinlə aşına olandan bəri
Durmamışam bir an xidmətdən geri.
İnsanlık - Durmadın ya! Qəlbimizi gəmindin!
Biz inləyib əridikcə, səmirdin!
Ey Ədalət, ey Mərhəmət! Ey Vicdan!..
Biz varkən onlar olamaz hökmran.
Zülm - (Ədalət, Mərhəmət və Vicdan sağ qapıdan daxil olur)
Vicdan - Alicənab qadın! Nədir istəyin?
İnsanlık - (heyətlə) Siz kimsiniz?
Mərhəmət-İnsanlık - Biz həp adın çəkdiyən Vicdan, Ədalət.
- Ey mələk simalar,
Xəzan vurmuş yapraq tək yavrum inlər.

Arkadaş, yoldaş! Ey vətəndaş, uyan!
Yatma artıq, yeter... Değiştirdi zaman;
Sıyrılır, bak, yavaş yavaş zulmet,
Bari, Tan Yıldızı'ndan al ibret!
Ne diyor, bak, o pembe çehreli nur?
Seher olmuş, demək günəş doğuyor.
Azıcık varsa his ve vicdanın,
Kalk, uyan! Sönmemişse imanım.
Kalk, uyan! Gör ne fikre hâdimsin¹⁶?
Kimlərin oğlusan? Nesin? Kimsin?
Sürünüb durma böyle, bir yüksel!
Bir düşün, gör beş-altı asır evvel,
Ne idin? Şimdi neredesin? Bu ne yas?
Acaba, yok mu sende izzet-i nefis?!

Bu kadar sarhoş oldun, işte yeter,
Tiksinip¹⁷ bir ayıl da gör ne haber?!
Adəm evladı kol-kanat açarak,
Çarpışır yerde-gökte od saçarak.
Yetişir, haydi za'fı, aczi bırak!
Kan, alev püsküren muhîtime bak!
Bak da bir an tasavvur et yarını,
Daha sür'atle at adımlarını!
Kim bakıp dursa, bil ki, kaybedecek,
Ayak altında mahvolup gidecek..
Sürüsünden kenar olan koyunu,
Canavar parçalar, görüp de bunu
Donakalmakta var mı bir mânâ?
Bunca zillet yetişmiyor mu sana?!

16. Hâdim: Hizmetkâr.

17. Titremek, ürpermek, silkinmek.

Şeytan Böyle sefil yüzler görmek istemem!
Bana şahsı menfaatimden danış!⁵
Beşikteyken oldum onlarla tanış.
Ben hep onun rûhuyla beslenmişem,
Yalnız kendi hayrımı gütmek peşem.⁶
Ben yaşayım âlem mahvolsun, batsın.
Kaş isteğim benim vaktinde çatsın.
- Evet! Bu söz yıldırım tek kuvvetli,
Bir hakikat ki, toptan da dehşetli.
Âferin böyle dosdoğru sözlere.
Zulüm - Böyle sefil, uçuk, ölgün yüzlere
Baktıkça ruhum, yüreğim şadlanır.
İnsanlık - Merhametsiz! Ruhun, kalbin aldanır.
Aldanır hep nefsin gibi şeytana.
İdeal - (çıldırmişcasına insanlığa sarılarak hızla)
Kanatlanıp gel uçalım bir yana!
İnsanlık - (şefkatle) Perestiş⁷ ettiğim yavrum, nereye?
İdeal - Bu âlemden pek uzak bir küreye
Şeytan - (alaylı bir tutumla) Uçmazsın! Kanatların ezilir.

İdaeal - Bu âlemde insan insanı kemirir.
Yer-gök bütün kandır anam, kandır kan
(Çıldırmişcasına acı ve sönük bir kahkahadan yatağına düşer)
İnsanlık - Sen yardım et yavruma, ey Yaradan!
Yok olasan seni âh, ey Felâket!
Felaket - (hiddetle) Kadın, ben ki, daim buldukça fırsat
Sizinle âşinâ olandan beri
Durmamışam bir an hizmetten geri.
İnsanlık - Durmadın ya! Kalbimizi kemirdin!
Biz inleyip eridikçe, semirdin!
Ey Adâlet, ey Merhamet! Ey Vicdan!..
Zulüm - Biz varken onlar olamaz hükümrân.
(Adalet, Merhamet ve Vicdan sağ kapıdan içeri girer)
Vicdan - Âlicenâp⁸ kadın! Nedir isteğin?
İnsanlık - (hayretle) Siz kimsiniz?
Merhamet - Biz hep adını andığın Vicdan! Adâlet!
İnsanlık - Ey melek sîmâlar,
- Hazan vurmuş yaprak, biricik yavrum inler.

5. Konuşma, anlatma.

6. Sanat, meslek.

7. Çok sevdiğim.

8. Onurlu, iyilik sahibi, cömert.

آرقاداش، یولداش! ای وطنداش اویان!
یاتما آرتیق یتهر... دگیشدی زمان،
صیریلر باق یاواش - یاواش ظلمت،
باری داک ییلدیزیندن آل عبرت!
نه دیور باق او پنبه چهره لی نور؟
سجراولمش... دیمک گونهش دوغیور.
آزاجق وارسه حس و وجدانک
قالق، اویان!.. سونمه مشسه ایمانک
قالق، اویان! گور نه فکره خادمسک؟
کیملرک اوغلیسک، نه سگ، کیمسک؟
سورونوب دورما بویله، بیر یو کسهل!
بیر دوشون، گور بش - آلتی عصر اقل،
نه ایدک؟ شیمدی نرددهسک؟... بو نه یاس!
عجبا یوقمی سنده عزت نفس!؟

بیر قدهر سرخوش اولدک ایشته یتهر،
دیکسینوب بیر آیل ده گور، نه خبر!؟
آدم اولادی قول - قانات آچاراق،
چارپیشیر یرده - گو گده اود صاچاراق.
یتیشیر، هایدی ضعیفی - عجزی بیراق،
قان - آلو پوسکورهن محیطکه باق!
باق ده بیر آن تصور ایت یارینی،
داها سرعتله آت آدیملاریگی!
کیم باقوب دورسا بیل که غیب ایدمک،
آیاق آلتنده محو اولوب گیده جک...
سوروسندن کنار اولان قویونی،
جاناوار پارچالار، گوروب ده بونی
دوگما قالماقده وارمی بیر معنا؟
بونجه ذلت یتیشمیورمی سانا!؟

بویله سفیل یوزار گورمک ایسته مم!
نه شخصی منفعتدن دانش!
یشیکده کن اولدیم اونلارله تانش.
بن هپ اونک روحیله بسلنشم
یالقز کندی خیری بی گودمک یشم.
بن یاشایم، عالم محو اولسون باتسین.
کاش ایسته گم بنم وقتنده چاتسین:
نموت! بو سوز ییلدیریم تک قوتلی
بیر حقیقت که، طوبدان دا دهشتلی.
آفرین بویله طوس - طوغری سوزلره
بویله سفیل، اوچوق، اولگون یوزاره
باقدجه روحم، یوره گم شادلانیر.
انسانق — مرحمشیز! روحک، قلبک آلدانیر.
آلدانیر هپ نفسک کبی شیطانا.
ایدیال — (چیلدیر مشجه سنه انسانلغه صاریلاراق، سرعتله)
قانانلارنوب، گل اوچالم بیر یانا!
انسانق — (شفقتله) پرستش ایتدیگم یاوروم، نرهبه؟
ایدیال — بو عالمده پک اوزاق بیر کره به.
شیطان — (استهزا ایله) اوچامازسک! قاناتلارک نه ییلیر.

ایدیال — بو عالمده انسان، انسان گمیریر.
بش، گوک بوتون قاندر آنام، قاندر قان.
(چیلدیر مشجه سنه آجی و سونوک بیرقهقهه دن یا تاغنه دوشهر)
انسانق — سن یاردم ایت یاورومه، ای یارادان!
یوق اولاسک سنی آه، ای فلاکت!
فلاکت — (حدتله) قادین، بن که، دایم بولدجه فرصت
سیز گنله آشنا اولاندن بری
طورمامشم بیر آن خدمتدن گیری.
انسانق — طورمادک!.. قلبمزی گمیردک!
بیز ایشکله یوب، نهرید کجه، سمیردک!
ای عدالت، ای مرحمت! ای وجدان!..
ظلم — بیز وارکن اونلار اولاماز حکمران
(عدالت، مرحمت و وجدان صاغ قاییدان داخل اولور)
وجدان — عالیجناب قادی! نهدر ایسته گک؟
انسانق — (حیرتله) سیز کیمسکیز؟
مرحمت — بیز هپ آدین چکدینگک
وجدان، عدالت.
انسانق — ای ملک سیمار
خران وورمش یاپراق تک یاوروم ایشک.

Çox əzildin, yetər... Ər oğlu ər ol!
 Çırpınıb çareyi-xilas ara, bul!
 Qoşaraq nura, cəhli et pamal!
 Həp sənindir şərəf, ümid, iqbal.
 Şaşıdır durma böylə... Bir aydın
 İdeal arxasınca koş, çırpın!
 İdealsız nicat ümidi muhal...
 "İttihad!" İştə ən böyük ideal!
 Səni qurtarsa, qurtarır birlik,
 Çünki birlikdədir fəqət dirlik!..

1917 Yanvar, Hüseyn Cavid

Bən Kiməm?

Zəmanəmizdə yəni din və ubudiyətdən artıq cins və millətliyin hökm sürdüyü böylə bir çağda, insan öz soy və millətini

tanımamaq, daha doğrusu, özünü bilməmək ən böyük günahlardan, silinməz ləkələrdən biridir.

Lakin, bu ləkə tezliklə gedən ləkəyə də bənzəmir. Bu ləkə yaman ləkədir.

Bu, ləkə surətində öylə bir yilancıq (*qanqren*) yarasıdır ki, millətimiz vücudunu, türklük varlığını yavaş-yavaş gəmirir, yox ediyir.

Bu gün, həm də kiçik millətlərin, xüsusilə məhkum millətlərin öz varlıqlarını, öz hüquqlarını saxlamaq iddiası ilə bu qədər qan tökülən bir vaxtda, bizim özümüzü tanımamalıq bəlası -dərin düşünülürsə- qara yaradan da, taun çibanından da daha acılı və daha zəhərlidir.

Hər kəs öz millətini tanıyıb, onun yolunda ağladığı, onun uğrunda gözünü kor etdiyi böylə bir həngəmədə biz öz millətimizi sevmək deyil, onun hətta quru adını da bilməyib ortada şaşıb qalmışıq. Çoxdan çürümüş əqidələr, təriqətlər tiryakisinin beynimizə verdiyi sərəmsiliklə hərlənib duruyoruz. Bu hal ilə kim üçün və nədən ötrü çalışacağımızı da

Ədalət	Haqq eşqinə yavrumu qurtarınız!
Vicdan	Öksüz, köməksizdir.
	- Əmin olunuz!
	- (<i>İdealı diqqətlə süzdükdən sonra</i>)
	Pək müdhişdir zavallının əhvalı.
	İnsanlığın ölgün, solğun İdealı!
	Kaç bin yıllık tarix alnında zahir,
	Gələcək pək dumanlıdır. Kim bilir?
	Həlin isə acınacaq bir haldır.
Şeytan	-Bu haldan qurtarmaq onu muhaldır.
Ədalət	-Pək çabuc qurtulur vicdan olursa.
Zülm	-Bəncə bütün dünya ələm yığılsa -Qurtaramaz!..
İdeal	- Bu söz bir saçma sözdür.
	Ədalət, Mərhəmət və Vicdan qurtarır.
Şeytan	- Hər birinin qarşısında bin güc var.
Vicdan	- O güclər pək çabuc olur tarimar
Şeytan	- Fəlakətə qarşı nərdə bir qüvvət?
Mərhəmət	- Parlar Səadət, məhv olur Fəlakət.

Zülm	- Məhv olmayınca biz, o məhv olamaz!
Ədalət	- (<i>Əlini qılınca uzadaraq amirənə</i>)
	Dəf olunuz, haydi alçaq, yaramaz!
İnsanlığ	- Üstümüzə qanad aç, ey Səadət!
Şeytan	- Nə durmuşsun? Ey sətvətli Fəlakət!
	Qüvvətini cəm et, vur, yıx, əz, gəmir!
Ədalət	- (<i>qəzəbli, qılınıcı çəkərək</i>) Bax! Bu qılınıc haqsızları titrədir.
	Bükülməyən boyunları bükdürür.
Zülm	- (<i>qılınıcı çəkərək</i>) Bax! Bu qılınıc ondan daha kəskindir.
Ədalət	- Sözlə deyil, işi əməl bildirir.
	(<i>hücum edər</i>) Al, yaramaz!
Zülm	- (<i>yıxılır</i>) Bitdim, tükəndim bən, ah!
Mərhəmət	- Yıxıl! Məhv ol, haqqa köməkdir Allah.
	(<i>Vicdan, Ədalət və Mərhəmət şən və müzəffərənə bir vəziyyət alaraq, qadına və çocuğa yaxlaşıyorlar</i>)
Mərhəmət	- Sevin! Açıl, gül ey qadın, ey öksüz!
	Artıq sizi qurtaracaq haldaysız.

Çok ezildin, yeter... Er oğlu er ol!
 Çırpınıp çare-yi hilâs¹⁸ ara, bul!
 Koşarak nûra, cehli et pâyimâl¹⁹!
 Hep senindir şeref, ümit, ikbal.
 Şaşıdır durma böyle... Bir aydın
 İdeal arkasınca koş, çırpın!
 İdealsız nicat²⁰ ümidi muhal...
 "İttihad!" işte en büyük ideal!
 Seni kurtarsa, kurtarır birlik,
 Çünkü birliktedir fakat dirlik!..

1917 Ocak, Hüseyin Cavid

BEN KİMİM?

Günümüzde din ve dîni hayattan ziyade soy ve soydaşlığın önem kazandığı bir çağda, insanın kendi soy ve milletini

tanımaması, daha doğrusu, özünü bilmemesi en büyük günahlardan, silinmez lekelerden biridir. Bu leke, yaman lekedir. Bu leke, aslında öyle bir kangren yarasıdır ki, milletimizin varlığını, Türkün-türklüğün varlığını yavaş yavaş kemirip yok ediyor.

Bugün, küçük milletlerin, özellikle mahkûm milletlerin varlıklarını, haklarını korumak iddiasıyla bu kadar kan dökülen bir zamanda, bizim özümüzden habersiz olmamız -derin düşünülürse- onulmaz hastalıktan da vebadan da daha tehlikelidir.

Herkes kendi milletini tanıyıp onun yolunda ağladığı, onun uğrunda gözünü kör ettiği bir hengəmede biz milletimizi sevmek bir yana onun adını bile telaffuz etmekten aciz kalmışıq. Çürümüş inanç ve ideolojilerin beynimize şırınga ettiği sərəmsiliklə dolaşıp duruyoruz. Bu ortamda kim için ve neden çalışacağımızı da

18. Kurtuluş çaresi.

19. Ayak altında çiğnenmiş.

20. Kurtuluş.

Adalet	Allah aşkına yavrumu kurtarınız!
Vicdan	Öksüz, kimsesizdir.
	- Emin olunuz!
	- (<i>İdeal'i diqqatli süzdükten sonra</i>)
	Pek müthiştir zavallının əhvalı.
	İnsanlığın ölgün, solğun İdeal'i!
	Kaç bin yıllık tarix alnında zâhir,
	Gelecek pek dumanlıdır. Kim bilir?
	Hâlin isə acınacak bir hâldedir.
Şeytan	-Bu hâlden kurtarmak onun için mümkün değildir.
Adalet	-Pek çabuc kurtulur vicdan olursa.
Zulüm	-Bence bütün dünya ələm bir araya gelse kurtaramaz!..
İdeal	- Bu saçma sapan bir sözdür.
	Adalet, Merhamet və Vicdan kurtarır.
Şeytan	- Her birinin qarşısında pek güc var.
Vicdan	- O güclər pek çabuc olur tărümâr ⁹
Şeytan	- Felâkete qarşı nerde bir kuvvet?
Merhamet	- Parlar Saâdet, mahvolur Felâket.

Zulüm	- Yok olmayınca biz, o mahvolamaz!
Adalet	- (<i>Elini kılıca uzatarak âmirânə</i>)
	Defolunuz, haydi alçak, yaramaz!
İnsanlık	- Üstümüzde kanat aç, ey Saâdet!
Şeytan	- Ne durmuşsun? Ey satvetli ¹⁰ Felâket!
	Kuvvetini birleştir, vur, yıx, ez, kemir!
Adalet	- (<i>gazaplı, kılınıcı çəkerek</i>)
	Bak! Bu kılıç haksızları titretir.
	Bükülmeyen boyunları bükdürür.
Zulüm	- (<i>kılıcı çəkerek</i>)
	Bak! Bu kılıç ondan daha keskindir.
Adalet	- Sözle değil, işi amel bildirir.
	(<i>hücum eder</i>) Al, yaramaz!
Zulüm	- (<i>düşer</i>) Bittim, tükendim ben, âh!
Merhamet	- Yıkıl! Yok ol, hakka yardımcıdır Allah.
	(<i>Vicdan, Adalet ve Merhamet şen ve muzafferânə bir vaziyet alarak, kadına ve çocuğa yaklaşırlar.</i>)
Merhamet	- Sevin! Açıl, gül ey kadın, ey öksüz!
	Artık sizi kurtaracak hâldeyiz.

تانیماق، داها دوغروسى، اوزینی بيلمهك اك بويوك گناه-
لاردن، سيلينمز لکه لردن برى در.

لاکن، بولکه تيز لکه گيدن لکه يه ده بگزمه يور. بو
لکه يمان لکه در.

بو، لکه صورتنده اويله بر ييلانجق (قاهره) ياراسى
درکه ملتمز وجودینی، تورکلك وارلغنى ياواش ياواش کمريور،
يوق ايديور.

بوگون، همده کوچوک ملتلك، خصرضيله، حکوم ملتلك
اوز وارلقلارینی، اوز حقوقلارینی ساقلاماق ادعاسيله بوقدر
قان توکولن بر وقتده، بزم اوزیمزى تانیماق بلالسى
— درين دوشونولورسه — قارا يارادن ده، طاعون چيپانندن ده
داها آجیلی وداها زهرلی در.

هرکس، اوز ملتتى تانیوب، آنک يولنده آغلادیغى، آنک
اوغورنده گوزینی کور ایتدیگی بویله بر هنکامه ده بز اوز
ملتزمى سهومك دگل، آنک حتى قورو آدینی ده بیامیوب
اورتاده شاشوب قالمشز. چوقدن چورومش عقیده لر، طریقتلر
ترياکى سنك بهینمز ویردیگی سرسملکه هرله نوب دوریورز.
بو حال ایله کیم ایچون ونه دن اوتری چالیشاجامزى ده

چوق ازیلدك، یتەر ... ار اوغلی ار اول!

چیرپینوب چاره خلاص آرا بول!

قوشارق نوره جهلی ایت پامال،

هپ سنگدر شرف، امید، اقبال.

شاشیروب دورما بویله ... بیر آیدین

ایده یال آرقاسنجه قوش، چیرپین!

ایده یالسن نجات امیدى محال ...

«اتحاد!» ایشته اك بويوك ايده یال!..

سنی قورتارسا، قورتاریر بیرلك،

چونکه بیرلکده در فقط دیرلك ...

حسین جاوید

یانوار ۱۹۱۷

۷ بن کیمم؟

زمانمزه یعنی دین و عبودیت دن آرتق، جنس و ملتنگك
حکم سوردیگی بویله بر چاغده، انسان اوز سوی و ملتتى

حق عشقه یاورومی قورتارگز!

اوکسز، کومکسزدر.

امین اولیگز!

(ایدیالی دقتله سوزدیکن سوگره).

بك مدهشدر زوالی نك احوالی.

انسانلغك اولگون، سولغون ایدیالی!

قاچ یك یللق تاریخ آنشده ظاهر.

گله جك بك دومانلیدر، کیم ییلر؟

حالك ایسه آجیناجق بیر حالدر.

بو حالدن قورتارماق اونى محالدر.

بك چابوق تورتولور وجدان اولورسه

بنجه بوتون دنیا عالم بیغیسه

قورتارماز!

بو سوز بیر صاچما سوزدر.

عدالت، مرحمت، وجدان قورتاریر.

هر بیرنك قارشوسنده یك گوج وار.

او گوجلر بك چابوق اولور تارمار

فلاکته قارشو زده بیر قوت؟

پارلار سعادت معو اولور فلاکت.

ظلم — معو اولماينجه ییز، او معو اولماز!

عدالت — (الینی قلنجه اوزاتاراق آمرانه)

دفع اولیگز، هایدی آلقاق، یاراما!

انسانلق — اوستمزده قانات آچ، ای سعادت!

شیطان — نه طور میسك؟ ای سطوتلی فلاکت!

قوتگی جمع ایت، وور، یق، نهز، گمیر!

عدالت — (غضبلی، قلنجنى چکهرهك).

باق! بو قلنج حقسزلری تتره تیر

بو کولین بویونلاری بو کدیریر.

ظلم — (قلنجی چکهر)

باق! بو قلنج اوندان داها کسکیندر.

عدالت — سوزله دگل، ایشی عمل یلدیریر.

(هجوم ایدر) آل، یاراما!

ظلم — (یقیلیر) یتدیم، توکندم بن آه!

مرحمت — یقیل! معو اول، حقه کومکدر الله.

(وجدان، عدالت و مرحمت شن و مظفرانه بیر وضعیت

آلاراق، قادینه و چوغه یاقلاشیورلار).

مرحمت — سوین! آجیل، گول ای قادین، ای اوگسز!

آرتق سیزی قورتاراجاق حالده یز.

təbii itirmişiz. İtirməsək belə bilinməyən və bilinmədiyi üçün də sevlməyən bir millət üçün kim dəlidir ki, can yandırın?

Kim olursa olsun, insan bir nəfər, bir millət və ya bir fikir və əməl uğrunda o vaxt can yandırır, ona o zaman aşıq olur ki, onu yaxından tanıyıb, yürəkdən sevsin, yoxsa, quru və yalançı göstərişlərlə arada məhəbbət, eşq deyil, bayağı dostluq belə olmaz.

Bən iddia etmək deyil, uca səslə bağıryorum ki:

Biz özümüzü tanımıyoruz, biz öz millətimizin boş adını belə bilmiyoruz. Nə o, niyə dodağını bükdün? Görünüyor söylədiklərimdə şəkkın var! Çox yaxşı, buyur bərabər soruşalım?

Kimdir o?

- Marağalı Məşhədi Əli Əsgər.

İnsanlık - Yaşayınız! Bin-bin təşəkkür sizə
Pək yardım etdiniz səfil öksüzə.

(Bu aralıq Zülm yavaşca durar, kimsə görmədən sol qapıdan çıxar. Daha sonra Şeytan çıxar. Fəlakət sağ qapıdan qaçmaq istərkən Səadət daxil olur. O, Fəlakəti yaxalayaraq.)

Səadət - Getmə! Dur, mərhəmətsiz, alçaq, azgın!
- Artıq yetər, yetər bidad etdiyin
- Al haqqını!..

Fəlakət - (yerə yığılır) Of, alçaq bir budala.

Mərhəmət - Alçalamaz haqq, ucalır daima.

Vicdan - Zalımlardan alır hər an intiqam.

(Səadət nurani qanadlarını qadınla çocuğun üstünə açar, səhnə aydınlaşır.)

Mərhəmət - (İdeala yanaşır) Dur! Yavrum, dur.

İdeal - Bən xəstəyəm, duramam!

İnsanlık - Yavrum! Dur ki, məhv oldu həp fəlakət,
Üstümüzdə qanat açmış Səadət.
Daim qaranlığı görən gözlərin,

Bu kim? - Şamaxılı Əbdülqaffar.

O biri? - O da Ərzurumlu Dursun ağa. Bunların bir neçəsindən soruşalım:

- Məşhədi! Sən nə cins və nə millətdənsən?

- İranlı və şiə məzhəbəm.

- Əbdülqaffar ağa, sən? - Bən də qafqazlı babyəm.

- Dursun ağa! Sən bir az oxumuşa bənziyorsan, gərək soyunu, millətini tanıyasan!

- Bən də Osmanlı və sünniyəm.

- Daha özgə? - Özgə heç! Siz çox da deyiniz ki, "sünnilik, şiəlik, babilik birər məzhəb və əqidədir". Cins və millət (ümmət) isə başqadır.

Dünyada ən kiçik bir böcəyin, ən yaramaz bir otun belə soy və cinsi bəlli, ya bu qədər böyük insan yığılmasının bir cinsi yoxmu?

İştə, bəla da bundadır ki, həm var, həm də yoxdur.

Vardır: Onun üçün də biz də özgələr gibi insanız.

Biz də təbii bir millət soyundamız.

**Səadət
İdeal**

Qalx, imdi də işıq, səadət görsün.

Bax! Nasıl parlıyor Ədalət, Vicdan

İçimizdə haqq olmaqda hökmran.

Çiçək gibi açıl, günəş tək parla!

- Dur! Yavrum, dur insanlığı alqışla!

- (İnsanlığa) Hay-hay, anam, bu işığa aldanma!

Bir gül açılmaqla bahardır sanma!

Barmağımın ucundan diqqətlə bax.

(Səhnənin işığı çəkilir, arxa qapı açılır. Duman, tüstü və alov içində bir biyaban görünür. Yıldırım hiddətlə çaxıyor. Mühib və qorxunc səslər eşidilir. İdeal əli ilə biyabanı göstərərək)

Qan içində yüzür sərəsər afaq.

Yer-göy bütün atəş, dumandır, qandır.

Zülmün dəmir pəncəsi hökmrandır.

Vuran, ölən, boğan, əzən, əzilən.

Qoğan, qaçan, düşən, kəsən, kəsilən;

Həpsi insan, həpsi sənin övladın,

Çəkməyiniz hələ Səadət adın.

tabii ki, bilemıyoruz. Bilinmeyen ve bilinmediği için de sevlmeyen bir millet için hangi deli, fedakârlık yapsın?

Kim olursa olsun, insan bir kişi, bir millet veya bir fikir ve ülkü uğrunda fedakârlık yaptığı zaman ona âşık olur. Böylece onu yakından tanıır, yürekten sever; yoksa kuru göstərişlerle arada sevgi, aşk bir kenara; bayağı dostluk bile kurulmaz. Ben iddia etmiyorum, yüksek sesle haykırıyorum: "Biz özümüzü tanımıyoruz, biz milletimizin adını bile bilmıyoruz."

Ne o, niye duduğunu büktün? Söylediklerimden şüphen var, bu anlaşılıyor!

Çok iyi, buyur beraber soralım?

O kimdir?

- Marağalı Məşhədi Ali Asker.

İnsanlık -Yaşayınız! Binlerce teşekkür size
Pek yardım ettiniz sefil öksüzə.

(Bu arada Zülüm yavaşca ayağa kalkar, kimse görmeden sol kapıdan çıkar. Daha sonra Şeytan çıkar. Fəlakət sağ kapıdan kaçmaq istərkən Saadət dâhil olur. O, Fəlakət'i yakalayaraq.)

Saadet - Gitme! Dur, merhametsiz, alçak, azgın!
Artık yeter, yeter zulmettiğin. Al hakkımı!..

Felaket - (yere düşer) Of, alçak budala.

Merhamet - Alçalamaz hak, yücedir dâimâ.

Vicdan -Zâlimlerden alır her an intikam.

(Saadet nûrânî kanatlarını kadınla çocuğun üstüne gerer, sahne aydınlanır)

Merhamet - (İdeal'e yanaşır) Kalk! Yavrum, kalk!

İdeal - Ben hastayım, kalkmam!

İnsanlık - Yavrum! Dur ki, mahv oldu hep Felâket,
Üstümüze kanat açmış Saadet.
Dâim karanlığı gören gözlerin,

Şu kimdir? - Şamahılı Abdülqaffar.

Diğeri? - O da Erzurumlu Dursun Ağa.

Bunların birkaçına sor, çocuk:

- Məşhədi! Sen kimsin ve hangi millettensin?

- İranlıym və mezhebim şiə.

- Abdülqaffar Ağa, sən?

- Ben de Kafkaslı Babyım.

- Dursun Ağa! Sen biraz okumuşa benziyorsun. Soyunu, milletini tanırsın!

- Ben de Osmanlı ve sünniyim.

- Başka? - Başka hiç!

"Sünnilik, Şialık, Bâbîlik, birer mezhep ve akidedir". Soy ve millet (ümmet) ise, başkadır.

Dünyada en küçük bir böcəğin, ən yaramaz bir otun bile soy və cinsi belliyken bu kadar büyük insan topluluğunun bir cinsi yok mu?

İşte, belâ da buradadır. Hem var, hem de yoktur.

Vardır: Ancak birbirimize yabancı gibiyiz. Halbuki, biz de bir milletiz.

**Saadet
İdeal**

Kalk, imdi de ışık, saadet görsün.

Bak! Nasıl parlıyor Adâlet, Vicdan

İçimizde hak olmakta hükümrân.

Çiçek gibi açıl, güneş gibi parla!

- Kalk! Yavrum, kalk insanlığı alkışla!

- (İnsanlığa) Hay hay, anam, bu işığa aldanma!

Bir gül açılmakla bahardır sanma!

Parmağımın ucundan dikkatle bak.

(Sahnenin ışığı çəkilir, arxa kapı açılır. Duman, tüstü və alev içinde bir çöl görünür. Yıldırım hiddetle çakar. Korkunç sesler duyulur... İdeal eliyle çölü göstərərək)

Kan içinde yüzür serâser afak.

Yer, gök bütün atəş, dumandır, kandır.

Zülmün demir pençesi hükümrandır.

Vuran, ölən, boğan, ezen, ezilen.

Kovan, kaçan, düşen, kesen, kesilen;

Hepsi insan, hepsi senin evladın,

Çəkməyiniz hele Saadet adın.

طبیعی یتیمیشیز. یتیمه سهك بيله بیلینمین و بیلینمه دیکي ایچون ده سه ویلمین برملت ایچون کیم دلی در که جان یاندیرسین؟
کیم اولور سه اولسون. انسان برنفر برملت ویا برنفر
وامل اوغورنده اووقت جان یاندیریر، آغا اوزمان عاشق
اولور که آنی یاقیندن تانیوب یوره کدن سهوسین یوقسه،
قورو ویالانجی گوسته ریشلرله آراده محبت، عشق دگل، بیایغی
دوستلق بيله اولماز.

بن ادعا ایتمك دگل، اوجا سسله باغیر یورم که:
بز اوزومزی تانیمیورز، بز اوز ملتزمك بوش آدینی
بيله بیلمیورز.

نه او، نیه دوداغکی بو کدك؟ گوزونیور سوبله دیکلرم ده
شكك وار!

چوق یاقشی، بویور برابر سوروشالم؟
کیم در، او؟

— مراغه لی مشهدی علی اصغر
بو کیم؟

— شماخیلی عبدالغفار.
او بیر؟

— اوده، ارضروملی دورسون آغا.
بونلارك برنجیسندن سوروشالم:
— مشهدی! سن نه جنس ونه ملتدن سلك؟
— ایرانی وشیعه مذهبی.
— عبدالغفار آغا، سن؟
— بن ده قافقازلی بابییم.
— دورسون آغا! سن بر آزاوقومشه بکزیورسك، گرک
سویگی، ملتگی تانیاسك!
— بن ده عثمانلی و سنییم.
— داها اوزگه؟
— اوزگه هیچ!
سن چوق ده دییگر که «سنی لك» شیعه لك، بابی لك بر
مذهب وعقیده در. جنس وملت (امت) ایسه باشقه در.
دنیا ده اك كوچوك بر بوجوكك، اك یاراماز براوتك بيله
سوی و جنسی بللی، یا، بو قدر بویوك انسان یغینجاغنسك
بر جنسی یوقمی؟
ایشته، بلاده بونده در که، هم وار، هم ده یوق در:
وارد در: اونك ایچون که بزده اوزگه لر کبی انسانر. بزده
طبیعی برملت سوبندتر.

قالق، ایمی ده ایشیق، سعادت گورسین
باق! ناصل پارلا یور عدالت، وجدان
ایچیمزده حق اولماقده حکمران
چیچك کی آجیل، گونش تك پارلا!
سعادت — طورا، یاوروم، طور، انسانلی آفشلا!
ایدیئال — (انسانلغه) های-های آنام، بو ایشیغه آلدانما!
بیر گل آچیلماقده بهاردر صانما!
پارماغمك اوچیندن دقتله باق
(صحنه نك ایشیغی چکیلر، آرقا قابی آچیلر، دومان،
توستی و آلاو ایچنده بیر یابان گورونیر. ییلدیرم حدتله
چاقیور. مهیب و قورقونج سسلر ایشیدیلنیر. ایدیئال الیه یابانی
گوستره رك.)

قان ایچنده یوزیر سراسر آفاق.
یر، گوك بوتون آتش، دوماندر، قاندر.
ظلمك دمیر پنجه سی حکمراندر.
ووران، اولهن، بوغان، نه زن، نه زین،
قوغان، قاچان، دوشهن، کسه ن، کسین؛
هپی انسان، هپی سنك اولادك
چکمه ییگزر هله سعادت آدین.

انسانلق — یاشا یگزر! یك - یك تشکر سیزه
بك یاردم ایتدیگزر سفیل اوگسزه.
(بو آراق ظلم یاواشجه طورار، کیمسه گورمه دن
صول قایدان چیقار. داها سوگرا شیطان چیقار. فلاکت
صاغ قایدان قاچماق ایسترکن سعادت داخل اولور. و
فلاکتی باقالا باراق.)
سعادت — گیتمه! طور، مرحمتسز، آلچاق، آرغین!
آرق یتیر - یتیر یداد ایتدیگك.
آل حقکی!!

فلاکت (یره ییقیلر) اوف! آلچاق بیر بدلا،
مرحمت — آلچالاماز حق، اوجالیر دایما.
وجدان — ظالماردن آلیر هر آن انتقام.
(سعادت نورانی قاناتلارینی قادیله چوجوقك اوسته
آچار، صحنه آیدینلاشیر.)

مرحمت — (ایدیئاله یاناشوب) طورا، یاوروم، طور،
ایدیئال — بن خسته یم طورامام!
انسانلق — یاوروم! طور که، محو اولدی هپ فلاکت.
اوستیمزده قانات آچمش سعادت.
دایم قارا گلیغی گورن گوزلرك

Yoxdur: Çünki varlığımızı bilmirik ki, soyumuzu da biləlim. Gəliniz bir də qomşularımızdan soruşalım:

- Şakro Çaparidze, sən nə məzhəbdənsən?
- Pravoslavni!
- Nə millətdənsən?
- Gürcü.
- Dimitri, sən?
- Bən də pravoslavni məzhəbdənəm.
- Millətin? - Urum!
- İvan, məzhəbin? - Pravoslavni!
- Millətin? - Rus!

Həddin yox ki, bir oxumuş gürcüyə gürcülükdən savayı özgə bir ad verəsən, o saat, özünü alçaqladılmış hesab edər və səndən bərk də incinər. Ya bizdə? Bizdə isə lap tərsinə: sən də həddin yox ki,

(Arxa qapı qapanır, səhnə aydınlaşır, həpsi heyrat içində).

Vicdan

İdeal

Hər yerdə zülmün pəncəsi güclüdür.
- Gözəl uşaq, yoxmu buna bir tədbir?
- Var, əvət, var, bu dərdə yalnız dərman
İslah etsin kəndini hər bir insan.
Kəndini öyrənib, kəndin tanısın,
Zatındakı həqiqəti anlasın.
Öyrənir, anlırsa parlar iqbəlim.

İnsanlığ

İdeal

İnsanlığ

(İdeal əli ilə Vicdana, Ədalətə, Mərhəmətə işarə edərək)

İdeal

- Sən parlarsın, çiçəklənir iqbəlim.
- Getməliyəm bən içinizdən hələ
- Bəni kimə tərki ediyorsun böylə?
- Ədalətə, Mərhəmətə, Vicdana
Onlardan sən anam, bir an ayrılma!
Hər əmrinə, hökmünə qıl itaət!
Bu itaət Haqqa olur ibadət
(Yüzünü Ədalətə, Mərhəmətə, Vicdana tutaraq)
Siz ey insanlığın işıq məşəli!

Salmalı bir türk oğlu türk şiaə "türk" deyəsən, o saat səndən yüz çevirir və bəlkə də səni düşmən hesab edər.

- Bir də Axalsixli Bəzgun ağaya soruşunuz ki, o gələn kimdir? - Əcəmə bənziyor.
 - İyi dəhduş-diqqət et! - Öylə kəndidir; əcəmdir, qızılbaşdır.
 - Qoy olsun, bir az söylədim!
 - İşin yox, burax dəf olsun, qızılbaşdan nə eşidəcəksən ki?!
- Bığarənin xəbəri yox ki, qızılbaş deyə məsxərəyə aldığı kişi öz soyundandır; öz millət qardaşıdır.

Amerikalılar Təbrizə gəlib məktəblər, xəstəxanalar açırlar və böyləliklə şia türklərinə məhəbbət göstəriyorlar; yardım edirlər və ya edər gibi görünülər ki, gələcəkdə məsləklərinə, ticarətlərinə xidmət eləsinlər.

Lakin bələyə baxınız ki, biz Qafqaz türkləri öz ayaqları ilə yanımıza gələn iranlı şia türk qardaşlarımıza yüz çeşid ad qoşub uzaqlaşırıq. Yüzdən də olmasa, arxadan bin türlü yaman diyoruz, söz başında "ac tat" diyə də təhqir edirik.

Haqqın bükülməyən qüvvətli əli!

Anamı bən sizlərə ismarladım,
Sizləri də Haqqa. Daha bən getdim.

(Səhnənin işığı çəkilir, arxa qapı açılır, İdeal bir nur şəklində göyə uçar).

Vicdan -

Ədalət -

Mərhəmət -

İnsanlığ

Həpsi onu heyratla seyr edər.
Mələklərin qanadında yüksəlir.
Haqqı bulmuş, bax, onunla birləşir.
Bax, bax, yuxarıdan etdikcə nəzər
Göydən yerə atək-atək nur sərpər.
Yürəklərdə yuva edər həp o nur
Ədalət, Mərhəmət, Vicdan doğurur.
- (təsirlə) Of, mələyim! Sevgili İdealim!
Sənsiz nasıl keçər həyatım, halım!
(Dizi üstə çökərək allarını yuxarı qaldırır)
Ey Yaradan! Ey Ərhəmə-rəhimin!
Sən qovuşdur bəni yavruma!

Həpsi -

Amin!

SON

Yoktur: Çünki varlığımızı bilmirik ki, soyumuzu bilelim. Gel! Bir de komşularımızdan sor, uşaq:

- Şakro Çaparidze, sən nə mezheptensin?
- Ortodoks!
- Hangi millettensin?
- Gürcü.
- Dimitri, sən?
- Ben de Proslav (Ortodoks) mezhebindenim.
- Milletin?
- Urum!
- İvan, mezhebin?
- Proslav (Ortodoks)! - Milletin?
- Rus!

Bir Gürcüyə gürcülükdən başqa bir ad vermək sənə nə haddinə! Aksi takdirde hemen kendisinin küçük düşürüldüğünü düşünür ve sana çok kırılır. Peki ya bizde? Bizde ise tam tersine. Senin haddine mi,

(Arka kapı kapanır, sahne aydınlanır, həpsi heyret içində).

Vicdan

İdeal

Her yerde zulmün pençəsi güclüdür.
-Güzel uşaq, yox mu buna bir tədbir?
- Var, evet, var, bu derde yalnız dərman
İslah etsin kəndini hər bir insan
Kəndini öyrənib, kəndi tanıısın.
Zatındakı hakikati anlasın
Öğrenir, anlırsa parlar ikbālüm.

İnsanlık

İdeal

İnsanlık

(İdeal eliyle Vicdan'a, Adale't'e, Merhamet'e işare't ederek)

İdeal

-Sen parlarsın, çiçəklənir ikbālüm.
- Gitmeliyim ben içinizden hele
- Beni kime terk ediyorsun böylə?
- Adale't'e, Merhamet'e, Vicdan'a
Onlardan sən anam, bir an ayrılma!
Her emrine, hükmünə kıl itaət!
Bu itaet, Hakk'a olur ibadət

(yüzünü Adale't'e, Merhamet'e, Vicdan'a çevirerek)

Siz ey insanlığın işıq meş'alesi!

Salmalı bir Türk oğlu Türk Şii'ye "Türk" diyeceksin, o anda senden yüz çevirir, belki de seni düşman görür.

Bir de Ahaliqli Bezgun Ağ'a'ya soralım, o gelen kimdir?

- Aceme benziyor.
 - Bir daha bak, dikkat et!
 - Acemin, kızılbaşın ta kendisidir.
 - Bırak gelsin, biraz konuşsun!
 - İşin mi yok, bırak defolsun gitsin, Kızılbaş'tan ne işiteceksin ki?!
- Bığarənin xəbəri yox ki, Kızılbaş diyə küçümsədiği kişi, soydaşıdır; kendi millətindən kardeşidir.

Amerikalılar Tebriz'e gelip; gelecekte mesleklerine, ticaretlerine hizmet etsinler diye Şii Türklere ilgi gösteriyorlar; yardım edirlər və ya eder gibi görünülər. Mektepler, hastahaneler açırlar. Lâkin tuhaflığa baxınız ki, biz Kafkas Türkləri, ayakları ile yanımıza gələn İranlı şii Türk kardeşlerimize yüz çeşit ad takıp yüzüne olmasa da arkadan bin türlü laf edip kendimizden uzaklaştırıyoruz.

Hakkın bükülmeyen kuvvetli eli!

Anamı ben sizlere ismarladım.
Sizleri de Hakk'a, artık ben gittim.

(Sahnenin işığı söndürülür, arka kapı açılır, İdeal bir nûr şeklinde göğe doğru uçar. Həpsi onu heyretle seyrəder.)

Vicdan

Adalet

Merhamet-

İnsanlık

-Meleklerin kanadında yükselir.
Hakkı bulmuş bak onunla birleşir.
-Bak bak! Yukarıdan ettikçe nazar
Gökten yere etek etek nûr serper.
Yüreklere yuva eder hep o nûr
Adalet, Merhamet, Vicdan doğurur.
-(vurgulu ses tonuyla) Of, meleğim! Sevgili İdeal'im!
Sensiz nasıl geçer hayatım, hâlüm!
(dizüstü çökerek ellerini yukarı kaldırır).
Ey Yaradan! Ey Erhame'r-Râhimîn!¹²
Sən kavuştur beni yavruma!

Həpsi

- Âmin!

SON

یوقدر: چونکه وارلغمزی بیلیمورز که سویمزیده بیلیم.

گلکز! برده قومشولرمزدن سوروشالم:

— شاکروچاپاریدزه، من نه مذهبیدن سک؟

— پراووسلاونی!

— نه ملت دن سک؟

— گورجو

— دبمتری، سن؟

— بن ده، پراووسلاونی مذهبندنم

— ملتک؟

— اوروم!

— ایوان، مذهبک؟

— پراووسلاونی!

— ملتک؟

— روس!

حدک یوق که براوومش گورجی به گورجی لکن سوایی
اوزگه برآد ویرم سک، او ساعت، اوزونی آچاقلادلمش
حساب ایدر وسن دن برکده اینجینر.

یاه، برده؟ برده ایسه لاپ ترسنه: سنک ده حدک یوق که

(آرقا قایی قاپانیر، صحنه آیدیلایشیر، هپسی حیرت

ایچنده).

هر یرده ظلمک پنجه سی گوجلدر.

وجدان — گوزل چوجوق یوقی بوگما بیر تدبیر؟

ایدیئال — وار، نهوت وار، بو درده یالقز درمن.

اصلاح ایتسین کندی هر بیر انسان.

گندی او گره نوب، گندی تانیسین.

ذاتنه کی حقیقی آگلا سین.

او گره نیر، آگلا رسه یارلار اقبال.

انسانلق — سن یارلار سک چیچکنیر اقبال.

ایدیئال — گیتمه لییم بن ایچکزدن هله

انسانلق — بنی، کیمه ترک ایله ورسک بویله؟

(ایدیئال ایله وجدانه، عدالته، مرحمت، اشاره ایدمک)

ایدیئال — عدالته، مرحمت، وجدانا

اونلاردان سن آنام، بیر آن آریلما!

هر امریه حکمه قیل اطاعت!

بو اطاعت حقه اولور عبادت.

(یوزینی عدالته، مرحمت، وجدانه دوتاراق)

سین ای انسانلغک ایشیق مشعل!

سالماسلی برتورک اوغلی تورک شیعه به «تورک» دیبه سک او
ساعت، سندن یوز چه ویریر وبلکده سنی دشمن حساب ایدر.
برده، آخالسیخلی بزکون آغایه سوروشکز که اوگن کیمدر؟
— عجمه بگزیر.

— ای، ده هدوش — دقت ایت!

— او یله کندی در: عجم در، قزلباش در.

— قوی اولسون، برآز سویله تلم!

— ایشک یوق، براق دفع اولسون قزلباش نه ایشیده جگسن که،

بیچاره نک خبری یوق که قزلباش دیبه مسخره به آلدیغی

کیشی اوز سویندندر، اوز ملت قارداشیدر.

آمریقالیلر تبریزه گلوب مکتبلر، خسته خانه لر آچورلر.

وبویله لکله شیعه تورکارنه محبت گوستریورلر، یاردیم ایدیورلر.

ویا ایدر کی گورو نیورلر که گله جکده مساکرینه، تجارتلرینه

خدمت ایله سینلر.

لکن بلایه باقکز که بز قافقاز تورکلری اوز آیاقلار یله

یانمزه گلن ایراللی شیعه تورک قارداشلرمزه یوز چشید آد

قوشوب اوزا قلاشیورز. یوزدن ده اولماسه آرقادن بین دورلو

یمان دیورز. سوزباشنده «آج تات» دیبه ده تحقیر ایدیورز.

حقک بوکولمین، قوتلی الی!

آنای بن سیزله ایصمارلادم.

سیزلری ده حقه، داما بن گیتدم.

صحنه نک ایشیغی چکیلر، آرقا قایی آچیلر، ایدیئال بیر

نور شکنده گوگه اوچار. هپسی اونی حیرتله سیر ایدر).

وجدان — ملکارک قانادنده یوکسه لیر.

حقی بولمش باقی، اونکله بیرلشیر.

عدالت — باقی باقی، یوقاریدان ایتدی کجه نظر

گوگدن یره نه تک — نه تک نور سر بر.

مرحمت — یوره کارده یووا ایدر هپ اونور

عدالت، مرحمت، وجدان طوغورور.

انسانلق — (تأثرله) اوف ملک! سوگیلی ایدیئال!

سنسز ناصل کیچهر حیاتم، حالم؟

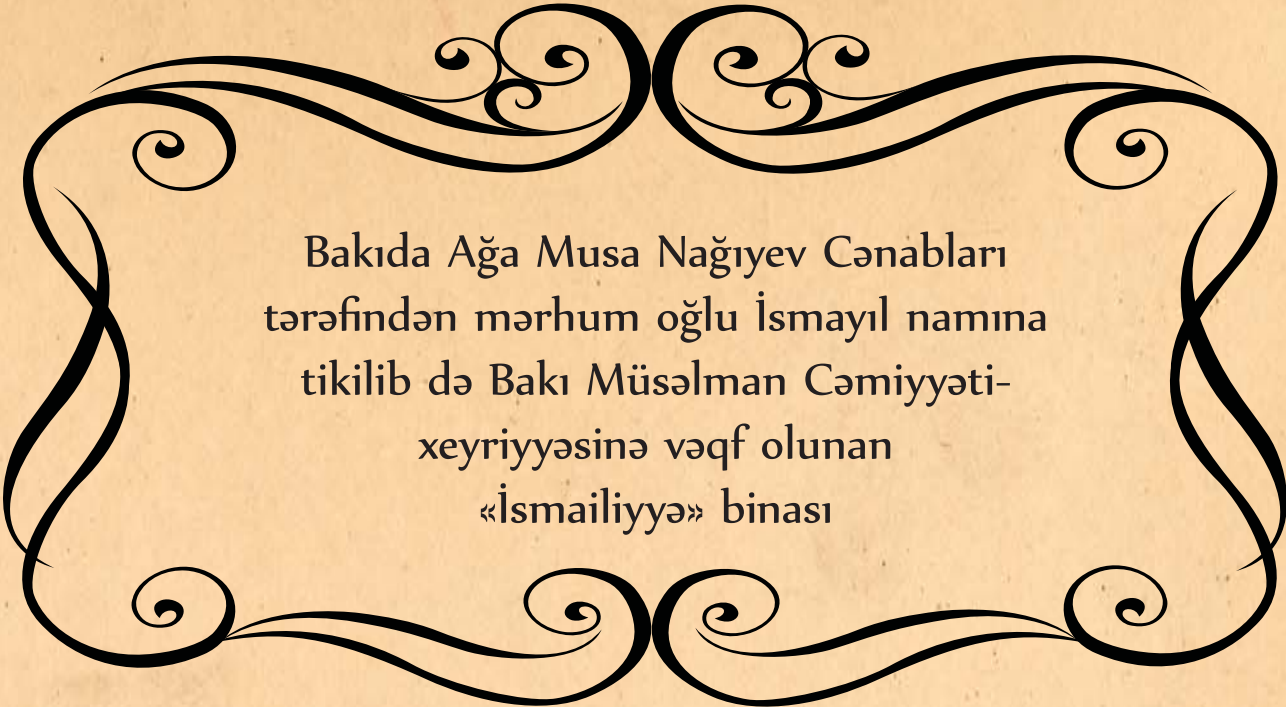
(دیزی اوسته چوکه رمک اللرنی یوقاری قالدیریر).

ای یارادان! ای ارحم الراحمین!

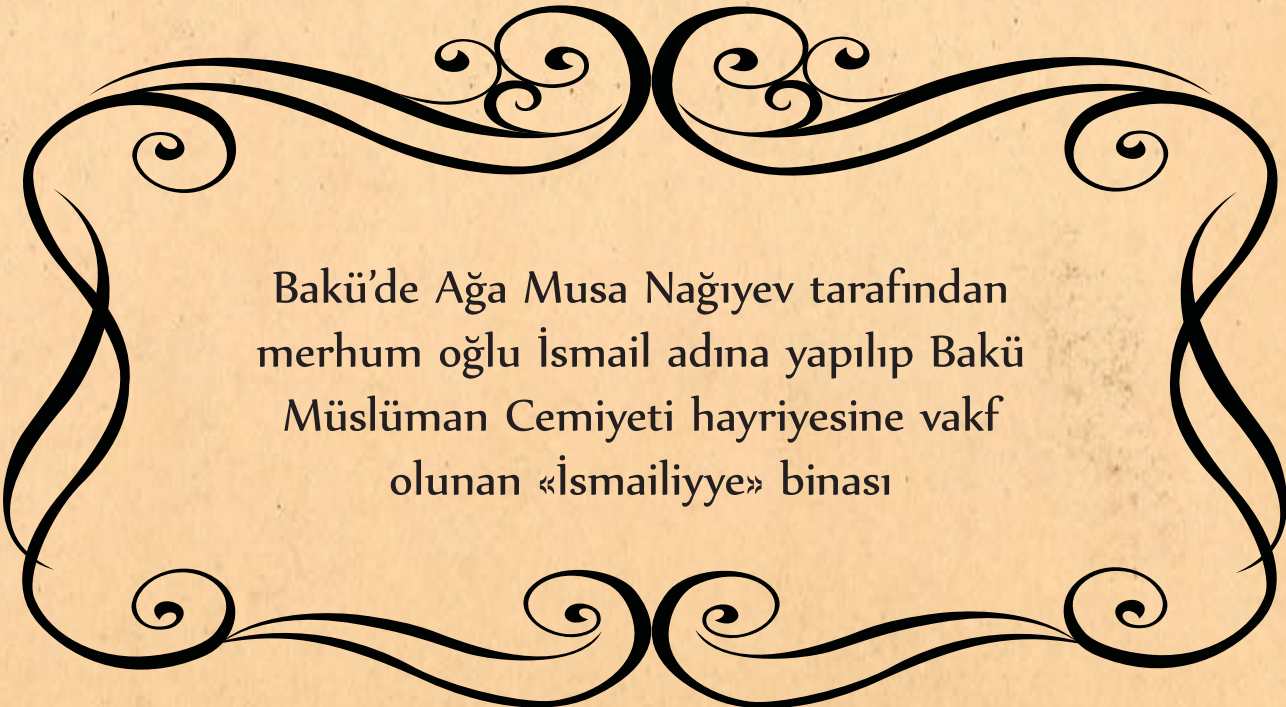
سن قاووشدیر بنی یاورومه!

هپسی — — آمین!

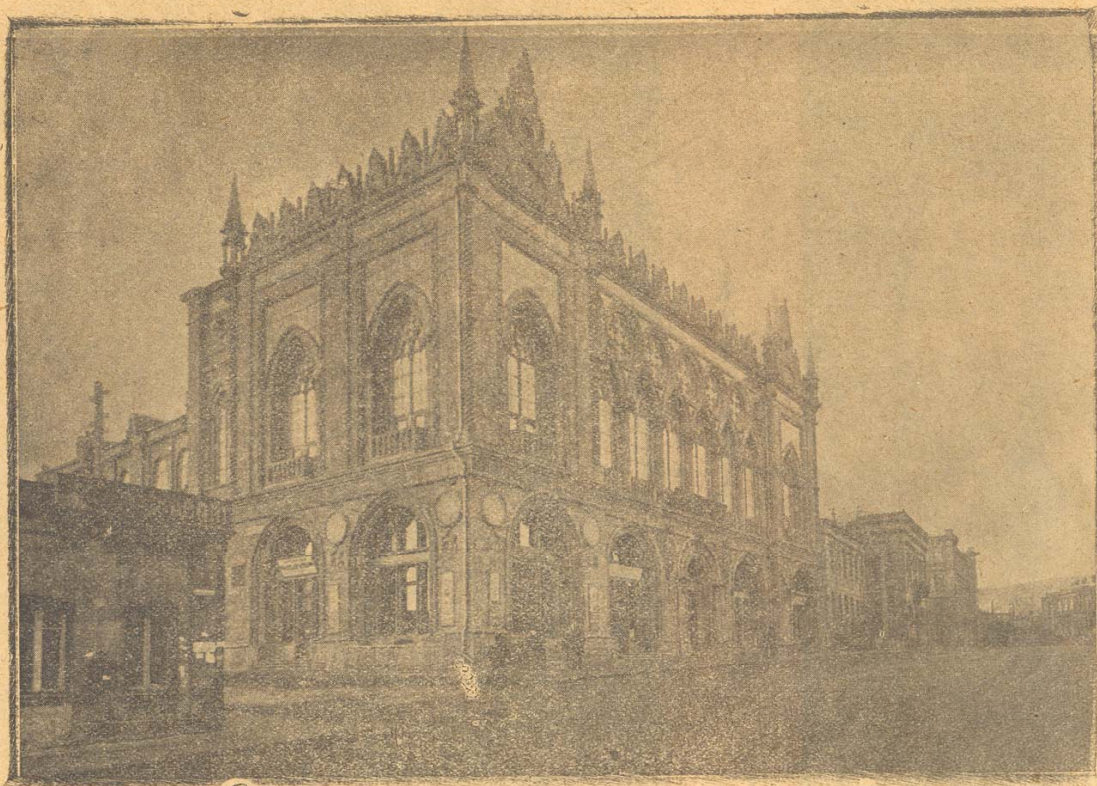
صوگ

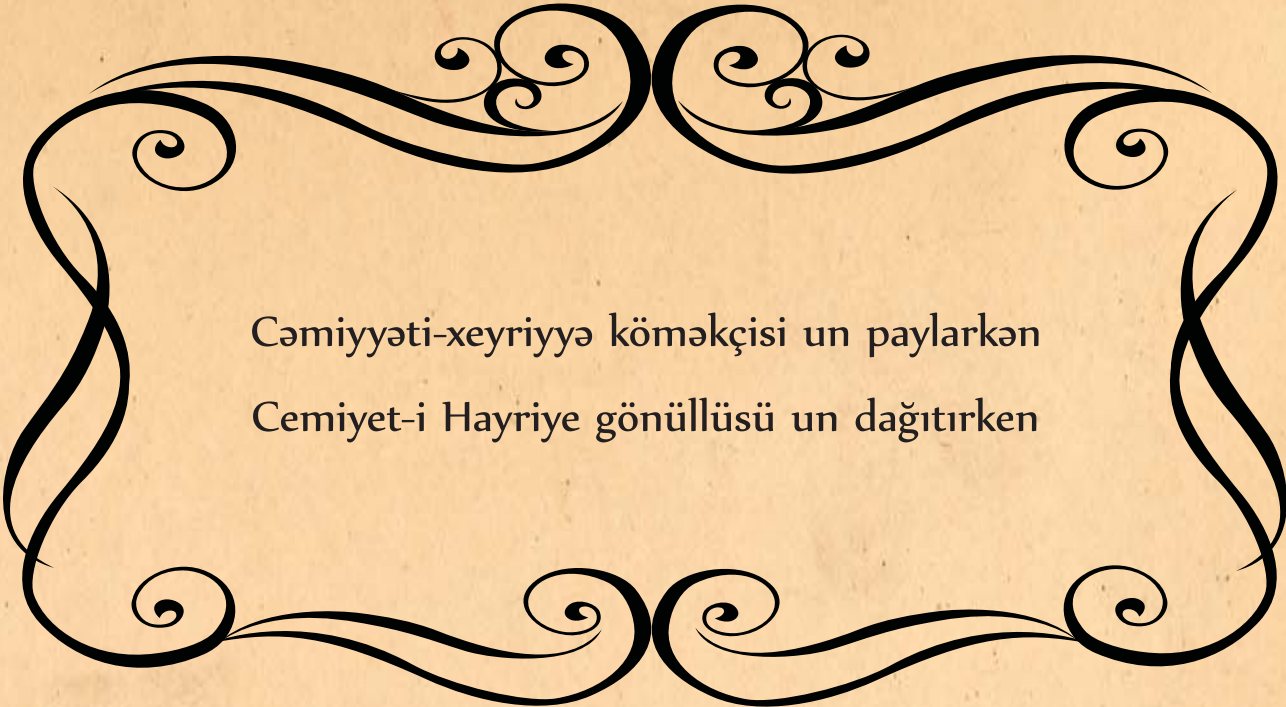
Bakıda Ağa Musa Nağıyev Cənabları
tərəfindən mərhum oğlu İsmayıl namına
tikilib də Bakı Müsəlman Cəmiyyəti-
xeyriyyəsinə vəqf olunan
«İsmailiyyə» binası

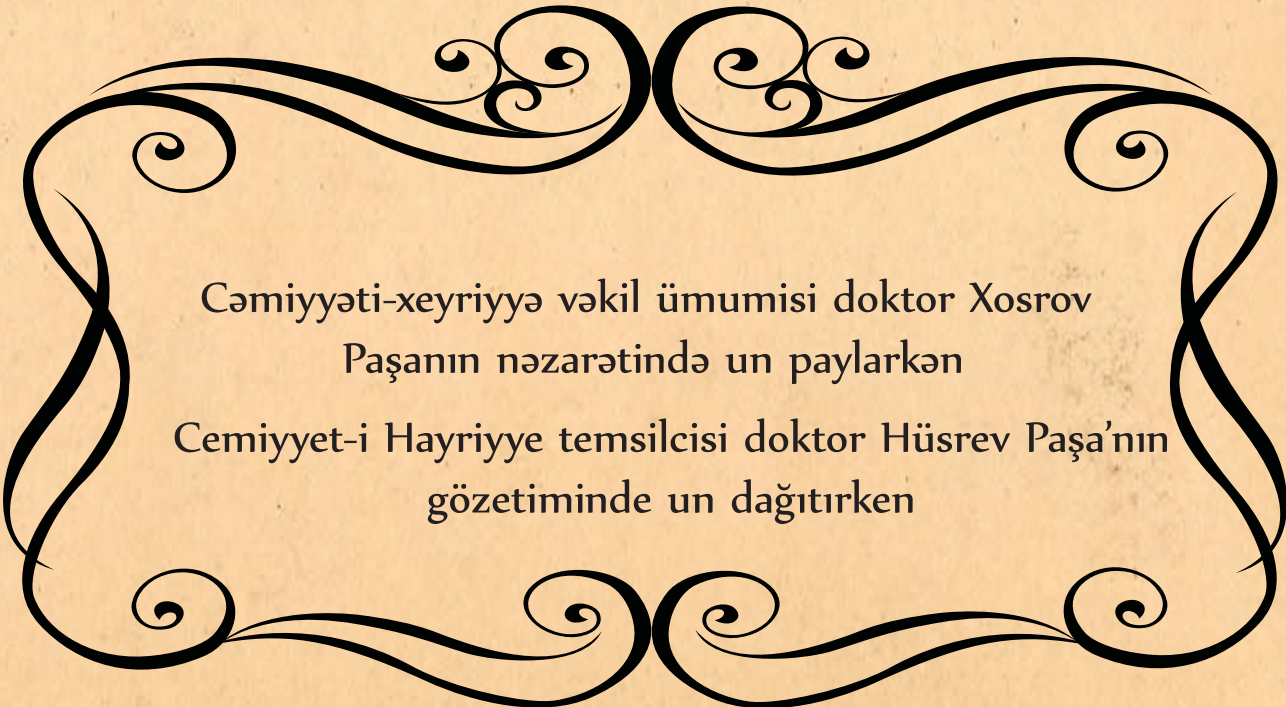
Bakü'də Ağa Musa Nağıyev tərəfindən
merhum oğlu İsmail adına yapılıp Bakü
Müslüman Cəmiyyəti hayriyesinə vakf
olunan «İsmailiyyə» binası

باکوده آقا موسی نقی یوف جنابلاری طرفندن مرحوم اوغلی اسماعیل نامنه دیکیلوپ ده باکو مسلمان
جمعیت خیریه سنه وقف اولونان «اسماعیلیه» بناسی.

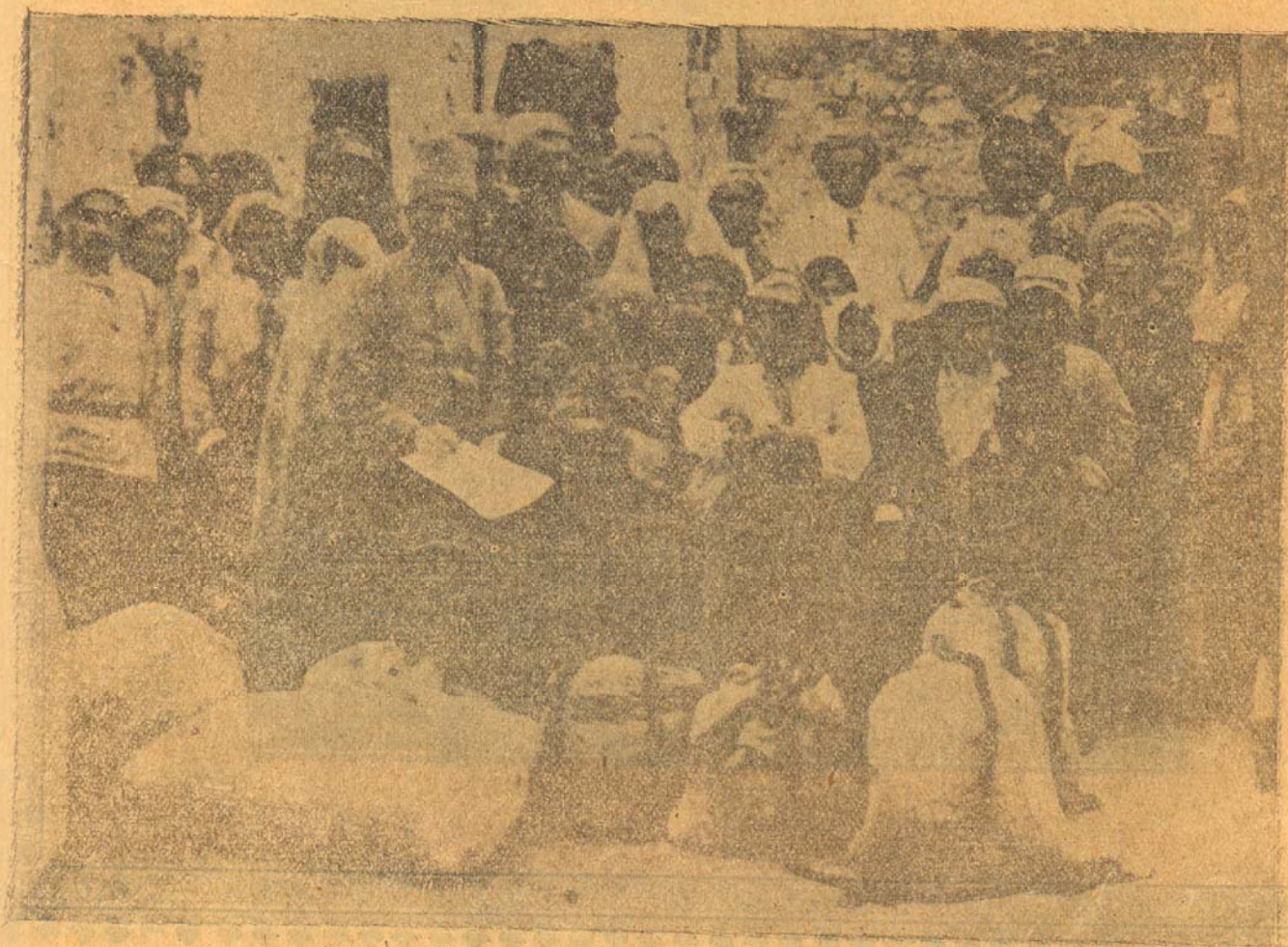
Cəmiyyəti-xeyriyyə köməkçisi un paylarkən
Cəmiyyət-i Hayriye gönüllüsü un dağıtırken

Cəmiyyəti-xeyriyyə vəkil ümumisi doktor Xosrov
Paşanın nəzarətində un paylarkən
Cəmiyyət-i Hayriyye təmsilçisi doktor Hüsrev Paşa'nın
gözetimində un dağıtırken

جمعیت خیریه کومکچیسى اون پایلارکن.

جمعیت خیریه وکیل عمومیسى دوقتور خسرو پاشانث نظارتنده اونه پایلارکن

Tiflis guşələrində, açıqdan, azardan can verən iranlı türk əmələlərinə ırqatlarına “persiyan” gözü ilə baxıb keçiyoruz.

Fələkətlərini soyuq qanla tamaşa ediyorum.

Ya Qafqazda yaşayan iranlı şiə türklər? Bunlar daha qafil! Bunlar bizdən də daha artıq uzaqlaşmaq istiyorlar: məktəblərini, məclislərini, hətta bəzi yerdə məscidlərini də ayırıb özlərinə “şiə-fars” rəngi veriyorlar. Balalarına yəni öz türk oğullarına türkcəyi də əsirgiyorlar; oxutmuyorlar. Şiəliklə, farslığı heç münasibəti olmayaraq cahilənə birləşdirmək öz türklüklərinə balta vurmaq, öz sözlərini, öz ata-babalarını danmaq istiyorlar. Ya İranın içi ilə ...li?

Oralarını daha soruşma keç.

Çox yaxşı, keçəlim Bakuya, böyük “İslamiyyə” mehmanxanasına gedəlim, göyçək və pak bir masa-[nın] (miz)in ətrafında oturan oxumuş və dünyadan xəbərdar, hətta sözündən millət-pərvər görünən qardaşlarımızdan soruşalım.

Soruşalım ki:

- Soy və millətiniz nədir? - Əlhəmdülillah, müsəlmanınız!
- Şiəsiniz, yoxsa sünni? - Heç biri deyiliz, təkcə müsəlmanınız.
- Özgə, daha bir adınız-zadınız yoxmu? - Xeyr, xeyr, xeyr!

Birincilərlə ikincilərin cavablarından anlaşıyor ki, aralarında xeyli təfəvüt var. Birincilər, məzhəb və əqidə çevrəsindən çıxamamış; ikincilər isə bir az iləri gedib din dairəsində qalmış. Əgər bəndən soruşulsa, aralarında heç bir təfəvüt yox. Hər ikisi də birdir. Hətta deyə bilərəm ki, birincilər daha həqiqi, ikincilər isə daha xəyalidir.

Xəyalidir, çünki əqidə və məsləkləri qaldırmaq mümkün deyil, əqidə tərəqqinin yoldaşdır. Bunları ayırmaq isə dəlilikdir.

Hənəfi ilə şafeiliyin birləşmədiyi bir yerdə, sünnilik ilə şiəliyi birləşdirmək xam xəyalların ən xamıdır.

Nə zərəri var? Qoy hər kəs öz əqidəsində, öz ictihadında, öz imanında olsun.

Nə var, ey oxucu! Niyə başını qaşdın? Niyə yüzünü turşutdun?

Sultan Səlimlərin, Nadir şahların və bir çox islam rical və üləmasının çalışdıqları, hətta o uğurda can fəda etdikləri bir məsləkə toxunduğumdan ötərimi bəndən inciyorsun?

Yox, yox, incimə. Əgər onlar, din və “əqidə”nin xasiyyətlərini, vəzifələrini, mövqelərini haqqı ilə bilsəydilər boş-boşuna o qədər çalışmaz və nahaq yerə də o qədər qan tökülməyə səbəb olmazlardı.

Əgər onlar “dini-islam”ın bir ağac, əqidələrin də o ağacın birər dalları olduğunu və o ağacın böyüməsi üçün dallarının mütləq ayrılmaq, genişlənmək ehtiyacında bulunduğunu qanıb onlara yol və hürriyyət versəydilər islamiyyət heç vaxt bu qədər çıxırından çıxmaz və o qədər boğuşub əzilməyə, küçülməyə də məhəl qalmazdı.

Çox təəccüb ki, hətta çox cahillik ki, “İslamiyyət” bütün əqidələri: istər şafei, cəfəri, hənəfi, maliki, hənəbəli olsun, istərsə vəhəbi, rafizi, babi, şeyxi və qeyri olsun, öz vücudunda birləşdirib, yerləşdirib böyüdə-böyüdə biz sanki daha da ağıllı bulunmaq istiyoruz.

Zatən islamiyyət gövdəsində birləşmiş dalların, əqidələrin vəziyyətlərini bəyanməyib bir “ikinci dəfə” daha birləşdirmək və birləşdirirək də bütün-bütün sındırmaq xamlığında bulunuyoruz.

İslamiyyət ağacı dallarının, əqidələrinin böyüməsini, yayılmasını hər əqidə sahibi özünə zərər sanmaqla, neçə yüz illərdən bəri, bir-birini qırıb tələf etməyə çalışdıqları və bütün qüvvələrini o uğurda sərf etdikləri məgər bəs deyilmi ki, bu gün biz də, ata-babalarımızın yanlışlıqlarını, o mühitin, o vaxtdakı halın törətdiyi fənalıqları təkrar etmək cinayətində bulunalım?

Yox, yox! İmdiki mühit özgə olduğu gibi istədiyi zad, törətdiyi fikir və əməl də özgədir.

Qoy beş deyil, on deyil, istərsə yetmiş iki əqidə olsun!

Hər kəsin yürəyindəki etiqad və imanına, o xüsusi hərəmxanasına qarışmaya nə haqqımız var?

İnsanlığa zərəri olmayan əqidə və azadlıqdan bizə nə zərər ola bilər.

Bir də gərək biləlim ki, din qovğaları, din əqidə ixtilafı, din təkfirləri özgə yerlərdə çoxdan məzara getdi. Biz halən

Tiflis sokaklarında, açıktan can veren İranlı Türk amelelərinə ırqatlarına “farslı” gözüylə baxıb keçiyoruz.

Fələkətlərini soğukkanlı bir şəkildə izliyoruz.

Ya Kafkasya'da yaşayan İranlı Şii Türklər? Bunlar daha gâfil! Bunlar bizdən daha fazla uzaklaşmaq istiyorlar. Okullarını, meclislerini, hattâ bazı yerde mescitlərini de ayırıp kendilerine “Şii-Fars” rəngi veriyorlar. Çocuklarına, Türk oğullarına Türkçə'yi de esirgiyorlar, okutmuyorlar. Şiiliklə, Farslılığı bilinçsizce birləşdirərək Türklüklerine balta vuruyor, kendi dilini, anne-babalarını küçümsüyorlar. Peki ya İran?! Oralarını daha sorma geç.

Çok iyi, gelelim Bakü'ye...

Büyük “İslamiyyə” mehmanhânasına²¹ gidelim, küçük bir masa etrafında oturan, okumuş ve dünyadan haberdar, hattâ sözünden milletini seven kardeşlerimize soralım.

Soralım:

- Soy ve milletiniz nedir? - Elhamdülillah, müslümanız!
- Şii misiniz, yoksa Sünnî? - Hiç biri değiliz, yalnız müslümanız.
- Başka, bir adınız daha yok mu? - Hayır, hayır, hayır!

Birinci gruptakilerle ikinci gruptakilerin cevaplarından aralarında hayli fark var sanılır. Birinciler, mezhep ve akide çevresinden çıkamamış; ikinciler ise, biraz ileri giderek din dairesinde kalmış. Şayet benden sorulsa, aralarında hiçbir fark yok. Her ikisi de birdir. Hatta diyebilirim ki, birinciler daha hakiki, ikinciler ise daha hayalidir.

Hayalidir, çünkü akide ve mezhepleri aradan kaldırmak mümkün değildir. Akide ilerlemenin, yükselmenin yol arkadaşısıdır. Bunları ayırmak ise, delilliktir.

Hanefilikle Şafiliğin birleşmediği bir yerde, sünnilik ile şiiliği birleştirmek, ham hayalden ibarettir.

Ne zararı var? Bırak, herkes kendi inancında, ictihadında, imanında olsun.

Ne var, ey okuyucu! Niye başını kaşıdın? Niye yüzünü ekşittin?

21. Otel, misafirhane

Sultan Selimlerin, Nâdir Şahların ve birçok İslâm bilginlerinin çalıştıkları, hattâ o uğurda can feda ettikleri bir mesleğe dokunduğumdan dolayı mı benden inciniyorsun?

Yok, yok, incinme? Eğer onlar, din ve mânevî değerlerin yerini, rollerini, konumlarını hakkıyla bilselerdi boşu boşuna o kadar çalışmaz ve haksız yere de o kadar kan dökmezlerdi.

Eğer onlar İslâm Dîni'nin bir ağaç, mezheplerin de o ağacın birer dalları olduğunu ve o ağacın büyümesi için dallarının mutlak büyümesi, genişlemesi gerektiğini anlayıp onlara yol ve fırsat verselerdi, İslâmiyet hiçbir zaman bu kadar çığırından çıkmaz, o kadar boğuşup ezilmeye, küçülmeye de gerek kalmazdı.

Şu tuhaflığa, hattâ şu câhilliğe bakın ki; İslâmiyet ister Şâfi, Câferî, Hanefî, Mâlikî, Hanbelî, isterse de Vehhâbî, Râfîzî, Bâbî, Şeyhî gibi bütün anlayışları, kendi bünyesinde birləştirip yerləştirmişdir. Biz ise bu akımları ve sistemleri büyüte büyüte biz sanki daha akıllı olmak istiyoruz.

Zaten İslâmiyet gövdesinde birləşmiş akidelerin durumlarını beğenmeyip bir kez daha birləştirmək ve birləştirirək de büsbütün parçalamak gâfletində bulunuyoruz.

İslâmdakı farklı akidələrinin büyümesini, yayılmasını hər akide sahibi kendi akidesinə zarar verecek sanaraq, yıllardan beri bir-birini telef etməyə çalıştıkları və bütün güçlərini bu uğurda sərf etdikləri yetmiyor mu ki, bugün biz de, atalarımızın yanlışlıqlarını, o zamanlardakı çevrenin meydana getirdikləri olumsuzlukları təkrar etmək gibi bir hata və gâflet içində bulunalım?

Hayır hayır! Şimdiki ortam başka olduğu için hər şahsın ürettiği fikir de və amel de fərqlidir.

Beş değil, on değil, istərsə yetmiş iki düşünce olsun!

Herkesin yürəyindəki iman və düşüncəyə, o hususi hərəmhânesinə qarışmaya nə hakkımız var? İnsanlığa zarar vermeyən akide və hürriyyətdən bizə nə zarar gelebilir?!

Bir de bilməmişimiz gerekir ki; din kavgaları, din-îtikad ihtilafı və bir digərini təkfir etmək başka yerlərdə çoxtan məzara gitti. Biz halən gözlerimizi

تقليس گوشه ارلده، آچاقدن آزاردن جان ويرن ايراني
تورك عمله لرينه بيرغاقلرينه «پرسيان» گوزيله باقوب كچيورز.
لااكلريني سائق ناله تماشا ايدورز.

يا. قاققازده ياشايان ايراني شيعه توركلر؟ بولر، داه
غافل! بولر بزدنده داه آرتق اوزا قلاشماق ايستيورلر. مكتب
لراني، مجلسلريني، حتي بعض يرده مسجديلريني ده آيروب
اوزلرينه «شيعه-فارس» رنگي ويريورلر. بالالرينه يعني اوز
تورك اوغوللرينه تور كچه يي ده اسيرگه يورلر؛ او قوتميورلر.
شيعه لكله، فارسلي هيچ مناسبتى اولميارق جاهلانه برلشديرمك
اوز تورك لكلرينه بالتا وورماق، اوز سوزلريني، اوز آتابالريني
داماق ايستيورلر. يا، ايرانك ايچي ايله... لي؟

اورالريني داه سوروشمه گنج؟

چوق ياقشي كيچيلم. باكويه، بويوك «اسلام» مهمان
خانه سنه گيده لم، گو كچك و پاك برماسا (ميز) نك اطرافنده
اوتوران او قومش و دنيادن خبردار، حتي سوزندن ملتپور
گورونن قارداشلر مژدن سوروشالم.

سوروشالم كه:

— سوي و ملتگز نه در؟

— الحمد لله، مسلمانز!

— شيعه سگز، يوقسه سني؟

— هيچ بري دگلز، تكجه مسلمانز.

— اوزگه، داه بر آدگز، زادگز يوقمي؟

— خير خير خيرا...

برنجيلرله ايكنجيلر جوابلرندن آكلاشيلور كه آرالرينده
خيلي تفاوت وار. برنجيلر، مذهب و عقيدة چه وره سندن
چيقاماش؛ ايكنجيلر ايسه بر آز ايلري گيدوب دين دائره سنده
قالمش. اگر بدن سوروشولسه، آرالرينده هيچ بر تفاوت
يوق. هرايكيسي ده بر در. حتي ديه بيليرم كه برنجيلر داه
حقيقي، ايكنجيلر ايسه داه خيالي در.

خيالي در، چونكه عقيدة و مسلكاري قالديرماق ممكن
دگل عقيدة ترقي نك يولداشي در. بولري آييرماق ايسه
دلي لكدر.

حنفي ايله شافعي لكك برلشمه ديكي بريرده، سني لك ايله
شيعه لكى برلشديرمك خام خياللرك اكخاميدر.

نه ضرري وار؟ قوي، هر كس اوز عقيدة سنده، اوز
اجتهادينده، اوز ايماننده اولسون.

نه وار، اي او قويجي! نيه باشكي قاشيدك؟ نيه يوزگي
تور شوتدك؟

سلطان سليم لرك، نادر شاه لرك و برچوق اسلام رجال و
علماسنك چالشدلري، حتي او اوغورده جار فدا ايتدكلري
برمسلكه دو قونديغمن اوترومي بدن اينجينورسك؟

يوق يوق، اينجيمه؟ اگر اولر، دين و «عقيدة» نك
خاصيتلريني، وظيفه لريني، موقعلريني حقيله بيلسه يديلر بوش
بوشنه او قدر چالشماز و ناحق يرده او قدر قان تو كولمه يه
سبب اولمازلردى.

اگر اولر «دين اسلام» لك بر آعاج، عقيدة لر كده، آعاجك
بر رداللي اولديغني و او آعاجك، بويومه سي ايچون داللرك
مطابق آيريلماق، گنیشله مك احتياجنده بولونديغني قانوب اولره
يول و حریت و يرسه يديلر اسلاميت هيچ وقت بو درجيغرندن
چيقماز و او قدر بوغوشوب ازيلمه يه، كوچولمه يه ده محل
قالمازدى.

چوق تعجب كه، حتي چوق جاهل لك كه «اسلاميت»
بوتون عقيدة لرى؛ ايستر شافعي، جعفرى، حنفي، مالكي،
حنبلي اولسون، ايستر سه وهابي، رافضي، بابي، شيخي وغيره
اولسون، اوز وجودنده برلشديروب، يراشديروب بويوده
بويوده، بز سانكه داهاده عقللي بولونماق ايستيورز.

ذاتا، اسلاميت گووده سنده برلشمش داللرك، عقيدة لرك
وضعيتلريني بكنميوب بر «ايكنجي دفعه» داه برلشديرمك
و برلشدير كن ده، بوتون بوتون سينديرماق خاملغنده بولنيورز.
اسلاميت آعاجي داللرك، عقيدة لر لك بويومه سني، ياييلما
سني هر عقيدة صاحبي اوزونه ضرر سانماق، نچه يوز ييللردن
بهري، بر برلريني، قيروب تلف ايتمه يه چالشدلري و بوتون
قوتلريني او اوغورده صرف ايتدكلري مكر بس دگلمي كه
بوگون بزده، آتابالرمزك ياكلاشماق لرني، او محيطك، او
وقته كي حالك توره تدبكي فناقلري تكرار ايتمك جنائتنده
بولونالم؟

يوق، يوق! ايمديكي محيط اوزگه اولديغي كبي ايسته ديكي
زاد، تورتيگي فكر واملده اوزگه در.

قوي، بش دگل، اون دگل، ايستر سه يتمش ايكي عقيدة
اولسون!

هر كسك يوره كنده كي اعتقاد و ايمانته، او خصوصي
حره خانه سنه قاريشمايه نه حقمن وار؟

انسانلخه ضرري اولميان عقيدة و آزادلقدن بزه نه ضرر
اولا بيلر.

برده كرك بيله لم كه دين غوغالري، دين عقيدة اختلافلري
دين تكفيرلري اوزگه يرلرده چوقدن مزاره كيتدى. بزحالا

gözlərimizi qapayıb önləri diriltmək, diriləri öldürmək sehrbazlığından, xürafata, xəyalata qurban olmaq, ibtidailikdən, cəhalətdən qurtula bilməyəcəkmiz?

Ey qafqazlı türk! Sən çoxdan islam qeyrətini çəkiyorsən və bir qeyrətlə hətta öz varlığını, öz adını da yitirmişsən!

Sən islam uğrunda o qədər çalışmış, əqidə qovğalarından o qədər zərər çəkmiş, o mərtəbə yorulmuşsan ki, axırda bu gün onların adlarını da çəkmək istəməyib, təkcə müsəlman olmaq xəyalına düşmüşsən! Lakin, əzizim, o qədər qorxma! Genə aldanma, aldanma ki, mərifət olan yerdə əqidə ixtilafı zəhmət deyil, rəhmətdir.

Ey türk! Dini əqidələr qovğasından daha çox qorxma! Qorxma ki, onların hökmü keçməyə, onların yerlərini imdi siyasəti-məişət və siyasəti-başəriyyət əqidə və məsləkləri tutmaya başlayor.

Ey türk! Sən çox da rahatsız olma və şəkə də düşmə: dini olsun, dünyəvi olsun, əqidəni gizlətmə.

Səndən soruşduqları vaxt de ki: -Dini əqidən nədir? Sən də həmmən söylə: şüayəm, babiyəm, sünniyəm və müsəlmanam.

Ey türk! Sənin başına çox işlər gəlmişdir, çox əqidələr dolmuşdur. Çox şeylər bilmişsən! Və bu gün də çox cahil deyilsən! Bir çox ədiblərin, müəllimlərin, mühəndislərin, doktorların, advokatların, məktəblərdə yüzlərcə tələbən var!

Ey türk! Olduqca çox şey bilirsən! Sana daha sırf cahil, xeyir və şərrini qanmayan demək olmaz! Sən, sən ey türk! Zamanın bir çox icadlarını, təzə fikirlərini, hətta bir çox modalarını da öyrənirsən! Hətta dini əqidələrin çürüməyə yüz tutduğunu seziş dünyəvi əqidələrə iman etməyə də başlayorsun! Əvət, çox şeylər, elmlər, fənlər bilməyə çalışıyorsun! Bir çox hünərlər də öyrənmişsən! Havalara çıxıb ay və yıldırların nə olduqlarını yaxından bilmək, yerin icarilərinə girib mahiyyətini anlamaq istiyorsun!

Ancaq, ancaq bir çox xüsusda çox cahilsən! O barədə heç bir zad bilmiyorsun! Hər şeyi öyrənmək istədiyin halda sana ən lazımlı, sana ən birinci fərz olan vəzifəndən xəbərin yox...

Nə var, niyə darıxdın, niyə genə can sıkıntısının acısını

bıqlarından, dodaqlarından almaya başladın?

Doğrusu bütün çəkənlərdən olsaydım burda mollaların salavəti gibi - bir paprus çəkməyi tövsiyə edərdim.

Hə, ey türk! İstər darıx, istərsə karıx! Yaxandan əl çəkəcək deyiləm. Sən hər şeyi öyrənmək istədiyin halda niyə bircə zad, yəni özünü bilmək istəmiyorsun! Niyə öz varlığından, öz vücudundan, öz soy və nəslindən xəbərin yox? Niyə sana: Kimsən? dedikləri vaxt həqiqi cavabından aciz qalıyorsun? Niyə sadəcə dəyə bilmiyorsun ki: Bən türkəm. Niyə bilmiyorsun ki, şialikdən, sünnilikdən, babilikdən də əvvəl sən türk idin. İmdi də türksən və bundan sonra da türk qalacaqsan! Sənin bu türklüyünə nə şialik, nə babilik və nə də dinsizlik mane ola bilməz.

Sən, ey türk, nə əqidədə, nə məsləkdə olursan ol, həmişə türksən!

Sən gərək biləsən ki, dünyada hələ şiə, sünni, babi, şeyxi adları yox ikən, sən var idin!

İslamiyyət Ərəbistan qumluqlarında doğmadan əvvəl belə sən "Altay"ın ətəklərində ətəfin gözəlliyini tamaşa edib zövq alıyordun! Oradan özün seyr və səyahətlərə hazırlanıyordun.

Ey özündən xəbərsiz türk! Mədəniyyət əsərləri, nizam, idarə və asayiş üsulu, "yasaq" qanunları hənüz Bağdad, Şam, Paris və Londonda yox ikən sənin yurdunda vardı.

Sənin öz tatlı dilini cığırından çıxarıb, bugünkü acınacaq hala salan ərəb əlifba və yazısından əvvəl sənin göyçək əlifba və yazın vardı.

Ey özünü itirir, unudur dərəcədə müsafirpərvərlik, özgələ hərmət göstərən türk! Yaxşı yadına sal ki, sənin ruhun, sənin qanın, sənin düşüncən, sənin varlığın, hənüz sənin özündə ikən, sən bugünkü gibi dilsiz, yazısız, yəni milli nişanəsiz deyildin!

Ey sadə yürəkli türk! Dünən bu gün öz varlığını, öz mədəniyyətini göstərə bilib, imdi sana "köhnə barbar" gözü ilə baxan bugünkü mədəniyyətlərin haqsızlıqlarına baxıb incinmə! Səni lazımla tanımadıqlarını bilib məyus olma.

Yox, yox! Sən də çox insafsız bulunma! Öz-özünü halən tanımadığın bir vaxtda, çox da özgələrdən incimə!

kapayıp önləri diriltmək, diriləri öldürmək sihirbazlığından, hurəfelere və hayaletə kurban olmaktan, illiklikdən, cəhəletten kurtulamayacağımız?

Ey Kafkaslı Türk! Sen uzun zamandan beri İslâm için gayret ettin, onda kendi adını ve varlığını da yitirdin! Sen İslâm uğrunda o kadar çalışmış, akîde kavgalarından o kadar zarar görmüş, o kadar yorulmuşsun ki, sonunda bugün onların adlarını da anmak istemeyip, sadece müslüman olmak hayaline düşmüşsün! Lâkin, azizim, o kadar korkma! Aldanma!.. Aldanma ki, marifet olan yerde ihtilaf zahmet değil, rahmettir.

Ey Türk! Mezhep kavgalarından çok korkma! Korkma ki, onların hükmü geçiyor, onların yerlerini şimdi iktisat, ekonomi itikat ve meslekleri tutmaya başlıyor. Ey Türk! Sen çok da rahatsız olma ve şüpheye de düşme: Dînî olsun, dünyevî olsun, akîdeni gizleme. Sana sordukları zaman:

- Dînî inancın nedir?

Sen de hemen söyle:

-Şiîyim, Bâbîyim, Sünnîyim ve Müslümanım."

Ey Türk! Senin başına çok işler gelmiş, kalbin çok akidelerle dolmuştur. Çok şeyler bilirsin! Bugün de çok câhil değilsin! Birçok edibin, muallimin, mühendisin, doktorun ve hukukçun ve farklı okullarda yüzlerce taleben var!

Ey Türk! Çok şey biliyorsun! Sana artık sırf câhilsin, faydasına ve zararına olan şeyi anlamıyor diyemeyiz! Sen, sen ey Türk! Zamanın birçok icatlarını, yeni fikirlerini, hatta birçok modalarını da öğreniyorsun! Hatta dînî akidelerin çürümeye yüz tuttuğunu sezip dünyevî akideleri de anlamaya başlıyorsun! Evet, çok şeyler, ilimler, fenler bilmeye gayret ediyorsun! Pek çok hünerin var! Gökyüzüne çıkıp ay ve yıldırların ne olduklarını yakından bilmek, yerin derinliklerine girip mahiyyətini anlamak istiyorsun!

Ancak, ancak birçok hususta da cahilsin! O konuda hiçbir şey bilmiyorsun! Her şeyi öğrenmek istediğin halde sana en gerekli ve farz olan vazifenden haberin yok...

Nə var, niyə sıkıldın, niyə yine can sıkıntısının acısını

bıyıklarından, dudaklarından almaya başladın?

Doğrusu bütün içenlerden olsaydım, burada -mollaların salavəti gibi- bir sigara içmeyi tavsiye ederdim. Evet, ey Türk! İster sıkıl, ister incin! Yakını bırakacak değilim. Sen her şeyi öğrenmek istediğin hâlde niye bir tek zatını, yani özünü, kendini bilmek istemiyorsun! Niye varlığından, soyundan ve kimliğinden haberin yok? Niye sana: "Kimsin?" dediklerinde hakiki cevabından aciz kalıyorsun? Niye sadece diyemiyorsun ki:

-Ben Türk'üm.

Bilmiyor musun, şîilikten, sünnîlikten, bâbîlikten de önce sen Türk'tün. Şimdi de Türk'sün ve bundan sonra da Türk kalacaksın!

Senin bu Türklüğüne ne şîilik, ne bâbîlik ne de dinsizlik mânî olabilir. Sen, ey Türk, ne inançta, ne meslekte olursan ol, hep Türk'sün! Senin bilmen gerekir ki; dünyada, hele şiî, sünnî, bâbî, adları yokken, sen vardın!

İslâmiyet, Arabistan'da doğmadan evvel bile sen "Altay"ın eteklerinde etrafın güzelliğini seyredip zevk alıyordun! Oradan seyr ve seyahatlerine hazırlanıyordun.

Ey özünden habersiz Türk! Medeniyetin izleri, kanunlar ve hukuk, idare ve asayiş, henüz Bağdat, Şam, Paris ve Londra'da yokken senin yurdunda vardı.

Senin öz tatlı dilini cığırından çıkarıp bugünkü acınacak hâlde getiren Arab alfabesi ve yazısından evvel senin gökçek alfaben ve yazın vardı.

Ey kendini unutacak kadar misafirperver olan, başkalarına hürmet eden Türk! Şunu iyi bil ki; senin ruhun, senin kanın, senin düşüncen, senin varlığın, henüz sendeyken, sen bugünkü gibi dilsiz, yazısız, yani millî şuurdan yoksun değildin!

Ey sade yürekli Türk! Bugün kendi varlığını, medeniyetini gösterebilirsin, şimdi sana "eski barbar" gözü ile bakan bugünkü medeniyetlerin haksızlıklarına bakıp boynunu bükme! Seni gereğince tanımadıklarına bakıp da kederlenme!

Yok, yok! Sen de çok insafsız olma! Kendi kendini hâlen tanımadığın bir zamanda, yabancıların söyleyeceklerine çok da aldırma!

گوزلرمزی قاپاپوب اولنلری دیر یلتمک، دیریلری اولدورمک
سحر باز لغندن، خرافاته، خیالاته قربان اولماق، ابتدائی لکدن
جهالتدن قورتولا بيلمیه، جگمی یز؟

ای قافقازلی تورک! سن چوقدن اسلام غیرتنی چکیورسک
ویر غیرتله حتی اوز وارلغنی، اوز آدکی ده یتیرمشسک!
سن، اسلام اوغورنده او قدر چالشمش، عقیده غوغا-
لرندن، او قدر ضرر چکمش، اومرتیه یورولمش سگ که آخرده
بوگون اولنرک آدلرینی ده چکمک ایستمیوب، تکجه مسلمان اولماق
خیالنه دوشمش سگ!

لاکن، عزیزم، او قدر قورقمه! کینه آلدانما، آلدانما که
معرفت اولان یرده عقیده اختلافی زحمت دکل رحمتدر.
ای تورک! دینی عقیده لر غوغاسندن داها چوق قورقمه! قورقمه
که اولنرک حکمی کیچمکه، اولنرک یرلرینی ایمدی سیاست
معیشت و سیاست بشریه عقیده و مسلکلی دوتمایه باشلیور.
ای تورک! سن چوقده راحتسز اولما وشکده دوشمه:
دینی اولسون، دنیوی اولسون عقیده کی گیزلتمه.

سندن سوروشدقاری وقت ده که: - دینی عقیده که نه در؟
سنده همان سویله: شیعه یم، بابی یم، سنی یم و مسلمانم.
ای تورک! سنک باشکه چوق ایشار گلمشدر، چوق عقیده لر
دوامشدر. چوق شیر بيلمش سگ! و بوگونده چوق جاهل
دگلسک! برچوق ادیبلرک، معلملرک، مهندسلرک، دوقتور-
لرک، آدواقلارک، مکتبلرده یوزلرجه طلبه ک وار!
ای تورک! اولدجه چوق شی بیلیرسک! سگا داها صرف
جاهل، خیر و شرنی قانمیان دیمک اولماز!

سن، سن ای تورک! زمانک برچوق ایجادارنی، تازه
فکرلرینی، حتی برچوق مودالرینی ده اوکره یرسک! حتی
دینی عقیده لرک چورومه یه یوز دوتدیغنی سه زوب دنیوی
عقیده لره ایمان ایتمه یه ده باشلیورسک!

نه وعت، چوق شیرلر، علملر، فنلر بيلمیه چالیشیورسک!
برچوق هنرلر ده اوکرتمش سن! هوالره چیقوب آی ویلدیز-
لرک نه اولدلرینی یاقیندن بيلمک، یرک ایچرلرینه کیرب ماهیتنی
آکلامق ایستیورسک!

آنجا، آنجا برخصوصده چوق جاهل سگ! اوباره ده
هیچ برزاد بيلمیورسک! هرشیئی اوکرتمک ایسته دیکک حالد
سگا ال لازمی، سگا ال برنجی فرض اولان وظیفه کدن خبرک
یوق...

نه وار، نه دار یخدک، نه گنه جان سیقینتیسی نک آجیسنی

بیقرکدن، دوداقلرکدن آلمایه باشلادک؟

دوغروسو توتون چکنلردن اولسه یدم، بورده ماللرک
صلاوتی کبی - بریایروس چکمه یی توصیه ایدردم.

هه، ای تورک! ایستر داریخ، ایستره قاریخ! یاقا کدن ل
چکه جک دگلم. سن هرشیئی اوکرتمک ایسته دیکک حالد
نیه برجه زاده یعنی: اوزوکی - بيلمک ایسته میورسک! نیه
اوز وارلغدن، اوز وجود کدن، اوز سوی و نسل کدن خبرک
یوق؟ نیه، سگا: کیم سگ؟ دیدیکلری وقت حقیقی جوابندن
عاجز قالیورسک؟ نیه ساده جه دییه بيلمیورسک که: بن تورکم.
نیه بیامیورسک که شیعه لکدن، سنی لکدن، بابی لکدن ده
اول سن تورک ایدک. ایمدی ده تورک سن و بوندن سوکرده
تورک قالا جقسک!

سنک، بو تورک لگه نه شیعه لک، نه بابی لک و نه ده دیتسز لک
مانع اولای بیاور.

سن، ای تورک، نه عقیده ده، نه مسلکده اولوزسه ک اول،
همیشه تورک سگ!

سن، گرک بيلمک که دنیاده، هله شیعه، سنی، بابی، شیخی
آدلری یوق ایکن، سن وارا یدک!

اسلامیت عربستان قوه لقلرنده دوغما دن اول بيله سن
«آلتای» ک اتکلرنده اطرافک گوزهل لکنی تماشا ایدوب ذوق
آلیورک! اورادن اوزون سیر و سیاحتلره حاضر لانمورک!
ای اوزو کدن خبرسز تورک! مدنیت اثرلری، نظام،
اداره و آسایش اصولی، «یاساق» قانونلری هنوز بغداد،
شام، پارس ولوندون ده یوق ایکن سنک یورد کده واردی.
سنک اوز داتلی دیلگی جیغرنندن، چیقاروب، بوگونکی
آجینا جق حاله سالان عرب الفبا و یازیسندن اول سنک کوکچک
الفبا و یازک واردی.

ای اوزوکی یتیریر، اونودور درجه ده مسافر پرورلک
اوز گه لره حرمت کوسترن تورک! یاقشی یاد گه سال که سنک
روحک، سنک قانک، سنک دوشونجه ک، سنک وارلغک، هنوز
سنک اوزو کده ایکن، سن بوگونکی کبی دیلیمز، یازیمز
یعنی ملی نشانه سز دگلدک!

ای ساده یوره کلی تورک! دونن بوگون اوز وارلغنی
اوز مدینیتی کوستره بیلوب، ایمدی سگا «کهنه باربار» کوزیه
باقان بوگونکی مدینت لک حق سزلقلرینه باقوب اینجینمه! سنی
لازمیه تانیما دقلرنی بیلوب مایوس اولما.

یوق، یوق! سن ده چوق انصاف سز بولونما! اوز اوزوکی
حالا تانیما دیغک برووقنده، چوق ده اوز گه لردن اینجینمه!

Ümid ki, tez vaxt olur, yüzdə doxsan doqquz halən yer altlarında qalıb gizlənən əski mədəni nişanələrin, əski əsərlərin yavaş-yavaş dünya yüzünə çıxar. Sən də ol vaxt artıqlığı ilə yüzə çıxarsan! Gələcəkdə daha güclü yaşamaq istedadını göstərsən!

Bəsdir, bəsdir, ey türk! Bir az ayl, ayl da bir çox toz-topraqlarla dolan, ağırlaşan dini əqidə pərdəsini gözlərinin üstündən qaldır! Əl-ayağını bir az tərpət! Vücudunu, varlıq ağacını saran korlayan tikanları, sarmaşıqları, yad ağacların yapraqlarını, dallarını qır at, qurtul! Vücuduna Allahın günəşi, havası dəysin! Başını bir az yuxarı qaldır. Öz varlığını, öz vücudunun qiymətini bil! İndiyə qədər yadlar üçün, özgə varlıqlar və vücudlar üçün özünü həlak etmişsən! Bari bundan sonra olsun ayl! Bir özünə gəl! Öz gününə çalış!

Ey türk! Zəmanəmiz özgə zamandır. Əgər bundan sonra da özümüzü tanımayıb qalırsaq, qorxuram ki, gec ayıldığımız vaxt, sağalıb yığıtca yaşamaya, vücudumuzda qüvvət və taqət qalmamış ola!

Ey türk! Keçmişlərdən ibrət al! Hələ vücudun sağlam ikən, yaşamaya istedadın varkən, fürsət əldə ikən əsil vücudunu tanı, qədrini anla!

Ey türk! Yaxşı bil ki:

Bugünkü məşərin suri-israfil, aləmi milli ittihadə dəvət ediyor. İmdinin siyasi fəlsəfəsi tərəqqiyi millətçilikdə görüyor.

Zamanın şövkət və sətvət binası, millətçilik bünövrə və təməli üstündə quruluyor. Əsrin ruhu azad millətçiliklə bəsləniyor, böyüyür. Keçmiş əsrlərin, keçmiş siyasi əqidələrin cızdığı coğrafiya sərhədlərini, imdiki etnoqrafiya yavaş-yavaş bozuyor.

Keçmiş əsrlərdə daşib ətrafa yayılan millət selləri yavaş-yavaş kiçilib öz qaynağına və ya çoxdan yataq edindiylər yerlərə çəkiliyor.

Vaxtilə özgələrin sıxışdırılması ilə və ya cihangirlik dəliliyi ilə yerlərindən fırlayıb aləmi rahatsız edən millət ordularına imdi: "Hər kəs öz milləti yerində!" komandası veriliyor.

Bu gün iyidən-iyiyə qanıyorum ki, dini əqidədən sonra

Yüzde doksən dokuz, hâlen yeraltlarında kalıb gizlənən kadim və derin medeniyətinin nişanələrini yavaş yavaş gün yüzünə çıxar. Sən de o zaman kimliyini fazlasıyla önə çıxartırsın! Gelecekte daha güclü yaşama yeteneği gösterirsin!

Yeter, ey Türk! Biraz ayl, ayl da tozlanmış və ağırlaşmış yanlış dîni akide perdesini gözlerinin üstündən kaldır! Elini, ayağını biraz kımıldat! Varlığını, varlıq ağacını saran, zarar veren dikenləri, sarmaşıqları, yabancı ağacların yapraklarını, dallarını kır, at, kurtul! Bedenine Allâh'ın günəşi, havası deşsin! Başını biraz yukarı kaldır. Öz varlığının, öz benliyinin kıymətini bil! Şimdiye kadar varlığını, benliğini başkaları için helak ettin! Bari bundan sonra olsun, ayl da bir kendine gel! Kendi değerlerin için çalış!

Ey Türk! Zamanımız başka zamandır. Eğer bundan sonra da kendimizi tanıyamaz, vaktinde silkelenip kendimize gelemesek, daha sonra yığıtca yaşamaya bedenimizde kuvvet ve takat kalmamış olabileceğinden korkuyorum!

Ey Türk! Geçmişinden ibret al! Vücudun sağlamken, yaşamaya yeteneğin varken, fırsat eldeyken varlığının aslını tanı, kadrini anla!

Ey Türk! Şunu iyi bil ki:

Bugünkü məşərdə İsrail'in sûru, âlemi, milli ittihadə davet ediyor.

Şimdi siyaset felsefesi ilerlemeyi milliyetçilikte görüyor.

Zamanın güç ve kuvvetinin temeli, milliyetçilik temeli üstüne kuruluyor.

Yüzyılımızın ruhu hür milliyetçilikle besleniyor, büyüyor. Geçmiş asırların, geçmiş siyasi düşüncələrin çizdiği coğrafiya sınırlarını, şimdiki milliyetçilik yavaş yavaş bozuyor.

Geçmiş asırlarda taşıyıp etrafa yayılan millətlər, yavaş yavaş küçülüb öz kaynağına və ya daha öncədən vatan edindiği yerlərə çekiliyor. Bir zamanlar başqa millətlərin rahatsız edilməsiylə və ya cihangirlik deliliği ilə yerlərindən fırlayıp âlemi rahatsız edən millətlərə şimdi: "Herkes kendi yerine!" emri veriliyor.

Bugün daha iyi anlıyorum ki, dîni düşüncədən sonra

insanda doğan dünyəvi əqidələrin bir neçəsi millətpərvərlik əqidəsidir. İctimai fəlsəfənin başı, özünü tanımaq fəlsəfəsidir; millətini bilmək elmidir. Millətpərəstlik əqidəsi, özgə əqidələrin mərhələsi keçididir. Vaxta ki, insan batıl və xürafat əsirliyindən qurtarıb özünü, özünün həqiqətini bilməyə başladı, ondan sonra mühit və ehtiyacın təsirilə hər nə əqidəyə girsə girsin.

Bu haldakı mövqeyimizə, mühitimizə, elmimizə, ehtiyacımıza görə bizim ən birinci əqidəmiz isə azad millətpərəstlik əqidəsi olmalıdır.

İmdi gələlim əsil məqsədə: Ey şia, ey babi, sünni türk qardaşlarım! Diriliyimizin milli ittihadə olduğunu biləndən sonra, daha rəva görməməliyiz ki, millətimiz kütləsini meydana gətirən əzanın bir qismi Anadolunun ıssız, şenliksiz, dağılmış, qorxunc bucaqlarında, yalnız başlarına ac, çıplaq buraxıb tələf olar.

Ey pak yürekli türk! Bu millətçilik zamanında hər millət öz nüfususunu artırmaq və o nüfusla öz nüfuz və qüdrətini böyütmək üçün yüz türlü tədbirlər, fədakarlıqlar eyliyor. İnsaf deyil ki, biz hazır əlimizdə olan binlərcə nüfusumuzun -həm də ən gənc və qəvi bir qüvvətin- yardımsızlıqdan, bir loxma əkmək bulamamazlıqlarından tələf olmalarına, özümüz bilə-bilə səbəb olalım!

Ey uca mərhəmətli türk! Sənin köhnə mərhəmətin, ehsanın nişanələri - o böyük camelər, mədrəsələr, köprülər, xəstəxanalar, çeşmələr... halən sənin əcdadını hörmətlə yad etdiriyorlar. İmdi sənə nə oldu ki milyonlarla vücuda gələn əsərlərdən deyil, aclıqdan, çıplaqlıqdan "ölümdən bətr" bir hala düşən öz qardaşını, öz millətinin yavrularını qurtarmaq mərhəmətindən aciz görünüyorsən!

Yazıq, yazıq!

Ömər Faiq Nemanzadə

Millət Sağ Olsun!

Bu gün bütün Avropa qaçqınlarla doldu. Bütün Avropa fəlakət ocağına döndü. Hərb meydanlarına yaxın olan yerlər şöylə dursun, daxili Rusiya, Türkünstan və Sibiryanın hər tərəfində

insanda doğan dünyəvi düşüncənin birbaşa milliyetçilik düşüncəsidir. Sosial fəlsəfənin başı, kendini tanımak düşüncəsidir, milletini bilmək ilmidir.

Milliyetçilik düşüncəsi, başqa düşüncələrin keçididir.

Bir zamanlar, insan bətil və hurafə esaretinden kurtardı kendini. Kendini bilmeye başladıktan sonra çevre ve ihtiyacın etkisiyle her ne düşünceye bağlanırsa bağlansın. Bu durumda konumumuza, çevremize, ilmimize, ihtiyacımıza göre bizim en birinci ihtiyaç duyduğumuz düşünce özgür milliyetçilik düşüncəsi olmalıdır.

Şimdi gelelim asıl maksada:

Ey şii, ey bâbî, sünnî Türk kardeşlerim! Dirliğimizin milli birlikten geçtiğini anladıktan sonra, milletimizin çoğunlunu oluşturan parçaların bir kısmını Anadolu'nun sessiz sedâsız, dağılmış, korkunç, ıssız bucaklarında, yalnız başlarına aç kalmalarına göz yumamayız.

Ey pak yürekli Türk! Bu milliyetçilik döneminde her millet nüfususunu artırmak ve o nüfusla kendi nüfuz ve kudretini büyütmek için yüz türlü önlemler alıyor, fedakârlıklar yapıyor. Biz, hazır elimizde olan binlerce nüfusumuzun -həm de ən gənc və dinamik bir kuvvetin- yardımsızlıktan, bir lokma ekmək bulamamaktan mahvolmalarına, göz göre göre səbəb olmamız insafa sığar mı?

Ey yüce mərhəmətli türk! Sənin mərhəmətinin, hayırsevərliyinin nişanələri, o böyük cəmilər, mədrəsələr, köprülər, həstahanelər, çeşmələr... Hələ sənin əcdadını hər millətə hatırlatıyorlar. Şimdi sənə nə oldu ki, vücuda gələn milyonlarca eserdən deşil, açlıktan, "ölümdən bətr" bir hale düşən öz kardeşini, öz millətinin yavrularını kurtarmak mərhəmətindən âciz görünüyorsun! Yazıq, yazıq!

Ömər Faiq Nemanzadə

MİLLET SAĞ OLSUN!

Bugün bütün Avropa mültəcilərlə doludur. Bütün Avropa fəlakət ocağına döndü. Savaş meydanlarına yaxın olan yerlər şöylə dursun, Rusya'nın içi, Türkünstan və Sibirya'nın hər tərəfində

انسانده دوغان دنیوی عقیده لرك برنجیسی ملت پرورلك عقیده سی در. اجتماعی فلسفه لك باشی، اوزینی تانیماق فلسفه سیدر؛ ملتنی بیلمك علمی در.

ملت پرستك عقیده سی، اوزگه عقیده لرك مرحله سی کیچیدی در.

وقتکه انسان باطل و خرافات اسیرلکندن قور تولوب اوزونی، اوزونك حقیقتنی بیلمه به باشلادی، اوندان صوگره محیط و احتیاجك تاثیریه هر نه عقیده به گیرسه گیرسین.

بو حالحه کی موقعه، محیطه، علمه، احتیاجه گوره بزم الك برنجی عقیده مزایسه آزاد ملت پرستك عقیده سی اولمالی در.

ایمدی گله لم اصل مقصده:

ای شیعه، ای بابی، سنی تورك قارداش لرم! دیر یلکمزك ملی اتحادده اولدیغنی بیلمدن صوگره، داها روا گورمه ملی یز که ملت مزكمله سنی میدان گتیرن اعضا لك بر قسمة. آناتولی لك ایسسز، شینلکسز، داغیلیمش، قورقونج بوجاقلرنده، یالکز باشلر نه آج، چپلاق بر اقلوب تلف اولالر.

ای پاك یوركلی تورك! بوملتچی لك زمانده هر ملت اوز نفوسنی آرتیرماق و اوفوسله اوز نفوذ و قدرتنی بویوتمك ایچون یوز دورلو تدبیرلر، فداکارلقلر ایلیور. انصاف دگل که بز حاضر المزدء اولان بیلک لرحه نفوسمزك - همه ده اك کنج و قوی بر قوتك - یاردیم سزلقدن، برلقمه اتمك بولا. مامازلقلرندن تلف اولمالر نه، اوزومز بیله بیله سبب اولالم! ای اوجا مرحمتلی تورك! سنك كه نه مرحمتك، احسانك نشانه لری - اوبویوك جاعلر، مدرسه لر، کوپرولر، خسته خانه لر، چشمه لر... حالا سنك اجدادگی حرمتله یادایتدیر یورلر. ایمدی سگانه اولدیکه میلیولرله وجوده گن اثرلردن دگل، آخلق دن، چپلاقلقدن «تولوم دن بتر» بر حاله دوشن اوز قارداشگی، اوزملتك یاورولرنی قورتارماق مرحمتندن عاجز گورونیورسك! یازیق، یازیق!

عمر فائق نعمان زاده

ملت صاغ اولسون!

بوگون بوتون آوروپا قاقچینلرله تولدی. بوتون آوروپا فلاکت و جاغینه دوندی. حرب میدانلارینه حرب میدانلارینه یاقین اولان یرلر شویله دورسون، داخلی روسیه، تورکستان و سیمیریانك هر طرفنده

ایمده که تیزوقت اولور، یوزده دوقسان دوقوزی حالا یرآلتلرنده قالب کیزلنن اسکی مدنی نشانه لرك، اسکی اثرلرك یواش یواش دنیا بوزینه چیقار. سنده اول وقت آرتقاعیله یوزه چیقارسك! کله جکده داها کوچنی یاشاما ق استعدادگی کوسته رپر سك!

بسدر، بسدر ای تورك! برآز آیل، آیلده بر چوق توز تویراقلارله دولان، آغیدرلشن دینی عقیده پرده سنی کوزلرگك اوستندن قالدیر! ال آیاغکی برآز تهره! وجودگی وارلق آغاچگی ساران کورلین تیکنلری، سارماشیقلری، یاد آغاچلرك یاپراقلرنی، داللرنی قیر، آت، قورتول! وجودگه اللهك گونشی، هواسی ده کسین! باشگی برآز یوقاری قالدیر. اوز وارلقگی، اوز وجودگك قیمتنی بیل! ایمدی به قدر یادلر ایچون، اوزگه وارلقلر و وجودلر ایچون اوزوگی هلاک ایتمش سك! باری، بوندن صوگره اولسون آیل! براوزوگه گل! اوزگوگه چالیش!

ای تورك! زمانمز اوزگه زماندر. اگر بوندن صوگره ده اوزومز تانیما یوب قالیر سق، قورقیورمه که گج آیللمه یغمز وقت، ساغالوب یکیتمه یاشامیه، وجوده زده قوت و طاقت قالماش اول!

ای تورك! کیچمشلرگدن عبرت آل! هله وجودك صاغلام ایکن، یاشامیه استعدادك وارکن، فرصت الدہ ایکن اصل وجودگی تاگی، قدرگی آگلا! ای تورك! یاقشی بیل که:

بوگونکی محشرک صور اسرافیلی، عالمی ملی اتحاده دعوت ایدیور.

ایمدی لك سیاسی فلسفه سی ترقی بی ملتچی لکده گوریور. زمانك شوکت و سطوت بناسی، ملتچیلک بنوره و وتملی اوستنده قورولیور.

عصرک روحی، آزاد ملتچی لکله بسله نیور، بویور. **✕** کیچمش عصرلرك، کیچمش سیاسی عقیده لرك چیزدیکي جغرافیا سرحدلرینی، ایمدیکی اتنو غرافیا یواش یواش بوزیور. کیچمش عصرلرده داشوب اطرافه یاییلان ملت سیللیری یواش یواش کوچولوب اوزقایناغنه ویاچوقدن یتاق ایدندیکي یرلره چکیلیور.

وقتیه اوزکه لرك سیقیشدیرماسیله ویاجهانگیرلک دلی لکیله یرلردن فیرو لایوب عالمی راحت سزایدن ملت اردولر نه ایمدی: «هرکس اوزملتی یرنده!» قومانداسی ویریلیور.

بوگون، ای دن ایی به قانورم که دینی عقیده دن صوگره

hər şəhər və köylərində hər millətə mənsub qaçqınlar var. Bunların arasında xəstə ixtiyarlar, yetim səbilər, gözləri yaşlı validələr də pək çoxdur. Onları gördükcə heç bir din və millət fərqi baxmayaraq, kim olursa-olsun insanın gözündən yaş gəlir. Mərhəmətli qəlblər bunların üzündən gözlərini almadan saatlarca baxıyor. Bütün var-yoxunu onlarla ortaqlaşmaq istiyor. Onların başlarına gələn dəhşətlər, fəlakətlər kəndi başına gətirilib baxıldıqda bütün vücut lərzənək oluyor.

Amma Anadolu möhtaclarının halları, türk qaçqınlarının fəlakətləri daha başqa, daha dərin, daha ağırdır. Çünki bu müharibə münasibətilə başqa millət qaçqınları iki bucuq sənəindən bəri fəlakət çəkdikləri halda türk qaçqınları, Anadolu müsəlmanları mütəmadiyən yeddi sənədən və daha doğrusu 200 sənədən bəri şu fəlakətləri bütün mənasıyla çəkməkdədirlər.

Nə vaxt oldu ki, Anadolu türkləri sülh halında yaşayıb imarı-mülk ilə məşğul oldular? Nə vaxt oldu ki, bunlar silahlarını buraxıb da, kəndi həyatlarını, kəndi ailələrini və kəndi istiqballarını təmin ilə məşğul oldular? Heç, deyilmi!

Serb, rumın, Belçika, fransız qaçqınları kəndi vətənlərində rahat-rahat çalışıyorlar. Həyat və istiqballarını təmin yolunda maddi və mənəvi təməl atıyorlardı. Vücutları sağlam, ruqları yüksək, ümidləri ali idi. Dünya bizim üçündür, biz dünyaya yaşamağa gəldik, diyorlardı. Müharibə münasibətilə kəndi vətənlərini buraxıb çit illərə getdilər. Dəhşətli fəlakətlərə məruz qaldılar. Əlbəttə, bu pək böyük təgiri hal. Lakin onların mətanət qəlbləri qırılmamış, istiqbal ümidləri sönməmişdir. Kəndilərinin böyük hamiləri, səmimi müavinləri mövcud olduğunu onlar pək əla

biliyorlar. Belçika, Serbiya, Fransa, Rumıniya qaçqınları və hətta Suriyadakı xristian və yəhudilər belə bütün xristian aləminin kəndilərinə xeyirxah olduğunu, Amerikadan milyonlar ilə müavinət gəldiyini pək gözəl anlıyorlar. Şunun üçün də onların məcruh qəlbləri bir dərəcə təsəlli buluyor. Amma Qafqasiyadakı müsəlman qaçqınlarda və Anadolu fəlakətçədələrində böylə mətanəti-qəlbiyyə və istiqbal ümidləri varmı? Bilmiorum. Lakin zənn ediorum ki, olsa belə qayət zəifdir. Türkiyədəki daimi ixtilallar, daimi həyəcanlar ilə bunların vücutları yorulmuş, ailə və həyat işləri yüz üstünə buraxılmış, hər türlü ağırlıq və möhnətlərə köks gərəcə "yeni nəsil" hənz yetiştirilməmişdir. Bunda hər şey təvəkkülə, hər şey qəzavü-qədərə bağlı idi.

İslam dünyasında ictimaiyyət fikrinin azlığı, milliyyət hışinin dunluğu [alçaqlığı, azlığı], bir "ispasiba"nın hər şeydən irəli tutulması, fəlakətə düşər olan islam ailələrinin ruqlarına təsəlli, mədələrinə qida verəcə hallardan deyildir. Halbuki, şöylə olduğu halda belə, türk fəqərəsi qədər səbrli, itaətli və hər bir ağırlığa təhəmmüllü və şununla bərabər kəndilərinin böyüklərinə hörmət və məhəbbətli bir millət dünyada yoxdur. Böylə bir millətin qədrini təqdir etməyən böyüklər və zənginlər heç şübhəsiz böyük günahkardırlar.

1912-də Balkan müharibəsi vaxtında İstanbulda Şahzadə cəsinin havlusunda başını əyib yerə oturmuş bir ixtiyar türk yanına vardım. Yanında 8-9 dənə kiçik çocuqlar var. Bəzisi ağlıyor, bəzisi səs və hərəkətsiz oturuyorlardı. Babanın yanında bir öküz arabası var. İçərisində hər türlü əski-püşkü şeylər ki, bütünsü beş rubla dəyməz. Qayət arıq ökü-

her şehir ve köyünde her millete mensup mülteciler var. Bunların arasında hasta ihtiyarlar, yetim çocuklar, gözleri yaşlı anelerin sayısı oldukça fazladır. Onları gördükçe hiçbir din ve millet farkına bakmadan kim olursa olsun insanın gözü yaşarır. Merhametli kalpler onların yüzünden gözlerini çekmeden saatlerce onları süzüyor. Bütün varını-yoğunu onlarla paylaşmak istiyor. Onların başlarına gelen belâları, felaketleri düşündükçe bütün vücut titremeye başlıyor. Ama Anadolu'da ihtiyaç sahiplerinin halleri, Türk savaşzedelerin başlarına gelenler daha derin, daha ağırdır. Çünkü bu muharebe münasebetiyle başka milletlerin mültecileri iki buçuk yıldan beri zor şartlarda oldukları halde Türk harpzedeleri²², Anadolu müslümanları yedi yıldan ve daha doğrusu iki yüz yıldan beri bu felaketleri sık sık ve bütün acısıyla çekmektedirler.

Ne zaman, Anadolu Türkleri barış halinde yaşayıp imar ile meşgul oldular? Ne zaman silahlarını bırakıp da hayatlarının, ailelerinin ve kendi istikballerinin temini ile meşgul oldular? Hiç, değil mi?

Sırp, Roman, Belçika, Fransız göçmenleri kendi ülkelerinde rahat rahat çalışıyorlar. Hayat ve istikballerinin temini yolunda maddi ve mânevî temeller attılar. Vücutları sağlam, ruqları ve ümitleri yüksekti.

-Dünya bizim içindir, biz dünyaya yaşamaya geldik, diyorlardı.

Savaş sebebiyle vatanlarını bırakıp yabancı diyarlara gittiler. Dehşetli felaketlere mârüz kaldılar. Elbette bu pek büyük bir değişiklik. Lâkin onların metânetli kalpleri kırılmamış, istikbal ümitleri sönmemişti. Büyük hâmiləri²³ samimi yandaşlarının olduğunu pekala bilirler. Belçika, Sırbistan, Fransa, Romanya mültecileri ve hatta Suriye'deki Hristiyan ve Yahudiler bile bütün Hristiyan âleminin kəndilərinə hayırsever olduğunu, Amerika'dan milyonlarla yardım gəldiyini pekala

bilmektedirler. Bunun için de onların yaralı kalpleri bir nebze teselli buluyor. Kafkaslardaki müslüman göçmenlerde ve Anadolu felaketzedelerin de böylə metânetli kalp ve istikbal ümitleri var mı? Bilemiyorum. Sanırım, olsa bile gayet zayıftır. Türkiyə'deki sürekli ihtilâller ve heyecanlar neticesinde insanların vücutları yorulmuş, aile ve hayat işleri yarım kalmış bu nedenle de her türlü ağırlık ve sıkıntılara göğüs gerecek "yeni nesil" hənz yetiştirilememiştir. Bunda hər şey təvəkkülə, hər şey kaza ve kadere bağlıydı.

İslâm dünyasında sosial düşüncenin zayıflığı, millet hışinin yetersizliğı, bir "spasiba"²⁴nın hər şeydən öndə tutulması, fəlakətə düşər olan müslüman ailələrinin ruqlarına təsəlli, midələrinə bir lokma ekmək verəcək durumda değildir. Böylə olduğu halde de Türk fakiri kadar sabırlı, itaətli və zorluklara təhəmmüllü və bununla bərabər böyüklərinə hürmet və muhabbetli bir millet dünyada yoxtur. Böylə bir millətin dəğərini təqdir etməyən böyüklər və zənginlər heç şübhəsiz, böyük günahkardırlar.

1912'de Balkan Muharebesi zamanında İstanbul'da Şehzâde Câmisinin avlusunda başını eğip yere oturmuş bir ixtiyar Türk'ün yanına vardım. Yanında sekiz, dokuz adet küçük çocuk vardı. Bazısı ağlıyor, bazısı da sessiz ve hareketsiz oturuyordu. Babanın yanında bir öküz arabası vardı. İçerisinde eski-püşkü şeyler vardı ki, toplansa beş ruble²⁵ etmezdi. Gayet zayıf ökü-

22. Savaşta zarar görmüş halk.

23. Himaye eden, koruyup gözetən.

24. Rusçada teşekkür ederim, demek.

25. Rus para birimi.

بیلورلر. بلجیقا، صربیه، فرانسه، رومانی قاقچینلاری و حتی سوریه ده کی خریستیان ویهودیلر بیله بوتون خریستیان عالمنک کندیارینه خیر خواه اولدیننی، آمریقان میلیونلرایله معاونت کلدیکنی پک گوزل آکلیورلر. شونک ایچونده آنلرک مجروح قیلری بدرجه تسلی بولور.

اما قافقاسیاده کی مسلمان قاقچینلرد و آناتولی فلا کترده لرنده بویله متانت قلییه و استقبال امیدلری وارمی؟ بیلیمورم. لکن ظن اییدیورم که اولسه بیله غایت ضعیف در. تور کیه ده کی دائمی اختلالر، دائمی هیجان لرایله بونلرک وجودلری یورولمش، عائله و حیات ایشاری یوزاوستنه بر اقلمش، هر دورلو آغریق و مختلره کو کس کره جهک «یگی نسل» هنوز یتیشدرلما مشدر. بونده هرشی توکله، هرشی قضاوقدره باغلو ایدی.

اسلام دنیا سنده اجتماعیت فکرینک آزغی، ملیت حسی نک دونلکی، بر «اسپاسییا» نک هرشیدن ایارو طوتولمه سی، فلا کته دوچار اولان اسلام عائله لرینک روحارینه تسلی، معده لرینه غذا ویره جک حال لردن دکلدنر. حالبو که، شویله اولدیغنی حالده بیله، تورک فقراسی قدر صبرلی، اطاعتلی و هر بر آغریغه تحمللی و شونک ایله برابر کندی لرینک بویو کارینه حرمت و محبتلی بر ملت دنیا ده یوقدر. بویله بر ملتک قدرینی تقدیر ایتمه یهن بویو کار و زنکی نلر هیچ شبهه سز بویوک گناهکار درلر.

۱۹۱۲ ده بالقان محاربه سی وقتنده استانبول ده شهزاده جامعنک حوالیسندنه باشینی اگوب یره اوطورمش اختیار بر تورک یاننه واردن. یاننده ۸-۹ دانه کوچوک چوجقار وار. بعضیسی آغلا یور، بعضیسی هیچ سس و حر کتسن اوطوریورلردی. بابانک یاننده براو کوز آراباسی وار. ایچروسنده هر دورلی اسکى پوستقی شیلر، که بتونسى بش روبله ده کمز. غایت آریق او کوز

هر شهر و کویلرینده هر ملتیه منسوب قاقچینلار وار. بونلارک آراسنده خسته اختیارلر، یتیم صیلر، گوزلری یاشلی والدلرده پک چوقدر. بونلاری گورد کده هیچ بر دین و ملت فرقنه باقمیارق، گیم اولورسه اولسون انسانک گوزیندن یاش گلیور. مرحمتلی قیلر بونلرک او زردن گوزلرینی آلامدن ساعتلرجه باقیور. بوتون واریوقینی اونلرله اورتاقلاشمق ایستیور. اونلارک باشلرینه گلن دهشتلر فلا کتار کندی باشکله گتیرلوب باقیلدقه بوتون وجود لر زه ناک اولور.

اما، آناتولی محتاجلرینک حاللری، تورک قاقچین لرینک فلا کتلی ده باشقه، دها درین، دها آغردنر. چونکه بومحاربه مناسبتیه باشقه ملت قاقچینلری ایکی بیجی سنه دن برو فلا کت چکدکاری حالده تورک قاقچینلاری، آناتولی مسلمانلری متما داً یدی سنه دن ودها دوغروسى ۲۰۰ سنه دن برو شوفلا کتلی بوتون معناسیه چکمه کده درلر.

نه وقت اولدی، که آناتولی تورکاری صلح حالنده یاشایوب اعمار ملک ایله مشغول اولدیلر؟ نه وقت اولدی، که بونلار سلاحرینی بر اقوبده کندی حیاتلرینی، کندی عائله لرینی و کندی استقباللرینی تامین ایله مشغول اولدیار؟ هیچ، دکلمی!

صرب، رومین، بلجیقا، فرانسوز قاقچینلاری کندی وطنلرینده راحت راحت چالیشیورلر. حیات و استقباللرینی تامین یولنده مادی و معنوی تمل آتیورلردی. وجود لری صاغلام، روحلری یو کسهک، امیدلری عالی ایدی. دنیا بزم ایچوندنر، بز دنیا یه یاشامغه کلدک، دیورلردی. محاربه مناسبتیه کندی وطنلرینی بر اقوب چیت ایللره گیتدیلر. دهشتلی فلا کتله معروض قالدیار. البته بویوک بویوک تغییر حال. لکن آنلرک متانت قلییه لری قیریلما مش، استقبال امیدلری سونمه مشدر. کندی لرینک بویوک حامیلاری صمیمی معاونلری موجود اولدیغنی آنلار پک اعلا

zü də arabanın yanında. Babanın mühacir olduğu bəlli. Salam verdim. Məhzun və mükəddər gözlərini qaldırıb baxdı. Və əleyküm salam dedi.

Əhvalımı soruşmağa başladım, sözlərindən əvvəl gözlərindən yaş gəlib qar gibi bəm-bəyaz saqqalları üzərinə düşdü: “Əvət, mühacirlik, Rum elindən gəldik. İştə yanımda doqquz çocuq var. Bunlar üç oğlumun və bir qızımın balalarıdır. Oğullarımdan ikisi şəhid oldular. Birisi bulqarlarda əsir, qızım ağırlıqlara təhəmmül edəmədən vəfat etdi. İştə bu gördüyünüz çocuqlar həpsi də bənim tərbiyəmə, bənim boynuma qaldı. Köyümüzü bulqarlar yandırdılar. Bütün əşyamız xarab oldu, bütün qurtara bildiyimiz şu arabada gördüyünüz əşyadan ibarətdir...”

Çox acıdım, qəlbim qayət mütəəssir olub kisəmdəki beş-on quruşu çocuqlara verdim. Təsəlli yolunda babaya bir-iki söz söylədim. Baba da mütəəssir olaraq: “Nə yapalım oğlum, dünyadır bu, Allahın qədəri böyləymiş. Millət sağ olsun. Bu çocuqlar əvvəl Allaha, sonra millətə əmanətdir” dedi.

Qafqazda və Anadoluda millət üstünə bu qədər böyük əmanətlər yükləndi. Baxalım, millət bu əmanətləri qəbul edəcəkmi? Onu hüsnü-istəmal edəcəkmi? Gözləri yaşlı babaların son diləkləri, son nəfəsləri haqlı çıxacaqmı? Nə olsa da tezdən görülməkdir!

(Orenburq), Fatih Kərim

Yazıq!

Dəniz dərdə düşər, dalgalar ağlar
Dağlara dərd gəlsə, dumana yazıq!
Sənsiz öz elində qərrib kəsilib,
Durnalardan xəbər umana yazıq!

Bir quş oxur bizə sabah azanı,
Çağırmaqda yola yoldan azanı,
Ərənlər söyləyən, Allah yazanı,
Duymadan yox olan imana yazıq!

Zəməmin dərdini dinləyən qardaş,
Ölkəndə bir könül yapmaya uğraş,
Açılınca yollar Kəbəyə bir baş,
Bir könül yapmayan vicdana yazıq!

Gün batanda sarı bulud sarısı,
Söylər sizə düşər dərdin yarısı,
Ey elin xanımı, qızı, qarısı,
Əl açmış bacılar düşməyə, yazıq!

Cavad

Ümid

Bu gün küreyi-ərzə də yaşaya gəlmiş insanların qism-i əzəmi imdiyə qədər tarixi-bəşəriyyətdə görünməmiş pək qaranlıq, dumanlı, çişkinli, pək mənhus və müdhiş bir leyl keçirməkdədir. Bu leyli-zülmətə müstəğrəq milyonlarca qanlı bəşər kökslərindən göylərə ucalan sədaları ahü-ənini eşidir; yıxılan, yaxılan, dağılan yurdların alovlarını görür, milyonlarca ailələrin, başsız məsum çocuqların hamisiz qalmasını bilir də heç diyormuyuz ki, nədir həyatı-bəşərdən mənə? Nədir bu cəng və cidal? Nədir bu atəşlər içindən, yıldırımlar arasından, zəhərli dumanlar altından çıxan “hüquq, istiqlal ... sülh, istiqbal?..” Bəlkə bu qan dəryaları, cəhənnəm top atəşləri eyni-hüquq və istiqlaldır? Nədir bu hal? Bilmək muhalımı? Təbii bir hal deyilsə insanların ta iliyinə qədər işləmiş bir azarımı? Əgər bu isə müəlicə yenə də bəşər,

zü de arabanın yanında. Babanın muhâcir²⁶ olduğu belli. Salam verdim. Hüzünlü və kederli gözlerini kaldırıp baktı:

-Ve aleykum selam, dedi.

Halini sormaya başladım, sözlərindən evvel gözələrindən yaş gelip kar gibi beyaz sakallarının üzərinə döküldü:

-Evet, muhâciriz, Rumeli'den geldik. İştə yanımda dokuz çocuk var. Bunlar üç oğlumun və bir qızımın çocuklarıdır. Oğullarımdan ikisi şehit oldular. Birisi bulqarlarda esirdir, qızım bu felakete tahammül edemedi, vefat etti. İştə bu gördüğünüz çocuklar, hepsi de benim tərbiyemə, benim boynuma kaldı. Köyümüzü bulqarlar yaktılar. Bütün əşyamız harap oldu, kurtarabildiğimiz bütün əşyalar bu arabada gördüğünüzden ibarətdir...”

Çok acıdım, kalbim gayet müteəssir olup cebimdəki beş-on kuruşu çocuklara verdim. Teselli için babaya bir-iki söz söyledim. Baba da müteəssir olaraq:

-Ne yapabilirim oğlum, dünyadır bu, Allâh'ın kaderi böyleymiş. Millet sağ olsun. Bu çocuklar evvel Allâh'a, sonra millete emanettir, dedi.

Kafkas'ta ve Anadolu'da millet üstüne bu kadar büyük emanetlər yükləndi. Bakalım, millet bu emanetləri kabul edəcək mi? Emanetlərə sahip çıxabilecek mi? Gözləri yaşlı babaların son dilekləri, son nəfəsləri haqlı çıxacaq mı? Ne olsa da en kısa zamanda görülməkdir!

(Orenburg), Fatih Kərim

YAZIK!

Deniz derde düşer, dalgalar ağlar
Dağlara dert gelse, dumana yazıq!
Sensiz öz elinde garip kesilip,
Turnalardan haber umana yazıq!

Bir kuş okur bize sabah ezanı,
Çağırmaqda yola, yoldan azanı,
Erenler söyleyin Allah yazanı,
Duymadan yok olan imana yazık!

Zemzemin derdini dinleyen kardeş,
Ülkende bir gönül yapmaya uğraş,
Açılınca yollar Kâbe'ye bir baş,
Bir gönül yapmayan vicdana yazık!

Gün batanda sarı bulut sarısı,
Söylər size düşer derdin yarısı,
Ey elin hanımı, kızı, karısı,
El açmış bacılar düşməyə, yazık!

Cavad

ÜMİT

Bugün yer kürəsində yaşamakta insanların büyük kısmı, şimdiye kadar insanlık tarihinde görülmemiş çok karanlık, dumanlı, sisli, çok uğursuz ve müthiş bir gece geçirmektedir. Bu karanlık gecede şaşırıp kalmış milyonlarca kanlı insan, göğüslerinden göklere çıkan sedaların âhını ıstıyır; yıxılan, yakılan, dağılan yurtların alevlerini görüyor, milyonlarca ailenin başsız, masum çocukların hâmişiz kalmasını bilir de hiç diyor muyuz ki, nedir beşer hayatındaki mânâ? Nədir bu savaş ve kavgə? Nədir bu atəşlər içindən, yıldırımlar arasından, zəhərli dumanlar altından çıxan “hukuk, istiklal... barış, istikbal?” Belki bu kan dəryaları, cəhənnəm çeviren top atəşləri, aynı hukuk ve istiklaldır? Nədir bu hal? Bilmək imkânsız mı? Tabii bir hal değilse insanların ta iliğine kadar işləmiş bir azar mı? Eğer bu ise, doktoru, yine de insan mı, yoksa insanüstü mü?

بیر قوش اوقور بیزه صباح اذانی ،
چاگیر مقده یوله یولدان آزانی ،
اره نلر سویله یهن، الله یازانی،
دویمادان یوق اولان ایمانه یازیق !

زمزمک دردینی دیگله یهن قارداش ؛
اولکه گده بیر کو گول یاپمایه اوغراش .
آچیلینجه یوللار کعبه یه بیر باش ،
بیر کو گول یاپمایان وجدانه یازیق !

گون باتانده صاری بولوط صاریسی ،
سویله ره، سیزه دوشهر دردک یاریسی .
ای ایلک خانمی ، قیزی ، قاریسی ،
ال آچمش باجیلار دشمانه ، یازیق !

جواد

امید .

بو گون کره أرضده یاشایه کلمش انسانلرک
قسم اعظمی، ایمدییه قدر تاریخ بشریتده گورونمه مش
پک قارائلق، دومانلی، چیسکیلی، پک منحوس و
مدهش بر لیل گچیرمکده در. بو لیل ظلمته مستغرق
میلیونلرجه قانلی بشر گو کسنلریندن گویلره بوجالان
صدالری آهوانینی ایشیدیر؛ یقیلان، یاقیلان، داغیلان
یوردلرک آلورلرینی گورور، میلیونلرجه عائله لرک باشمز
معصوم چوجقلرک حامی سز قالماسنی بیلیرده هیچ دیور.
می یز که نه در حیات بشردن معنی؟ نه در بو جنک و
جدال؟ نه در آتشلر ایچندن، بیلدیریملر آراسندن، زهرلی
دومانلر آلتسندن چیقان «حقوق، استقلال .. صلح
استقبال؟» بلکه بوقان دریالری جهنمنمون طوب آتش-
لری عین حقوق و استقلالدر؟ نه در بو حال؟ بیلمک
محالمی؟ طبعی بر حال د کسه انسانلرک تالیگنه قدر
ایشله مش بر آزارمی؟ اگر بوا یسه معالجی ینه ده بشر

زی ده آرابانک یاننده. بابانک مهاجر اولدیغی بللی. سلام
ویردم. محزون و مکدر گوزلرینی قالدیروب باقدی و
علیکم سلام دیدی.

احوالنی صوروشماغه باشلادم، سوزدن اول گوز
لرندن یاش کلوب قار کبی بهم بیاض صقاللری اوزرینه
دوشدی: «اوت، مهاجر، روم ایلندن کلدک، ایشته
یاننده طوقوز چوجق وار. بونلر اوچ اوغلمک وبرقزمک
بالالیردر، اوغلرمدن ایکسی شهید اولدیلر. بریسی
بولغارلرده اسیر، قزم آغرقلره تحمل ایده مه دن، وفات
ایتدی. ایشته بو گوردیگکز چوجقلار هپسیده بنم
تریه مه، بنم بوینه قالدی. کویمزی بولغارلر یاندیردیلر.
بوتون اشیامز خراب اولدی، بوتون قورتارا بیلدیگمز
شو آرابه ده گوردیگکز اشیادن عبارتدر...» دیدی.
چوق آجیدیم، قلم غایت متأثر اولوب کیسه مده کی
ش اون غروشی چوجقلاره ویردم. تسلی یولنده
بابایه براییکی سوز سویله دم. باباده متأثر اولاراق :
«نه یاپالم اوغلم، دنیادر بو، اللهک قدری بویله ایمش،
مت صاغ اولسون، بو چوجقلار اولا اللهه، صو کره
ملته امانتدر» دیدی.

قافقازده و آناتولی ده ملت اوستنه بوقدر بویوک
امانتلریو کلندی. باقالم، ملت بو امانتلری قبول ایده جکمی؟
آنی حسن استعمال ایده جکمی؟ گوزلری یاشلی بابالرک
صوک دیله کلری، صوک نفساری حقلی چیقاجقمی؟ نه
اولسه ده تیزدن گوراه جکدر !

فاتح کریم

(اورنبورغ)

یازیق !

د گیز درده دوشهر، دالغالار آغلار
داغلاره درده گلسه، دومانه یازیق!
سن سیز اوز ایلینده غریب کیلوب ،
دورنالاردان خبر اومانه یازیق !

yoxsa fəvqəlbəşərmi?... Xeyr... ey xəstə bəşər! Ey çocuq bəşər! Ey bir yığın aşıqlar, oyuncaqlar üstə boğazlaşan çocuklara bənzər bəşəriyyət! Göylərdən, həm də yerdən əlac bəkləmə... Kəndin ucal çoculuğa əlvida et, o vaxt əlacını bulacaqsan, çünki xəstəliyin özündəndir, görmüyorsun, əlacın da özündədir, bilmıyorsun. Ucal, ey bəşəriyyət! Kəndini tanı, özündən utan, ta ki heç bir şey qarşısında qızarmayasın... Əvət, imdi utanır qızarırsan: bir əlinlə tikdiyini digərilə yixib dağıdırsan, sonra da öz əlilə oynucağını söküb də yığmaq bacarmayan bir çocuq gibi ağlayırsan! Əvət, ey bəşəriyyət, hələ çocuqsan, həm də xəstəliyə uğramış bir çocuqsan, sualtı qayıqların heybətli drednotların, çepellinlərin, albatrosların, simsiz telqrafların, dəmir yolların... altmış-yetmiş qat imarətlərin, ağır toplarınla iftixar etmə; bunlar həp bir mübtədinin ilk rəsm dərslərində titrək əlilə qaraladığı bir kaç xəttən başqa bir şey deyildir.

Ey bəşər! Əgər üzərində yaşadığın kürə ilə bərabər bir həbbə olaraq fəzayi-namütanahiyə dağılmazsan, nəşvü-nüma bulacaq yüksələcəksən, cürətlənəcəksən, iləriləyəcəksən. Artıq əllərin əsmədən işləyəcəksən. Vəlain şüuranə səmərəsiz hərəkətlərdən çəkinəcəksən. Fəqət heyhat bu pək uzaq... Uzaq hal isə pək özgə sayaqdır. Hər tərəfdən gələn nalələr, şikayətləri dinləyəlim; gözü qanyaşlıların halını düşünelim, ac və çıplaq çirkablar içində sürüklənənlərin imdadına yetişəlim. Haydı, qardaşlar, dindaşlar! Yazıq insan övladının əlindən tutalım... Və ancaq bu vasitə ilə kəməli-bəşərə ərmək mümkün olduğunu bilərək ümidlərlə yaşayalım!

Hüseyn Mirzəcamalov

Bir Lövhə Qarşəsənda!

Keçənlərdə Avropa məcmuələrinin birisində "Müharibə dəhşətləri"nə rəce məşhur bir rəssamın məhsuli-məharəti olan bir təsvir gözümə ilişdi.

İnsanlığın bugünkü əhvali-müdhışəsini kamalınca təsvir edən o lövhəyi-məlal bəni tamaşaya cəlb etdi. Baxdım, baxdım... nəhayət ustadı-mahirin kağız üzərində yapdığı mənərələr bənim amaqı-xəyalımda canlandı, daha doğrusu şer olmağa başladı. İştə...

-1-

Qarşımda şu lövhəyi-fələkət,
Başdan-başa bir mühiti-qəmdir.
İnsanlığ üçün mədari-ibrət,
Bir canlı nümuneyi-ədəmdir...
Baxdıqca bu vəzi-halə hər dəm,
Gözdən tökülür də qanlı yaşlar.
Ruhum həyəcani-yəsə başlar,
Fikrimdə cahan olur mücəssəm,
Bir səhneyi-pürmələlə bənzər!

-2-

Atəşlə böyük-böyük binalar,
Yanmış da xərabəzarə dönmüş.
Qalmış bu od içrə binəvalar,
Həp cümləsinin həyatı sönmüş.
Bir yanda zavallı mədəri-zar,
Həsərlər içində hüznə dalmış.
Qan-yaş dökərək sızıldar, ağlar,
Guya çocuğundan ayrı qalmış-
Zəncirə düşən qəzalə bənzər!

-3-

Yatmış qan içində tazə damad,

Hayır... Ey hasta beşər! Ey çocuk beşər! Ey bir yığın aşıqlar ve oyuncaqlar üst üste boğazlaşan çocuklara benzer beşəriyyət! Göklerden, hem de yerden ilaç bekleme... Kendin yüksel, çocukluğa veda et, o vakit ilacını bulacaksın, çünkü hastalığın kendindendir, görmüyorsun. İlacın da kendindedir, bilmıyorsun. Yüksel ey beşəriyyət! Özünü tanı, özünden utan, ta ki, hiçbir şey qarşısında kızarmayasın... Evet, şimdi utanıp kızarırsan bir elinle diktiğini diğeriyle yıkıp dağıtırsan sonra da kendi elinle oynucağını söküp de toplamayı becermeyen bir çocuk gibi ağlıyorsun! Evet, ey beşəriyyət, daha çocuksun, hem de hastalığa uğramış bir çocuksun, sualtı kayıkların heybetli zırhlı gemilerini, küçük savaş uçaklarını, albatrosların, telsiz telgrafların, demiryollarının... altmış, yetmiş katlı binalarınla, ağır toplarınla iftihar etme!.. Bunlar hep bir ilkokul sınıf öğrencisinin ilk resim derslerinde titrek eliyle karaladığı bir kaç hattan başka bir şey değildir.

Ey insanoğlu! Eğer üzerinde yaşadığın dünya varolduğu müddetçe gelişecek, yükselecek, cüretlenecek ve ilerleyeceksin. Artık ellerin titremeden işleyeceksin. Bilinçsizce neticesiz hareketlerden çekineceksin. Fakat heyhat bu pek uzak... Her taraftan gelen iniltileri, şikayetleri dinleyelim; gözü kanlı yaşlıların halini düşünelim, aç ve açık yokluk içinde sürüklenenlerin imdadına yetişelim. Haydi kardeşler, dindaşlar! Yazık insan evladının elinden tutalım... Ve ancak bu vasita ile gerçek insanlığa ermenin mümkün olduğunu anlayarak ümitlerle yaşayalım!

Hüseyn Mirzəcamalov

BİR LEVHA KARŞISINDA!

Geçenlerde Avrupa mecmuâlarının birisinde tüyler ürperen savaş manzaralarını anlatan meşhur bir ressamın eseri olan bir resim gözüme çarptı.

İnsanlığın bugünkü düşmüş olduğu durumu detaylı tasvir eden gam dolu resim, dikkatimi çekti. Baktım, baktım... Yetenekli ustanın kağıt üzerinde yaptığı manzaralar hayalimin derinliklerinde canlandı, ve şiir olmaya başladı. İşte...

-1-

Karşımda şu levha-i felaket
Baştan başa bir muhit-i gamdır.
İnsanlık için medar-ı ibret
Bir canlı nümune-yi ademdir...
Baktıkça bu vaz'-ı hâl her dem
Gözden dökülür de kanlı yaşlar
Ruhum heyecanı yasa başlar
Fikrimde cihan olur mücəssəm
Bir sahne-yi pürmelâl²⁷ benzer!

-2-

Ateşle büyük büyük binalar
Yanmış da harâbe-zâra²⁸ dönmüş.
Kalmış bu od içre bînevâlar²⁹
Hep cümlesinin hayatı sönmüş.
Bir yanda zavallı mader-i zâr³⁰
Hasretler içinde hüznə dalmış.
Kan, yaş dökerek sızıldar, ağlar
Güyâ çocuğundan ayrı kalmış
Zincire düşen gazele³¹ benzer!

-3-

Yatmış kan içinde taze damat

27. Çok kederli, hüznü dolu.

28. Ağlayan harabeye.

29. Zavallı, çaresiz.

30. Ağlayan ana.

31. Ahu, ceylan.

برلوحه قارشى سنده !

کيچنلرده اوروپا مجموعه لرینک بریسینده «مجاربه دهشتلری» نه راجع مشهور بر رسامک محصول مهارتی اولان بر تصویر گوزیمه ایلیشدی.

انسانلنک بو گونکی احوال مددهشه سینی کمالنجا تصویر ایدن اولوحه ملال بنی تماشایه جلب ایتدی باقدم، باقدم... نهایت استاد ماهرک کاغذاوزرینده یاپدیغی منظره لر بنم اعماق خیالنده جانلاندى، ده دوغروسى شعر اولماغه باشلادی. ایشته... .

-۱-

قارشیمده شو لوحه فلاکت
باشدن باشه بر محیط غمدر
انسانلق ایچون مدار عبرت
بر جانلی نمونه عدمدر...
باقدقجه بو وضع حاله هر دم
گوزدن دو کیلرده قانلی یاشلار
روحم هیجان یاسه باشلار
فکریمده جهان اولور مجسم
بر صحنه پر ملاله بگزهر!

-۲-

آتشله بویوک - بویوک بنالر
یانمیش ده خرابه زاره دونمیش
قالمش بو اود ایچره بینوالر
هپ جمله سنک حیاتی سونمیش
«بر یانده زواللی مادر زار
حسرتلر ایچنده حزنه دالمش
قان یاش دو که رک سیزیلدار، آغلار
گویا چوجقندن آیری قالمیش -
- زنجیره دوشه ن غزاله بگزهر!

-۳-

یاتمیش قان ایچینده تازه داماد

یوقسه فوق البشر می?... خایر.. ای خسته بشر! ای
چوجوق بشر! ای بر ییغین آشیلر، اویونجاقلر اوسته
بوغازلاشان چوجوقلره بگزهر بشریت! گویلردن هم ده
یردن علاج بکلمه... کندک یوجال، چوجوقلعه الوداع
ایت اووقت علاجکی بولاجقسک، چونکه خسته لغک
اوز گدندر، گورمیورسک، علاجکده اوز گده در،
یلمیورسک. یوجال ای بشریت! کندیکگی تانی اوز گدن
اوتان تا که هیچ برشی قارشوسنده قیزارمیه سک...
اوت ایمدی اوتانیر قیزاریرسک: بر الیکله تیکدیکگی
دیگریله ییقوب داغدیورسک صوکرده اوز الیه
اویونجاقلی سو کوبده ییقماق باجارمیان بر چوجوق کبی
آغلا یورسک! اوت ای بشریت هله چوجوقسک، هم ده
خسته لغه اوغرامش بر چوجوقسک، صوالتی قایقلارک
هیبتلی دریدنوتلرک، چیللنلرک، آلباتروسلرک، سیمسز
تیلر افلرک، دمیر یوللرک... آتمش یتمش قات عمارتلرک
آغرطوپلرکله افتخار ایتمه: بونلر هپ بر مبتدینک ایلک
رسم درس لرنده تیرده الیه قارالادیغی بر قاق خطدن
باشقه برشی دکلدرد.

ای بشر اگر اوزرنده یاشادیغک کره ایله برابر
برجه اولارق فضای نامتناهییه داغیلمازسهک، نشوونما
بولاجق یو کسله جگسک، جرئتله نه جکسک، ایلریله -
جکسک. آرتق اللرک اسمه دن ایشلیه جکسک. ولا
ینشعورانه ثمره سز حر کتلردن چکینه جکسک. فقط
هیماه بو پک اوزاق... اوزاق حال ایسه پک اوز که
سیاقدرد. هر طرفدن کلن ناله لر، شکایتلری دیکلیه لم؛
گوزی قان یاشیلرک حالنی دوشونه لم، آج وچپلاق
چرکابلر ایچنده سورو کله نلرک امدادینه یته لم. هایدی
قارداشلر، دینداشلر! یازیق انسان اولادینک الیندن
دوتالم... و آنجاق بو واسطه ایله کمال بشره ایرمک
ممکن اولدیغنی بیله رک امیدلرله یاشایالم!

حسین میرزا جمالوف

Biruh ləbində cayı-busə...
 Bax, iştə o nazlı növ-arusə,
 Hər ləhzə edər də ahü-fəryad.
 Bilməm kimi yad edib də hər an,
 Əflakə bülənd olur süruru.
 Can vermədə bir çocuq acından-
 - Həp şiddəti-zəfdən vücudu
 Məğribdə çıxan hilalə bənzər!

-4-

Heyhat! Bu faciati-dövrən,
 İnsanlığa eyləməzmi təsir?
 İştə mədəniyyət, iştə insan,
 İnsanlığı göstərir şu təsvir.
 Yekdigər üçün bu xəlqi-yeksər,
 Bir qorxulu, bir sitəmli cəllad.
 Vicdan buna qarşı nifrət eylər-
 - Zira ki, cahani-behcətabad
 Bir mərəkeyi-qitalə bənzər...

-5-

Hər yanda həyata qarşı eyvah!
 "Mövt"ün gülüyor liqayi-şumi.
 Hər çöhrədə rəhmə qarşı ikrah,
 Hər yanda bu dəhşəti-ümumi.
 Atəş diləyən o mövti-həmra,
 Göydə, qarada, dənizdə hakim.
 Söylər -bənəm imdi hökmə dara
 İtlafü-nüfusdan nə bakəm?!
 "Təxlisi-bəşər muhala bənzər"!

*Aşqabad, Manafzadə Sabit***Arş İləri!**

Bu tərəfdə buludların arxasında,
 Qarlı yüksək qayaların yaxasında.
 O cənnətə bənzər gözəl topraqların,
 Nəzərləri cəlbedici oymaqların.
 Bir yerində: ormanında, bağlarında,
 Ovasında, dərəsində, dağlarında,
 Bir çox "türkün" müsəlmanın vardı yurdu,
 Ata-baba onlar onda yaşıyordu.
 O topraqlar onlar ilə rövşən idi,
 Hər bucağı lələlikdi, gülşən idi.
 Dolu idi hər yan fərah və şadlıqla,
 Məşhur idi gözəlliklə abadlıqla.
 Havasında hər qismdən olan quşlar
 İncə oxur, yaparlardı xoş uçuşlar.
 Otlarlarda quzuların mələməsi,
 Aullarda çocuqların gülüş səsi,
 Dərələrdə bulaqların şırıltısı,
 Təpələrdə çobanların qışqırtısı.
 Bağçalarda, yaylaqlarda gül çiçəklər,
 Çiçəklilər, güllüklərdə kələbəklər.
 "Köy"lər dolu dəliqanlı, yigit ərlər,
 Naz-ismətdən yaradılmış gənc duxtərlər,
 Namus, ədəb pirayəli bin-bin gəlin,
 Vermiş şəri rəfiqinə yeni əlin.
 Saç ağartmış sadə dilli ixtiyarlar,
 Pak niyyətli təmiz qanlı bəxtiyarlar.
 Bilməzdilər qüssə nədir, ya qəm nədir,
 Xəstəlik nə, yara nədir, mərhəm nədir?

Bîrûh lebinde cāy-ı bûse³²
 Bal işte o nazlı nov-arusa³³
 Her lahza eder de âh u feryad.
 Bilmem kimi yâd edip de her an
 Eflake bülend olur serveri...
 Can vermede bir çocuk acından
 Hep şiddet-i za'ftan³⁴ vücudu
 Mağribte çıkan hilâle benzer!

-4-

Heyhat! Bu fâciât-ı devran
 İnsanlığa eylemez mi tesir?
 İşte medeniyet, işte insan
 İnsanlığı gösterir şu tevir.
 Yekdiğer için bu halkı yekser
 Bir korkulu, bir sitemli cellat.
 Vicdan buna karşı nefret eyler
 -Zira ki, cihan behcetabad
 Bir ma'reke-yi kîtâle³⁵ benzer...

-5-

Her yanda hayata karşı eyvah!
 "Mevt" in gülüyor likâ-yı şumî³⁶.
 Her çehrede rahme karşı ikrah,
 Her yanda bu dehşet-i umumi.
 Ateş dileyen o mevt-i hamra,
 Gökte, karada, denizde hâkim.
 Söylər-benem imdi hükme daran
 İtlaf-i nüfustan ne bakem?!
 "Tehlîs-i beşer³⁷ muhala³⁸ benzer"!

*Aşqabad Manafzade Sabit***ARŞ İLERİ!**

Bu tarafta bulutların arkasında,
 Karlı yüksek kayaların yakasında.
 O cennete benzer güzel toprakların
 Nazarları celbedici oymakların.
 Bir yerinde: Ormanında, bağlarında,
 Obasında, deresinde, dağlarında
 Birçok Türk'ün, müslümanın vardı yurdu
 Ata-baba onlar onda yaşıyordu
 O topraklar onlar ile rûşen idi
 Her bucağı lələlikti, gülşen idi.
 Dolu idi her yan fərah və şadlıqla³⁹
 Məşhur idi güzellikle, əbədliklə
 Havasında her kısımdan olan kuşlar
 İnce okur yaparlardı hoş uçuşlar.
 Otlarlarda quzuların melemesi
 Derelerde bulakların⁴⁰ şırıltısı
 Tepelerde çobanların kışkırtısı.
 Bahçelerde, yaylalarda gül çiçəklər
 Çiçəklilər, güllüklərdə kelebəkler.
 "Köy"lər dolu delikanlı yigit erler
 Naz, ismetlər yaratılmış genç duhterler⁴¹
 Namus, edep pirayeli⁴² bin bin gelin
 Vermiş şer'i refikine⁴³ yeni elin
 Saç ağartmış sâde dilli ihtiyarlar
 Pak niyyətli təmiz kanlı bahtiyarlar
 Bilmezdilər gusse nedir, ya gam nedir
 Hastalık ne, yara nedir, merhem nedir?

39. Mutlulukla.

40. Pınarların

41. Kızlar.

42. Süslü, zinetli.

43. Nikahlı sevgili.

32. Öpmek

33. Taze gelin.

34. Zayıflığın şiddetinden

35. Ölüm kalım çarpışmasına

36. Uğursuz yüzü.

37. İnsanların kurtulması.

38. İmkânsız.

بیروح لبینده جای بوسه...

باق ایشته او نازلی نو عروسه
هر لحظه ایدمده آه و فریاد
ییلیم کمی یاد ایدوبده هر آن
افلا که بلند اولور سروری

جان ویرمهده برچوجق آجیندن -
هپ شدت ضعفدن وجودی
مغربده چیقان هلاله بگزهر!

-۴-

هیها! بو فاجعات دوران
انسانلغه ایله مز می تاثیر ؟

ایشته مدنیت، ایشته انسان
انسانلغی گوستریر شو تصویر
یکدیگر ایچون بو خلق یکسر
بر قورقولی، بر ستملی جلاد
وجدان بو گنا قارشی نفرت ایله -
زیرا که جهان بهجت آباد
بر معرکه قتاله بگزهر...

-۵-

هریانده حیاته قارشی ایوا!

«موت» ک گولیور لقای شومی
هرچهره ده رحمه قارشی اکراه
هر یانده بو دهشت عمومی
آتش دیلهن او موت حمرا
گو گده، قره ده، دگزده حا کم
سویله - بنم ایمدی حکمه دارا
اتلاف نفوسدن نه با کم !?
«تخلیص بشر محاله بگزهر» !

عشق آباد منافع زاده ثابت

آرش ایله ری!

بو طرفده، بولوطلارک آرقاسندا،
قارلی یو کسک قایالارک یاقاسنده .
او جنته بگزهر گوزهل توپراقلارک
نظرلری جلب ایدیجی اویماقلارک .
بر یرینده : اورماننده، باغلارینده،
اووه سنده، دره سنده، داغلارینده

بر چوق «تور کک» مسلمانک واردی یوردی
آتا - بابا اونلار اونده یاشایوردی .

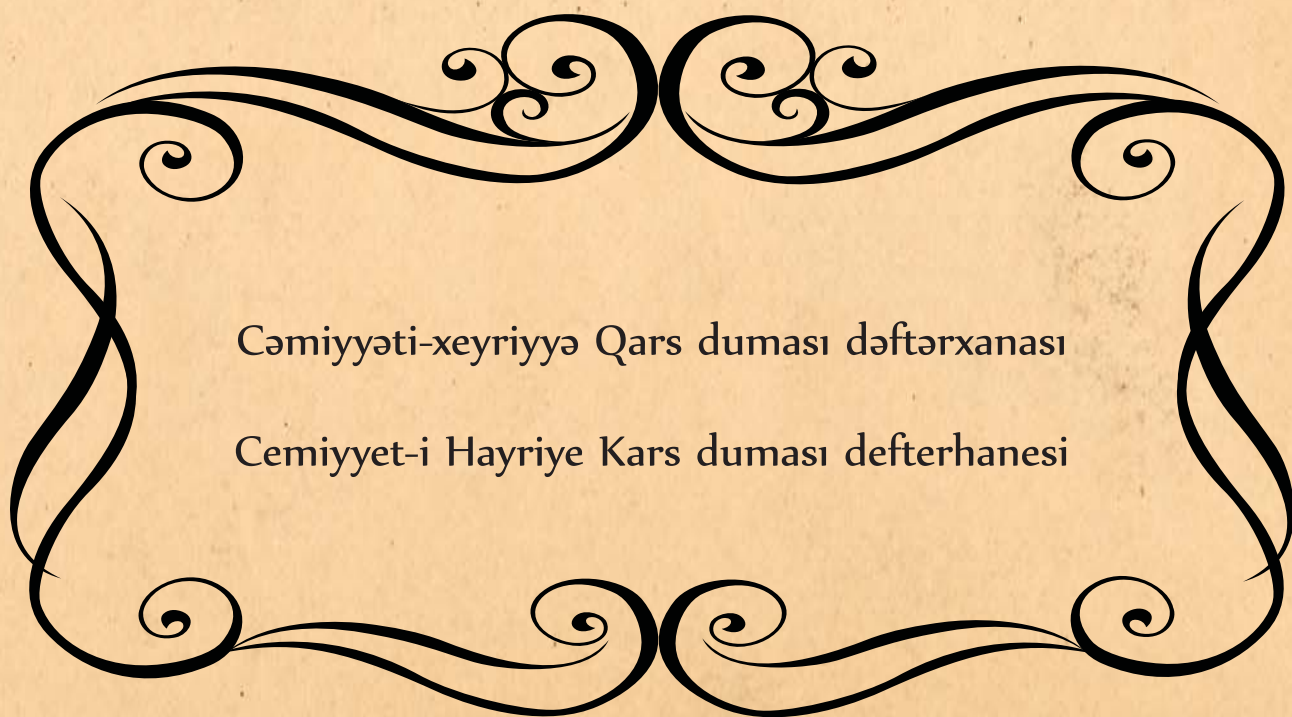
او توپراقلار اونلار ایله روشن ایدی
هر بوجاغی لاله لیکدی گلشن ایدی .
دولی ایدی هریان فرح و شادقله
مشهور ایدی گوزه لیکله آبادقله
هواسنده هر قسمدن اولان قوشلار
اینجه اوقور یاپارلاردی خوش اوچوشلار.
اوتلاقلارده قوزی لارک مهله مه سی
آوولیلارده چوجوقلارک گولوش سسی
دهره لرده بولاقلارک شیریرتی سی
تپه لرده چوبانلارک قیشقیرتی سی .

باغچالارده یایلاقلارده گول چیچکله
چیچکلیکله گوللیکله رده کله بکله ر.
«کوی» لار دولی ده لیقانی یگیت ارلر
ناز عصمتدن یارادیلش گنج دخترار
ناموس ادب پیرایه لی بیگ بیگ گلین
ویرمش شرعی رفیقنه یگی الین
ساج آغارتمش ساده دلی اختیارلار
پاک نیت لی تمیز قانلی بختیارلار

ییلمز دیلر غصه نه در یا غم نه در
خسته لیک نه، «یارا» نه در، مرحم نه در؟

Tiflis yetimlər yurdu
Tiflis Kimsəsizlər Yurdu

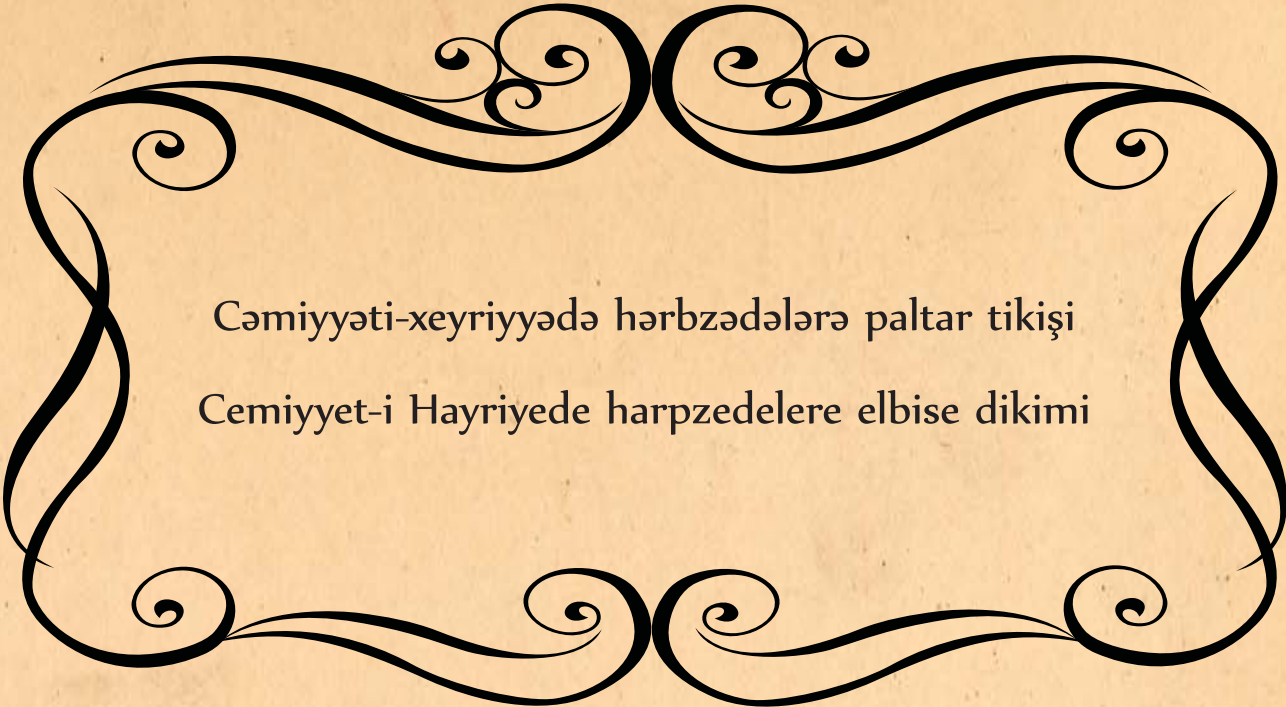
Cəmiyyəti-xeyriyyə Qars duması dəftərxanası
Cəmiyyət-i Hayriye Kars duması defterhanesi

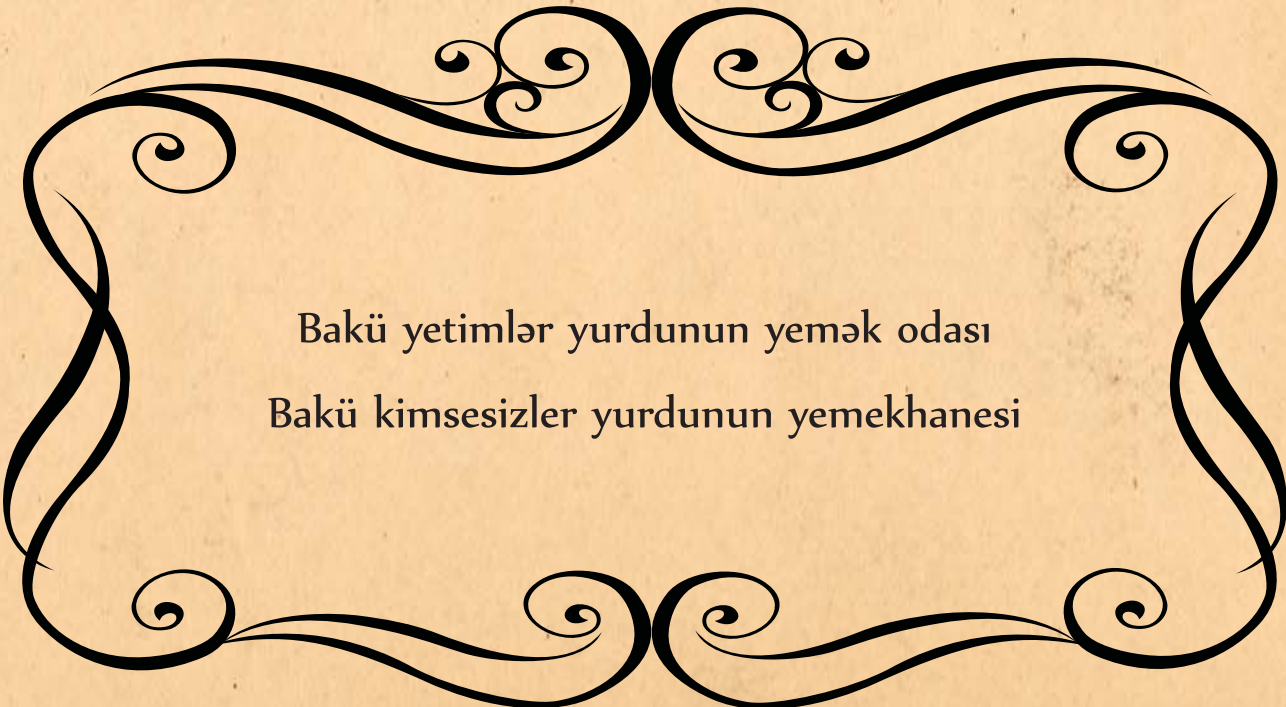
آفلیس یتیمار یوردی.

جمعیت خیریہ قارص شعباسی دفتر خالہ سی .

Cəmiyyəti-xeyriyyədə hər bəzədlərə paltar tikişi
Cəmiyyət-i Hayriyede harpzedelere elbise dikimi

Bakü yetimlər yurdunun yemək odası
Bakü kimsəsizlər yurdunun yeməkhanəsi

جمعیت خیریه ده حربزده لره پالتار دیکیشی .

باکو یتیملر یوردینک یمک اوطهسی .

Hər kəs, hamı çalışaraq çox qeyrətlə,
Yaşarlardı hüzzurla, məsərrətlə.

O yerlərin göylərində naghah, əyan
Oldu müdhiş bir qasırğa, qopdu tufan.
Azgın qara buludların kütlələri
Həp qapladı bir ləhzədə göyü, yeri.
Nuru boğdu, kəsif əli qaranlığın,
Bayquşları ulaşıdılar viranlığın.
Şimşək çaxdı, düşdü yanar yıldırımlar,
Yaxdı bütün nə kim vardı, o yerdə var.
Qaldı nə bağ, nə qoruqlar, nə də bostan,
Nə şəhristan, nə dehistan, nə kuhistan.
Nə avlular, nə gülüşlər, nə bulaqlar,
Nə balalar, nə quzular, nə otlarlar.
Yapraqların tökdü yurdun ağacları,
Yeksan oldu yastanası, yamacları.
Qara yüzlü Qara dəniz dalğalandı,
“Acara”dan “Ərəsə”dək yuvarlandı.
O binlərlə qocaları, cavanları
Boğdu həmənlə sel içində öz qanları.
İsmət, həyə biləzikli qız gəlinlər,
Vidalaşmış evlər içrə qaldı bisər,
Qardaş, ata, nişanlı yox, sinə dağlı
Çox gəzgilər qaçmaq üçün – yollar bağı.
Hər səmtə xain əllər qarşıladı,
Paltar, bəzək, nə buldusa həp taladı.
Bu vaxədən yıl dövr etdi, aylar keçdi,
Hər məzluma, ölümünə, bir gün seçdi.

Yuvaları uçurulmuş bu canların,
Balasından ayrı düşmüş ceyranların,
İki payı bu vaxtədək, ölüb itmiş,
Zəhmətlərdən fariğ olub işi bitmiş.
Lakin yenə ac-çıplaq haddən əfzun,
Bizə tərəf baxışrlar məhzun-məhzun.
Arvad, uşaq xəstə, hamı ac-yalavac,
Bir yardım yox, ancaq ölüm, ölüm əlac.
Bu qadınlar, bu çocuqlar, bu xəstələr,
Bu kimsəsiz, şikəstə-dil, pür-bəstələr.
Dərdləri çox, dərmanı yox, həm qəlbi qan,
Axır bunlar həp müsəlman, əhli-Quran!!!
El bunlara biqeydanə baxışırımı?!
Bu, türklüyə, islamlığa yaxışırımı?!
Dözüləmməz bu qəmlərə, acılara,
Acıyalım şu bəxtsiz bacılara.
Ey türk oğlu! Ey müsəlman kişiləri!
Miskinlərə yardım üçün arş iləri!!!

7 yanvar 1917, Ə. Nəzmi

Gəl Etmə Fəramuş

Bir şəri-mücəssəm olan, ey məhrəmi-əsrar,
Ey zümzüməsilə bəni mədhuş qılan yar.
Bən dinləyəyim zövqilə, et nəğməni təkrar,
Zira nəğmətin dili-məcruhimi oxşar.
Bir ləhzə bəni oxşasan, ey huriyi-cənnət,
Qopmaz ki, qiyamət.

Herkes hamı⁴⁴ çalışarak çok gayretle
Yaşarlardı huzurla, meserretle⁴⁵.
O yerlerin göklerinde nâgâh, ayan
Oldu, müthiş bir kasırğa, koptu tufan.
Azgın kara bulutların kitleleri
Hep kapladı bir lahzada göğü, yeri
Nûru boğdu, kesîfesi⁴⁶ karanlığın
Baykuşları ulaştılar viranlığın
Şimşek çaktı, düştü yanar yıldırımlar
Yaktı bütün ne kim vardı, o yerde var.
Kaldı ne bağ, ne koruklar, ne de bostan
Ne şehristan, ne dehistan, ne kûhistan.
Ne avlular, ne gülüşler, ne bulaklar⁴⁷
Ne balalar, ne kuzular, ne otlaklar
Yapraklarını döktü yurdun ağaçları
Yeksan oldu yastanası, yamaçları.
Kara yüzlü Karadeniz dalgalandı,
“Acara”dan “Eres”e dek yuvarlandı.
O binlerle kocaları⁴⁸, cavanları⁴⁹
Boğdu heman sel içinde öz kanları
İsmet, hayâ bilezikli kız gelinler
Vidalaşmış evler içre kaldı bîser⁵⁰,
Kardeş, ata, nişanlı yok sine dağlı
Çok gezdiler kaçmak için, yollar bağı⁵¹.
Her semtte hain eller karşıladı.
Paltar⁵², bezek⁵³, ne bulduysa hep taladı.
Bu vak’adan yıl devretti, aylar geçti
Her mazlûma, ölümüne, bir gün seçti.

Yuvaları uçurulmuş bu canların
Balasından⁵⁴ ayrı düşmüş ceylanların,
İki payı bu vakte dek, ölüp itmiş⁵⁵
Zahmetlerden fâriğ olup işi bitmiş⁵⁶
Lâkin yine aç çıplaklar haddən efzun⁵⁷
Bize taraf bakışrlar mahzun mahzun.
Arvad⁵⁷, çocuk hasta hamı aç yalavaç
Bir yardım yok, ancak ölüm; ölüm ilaç
Bu kadınlar, bu çocuklar, bu hastalar
Bu kimsesiz, şikeste dil, pür besteler.
Dertleri çok, dermanı yok, hem kalbi kan
Âhir bunlar hep müslüman, ehl-i Kur’ân!!!
El bunlara bîkaydâne bakışır mı?!
Bu Türklüğe, İslâmlığa yakışır mı?!
Dözülmez⁵⁸ bu gamlara, acılara
Acıyalım şu bahtsız bacılara
Ey Türk oğlu! Ey müslüman kişileri!
Miskinlere yardım için; Arş ileri!!!

7 Ocak 1917, A. Nezmi

GEL ETME FERAMUŞ⁵⁹

Bir şi’r-i mücessem olan ey mahrem esrar
Ey zümzümesiyle beni medhuş kılan yâr
Ben dinleyeyim zevk ile et nağmeni tekrar
Zira negamâtın⁶⁰ dil-i mecrûhumu⁶¹ okşar
Bir lahza beni okşasan, ey huri-yi cennet,
Kopmaz ki, kıyamet.

54. Yavrusundan.
55. Yitmiş, kaybolmuş.
56. Haddinden fazla.
57. Kadın.
58. Dayanılmaz, sabredilmez.
59. Gel unutma, hatırla.
60. Nağmelerin.
61. Yaralı kalbimi.

44. Beraberce.

45. Sevinç, neşe.

46. Yoğunluğu, kesâfeti.

47. Pınar, su kaynağı.

48. Yaşlıları, ihtiyarları.

49. Gençleri.

50. Başsız.

51. Kapalı.

52. Giyecek, kıyafet.

53. Süs, süs eşyası, kıymetli eşya.

هر کس، هامی چالیشارق چوق غیرتله
یاشارلاردی حضورله مسرتله .

او یرلرک گو گلرینده ناگه، عیان
اولدی: مددهش بیر قاصیرغا، قوپدی طوفان .
آزغین قارا بولوطلارک، کتله لری
هپ قاپلادی بیرلحظه ده گوگی، یری
نوری بوغدی، کشف الی قارانیلقک
بایقوشلاری اولاشدیلار ویرانلقک

شمشک چاقدی، دوشدی یانار ییلدیریملار
یاقدی بوتون نه کیم واردی، اویرده وار.
قالدی نه باغ، نه قوروقلار، نه ده بوستان
نه شهرستان، نه دهستان، نه کوهستان .

نه آوولیلار، نه گولوشلر، نه بولاقلار
نه بالالار، نه قوزی لار، نه اوتلاغلار

یاپراقلارین دو کدی یوردک آغاجلاری
یکسان اولدی یاستاناسی، یاماجلاری .

قارا یوزلی قارا ده گیز دالغالاندی ،
«آجارا» دن، «اره سه» دک یووارلاندی.

او بیگلرله قوجالاری، جوانلاری
بوغدی همان سیل ایچینده اوز قانلاری

عصمت، حیا، بیله زیکیلی قیز گلین لر،
ودلادیلمش ایوار ایچره قالدی بی سر .

قارداش، آتا نشانلی یوق سینه داغلی
چوق گه زدیلر قاقماق ایچون - یوللارباغلی .

هر سمتده خائن اللر قارشیلادی
پالتار به زهک، نه بولدینسه هپ طالادی .

بو وقعه دن ییل دور ایتدی آیلار گیچدی
هر مظلومه، ئولومینه، بیر گون سه چدی.

یووالاری اوچورولمش بو جانلارک
بالاسندن آیری دوشمش جیرانلارک .

ایکی پایی، بو وقته دک، اولوب ایتمش
زحمتلردن فارغ اولوب ایشی بیتمش .

لاکن ینه آج چیپلاقلار حددن افزون
بیزه طرف باقیشیرلار محزون محزون.

آرواد اوشاق خسته هامی آج یالاواج
بر یاردم یوق آنجاق اولوم، اولوم علاج

بو قادینلار، بو چوجوقلار، بو خسته لر
بو کیمسه سز، شکسته دل، پر بسته لر.

دردلری چوق، درمانی یوق، هم قلبی قان
آخر بونلار هپ مسلمان، اهل قرآن !!!

ایل بونلاره بی قیدانه باقیشیرمی ؟!

بو - تور کلیکه، اسلاملیغه یاقیشیرمی ؟!

دوزوله ممز بو غملره، آجیلارا

آجی یالم شو بختسز باجیلارا

ای تورک اوغلی! ای مسلمان کیشی لری!

مسکین لره یاردیم ایچون؛ آرش ایله ری !!!

۷ یانوار ۱۹۱۷ ع نظمی

گل ایتمه فراموش!

بر شعر مجسم اولان ای محرم اسرار

ای زمزمه سیله بنی مدهوش قیلان یار

بن دیگله یه یم ذوقیله ایت نغمه کی تکرار

زیرا نغماتک دل مجروح می اوقشار

بر لحظه بنی اوخشاسهک ای حوری جنت

قوپماز که قیامت.

Çıx, ey günəşim, parla, ziyabəxşi-cahan ol,
Gizlənmə, buludlarda görün, şölənişən ol.
Gəl tərki-hicab et, mələyim, bir də ayan ol,
Çıx, badeyi-hüsnünlə bana nəşə-risan ol.
Et ləzzəti-vəslinlə bəni rahətü-xamuş,
Gəl etmə fəramuş.

Simayi-nəcibənəsi bir lövheyi-hikmət,
Ey nasiyəsindən saçan ənvəri-həqiqət.
Ey hər baxışıyla yürüdən əmr-i-siyasət,
Didarına qoyma, yetər, üşşaqını həsrət.
Amalımı güldür çıxışınla a hilalim,
Artırma mələhim.

Ey nadireyi-şerü-füsun ol bana həmdəm,
Doldur qədəhi badeyi-eşqinlə dəmadəm
Məst et, bəni öldürdü a dilbər qəmi-ələm,
Bilməm nəçün etməz sana təsir bu naləm,
Gəl-gəl gözəlim, gəl mələyim, olma gürizan.
Bəndən sana gəlməz
Bir zərrəcə nöqsan.
Uçsan da səmaya,
Ey afəti-dövrən,
Daim olacaqsan
Fikrimdə nüməyan.

Hüseynzadə Ə. Səbur

Bizim Nöqtəyi-Nəzərdən Rusiyada Cümhuriyyəti-Ənam

Şərq ilə Qərb arasındakı "Çin hasarı" uçuruldu. Rusiya istibdadı yıxıldı. Bu istibdadın sonuncu bədbəxt nümayəndəsi Nikolay bütün Rusiya

millətlərinin alqışları içində taxtından düşürülüb, arvadı ilə bərabər həbsə alındı. Romanof sülaləsi getdi. Onunla bərabər qaba rus imperializmi də səhneyi-siyasətdən çəkildi.

Bu vəqəə yalnız Rusiya təqdiratı deyil, tarixi-ümumi nöqtəyi-nəzərindən dəxi son dərəcədə mühüm bir məsələdir.

Rusiya tarixi digər Avropa millətlərinə nisbət həmişə geridə qalmış; Rusiya kəndçilərinin azadlığı Avropadan tam yüz yıl sonra gəlmiş; üsuli-idarədəki cəmaətçilik fikri dəxi burada o nisbətdə ağır yayılmışdır. Hər bir ağır küt-ləyə məxsus olan bu hərəkətsizlik yalnız Rusiyaya deyil, Rusiyaya mərbut olan Şərq aləminə də böyük zərərlər toxundurmuşdur. Şərq aləmi deyincə, burada hər şeydən əvvəl müsəlman və türk aləmindən bəhs etmək lazım gələcək.

İslam məmləkətlərinin axırıncı tarixləri daima Rusiya ilə çarpışmaqdan ibarət olub türklüyün qismi-mühimmi bu dövlətin qələmrövrünə daxil olmuşdur. Müsəlman təbəssinin çoxluğuna nəzərən məcazi mənə ilə ingilis hökumətinə birinci islam hökuməti adını verənlər var. Bu mülahizə ilə Rusiya hökumətinə də birinci türk və ikinci müsəlman hökuməti demək olar. Sayı 60-70 milyona varan türk cinsinin 25-30 milyon təqribən yarısı Rusiya vətəndaşıdır. Ən böyük müsəlman padşahlığı olan Türkiyə müsəlmanlarının sayı 25 milyona varmaz. Bütün İran 10 milyondan artıq deyildir. Bu iki müstəqil islam məmləkətlərindəki türklərin cəmi belə Rusiya türkləri qədər olamaz. Bir bu qədər türk və müsəlman təbəəyə malik olduğu halda əski Rusiyanın siyasəti müsəlman məmləkətləri üzərinə icrayı-

Çık, ey güneşim, parla ziya behş-i cihan ol
Gizlenme bulutlarda görün şûle nişan ol.
Gel terk-i hicab et, meleşim, bir de ayan ol
Çık, bâde-i hüsnünle bana neşe risan ol
Et lezzet-i vaslınla beni rahet ve hamuş
Gel etme feramuş.

Sîmâ-yı necibânesi bir levha-i hikmet
Ey nâsiyesinden⁶² saçan envâr-i hakikat
Ey her bakişıyla yürüten emr-i siyaset
Dîdârına koyma, yeter, uşşâkına hasret
Âmâlını güldür çıkışınla a hilâlîm.
Artırma melâlîm.

Ey nâdire-i şerü-füsûn ol bana hemdem
Doldur kadeh-i bâde-i aşkınla demâdem
Mest et beni öldürdü a dilber kem-i âlem
Bilmem niçün etmez sana tesir bu nâlem⁶³
Gel gel güzelim, gel meleşim olma girizan
Benden sana gelmez
Bir zerrece noksan.
Uçsan da semâya
Ey âfet-i devran
Daim olacaksan
Fikrimde nüməyan.

Hüseynzadə A. Sabur

BİZİM GÖZÜMÜZDE RUS HALK CUMHURİYETİ

Doğu ilə Batı arasındakı "Çin duvarı" aşıldı. Rus zulmü yıkıldı. Bu zulmün sonuncu bedbaht temsilcisi Nikolay, bütün Rusya

halklarının alkışları içində tahtından düşürülüb, hanımı ilə bərabər həpsə atıldı. Romanov sülaləsi devrildi. Onunla bərabər Rus emperyalizmi də siyâset sahnesindən çekildi.

Bu olay, yalnız Rusya tarixi açısından deyil, dünya tarixi açısından da son dərəcə önəmli bir meseledir.

Rusya tarixi, digər Avropa milletlərinə nisbətə hep geridə kalmış; Rusya köylülərinin özgürlüyü Avropadan tam yüz yıl sonra gerçəkləşmiş; yönetime halkçılıq anlayışı da Rusya'da o oranda keç yayılmışdır. Hər bir ağır kitleyə mahsus olan bu hərəksizlik yalnız Rusya'ya deyil, Rusya'ya bağlı olan Şərq aləmine də böyük zərərlər vermişdir. Şərq aləmi deyincə, burada hər şeydən əvvəl Müslüman və Türk aləmindən bəhs etmək gerekecektir.

İslam ölkələrinin tarixlərinin son dövrləri daima Rusya ilə çarpışmaqda keçti. Türklərin böyük kısmı, bu dövlətin yönetimi altında oldular. Müslüman halkların çoxluğuna görə İngiliz hökumətinə mecâzî anlamda "Birinci İslam Hükuməti" adını verənlər var. Bu anlayışa görə Rusya hökumətinə də "Birinci Türk" və ya "İkinci Müslüman hükuməti" denilə bilər. Sayı 60-70 milyona varan Türk Milleti'nin 25-30 milyon, yəni təqribən yarısı Rusya vətəndaşıdır. En böyük müslüman padşahlığı olan Türkiyə müslümanlarının sayı 25 milyon bulmaz. Bütün İran, 10 milyondan çox deyildir. Bu iki bağımsız islam ölkəsindəki Türklərin toplamı, Rusya Türkləri qədər deyildir. Bu qədər Türk və müslüman nüfusa sahib olduğu halda əski Rusya'nın siyâseti Müslüman ölkələrin üzərinə

چیق، ای گونشم، پارلا ضیا بخش جهان اول
گیزلنمه بولوطلارده گورون شعله نشان اول
گل ترک حجاب ایت ملکیم، برده عیان اول
چیق، باده حسنکله بانا نشئه رسان اول
ایت لذت وصلکله بنی راحت و خاموش
گل ایتمه فراموش.

سیمای نجیبانه سی بر لوحه حکمت
ای ناصیه سیندن ساچان انوار حقیقت
ای هر باقیشيله یورودن امر سیاست
دیدار که قویما، یتهر، عاشقگی حسرت
آمالی گولدور چیقیشکله آهلالم.
آرتیرما ملالم.

ای نادره شعر و فسون اول بانا همدم
دولدر قدحی باده عشقکله دمام
مست ایت بنی اولدیردی آدلبر غم عالم
یلمهم نیچون ایتمه ز سانا تاثیر بو نالهم
گل گل گوزه لم، گل ملکم اولما گریزان
بندن سانا گلمز
بر ذرحه نقصان
اوچسه گده سمایه
ای آفت دوران
دائم اولاجق سڭ
فکرمدن نمایان.

حسین زاده ع. صبور.

بزیم نقطه نظر دن روسیه ده جمهوریت انام

شرق ایله غرب آراسنده کی «چین حصارى»
اوچورولدی. روسیه استبدادی ییقیلدی. بو استبدادک
صوکنجی بدبخت نماینده سی نيقولاى بوتون روسیه

ملتارینک آلقشلا ری ایچینده تختندن دوشوریلوب،
آروادی ایله برابر حبسه آندی. رومانوف سلاله سی
گیتدی. اونکله برابر قباروس ایمریالزمی ده صحنه
سیاستدن چکیلدی.

بو واقعه یالکیز روسیه تقدیراتی دگل، تاریخ
عمومی نقطه نظرندن دخی صوڭ درجه ده مهم بر
مسئله در.

روسیه تاریخی دیگر اوروپا ملتارینه نسبت
همیشه گری ده قالمش؛ روسیه کندچیلرینک آزادلی
اوروپادن تام یوزیل صو گره گلش؛ اصول اداره
ده کی جماعتچیلک فکری دخی بوراده اونستده آفر
یایلمش در. هر بر آفر کتله یه مخصوص اولان بو
حرکتسزک یالکیز روسیه ده گل، روسیه یه مربوط
اولان شرق عالمنه ده بویوک ضرر لر توقوندر مشدر.
شرق عالمی دینجه، بوراده هرشیدن اول مسلمان
وتورک عالمندن بحث ایتمک لازم گله جک.

اسلام مملکتلرینک آخرنجی تاریخلری دایما
روسیه ایله چارپشمقندن عبارت اولوب تورک لک لک
قسم مهمی بودولتک قلمروینه داخل اولمشدر. مسلمان
تبعه سنک چوقلغنه نظر آ مجازی معنا ایله انگلیز حکومتنه
برنجی اسلام حکومتی آدینی ویرنلر وار. بو ملاحظه
ایله روسیه حکومتنه ده برنجی تورک و ایکنجی
مسلمان حکومتی دیمک اولار. صایی ۶۰ - ۷۰
میلونه واران تورک جنسنک ۲۵ - ۳۰ میلونی تقریباً
یاریسی روسیه وطنداشی در. اک بویوک مسلمان
پادشاهلغی اولان تورکیه مسلمانلارینک صایی ۲۵
میلونه واران. بوتون ایران ۱۰ میلوندن آرتق دکلدر.
بوایکی مستقل اسلام مملکتلرینده کی تورک لک
جمعی یله روسیه تورک لری قدر اولماز. بر بو قدر
تورک و مسلمان تبعه یه مالک اولدیغی حالده اسکی
روسیه نک سیاستی مسلمان مملکتلری اوزرینه اجرایی

-təzyiq etməkdən ibarət olmuş; Rusiya istibdadı daxilə təmsil, xaricdə də istila siyasətini yeritmişdir. Bir vaxt bu istila siyasəti "müdafiə" ünvanını almışsa da axırda həmən qaba imperiaizmdən başqa bir şəkil almamışdır.

Rusiyanın ən iləri gələn namdar heritçiləri, Rusiya millətinin səlaməti-ruhuna inanan tərəqqipərvər pişrövləri Rusiya səltənəti üçün Qərb naminə Şərqdə bir mədəniyyət aləmi olmaq vəzifəsini təsəvvür edərlər. Azad Rusiyadan böylə bir vəzifə gözlənməkdədir. Müstəbid Rusiya isə Şərqi-islamda göstərdiyi siyasəti ilə Qərb mədəniyyətinə ancaq ayı xidməti göstərə bilmişdir. "Dubbu-əkber" səmimi olmaq istədiyi zamanlarda belə məşhur Kırlov əfsanəsindəki milçək qovan ayından o tərəfə keçməmişdir.

Dini siyasət oynucağı edən çarizm bütün Rusiyanı ruhbanxanaya döndərmək, bütün rusiyalıları bir ikonaya ibadət etdirmək və bu geniş ölkəyə daxil olan bütün millətləri dəxi bir cinsiyyətə qəlb etdirib var qüvvəsilə ruslaşdırmaq istiyordu. Bu məqsədlə hərəkət edən rus çarizmi təmsil siyasətində o qədər iləri gediyor, o qədər qülvv ediyordu ki, başqa məzhəb və dil sahibi olmaq günahına batın insanlar heyvanların belə malik olduqları ən təbii hüquqdan -azadlıqla bir tərəfdən o tərəfə hərəkət etmək haqqından- məhrum edilir, kəndi dindaşları yanına buraxılmıyor və babaları yurdunda yer-yurd almaqdan belə mən ediliyorlardı.³

Təmsil siyasəti yüzündən bütün qeyri-millətlərlə bərabər Rusiya müsəlmanlarının dini, milli və hüquqi

3. Bu tərəf türkləri Türkiyədə yer ala bilməzlər.

nə gibi təzyiqat və təhqirata uğradıqları isə əyandır. Və möhtaci-bəyan deyildir.

Daxilən böylə bir irtica ruhuna malik olan dövlətdən müsəlmanların nə gibi bir tərbiyəyi-mədəniyyəyə ala biləcəkləri məlumdur. Vəqt ilə əcnəbilərdən məhfuz qalmaq üçün Xəta məmləkəti, ölkəsini məşhur "Çin hasarı" ilə sarmışdı. Bu hasarı cəbr ilə sındırıb çinlilərin "bəkarətini" zail edən avropalılar daha yaxındakı digər bir hasarı görməmiş, yaxud görməyə meyl etməmişlər. Yaxındakı bu hasar uzaqdakı o hasardan daha keçilməz, daha sarsılmazdı. Bu, Rusiya istibdadı idi. Türkiyədə gəniş bir məmləkət sənələrcə bu hasar arxasında qalıb mədəniyyət aləmindən ayrılmış və Ənbəri gibi elmü-fənn müştəqləri belə ancaq qiyafələrini dəyişmiş surətilə buralara nüfuz edə bilmişlər.

Daxildəki türklərini böylə qara bir pərdə altında saxlayan rus istibdadı xaricdəki müsəlmanlarla türklərə dəxi hər zaman əngəl olmuş, buralarda zühura gələn hürriyyət hərəkətini basdırmağa tələmiş, can atmışdır. Midhət paşa məşrutiiyyəti İqnatof intriqası, Aleksandr istilasını ilə qanlara qərq edilmiş, Müzəfərəddin məşrutiiyyəti də Lyaxof idarəsindəki kazak toqları ilə dağıdılmış və bu gün mehmanımız olan Məhəmmədəli şah, məhbusumuz bulunan Nikolayın ən səmimi iltifatlarına və ən ciddi təhriklərinə məzhər olmuşdur.

Şübhəsiz müasir Qərb ilə, əski mədəniyyət sahibi Şərq arasında bulunan Rusiya bu iki aləmi yekdigərilə tanışdıracaq bir amili-mədəni ola bilir, fəqət bu şəraf hər halda imperiaalist Rusiyaya, qanlı çarizmə deyil, demokrat və işıqlı Rusiyaya aiddir, o

baskı yapmaktan öte keçəmemiş; Rus zulmü içəridə təmsil, dıxarıda da işğal siyasətini yürütmüşdür. İşte o zaman bu işğal siyasəti "**müdafa**" adını almışsa da sonunda kaba emperyalizmdən başqa bir şəkil almamışdır.

Rusya'nın en iləri gələn anlı şanlı savaşıqları, Rus milletin seləmetinə inanan iləri görüşlü aydınları, Rus səltənəti için batı adına doğuda bir medeniyet əlemi kurmek görevi üstlenmesi gerektiğini düşünürler. Özgür Rusya'dan böylə bir görev beklenmektedir. Despot Rusya ise, doğuda göstərdiyi siyasəti ilə batı medeniyetine ancaq "ayı hizmeti" gösterebilmiştir. "**Dubb-i ekber**"⁶⁴ səmimi olmaq istədiyi zamanlarda bile məşhur Kırlov masallarında sinek kovan ayıdan öteyə keçəmemişdir.

Dini, bir siyasət oynucağına çeviren Çarlık, bütün Rusya'yı mabede çevirmek, bütün rusiyalıları bir ikonaya ibadət ettirmek və bu geniş ölkəyə dāhil olan bütün millətləri də bir soyu benimsetip var kuvvetiylə "Ruslaşdırmaq" istiyordu. Bu amaçla hərəkət edən Rus çarlığı, təmsil siyasətində o kadar iləri gider, o kadar aşırılığa varır ki, başqa məzhəb və dil sahibi olmaq günahına giren insanlar, hayvanların bile sahip olduğu en doğal haktan hürriyyətdən məhrum edilir. İnsan dindaşlarının yanına bırakılmıyor və anavatanında yer-yurt edinməsinə bile izin verilmiyordu.⁶⁵

Təmsil siyasəti yüzündən Rus dıxındakı bütün millətlərlə bərabər Rusya müsəlmanlarının dīnī, millī və hukūkī

64. Būyūk ayı.

65. Bu taraftakı Türklər, Türkiyədə yer alamazlardı.

nə gibi baskılara mārüz kaldığını anlatmaya gerek bile yoktur.

İçində böylə bir irticə rûhuna mālīk olan devletten müsəlmanların nasıl bir medeniyet alabilecekleri mālumdur. Bir zamanlar yabancılardan korunmak için Çin, ülkesini məşhur "Çin Seddi" ilə çevirmişti. Bu duvarı zorla yıkip Çinlilərin "bekaretini" zâil eden Avropalılar, daha yaxındakı digər bir duvarı görememiş yahut görməyi istememişlər. Yaxındakı bu duvar, uzaktakı o duvardan daha keçilmez, daha sarsılmazdı. Bu, Rusya sultasıydı. Türkiyədə gəniş bir memleket yıllarca bu duvar arkasında kalıp medeniyet əleminə ayrılmış və Enbəri gibi ilim ve sanat düşkünleri bile ancaq kıyafetlərini dəğiştirərək buralara nüfuz edebilmişlər.

Kendi içindəki Türkləri bile kara perde altında saklayan Rus zulmü, hariçteki müsəlmanlarla Türklərə də her zaman engel olmuş, buralarda ortaya çıkacak hürriyet hareketlerine hiç fırsat vermemiş, onların üzerinde baskı kurma hususunda can atmışdır. "**Mithat Paşa**"⁶⁶ **Məşrutiiyyəti**" İknatov entriqası,⁶⁷ Aleksandr⁶⁸ işğaliylə kanlara bulanmış; "**Muzaffəredin Məşrutiiyyəti**" də Lyahov (Kazak komutan) komutasında ki kazak toqlarıyla təhrip edilmiş və bugün misafirimiz olan Mehmed Ali Şah, məhbusumuz olan Nikolay'ın ən səmimi iltifatlarına və ən ciddi təhriklərinə mazhar olmuşdur.

Şüphəsiz, muāsır garb ilə kadīm medeniyet sahibi şark arasında bulunan Rusya, bu iki əlemi birini digəriylə tanışdıracaq bir medeniyet işçisi olabilirdi fakat bu şərəf hərhalde emperyalist Rusya'ya, kanlı Çarlığa değil, demokrat və çağdaş Rusya'ya ait olacaq gibi.

66. Ahmet Şefik, 1822-1884; Osmanlı devlet adamı; reformçu.

67. İgnatov Nikolay Pavloviç- Çar Rusya'sının 1864-1878 yıllarında İstanbul'da səfiri;1877-78 savaşı arefesində Balkan halklarını isyana sevk edip kışkırtması ilə menfūr rol oynamışdır.

68. II Aleksandr, Rus çarı (1818-1881).

تضییق ایتمکدن عبارت اولمش؛ روسیه استبدادی داخلده تمثیل، خارجدهده استیلاپولتیقه سنی یریتمشدر. بروقت بو استیلا پولتیقه سی «مدافعه» عنوانی آلمش سه دهده آخرده همان قابا ایمپریالیزمدن باشقه بر شکل آلامشدر.

روسیه نڭ اڭ ایلری گان نامدار حریتچیلری، روسیه ملت نڭ سلامت روحنه اینانان ترقی پروریشرو لری روسیه سلطنتی ایچون غرب نامنه شرق ده بر مدنیت عاملی اولماق وظیفه سنی تصور ایدرلر. آزاد روسیه دن بویله بروطفه گوزلنمکدهده. مستبد روسیه ایسه شرق اسلامده گوستردیکی سیاستی ایله غرب مدنیتنه آنجق آیی خدمتی گوستره بیلمشدر. «دب اکبر» صمیمی اولماق ایسته دیکی زمانلارده بیله مشهور کریلوف افسانه سنده کی میاچک قووان آیی دن اوطرفه کیچمه مشدر.

دینی سیاست او یونجاغی ایدن چاریزم بوتون روسیه یی ره بانخانه یه دوندرمک، بوتون روسیه ایلری بر (ایکونایه) عبادت ایتدیرمک و بو گنیش اولکهایه داخل اولان بوتون ملت لری دخی بر جنسیتیه قلب ایتدیروب، وارقوم سیله روسلاشدیرمق ایسته یوردی. بو مقصدله حرکت ایدن روس چاریزمی تمثیل پولتیقه سنده او قدر ایلری گیدیور، او قدر غلو ایدیوردی که باشقه مذهب و دیل صاحبی اولمق گناهنه باتان انسانلار حیوانلار نڭ بیله مالک اولدیقلاری اڭ طبیعی حقوقدن - آزادقله بر طرفدن اوطرفه حرکت ایتمک حقندن - محروم ایدیلیر، کندی دینداشلاری یازنه براقیلما یور و بابالاری یوردینده یر یورد آلمقدن بیله منع ایدیلورلردی. (۱)

تمثیل پولتیقه سی یوزیندن بوتون غیر ملت لره برابر روسیه مسلمانلارین نڭ دینی، ملی و حقوقی (۱) بو طرف تورک لری تورکستانده یر آلا بیللمزلردی.

نه کبی تضییقات و تحقیراته اوغرا دیقلاری ایسه عیان در. و محتاج بیان دگلدرد.

داخله بویله بر ارتجاع روحنه مالک اولان دولتدن مسلمانلار نڭ نه کبی بر تربیه مدنیه آلا بیله جکاری معلومدر. وقتیه اجنبی لردن محفوظ قالماق ایچون خطا مملکتی، اولکهایه سنی مشهور «چین حصاری» ایله صارمشدی. بو حصار جبر ایله سیندیروب چین لیلر نڭ «بکارتنی» زایل ایدن اوروپا لیلارده یاقنده کی دیگر بر حصار گورمه مش، یا خود گورمگه میل ایتمه مشلردی. یاقنده کی بو حصار اوزاقده کی او حصار دن ده کچیلر، ده صا صیلمازدی. بو، روسیه استبدادی ایدی. تورکستان کبی گنیش بر مملکت سنه لرحه بو حصار آرقا سنده قالوب مدنیت عالمندن آیریلش و انبری کبی علم و فن مشتاق لری بیله آنجق قیافه لرینی دگیشمک صورتیه بورالاره نفوذ ایده بیلمشلردی.

داخلده کی تورک لرینی بویله قارا بر پرده آلتنده ساقلا یان روس استبدادی خارجده کی مسلمانلار له تورک لره دخی هر زمان انگیل اولمش، بورالارده ظهوره گیلن حریت حرکاتنی باسدیرمغه تله سمش، جان آتمشدر. مدحت پاشا مشروطیتی ایغنا تیف ایتیرفا سی، آلکساندر استیلاسی ایله قانلاره غرق ایدلمش، مظفرالدین مشروطیتی ده لیاخوف اداره سننده کی قازاق طویلاری ایله داغیدلمش و بو کون مهمانمز اولان محمد علی شاه مجوسمز بولونان نیقولا یڭ اڭ صمیمی التفات لرینه و اڭ جدی تحریک لرینه مظهر اولمشدر. شبهه سن معاصر غرب ایله، اسکی مدنیت صاحبی شرق آراسنده بولونان روسیه بو ایکی عالمی یڭ دیگر یله طانیشدیراجق بر عامل مدنی اولایلر. فقط بوشرف هر حالده ایمپریالیست روسیه یه قانلی چاریزمه دگل، دیمو قرات و ایشیق لی روسیه یه عائددر، او

Rusiyaya ki, bu gün:

-Yaşasın cümhuriyyəti-ənam!- deyə bağırıyor və bu şüar ilə bütün qövmlər və millətləri - hətta kəndisilə hali-hərbdə bulunan millətləri belə ittihadə dəvət ediyor.

1905-ci ildə Rusiya ancaq təprənmiş və bu təprənişindən 17 oktyabr fərmanının kölgəsi ilə iyun üçü cəzasına uğrayan bir дума qalmışdı; bununla bərabər 1905 inqilabı daxildəki millətlərin həyatına təsirsiz qalmadığı gibi xaricdə də, Çin, İran və Osmanlı inqilablarını törətmişdi. 1917-ci yıl inqilabı, həm zaman, həm də nəticə etibarilə 1905-ci yıldan binlərcə faiq və layiqdir. Şübhəsiz ki, böyük dünya müharibəsi qədər əhəmiyyətli olan bu böyük vəqənin böyük də təsirləri olacaq, bu təsirlər indidən görünməkdə və yuxarıdan bəri mütaliə etdiyimiz türk və müsəlman baxışından nə qədər böyük fəidələrə şamil olduğu dərk olunmaqdadır.

Böyük vəqələr, böyük də nəticələr verir, dedik. Böyük Rusiya inqilabının ən böyük nəticələrindən birisi heç şübhəsiz ki, İslam Şərqi ilə, Türk Asiyasının intibahından və bu iki böyük aləmin bir an əvvəl hərəkətə gəlib də müasir Avropa mədəniyyəti ilə ünsiyyət tapmaq üzrə əl-qol açmalarından ibarət olacaqdır.

Fəqət təkrar ediyoruz: bu ancaq o zaman hasil olacaqdır ki, bu gün elan olunan azadlıq əsasları bütün səmimiyyət və səfiyyəti ilə baqi qalıb Rusiya dövlətinin əl dəyilməz əsaslarını təşkil eləsin. Bunu təmin edəcək bir qüvvət varsa o da qüvvəti-ənam və bir şəkli-idarə varsa o da cümhuriyyəti-ənamdır!

Var olsun cümhuriyyəti-ənam!

M. Ə. Rəsulzadə

4. Bu beyt Ağə Gündüzəndir.

Qonaqlara

Qoca Qafqas! Aç mərhəmət qucağın
Uzaqlardan gəlir bir çox qonağın.
Qadınlardır, çocuqlardır, qocalar,
Çoxusu yaralı, qanlı, çabalar.
Heç bir əli yaraq tutan görünməz,
Heç tərəfdən bir cavan səsi gəlməz.
Nərlərdə sizin dəliqanlılar?
"O ağ vicdanlılar, o pak qanlılar?"⁴
Onlar həpsi vətən uğrunda şəhid,
Olub çürümüşlər - şimdi bər qədird
Çulğayıbdır o yerləri bəlalər,
Bacalar tütməzdir, səssiz ovalar.
Qoca, çocuk, qadın, yaralı, ölən
Allah, Allah bu ki, bir diri mədfən!
Nərdən gəlirsən, ey Allah qonağı?
Səni yaralamış düşmən yarağı.
Ey qoca türk, nə gəzirsən bu dağı?..
Kimdən qaçıb kimə olmuşsun yağı?..
Yarın günəş doğar dağlar dalından
Hər şey gülər, oyanar, olur şadman.
Yalnız bunlar sevinməzlər, gülməzlər,
Yürəklərindən heç əskilməz kədər.
Məşhurdur ki, sınıq polad bitişməz,
Qəmgin dilə bir də şadlıq ərişməz...
-Gəl qardaşım, haqqa səna edərək,
Hər nə ki, taparsaq - onu bölüşək.
Yarın biz də sizin gibi dərbədər
Olub yad ellərdən eyləsək güzər,
Şayəd onda bir rəhmətil tapılar,
Bizi kəndi kölgəsində daldalar...

Yusifzadə Əli Rai

Çünkü Rusya bugün:

"-Yaşasın cümhuriyyət-i enam (:Halk cümhuriyeti)!" diye haykırıyor ve bu ölkü ile bütün milletleri, hatta kendisiyle savaşta bulunan milletleri bile ittihadə (birliğe) davet ediyor.

1905 yılında Rusya, ancak uyanmış ve bu uyanışından 17 Ekim fərmanının gölgesi ilə 3 Haziran cəzasına uğrayan bir Дума kalmıştı. Bununla beraber 1905 yılındakı inqilap dahildəki millətlərin həyatına etkisiz kalmadığı gibi dışarıda da Çin, İran və Osmanlı inqilaplarına səbəp olmuşdur. 1917 İnkılabı, həm zaman həm də netice itibariyle 1905 yılındakı inqilaptan bin kat daha iyi ve üstündür. Şüphəsiz ki, böyük dünya savaşı kadar önəmli olan bu böyük hadisənin böyük də etkileri olacaqdır. Yukarıdan beri ayrımtılı üzərində durduğumuz bu etkiler şimdiden görünməkdə, Türk və Müslümanlar açısından ne kadar böyük faydalara səbəp olacağı anlaşılmaktadır.

Böyük olaylar, böyük də neticələr verir dedik. Böyük Rus İnkılabı'nın ən böyük neticələrindən birisi hiç şüphəsiz ki, İslam şarkı ile, Türk Asyası'nın uyumundan və bu iki böyük âləmin bir an evvel harekətə gelip de muâsır Avrupa medeniyeti ile temasa geçərək kol kanat germələrindən ibarət olacaqdır.

Fakat təkrar ediyorum; bugün ilan olunan bağımsızlıq ilkələri, bütün səmimiyyəti və səfiyyəti ilə kalıcı olup Rusya Devleti'nin dokunulmaz ilkələri hâline gəldiği zaman ancak gerçəkləşəcəkdir. Bunu təmin edəcək bir kuvvet varsa, o da kuvvetli halk və bir idarə şəkli varsa, o da halk cümhuriyyətidir.!

Var olsun, halk cümhuriyyəti!

M. E. Resulzadə

KONAKLARA⁶⁹

Koca Kafkas! Aç merhamet kucağın
Uzaklardan gelir birçok konağın.
Kadınlardır, çocuklardır, kocalar,
Çoğusu yaralı, kanlı, çabalar.
Hiçbir eli silah tutan görünmez.
Hiç taraftan bir cavan⁷⁰ sesi gelmez.
Nerelerde sizin delikanlılar?
O ak vicdanlılar, o pak kanlılar?⁷¹
Onlar hepsi vatan uğrunda şehid,
Ölup çürümüşler şimdi bir kadîd⁷²
Çulğayıbdır⁷³ o yerleri belâlar,
Bacalar tütmezdir sessiz ovalar.
Koca, çocuk, kadın, yaralı, ölen
Allah Allah bu ki, bir diri medfen!
Nerden gelirsən, ey Allah konağı?
Seni yaralamış düşman silahı.
Ey koca Türk, ne gezersin bu dağı?
Kimden kaçıp kime olmuşsun yağı?
Yarın güneş doğar, dağlar dalından⁷⁴
Her şey güler, uyanır, olur şadman.
Yalnız bunlar sevinmezler, gülmezler,
Yüreklərindən hiç eksilmez kədər.
Meşhurdur ki, kırık polad bitişmez,
Gamgin dile bir de şadlık erişmez...
Gel kardeşim, Hakk'a senâ ederek,
Her ne ki, taparsak⁷⁵ - onu bölüşek
Yarın biz de sizin gibi derbeder
Olup yâd ellerden elesek güzâr
Şayet onda bir rahim dil tapılar⁷⁶
Bizi kendi gölgesinde daldalar⁷⁷...

Yusufzade Ali Rai

69. Misafir, konuk.

70. Genç.

71. Bu beyt Ağə Gündüz'dendir.

72. iskelet

73. Bürümek, sarmak.

74. Ardından.

75.. Bulursak.

76. Merhametli bir gönül bulunur.

77. Koriyup gözetmek.

روسیه یه که بو گون:

- یاشاسین جمهوریت انام!

دیه باغریور و بو شعاریه بوتون قوم و ملتلی-حتی
کندیسیله حال حربده بولونان ملتلی ییله-اتحاده
دعوت ایدیور.

۱۹۰۵نجی ییلده روسیه آنجق تیره نمش و بوتیره نشندن
۱۷ او کتیار فرمانک کولکه سی ایله ایون اوچی
جزاسنه اوغرایان بردوما قالمشدی؛ بونگله برابر
۱۹۰۵ انقلابی داخلده کی ملتک حیاتنه تاثیرسز
قالمادیگی کبی خارجده ده، چین، ایران و عثمانلی
انقلابلارینی توره تمشدی. ۱۹۱۷نجی ییل انقلابی
هم زمان، هم ده نتیجه اعتباریه ۱۹۰۵نجی ییلدن
بیگلرجه فائق و لایقدر. شبهه سز که بویوک دنیا محاربه
سی قدر اهمیتلی اولان بو بویوک واقعه نك بویوک
ده تاثیرلری اولاجق، بوتایرلر ایندیدن گورونمکده
ویوقاریدن بری مطالعه ایتدیگمز تورک و مسلمان
باقشندن نه قدر بویوک فائده لره شامل اولدیگی درک
اولونمقده در.

بویوک واقعه لر، بویوک ده نتیجه لر ویرر، دیدیک.
بویوک روسیه انقلابنك ال بویوک نتیجه لرندن بریسی
هیچ شبهه سز که اسلام شرقی ایله، تورک آسیاسنك
انتباهندن و بویکی بویوک عالمك بر آن اول حرکته
گلوبده معاصر اوروپا مدنیته ایله انسیت تاپمق اوزره
ال قول آچمالارندن عبارت اولاجقدر.

فقط تکرار ایدیورز: بو انجق اوزمان حاصل
اولاجقدر که بو گون اعلان اولونان آزادلق اساسلاری
بوتون صمیمیت و صافیتی ایله باقی قالب روسیه
دولتنك ال دگیلمز اساسلارینی تشکیل ایله سین.
بوننی تامین ایدمک بر قوت وارسه اوده قوت انام
و بر شکل اداره وارسه اوده جمهوریت انام در!
وارا ولسون جمهوریت انام!

م. ا. رسولزاده

قوناغلاره.

قوجا قافقاس! آچ مرحمت قوجاغنك
اوزاقلاردان گلیبر بر چوق قوناغنك.
قادینلاردر، چوجوقلاردر، قوجالار،
چوقیسی یاره لی، قانلی، چابالار.
هیچ بر الی یارق دوتان گورونمز
هیچ طرفدن بر جوان سسی گلمز.
«نرهلرده سزك دلیقانلیلار؟»

«اواق وجدانلیلر، او پاك قانلیلار؟» (۱)
اونلار هپسی وطن اوغرینده شهید،
اولوب چورومشدر - شیمدی بر قدید
چولغا یوبدر او یرلری بللر،
باجالار توتمزدر، سسز اووالر.
قوجا، چوجوق، قادین، یاره لی، ثولن،
الله الله بو که بر دیری مدفن!
نردن گلیبرسك، ای الله قوناغی؟
سنی یارالامش دشمن یاراغی.

ای قوجا تورک، نه گزیرسك بو داغی
کیمدن قاچوب، کیمه اولمشسك یاغی?..
یارین گونش طوغار داغلار دالیندان
هرشی گولر، اوینار، اولور شادمان.
یالکز بونلار سوینمزلر، گولمزلر،
یوره کلریندن هیچ اسکیلمز کدر.
مشهوردر که سینیق پولاد بتیشمز،
غمگین دله برده شادلق ایریشمز....
- گل قارداشم، حقه ثنا ایدمک،
هرنه که تاپارساق - اوننی بولوشک.
یارین، بزده سیزك کبی دربدر
اولوب یاد ایللردن ایله سهك گذر.
شاید، اونده بر رحم دل تاپولار
بزی کندی کولگه سنده دالدار..

(*) بوییت آغا گوندوزدندر

یوسفزاده علی راعی

Xuda Qəbul Nəka

“Millətbaşı”⁵ otağında oturub işlərinə məşğul idi. Yoldaşı ilə hərzbəzələlərə paylanacaq ərzaq üçün hazırlanan dəftərlər üzərində bəhs edirdi. Pəncərədən böyük həyətin içi aydın görünürdü. Həyətdə yesirlər⁶ dolub arvad-uşaq, böyük-küçük bir-birinə qarışmışdı. Gəlinlərin rəngi solmuş, əlvən çitlərdən tikilmiş uzun tumanları, kişilərin toxuma şaldan geydikləri cırıq arxaqları, yüz yamadan mürəkkəb şalvarlar, uşaqların paltar yerinə qıllı (tir)lərə bürünüb qaçmaları, atların kişnəməsi, öküzlərin bellərinə endirilən çubuqların səsləri, əllərin sallanması, ağızların ta ovurlara qədər açılıb yoğun uca səslərin ətrafa yayılması tam məhşər gününü yada salırdı.

Cəmiyyəti-xeyriyyədə dərbar adamlarından hesab olunan qoca kürd Mirzo içəri girərək:

- Paşa, bir qarı içəri gəlmək istər - dedi.
- Yəqin un istiyor, səbr etsin, imdi hamısı alacaq -cavabını aldı.
- Yox paşam, özgə şey var, bizim böyük şeyxin arvadıdır.
- Di çağır gəlsin,- deyib millətbaşı üzündə narahatlıq bəlli edən Mirzoyu arxayınlatdı. Mirzo qapını açıb arvadı içəri buraxdı və qapını örtüb arvadın yanında durdu.

Millətbaşı işindən əl götürüb içəri girən böyük şeyxin övrətinin halına diqqət etdi. Önündə duran arvad əlli yaşını keçirmiş, lakin gövdəsi sağlam, yaptısı gözəl, çöhrəsi xoş, baxışı açıq və sərbəst, ancaq qayğılı - tam bir cins kürd yuvasından olduğunu göstərirdi. Alnını basmış qırıqlar isə bu qadının böyük əzab keçirdiyini və hala onun ağırlığı altında bulunduğunu bildirirdi. Osmanlı parçasından tikilmiş möhkəm, uzun paltarı çoxdan geyildiyinə baxmayaraq təbii rəngini hala itirməmiş, lakin yıpranmış və

5. Cəmiyyəti xeyriyyə nümayəndəsini hərzbəzələr (Millətbaşı) çağırırlar.

6. İslamlar hərzbəzələrə, qaçqınlara (yesir) diyorlar.

HUDA KABUL NEKE (Allah Kabul Etmesin)

“Millet başı”⁷⁸ odasında oturub işləriylə məşğuldü. Eşiyə hərzbəzələlər⁷⁹ dağıtılacaq ərzaq üçün hazırlanan defterlər üzərində çalışıyordu. Pencərədən böyük avlunun içi rahat görünüyordu. Avlu göçmenlərlə dolmuş, kadın-çocuk, böyük-küçük bir-birinə qarışmışdı. Kadınların rəngi solmuş, əlvən çitlərdən⁸⁰ dikilmiş uzun etekləri, erkeklerin dokuma şaldan geydikləri yırtık arkalukları, yüz yamalı pantolonlar, çocukların elbise yerine tiftikli çuval parçalarına bürünüb koşmaları, atların kişnəməsi, öküzlərin sırtına çubukla vurulurken çıkan seslərin, ellerin sallanması, ağızların ta ovurlara kadar açılıp kalın, yüksək seslərin ətrafa yayılması tam bir məhşər gününü hatırlatıyordu.

Cəmiyyət-i Hayriyyə'nin önəmli adamlarından koca kürd Mirzo içəri girərək:

- Paşa, bir hanım görüşmək istiyor, dedi.
- Muhtemelen un istiyor, sabretsin, şimdi herkes alacak, cavabını aldı.
- Yok, Paşam, başka bir şey var, bizim böyük Şeyh'in hanımıdır.
- Çağır gəlsin, dedi. Millet başı, yüzündə tedirginlik görünən Mirzo'yu rahatlatdı.

Mirzo, kapıyı açıp hanımı içeri aldı ve kapıyı kapatıp kadının yanında durdu.

Millet başı, elindəki işi bir kenara bırakıp içeri giren böyük Şeyh'in hanımının halini düşündü. Önündə duran hanım, əlli yaşını keçmiş, lakin vücudu sağlam, yapısı gözəl, çəhresi hoş, baxışı açıq və sərbəst, ancaq kaygılı, tam bir Kürd ailəsindən olduğu anlaşılıyordu. Alnını basmış kırışıklıklar isə, bu kadının böyük azap çektiğini və hâlâ onun ağırlığı altında yaşadığını göstəriyordu. Osmanlı kumaşından dikilmiş sağlam və uzun elbisesi, uzun zamandan beri giyilmesine rağmen, tabii rəngini halen yitirmemiş, lakin yıpranmış və

kirlənmişdi. Kadının belini evdə toxunma muncuqlarla bəzənmiş rəngarəng qurşaq sıxıca bürüyürdü. Arvad bir əli ilə arxasında iki-üç yaşında qaraqaş, qaragöz anasına bənzər gözəl bir oğlan uşağını tuturdu. Bir əlilə də dodaqları üzərində durmaq istəməyən yaşmağını saxlıyordu.

- Xoşqa, çe duxazi (bacım, nə istiyorsun?) deyərək millətbaşı qadına söz verdi.

Qadın söze başladı: Əvvəl yavaş-yavaş, utana-utana, düşünə-düşünə söyləyirdi, lakin getdikcə keçmiş dərdlərə təzədən barmaq vurduqca, qadının səsi sərbəst və gur çıxmağa, sözləri qızgın və bila aram tökülməyə başladı. Söylədikcə yabancı adamların önündə olduğunu unudaraq gözlərinin parıltısı, üzünün damarları yaşmağını çoxdan buraxdığı əlilə, xülasə, bütün vücudu ilə söylədiyi sözlərə yardım ediyor, kəlamının təkmi və aydın olmasına çalışırdı. Keçmiş təzədən hiss edib təzədən əzab çəkirdi. Qadın qurtardı, bir az ara verdi və dərin bir ah çəkib xuda qəbul nəka (Allah qəbul etməsin) deyərək sözünü bitirdi. Və gözlərinin yuvasında ışıldayan qara alovlu gözlərini qarşısında oturan və diqqətlə dinləyən yad adamın gözlərinə dikib -əcəba, bu adam əzabımı anladımı, bundan bana imdad olacaqmı- sualını onun üzündə, gözündə oxumaq istiyordu, təhəmmül edəmiyərk cavabsız cavab almağı diliyordu. Görükür, qarşısındakı adamda gözlədiyi ümidini bulamadı, istədiyi cavabı üzündən, gözündən alamadı ki qadının gözlərinin odu söndü, yenə boş əl ilə yaşmağını dodaqlarına çəkdi və yavaşca divara söykəlib durdu.

Qadın kürdlərin ən möhtərəm şeyxlərinin birinin arvadı imiş. Davadan qabaq Osmanlıda Bəyazid mahalında rahat yaşayıb arvad öz ev işlərinə, yaşı yetmişə çatmış, saç-saqqalı ağarmış şeyx də Allaha nazu-niyazla məşğul imişlər.

Nagəhan dava qiyaməti qopmuş, sel gəlmiş onlara da toxunmuş ev-eşik xarab olmuş, mal və mülk əldən getmiş, hər kəs öz canını qurtarmaq üçün dağa-daşa can atmış, dəliyə-deşiyə soxulmuş. Yuvaları pozulmuş kürdlər İrana, Rusiyaya can atırmışlar. Ata babadan, ata oğuldan, qardaş bacıdan ayrılmış, hərə bir yana qaçmış, bu ölkənin

kirlənmişdi. Evdə dokunma, boncuklarla bezenmiş⁸¹, rəngarənk kuşak, kadının belini sımsıq sarıyordu. Kadın bir eli ilə arkasında iki-üç yaşında karakaş, karagöz anasına benzer gözəl bir erkek çocuğunu tutuyordu. Bir eliylə də dudakları üzərində durmaq isteməyən yaşmağını tutuyordu.

- Hoşka, çe duhazi (Bacım, ne istiyorsun?) diyərək millet başı, kadına sordu.

Kadın söze başladı. Evvel yavaş yavaş, utana utana, düşünə düşünə konuşuyordu, lakin gittikcə keçmiş dertlərə yenidən parmaq bastıkça, kadının sesi serbest ve gür çıkmaya, sözləri kızgın ve aralıksız dökülməyə başladı. Söylədikcə yabancı adamların önündə olduğunu unutarak gözlərinin parıltısı, yüzünün damarları yaşmağını çoktan bıraktığı eliylə, kısaca bütün vücuduyla söylediği sözlərə yardım ediyor, sözlərinin tam, net ve eksiksiz anlaşılmasına yardımcı oluyordu. Geçmiş yenidən hissedip çektiği azap tazeleniyordu. Kadın, konuşmasını bitirdi, biraz ara verdi ve derin bir âh çekip “hudâ kabul neke” (Allah kabul etmesin) diyərək sözünü bitirdi. Gözlərinin yuvasında parlayan kara alevli gözlərini qarşısında oturan ve dikkatle dinleyen tanımadığı adamın gözlərinə dikip acaba bu adam ıstırabımı anladı mı? Bundan bana imdat olacak mı? Sorusunun cavabını onun yüzünde, gözünde okumaq istiyordu, tahammül edemeyerek cevapsız cevap almayı istiyordu. Görünen o ki, qarşısındakı adamda beklediği umudu bulamadı, istediği cavabı yüzünden, gözünden alamadı; kadının gözlərinin ışığı söndü, yine boş elle yaşmağını dudaklarına çəkdi ve yavaşca duvara yaslanıp durdu.

Kadın, Kürdlərin ən muhtərəm şeyhlərinin birinin hanımıymış. Savaşdan önce Osmanlıda Bəyazid'de rahat yaşayıp hanım ev işləriylə; yaşı yetmişə gəlmiş, saç sakalı ağarmış şeyx de ibadətə məşğulmuş. Ansızın dev kıyamət kopmuş, sel gəlmiş, onlara da zarar vermiş ev-eşik harabəyə dönmüş, mal-mülk elden gitmiş, herkes canını kurtarmak için dağa, taşə sığınmış. Yuvaları bozulmuş Kürdlər İran'a, Rusya'ya geçmek için can atarlarmış. Ana babadan, baba oğuldan, kardeş bacıdan ayrılmış, hepsi bir tarafa dağılmış, bu ülkenin

81. Süslenmiş.

78. Harpzedeler, Cəmiyyət-i Hayriyyə təmsilçisini “millet başı” diye adlandırırlardı.

79. Harp mağdurları.

80. İnce bir ip, kumaş türü.

خدای قبول نکه

«ملت باشی» (۱) اوطاقدنه اوتوروب ایشلرینه مشغول ایدی. یولداشیلره حربزدهلره پایلاناجق ارزاق ایچون حاضر لالان دفترلر اوزرنده بحث ایدیردی.

پنجره دن بویوک حیاطک ایچی آیدین گورونوردی. حیاطه (یسیرلر) (۲) دولوب آرات اوشاق، بویوک کوچک، بربرینه قاریشمشیدی. گلینلرک رنگی صولمش، الوان چیتلردن تیکیمش اوزون تومالاری، کیشی لرک توخوما شال دان گیدیکلری جیریق آرخالوقلاری، یوزیامدن مرکب شالوار-لاری، اوشاقلارک پالتار یرینه قیللی (تیر) لره بورولوب قاچمالاری، آتلارک کیشمه سی، اوکوزلرک بیللرینه ایندیریلن چوبوقلارک سسلری، اللرک سالالماسی، آغزلارک تاآورد-لاره قدر آچیلوب یوغون اوجا سسارک اطرقه یاییلماسی تام معشر گولنی یاده سالیردی.

جمعیت خیریه ده (دربار) آدلاریندن حساب اولونان قوجه کورد - میرزو - ایچری گیره رک

— پاشا، برقاری ایچری گلک ایتیر - دیدی.

— یقین اون ایسته بور، صبر ایتسون ایمدی هاموسی
آلاجاق - جوابی آلدی.

— یوخ، پاشام، وز گه ایشی وار، بزم بویوک شیخک آروادی در.

— دی چاغیر گلکین، دیوبوب (ملت باشی) اوزینده ناراحتلک بللی ایدن میرزوی آرخابن ایتدی.

میرزو قایوبی آچوب آروادی ایچری بوراقدی وقایوبی اورتوب آروادک یانندا دوردی.

(ملت باشی) ایشندن ال گوتوروب ایچری گیرن بویوک شیخک عورتلک حالته دقت ایتدی. اوکنده طوران آرواد اللی یاشنی کچیرمهش، لکن گوده سی ساغلام، یاپتیسی گوزل چهره سی خوش، باقیشی آچیق و سربست، آنجاق قایقولی - تام برجس کورد یوواسندن اولدوغنی گوستربردی. آلتنی باشمش قیریشلار ایسه بو قادینک بویوک عذب کچیردیگنی وحالا آنک آغلغی آلتنده بولوندیغنی بیلدیریردی عثمانلی پارچاسندن تیکیمش محکم وزون پالتاری چوقدن گیلدیگنه باقمیارق طبعی رنگی حالا ایتیرمهش، لکن اییرانمش و

(۱) جمعیت خیریه نماینده سانی حربزده لر (ملت باشی) چاغریورلار.

(۲) اسلاملار حربزده لره قاچقین لاره (یسیر) دییورلار.

کیرلنمشدی. قادینک بلینی یوده توقونما مونجوقلارله بزنمش رنگارنگ قورشاق صیقیجه بورویوردی. آرواد بر الیه آرقاسینده ایکی - اوچ یاشندا قارقاش، قارا گوز آتاسنه بگزه رگوزل بر اوغلان اوشاقنی طوتوردی. بر لیلده دوداق لاری اوزرنده دورماق ایسته مین یاشماقنی ساقلیوردی. — خوشقه، چه دوخازی (باجم) نه ایسته بورسک؟ دیهرک (ملت باشی) قادینه سوز ویردی.

قادین سوزه باشلادی: ول یاوش یاوش، اوتانا وتانا دوشونه، دوشونه سویله یوردی، لکن گیتدیگجه کچمش درد لره تازهدن بارماق ووردیجه، قادینک سسی سربست و گور چخماقه، سوزلری قیزغین و بلا آرم توکولمگه باشلادی. سویله دیگجه یابانجی آدم لارک اوکنده ولدوغونی اونودارق گوزلرینک باریلتیسی، اوزینک طامارلاری یاشماقینی، چوقدن بر اقدیغی الیه، خلاصه بوتون وجودیله سویله دیگنی سوزلره یاردیم ایدیر. کلامک تکمیل و آیدین اولماسنه چالشیردی. کیچمش تازهدن حس ایدوب تازهدن عذب چکیوردی. قادین قورتاردی، بر آزا را ویردی. ودرین بر آه چیکوب خدی قبول نکه (الله قبول ایتمه سون) دیهرک سوزینی بیتیردی. و گوزلرینک یوواسندا ایشیلدیسان قارا آلولی گوزلرینی قارشوسنده اوتوران و دقتله دیکله یین یاد آدمک گوزلرینه دیکوب - عجبا بو آدم عذیمی آگلادیمی، بولدان بگا امدد اولاجاقمی - سولنی اونک اوزنده، گوزنده، او قوماق ایسته یوردی، تحمل یدمه میهرک، جواب سز جواب آلماقی دیله یوردی. گورو کور قارشوسنده کی آدمه گوزله دیگنی امیدنی بولامادی، ایسته دیکی جوابی اوزیندن، گوزیندن آلامادی که قادینک گوزلرینک اودی سوندی، ینه بوش الین یاشماقنی دودقلارینا چکدی و یاواشجه دیواره سوکوب طوردی.

قادین کوردلرک اک محترم شیخلرینک برینک آروادی ایمش. دوا دن قباق عثمانلی ده پایازیدم حالنده راحت یاشایوب آرواد اوز ایو ایشلرینه، یاشی یتشه چاتمش، ساچی سقالی آغارمش شیخده لله نازونیا زله مشغول ایمش.

ناگهان دو قیامت قوپمش، سیل گلمش اونلارده طوقونمش ایو، ایشیک خراب اولمش، مال و ملک الدن گیتمش، هر کس وزجالنی قورتارمق ایچون طاغا، طاشا جان آتمش، دلیگه، ده شیگه صوقولمش. یووالاری پوزولمش کوردلر ایرنه، روسیه یه جان آتمشلار، آتا بابادان، آتا اوغولدان قارداش باجیدان آیریلمش، هره بریاز، قاچمش، بواولکه نکت

qiyamət günü gəlmiş. Qadın əllərində qalan tək köhlən ata qoca ərini və yeddi yaşındakı canından ziyadə sevdiyi (Hasanını) bindirmiş, yola salmış, kəndisi də dalına yorğanını, qucağına xırda balasını götürüb qaçmış, yolda ayrılmışdır. Bir-birini itirmişlər.

Sel keçmiş, ortalıq bir az rahatlanmış, Rusiya toprağına düşmüş qadın ərinin xəbərini İranda almış. Çocuğunu arxasına alıb qocaman Ağrı dağının ətəklərini izləyərək nəhayət İrana keçmiş. Kənddən-kəndə gəzərək axırda naxoş ərini tapmış. Amma... kiçik Hasanını, üzü pambıq gibi, gözləri qara, dili şirin Hasanını bulamamış. Qoca şeyx gözləri yaşara-yasara dərdindən dəli olmuş arvadına anlatmış ki, ondan ayrı düşüb yol ilə at üstündə gedərkən geridən gözü qanlı bir hərif çaparaq yetişib, dininə, peyğəmbərinə nalayiq sözlər deyərək başına toxacı endirmiş, qoca şeyx səsini belə çıxardamayaraq atdan yuvarlanmış, düşmüş. Bir neçə vaxt şeyx baygın yol ortasında qalmış, ayıldıqda nə atını, nə Hasanını bulamamış. Sürünə-sürünə şeyx yaxındakı islam kəndinə yetişmiş və bir az qaldıqdan sonra dostları vasitəsilə naxoş yatıb qaldığı kəndə qədər gəlmiş. Döşəkdə olduğu halda gələn-gedəndən xəbər almış. Ancaq onu bilmiş ki, uşaq ölməyib, onu yoldan keçən bir rus zabiti qaldırmış və onu özü ilə götürmüş. Hətta bir islam kəndində uşağı zabitin yanında görüb tanımışlar da.

Qadıncağaz ağlamış, döşünə döymüş, yüz-gözünü cırmış, bir az sakitləşib huşu başına gələndən sonra naxoş ərini yenə döşəkdə qoyub yenə Rusiyaya, sevdiyi Hasanını aramaya üz qoymuş, Ağrının qarlarından keçərkən ayaqlarını üşütmüş, bir qədər yatmış, sonra qalxıb kəndləri gəzməyə düşmüş, amma Hasanından ona heç kəs bir xəbər verməmiş, qadına söyləmişlər ki, edərsə onun dərdinə çarə millətbaşı edər. O da bütün ümidini ona bağlayıb və yuxarıda Allahı, aşağıda onu demiş gəlmiş, ayağına düşmüş, Allah rızasına onun yardımına sığınmış Hasanını tapıb ona qovuşdurursa bütün ömrü ona qul olub qapısında durmağı, lazım olsa canını fəda etməyi vəd ediyordu.

Millətbaşı qadının yangısını anladı, duydu. Qadının

atəşli sözlərinin təsirindən qurtulub bir kaç suallar verdi. Aldığı cavablar onu daha da qəmgin etdi. Hasanı götürən zabıt bir qığılcım gibi parlanmış itmiş, kimsə adını, ləqəbini bilmir, fırqəsini, alayını tanımır.

Naməlum zabıt naməlum yerə qadıncağazın Hasanını götürmüş, getmiş. Millətbaşı dərdin nə qədər çətin olduğunu, faciənin xeyirli qurtarması nə qədər ümitsiz olduğunu anladı, lakin əllərini açıb pənah gətirən qadına yenə bir təsəlli verib ümid yolunu göstərməyə çalışdı. Hasanın nişanələrini, ata-anasının, qövmü-qardaşının adını yazdı, içəridə şəhərlərdə çoxlu yetimlər olduğunu söylədi. Oradan sual edəcəyini, olmasa zabitin peşinə düşəcəyini vəd etdi.

Qadının gözləri genə işıqlandı, "qurbanətə" deyərək onun əlini öpməyə qoyuldu. Millətbaşı əlini çəkərək qadına təsəlli üçün genə bir kaç ümid gətirən sözlərdən söylədi. Qadın geri çəkildi dalındakı yavrusuna iki əlli yapışib Mirzonun açdığı və işarə ilə göstərdiyi qapıya döndü və qırıq bir səs ilə "Xuda qəbul nəkə" deyərək çölə çıxdı.

Yetim yurdlarından sual olundu... Hasan bulunmadı. Uşağı götürən zabıt barəsində ətraflıca soruldu... bilən olmadı.

Qadın bir kaç dəfə cəmiyyətə gəldi, istədiyi, bəklədiyi cavabı alamadı. Yavaş-yavaş ümidini buradan da kəsdi...

Aradan bir kaç ay keçmiş idi. Millətbaşı arkadaşları ilə atlı kəndə gedirdilər. Kəsmə olsun deyə dağ yolunu tutmuş dərədən keçirdilər. Uzaqda görünən daşların dibindən bir kölgə ayrıldı. Yüngül addımlar ilə qayaların arasından yeriyərək dağa sarı dırmaşmağa üz qoydu. Atlılar kölgəyə gəlib yetişdilər. Qaraltının uzun cırıq paltarda, ayaqyalın, başında cındır bir yaylıq sıxdırılmış bir arvad olduğunu gördülər. Millətbaşı böyük şeyxin arvadını tanıdı. Qadının bədənini incəlməmiş, üzü qocalmış, alınının qırıqları çoxalmış, gözlərinin alovu artmış idi. Atların ayaq səslərini eşidib birdən dayandı üzünü çevirib yolçulara baygın, lakin yangılı gözlərilə bir baxdı, belindən uşağını çabucaq qucağına keçirib iki əli ilə bağrına basdı, guya kimsə əlindən alacaq deyə

kiyamet günü gəlmiş. Kadın, ellerində kalan ihtiyar kocasını və yedi yaşındakı canından fazla sevdiyi Hasan'ını bindirmiş yola salmış, kendisi de sırtına yorganını, kucağına körpe çocuğunu alıp kaçmış, yolda kocasından ayrı düşmüş birbirlerini kaybetmişler.

Sel geçmiş, ortalık biraz rahatlamış. Rusya toprağına düşmüş kadın, kocasının İran'da olduğu haberini almış. Çocuğunu sırtlanıp yüksek Ağrı Dağı'nın eteklerini izleyerek sonunda İran'a varmış. Şehir şehir gezerek sonunda hasta kocasını bulmuş. Bulmuş bulmasına ama... pamuk yüzlü, kara gözlü şirin dilli, küçük Hasan'ını bulamamış. İhtiyar Şeyh gözleri yaşara yaşara derdinden deli divâne olmuş hanımına; yolda at üstünde giderken arkadan gözü kanlı bir herif koşarak yetiştiğini, dinine, peygamberine yakışksız sözler söyleyerek başına darbe indirdiğini, sesini bile çıkaramadan kendinden geçerek attan yuvarlanıp düştüğünü anlatmış. Daha sonra şeyh yol ortasında bir müddet baygın kaldıktan sonra ayıldığında ne atını ne de Hasan'ını bulmuş. Sürüne sürüne Şeyh, en yakın müslüman köyüne ulaşıp orada biraz kaldıktan sonra dostları aracılığıyla şimdi hasta yatıp kaldığı köye gelmiş. Döşekte olduğu hâlde gelen gidenden haberleri duymuş. Çocuğunun ölmediğini, yoldan geçen bir rus subayın onu kaldırıp yanında götürdüğü haberini almış. Hattâ bir müslüman köyünde çocuğu, subayın yanında görüp tanımışlar da.

Kadıncağaz ağlamış, sinisini dövmüş, yüzünü gözünü tırmalamış, biraz sâkinleştikten, kendine geldikten sonra hasta erini döşekte bırakıp yine Rusya'ya, sevdiği Hasan'ını aramak için yola koyulmuş. Ağrı'nın karlarından geçerken ayaklarını üşütmüş, biraz hasta yatmış. Sonra kalkıp köyleri gezmeye koyulmuş, ama Hasan'ından ona hiç kimse bir haber verememiş. Kadına, çare olursa, senin derdine ancak "millet başı" çare olabilir demişler. O da bütün ümidini, önce Allâh'a sonra ona bağlayıp gelmiş. Ayağına düşmüş, Allah rızası için onun yardımına sığınmış, Hasan'ına kavuşturursa, bütün ömrü ona kul olup kapısında durmaya, gerekirse canını feda etmeye hazır olduğunu vaad etmiş.

Millet başı, kadının derdini anladı. Kadının

hiddetli sözlerinin etkisinden sıyrılıp birkaç soru sordu. Aldığı cevaplar, onu daha da kötümser hâle soktu. Hasan'ı götüren subay bir kıvılcım gibi parlanmış, kaybolmuş, kimse adını, lakabını bilmiyor; fırkasını, alayını tanımıyor. Tanınmayan, bilinmeyen zâbit bilinmeyen bir yere kadıncağazın Hasan'ını götürmüş gitmiş. Millet başı, derdin ne kadar çetin olduğunu, fâciânın hayırla sonuçlanmasının ne kadar imkânsız olduğunu anladı. Lâkin ellerini açıp duâ eden kadına yine bir teselli verip ümit yolunu göstermeye çalıştı. Hasan'ın eşkalini, ana babasının, kardeşlerinin adını yazdı, şehirlerde birçok yetimler olduğunu söyledi. Oralara sorduracağını, bulunmazsa subayın peşine düşeceğini vaad etti.

Kadının gözlerine ışık geldi. "kurban-eto"⁸² diyerek onun elini öpmeye çalıştı. Millet başı, elini çekerek kadına teselli için yine bir kaç umut veren sözler söyledi. Kadın geri çekildi sırtındaki yavrusuna iki elle yapışıp Mirzo'nun açtığı ve işaretlerle gösterdiği kapıya döndü ve titrek bir ses ile -"Huda kabul neke" diyerek dışarı çıktı.

Yetim yurtlarında aramalar yapıldı. Hasan bulunamadı. Çocuğu götüren subay hakkında detaylı soruşturmalar, araştırmalar yapıldı ama tanıyan çıkmadı...

Kadın, birkaç defa derneğe geldi; istediği, beklediği cevabı alamadı. Yavaş yavaş ümidini buradan da kesti.

Aradan birkaç ay geçmişti. Millet başı, arkadaşlarıyla at üzerinde köye gittiler. Kestirme olsun diye dağ yolunu tutmuş, dereden geçiyorlardı. Uzakta görünen taşların dibinden bir gölge ayrıldı. Hafif adımlarla kayaların arasından yürüyerek dağa doğru tırmanmaya koyuldu. Atlılar gölgeye gelip yetiştirler. Karaltının uzun yırtık elbise, yalınayak, başında eski püskü bir yaylık sarılmış bir kadın olduğunu gördüler. Millet başı, kadının şeyhin hanımı olduğunu anladı. Kadının bedeni incelmış, yüzü kırışmış, alınının kırışıkları çoğalmış, gözlerinin ateşi artmıştı.

Ayak seslerini işitip durdu ve yüzünü çevirip yolculara baygın, lâkin dertli gözlerle bir baktı, hemen sırtından çocuğunu kucağına alıp iki eliyle bağrına bastı, sanki biri elinden alacakmış gibi

82. Kurban budur.

آتشلی سوزلرینک تاثیرندن قورتولوب برقاق سواللر ویردی. آلدیغی جوابلار آنی دهاده غمگین ایتدی. حاسانی کوتورن ضابط برقچلجم کبی پارلامش ایتمش، کیمسه آدینی، لقبی بیامیر، فرقه سنی آلاینی تانیمیر.

نامعلوم ضابط نامعلوم بره قادینجقزک حاسانی کوتورمش گیتمش (ملت باشی) دردک نه قدر چتین اولدیغنی، فاجعه نك خیرلی قورتارماسی نه قدر امیدسز اولدیغنی آڭلادی، لکن ایلرینی آچوب پناه کتورن قادینه گنه برتسلی ویزوب امید یولنی گوسترمگه چاشدی. حاسانک نشانه لرینی، آنا آناسنک قوم قارداشک آدینی یازدی، ایچروده شهرلرده چوقلی یتیملر اولدیغنی سربله دی. اورادن سوال ایده جگنی، اولماسا ضابطک پشیننه دوشه جگنی وعدایتدی.

قادینک گوزلری گنه ایشیقلا ندی، قوربانته .. دیهرک آنکالننی اوبمگه قویولدی. (ملت باشی) النی چکه رک قادینا تسلی ایچون گنه برقاق میدگتیرن سرزلردن سویله دی. قادین گری چکیلدی دالنده کی باوروسنه یکی للی یایشوب میرزونک آچدیغی وشاره یله گوستردیگی قایوه دوندی وقیریق بر سس ایله - خدا قبول نکه دیهرک چوله چیقدی.

یتیم یوردلارندان سوال ولوندی... حاسان بولونمادی. اوشاقی کتورن ضابط باره سنده طر فلیجه سورولدی... ییلن اولمادی.

قادین برقاق دفعه جمعیته کلدی، ایسته دیکی، بکله دیگی جوابی آلامادی. یاوش یاوش امیدنی بور'دانه کسدی... آرادان برقاق آی کچمش اییدی (ملت باشی) آرقاداشی ایله آنلی کنده کیدیردیله، کسمه اولسون دیه طاغ یولونی طوتمش دره دن کچیردیله. اوز قدا کورون طاشلرک دینندن برکولگه آیریلدی. یونکول آدیملار ایله قایالارک آراسندن یرینه رک طاغاساری دیرم شماغه اوزقویدی. آنایلارک کولگه یه کلوب یتشدیلر. قارالتی نک اوزون جیریق پالتارده، آباق یالین، باشنده جیندیر یایلیق سیخدیر یلمش برآرواد ولدیغنی کوردیلر. (ملت باشی) بویوک شیخک آروادینی تانییدی. قادینک بدنی اینجامش، اوزی قوجالمش، آنلنک قیریشلاری چوقالمش کوزلرینک آلاوی آرتمش اییدی.

آتلارک ایاق سسلرینی ایشیدوب بردن دپانندی، وزینی چوویروب یولچی لره یاغیسن لکن یاغولی کوزلریله بر بانندی، ییلیندن اوشاغنی، چابوجاق قوجاغنه کچیروب ایکی الی ایله باغیرنه باسدی، گویا کیمسه الیندن آلاچاق دییه

قیامت اونی گلمش. قادین لیرینده قالان تک کهلان آنا قوجا ارینی ویدی یاشینده می جانندن زیاده سوییدیکی (حاسانی) ییندیرمش یولاسالمش. کندیسیده دلینا یورغاننی قوجاغینه خرده بالاسنی گونوروب قچمش یولدا آیر یلمشلار. بربرینی ایتیرمشلر.

سیل کچمش، اورتالق برآزراحتلنمش. روسیه توراغنه دوشمش قادین ارینک خبرینی ایرندا آلمش. چوجوغنی آرخاسنه آلوب قوجامان (آغری داغنک آنک لرینی یزلیه رک نهایت ایرنه کچمش. کنددن کنده گزه رک آخرده ناخوش ارینی تاپمش. اما... کوچوک حاسانی اوزی باموق کبی گوزلری قار. دیلی شیرین «حاسانی» بولاماش. قوجه شیخ گوزلری یاشارا یاشارا دردیندن دلی اولمش آرو دینه آکلاتمش که اولدان آیری دوشوب یول ایله آت اوستنده گیدرکن گیریدن گوزی قانلی بر حریف چاپراق یتیشوب، دبنته، یغمیرینه نالایق سوزلر دیهرک باشینه طوقاچی ایندیرمش قوجاشیخ سسینی بیله چیقاردا میارق آندن یووارلنمش، دوشمش. برنچه وقت شیخ باغون یول اورتاسندا قالمش آیلدیقده نه آتی، نه «حاسانی» بولاماش. سورونه - سورونه شیخ یاخولدی اسلام کلدینه یتشمش وبر آز قالدققدن صوکره دوستلری واسطه سیله ناخوش یاتوب قالدیغی کنده قدر گلمش. دوشگنه اولدیغی حالده کلن گیدندن اوغلندن خبر آلیرمش. آنجاق اونی بیلمشکه اوشاق اولمویوب، اونی یولدان کچن بر روس ضابطی قالدیرمش و اوزی ایله کوتورمش. حتی بر اسلام کئندنده اوشاقی ضابطت یانیندا گوروب تانمشلارده.

قادینجقز آغلامش، دوشینه دوگمش. یوزگوزینی جیرمش برآز ساکتله شوب هوشی باشینه گلندن صوکره ناخوش ارینی گنه دوشه کنده قویوب گنه روسیه یه، سوودیگی «حاسانی» آرامایه اوز قویمش «آغری» نک قارلاریندن کچرکن آماق لارینی وشوتمش، برقدر یاتمش. صوکره قالقوب کندلری کزیمگه دوشمش. ما حاسانندن اوکا هیچ کس برخیر ویرمه مش قادینا سویله مشلرکه، ایدرسه اونک دردینه چاره (ملت باشی) ایدر. اوده بوتون امیدنی اوکا باغلیوب ویو خاروده الله، آشاغیده اولی دیمش گلمش، آباغینه دوشمش، لله رضاسنه آنک یازدیمنه صیغنه مش حاسانی تابوب وگا قاووشدیر برسه بوتون عمری وگا قول اولوب قابوسینده دورماغی، لازم اولسا جاننی فدا ایتمگی وعدایدیوردی.

(ملت باشی) قادینک یاغوسنی آڭلادی، طویدی. قادینک

- Xuda qəbul nəkə, deyərək onların yanından qaçmağa üz qoydu.

Hala dalında uşaq çıldırmış qadın mahalda kənddən-kəndə keçiyor. Kiçik, canından ziyadə istədiyi Hasanını arıyor. Yaz-qış həp bir paltarda, bir donda dolanıyır; alovlu yangın gözlərilə insanlara baxıyor. Kimsə ilə söyləmiyor; gülüyor, ağlamıyor. Ancaq adam yaxınından keçdikdə qadının dodaqları tərpaşib
- Xuda qəbul nəkə-sözlərini yavaşca kəndi-kəndinə dediyini eşitmək mümkün oluyor.

Əhməd Cövdət

Təxliyə Yaxud Qaçqın

Ölü, səssiz, dumanlı səhradə;
İştə bir əski şəhər məridir.
Qeyri-adi hali bu əsnadə
Qəmli bir macərayə məbnidir.

Atılır toplar ən uzaqlarda,
Eşidilməkdədir tərəqələri...
Xəlv şaşqın, bazar, sokaklarda
Şəhərdən kəsmədən əlaqələri.

Partlıyır dəmbədəm şarapnellər
Şəhərə qurşun yağış gibi tökülür...
Qəsrlər, xanələrlə mənzillər
Köprülər bir həva olub sökülür.

Qışlalar, qalalarla, məscidlər,
Atəş içrə alovlanır, yakılır.
Bürclər, qübbələrlə məbədlər
Bozulur, münhədim olur, yıxılır.

Şeylə, insanla yüklü çox furqon,
Qaçışır arqasınca bir-birinin...
Hali pozğun, dodaqları solğun

Çocuq ağlar dalınca, madərinin.

Həyəcanlarla, xofv və dəhşətlə
Qapı-dərvazə örtülüb açılır.
İztirabü-kədərlə, dəhşətlə
Acı göz yaşları yüzə saçılır...

Qorxudan cümlə xəlv olub əsəbi,
Çıldırır iş görərkən əqli şaşır.
Mövc olur, qaynaşır qarınca gibi
Müxtəlif səmtə yürüşür, qaçışır.

Bir an əvvəl qaçıb qurtarmaq üçün
Hamı var qüvvəsilə səy ediyor,
Xəstə, düşgünləri aparmaq üçün,
Bir-birindən müavinət diliyor.

A. Səhhat

Bəqayi-Həyat Məsələsi

Həyatda yalnız bir qanun vardır, o da mübarizə. Daha doğrusu, həyat fəqət mübarizədir.

Bu qanun gərək əfrad üçün, əfraddan tərəkküb edən firqələr, qruppalar, partiyalar üçün amdır: Əşxaslar, əfradlar mövqiflərini mühafizə üçün kəndilərinin qayələrinə, ideyalarına ərişmək üçün daimi mücadilədə bulunmaya məcbur olduqları gibi hər bir mənfəəti-maddi, bir məsləki-mənəvi, bir qəlbi duyğu ətrafında birləşən, firqələr də qomşu firqələri ilə daimi mübarizədə olmaya məcburdurlar. Gərək əfradının həyatında, gərək qruppalarının həyatında durğunluq, daha doğrusu, durğunluq demək həyatın yoxluğu deməkdir. Bu qanun ictimai asayişin bütün əfradı üçün adam balalarının bütün ənvəsi üçün müştərəkdir. Din, millət fərqi bu qanun üçün yoxdur. Müsəlman, xristian, yəhudi bu qanuna boyun əyməyə məcbur olduğu gibi, ingilizi, fransızı, rusu, türkü, ərəbi, farsı bu qanundan müstəsna deyildir.

İnsanlığın bütün keçirdiyi tarixi, insaniyyətin şimdiki günlərdə yeni yaşayışı fəqət mübarizə, mücadilədən ibarətdir.

“Huda kabul neke!” diyərək onların yanından kaçımağa çalıştı.

Çıldırılmış qadın, sırtında çocuk olmasına rağmen köy köy gezməyə çalışıyordu. Canından çok sevdiği Hasan'ını arıyor. Yaz-kış, hep aynı elbisəyle bir ahırda yaşıyor, yorgun ve bezgin gözleriyle insanlara bakıyor. Kimseyle konuşmuyor; gülüyor, ağlamıyor. Ancak biri yakınından geçtiğinde kadının dudakları kırıdayıp “Huda kabul neke” sözlerini yavaşca kendi kendine fısıldadığını duymak mümkün oluyordu.

Ahmet Cevdet

TAHLİYE YAHUT MÜLTECİ

Ölü, sessiz, dumanlı sahrada;
İşte bir eski şehir miridir.
Gayr-i adi hali bu esnada
Gamli bir macerada mebnidir.

Atılır toplar en uzaklarda,
İşitilmektedir terakeleri⁸³...
Halk şaşkın, pazar, sokaklarda
Şehirden kesmeden alakaları

Pathıyor dembedem şarapnellər
Şəhre kurşun yağış gibi dökülür.
Kasrlar, hânelerle menzillər
Köprülər bir hevâ olup sökülür.

Kışlalar, kaleler, mescidler,
Ateş içre alevlenir, yakılır.
Burçlar, kubbelerle mâbedler
Bozulur, münhedim⁸⁴ olur, yıkılır.

Şöyle, insanla yüklü çok furgon,
Kaçışır arkasınca birbirinin...
Hâli bozgun, dudakları solgun

Çocuk ağlar dalınca, maderinin.

Heyecanlarla, havf ve dehşetle
Kapı darvaza örtülüp açılır.
İstirab ve kederle, dehşetle
Acı gözyaşları yüze saçılır...

Korkudan cümle halk olup asabı
Çıldırıp iş görürken aklı şaşır.
Mevc olur, kaynaşır karınca gibi
Muhtelif semte yürüşür, kaçışır.

Bir an evvel kaçıp kurtarmak için
Hamı⁸⁵ var kuvvesiyle⁸⁶ sa'y ediyor⁸⁷,
Hasta, düşkünleri aparmak⁸⁸ için,
Birbirinden muâvenet⁸⁹ diliyor.

Abbas Sihat

HAYAT MÜCÂDELESİ

Hayatta sadece bir kanun vardır, o da mücadele. Daha doğrusu, hayat bir mücâdeledir. Bu kanun, ister fertler için, isterse de fertlerden oluşan fırkalar, gruplar, partiler için gereklidir. Şahıslar ve fertler konumlarını korumak, gayelerine ve ideallerine ulaşmak için daima mücadele etmeye mecbur oldukları gibi her bir maddi menfaat, bir mânevî yol ve bir duygu etrafında birleşen gruplar da komşu fırkalarla da daima mücadele halinde olmaya mecburdurlar. Gerek fertlerin hayatında gerekse grupların hayatında durğunluk demek, hayatın yokluğu demektir. Bu kanun, toplumsal asayişin bütün fertleri için geçerlidir. Din-millet farkı, bu kanun için yoktur. Müslüman, Hristiyan, Yahudi bu kanuna boyun eğmeye mecbur olduğu gibi, İngiliz, Fransız, Rus, Türk, Arab, Farsı bu kanundan istisnâ değildir.

Tüm insanlık tarihi ve insaniyetin şimdiki günlerde yeni yaşayışı mücadeleden ibarettir.

85. Hepsisi

86. Herkes var gücüyle.

87. Çalışıyor.

88. Götürmek, taşımak.

89. Yardım.

83. Gümbürtü.

84. Harap olmuş, yıkılmış.

— خدا قبول نکهه دییه رک آتلارک یانندن قاچماغه اوز قویدی .

حالا دلنده وشاق چیلدیرمش قادین محالده کنددن کنده کچیور، کوچوک جانندن زیاده ایسته دیگی حاساننی آرایور. یاز، قیش هپ برپالتارد، برطولده دولایور. آلاولی یانغین کوزلریله انسانلاره باقیور. کیمسه ایله سویله میور، کولمیور، آغلامیور. آنجاق آدم یاخولندن کچدیکنده قادینک دوداقلاری تریشوب — خدا قبول نکهه — سوزلرینی یاواشجه کنده کنده دیدیگی یشیتمک ممکن اولیور.

احمد جودت

تخلیه یاخود قاچقین

تولی، سس سز، دومانلی صحراده ؛
ایشته بر اسکی شهر مرئی در.
غیر عادی حالی بو ائاده
غملی بر ماجرایه مبنی در.

آتیلیر توپلار اک اوزاقلارده ،
ایشیدیلیمکده در طراقلاری
خلق شاشقین ، بازار سواقاقلارده
شهردن کسمه دن علاقه لری.

پارتلایور دمبدم شاراپنیل لر ،
شهره قورشون یاغش کبی تو کیلیر . . .
قصرلر، خانه لرله منزل لر
کوپرلر بر هوا اولوب سو کیلیر.

قشله لر ، قلعه لرله ، مسجدلر ،
آتش ایچره آلاولانیر، یاقیلیر .
برجلر ، قبه لرله معبدلر
بوزولور، منهدم اولور، یقیلیر .

شيله، انسانله یو کلی چوق فورقون ،
قاچیشیر آرقاسینجه بربرینک . . .
حالی پورغون، دوداقلاری، سولغون

چوجوق آغلار دالنجه، مادرینک.

هیجانلارله، خوف و دهشته
قاپو، دروازه ئورتولوب آچیلیر.
اضطراب و کدرله ، دهشته
آجی گوز یاشلاری یوزه ساچیلیر . . .

قورقودان جمله خلق اولوب عصبی
چیلدیروب ایش گورر کن عقلی شاشیر.
موج اورور، قایناشیر قارینجه کبی
مختلف سمته یو گروشیر، قاچیشیر.

بر آن اول قاچوب قوتارمق ایچون
هامی وار قوه سیله سعی ایدیور ؛
خسته دوشگونلری آپارمق ایچون ؛
بربریندن معاونت دیله یور.

ع. ص

بقاء حیات مسئله سی

حیاتده یالغز بر قانون وارد، اوده مبارزه. ده
دوغروسى حیات فقط مبارزه در.

بو قانون گرک افراد ایچون افراددن ترکیب ایند
فرقلر، غروپلار، پارتیلار ایچون عامدر. اشخاصلر افرادلر
موقفلری، محافظه ایچون کندیلمرینک غایه لرینه ، دییالرینه
ایریشمک ایچون دائمی مجادله ده بولونمایه مجبور اولدیلر
کیمی هر بر منفعت مادی، بر مسلك معنوی، بر قلبی طوبی
اطرافنده برله شهن، فرقه لرده قومشو فرقلاری ایله دائمی
مبارزه ده اولمایه مجبوردرلر. گرک افرادنک حیاتنده گرک
غروپلارینک حیاتنده دورغونلق دها دوغروسى دورغونلق
دیمک حیاتنک یوقاغی دیگدر. بو قانون اجتماعی آسایش
بوئون افرادى ایچون آدم بالالرینک بوئون انواعی
ایچون مشترکدر. دین مات فرقی، بو قانون ایچون یوقدر.
مسلمان، خریستیان، یم، دی بو قانونه بوئون اکمگه مجبور
اولدیگی کیمی انگیزی، فرانسوزی، روسی، تورکی، عربی
فارسی بو قانوندن مستثنی دیگدر.

انسانیتک بوئون کچردیگی تاریخی، انسانیتک شیمدیگی
گونلرده یگی یاشایشی فقط مبارزه مجادله دن عبارتدر.

İnsanların yapıqları qanunları, adabları, ixtiraları, kəşfiyyatları, fəqət mübarizə həyatının silahları qədər əlləridir.

Uzun əsrlərdən davam edən şü yeni həyat mübarizəsi kəndisindən erkani-mübarizələr icad etmişdir. Bir nə qədər şərait vücutda gətirmişdir. Bu şəraitin əsası hər vaxt bütün mübarizə qüvvəti səfərbərlik halda olması düşmənin ən zəif nöqtəsinə böyük bir qüvvət kimi zərbə endirilməsidir. Biz Rusiyada yaşayan türk əqvamı, İdilboyu tatarı, Dala qazaxı, Türküstan sarti, özbəyi, Kırım tatarı, Azərbaycan türkü, Rusiyada rus ünsüründən sonra əksəriyyət cəhətindən Rusiyanın birinci qövmü olan biz milli, dini, ictimai həyatımızın hər dəqiqəsində şü əsasları bərpad edirik. Həyatın hər mübarizəsində ən mühüm nöqtələrimizi ən zəif bulundururuq, heç bir vaxtda heç bir ümumi mənfəətimiz uğrunda gərək dini olsun, gərək milli olsun kəndi qüvvətimizi səfərbərlik halına qoya bilməyirik. İdilboyunda keçən sənə müfti məsələsi doğdu. İdilboyu türkləri kəndilərinin ruhani rəisləri olacaq zəti təbii müsəlman ailəsindən müsəlman ruhlu müsəlman oğlu olmasını istədilər. Kırım, Azərbaycan, Türküstan bizim şü haqlı tələbimiz haqqında bitərəf qaldılar. Qafqazın üzərinə fəlakət gəldi. Acar qardaşlarımızın yurdu, yeri yağma edildi. Qafqaz türkləri aman bağırdı. Türküstan, qırğız dalası seyirci vəziyyətini aldı. Bu sənə qırğız dalasından, Türküstandan müdafiə xidmətinə fəla (leşxanaçı) toplamaq məsələsi meydana gəldi. İdilboyu Kırım müsəlmanları Türküstan qazax qardaşlarımız üçün həyat-məmat məsələsi olaraq şü məsələyə böyük əhəmiyyət vermədi. Ümumumuzun bir hüquqi mənfəətimizi mühafizə edəcək yalnız bir müsəlman fraqsiyamız var. Bunun bütün hərəkətlərinə, bütün xidmətlərinə Qafqaz, Türküstan bu günə qədər seyirci nəzərlə baxıyor. Bunun səbəbi nə?

Otuz milyonlu türk övladının ümumi işlərini milli mənfəətlərini bərabərca mühafizə edə bilməmələrinin səbəbi nə? Şübhəsiz çoxdur. Fəqət ən böyüyü şü türk övladlarının dilləri, lisanlarının coğrafi mövqeyinin təsiri altında qonşu millətlərinin mədəniyyətinin təsiri sayəsində azı, çoxu fərqli olmasındadır. Bunun sayəsində İdilboyu mətbuatının Azərbaycanda oxunmaması, Azərbaycan mətbuatının Kazan, Orenburq,

Ufada lüzumi qədər intişar etməməsi, bunun sayəsində Rusiya türklərinin bir ölkəsində əhəmiyyətli olan məsələ ikinci ölkəsində qətiyyətlə məchul qalıyor.

Binaənəleyh Rusiya türklərinin böyük bir məsələsi varsa, o da ümum bir ədəbi lisan meydana gətirməkdir. Hər türlü mövqeyi-coğrafiyə yaşayan qövmələr üçün süni bir lisan meydana gətirmək qayət zordur, bəlkə, imkan xaricindədir. Fəqət bunun təbii yolları yox deyildir. Birincisi, ərbabi-qələmin, sıx-sıx müzakirədə olması.

İkincisi, ibtidai məktəblərin programmasında Ümumrusiya Türklərinin ədəbiyyatları haqqında müfəssəl məlumat verilməsidir.

Üçüncüsü, məzhəb ayırmasına əhəmiyyət vermədən, qafqazlı, türküstanlı, kazanlı, kırımlı, dalaylı arasında nikahı çoxaltmalıdır. Bunun üçün şimdiki halda imkan böyükdür. Qafqazın ziyalıları, zənginləri, milyonları kəndi qadınlarından razı deyildirlər. Bunlar kəndilərinin Şərq tərbiyəsi görən qadınlarından sokak matışkalarını (Mariyaları) daha sevirirlər. Çünki bu qadınlar açıqdır. Sokakda çuval içində gəzməzlər, sokakda insana bənzərlər.

Türk yurdunun başqa tərəfində Kazanda, Orenburqda, Ufada, Qasımda, tatar qadınları, tatar xanımları rus gimnaziyalarında oxurlar, ali kursları tamam edərlər. Övsət ailənin xanımları da ibtidai, rüşdi tərbiyə görmüş qadınları da çarşaf geyməzlər, sokakları çarşaf, çuval içində gəzməzlər, məlumatları, tərbiyələri cəhətindən rus qadınlarının ən yüksək təbəqələri ilə bir dərəcədə bulunurlar. Türk qövmələrinin iki böyük budağının oğulları qızları bir-birinə əl verərlərsə ruhən, mənən ittihad üçün böyük addım atılmazmı? Bu kimi nikahlar davam etsə Qafqazlı, Kırımlı arasındakı münasibət sağlam bir hala gəlməzmi? Bana qalsa, Qafqaz türkünün ailəsinə Kazan qızı özünün ədəbiyyat, musiqisi ilə girərsə, İdilboyu ailəsinə Qafqazın dağları kimi böyük xəyalları arasında yaşamış xanımı ayaq bassa mərbutiyyət daha səmimiləşəcəkdir. Rusiya türkləri arasında birləşib anlaşımaq divarının birinci daşını salmış olacaqdır. Və bununla bəqayə-həyat məsələmiz filcümmlə belə olsa həll ediləcəkdir.

Muhamməd Ayaz əl-İshaqi

Yapılan kanunlar, kurallar və buluşlar insanoğlunun mücadele hayatının hem silahları hem de elleridir.

Uzun asırlardan beri davam edən şü yeni həyat mücadelesi, kendisiylə bərabər yeni mücadele yonemlari ve de mücadele ortam ve durumlarını da bərabərində gətirmişdir. Bu ortamın temel kuralı, her zaman mücədele gücünün canlı tutulması, sürekli bir teyakkuş halinde olunması ve düşmanın en zayıf noktasına büyük bir güçle darbe indirilmesidir. Rusya'da yaşayan biz Türklər, İdil boyu Tatarları, Dala Kazağı, Türkistan Sarti, Özbeği, Kırım Tatarı, Azərbaycan Türkü, Rusya'da rus unsurundan sonra çoğunluk bakımından Rusya'nın birinci soyu olan bizler, millî, dînî, sosyal hayatımızın her anında yukarıda sayılan ilke ve düsturları dikkate almamaktayız. Mücədele hayatımızın hemen her alanında en önemli hassasiyetleimizi maalesef fazla önemsemiyoruz. Gerek dînî olsun gerek millî olsun genel menfaatlerimiz uğrunda kendi gücümüzü hiçbir zaman seferber edemiyoruz.

Geçen yıl İdil boyunda müftü seçimi meselesi oldu. İdil boyu Türkləri, kendilerinin rûhânî önderleri olacak zatın, tabii olarak müslüman ailesinden müslüman ruhlu müslüman oğlu olmasını istədiler. Kırım, Azərbaycan, Türkistan, bizim bu haklı talebimiz konusunda tarafsız kaldılar. Kafkasın üzərinə fəlakət gəldi. Acar kardeşlərimizin yeri-yurdu yağma edildi. Kafkas Türkləri, "Aman" diye feryat etti. Türkistan, Kırğız dalası seyirci vəziyyətini aldı. Bu sənə Kırğız dalasından, Türküstan'dan savunma hizmetine yardım edecek insanlara ihtiyaç duyuldu. İdil boyu Kırım müslümanları Türkistan, Kazak, kardeşlerimiz için ölüm-kalım meselesi olan bu meseleye büyük önem vermediler. Hukuki menfaatimizi mühafizə edecek yalnız bir müslüman fraksiyonumuz var. Bütün hareketlerine, bütün hizmetlerine Kafkas, Türkistan bugüne kadar seyirci gözüyle bakıyor. Bunun sebebi nedir?

Otuz milyonlu Türk evladının umumî işlerini milli menfaatlerini olduğu gibi muhafaza edememelerinin sebebi nedir? Şüpheşiz, nedeni çoktur. Fakat en büyüğü, bu Türk evlatlarının dillerinin coğrafi konumlarının etkisi altında komşu milletlerinin medeniyetinin etkisine mâruz kalmasındandır. Bu nedenden dolayı, İdil boyu mətbuatının Azərbaycanda oxunmaması, Azərbaycan mətbuatının Kazan, Orenburq,

Ufa'da gereği kadar yayılmamasındandır. Bu sebeple Rusya Türklərinin yaşadığı herhangi bir yerde önemli olan bir mesele, diğerinde tamamıyla önemsiz kalır.

Buna göre de Rusya Türkleri'nin büyük bir meselesi varsa, o da umumi bir edebi dil meydana getirmektir. Muhtelif coğrafi ortamlarda yaşayan halklar için suni bir lisan meydana getirmek, gayet zor bir iştir, hatta imkânsızdır. Fakat bunun tabii yolları yok değildir. Birincisi; kalem sahiplerinin, sık sık konuyu müzakere etmeleri; ikincisi, ilkökul programlarında Rusya Türklerinin edebiyatları hakkında geniş bilgi verilmesidir.

Üçüncüsü, mezhep farklılıklarına aldırmdan, Kafkaslı, Türkistanlı, Kazanlı, Kırımlı, Dalaylı arasında evlilikler artırılmalıdır. Şimdi bunları uygulamaya imkân vardır. Kafkasın aydınları, zenginleri, milyonları hanımlarından memnun değillerdir. Bunlar sokak matuşkalarını⁹⁰ (Mariyaları) şark terbiyesi gören kadınlarından daha çok tercih etmektedirler. Çünkü bu kadınlar sosyal hayatın çok daha fazla içerisinde yer almaktadırlar.

Türk yurdunun bir başka tarafında Kazan'da, Orenburk'da, Ufa'da, Kasım'da tatar kadınları, Tatar hanımları, Rus liselerinde okuyorlar, yüksek öğrenimlerini tamamlıyorlar. Orta halli ailelerinin hanımları da ilkökul, lise talim-terbiye görmüş kadınları da çarşaf giymezler, sokakları çarşaf, çuval içinde gezmezler; bilgileri, eğitimleri yönünden Rus kadınlarının en yüksek tabakaları ile aynı derecede bulunurlar. Türk halklarının iki büyük boyunun oğulları-kızları birbirine el verirlerse rûhen ve mânen ittihad için büyük adım atılmaz mı? Bu gibi evlilikler devam etse Kafkaslı, Kırımlı arasındakı münasebet sağlam bir hale gelmez mi? Bana kalsa, "Kafkas Türk"ünün ailesine "Kazan kızı" kendinin edebiyat, mûsikisiyle dâhil olursa, İdil boyu ailesine de Kafkas'ın dağları gibi büyük hayalleri içinde yaşamış hanımı ayak bassa, münasebetler daha da samimileşecektir. Rusya Türkleriyle birleşip anlaşmak, duvarın birinci taşını düşürmüş olacaktır. Böylece millî-mânevi değerlerimizi devam ettirme meselemiz çözülmüş olacaktır.

Muhammed Ayaz el-İshaki

90. Süslenip püslenen kadın, fâhişe.

اوفاده لزومی قدری انتشار ایتمه مەسی. بونک سایه سنده روسیه تورک‌لرینک بر اولکه سنده اهمیتلی اولان مسئله ایکنجی اولکه سنده قطعاً مجهول قالیور.

بناء علیه روسیه تورک‌لرینک بویوک بر مسئله سی وارسه اوده عموم بر ادبی لسان میدانه گتیرمکدر. هر دورلو موقع جغرافی ده یاشایان قوملر ایچون صنعی بر لسان میدانه گتیرمک غایت زوردر بلکه امکان خارجنده در. فقط بونک طبیعی یوللری یوق دگلدرد. برنجی سی ارباب قلمک صیقی صیقی مذاکره اولماسی.

ایکنجی سی، ابتدائی مکتبلرک پراغرامماسنده، عموم روسیه تورک‌لرینک ادبیاتلاری حقنده مفصل معلومات ویریلمه سیدرد. اوچنجی سی مذهب آیرماسینه اهمیت ویرمەدن، قافقازلی تورکستانلی، قزانی، قریملی. دالایلی آراسنده نکاحی چوالتمالی در. بونک ایچون شیمدیکی حالدە امکان بویوگدر. قافقازک ضیالی لری، زنگین لری، ملیانیرلری کندی قادینلارندن راضی دگلدردلر. بونلار کندیلرینک شرق تربیه سی گورەن قادینلاریندن سوقاق ماتوشقالارینی (ماریارلی) دها سویورلر. چونکه بو قادینلر آچیقدر. سوقاقده چوال ایچنده گیزمەزلر سوقاقده انسانه بگزەردلر.

تورک یوردی نک باشقه طرفندە قزانده، اوربندورغده اوفاده، قاسیمده، تاتار قادینلری، تاتار خانملاری روس گیمنازیالارنده اوکورلر عالی قورصلری تمام ایدەلرلر. اوسطا عائله نک خانملاری ده ابتدائی، رشدی تربیه گورمش قادینلاری ده چارشاف گیمزلار. سوقاقلری چارشاف، چوال ایچنده گیزمەزلر معلوماتلاری تربیه لری جهندن روس قادینلارینک الک یوکسک طبقه لری ایله بر درجه ده بولنیورلر. تورک قوملاری نک ایکی بویوک بو طاعی نک اوغللری قزلری بربرینه ال ویرلرسه روحاً معناً اتحاد ایچون بویوک آدوم آنیلامزی؟ بو کییی نکاحلار دوام ایتسه قافقازلی، قریملی آراسنده کی مناسبت صاعلام بر حاله گلزمزی؟ بگا قالسه، قافقاز تورکی نک عائله سینه قزان قزی اوزینک ادبیات موسیقی سیله گیررسه ایدیل بویو عائله سینه قافقازک داغلری کییی بویوک خیاللری آراسنده یاشامش، خانمی، آیاق باسسه مربوطیت دها صمیمی له شه جگدر. روسیه تورکری آراسنده برلشوب آگلاشماق دیوارینک برنجی طاشنی صالحش اولاجقدر. و بونکله بقاء حیات مسئله مەز فی الجملة بیه اولسه حل ایدیلە جگدر.

محمد عیاض الاسحاقی

انسانلارک یاپدیقلری قانونلاری آدابلی، ایتدیقلری اختراع لری کشفیانلری، فقط مبارزه حیانتک سلاحلری قدر اللری در. اوزون عصرلردن دوام ایدن شو یکی حیات مبارزه سی، کندوسندن ارکان مبارزه لری ایجاد ایتمشدر. بر نه قدر شرائط وجوده گتیرمشدر. بو شرائطک اساسی هر وقت بوتون مبارزه قوتی سفربرلک حالدە اولمه سی دشمنک الک ضعیف نقطه سته بویوک بر قوت کییی ضربه ایندیریلمه سیدرد. بر روسیه ده یاشایان تورک اقوامی، ایدل بویو تاتاری، دالا قازاقی، تورکستان صارتی اوزبه گی، قریم تاتاری، آذربایجان تورکی، روسیه ده روس عنصریندن صوگره اکثریت جهندن روسیه نک برنجی قومی اولان بزم ملی، دینی، اجتماعی حیاتمیزک هر دقیقه سنده شو اساسلری برباد ایدیدورز. حیانتک هر مبارزه سنده الک مهم نقطه لرمزی الک ضعیف بولندیورز، هیچ بر وقتده هیچ بر عمومی منفعتمیز اوغورینده گرک دینی اولسون، گرک ملی اولسون کندی قوتمزی سفربرلک حالینه قویایلمه یورز. ایدل بویونده کیچن سنه مفتی مسئله سی دوغدی. ایدل بویو تورکری کندیلرینک روحانی رئیسلی اوله جق ذاتی طبیعی مسلمان عائله سندن مسلمان روحلی مسلمان اوغلی اولماسنی ایسته دیلر. قریم آذربایجان، تورکستان، بزم شو حقلی طلبمیز حقنده بی طرف قالدیلار. قافقازک اوزرینه فلاکت گلدی. آجار قارداشلارمیزک یوردی، یری یغما ایدیلدی. قافقاز تورکری آمان باغردی. تورکستان قرغیز دالاسی سیرچی وضعیتنی آلدی. بو سنه قرغیز دالاسندن، تورکستاندن مدافعه خدمته نله نله (لاشخانچی) طوپلامق مسئله سی، میدانه گلدی. ایدل بویو قریم، مسلمانلری تورکستان قزاق قرداشلرمز ایچون حیات ممات مسئله سی اولارق، شو مسئله یه بویوک اهمیت ویرمەدی. عموممیزک بر حقوقی منفعتمزی محافظه ایدە جک یالکز بر مسلمان قراقسیه مەز وار. بونک بوتون حرکتلرینه بوتون خدمتلرینه قافقاز، تورکستان بو گونه قدر سیرچی نظریله باقییور. بونک سببی نه؟

اوتوز میلیونلی تورک اولادینک عمومی ایشلرینی، ملی منفعتلرینی برابرجه محافظه ایدە بیللمەلرینک سببی نه؟ شبهه سز چوقدر. فقط الک بویوگی شو تورک اولادلرینک دیللری، لسانلارینک جغرافی موقتکک تأثیر آلتندە قومشو ملتلرینک مدنیتی نک تأثیر سایه سنده آزمی، چوقمی، قرقلی اولماسنده در. بونک سایه سنده ایدیل بویو مطبوعاتنک آذربایجانده اوفوناماسی، آذربایجان مطبوعاتنی نک قزان اوربندورغ

Hamı Ağlıyor Bən də Ağlıyorum

Oho!... Oho!... Oho!... Oho!...
 -Nə ağlıyorsan, ay Səfər?
 -Diyorlar: ac yetimlər;
 Anadolu'da dərbədə
 Qalub tamamı bi pədə!
 -Böyləysə bir kömək gərək...
 -Dayan bir azca fikir edək.

Gurum!... Gurum!... Gurum!... Gurum!...
 -Nə səsdir o, a Daşdəmir!
 -Bir azca güllədir... Əmir!
 Saman çuvalına dəyir?
 -Nə xeyr! Qardaşın ölür...
 -Bir özge söz danış qoçaq
 Nə borcun, əqilsiz uşaq!

Taraq!... Taraq!... Taraq!... Taraq!...
 -Bu nə?.. Bu nə? A çal papaq!
 -Buxara.. Əndican.. Cızaq...
 -Aman gədə bir az uzaq!
 Götür kəməncanı çalaq!
 -Deyilmi ayıb? – Yox dədə!
 Kişi gərək işin edə!

A puf!.. A puf!.. A puf!.. A puf!..
 -Nə tütsüdür yenə? Səfər!
 -Anadolu'da kəndlər...
 Yanır... - necə? Nə var məgər?..
 -Bir azca ehsan eylə “zər”
 Adə! Danışma, ay dəli!
 Get evdə söylə ya Əli!

Dadarr!.. Xorr!.. Fıshafis!..
 -Müsəlman oğludur yatan?
 -Bəli odur! – Nə vaxtdən?
 -Bin ildən artıq... Ay igid!
 -Qımıldanırmı heç o? – Yox!!!
 Cəzasını verər zaman!
 Oyan balam! Oyan! Oyan!

Hacı Səlim (Səyyah) Qasımzadə

Qul

Şüəramızın əşarı, üdəbamızın asarı ərəb və fars boyun-duruğunda olduğu gibi adlarımız da bu iki dillərin əsiri və qullarıdır. Əzəl gündən nə cür düşübdürsə deyəsən bu “qulluq” paltarı türk millətinin boyuna ölçülüb və biçilmişdir. Əbu Nəsr Fərabî, İbn Sina, Mollayi-Rumi, Cövhəri, Xosrov Dəhləvi, Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani gibi ən böyük füzəlayi-namdar türk oğlu türk olduqları halda yazdıqları əsərlərini başdan-başa ərəb və fars dillərində yazmışlar və sonradan gələn şairlərimiz dəxi onların “iz”ləri ilə gedib hər birisi bu böyük ustadlara peyrəvilik eləmişlər. Hələ türk sultan və padşahlarının üləma və müctəhidlərinin fars dilinin rəvac tapmağı yolunda etdikləri səy və qeyrəti bir-bir sadalamaq istəsək o barədə ayrıca bir kitab yazmaq icab edər. Yalnız bu kifayətdir ki, Sultan Mahmud Qəznəvi türk ola-ola farslar üçün “Şahnamə” tadarükündə olub “həkim Firdovsi”yə hər beytinə bir qızıl (altun) vəd eləyəndə türklərin Firdovsisi olan “Qudatqu bilik”⁷ “Buğraxan”ın xidmətində sağ və salamat idi. Müxtəsər cılxa (sırf) türk dilində indi də olsun, bircə sorum (sətir) yazımız yoxdur ki, o yazıya baxıb

7. Buğraxan türk hökmdarlarından olub dördüncü əsrin axırlarında Mavəraünnəhr ilə Türküstan arasında vəfat etmişdi. Ləqəbi Şəhabüddövlə, adı Harun, atasının adı Süleyman, babasının adı ilə xandır. Hərçənd Buğraxandan Ş. Sami pək bir-iki sətir yazmağa iktifa etmişsə də lakin Hind müvərrirləri ondan ötrü bir neçə səhifələr ayırmışlar (Salman).

HERKES AĞLIYOR, BEN DE AĞLIYORUM

Oho!... Oho!... Oho!... Oho!...
 -Ne ağlıyorsun ey Sefer?
 -Diyorlar: Aç yetimlər;
 Anadolu'da derbeder
 Kalıp tamamı bi-peder!
 -Böyleyse bir kömək⁹¹ gerek...
 -Dayan birazca fikir edək⁹².

Gurum!... Gurum!... Gurum!... Gurum!...
 -Ne sestir o, a Taşdemir!
 -Birazca güllədir... emir!
 Saman çuvalına dəğir?
 -Ne hayr! Kardeşin ölür...
 -Bir özge söz danış koçak
 Ne buracan akılsız çocuk!

Tarak!... Tarak!... Tarak!... Tarak!...
 -Bu ne?.. Bu ne? Açal papak!
 -Buhara.. Andican.. Cizak...
 -Aman gide biraz uzak!
 Götür kəməncanı çalak!
 -Değil mi ayıp? – Yok dede!
 Kişi gerek işin ede!

A puf!.. A puf!.. A puf!.. A puf!..
 -Ne tütsüdür yine? Sefer!
 -Anadolu'da kentler...
 Yanar... - Nice? Ne var meğər?
 -Birazca ihsan eyle zer
 A de! Danışma ey deli!
 Göt evde söyle ya Ali!
 Dadarar!.. Hurır!.. Fıshafis!..

-Müslüman oğludur yatan?
 -Belî, odur! – Ne vakitten?
 Bin yıldan artık⁹³... Ey yiğit!
 -Kıymıldanır mı hiç o? – Yok!!!
 Cezasını verir zaman!
 Uyan balam! Uyan! Uyan!

Hacı Selim (Seyyah) Kasımzâde

KUL

Şairlərimizin şiirleri, ediplərimizin eserləri Arap və Fars boyunduruğunda olduğu gibi adlarımız da bu iki dillərin esiri və kullarıdır. Bu “kulluk” elbisesi çox eskiden giydirildiyse, Türk Milleti'nin bedenine ölçülüb biçilmişdir. Ebu Nasır Fərabî, İbn Sina, Celalettin Rûmî, Cəvhəri, Hosrov Dehləvi, Nizâmî Gencevî, Hakanî Şirvânî gibi en büyük meşhur fazilet sahipleri Türkoğlu Türk oldukları hâlde, yazdıqları eserlərini baştanbaşa Arap ve Fars dillərində yazmışlar və sonradan gələn şairlərimiz dahî onların “izindən gidip her birisi bu böyük ustadların çizgilerinde yürümüşlərdir. Hele Türk sultan ve padişahlarının ulema ve müctəhidlərinin Fars dilinin revaçta kalması için gayretlərini bir bir anlatmak istesək o konuda ayrıca bir kitab yazmaq gerekir. Yalnız bu yeterlidir ki, Sultan Mahmud Gaznevî kendisi Türk ola-ola farslar için “Şahnâme” temininde bulunup Firdevsî'ye her beytine bir altın vaat ettiğinde Türklerin Firdevsî'si olan “Kudatgu bilik”in yazarı Yusuf Has Hacıp “Buğrahan”⁹⁴ın hizmetinde henüz sağdı. Sırf Türk dilinde şimdi de olsun muhtasar bir kitab, bir yazımız yoktur ki, o yazıya bakıp

93. Bin yıldan fazla.

94. Buğrahan, türk hükümdarlarından olup dördüncü əsrin sonlarında Mavəraünnəhr ilə Türküstan arasında vəfat etmişdi. Lakabı Şəhabüddövlə, adı Harun, babasının adı Süleyman, dedesinin adı ilə Han'dır. Hərçənd Buğrahan'dan Ş. Sami, pek bir-iki sətir yazmayla iktifa etmişsə de Hintli tarixçilər onun hakkında birkaç sayfa bilgi vermişlərdir. (Salman)

هامو آغلايور بن ده آغلايورم.

او هو!.. او هو!.. او هو!.. او هو!..

- نه آغلايورسك آي صفر?

- دييورلر: آج يتيملر!

آناطولي ده دربدر

قالوب تمامی بی پدر!

- بيله يسه بر کومك گرک...

- دايان بر آزجه فکر ايدهك.

گوروم!.. گوروم!.. گوروم!.. گوروم!..

- نه سسدر او، آداش دمير!

- بر آزجه گولله در... امير!

سامان چو والينه ده گیر?

- نه خير!، قارداشيك ئولير..

- بر اوزگه سوز دانيش قوچاق

نه بورچك عقلسز اوشاق!

تاراو!.. تاراق!.. تاراق!.. تاراق!..

- بو نه?.. بو نه?.. آچال پاپاق!

- بخارا.. آنديجان.. جيزاق...

- امان گيده! بر آز اوزاق!

گتور کمانچه نی چالاق!

- دکلمی عیب? - يوق دده!

کیشی گرک ایشین ايده!

آپوف!.. آپوف!.. آپوف!.. آپوف!..

- نه توستيدرينه? صفر!

- آناطولي ده گندلر...

يانير... - نيجه?.. نه وارمگر?..

- بر آزجه احسان ايله «زر»

آدا! دانشما آي ده لی!

گيت ايوده سويله يا علی!

دادارر!.. خورر!.. فيس هافيس!.

- مسلمان اوغليدر ياتان?

- بلی اودر! - نه وقتدن?

- بيك ايلدن آرتق... - آي ايگيت!

- قيميلدانيرمى هيچ او? - يوق!!!

جزاسنی ویره زمان!

اويان بالام! اويان! اويان!

حاجی سليم (سياح) قاسم زاده

قول

شعرامزك 'شعاری' ادبامزك آثاری عرب وفارس بویو -
 ندیریغنده اولدیغی کبی آدلاریمزده بو ایکی دیللك اسیری
 وقوللری درلر. ازل گوندن نه جور دوشوبدرسه دیهسك بو
 «قوللیق» پالتاری تورك ملتینك بویونه اولچونوب وییچیلمشدر.
 ابونصر فارابی، ابن سینا، ملای رومی، جوهری، خسرو دهلوی
 نظامی گنجوی، خاقانی شیروانی کبی الک بویوک فضلای نامدار
 تورك اوغلی تورك اولدیقلری حالدده یازدیقلاری اثرلرینی
 باشند باشه عرب وفارس دیلرینده یازمشلر و صوگرده دن
 گل شاعر لرمن دخی اونلرك «ایز» لری ایله گیدوب هر
 بریسی بو بویوک استادلره پیرویلک ایلمشلر. هله تورك سلطان
 و پادشاهلرینك علما و مجتهدلرینك فارس دیلینك رواج تاپماغی
 یولینده ایتدیگری سعی و غیرتی بیر- بیر سادیلاماق ایستهسك
 اوبارده ده آیریجه بر کتاب یازماق ایجاب ایدهر. یالکیز بو
 کفایتدرکه سلطان محمود غزنوی تورك اول-اولا فارس لر
 ایچون «شهنامه» تدارکنده اولوب «حکیم فردوسی» یه هر
 بیتنه بر قیزل (آلتون) وعد ایلینده تورک لرك فردوسی سی
 اولان «قودا قویلیک» (۱) «بغراخان» ك خدمتنده ساغ و
 سلامت ایدی مختصر جلد (صرف) تورك دیلنده ایندیده اولسین.
 برجه سوروم (سطر) یازیمز یوخدرکه او یازییه باخوب

(۱) بغراخان تورك حکمدارلریندن اولوب دوردنچی
 عصرک آخرلرینده ماوراءالنهر ایله تورکستان آراسنده وفات
 ایتمشدر. لقبی شهاب الدوله آدی هارون آتاسنك آدی سلیمان
 باباسنك آدی ایله ك خاندیر. هرچند بغراخان دن ش سامی بك
 برایکی سطر یازمغه اکتفا ایتمشه ده لکن هند مورخلری
 اوندن اوتری برنچه صحیفه لر آیرمشلر. (سلمان)

fərəhlənək. Hədislər, xütbələr, dualar, ziyarətlər, hamısı ərəb və fars dillərində yazıldığı gibi ibadətimiz də başdan-ayağa ərəbcədir. Biz elə zənn edirik ki, təam sərf etdikdən sonra bir ərəb şairi tərəfindən düzülən “süfrə duası”nın əvəzinə türkcə bu milli şairimizin qoşduğu “tapşırma”nı oxusaq böyük bir günaha mürəkib olmuş olarıq. “Aşdır, daşdır, yaxşıya yanaşdır, yamandan uzaşdır, bəla yox bola, bərəkət dola, yalavaca⁸ səlam ola, tanrı yoluna Bismillah Allahu əkbər.” Bən güman etmirəm ki, dörd kəlmədən ibarət olan (Allahümmə zid vəla tənqus) cümləsi bu ikicə kəlmə ana dilimizdə deyilmiş “aşdır-daşdır” sözlərinin necə ki, lazımdır mənasını ifadə edə bilsin, bu tapşırmanı saf ürəkli batır (qəhrəman-bahadır) övladlarından olan “türkmən qardaşlarımız əski yunanlar “Omirus”un sözlərini hövsələlərində hifz elədikləri gibi bunlar da neçə əsrlərdən bəri öz milli şairlərinin tapşırmasını və habelə başqa “qoşma” “düzmə”lərini yadlarında saxlayıb nəsilbənəsil oxuya-oxuya gəlmişlər və bu gün yenə sevə-sevə oxumaqdadırlar.

Sədəddən ayrılmayıb yenə əsl mətləbə qayıdaq: Məqələmizin sədrində iri hərf ilə yazdığımız “Qul” sözü ərəbcə “əbd”, “qulam” və farsca “bəndə”, “çakər” sözlərinin eynidir. Məlumdur ki, əski və yeni ərəb adlarının bir çoxunun əvvəllərinə “əbd” sözü ilə “qulam” sözü ilhaq olub ilklənmişdir ki, onun ilə o şəxs kimin qulu, əbd, qulama, çakəri, köləsi olduğu bəllənir. Bu əbd və qulam sözləri haçan (nə vaxt) ortaya çıxmış və vəchi-təsmiyələri nədir? Orası ilə bizim işimiz yoxdur, qoy bu “nüktə”ni tarix yazanlarımız araşdırıb təhlil eləsinlər. Bu vəzifə dəxi onların müqəddəs vəzifələrinin birisidir, ancaq belə xəyalə gəlir ki, yuxarıda yazdığımız gibi farsların “bəndə” və “çakər”ləri ilə türklərin “qul”u ərəb adlarına ilhaq edilən əbd və qulam söz-

8. Yalavaç türkca peyğəmbər deməkdir ki, bəzən yalavac, bəzən də yalavac yazmışlar və o cümlədən Xaqani Şirvani qəsidələrinin birində yalavac yazmış, “Xosrovi-zülcəlatəyn əzmülki və səltənət, müstəhəqi-xilafəyən - öz yalavac tengiri” və habelə əski türkmən kitablarında yalavac yazıldığı gibi çalpaşlı türkləri də yalavaj deyib duruyorlar (Salman).

lərinin eynən tərcüməsidir. Hələ adlarımızın yüzdə doxsan səkkiz faizi ərəb və fars adları olduğu gibi əbd, qulam və qul dəxi onlardan bizə yetişən mirasdır. Ərəbin Abdullahı, farscaya tərcümə ediləndə Xudabəndə, türkcəyə də çevriləndə Tanrıqulu olur. Dürüst diqqət ilə düşünüb zaiqəyə tapşıranda aydın və aşkar surətdə məlum olur ki, tərcüməyə də iktifa eyləməyib Əliqulu, Həsənqulu yazı-yaza yenə Əbdüləli, Qulaməli, Əlibəndə, Əbdülhəsən, Qulamhüseyn adlarını işlətməmişlər. Hər bir işdə ifrat dərəcəsinə çıxdığımızdan “qulluq” vəzifəsində dəxi intiha dərəcəyə varıb hər kimə qul olub və hamının qapısında da panbax-panbax (aciz-aciz) boynumuzu burmuşuq. Yuxarıda yazdığım qulluqlar çox ola bilər ki, dindar və doğru müsəlmanlığımızdan yana nəşət etmişdir və məhz möminliyimizi bir daha sübut etmək üçün pak və müqəddəs adlara qul olub və onunla da şərəfət qazanmışıq vaxt ikən bəlkə də bu qulluqlar lazım və vacib imiş? Lakin bunlardan savayı yenə adlarımızda sansız-hesabsız əbdlik, qulamlıq, qulluqlar vardır ki, bu çağacan onların qaynağını, mənbəyini axtarıb tapa bilməmişik. Kim bilir şayəd yaradılışda biz elə qul yaranıb qul da doğulmuşuq? Və açun (dünya) varkən də bu qulluqda baqi qalmalıyıq? Çox yaxşı olardı ki, incə düşünən mütəbəhhir ədiblərimiz ilə nazik xəyal, mu-şikaf təbli şairlərimiz vaxt ikən dağları, daşları tir-tir titrədən “hür” azad türklərin haçağdan və nə səbəbə görə qulluq zənciri ilə sarındıqlarını ətraflı yazıb aşkara çıxara idilər. Çünki adlarımızdan belə anlaşılır ki, biz Allaha, Peyğəmbərə, imamlara qul olduğdan başqa yenə bir çoxlarına qul olmuşuq və bu adət hələ indi də bizim aramızda mütədavil olub dövrən sürməkdədir. Misal üçün götürək bu adları: Təhmasibqulu, Nadirqulu, Şahqulu, Şeyxqulu, Səfiqulu, Ocaqqulu, Şıxqulu, Pirqulu, Hacıqulu, Nəcəfqulu, Xanqulu, Bəyqulu, Həzrətqulu⁹, İmam-

9. Həzrət tatar qardaşlarımızın istilahınca axund deməkdir, Vəli Həzrət, Mahmud Həzrət.

ferahlayalım. Hadisler, hutbeler, duâlar, ziyaretler, hepsi Arapça, Farsça yazıldığı gibi ibadətimiz də baştan ayağa Arapça’dır. Biz öyle zannediyoruz ki, yemek yedikten sonra bir Arap şairi tarafından yazılan yemek duâsının yerine Türkçe bir milli şâirimizin yazdığını okusak büyük bir günaha girmiş olacağız:

“Aşdır, daşdır, yaxşıya yanaşdır, yalandan uzaştır, belayik yola, bereket dola, yalavaca⁹⁵ selâm ola, tanrı yoluna, bismillâh, Allâhü ekber.”

Ben ümit ediyorum ki, dörd kelimeden ibaret olan (Allahümme zid velâ tenkus) cümləsi, bu ikicə kelime ana dilimizdeki “aşdır-daşdır” sözlərinin mânâsını nasıl ifade edebilsin, bu dizeleri saf yürekli kahraman, bahadır evladlarından olan “Türkmen kardeşlerimiz, eski yunanlıların “Omirus”un sözlərini hafızalarımızda korudukları gibi bunlar da kaç asırdan beri milli şâirlerinin şiirlerini, dizelerini hafızalarında koruyup nesil nesil, okuya okuya gelmişler ve bugün yine seve seve okumaktadırlar.

Mevzûdan ayrılmadan yine asıl konuya gelelim. Makalemizin başında büyük harfle yazdığımız “Kul” sözü, Arapça “əbd”, “ğulam” və farsca “bende”, “çaker” sözlərinin aynısıdır. Məlumdur ki, eski və yeni Arap adlarının birçoğunun başlarında “əbd” sözü ilə “ğulam” sözü birləşmişdir ki, bununla da o şahıs, kimin kulu (əbd, ğulamı, çakeri, kölesi) olduğu belli olsun. Bu əbd və ğulam sözləri ne zaman ortaya çıkmış və bu şəkildə adlandırılmasının səbəbi nədir? Orası ilə bizim işimiz yoxdur. Bırakalım bu noktayı tarixçilərimiz araşdırıb təhlil etsinlər. Bu vəzifə dahî onların mukaddəs vəzifələrindən biridir. Yuxarıda yazdığımız gibi farsların “bende” və “çaker”ləri ilə Türklərin “kul”u Arap adlarına birləşdirilən “əbd” və “ğulam” söz

lərinin aynən tərcüməsi olduğudur. Adlarımızın yüzdə doksən sekizi Arap ve Fars adları olduğu gibi “əbu, ğulam ve kul” da onlardan bize gelen mirastır. Arab’ın Abdullah’ı, Farsça’ya tərcümə edildikdə “Hudâbende”, Türkçə’ye də çevrilince de “Tanrıqulu” olur. Dikkatle dürüstçə düşünüb sonunda, tərcüməylə də yetinməyib Alikulu, Hasankulu yazı yazı yine Abdüləli, Ğulamali, Alibende, Abdülhasan, Ğulamhüseyn adlarını kullanmışız. Her işte aşırılığa gittiğimizdən “kulluk” vəzifəsində de iləri dereceye gidip her kime kul olmuşsak hepsinin qapısında da âciz âciz boynumuzu bükmüşüz. Yuxarıda yazdığım kulluklar büyük ihtimalle, dindar və doğru müsəlmanlığımız yüzündən meydana gəlmişdir və sif müminliyimizi bir daha isbat etmək için pāk ve mukaddəs adlara kul olup onunla da şərəf kazanma gayretində olmuşuz.

Zamanında belki də bu kulluklar gereклиymiş? Lâkin bunlardan dolayı yine adlarımızda sayısız hesapsız “əbd”lik, “ğulam”lik, kulluklar vardır ki, bu çağa kadar onların qaynağını araşdırıb bulamamışız. Kim bilir, belki də biz yaratılışda kul yaratılmış, kul da doğmuşuz? Dünya var oldukça bu kullukta bakî kalmalıyıq? Çox iyi olurdu ki, incə düşünen sanatkâr ediplərimiz ilə zarif tabiatlı şâirlərimiz vaktiylə dağları, taşları tirtir titretən hür Türklərin niçin kulluk zənciriylə sarındıqlarını detaylı yazıp açıklasaydılar. Çünki adlarımızdan bile anlaşılıyor ki, biz Allâh’a, Peyğambere, imamlara kul olduktan sonra yine birçoklarına da kul olmuşuz və bu adət, halen bizim aramızda varlığını davam ettirməkdədir. Meselâ bu adları: Tehmasibkulu, Nadirkulu, Şahkulu, Safikulu, Ocakkulu, Şeyhkulu, Pirkulu, Hacıkulu, Necefkulu, Hanqulu, Beykulu, Hazretkulu⁹⁶, İmam-

96. “Hazret”, tatar kardeşlərimizin istilahınca “ahund” demektir, Vəli Hazret, Mahmud Hazret gibi.

لرینک عینا ترجمه سیدر. هله آدلریمزك یوزده دو قسان
سکز قایضی عرب و فارس آدلری اولدیغی کبی «غلام»
وقول دخی اولاردن بیزه یتوشن میراندر. عربك عبداللهم
فارسجه ترجمه ایدیلنده خدا بنده، تور کجه یه ده چوریلنده
تاگری قولی اولور. درست دقت ایله دوشونوب ذایقه یه تاپشیرانده
آیدین و آشکار صورتده معلوم اولور که ترجمه یه ده اکتفا
ایلمیوب علی قولی، حسن قولی، حسین قولی، یازا - یازا ینه
عبداللهم، غلام علی، علی بنده، عبدالحسن، غلام حسین، آدلرینی
ایشله تمشیک هر بیر ایشده افراط درجه سنه چیخدیقمز دن
«قوللیق» وظیفه سنده دخی انتها درجه یه واروب هر کیمه
قول اولوب وهامونک قاپوسینده پاناق - پاناق (عاجز - عاجز)
بوینومز یورمشیق. یوخاریده یازدیقم قوللیقلر چوق اولایلر
که دیندار و دوغرو مسلمانلیمز دن یانه نشات ایتمشدر و محض
مؤمن لیگیمز ییرداها ثبوت ایتمک ایچون پاک و مقدس آدلره
قول اولوب و اولنک ایله ده هرافت قازانمشیق وقت ایکن بلکه ده
بو قوللیقلر لازم و واجب ایمش؟ لکن بونلردن سوای ینه
آدلریمزده صائسینر حسابسینر عبدلیک، غلاملیق، قوللیق لر
واردر که بوچاغه جن اولرک قاینایینی، منبعینی اختاروب
تاپا بیلمه مشیک. کیم بیلیر شاید یارادیلشده ییزایله قول یارانوب
قولده دوغولمشیق؟ و آچون (دنیا) وارکنده بو قوللیقده
باقی قالمالی ییق؟ چوق یاخشی اولاردیکه اینجه دوشولن متبهر
ادیلریمز ایله نازک خیال، موشکاف طبعی، شاعرلریمز وقت
ایکن طاعاری، داشلری تیر - تیر تیترده «حر» آزاد
تورکلرک هاچاغدن و نه سببه گوره قوللیق زنجیری ایله
ساریندیقلرینی اطرافلی بازوب آشکاره چیخاره ایدیلر، چونکه
آدلریمز دن بیلر آکلاشیلیر که بیز الله، پیغمبره، اماملره
قول اولدیقدن باشقه ینه بر چوقلرینه قول اولمشیق و بو
عادت هله اینسیدیه بزم آرامزده متداول اولوب دوران
سورمکده در. مثال ایچون گوتوره ک بو آدلاری:

طهماسب قولی، ندرقولی، شاهقولی، شیخ قولی، صفیقولی،
اوجاق قولی، شیخ قولی، پیرقولی، حاج قولی، نجف قولی،
آغا قولی، خان قولی، بک قولی. (۵) حضرت قولی، (۶) امام
(۵) حضرت تاتار قارداشلاریمزك اصطلاحنجه آخوند
دیمکدر، ولی حضرت، محمود حضرت

(۶) امام دخی بومعنی یه قریب اولوب پیشمنار معناسنه
در. سلطان الشعراء فضولی بغدادی پیر کلامده بویورور:
«فقیمی صانمه صادق مقتی نک قولینه فعل ایتمه
امامی بیلمه عاقل اختیارک اوکا تاپشورمه» سلمان

فرحله نک. حدیثلر، خطبهلر، دعالر، زیارتلر، هاموسی عرب
و فارس دیلرینده یازیلدیغی کبی عبادتمزده باشدن آیاغه
عربجه در. بزیله طنز ایدیرک که طعام صرف ایتدیکدن سوگرمه
بیر عرب شاعری طرفه دن دوزیلدن «سفره دعاسی» نک
عوضنه تورکجه بو ملی شاعریمزك قوشدیغی «تاپشورمه» نی
اوقوساق بویوک برگناهه مرتکب اولمش اولاریق «آشدر،
داشدر، یاخشیه یاناشدر، یاماندن اوزاشدر» بلایوق بوله
برکت دوله، یالاواچ (۲) سلام اوله. تاگری بولینه بسم الله
الله اکبر» بن گمان ایتیمز مکده دورت کلمه دن عبارت اولان
(اللهم مزد ولا تنقص) جمله سی بویکی جه کلمه آنادیلیمیزده
دیلمش «آشدر - داشدر» سوزلرینک نیجه که لازمدر
معنی سنی افاده ایده بیلسین، بو تاپشورمه نی تورکلرک صاف
یوره کلی باطر (قهرمان - بهادر) اولادلریندن اولان «تورکمن»
قارداشلریمز اسکی یونانلر «اومیروس» ک سوزلرینی حوصله
لرینده حفظ ایله دیگاری کبی بولرده نیجه عصرلر دن بری
اوز ملی شاعرلرینک تاپشورمه سنی وها بیلر باشقه «قوشمه»
«دومه» لرینی یادلرینده ساخلایوب نسل برنسل اوخویه -
اوخویه گلمشدر و بوگون ینه سیوه - سیوه اوخومقده درلر.
صدددن آیریلیمیوب ینه اصل مطلبه قایدق: مقاله مزك صدرینده
ایری حرف ایله یازدیقمز «قول» سوزی عربده «عبد»
«غلام» و فارسجه ده (بنده) (چاکر) سوزلرینک عینی در. معلوم
در که اسکی ویکی عرب آدلرینک بیر چوغینک اولرینه بیر
«عبد» سوزیله «غلام» سوزی الحاق اولوب ایکنتمشدر
که اولنک ایله او شخص کیمک قولی، عبدی، غلامی، چاکری،
کوله سی، اولدیغی بلله نیر. بو عبد و غلام سوزلری هاچان
(نه وقت) اورتایه چیخمش ووجه تسمیه لری نه در؟ اوراسی
ایله بیزیم ایشمز یوخدر قوی بو «نکته» نی تاریخ یازانلریمز
آراشدیروب تحلیل ایله سونلر. بو وظیفه دخی اولرک مقدس
وظیفه لرینک بریسی در آنجق بیلر خیاله گلیر که یوخاریده
یازدیقمز کبی فارس لک «بنده» و «چاکر» لری ایله تورک -
لرک «قول» ی عرب آدلرینه الحاق ایدیلن عبد و غلام سوز

(۲) یالاواچ تورکجه پیغمبر دیمکدر که بعضا یالاواچ
بمضاده یلواچ یازمشدر و او جمله دن خاقانی شیروانی قصیده
لرینک برینده یلواچ یازمش «خسرو دوالجلالتین ازمکی
وسلطن» مستحق خلافتین - ازیلواچ تنگری» وها بیلر
اسکی تورکمن کتابلرینده یالاواچ یازیلدیغی کبی چالیش -
تورکلریده یالاواژ دیوب دوریرلر (سلمان)

qulu¹⁰, Nəzərqulu, Məxdumqulu, Ələmqulu, Tuğqulu, Abasqulu ta illa maşallah...

Heyf olsun ki, bu məqaləçigəzi düşündüyüm gibi yazmaq mənə mümkün olmadı və bir çox sözləri düyümləyə-düyümləyə üstü örtülü deyib keçdim. Lakin müxtəsər vəch ilə olsa da bu mətləbi yazmamış keçə bilməyəcəyəm. O mətləb də budur ki: Adlarımıza əsri-cəhalətdə sitayiş edilən “büt”lərin və yenə əsri-səadəti dərk etməyən və yaxud dərk edib də dini-islami qəbul etməyən bütperəst ərəblərin adları qarışmış ki, ata-babamızın səhlənkarlıqlarından o adlar ilə öz məsum balalarını adlandırmaq bığarələri onlara da qulluq etməyə məcbur etmişlər. Biz o adlardan burada məhz bir “səbəb”ə görə zikr etmək istəmədik. Fəqət etiraz edən olsa dəlillərimizi “Açıq söz” vasitəsilə deməyə hazırıq.

Yuxarıda şairlərimizin də ərəb, fars qulları, əsirləri olduqlarını demişdik. Lakin şerdə işlətdikləri təxəllüslərində sırf ərəb-fars lüğətlərindən götürdüklerini aydınlatmamışdıq. Təəssüf olsun ki, təxəllüslərdə də Qulam, Əbd, Çakər hətta Əbdin cəmi olan İbad və habelə balaca qulcuğaz mənasını ifadə eləyən “ubeyd” kəlməsini dəxi istemal etməkdən çəkinməmişlər. “Azərbaycan tarixi-ədəbiyyatı” ilə uğraşanlar neçə-neçə bu təxəllüslərdə olan şairlərin kəlamlarına təsadüf etməkdədirlər.

Mərhum “Mirzə Məhəmməd Rza Təbrizi” Azərbaycanın mümtəz ürfə və ümərəsından olduğu halda yenə nədənsə təxəllüsünü “Bəndə” ixtiyar etmişdir. “Çakər” təxəllüsləri isə imdinin özündə də vardır və habelə Şah Abbasın dərbar şairi olan türk Həsən bəyin təxəllüsü o qədər yaraşıqsız, əksik təxəllüsdür ki, insan yazmağa da həya eyliyor. Bütün (təzkirə) müəlliflərinin yazılarına inanmaq olarsa Həsən bəy gibi şux-təb və şirin kəlam şairin təxəllüsü Səg (it) imiş. Hələ Həsən bəy bir mərhəməti-şahanə olaraq başqa “Səg təxəllüs şairlərindən” seçilmək üçün Şah Abbas tərəfindən “Səg livaləd” deyərək bir ləqəb dəxi əta olunmuş idi. Bu mətləbi “Atəşgədə” müəllifi Hacı Lütəlixan “Azər” təxəllüsü Ş. Sami bəy dəxi təsdiq edirlər. Biz Həsən bəyin şeirlərini görməsəydik çox ola bilərdi ki, ona isnad verilən təxəllüsə də tezliklə inanmaya idik. Ama imdi qəbula məcburuq. Balada məzkur müəlliflərin yazmalarına görə Həsən bəy bir gün dərbara gəlib Şah Abbasın ova getdiyini

10. İmam dəxi bu mənaya qərrib olub pişnamaz mənasıdır. Sultanaş-şüəra Füzuli Bağdadi bir kəlamda buyurur: “Fəqihə sanma sadiq müftünün gövlünə feil etmə, İmamı bilme aqıl ixtiyarın ona tapşırma” Salman.

öyrəndiyindən axşama bu beyti təməllüq üçün yazıb şaha təqdim edər.

*“Səhər amadəm bequyət beşikar rəfte budi
To ke “səg” nəbərde budi be çekar rəfte budi”*

Ədəbiyyatımızda bu cür beytlər az deyildir. Hənüz “məcmueyi-əşəri” çap olunmamış bir Azərbaycan türk şairinin kəlamlarında da buna oxşar və lap bu ruhda yazılmış bir beyt vardır ki, eynən yazıram:

*“Dut bəni kuyində boynu bağlı itlərdən hesab
Hansı it kuyində bən tək böylə əfqan eyləmiş”*

Bundan başqa yenə bir məşhur zəbərdest şairlərimizdən ...in bunlara bənzər bir beyti xatirimizdədir.

*“Təqsim edəndə itlərinə süfrə-süfrə nan,
Hər ruz bəxş edə bana bir parə, qanəyəm”*

Yadıma gəlir ki, təxminən il yarım bundan əqdəm Bakıda nəşr olunan “Kaspi” qəzetəsində bir balaca xəbər yazılmış idi. O balaca xəbər də bu idi ki, Bakının adi kanduktorlarından (İzmayılof) familiyalı bir şəxs bələdiyyə rəisi (Biç) cənablarına ərizə yazıb və etdiyi kanduktorluğundan da istefa vermiş idi. O zaman İzmayılof öz istefasına bunu dəlil göstərmiş idi ki: Bələdiyyə əzalarından olan Ulyanski ona hini-mükəlimədə “sən” deyərək xitab etmiş və bu xitab isə onun üçün ən böyük təhqirdir. Bələdiyyə rəisi dəxi İzmayılofun ərizəsini haqlı sandığından Ulyanskiyə bir yerli-yatqılı bitik (məktub) yazıb bundan sonra “sən” kəlməsini tərək edib onun yerinə “siz” sözü işlətməyini tövsiyə etmiş idi. Deməli adi bir kanduktor öz şərəfini mülahizə eləyib özünə sən xitab edilməyə razı olmadığından ərizə verib istefaya çıxır. Amma biz hər yerdə öz-özümüzü əskildib dəyər-qiyəmətdən salırıq və hər kəs ilə danışanda qulunuz, nökrəiniz, çəkəriniz, bəndəniz, əbdiniz, qulamınız deyərək yaltaqlıq edirik və hini-təkəllümdə (ayıb olmasın uşaqların anası) deməklə ədəbli (?) olduğumuzu göstəririk. Cigər guşə olan övladımızı birisi bizdən soruşduqda “qulbəçəniz”, qız olsa “kəniziniz” deyib kiçilirik. Söz yox ki, bunların hamısını özümüz törədib və bu əksik günlərə düşməyimizə də yenə özümüz bəis olmuşuq. Təmkin və vüqarlı şəxsləri forslu, təkəbbürlü hesab edib yaltaqçıları isə şikəstə-nəfs, təvazölü sanmışıq. Yəqindir ki,

öğrendikdən sonra ona yaranmaq üçün aşağıdakı beyti yazıb akşama Şah'a təqdim eder:

*“Seher amadəm bekuyet beşikar rəfte budi
To ke “seg” neberde budi, beçe kar rəfte budi”⁹⁸*

Edebiyatımızda bu tür beyitlər hiç de az dəğildir. Hənüz şiirler mecmuâsında basılmamış bir Azərbaycan Türk şairinin kəlamlarında da buna benzer və tam bu ruhla yazılmış bir beyit vardır ki, aynen yazıyorum:

*“Dut bəni kuyinde boynu bağlı itlərdən hesab
Hansı it kuyinde bən tək bele Afğan elemiş”⁹⁹*

Bundan başqa yinə məşhur usta şairlərimizdən birinin bunlara benzer bir beyti xatirimizdədir:

*“Təqsim edəndə itlərinə süfrə süfrə nan,
Hər ruz bəxş edə bana bir parə, kaniyim.”¹⁰⁰*

Hatırlarım, təxminən bundan bir buçuk yıl əvvəl Bakı'da nəşrolunan “Kaspi” qəzetəsində kiçik bir xəbər yazılmışdı. O kiçik xəbər də, Bakı'da çalışan orta sınıf memurlarından İsmayilov soyadlı şahis, belediye reisine dilekçe yazıb memurluğundan istifa etmişdi. İsmayilov, istifasının gerekçesini şöyle açıklamışdı. Belediye âzâlarından olan Olyanski konuşma esnasında ona “sen” diye hitap etmesini kendisine yapılmış bir hakaret olarak saymışdı. Belediye reisi de İsmayilov'un dilekçesini haklı bulup Olyanski'ye yerli yerinde bir mektup yazarak bundan sonra “sen” kelimesi yerine “siz” sözünü kullanmasını tavsiye etmişdi. Sade bir memur onurunu koruyarak kendisine sen diye hitap edilmesini kabul edemediğinden istifa ettiğini görüyoruz. Biz her yerde kendi değerimizi düşürüp herkesle konuşurken “kulunuz, köleniz, bendeniz, abdiniz, gulamız” diye yaltaklık ediyoruz, ama konuşma esnasında ayıb olmasın diye hanımımızdan çocukların anası diyerek güyâ edebli (?) olduğumuzu gösteriyoruz. Birisi ciğerparemiz olan evladımızın hâlini hatırlını sorduğu zaman “gülbeçəniz”; kız olsa “keniziniz” diyerek küçültüyoruz. Bunların hepsini kendimiz türetilmiş ve bugünlere düşmemize de yine kendimiz sebep olmaktayız. Temkin ve vakarlı şahısları kibirli ve kendini beğenmiş, yaltakları ise mütevazı sanmışız. Şimdi bizi bugünlere düşüren köleliktir.

98. Sabah senin hanene geldim ama gitmişsin. Sen ki, it götürmemişsin hangi iş peşine gittin.

99. Benin evinde boynu bağlı köpeklerden sen, Evinde hangi köpek benim gibi feryad etti ki?

100. Köpeklere sofraya dolu ekmeğe sunarken, Her gün bana vereceğin bir parçaya da razıyım

kulu⁹⁷, Nazarkulu, Mahdumkulu, Âlemkulu, Tuğkulu, Abbaskulu daha var maşallah...

Yazık ki, bu makaleciği düşündüğüm gibi yazmaq mümkün olmadı və birçok sözü düğümleye düğümleye, üstü örtülü söyleyip geçtim. Sözün kısası, bu şekilde olsa da bu konuyu yazmadan geçemeyeceğim. O konu da şudur ki; adlarımıza cəhəlet döneminde tapılan “put”ların yinə İslam'ın saâdet çağını anlamayan vəyahut anlayıb da İslâm Dini'ni kabul etməyən putperəst Arapların adları karışmış, atalarımızın ihməindən o adlarla kendi məsum çocuklarını adlandırmaq çaresiz çocukları da kulluq etməyə məcbur etmişlər. Biz o adlardan burada sırf bir sebebe görə bahsetmək istəmədik. Fəqət itiraz edən olursa delillərimizi açıq sözlüklə söyləməyə hazırız.

Yuxarıda şairlərimizin de Arap və Fars edebiyatının esiri olduqlarını ifadə etmişdik. Bununla birlikdə şiirde kullandıkları mahlaslarını da sırf Arap-Fars lüğətlərindən aldıklarını ortaya koymuştuk. Malesef, mahlaslarında da gulam, abd, çaker, hətta “abd”ın çoğulu olan “İbad” hətta küçültmə, “âciz kulcağız” anlamına gələn “ubeyd” kəlməsini də kullandıktan çəkinməmişlərdir. “Azərbaycan Tərihi kaynaklarıyla” məşğul olanlar nice şairin şiirlerinde bu təhəllüslərə yəni lakaplara təsadüf etməkdədirlər.

Mərhum “Mirzə Mehəmməd Rza Təbrizi” Azərbaycan'ın seçkin, məşhur âlim və idarəcilerindən olduğu halda nədənsə kendinə “bende” mahlasını almışdır. “Çaker” (bende-kul) anlamındaki mahlaslar isə, şimdi də vardır. Şah Abbas'ın ən yəkin şairi olan Türk Hasan Bey'in mahlası o kadar yəkişiksiz, kusurlu bir mahlasdı ki, insan yazmaya da utanıyır. Bütün biyografi müəlliflərinin yazılarına baktığımızda, Hasan Bey gibi açıq tabiatlı və tətli sözlü bir şairin mahlasının “seg”(it) olduğunu görürüz. Şahane bir lütuf olaraq başqa “seg” mahlaslı şairlərdən ayrılısın diye Şah Abbas tərəfindən Hasan Bey'e “seg li-veled”(Veled'in iti) diye bir lâkap da ihsan edilmişdi. Bu konuyu “Atəşgədə” müəllifi Hacı Lütəlihan “Azər” mahlasıyla Ş. Sami Bey də təsdiq etməkdədir. Biz Hasan Bey'in şiirlərini görməsəydik belki də, ona isnad edilən mahlasa inanmayacaktıq. Şimdi qəbul etmək məcburiyyətindəyiz. Yuxarıda anılan müəlliflərin yazdıqlarına görə, Hasan Bey bir gün saraya gəlir Şah Abbas'ın avə gittiğini

97. İmamdəki bu mənaya karib (yəkin) olup pişnamaz mənâsıdır. Sultaniş-Şüəra Fuzuli Bağdadi, bir kəlamda buyurur:

“Fəkihi sanma sadiq müftünün kəvlinə fi'l etmə, İmamı bilme âkil ixtiyarın ona tapşırma” (Salman)

او گرنديگنسدن آخشامه بوييتي تملق ايچون يازوب شاهه
تقديم ايدر .

«سحر آدم بکویت بهشکار رفته بودی

تو که «سک» نبرده بودی بچه کار رفته بودی»

ادبیاتمزه بوجورینتلر آزد گلدر. هنوز «مجموعه اشعار» ی
چاپ اولونماش بر آذربایجان تورک شاعرینک کلاملرینده ده
بوگا اوخشار ولای بوروحده یازیلماش بریت واردر که عینا
یازیرام.

«دوت بنی کویگده بوینو باغلو ایت لردن حساب

هانی ایت کویگده بن تک بیله افغان ایلماش»

بوندن باشقه ینسه بر مشهور زبردست شاعرلرمزدن
... ک بونلره بگزدر بریتیی خاطر مزده در .

«تقسیم ایدنده ایت لرینه سفره سفره نان

هر روز بخش ایده بگا بر پاره قانم»

یادیمه گلیر که تخمینا ایل یاریم بوندن اقدم باکوده نشر

اولونان «قای» غزته سنده بر بالاجه خبر یازیلماش ایدی.

اوبالاجه خبرده بو ایدیکه باکونک عادی قوندوق تورلریندن

(ایزما ئیلوف) فامیلیالی بر شخص بلدییه رئیس (بیج) جناب لرینه

عریضه یازوب وایتدیگی قوندوق تورلغسده نده استعفا ویرمش

ایدی. اوزمان ایزما ئیلوف اوزاستعفاسنه بونی دلیل گوسترمش

ایدیکه: بلدییه اعضا لریندن اولان (اولیانسکی) اوگا حین

مکلمه ده «سن» دییه خطاب ایتمش «وبو خطاب ایسه اونک

ایچون اک بویوک تحقیردر. بلدییه رئیس دخی ایزما ئیلوفک

عریضه سنی حقی صاندیغندن (اولیانسکیه) بریرلی یاتاقلی

یتیک (مکتوب) یازوب بوندن سوگرمه «سن» کلمه سنی ترک

ایدوب اونک یرینه (سین) سوزی ایشتمه گنی توصیه ایتمش

ایدی. دیمه لی عادی بر قوندوق تور اوزشرفنی ملاحظه ایلوب

اوزینه سن خطاب ایدیلیمه راضی اولمادیغندن عریضه ویروب

استعفا یه چیقیر. اما بز هریرده اوز اوزیمزی اسکیلدوب

دگر قیمت دن صایریق وهر کس ایله دانیشانده قولگزم، نو کرگزم،

چاکرگزم، بنده گزم، عیدگزم، غلامگزم دییه یالتاقلق ایدیریک

وحین تکلمده (غایب اولماسین اوشاقلرک آناسی) دیملکه

ادبای (؟) اولدیغیزی گوستریریک. جگر گوشه اولان اولاد میزی

برسی بزدن صوروشدیقه ده «قول بجه گزم؛ قیز اولسه کنیز گزم»

دیوب کیچیلیریک. سوز یوقکه بونلرک هاموسنی اوزیمز تورده دوب

وبو اکسیک گونلره دوشمگزمده ینه اوزیمز باعث اولمشیق.

تمکین ووقارلی مخصصری قورسلی، تکبرلی حساب ایدوب

یالتاقچیلری ایسه شکسته نفس، تواضعلی سانشیق. بقین در که

قولی، ندر قولی، نظر قولی، مخدوم قولی، علم قولی، توغ قولی،
عباس قولی تالا ماشاء الله...

حیف اولسونکه بو مقاله جنازی دوشوندیگم کبی یازماق

مکا ممکن اولمادی وبرچوق سوزلری دوگومله یه. دوگومله یه

اوستی اورتولی دیوب کیچدییم. لاکن مختصر وجه ایله اولسه ده

بو مطلبی یازماش کیچه بیلیمه جگم. او مطلب ده بودر که:

آدلریمزه عصر جهالنده ستایش ایدیلن «بت» لرک وینه عصر

سعادت ی درک ایتیمه ی ویا خود درک ایدوبده دین اس-لامی

قبول ایله مین بته رست عربلرک آدلاری قاریشوبکه آتابا بامزک

سهلنکار لیکلریندن او آدلرایله اوز معصوم بالالارینی آدلاندیروب

بیچاره لری اوللرمده قوللوق ایلیمکه مجبور ایتمشلر. ییز

او آدلردن بوراده محض بیر «سبب» ه گوره ذکر ایتمک

ایسته مدیک. فقط اعتراض ایدن اولسه دلیلریمزی «آحیق سوز»

واسطه سیله دیلمکه حاضر یک.

یوخاریده شاعرلریمزکده عرب فارس قوللری اسیرلری،

اولدیقلرینی دیمشدیک لاکن شعرده ایشله تدیکاری تخلص-

لرینده صرف عرب فارس لغت لریندن گوتوردیکلرینی آیدین-

لاتمامش دیق. تاسف اولسونکه تخلصلرده ده غلام، عبد

چاکر، حتی عبدک جمعی اولان عباد وها بیله بالاجه قول جفا ز

معناسنی افاده ایلین «عبید» کلمه سنی دخی استعمال ایتمگدن چکنمه مشر

«آذربایجان تاریخ ادبیات» ی ایله اوغراشانلر نیچه نیچه بوتخلصلرده

اولان شاعرلرک کلاملرینه تصادف ایتمکده درلر،

مرحوم «میرزا محمد رضى تبریزی» آذربایجانک ممتاز

عرفا و امراسندن اولدیغی حالده ینه ندسه تخلصنی «بنده»

اختیار ایتمشدر. «چاکر» تخلصلرایسه ایمدینک اوزینده ده

واردر وها بیله شاه عباس ک دربار شاعری اولان تورک

حسن بکک تخلصی اوقدر یاراشیق سز اکسیک تخلصدر که انسان

یازما غده حیا ایلور. بوتون (تذکره) مؤلفلرینک یازیلرینه

اینانماق اولارسه حسن بکک کبی شوخ طبع وشیرین کلام شاعرک

تخلصی «سک» (ایت) ایمش. هله حسن بکه برمرحمت شاهانه

اولارق باشقه «سک تخلص شاعرلردن» سچیلیمک ایچون^{۲۳}

شاه عباس طرفندن «سک لونده» دییه بر لقب دخی اعطا

اولونمش ایدی. بومطلبی (آتشکده) مؤلفی حاجی لطفعلی خان

«آذر» تخلص ایله ش سامی بک دخی تصدیق ایدیرلر.

بیز حسن بکک شعرلرین گورمه سیدیک چوق اولایله ردی که

اوگا اسناد ویریلن تخلصده تیزلک ایله اینانیه ایدیک. اما

ایمدی قبوله مجبور یق. بالاده مذکور مؤلفلرک یازمالرینه

گوره حسن بک برگون درباره گلوب شاه عباسک آوه گیتدیگنی

bizi bu günlərə salan qulluqdur. Qul olan şəxsdən də bundan artıq bir iş gözləmək olmaz.

Keçənlər keçib gələcək qeydinə qalib artıq türk olduğumuzu etiraf etməliyik. "Qulluq" ləkəsini adlarımızdan silib uşaqlarımıza gözəl-gözəl türk adları qoyub özlərini də türk ruhunda bəsləməliyik. Bunlar hamısı türk adlarıdır ki, get-gedə xalqımız tərəfindən unudulmaqdadır: Ay xan, Gün xan, Dağ xan, Dəniz xan, Göy xan, Yulduz xan, Tur xan (Mümtaz deməkdir), Batır xan, Gümüş xan, Oğuz xan, Laçın bəy, Tərən bəy, Doğan bəy, Turqut bəy, Uğurlu bəy, Uzluq bəy, Qara bəy, Aydın bəy, ildırım bəy, Ağsunqur, Ağca, Ağa, Xanlar, Bəylər, Qaplan, Arslan, Qaraş, Qızıl Arslan, Qaya bəy, Ağalar, Daşdəmir, Özdəmir, Qılınç, Baysonğur, Adıgözlər, Oruç, Yolbars (şir), İlhan, Qaragöz, Qaraxan, Qutluğ, Yoldaş, Tanrıverdi, Qoşun, Orduhan ilax. Bizim bu gözəllikdə adlarımız ola-ola daha nə vacib olubdur ki, ərəbdən, farsdan ad borç ala. Doğrudur dörd-beş ildən bəridir ki, adlarımıza bir neçə gözəl adlar qarışdırıb yeniliyə rəğbət göstərmişik. Amma nə etməli ki, onların özü də ərəb adlarıdır. Bənim aqlım kəsmir ki, dünyada bir ərəb tapılsın ki, ərəb adını kənara tullayıb və övladına da götürüb türk adı qoysun və yenə inana bilmirəm ki, bir fars şairi öz ana dilində birçə fərd yazmıyıb amma türk dilində bir böyük divan bağlasın. Və heç xəyalıma gəlmir ki, bir gürcü arifi erməni dilində yazılmış bir əşar oxuyub başlasın tərif eləməyə ki, bax bizim şairimiz nə gözəl şer deyib, amma biz belə deyilik. Kim bizim üzümüzə xoş baxsa onun yolunda var-yoxumuzdan keçərik və necə ki, bu çağacan da keçmişik. Vəqtdir ki, gözümüzü açıb diqqət ilə ətrafımıza tamaşa eləyək, sellər, yağışlar islada bilmədiyi səhraların bəşər qanı ilə bol-bol suvarılıb lehməliyinə döndüyünü düşünək. Tarixdə "Söhrab"ın "Rüstəm" qabağına çıxarıldığını oxuduqda təəccüb edirik. Amma imdi milyon-milyon rüstəmlərin söhrablar əllərində doğrandıqlarını nəzərə alırıq, tarixlərdə misli görünməmiş olan bu aləm-şümül dava söz yox ki, qulluqdan xilas olmaq üçün edilir. Analar övladlarından, xanımlar kişilərindən, bacılar qardaşlarından, pullular pullarından, qəhrəmanlar canlarından məhz qulluqdan

azad olmaqdan ötrü keçirlər. Biz də bu qulluqdan azad olmaq üçün var qüvvəmiz ilə çalışmalıyıq, qulluq bizim izzətinəfəsimizə toxunub qeyri azad millətlər yanında başı aşağı və xəcalət edir, ağalar ilə yan-yanaşa oturmaq üçün (ağa) olmalıyıq, yoxsa sədrə göz dikmiyib yenə dəhlizdə boynu burulu durmalıyıq. Vəqtdir ki, qulluq adını rədd eləyib ağalıq eləməyə olan qabiliyyətimizi göstərək. Necə ki, bir fars şairi deyir:

"Naqabil əst anke be mətləb nəmərəsəd
Vər nə zəmana dər tələbi mərəd qabil əst"

Aşqabad, 12 fevral,

Salman Məhəmməd Əmin oğlu Turxan

Cılxa (sırf) Türkçə Düzülmüş Düzmə (Mənzumə)

Göyərdi şillələnəkdən yüzümüz göy qədəklər tək,
Döyülməkdən qabıq qoyduq döyülmüş mərciməklər tək.

Əzildik yumruq altında üyündük narın olduqca,
Nədənsə keçməmiş gözədən atıldıq "cod" kəpəklər tək.

Ağappaq inci tək dişlər vurulmaqdan ağızlara,
Boyandı gündə al qanə qızarmış çiyləklər tək.

Yerə gözədən düşən yaş tək gözündən "ər"lərin düşdük,
Gərək yer tutsun "arvad"lar göz içində bəbəklər tək.

Kəsilsə qol-budağımız, kəsilməz kökümüz kökdən
Qırıldıqca boy atıb biz budaqlannıq tənəklər tək.

Ayaq altında qaldıqca dəyərdən düşmərik, Turxan,
Qızıl topraqdan qalxıb çıxar başa pərəklər tək.

Aşqabad, 12 fevral 1917 Turxan

Ağarılan Dişlər

Bir tarixdə iki məktub aldım. Birini Şuşa realnisini bu yıl bitirəcək bir mütəəllim; digərini

Kul-köle olan şahıstan da bundan fazla bir iş beklemek hayaldır.

Geçən geçti, gelecekte artık Türk olduğumuzu itiraf etməliyiz. "Kölelik" lekesini adlarımızdan silip çocuklarımıza güzel güzel Türk adları koymalı, kendilerini de Türklük ruhunda beslemeliyiz. Bunların hepsi Türk adlarıdır. Git-gide halkımız tarafından unutulmaktadır: Ayhan, Günhan, Takhan, Denizhan, Gökhan, Yıldızhan, Turhan (seçkin demektir), Batırhan, Gümüşhan, Oğuzhan, Laçınhan, Terlan bey, Tuğan bey, Turgut bey, Uğurlu bey, Özleg bey, Kara bey, Aydın bey, Yıldırım bey, Aksenger, Ağca, Ağa, Hanlar, Beyler, Kaplan, Arslan, Karaş, Kızıl Arslan, Kaya bey, Ağalar, Taşdemir, Özdemir, Kılıç, Baysungur, Adıgüzel, Oruç, Yolbars (Aslan), Elcan, Karagöz, Karahan, Kutluğ, Yoldaş, Tanrıverdi, Koşun, Orduhan gibi... Bizim bu güzelliğe adlarımız varken niçin Arap'tan, Fars'tan ad alalım. Doğrudur; dört-beş yıldan beri, adlarımıza bir kaç güzel adlar karıştırılıp yeniliğe ilgi göstermişiz, ama onlar da Arap adlarıdır.

Bir Arabın kendi adlarını bir kenara bırakıp çocuğuna türk adı koyabileceğine, Fars şairinin ana dilinin bırakıp Türk dilinde, büyük bir dîvân kaleme alabileceğine inanmıyorum. Hayal edebilir misin bir gürcü müellifi, ermenice yazılmış bir şiir okuyup ve "Bak, bizim şairimiz ne güzel yazmış" diye onu övsün!.. Oysa biz yüzümüze gülünin yolunda her şeyimizi feda edebiliriz.

Gözümüzü açıp dikkatle çevremize bir göz atalım; bir zamanlar sellerin, yağışların ıslatamadığı çöllerin beşer kanı ile bol bol sulanıp bataklığa döndüğünü düşünelim. Tarihte Zöhrab'ın Rüstəm'in huzuruna çıkarıldığını okuyunca şaşırırız. Günümüzde isemilyonlarca Rüstəmlərin Zöhrabların huzurunda eğildiklerini hiç düşünmeyiz. Tarihte benzeri görülmemiş olan bu evrensel dâvâ, kölelikten kurtulmak için güdülür. Analar evlatlarından, hanımlar kocalarından, bacılar kardeşlerinden, zenginler mallarından, kahramanlar canlarından sırf kölelikten

kurtulmak için fedâ ederler. Biz de bu kölelikten kurtulmak için var gücümüzle çalışmalıyız. Kölelik bizim onurumuza dokunuyor. Henüz bağımsızlığını kazanamamış milletler içinde bulundukları bu durumdan utanç duymaktadırlar. Ağalarla yan yana oturmak için ağa olmalıyız, başa göz dikmezsek ayak olmak durumunda kalır ve boynu bükük bekleriz. Kölelik adını red edip ağalık yapma kabiliyetimizi gösterelim. Fars şairinin dediği gibi:

"Nâkabil est anke be metleb nemiresed
Ver ne zamane der taleb merd kabil est"

Aşqabad, 12 Şubat,

Salman Mehmed Emin oğlu Turhan

SİRF TÜRKÇE DİZELER (Manzûme)

Görərdi şillənəkdən yüzümüz gök kadehler tek¹⁰¹
Dövülməkdən kabuk koyduq dövülmüş mercimekler tek.
Əzildik yumruk altında ögündük nârin oldukça
Nedənsə keçməmiş gözədən atıldıq cud kepekler tek.

Ağ appak¹⁰² inci tek dişlər vurulmaktan ağızlara
Boyandı günde al kana kızarmış çiğlekler tek.
Yere gözədən düşən yaş tek gözündən "er"lərin düşdük
Gerek yer tutsun arvadlar göz içinde bebekler tek.

Kesilse kol budağımız kesilməz kökümüz kökten
Kırıldıkça boy atıp biz budaklandık tenakler tek.

Ayak altında kaldıkça dəğərdən düşmərik, Turhan
Kızıl topraktan kalkıp çıxar başa pəreklər tek.

Aşqabad, 12 Şubat 1917 Turhan

AĞARAN DİŞLER

Bir gün iki mektup aldım. Birini Şuşa Realni məktəbini bu yıl bitirəcək bir talebe; digərini

101. Gibi.

102. Bembəyaz.

بزی بوگونلره سالان قوللقدیر. قول اولان شخصدنده بولدن
ارتق برایش گوزلمک اولماز.

کچنلر کیچوب گله جگک قیدینه قالوب آرتق تورک اولدیغیزی
اعتراف ایتمه لی یك. «قوللیق» لکهنی آدلریمزدن سیلوب
اوشاقلاریمزه گوزل - گوزل تورک آدلری قویوب اوزلرینیده
تورک روحنده بسله ملی یك. بونلر هاموسی تورک آدلریدر که
گیت گیده خلغمز طرفندن اونودیلمقدیر: آی خان، گون خان،
طاغ خان، دگزر خان، گوک خان، یولدوز خان، تور خان،
(ممتاز دیمکدر) باطر خان، گومش خان، اوغوز خان، لاجین یك،
طرلان یك، طغان یك، طورغود یك، اوغرلویک، اوزلغ یك،
قرا یك، آیدین یك، ایلدیرم یك، آق سنفر، آغجه، آغا، خانلر،
بگلر، قاپلان، آرسلان، قاراش، قیزل آرسلان، قایابک، آغالار
داش دیمیر، ئوز دیمیر، قیلنج، بایسنقر، آدی گوزل، اوروج،
یولبارس (شیر) ایلیخان، قاره گوز، قاره خان، قوتلوغ،
یولداش، تاگری ویردی، قوشون، اوردوخان، الخ. بزی
بو گوزل لکده آدلاریمز اول - اول داهانه واجب اولوبدر که
عربدن، فارسدن آد بورج آلاق. دوغردر دورت بش ایلدن
به ریدر که آدلاریمزه یر نیچه گوزل آدلار قاریشیدروب یکی لیگه
رغبت گوستره شیک. اما نه ایتمه لی که اونارک اوزی ده عرب
آدلاریدر. بنم عقلم کسمیر که دنیاده بر عرب تاپیلسونکه
عرب آدینی کناره تولیوب و اولادینسه ده گوتوروب تورک آدی
قویسین وینه اینانا بیلیمیر که بر فارس شاعری اوز آنادیلنده
برجه فرد یازمیوب اما تورک دیلنده بر بویوک دیوان باغلا سین.
وهیچ خیالیمه گلیمیر که بر گورجی عارفی ارمنی دیلینده
یازیلش بر اشعار اوخویوب باشلا سین تعریف ایلمگه که باخ
بزیم شاعریمزه نه گوزل شعر دییوب، اما بزیله دگل ایک
کیم بزیم اوزیمزه خوش باخسه اونک یولنده وار یوخیمزدن
کچهریک ونجه که بو چاغه جن ده کیچمه شیک. وقتدر که گوزیمزی
آچوب دقت ایله اطرافمزه تماشا ایله ک، سیلر، یاغیشلر ایسلاده
بیلیمه دیگی صحرالرک بشر قانی ایله بول - بول صوواریلوب
لهمه لیگه دوندیگنی دوشونه ک. تاریخده «سهراب» ک «رستم»
قاباغنه چیخاریلدیغنی اوخودیقده تعجب ایدیری یك. اما ایمدی
ملیون ملیون رستم لرک، سهراب لر اللرینده دوغراندیقارینی
نظره آلمیریق، تاریخدره مثلی گورونمه ش اولان بو عالم
شمول دعوا سوز یوقکه قوللقدن خلاص اولماق ایچون
ایدیلیر. نالار اولادلریندن، خانلر کشیلریندن، باجیلر قارداش
لاریندن، پولیللار پوللاریندن، قهرمانلار جانلاریندن محض
قوللیقدن آزاد اولمقدن اوتری کچیرلر. بزده بو قوللیقدن

آزاد اولماق ایچون وار قومه مزایله چالشمالی یق، قوللیق بزی
عزت نفسمزه توخونوب غیر آزاد ملتلر یاننده باشی آشاغه
وخجالت ایدیر، آغالرایله یان یاناشا اوتورماق ایچون (آغا)
اولمالی یق، یوخسه صدره گوز دیکمیوب یته دهلیزده بوینو
بورولی دورمالی یق. وقتدر که قوللیق آدینی ردایلیوب آغالق
ایلمگه اولان قابلیتمیزی گوسترمک. لجه که بر فارس شاعری دییور:

«نا قابل است آنکه بمطلب نمیرسد

ورنه زمانه در طلب مرد قابل است»

عشق آباد ۱۲ فورال محمد امین اوغلی تورخان

جلخا (صرف) تورکجه دوزولمش دوزمه
(منظومه)

گوگردی شیلله نمکدن یوزیمز گوک قدکلر تک
دو گولمکدن قابوق قویدیق دو گولمش مرجمکلر تک

نه زیلدی یومروق آلتنده اوگیندی نارین اولدیقجه
ندنسه کیچمه مش گوزدن آتیلدیق «جود» کپه کلر تک

آق آپیاق اینجی تک دیشلر وورولمقدن آغلرده
بویاندی گونده آل قانه قیزارمش چیکه کلر تک

یره گوزدن دوشن یاش تک گوزیندن «ار» لرک دوشدیک
گرک یردوتسین «آرواد» لر گوز ایچینده به بکلر تک

کسیله قول بوداغیمز کسیلمه ز کوکیمز کو کدن
قیریلدیقجه بوی آتوب بیز بوداقلانلیق ته نکله ر تک

آیاق آلتنده قالدیقجه ده گهردن دوشمه ریک «تورخان»
قیزیل طوپراقدن قالقوب چیخار باشه په رکلر تک

عشق آباد ۱۲ فورال ۱۹۱۷ «تورخان»

آغاریلان دیشلر.

بر تاریخده ایکی مکتوب آلدیم. برینی شوشی
ره آانی سنی بوییل بشیره جک بر متعلم، دیگرینی

Moskva politexnikumuna keçən sənə girmiş bir student göndərmişdi.

Şuşalı mütəəllim yazdığı məktubunu bu cümlələrlə tamam ediyordu:

“... Çoxdan bəri tulladığım ümid sitarəsi yenə qənşərimdəki qara dumanları yarıb paralamaq istiyor. Qarşımda bir işareyi-sual gibi duran şübhələr zail oluyor. “Bir gün gələr -bugünkü şərər afitab olur” həqiqətinə inanmağım gəliyor... əvət inanıyor və inanmaq da istiyor. Lakin qorxuyorum ki, bu saat masamın arxasından bir baş çıxıb, dişlərini bana ağartsın. Acı bir qəhqəhə izhar edərək desin:

- Çocuqsun, aldanıyorsun!!!

Bu məktub bəndə təsviri qeyri-qabil bir fərəh və bir təsir oyatdı. Bir mütəllimin şu yolda məktub yazması, mühitini görərək istiqbalından bir növ tərəddüd və şübhədə bulunduğu, beləliklə el və millət qaygısı çəkdiyi bəni ciddən sevindirdi. Kəndi-kəndimə dedim:

-Əvət sevimli çocuq... aldanıyorsun... Lakin bu aldandığımı, zənn etdiyin tərəfdən, bugünkü şərtlərin yarın günəş gibi parlayacaqları ümidində yanlış olduğunda deyil, bəlkə masanın arxasından çıxacaq ağarılan dişlərin mövcud olduğundandır. Qorxma, kimsə ümidində yanıldığı sana söyləməyə və masanın arxasında girib gizlənməyə cəsarət etməz.

İkinci məktubu açdım. Gördüm ki, moskovlu ustudent kəndisinə yazdığım məktubun cavabında yazıyor:

... Я не могь разобратъ ваще письмо послѣдніе строки написанныя Вами въписме прошу написать мне по русскому.

Yəni: Bən sizin türkcə yazmış olduğunuz məktub² oxuyamadım, xahiş ediyorum ki, bana rusca yazasınız.

Əvvəlki məktubdan hasil etdiyim nəşə bozuldu. Türk oğlu bir türkün, qafqazlı bir igidin, iləridə günəş olacağına ümid bəslədiyimiz bir şərrin bir studentin öz dilini qızarmadan açıqcasına bilmədiyini söyləməsi bəni ağrıtdı. Gördüm ki, şuşalı mütəəllim haqsız deyilmiş... Bu kərə bənim qulağımda acı qəhqəhələr cingildəməyə başladı:

- Aldanıyorsun!!!

Düşünüyür, həm də bu iki məktubun bəndə buraxdığı təsir altında düşünüyürəm. Kəndi-kəndimə diyorum. Doğrudanmı aldanıyuruq? Bu gün kəndilərinə bir şərr nəzərilə baxdığımız çocuqlarımız və məktəblilərimiz yarın günəş olaraq üstümüzə çökən qara dumanları məhv edəcəkləri yerdə əcəba yanar od olaraq bizi və bizliyimizi yaxacaq, məhvmi edəcəklər? Buna inanmaq istəmiyör, ümidimi bəzi küçük şeylərlə qüvvətləndirməyə çalışıram: aşağı sinif əhalimizin, yarım savadlı gənclərimizin içtimai işlərə, milli məsələlərə olan səmimiyyətləri, ümumi fəlakətə qarşı öz qəpik-quruşlarından keçdikləri, hələ ibtidai şəhər məktəbi mütəəllimlərindən birinin qəzetə idarəsinə öz sinif arkadaşlarından toplayıb göndərdiyi üç manat 74 qəpik bir ianə ilə yazdığı məktubu, on binlərlə toplanacağını zənn etdiyi ianələr arasında “bal arısı”

Moskova Meslek Yüksek Okulu'na geçen sənə girmiş bir öğrenci göndermişti.

Şuşalı talebe, yazdığı mektubunu bu cümlelerle tamamlıyordu:

“...Çoktan beri attığım ümit yıldızı önümdeki kara dumanları yarıp yeniden parlamak istiyor. Karşımda bir soru işareti gibi duran şüpheler gidiyor. “Bir gün gelir, bugünkü kıvılcımlar güneş olur” hakikatine inanasmı geliyor... Evet, inanıyorum inanmak da istiyorum. İşte tam o anda, masamın arkasından bir başım çıkıp, dişlerini bana göstererek, acı kahkaha ile:

- Çocuksun, aldanıyorsun!!! Demesinden korkuyorum.

Bu mektup bende tasviri mümkün olmayan sevinç ve neşe uyandırdı. Bir öğrencinin bu yolda mektup yazması, çevresini görerek istikbalinden bir tür tereddüt ve şüphe bulduğu ve millet kaygısı çektiğini görmek, beni gerçekten sevindirdi. Kendi kendime dedim:

-Evet, sevimli çocuk... Aldanıyorsun... Lâkin bu aldandığımı, zannettiğin şey bugünkü şer gibi görünen şeylerin yarın güneş gibi parlayacakları konusunda beslediğin ümit değil yanlış olan belki de masanın arkasından ağarmış dişlerin çıkacağını düşünmendir. Korkma, kimse ümidinde yanıldığını sana söylemeye ve masanın arkasına gizlenmeye cesaret edemez.

İkinci mektubu açtım. Gördüm ki, moskovalı öğrenci ona yazdığım mektubun cevabında,

... Я не могь разобратъ. Ваще письмо послѣдніе строки написанныя Вами въписмь прошу мне по русскому.

“Ben sizin Türkçe yazmış olduğunuz mektubu okuyamadım, bana Rusça yazmanızı istirham ederim.”

Evvelki mektuptan aldığım neşe bozuldu. Türkoğlu bir Türk'ün, Kafkaslı bir yiğidin, ileride güneş olacağına ümit beslediğimiz bir kıvılcımın, bir öğrencinin kendi dilini utanmadan açıqça bilmediğini söylemesi beni yaraladı. Gördüm ki, Şuşalı öğrenci haksız değilmiş... Bu kez benim kulağımda acı kahkahalar çınlamaya başladı:

- Aldanıyorsun!!!

Düşünüyürəm, həm də bu iki mektubun bende bıraktığı etki altında düşünüyürəm. Kendi kendime diyorum; gerçekten mi aldanıyuruq? Bugün bir kıvılcım nazarıyla baktığımız okullularımızın yarın bir güneş olarak üstümüze çökən qara dumanları yok edecekleri yerde; ateş olup bizi ve benliğimizi mi yakıp, yok edecekler? Buna inanmaq istəmiyör, ümidimi bəzi küçük şeylərlə ayakta tutmaya çalışıyör. Aşağı sınıf əhalimizin, yarım bilgili gənclərimizin toplumsal işlərə, millî meselelərə olan duyarlılıqları, umumi fəlakətə qarşı kendi harçlıklarından verebildikləri, hele ilkokul öğrencilərindən birinin gazete yönetimine sınıf arkadaşlarından toplayıp gönderdiği üç manat 74 kepek yardımıyla yazdığı mektubu, onbinlerce toplanacağı tahmin edilen yardımlar arasında “bal arısı”

... Я не могъ разобратъ Ваше письмо послѣдніе строки написанныя Вами въ писмѣ прошу написать мнѣ по русскому.

یعنی: بن سزك تور كچه يازمش اولديغكمز مکتوبی اوقویا دادیم، خواهش ایدیورم که بگیا روسجه یازاسگزم.

اولکی مکتوبدن حاصل ایتدیکم نشئه بوزولدی. تورک اوغلی بر تور کک، قاققازلی بر یگیتک، ایلری ده گونش اولاجاغنه امیدبسه دیگزم بر شررک برستودنتک اوز دیلینی قزارمادان آچیقجه سنه ییلمدیگنی سویله مه سی بنی آغریتدی. گوردیم که شوشیلی معلم حق سزد گلمش... بو کره بنم قولاغنده آجی قهقهه لر جنکیلده مکه باشلادی:

- آلدانیورسک !!!

* * *

دوشونیور، هم ده بو ایکی مکتوبک بن ده براقدیغی تاثیر آلتنده دوشونیورم. کندی کندیمه دیورم. دوغریدانمی آلدانیورز؟ بو گون کندیلرینه برشر نظريله باقدیغمز چوجوقارمز و مکتبلی لرمز یلرین گونش اولارق اوستمزه چو کن قارادومان- لری محواید جکاری یرده عجبایانار اود اولارق بزی و بزلگمزی یاقاجق محومی ایده جکار؟ بونا اینانماق ایسته مه یور، امیدیمی بعض کوچوک شیلرله قوتلندیرمکه چالیشورم: آشاغی صنف اهالیمزک یاریم سوادلی کنجلمزک اجتماعی ایشلره ملی مسئله لره اولان صمیمیت لری، عمومی فلا کته قارشو اوز قپک قروشلریندن کچدیکاری، هله ابتدای شهر مکتبی متعلملریندن برینک غزته اداره سنه اوز صنف آرقاداشلاریندن طوپلایوب گوندردیگی اوچ منات ۷۴ قپک بر اعانه ایله یازدیغی مکتوبی، اوز ییگلرله طوپلانا جغنی ظن ایتدیگی اعانه لر آراسنده «بال آریسی»

موسقوا پولتخنیقومنه کچن سنه گیرمش برستودنت گوندرمشدی.

شوشیلی معلم یازدیغی مکتوبنی بو جمله لرله تمام ایدیوردی:

«... چوقدان بری توللادیغم امیدستاره سی ینه قکشیریمده کی قارا دومانلاری یاروب پارلاماق ایسته یور. قارشومده بر اشاره سؤال کبی دوران شبیه لر زایل اولیور. «بر گون گلر - بو گونکی شرر آفتاب اولور، حقیقتنه اینانماغم گلیور... نه وهت اینانیور و اینانماقده ایستیورم. لاکن قورقیورم که بو ساعت ماصه مک آرقاسیندن بر باش چیقوب، دیشلرینی بگا آغار تسین. آجی بر قهقهه اظهار ایدهرک دیسین: - چوجوق سک، آلدانیورسک !!!»

بو مکتوب بن ده تصویری غیر قابل بر فرح و بر تاثیر اویاتدی. بر متعلمک شو یولده مکتوب یازماسی، محیطنی گوره رک استقبالندن بر نوع تردد و شبیه ده بولوندیغی، بویله لکه ایل و ملت قایغوسی چکدیگی بنی جدا سویندیردی. کندی کندیمه دیدیم:

- نه وهت سویملی چوجوق... آلدانیورسک.. لاکن بو آلداندیغک، ظن ایتدیگک طرفدن، بو گونکی شرر لرک یارین گونش کبی پارلایا جقلری امیدینده یا گاش اولدیغکده گل، بلکه ماصه نک آرقاسیندن چیقاجق آغاریلان دیشلرک موجود اولدیغنددر. قورقما، کیسه امیدیکده یا تیلدیغی سگا سویله مکه و ماصه گک آرقاسینده گیروب گیزلنمکه جسارت ایتمز.

ایکنجی مکتوبی آچدیم. گوردیم که موسقوفلی استودنت کندیسنه یازدیغم مکتوبک جوابنده یازیور:

gibi özlərinin iki qətrə bal misalında olan mühəqqər ianələrini görməklə mütəsəlli olduqlarını bildirmələri ümidimdə aldanmadığımı bana öz zəif səs ilə bildirmək istiyordu. Lakin milli bir məsələ müzakirəsi üçün beş-altı doktor, dörd-beş dava vəkili və bir o qədər mühəndis və iki o qədər müəllim və ali təhsil görmüş cavan və ixtiyarlarımızın həp rusca danışmaları, (üzr bədtər əz günah qəbilindən olaraq) türkcə ifadəyi-məram etməkdən aciz olduqlarını üzr gətirdikləri yenə bəni ümitsizliyə düşürdü. Şuşalı müəllimin; masası arxasından çıxıb görülcəyindən ehtiyat etdiyi "ağarmış diş"ləri bən bu kərə məzkur məclisin binası üzərində qəhrəmananə bir vəziyyətdə dayanaraq qəhqəhələr etdiyini görməyə "aldanırırsunuz" sədasını eşitməyə başladım..."

Bən yenə ümidimi qırmaq istəmiyorum. İnsan naümid olmamalıdır diyorum. Küçələrdə dəstə ilə məktəbə gedən qızlarımızı görüb yenə seviniorum. Hesab və təxmin etdikdə anlıyorum ki, yalnız Baküdə istər məktəblərdə, istər xüsusi surətdə evlərdə oxutdurulan qız uşaqlarının sayı doqquz yüzü təcavüz etməkdədir. Hələ bu yıl ətrafdan təhsil məqsədilə Baküyə gəlib Təqiyovun Ünas məktəbində yer bulunmadığından gözü yaşlı bir halda geri qayıtmağa məcbur olan qızların halı dolayısıyla nə qədər də ümidbəxşdir. Oxuyan çox, məktəblər azlıq ediyor. Təbii bu hallar bizim gələcəyimizi bizə təbşir ediyorlar. Artıq ağarılan dişlərdən qorxmayıram. Kəndi-kəndimə deyirəm. Heç bir şey bir halla qalmaz. Bu gün bizdə bir tərəfdən əcnəbiləşmək, öz dilini bilməmək

tərəqqi ediyorsa, milli məktəblərimiz, əski mədrəsələrimiz məhv oluyorsa, digər tərəfdən də milliyyət məsələləri ortaya qonulur, qadınlarımız oxuyur. Onlar bizim ictimai işlərimizə qarışıyır, millət qayğısı ilə məşğul bulunuyorlar. Bizim milliyyətimizi, dilimizi oxumuş gözüaçıq, dünyadan baxəbər gələcəkdə analarımız olacaq qızlarımızı mühafizə edib qoruyacaqlar. Hələ onların cəmiyyətlər təşkil etmələri, fəqir və yoxsul qızların tərbiyələrinə çalışmaları ayrıca bəni fərəhləndiriyordu. Götürüb şuşalı müəllimə yazmaq istiyorum ki, əzizim, vəcəən sən aldanırırsun! Heç bir ağaran dişdən qorxmamalı, heç bir şübhə ümidini qırmamalıdır. Xanımlarımız, bizim get-gedə millətindən və milliyyətindən uzaq düşən doktorlarımızı, advokat, mühəndislərimizi, müəllim və mürəbbiyələrimizi bundan sonra əcnəbiləşməyə buraxmazlar.

Kəməli-şövq ilə həvəslə xanımların tərtib etdiyi müsəmirəyə gediyorum. Qüvvətli bir imanla inanıyorum ki, onların məclislərində özümüzü, özlüyümüzü get-gedə məhv olub aramızdan yox olmağa başlayan milli adətlərimizi görəcəyəm. Lakin burada başqa bir hal görür, bu məclisə yanlış gəlib çıxdığıma inanacağım gəliyor. Zira müsəlman və türk xanımları tərəfindən tərtib ediləcəyini zənn etdiyim bu məclisdə əbədən türk və müsəlmanlıq ruhi görülmüyor, milliyət qoxusu burada duyulmuyor. Musiqi yevropalı, nəzmü-nizam yevropalı, məclisin tərtibatı yevropalı, xanımların və qadınların konuşduqları və hərəkətləri həp yevropalı. Hətta artistlərin oxuduqları belə yevropalı. Türkcə olaraq yalnız türkcə bilməyən bir rus artistinin oxuduğu (Не дюръ санунъ дардюнъ бу не ахызардюръ) vardır.

gibi kendilerinin iki damla bal örneğinde olan ufak yardımlarını görməklə teselli olduklarını bildirmələri, ümidimdə aldanmadığımı bana zayıf sesiyle bildirmək istiyordu. Lâkin millî bir meselenin çözümü için beş-altı doktor, dörd-beş avukat ve bir o kadar mühəndis ve iki o kadar muallim ve yüksek eğitim görmüş genç ve ihtiyarlarımızın həp rusça konuşmaları, -özürü kabahatından büyük isteklerini türkcə ifadə etməkten âciz olduklarını söylemələri beni ümitsizliyə düşürdü. Şuşalı öğrencinin masası arkasından çıkacağını sandığı "ağarmış diş"lərin, meclis binasının üstündə kahramanca durarak kəhkəhalar attığını gördüğümde, bu kez bən "aldanırırsınız" sədasını eşitməyə başladım..."

Ben yine de ümidimi kırmak istemiyorum. İnsan, ümitsiz olmamalı diye düşünüyorum. Sokaklarda grup grup mektebe giden kızlarımızı görüp yine de seviniorum. Düşündüğümde anlıyorum ki, yalnız Bakü'de ister mekteplerde, ister özel olarak evlerde okutturulan kız çocuklarının sayısı dokuzyüzü geçmektedir. Bu yıl çevreden eğitim maksadıyla Bakü'ye gelip Tağıyev¹⁰³in Ünas¹⁰⁴ mektebinde yer bulunmadığı için gözleri yaşlı geri dönməyə mecbur olan kızların halini görmek ne kadar da ümit vericidir. Okuyan çok, mektepler azdır. Tabi bu durum, geleceğimiz için bize müjde vermektedir. Artık ağaran dişlerden korkmuyorum. Kendi kendime diyorum ki, hiçbir şey bir halde kalmaz. Bugün bizde bir taraftan yabancılaşma ve kendi dilini bilmemek

ileri boyuta gitmemeli, milli mekteplerimiz, eski medreselerimiz mahvolmamalı, digər taraftan da millî meselelər ortaya konulmalı, kadınlarımız okutulmalıdır. Hanımlar okuyup bizim toplumsal işlərimizə katılır, halkın dertləri ilə məşğul olur, milliyetini bilip dilini öğrenmiş şəkildə gözü açıq, dünyadan haberdar olurlarsa işte o zaman gelecekte analarımız olacak kızlarımızı muhafaza edip koruyabilirler. Onların cəmiyyət kurmaları, fakir və yoxsul qızların tərbiyələri üçün çalışmaları beni ayrıca sevincdiriyor. Şuşalı talebeye yazmaq isterim ki, yavrucuğum sən aldanırırsun! Ağaran hiçbir diş seni korkutmamalı və hiçbir şüphe ümidini kırmamalıdır. Bu şəkildə yetişən kadınlarımız, gitgide milletindən və milliyetindən uzaq düşən doktorlarımızın, avukatlarımızın, mühəndislerimizin, muallim ve mürebbiyələrimizin yabancılaşmasına izin vermezler.

Hanımların düzenlediği piyeslere büyük bir heyecan ve istekle gidiyorum. Onların meclislerinde kendimizi, benliğimizi yok olup yitmekte olan millî adətlərimizi göreceğimize inancım tamdır. Lâkin burada başqa bir hâl görülmüyor. Zaman zaman acaba yanlış bir meclise mi geldim diye düşünüyorum. Zira Müslüman ve Türk hanımları tarafından düzenleneceğini sandığım bu mecliste asla türk ve müslümanlık ruhu görülmüyor, bazen millet kokusu da burada duyulmuyor. Müziği Avrupalı, örf adətləri Avrupalı, meclisin düzeni Avrupalı, hanımların və kadınların konuşmaları və hərəkətləri həp Avrupalı... Hatta artistlərin söyledikləri şarkılar bile Avrupalı... Türkcə olaraq yalnız Türkcə bilməyən bir rus artistinin söylediği "Nedur senun dardun bu ne ahuzardur" şarkısı var.

سه، ملی مکتبازم، اسکی مدرسه لرمز محو اولیورسه
دیگر طرفدن ده ملیت مسئله لری اورتایه قونولور،
قادیلرمز او قویور. اولر بزم اجتماعی ایشلرمزه
قاریشیور، ملت قایغوسی ایله مشغول بولنیورلر. بزم
ملیتیزی، دیلمزی او قوش گوزی آچق، دنیادن با
خبر گله جکده آنالرمز اولاجق قزلرمزی محافظه
ایدوب قورویاجقلر. هله اولرک جمعیتلر تشکیل
ایتمه لری، فقیر ویوقسول قزلرک تربیه لرینه چالشا
لری آیروجه بنی فرخلندیوریوردی. گوتوروب شوشیلی
متعلمه یازمق ایستیورمکه، عزیزیم واقعا سن آلد-
نیورسک! هیچ بر آغاران دیشدن قورقمالمی. هیچ
برشبهه امیدیکگی قیرمالمیدر. خانلرمز، بزم گیت
گیده ملتدن و ملتندن اوزاق دوشن دوقتورلرمزی
آدووقات، مهندسلرمزی، معلم و مربیه لرمزی بوندن
صو گره اجنبی لشمکه بر اقامازلر.

کمال شوق و هوسله خانلرک ترتیب ایتدیگی
مسامریه گیدیورم. قوتلی بر ایمانله اینانیورم که
اولرک مجلسلرینده اوزیمزی، اوزلکمزی گیت گیده
محو اولوب آرامزدن یوقالمیه باشلایان ملی عادتلر-
مزی گوره جگم. لا کن بوراده باشقه بر حال گورور،
بو مجلسه یا نلش گلوب چیقدیغمه اینانا جغم گلیور.
زیرا مسلمان و تورک خانملری طرفدن ترتیب ایدیه-
جگنی ظن ایتدیگم بو مجلسده ابداتورک و مسلمانلق
روحی گورولمه یور، ملیت قوقوسی بوراده دیولما-
یور. موسیقی یوروپالی، نظم و نظام یوروپالی، مجلسک
ترتیباتی یوروپالی، خانلرک و قوناقلرک قونوشدیقلری
و حرکتلری هپ یوروپالی. حتی آرتستلرک او قو-
دقلری بیله یوروپالی. تور کجه اولارق یالگز
تور کجه بیله-ین بر روس آرتستلرک او قودیفی
(Не дурь санунъ дурдунъ бу не ахузурдуръ
واردر.

کبی اوزلرینک ایکی قطره بال مثالنده اولان محقر
اعانه لرینی گورمکه متسلی اولدیقلرینی بیلدیرمه لری
امیدیمده آلدانما دیغمی بگا اوزضعیف سیله بیلدیر-
مک ایسته یوردی. لا کن ملی بر مسئله مذاکره سی
ایچون بش آلتی دوقتور، دورت بش دعوی و کیلی
وبر او قدر مهندس و ایکی او قدر معلم و عالی تحصیل
گورمش جوان و اختیارلارمزک هپ روسجه دانشما-
لاری، (عذر بدتر از گناه قیلندن اولارق) تور کجه
افاده مرام ایتمکدن عاجز اولدیقلرینی عذر گتور-
دیکاری ینه بنی امیدسزلکه دوشوردی. شوشیلی
متعلمک؛ ماصه سی آرقاسیندن چیقوب گوریه جکندن
احتیاط ایتدیگی «آغارمش دیش» لری بن بو کره
مذکور مجلسک بناسی اوزرینده قهرمانانه بروضعیتله
«ایانارق قهقهه لرایتدیگنی گورمکه» آلدانیورسکز»
صداسنی ایشیتمکه باشلادیم...

**

بن ینه امیدیمی قوماق ایسنه مه یورم. انسان نا
امید اولما مالیدر دییورم. کوچه لرده دسته ایله مکتبه
کیدن قیزلرمزی گوروب ینه سوینیورم. حساب و
تخمین ایتدیگده آگلایورم که یالگز با کوده
ایستهر مکتبلرده، ایستهر خصوصی صورتده
ایولرده او قوتدیریلان قز چوققلرک صانی دوقوز
یوزی تجاوز ایتمکده در. هله بوییل اطرافدن تحصیل
مقصدیه با کویه گلوب تقی یوفک اناث مکتبنده یر
بولونما دیغندن گوزی یاشلی بر حالده گری قایتماغه
مجبور اولان قزلرک حالی طولایسیله نه قدرده
امیدبخش در. او قویان چوق، مکتبلر آزلق ایدیور.
طبعی بو حاللر بزم گله جگمزی بزه تبشیر ایدیورلر.
آرتق آغاریلان دیشلردن قورقمایورم. کندی کندیه
دیورم. هیچ برشی بر حاله قالماز. بو گون بزده بر
طرفدن اجنبی لشمک، اوز دیلینی بیلمه مک ترقی ایدیور

Birisindən bu məclisin hanki cəmiyyət tərəfindən tərtib edildiyini sual ediyorum, mü sahibim dişlərini bana ağardaraq diyor:

- Bu vəçer musulmanski jenski obşevstva tərəfindən pastanavit olunmuşdur.

Həttə bu məclisin böylə olması səbəblərini də anlatıyor. Guya (muslumanski damalar) (azərbaycanski)lıqdan xoşlanmıyorlarmış. Onlara (yevropeyski muzika) daha artıq xoş gəldiyindən böylə yapmışlarmış. Bu dəfə gördüm ki, məclisdəkilərin cümləsi şeytan sifətində hərəsi bir masanın arxasında başlarını çıxarıb dişlərini ağartmaqda, guya bana qarşı gülməkdədirlər.

Bu qədər ümitsizliklər içində yenə bən qorxmayıram. Yenə o şeytanlara etina etmək istəmiyorum. Çünki bən görüyorum ki, bir mütəəllim bizi uçuruma sürükləyən cərəyandan ayrılmış bana bu məktubu yazmış.

“Bir gün gələr - bugünkü şərər afitab olur” həqiqətinə inanmağım gəliyor. Lakin qorxuyorum ki, bu saat masanın arxasından bir baş çıxıb dişlərini bana ağartsın. Acı bir qəhqəhə izhar edərək desin:

-Çocuqsun aldanıyorsun!

Bən də uca səslə diyorum ki:

- Xayır, aldanmıyorsun!!!

Seyid Hüseyn

“**Qardaş köməyi**” diş ağardan şeytanlara cəhənnəm gibi yarar bir topraq işini görən istibdad qaldırıldıqdan sonra

- Xayır aldanmıyorsan! Sözüə inanmamaq əlbəttə mümkün deyildir.

Birisindən bu meclisin hangi cəmiyyət tərəfindən düzenlendiğini soruyordum, dostum bana gülerek diyor:

- Bu vəçer musulmanski jenski obşevstva tərəfindən pastavit¹⁰⁵ olunmuşdur.

Həttə bu meclisin böylə olma səbəplerini de açıqlıyorlar. Güya Müslüman hanımlar Azərbaycan müziğindən hoşlanmıyorlarmış. Onlar avrupaî musiqidən daha fazla hoşlanıyorlarmış. Bu defa gördüm ki, meclisəkilərin cümləsi şeytan görünümündə hər birisi bir masanın arxasında başlarını çıxarıb dişlərini ağartaraq, güya bana gülməkdədirlər.

Bu kadar ümitsizliklər içində yenə de korkmuyorum. Yine o şeytanlara itibar etmək istemiyorum. Çünki gördüm ki, bir talebe bizi uçuruma sürükləyən cərəyandan ayrılmış, bana bu məktubu yazmış.

“Bir gün gelir, bugünkü kıvılcım günəş olur!” həqiqətinə inanasım gəliyor. Lakin korkuyorum ki, o anda masanın arxasından bir baş çıxıb dişlərini bana ağartaraq acı bir kahkaha atarak desin:

- Çocuksun aldanıyorsun!

Ben de yüksek sesle diyorum ki:

- Hayır, aldanmıyorsun!!!

Seyid Hüseyn

“**Kardeş Kömeği**” diş göstəren şeytanlara yarayan cəhənnəmin üzerine serpilen bir toprak gibi gelir.

Zulüm kaldırıldıktan sonra “-Hayır aldanmıyorsun!” sözüə inanmamak, eldə değildir.

105.. Bu gece, Müslüman Kadınlar Cemiyeti tərəfindən düzenlenmiştir.

20-ci Əsrin Qanlı Bir Yadıgarı

Nə matəmdir genə bilməm könül eylər fəqan ağlar!
Bütün səyyarələr, göylər inildər hər məkan ağlar.
Ağaclar, nəhrlər, quşlar, zəmin və asiman ağlar.
Belə suzişli halətdən bu gün cümlə cəhan ağlar!

Əhatə etmiş islamı bu gün bilməm nə vəhşətdir!
Hamı müstəğrəqi-matəm; Nə ruyətdir? Nə möhnətdir?
Bəşər qəlbi deşən bu qanlı məvadə nə vəhşətdir?
Ki əbnayi-vətən həpsi bu müdhiş halə qan ağlar.

Vətən övladı həp məhzun, fəqət nakəslər azadə,
Analar, yavrular ağlar gəzər şu qanlı məvadə.
Xudayi-ləmyəzəl varsa, yetişsin şimdi fəryadə
Zəvəllı yavrular söylər amanu ələman ağlar!

Budur üdvan zülmündən yıxılmış xaneyi-iman,
Bütün əfkəri-milliyət, bütün əmlakımız viran,
Yetimani-vətən məhzun, analar didəsi giryan,
Və izmihlali-islamə bu gün sanki zaman ağlar.

Ədvvün bunca zülmü zərbə vurdu şanlı amalə,
Bizə ancaq təsəlli şimdi qalmış bir quru nalə.
Düşün bir hisslə gör kimlər ağlar böylə bir halə,
Könül ağlar, göz ağlar, aləm ağlar, insi-can ağlar.

İlahi, adiləm deyirsən, elə bir ədlilə divan,
Rəvadır milləti-islam ola al qanına qəltan.
Deşildi qəlbimiz şimdi şəhid olmuş neçə ixvan,
Daha könlüm bu gündən etibarən hər zaman ağlar.

Balaxanı, Əli Mişan.

20'İNCİ ASRIN KANLI HATIRASI

Ne matemdir yine bilmem gönül eyler fegan ağlar!
Bütün seyyareler, gökler inilder her mekan ağlar.
Ağaclar, nehirler, kuşlar, zemin ve asuman ağlar.
Bela süzişli hâletten bugün cümle cihan ağlar!

İhata etmiş İslâm'ı bugün bilmem ne vahşettir!
Hamı müstağrek-i mâtem, ne ru'yetdir? Ne mihnettir?
Beşer kalbi deşen bu kanlı mevada ne vahşettir?
Ki ebnây-i vatan hepsi bu müthiş hâle kan ağlar.

Vatan evladı hep mahzun, fakat nâkesler âzâde,
Analar, yavrular ağlar gezer şu kanlı mevade.
Hudâ-yi lemyezel varsın, yetişsin şimdi feryade
Zavallı yavrular söyler amanu el-aman ağlar!

Budur edvan-ı zulmünden yakılmış hâney-i îman,
Bütün efkâr-ı milliyet, bütün emlakımız viran,
Yetimân-ı vatan mahzun, analar dîdesi giryan,
Ve izmihlâl-i İslâm'a bugün sanki zaman ağlar.

Aduvvun bunca zulmü, darbe vurdu şanlı a'mâle
Bize ancak teselli şimdi kalmış bir kuru nâle
Düşün bir hisle gör kimler ağlar böyle bir hâle
Gökler ağlar, göz ağlar, âlem ağlar, ins ve can ağlar.

İlâhî âdilim diyorsun, öyle bir adl ile divan,
Revâdır millet-i İslâm ola al kanına keltan,
Deşildi kalbimiz, şimdi şehid olmuş neçə ihvan,
Daha gönlüm bugünden itibaren her zaman ağlar.

Balahanı, Ali Mişan

۲۰ نەجى عصرىك قانلى بىر يادكارى

نە ماتمدر گنە بىلمە کو گل ايلر فغان آغلار؟
 بوتون سيارەلر، گو گلر، انيلدەر هر مەكان آغلار.
 آغاچلر، نەرلر، قوشلر، زمين و آسمان آغلار
 بيلە سوزشلى حالتدن بوگون جەلە جەلەن آغلار!
 ❖❖❖

احاطە ايتىش اسلامى بوگون بىلمە نە وحشت در!
 هامى مستغرق ماتم؛ نە رويتدر؟ نە محنت در؟
 بشر قلبى دەشن بو قانلى ماواده نە وحشت در؟
 كە ابنای وطن هپسى بومدهش حالە قان آغلار.
 ❖❖❖

وطن اولادی هپ محزون فقط نا كسلر آزاده
 آنالار، ياورولر آغلار گزەر شو قانلى ماواده
 خدای لم يزل وارسە يتشسون شيمدى فرياده
 زواللى ياورولر سويلر آمان و الامان آغلار!
 ❖❖❖

بودر عدوان ظلمندن يخیلمش خانە ايمان
 بوتون افكار مليت، بوتون املا كمز ويران
 يتيمان وطن محزون، آنالار ديدەسى گريان
 و اضمحلال اسلامە بوگون سانكە زمان آغلار
 ❖❖❖

عدونك بونجە ظلمى ضربه ووردى شانلى آمالە
 بزە آنجاق تسلى شيمدى قالمش بر قورى نالە
 دوشون بر حسلە گور كيملر آغلار بويلە بر حالە
 كو گل آغلار، گوز آغلار، عالم آغلار، انس جان آغلار
 ❖❖❖

اليهى عادلم ديرسك ايله بر عدليه ديوان
 روادى ملت اسلام اولال قاننە غلطان
 دشيلدى قلمز شيمدى شهيد اولمش نيچە اخوان
 داها كو گلم بوگوندن اعتباراً هر زمان آغلار.

بالاخانا: على مشا

بريستدن بو مجلسك هانكى جمعيت طرفندن
 ترتيب ايدىلدىكنى سؤال ايدىيورم، مصاحبم ديش-
 ارينى بگا آغاردارق دىيور:

- بو وهچەر موسولمانسقى ژەنسقى اوبشستوا
 طرفندن باستاناويت اولونمشدر.

حتى بو مجلسك بويلە اولماسى سببلرينى دە آگلا-
 تيور. گويا (موسولمانسقى دامالار) (آزياتسقى)
 لقندن خوشلانمايورلر مش. اونلارە (يوروپەيسقى موزيكا)
 داها آرتق خوش لىلديگندن بويلە ياپمشلر مش. بو
 دفعە گورديم كە مجلسدە كيارك جەلەسى شيطان
 صفتندە هرەسى بر ماصەنك آرقاسيندە باشلارينى
 چيقاروب ديشارينى آغارتماقده گويا بگا قارشو
 گولمكدە درلر:

بو قدر اميدسزلكار ايچيندە ينە بن قورقمايورم. ينە
 او شيطانلرە اعتنا ايتمك ايستەمەيورم. چونكە بن
 گوريورم كە بر متعلم بزي اوچورومە سوروكلەين
 جريانندن آيريلمش بگا بومكتوبى يازمش.

«برگون گلر - بوگونكى شرر آفتاب اولور»
 حقيقتنە اينانماغم كايور. لاكن قورقيورمكە بوساعت
 ماصەنك آرقاسيندن بر باش چيقوب ديشلرينى بگا
 آغارتسين. آجى بر قەقەقە اظهار ايدەرلر ديسين:

- چوجوقسك، آلدانيورسك!

بن دە اوجا سسلە دىيورم كە:

- خاير آلدانميورسك!!!

سيد حسين

«قارداش كومگ» ديش آغاردان شيطانلرە جەنم

كبي يارار بر طوبراق ايشنى گورن استبداد قالديريلىقدن
 صوگرە

- خاير آلدانميورسك! سوزينە اينانماق البته ممکن

دگل در.

Qadın Səsi

Kamal əfəndinin ailəsi əslən türk olub milli gözəl bir tərbiyə almış olduğundan çox nəcib güzəran edirlər.

Kənardan baxan, bu ailəyə həsəd edirdi. Ailə içində söyləmələri əsl türk şivəsilə olduğu gibi, dolanmaları da nəzakət və lətafətin son dərəcəsində, adət və üsulları da türk üsulunda idi.

Ailənin rəisəsi Fəridə xanım övladlarını milli ruh, milli tərbiyədə bəsləmiş, balaca vaxtından onların əsəblərinə damarlarına islam qanını yerləşdirmişdi.

Bu xanım çox müddətlər Avropada sakın olduğu halda aldığı tərbiyədənmi, əmdiyyə süddənmi, nədən isə əcnəbi lisanını mükəmməl dərəcə bildiyi, əcnəbi adətlərinə bələd olduğu halda ailələri arasında əcnəbi lisanı eşidilməz, əcnəbi adətləri görülməzdi.

Biganə bir türk bu ailə arasına düşsəydi kəndisinin Avropada olduğunu unudub Şərq müsəlmanları içindəki bir ailədə zənn edərdi.

Fəridə xanım dostlarının, qonum-qonşularının ailələrini kəndi ailəsi gibi xoşbəxt görmək istədiyindən hər vaxt onlara bu yolda nəsihət edərdi.

-Qızlarım! Necəsiniz? Keyfiniz yaxşıdır mı? Millətin üzvləri olacaq balalarımız nə haldadırlar?

-Sağ olunuz yaxşıdır.

-Yaxşı olsunlar, var olsunlar, onların vücudları ilə biz fəxr edəcəyiz inşallah, qızım onlara kəndinizmi mürəbbiylik edərsiniz? Afərin... afərin böylə də lazımdır. Əcnəbi mürəbbiyələrinin tərbiyəsindən övladlarımızı əcnəbiləşdirməkdən başqa bir tərbiyə gözləmək olmaz.

Təbii, hər kəs tərbiyə etdiyi çocuğa kəndi adətini sevdirməyə çalışıyor. İmdidən kiçük yaşdan çocuqlarımıza kəndi millətini sevdirməli, vəzifələrini bildirməliyiz.

Çünki onlar bizdən bir qat daha tərəqqi ediyor. Biz ata-ana mazi adamıyız, övladlarımız istiqbal adamıdır. Biz ədəmə məhkumuz, bizi məmət bəklıyor. Çocuqlarımızın yaşamaq haqlarıdır, onları vətən və millət bəklıyor. Ona görə də vətənlərini, millətlərini sevdirmək hər bir ata-ananın borcu və birinci vəzifəsidir.

Fəridə xanım oğullarından çox qızlarını oxutmağa, milli tərbiyə verməyə səy etmişdir. Bunu görən bəzi dostları, - ay Fəridə xanım! Qız övladına bu qədər təlim nə lazım, işdə bu qıza lazım olan qədər elm öyrətmiş, lazımdan artıq da tərbiyə vermişsiniz, kifayət deyilmi? - derlərdi. Fəridə xanım onların cavabında:

- Bundan sonrakı istiqbalımızın parlaqlığı, gələcək günlərimizin məsuliyyəti, tərəqqisi, bizim qucaqlarımızda böyüyən qız yavruları ilə olacaqdır.

Bugünkü fəlakəti açıqca söyləmək icab edərsə biz qadınlara aiddir. Baxınız mədəni millətlər nə diyorlar:

“Analar müəllimlərin ən həqiqi köməkçiləridir”

Bir çocuq ilk tərbiyəsini anası qucağında öyrənəcək, vətən və millət hisslərini, yenə oradan alacaqdır.

Qadınlıq aləmi öylə bir aləmdir ki, ailə, millət, vətən, cəmiyyət, mədəniyyət, insaniyyət, şəfqət, mərhəmət gibi müqəddəs şeylər həp o aləmdədir, orada nəşvü-nüma bulur. Əgər qızlarımız aləmi-irfandan məhrum qalmış olurlarsa, o millətin hali nəsil olur.

Madam ki, bu qədər cəmiyyətin əsil binası, kökü qızlarımızdır; madam ki, millətin hər bir halında məsul ünəs taifəsidir, təlim-tərbiyədə də oğullarımızdan artıq qızlarımıza əhəmiyyət verməlidir.

Fəridə xanımın bəslədiyi fikri, amalı anlaşıldı zənn edəriz.

İşdə islam qanlı Fəridə xanımın yetişdirdiyi böyük oğlunun təəhhül zamanı gəlmişdir.

Fəridə xanım canından ziyadə sevdiyi övladına qız intixabının qeydinə qalmışdır.

Gecə sabaha qədər gözünə yuxu getməyib dərin-dərin xəyallara dalıyor. Gündüz saatlarla düşünüyor, əcəba Fəridə xanımı ən çox düşündürən nədir?

Fikrində nə gibi qız intixabı qərarlaşmışdır?

Təbii, milli tərbiyə görmüş, millətini sevən, millətin yolu ilə gedən qız istiyor.

Xuda nəkərdə əks halda bir qız qismət olursa...

İşdə Fəridə xanımı da ən çox düşündürən məsələ burasıdır.

Əgər əcnəbi tərbiyəsi görmüş bir qız qismət olursa, ta ata-baba əslərinin gəlidiyi gibi çığır korlanıb təzə bir çığır təqib etmək lazım gəlir ki, bu da güc bir məsələ!... Kiçük

KADIN SESİ

Kemal Efendi'nin ailəsi, əslən Türk olup güzel bir millî terbiyə almış olduğundan çox güzel keçinirlerdi.

Dışarıdan bakan, bu aileye gıpta ederlerdi. Aile içinde gerçek Türkçe ile konuşur, yaşantıları da nezâket ve incelik içerisinde, âdet ve ananeleri de Türk usulündeydi.

Ailenin reisi Feride Hanım, evlatlarını millî ruh, millî terbiyede beslemiş, çocukluk dönemlerinden beri onların kemiklerine, damarlarına islam kanını aşılamıştı.

Bu hanım, uzun süre Avrupa'da ikamet ettiği halde aldığı terbiyeden mi, emdiği süttən mi, nedense yabancı dili mükəmmel derecede, yabancı adetlerini çok iyi bildiği hâlde aile arasında yabancı dil konuşulmaz, ecnebi adetleri de uygulanmazdı.

Bir Türk, bu aile arasına düşseydi, çaresiz kendini Avrupa'da olduğunu unutup şark müslümanları içindeki bir ailede zannederdi.

Feride Hanım, dostlarının, konu komşularının ailelerini, kendi ailesi gibi mutlu görmek istediğinden her vakit onlara bu yolda nasihat ederdi:

-Kızlarım! Nasılsınız? Keyfiniz nasıl? Milletın üyeleri olacak evlatlarımız nasıllar?

-Sağ olunuz iyiler.

-İyi olsunlar, var olsunlar, onların varlığıyla fahredeceğiz inşallah, kızım onları kendiniz mi terbiye ediyorsunuz?

-Evet...

-Aferin... aferin, böyle de gereklidir. Yabancı mürebbiyelerden evlatlarımızı yabancılaştırmaktan başka bir terbiye beklemek mümkün değildir.

Tabii herkes, terbiye ettiği çocuğa, kendi adetlerini sevdirmeye çalışır. Şimdiden kiçük yaştan çocuklarımıza kendi milletini sevdirmeli, vazifelerini öğretmeliyiz. Çünkü onlar bizden iki kat daha hızlı ilerliyor. Biz geçmişin insanlarıyız, evlatlarımız istikbalin insanlarıdır. Biz faniyiz, bizi ölüm bekliyor. Yaşamak, çocuklarımızın hakkıdır, onları vatan ve millet bekliyor. Bu yüzden vatanlarını, milletlerini sevdirmek her bir ana-babanın borcu ve en önemli vazifesidir.

Feride Hanım, oğullarından çok kızlarını okutmaya, millî terbiye vermeye çalışmıştır. Bunu gören bazı dostları,

- Feride Hanım! Kız evladına bu kadar eğitim gerekli mi, işte bu kıza gereği kadar ilm öğretmişsiniz, gereğinden fazla terbiye etmişsiniz, yeterli değil mi? derlerdi.

Feride Hanım onlara:

-Bundan sonraki istikbalimizin parlaklığı, gelecek günlerimizin sorumluluğu, ülkemizin ilerlemesi, bizim kucaklarımızda büyüyen kız yavrularıyla olacaktır, cevabını verirdi.

Bugünkü felaket, açıkça söylemek gerekirse, biz kadınlara aittir. Bakınız, medeni milletler ne diyorlar:

“Analar, muallimlerin hakiki yardımcılarıdır.”

Bir çocuk, ilk terbiyesini anasının kucağında öğrenecek, vatan ve millet hislerini, yine oradan alacaktır.

Analar âlemi, öyle bir âlemdir ki, âile, millet, vatan, cemiyet, medeniyet, insaniyet, şefkat, merhamet gibi mukaddes şeyler hep o âlemedir, orada gelişir, büyür. Eğer kızlarımız medeniyetten, kültürden mahrum kalmış olurlarsa, o milletin hali ne olur?

Madem bütün cemiyetin temeli, kökü kızlarımızdır. Madem ki, milletin her bir durumundan onlar sorumludur. Eğitimde de oğullarımızdan fazla kızlarımıza önem vermeliyiz.

Feride Hanım'ın beslediği fikir gayretinin anlaşıldığını düşünüyoruz.

İşte tam bir müslüman kadın olan Feride Hanım'ın yetiştirdiği büyük oğlunun evlenme vakti gelmiştir. Feride Hanım, canından fazla sevdiği evladı için kız seçmenin derdine düşmüştür.

Gece sabaha kadar gözüne uyku girmiyor, derin hayallere dalıyor, gündüzleri saatlerce düşünüyor. Acaba Feride Hanım'ı bu kadar çok düşündüren şey neydi?

Nasıl bir kız seçmeyi düşünüyordu? Tabi ki, millî terbiye görmüş, milletini seven, milletin yolu ile giden bir kız istiyordu.

Allah korusun, ya tam tersi bir kız kismet olursa...

İşte Feride Hanım'ı de en çok düşündüren mesele buydu.

Eğer ecnebî terbiyesi görmüş bir kız kismet olur da, asırlardır ana-babadan gelen gelenek körelip de yeni bir çığır açılırsa... İşte esas mesele de burada! Küçük

قادین سسی

کامل افندینک عائله سی اصلا تورک اولوب ملی گوزل بر تربیه آلمش اولدیفندن ایلمیده چوق نجیب گذران ایدیرلر. کناردن باقان، بو عائله یه حسد ایدردی. عائله ایچنده سویلمه لری اصل تورک شیوه سیله اولدیغی کبی، دولانه لری ده نزاکت و لطافتک صوکه درجه سنده؛ عادات و اصول لری ده تورک اصلنده ایدی.

عائله نث رئیس سسی فریده خانم اولادلرینی ملی روح، ملی تربیه ده بسله مش، بالاچه وقتندن اولرک عصبلی نه دامارلرینه اسلام قانتی یرلشدیرمشدی.

بو خانم چوق مدتار آوروپا ده ساکن اولدیغی حالده آلدیغی تربیه دنمی؟ امدیگی سوددنمی؟ نه دن ایسه اجنبی لسانتی مکمل درجه بیلمدیگی، اجنبی عادتلرینه بلد اولدیغی حالده عائله لری آراسنده اجنبی لسانی ایشیدلمز، اجنبی عادتلری گورلمزدی. بیگانه برتورک بو عائله آراسه دوشسه ایدی کندیسک آوروپا ده اولدیغی اونودوب شرق مسلمانلری ایچنده کی برعائله ده طن ایدردی.

فریده خانم؛ دوستلرینک، قونوم-قونشولرینک عائله لرینی کندی عائله سی کبی خوشبخت گورمک ایسته دیگندن هر وقت اولرک بویولده نصیحت ایدردی.

- قزلرم! نیجه سکز؟ کیقکز یاخشیدرمی؟ ملتک عضولری اوله جق بالالریمز نه حالده درلر؟
- صاغ اولکز یاخشیدر.

- یاخشی اولسونلر، وار اولسونلر، اولرک وجودلریله بر فخرایده جکز انشاء الله، قزم اولرک کندیکزمی مربیه لک ایدرسکز؟ آفرین... آفرین بویله ده لازمدر. اجنبی مربیه لرینک تربیه سندن اولادلریمز اجنبی لشدیرمکدن باشقه بر تربیه گوزلمک اولماز.

طبیعی هر کس تربیه ایتدیگی چوجقه کندی عادتنی سودیرمکه چالیشیور. ایلمیدن کوچک یاشدن چوجقلریمز کندی ملتنی سودیرملی، وظیفه لرینی بیلمیرملی یز.

چونکه؛ اولر بزدن برقات داها ترقی ایدیور. بز آتا-آنا ماضی آدمی یز، اولادلریمز استقبال آده میدر. بز عده محکومز، ازی ممات بکیور.

چوجقلریمزک یاشامق حق لریدر، اولری وطن و ملت بکیور.

اوگا گورده وطن لرینی، ملت لرینی سودیرمک هر بر آتا-آناک بورجی و برنجی وظیفه سیدر.

فریده خانم؛ اوغوللرندن چوق قزلرینی اوقوتمه، ملی تربیه ویرمکه سعی ایتمشدر. بونی گورن بعض دوستلری-آی فریده خانم! قز اولادینه بوقدر تعلیم نه لازم، ایشته بوقره لازم اولان قدر علم اوگرتمش، لازمدن آرتقده تربیه ویرمکشکز، کفایت دگلمی؟

دیولردی. فریده خانم اولرک جوابنده:
- بوندن صوگره کی استقبالمزک پارلاقلی، گله جک گون-لریمزک مسعودیتی، ترایی سی، بزیم قوجاقلریمزده بویویه ن قز یاورولریله اولاجقدر.

بو گونکی فلاکتی آچیقه سویلمه ک ایجاب ایدرسه بز قادینلره عائددر. باقکز مدنی ملت نه دیولر:

«آنالر معلملرک الک حقیقی کومکچیلریدر،»
بر چوجق ایلمک تربیه سنی آناسی فوجاغنده اوکر نه جک، وطن و ملت حس لرینی ینه اورادن آلاجدر.

قادینق عالمی اویله بر عالم درکه عائله، ملت، وطن، جمعیت مدنیت، انسانیت، شفقت، مرحمت کبی مقدس شیار هپ او عالمده در، اوراده نشوونما بولور. اگر قزلرمز علم و عرفاندن محروم قالمش اولورلرسه اوملتک حالی نصل اولور. مادام که بوقدر جمعیتک اصل یاسی، کوکی قزلرمزدر. مادام که ملتک هر بر حالنده مسئول انات طایفه سی در. تعلیم تربیه ده ده اوغوللریمزدن آرتق قزلریمز اهمیت ویرمیدر. فریده خانمک بسله دیکی فکری، آمالی آکلاشیلدی طن ایده رز.

ایشته اسلام قائلی فریده خانمک یتشدیردیگی بیولک اوغلنک تاهل زمانی گلیمشدر.

فریده خانم جانندن زیاده سودیگی اولادینه قزانتخاننک قیدینه قالمشدر.

گیجه صباحه قدر گوزینه یوخی کیتمه یوب درین-درین خیاللره دالیور، گوندوز ساعتلره دوشونیور، عجباً فریده خانمی الک چوق دوشوندیرن نه در؟

فکرنده نه کبی قز انتخابی قرارلشمشدر؟
طبیعی ملی تربیه گورمش، ملتنی سهون، ملتنی یولیه گیدن قز ایستیور.

خدانکرده عکس حالده بر قز قسمت اولورسه.....
ایشته فریده خانمی ده الک چوق دوشوندیرن مسئله بوراسیدر. اگر اجنبی تربیه سی گورمش بر قز قسمت اولورسه، تا آتا-بابا عصرلرینک گلیدیگی کبی چغیر کورلانونب تازه بر چغیر تعقیب ایتمک لازم گلیر که بوده گوج بر مسئله!... کوچک

yaşdan bəri damarlarında kökləşmiş, təbiətlərində çaxılmış adəti tərk etmək kolaymıdır?

Fəridə xanım dünya görmüş, əqli başında, millətini sevən bir xanım olduğundan hər kəsin hüsnü-təvəccöhünü qazanmış, kəndisini hər kəsə sevdirmiş idi. Odur ki, hər kəsin müşkül işi olsa idi, Fəridə xanımın yanına gedər və rəyini soruşardı.

O cümlədən oğul evləndirmək barəsində soruşulan suallara o da böylə məsləhət görərdi. Bir qadın nə qədər dilbər, nə dərəcə gözəl olursa-olsun adəmiyyət feyzindən binəsib isə səhra çiçəyi gibi naməqbul və qiymətsizdir.

“Qadın” kəlməsi altında pək çox vəzifələr vardır. Onlardan ən birinciləri: validəlik, mürəbbiyəlik, rəfiqəlik, rəisəlik böyləmi?

Əgər bir qadın elm və maarif nurundan binəsib, kəndi vəzifəsindən bixəbər, milliyyətindən biganə olursa aşkardır ki, kəndisinə tapşırılan vəzifələrin heç birini layiqilə ifa edəməz. Öylələrinin yetiştirdiyi övladlarından milləti üçün zərərdən başqa bir şey görülməz.

Çocuqlar anadan çıplaq dünyaya gəldiyi gibi düşünmək, anlamaq, bilmək, söyləmək gibi şeylərin həpsindən məhrum olaraq dünyaya gəlir.

Bir çocuk qidaya, ana südünə nasıl möhtac isə, dünyaya tanış olmaq üçün də mürəbbiyəyə öyləcə möhtacdır. Mürəbbiyə də təbii validə olmalıdır. Çünki heç bir kənar insan ananın olduğu gibi sədaqətli ola bilməz, demək ki, bir ana həm südü ilə, həm milli tərbiyəsilə övladının həm anası, həm mürəbbiyəsi olmalıdır.

Böylə olursa, gözlənilən məram əldə edilə bilər ki, o sayədə millət dirilir, ruhlar birləşir. Ona görə də gələn olacaq qız nə sırf avam, nə də elmdən bixəbər olmalıdır.

Və nə də kəndi elmindən bixəbər olub da sırf əcnəbi tərbiyəsi görmüş olsun. Gözləyək ki, təlimilə bərabər milli tərbiyəsi də olsun. Fəridə xanım yadlara böylə məsləhət gördüyü halda kəndi övladına qismət olacaq qızın kim və nə gibi tərbiyəsi olduğunu düşünərək bu fikirlə sabahı açdı.

Geyinib dəstəmaz aldı və namazını qılıb yüzünü dualar qəbul

eləyən Allahu-təaləyə çevirib əllərini yuxarı qalxızdı və sidqi-dil ilə bu cür dua və niyaza başladı:

Ey Ərhəmə-rahimin olan Allah, ey saf və sadıq qəlbdən gələn duaları qəbul edən Allah, ey Ulu Tanrı! Üzümlü Sənə tutub Səndən niyaz edirəm, bu halda böyük bir işin qarşısında yam. İndiyə qədər suyumla bəslədiyim, ruhumla oxşadığım, vücudumla pənahəndə olduğum oğlumu sənə köməyinlə evləndirmək istiyorum. Sən yenə millətini sevən çocuqlarına layiqilə ana olan, oğluma münasib bir zövcə qismət elə, bənim evimə, bənim sağlığımda əcnəbi adət və üsulunu salma.

Qarlı-çovğunlu bir qış günü idi. Fəridə xanım namazını qılıb peçin yanındakı döşəkçə üzərində oturub təsbehini çeviriyordu, bu vaxt qapı dalından bir səs gəldi. Gələn insanın kim olduğuna müntəzir ikən balaca nəvəsi Muxtar qaça-qaça gəlib iki əlilə bərk qapını itələdi. Qapı açıldı. Daldan birisi qovurmuş gibi Muxtar özünü nənəsinin qucağına salmaq üçün tələsirdi.

Nənəsi də qollarını açıb sevgili Muxtarını qucaqlamış ikən o biri tərəfdən mürəbbiyə hövlnək gəlib Muxtarı iki qolları dibindən tutub yuxarı qalxızdı və həman alıb o biri otağa apardı.

Çünki mürəbbiyə təhti-tərbiyəsinə aldığı çocuğun kəndi vəzifəsindən başqa bir dil öyrənməyinə başqa bir təbiət götürməyinə heç vaxt razı olmazdı. Burada mürəbbiyəyi qınamıyoruz. Təbii, hər kəs vəzifəsini icra etməyə çalışmağa borcludur.

Fəridə xanım çox düşündü, bir-iki dəfə başını o tərəf-bu tərəfə sallayıb dərindən bir ah çəkdi. Fəridə xanım kəndi-kəndinə diyordu:

–Əstəğfirullah rəbbi və ətubu ileyhi, biz nə qələt elədik oxumuş qız aldım. Oğlum aşiq olmamışdı ki, onu təqsirləndirəyim, bizi aldatan onun mükəmməl dərəcə rusca bilməsilə bərabər türkcə də çox gözəl oxuması oldu. Nə biləyim ki, onun anası qızına zərrə qədər ev idarəsindən, çocuq tərbiyəsindən məlumat verməmişdir.

Nə biləyim ki, analar qızlarını bir elm ilə kifayətləndirib də gələcəkdə millətin anası olacağını ona təlim etməmişdir.

yaştan beri damarlarında kökləşmiş, təbiətlərində yerləşmiş adəti tərk etmək kolay mı?

Fəridə Hanım, dünya görmüş, aklı başında, millətini seven bir hanım olduğundan hər kəsin hüsn-ü tevəccühünü qazanmış, kəndisini hər kəsə sevdirmişti. Kimin bir problemi olsa, Fəridə Hanımın yanına gider və onun fikrini alırdı. Oğullarını evləndirmə konusunda fikrini soranlara o böylə nasihat verirdi:

Bir qadın, ne kadar güzel olursa olsun insanlıktan yoksunsa, çöl çiçəgi gibi değersizdir. “Kadın” kelimesinin altında pek çok sorumluluk vardır. Onlardan en önemlisi; Annelik, mürebbiyelik, dostluk, arkadaşlık, liderlik... Öyle değil mi?

Eğer bir kadın, ilim ve irfandan nasipsiz, sorumluluklarından habersiz, millî değerlerine kayıtsızsa, kendisine verilen görevleri hakkıyla yapamayacağı açıktır. Öylelerinin yetiştirdiği evlatlardan millete zarardan başka bir şey gelmez.

Çocuklar, anadan çıplak dünyaya geldiği gibi düşünmek, anlamak, bilmek, konuşmak gibi şeylerden de mahrum olarak dünyaya gelir.

Bir çocuk gıdaya, ana sütüne nasıl muhtaçsa, dünyayı tanımak için de terbiyeye öyle muhtaçtır. Mürebbiyə de tabi anne olmalıdır. Çünkü dışarıdan hiçbir insan, ana gibi sadakatli olamaz. Demek ki, bir ana, hem sütü ile hem millî terbiyesiyle evladının hem anası, hem de mürebbiyəsi olmalıdır.

Böylə olursa umulan netice elde edilebilir, bu sayədə millet dirilir, ruhlar birləşir.

Bunun için gelin olacak kız hem dünyadan habersiz olmamalıdır. Hem de kendi değerlerinden uzak sırf ecnebî terbiyesi görmüş olmamalıdır.

İlmiyle beraber millî terbiyesi de olsun.

Fəridə Hanım, başkalarına böylə nasihatlər verdiyi halde evlâdına qismət olacaq kızı kimin nasıl bir terbiyə verdiyi düşüncəsiylə güneyə başladı.

Giyinib abdest aldı və namazını kıldıktan sonra samimi

bir dille Allah'a şöyle dua ve niyazda bulundu:

“Ey Erhəmə-Rahimin olan Allah'ım! Ey saf ve dürüst kalpten gelen duâları kabul eden Allâh'ım! Ey Ulu Tanrı! Ellerimi Sana açıp Senden niyaz ediyorum, zor bir işin karşısındayım; şimdiye kadar sütümle beslediğim, rûhumla okşadığım, bedenimle koruduğum oğlumu, senin yardımınla evlendirmek istiyorum. Sen yine milletini seven, çocuklarına kol-kanat geren ananın oğluna münasip bir eş kismet et, benim evime, benim sağlığımda ecnebî adet ve ananelerini salma.

Karlı, fırtınalı bir kış günüydü. Feride Hanım, namazını kılıp sobanın yanındaki minderin üzerinde oturup tesbihini çekerken o anda kapının arkasından bir ses geldi. Gelen insanın kim olduğunu beklerken küçük torunu Muhtar koşa koşa gelip iki eliyle kapıyı sertçe iteledi. Kapı açıldı. Arkadan birisi kovalıyormuş gibi Muhtar nenesinin kucağına bir an önce kendini atmak için acele ediyordu.

Nenesi de kollarını açıp sevgili Muhtar'ını kucaklamışken diğer taraftan mürebbiyə öfkeyle gelip Muhtar'ı kollarından tutup yukarı kaldırdı ve apar topar diğer odaya götürdü.

Çünkü mürebbiyə, terbiyesi altında olduğu çocuğun kendi dilinden başka bir dil öğrenmesine, başka bir ahlak edinmesine izin veremezdi.

Burada mürebbiyeyi kınamıyoruz. Tabii herkes vazifesini yerine getirmek, çalışmak zorundadır.

Feride Hanım çok düşündü, bir-iki defa başını o tarafa, bu tarafa sallayıp derinden bir ah çekti. Feride Hanım, kendi kendine diyordu:

–Tevbe, estağfirullah! Biz ne günah işledik de aileye böylə bir kız aldık. Oğlum aşık da olmamıştı ki onda günah bulayım. Bizi aldatan, onun mükəmmel derecede Rusça bilmesiyle beraber Türkçeyi de çok güzel okumasıydı. Onun anasının kızını zerre kadar ev idaresi, çocuk terbiyesi hakkında eğitmediğini, kızlarına bir ilim vermekle yetinip gelecekte milletin anası olacağını ona öğretilmediğini nereden bilebilirdim.

ایلین الله تعالی به چوویروب اللربنی یوقاری قالقزدی و صدق دل ایله بوجور دعا و نیازه باشلادی:

ای ارحم الراحمین اولان الله، ای صاف و صادق قلبدن گکن دعالری قبول یدن الله، ای اولو تاگری! یوزیمی سنه دوتوب سندن نیازا یدیرم، بو حالد ییوک برایشک قارشوسندیم ایمدی به قدر سویمله بسله دیگم، روحماه او قشادیغم، وجودمله پناهنده اولدیغم او غلمی سنک کومگکله ایولندیرمک ایستیورم، سن ینه ملتنی سهون، چو جقلمینه لایقی ایله آنا اولان، او غلمه مناسب برزوجه قسمت ایله، بنم نهویمه بنم صاعقه سنده اجنبی عادات و اصولنی صالحه.

قارلی، چوغونلی برقیش گونی ایدی. فریده خانم نمازینی قیلوب پیچک یاننده کی دوشه گجه اوزرنده اوتوروب تسبیحنی چوویروبوردی، بو وقت قاپی دالین بر سس گلدی. گکن انسانک کم اولدیغنه منتظر ایکن بالاجه لوه سی مختار قاچه قاچه گلوب ایکی ایله برک قاپینی ایتهلدی. قاپی آچیلدی. دالدان بریسی قاوورمش کبی مختار اوزینی ننه سنک قوجاغنه سالمق ایچون تله سیردی.

ننه سیده قوللارینی آچوب سوگیلی مختارینی قوجا قلامش ایکن او بری طرفدن (مریه) هولناک گلوب مختاری ایکی قوللاری دیندن دوتوب یوقاری قالقزدی و همان آلوب او بری اوتاغه آپاردی.

چونکه؛ مریه تحت تربیه سنه آلدیغی جوجک کندی وظیفه سندن باشقه بردل او گر ننگنه، باشقه بر طبیعت گوتورمگنه هیچ وقت راضی اولمازدی.

بوراده مریه یی قینامیورز. طبیعی هر کس وظیفه سنی اجرا ایتمگه چالشمغه بورجلیدر.

فریده خانم چوق دوشوندی، بر ایکی دفعه باشنی اوطرف بو طرفه سالایوب دریندن برآه چکدی. فریده خانم کندی کندینه دیپوردی:

استغفر الله ربی و اتوب الیه، بز نه غلط ایله دیک اوقومش قز آلدیق. او غلام عاشق اولما مشدیکه اولی تقصیر لندییریم بزنی آلداتان اونک مکمل درجه روسجه بیلمه سیله برابر تور کجه ده چوق گوزل اوقومه سی اولدی.

نه بیلیم که اونک آناسی قزینه ذره قدر نهو اداره سندن چوجق تربیه سندن معلومات ویرمه مشدر.

نه بیلیم که آنالر قز لرینی بر علم ایاه کفایتلندیروبد گله جک ده ملتک آناسی اوله جغنی اوکا تعلیم ایتمه مشدر.

یاشدن بری دامارلرنده کوکلمش، طبیعتلرنده چاقیلیمش عادتلی ترک ایتمک قولایمیدر؟

فریده خانم دنیا گورمش، عقلی باشنده، ملتنی سهون بر خانم اولدیغندن هر کسک حسن توجهنی قازالمش، کندیسنی هر کسه سودیرمش ایدی.

اودر که هر کسک مشکلی ایشی اولسه ایدی، فریده خانمک یانه گیدر و رایینی صوروشاردی.

او جملهدن اوغول ایولندیرمک باره سنده صوروشیلان سوالله اوده بویه مصلحت گورردی.

بر قادین نه قدر دلبر، نه درجه گوزل اولورسه اولسون آدمیت فیضندن بی نصیب ایسه صحرا چیچگی کبی نامقبول و قیمت سزد.

(قادین) کلمه سی آلتنده پک چوق وظیفه لر واردر. اولردن الک برنجی لری: والدله، مریه، زفیقه، رئیسله، بویه می؟ اگر بر قادین علم و معارف نورندن بی نصیب، کندی وظیفه سندن بی خبر، ملتندن بیگانه اولورسه آشکاردر که کندیسنه تاپشوریلان وظیفه لرک هیچ برینی لایقیله ایفا ایدمه ز. اویله لری نک یتشدیردیگی اولادلرندن ملتنی ایچون ضرردن باشقه برشی گورولمز.

چو جقلمر آدان چیللاق دنیا به گلدیگی کبی دوشونمک، آکلامق، بیلیمک، سویاه مک کبی شیلرک هم سندن محروم اولارق دنیا به گلیور.

بر چوجق غذایه، آناسودینه نصل محتاج ایسه، دنیا به تالش اولماق ایچون ده مریه به اویله جه محتاجدر. مریه ده طبیعی والده اولمالیدر. چونکه؛ هیچ بر کنار انسان آنانک اولدیغی کبی صداقتلی اولایلمز. دیمک که بر آنا؛ هم سودیله، هم ملی تربیه سیله اولادینک هم آناسی، هم مریه سی اولمالیدر. بویه اولورسه گوزله نیلن مرام الدهه ایدیله بیلور که اوسایه ده ملت دیریلور، روحلر برله شور.

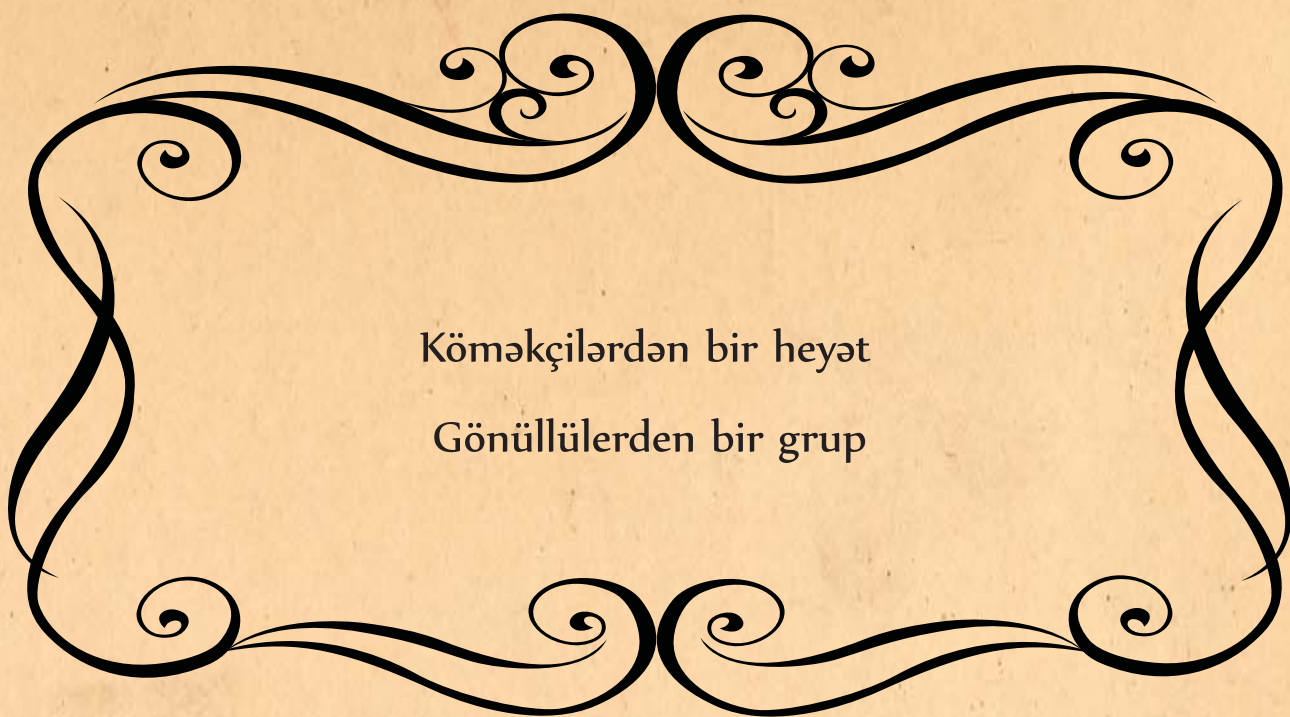
اوکا گورده گلین اولاجق قز نه صرف عوام، نه ده علمدن بی خبر اولمالیدر.

ونه ده ده کندی علمندن بی خبر اولویده صرف اجنبی تربیه سی گورمش اولسون.

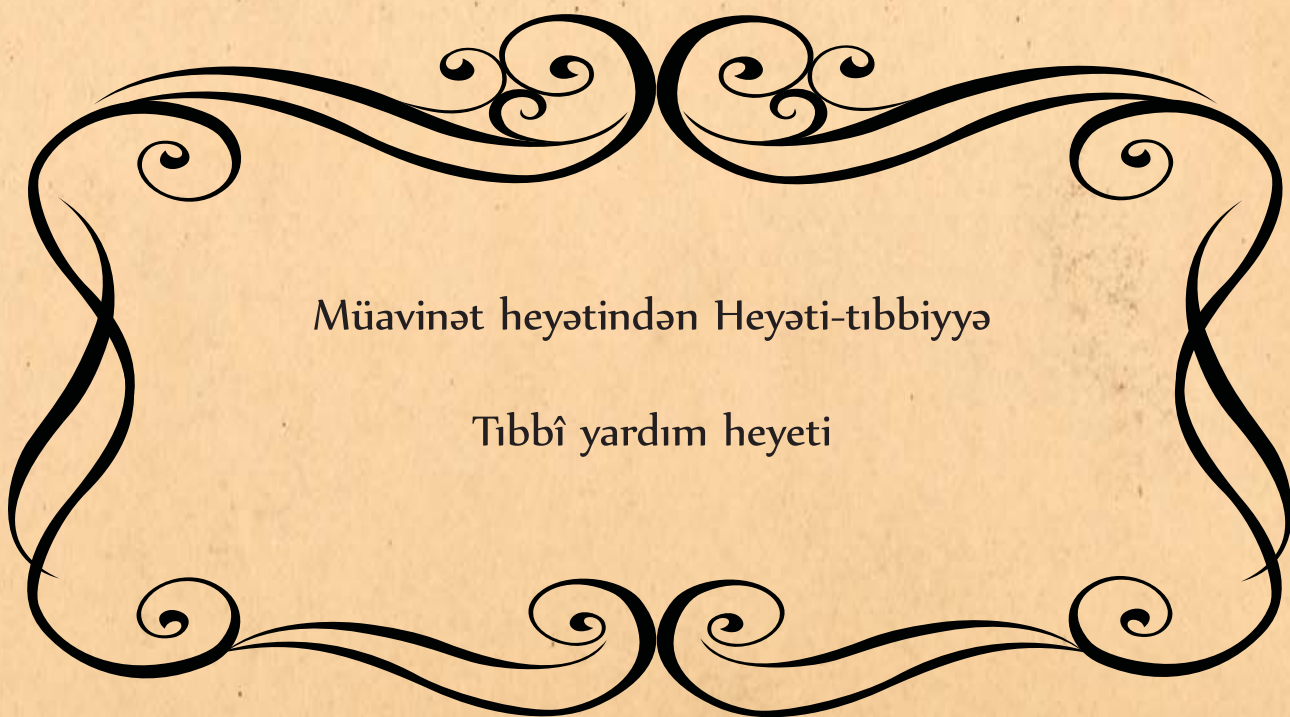
گوزله یک که تعلیمیه برابر ملی تربیه سیده اولسون.

فریده خانم یادله بویه مصلحت گوردیگی حالده کندی اولادینه قسمت اولاجق قزک کیم ونه کبی تربیه سی اولدیغنی دوشونه رک بو فکرله صباحی آچدی.

گیتوب دستماز آلدی و نمازینی قیلوب یوزینی دعالر قبول

Köməkçilərdən bir heyət
Gönüllülərdən bir grup

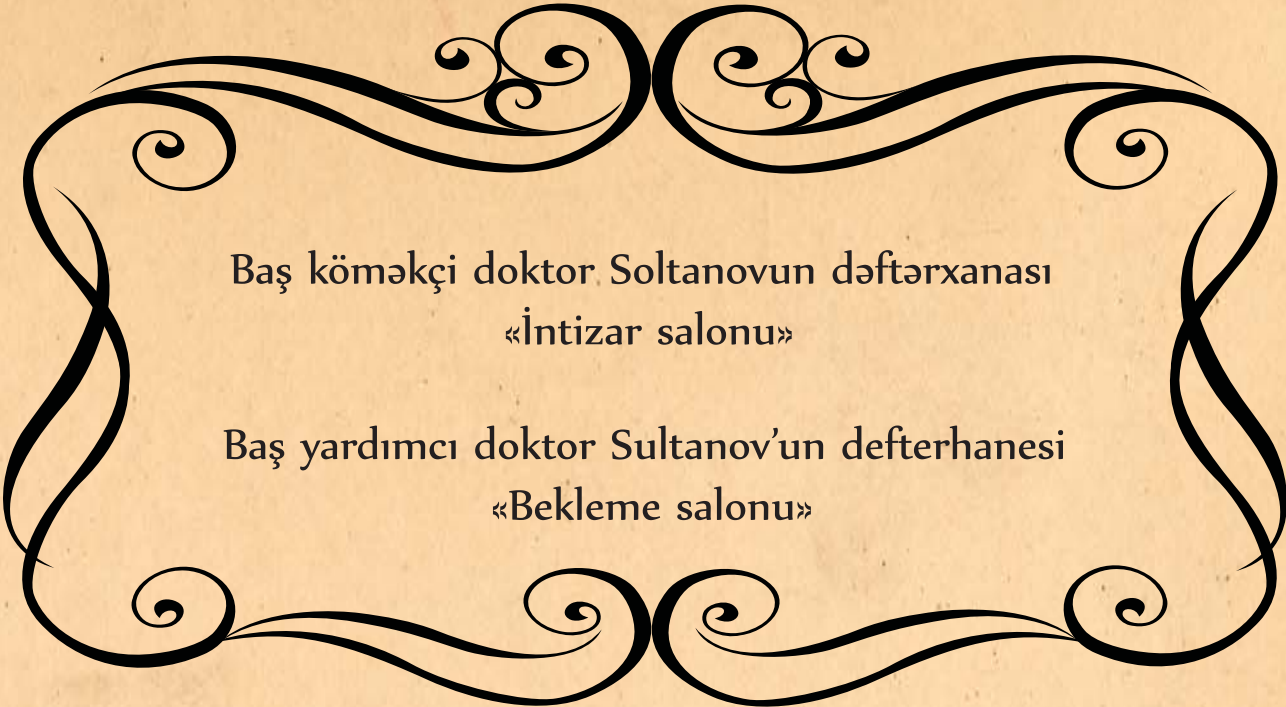
Müavinət heyətindən Heyəti-tıbbiyyə
Tıbbî yardım heyəti

کره‌مکچیلاردن بر هیئت د

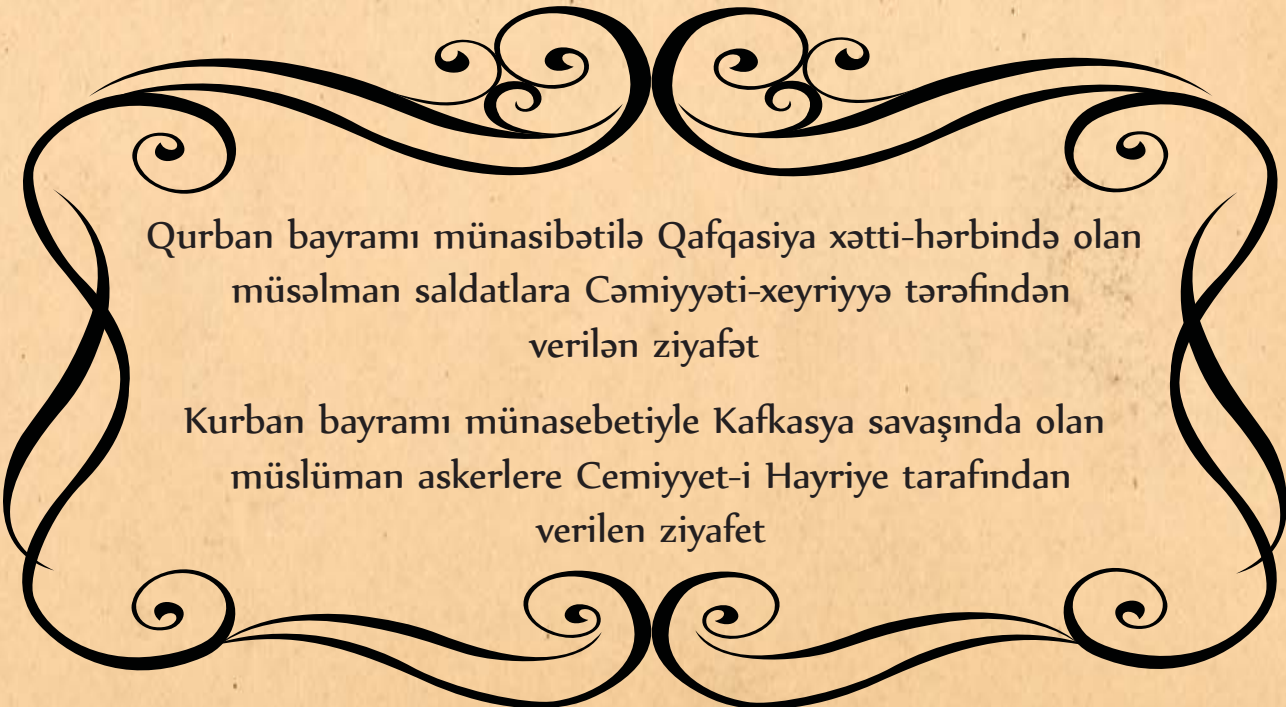

معاونت هیئتنده هیئت طبیه.

Baş köməkçi doktor Soltanovun dəftərxanası
«İntizar salonu»

Baş yardımcı doktor Sultanov'un defterhanesi
«Bekleme salonu»

Qurban bayramı münasibətilə Qafqasiya xətti-hərbində olan
müsəlman saldatlara Cəmiyyəti-xeyriyyə tərəfindən
verilən ziyafət

Kurban bayramı münasebetiylə Kafkasya savaşında olan
müslüman askerlere Cemiyet-i Hayriye tərəfindən
verilen ziyafet

باش کومکچی دو قمتور ساطالوف دفترخانه سنک نطقاد سالونی .

قریان بایرامی مناسبتیله قافقاسیای خط حربه اولان مسلمان سالداتلاره جمعیت خیرییه حرنده لره معاونت شعبه سی طرفنه ن وایران ضیافت

Bən istər kəndi qızlarıma, istər ətrafımdakılara olsun milli təlim-millî tərbiyə deyib dad çəkdiyim halda Allah bana milli tərbiyədən əsla xəbəri olmayan birisini qismət elədi... Şükür kərəminə... hər şey yola gedər, ancaq kəndi övladına biganə rəftar eləməyini heçbir vicdan sahibi qəbul etməz. Heç bu da insafmıdır ki, iki yaşında, ağzından hələ süd qoxusu gələn ciyərparçanı bir əcnəbi qadının ümidinə buraxıb da aramızda moda almış olan böylə çirkin bir işlə iftixar edilsin. Böyləsi bir bənim gəlinim deyildir. Çoxlarının evində mürəbbiyələri var. Əcəba, bu işdən iftixar edən xanımlarımız uşaqlarını tərbiyədən acizmi qaldırdılar ki, xanələrində əcnəbi bulundurmaqla həm millətin rüknü olacaq övladının təbiətlərini bərbad, həm də bununla fəxr edirlər.

Hələ bəzi modaya qapılmışlar, evlərində mürəbbiyə bulundurmaları kəndilərinə məziyyət sanırlar.

Heyhat! Nə böyük qəflət! İştə nur topu gibi Muxtarımı, gözəl sevimli nəvəmi bu nəradən çıxması məlum olmayan əcnəbinin əlinə tapşırdılar ki, ilələbəd bizim və bizim gibi sırf milli tərbiyə görənlərin əksi... O şimdi kəndi milli adətlərini öylə Muxtarımın beyninə dolduracaq ki, gələcəkdə o yüzdən çox böyük cəzalar görəcəyiz. Hələ bəlkə türklük binası ilə təməli tökülmiş binamızı tarumar edəcəkdir. Qəhr olsun böylələri... Bənim söyməyə də haqqım yox a ... O demiyor ki, sən kəndi adətindən çıx da bənim adətimə gir, biz kəndimiz yalvarıyoz, parələr, hədiyyələr veriyoruz ki, sən, gəl kəndi adət və üsulunu bənim ciyərparça övladıma öyrət, hələ bacarsan kəndi milli adətlərimizdən nifrət etdir, uzaqlaşdır.

Keçən gün Gülsüm xanımgilə getmişdim. Onların da bu məd-mazədən varmış bilmirdim. Bən onu əvvəl görəndə böylə xəyal elədim ki, yaqın bu kəs paltar tikəndir.

Ona görə də daha bunun nəci olduğunu xəbər almağı lazım bilmədim. Gülsüm xanım, gəlini Anaxanım bir yerdə oturmuş söhbət eləyirdik. Anaxanım tez-tez bu arvadın sözünü aralığa gətirməyindən şübhələndim, yenə suala hacət görmədim.

Anaxanım darıxdığından daha saxlaya bilməyib kamali-iftixar ilə bu qadının mürəbbiyə olduğunu söylədi. Və uşaqları tez vaxt içində cəlb etməyindən məmnun qaldığını da əlavə etdi. Mən yerimdə hərəkətsiz qaldım, gəldiyimə peşiman oldum. Düşündüm ki:

Ben ister kendi kızlarıma, ister çevremdekilere olsun milli talim, millî terbiye deyip durduğum halde Allah bana milli terbiyeden əsla xəbəri olmayan birisini qismət etti. Yine de şükür keremine... Her şey yoluna girir, ancak kendi evlādına kayıtsız, çaresiz kalmayı hiçbir vicdan sahibi qəbul etmez. İki yaşında, ağzından hələ süt kokusu gələn ciğərpəmi bir ecnebî kadının insafına bırakıp da aramızda moda olan böylə çirkin bir işlə iftihar edilməsi insaf mı? Böylə biri benim gəlinim değildir. Çoğunun evində mürebbiyələri var. Acaba bu işdən iftihar edən hanımlarımız, uşaqlarını terbiyeden aciz mi kaldılar ki, evlərində ecnebî bulundurmaqla, həm millətin direği olacak evladının təbiətlərini bərbad edirlər, həm de bununla övünürlər.

Hele modaya kapıl bazıları, evlərində mürebbiyə bulundurmaları kəndilərinə məziyyət sanırlar.

Heyhat! Ne büyük gəflət!

İştə nur topu gibi Muhtar'ımı, güzel sevimli torunumu neredən çıxıp geldiği malum olmayan ecnebînin eline verdiler. O şimdi, kendi millî âdetlerini, Muhtar'ımın beyninə öylə dolduracaq ki, gelecekte bu yüzden çok büyük zararlar göreceğiz. Belki Türklükle temeli atılmış binamızı harap edecektir. Kahrolsun böylələri... Benim sövmeye de hakkım yok... O, sen kendi adətindən çık da benim adetime gir demiyor ki, biz kendimiz, sen gel kendi adətlərini bizim ciğərpə evlatlarımıza öğret, hatta becerebilirsen kendi milli adətlərimizdən nefret ettir, uzaqlaşdır diye yalvarıyoruz, hediyeler veriyoruz.

Geçən gün Gülsüm Hanımgil'e gitmiştim. Onlarda da bu matmazədən varmış, bilmirdim. Bən onu önceden de görüyör, bu hanımın terzi olduğunu zannediyordum.

Bu yüzden onun kim, nasıl biri olduğunu daha merak etmedim. Gülsüm hanımla, gəlini Anahanımla bir yerdə oturmuş söhbət ediyorduk. Anahanım, sık sık bu hanımdan bahsetmesinden şübhələndim ama sormaya ihtiyaç duymadım.

Anahanım sıkıldığında dayanamayıp övünərək bu kadının mürebbiyə olduğunu söyledi. Çocukları kısa zamanda dil öğretmekten memnun kaldığını da ilâve etti. Bən yerimde donakaldım, geldiğime pişman oldum. İçimden,

sən Anaxanım ömrünün içində böylələrilə oturub durmadın, bunların elmini təlim almadın, imdi də nə onların, nə kəndi elmindən, şəriətindən xəbərin olmadığı halda iki kəlmə danışmaq bilməklə böylələri getmişsən ki, kəndi uşaqlarına kəndin tərbiyə verməyi özünə ar hesab edib də əcnəbilər əlinə tapşıırırsan?.. Bən bu fikirdə ikən Gülsüm xanımın da gözü bəndə imiş, o da Anaxanımın o biri otağa keçməyindən mənfəətbərdar olub:

- Bacı! Niyə böylə dərin fikrə getmişsən? Bana əsər əyləyən şey sənədəmi əsər əylədi? Allaha and olsun bu ayağı qırılmışım ayağı bizim evə girən gündən bənim qarnım doyunca xörək görməyibdir.

Dedim: -Əvvəldən razı olmayaydın, mane olaydın.

-Ax, ay bacı! Məgər bənim sözümə qulaq asan varmı? Hələ oğlum da razı deyildi. Oğlum deyirdi ki, bizə mürəbbiyə nə lazımdır. Altı-yeddi yaşına qədər kəndi dilimizi bildi bəsdir, sonra o biri elmləri də gedib məktəbdə öyrənər.

Zəmanəmiz dağılsın, bacı! İmdi gör-götür dünyasıdır bizləri layiq edən kimdir? Keçənlərdə toyda bacılıqlarına rast gəlmiş onların həpsinin söhbətləri evlərində saxladıqları mürəbbiyələri barəsində imiş.

İştə o vaxtdan evdə dinclik qoymadı, gündə ərilə dava-qalmaqal saldı ki, bizim uşaqlarımıza da mürəbbiyə saxla, axırda məramına çatdı.

Əlavə bir şey daha bəni yandırıyor. Hələ saxladıqları ay yarım deyil, o qədər paylar, hədiyyələr almışdır ki, hesabı yoxdur. Keçən gün anadan olan günü imiş. Nə bilim demiş ki, bənim anadan olan günümüzdür, izin veriniz bir-iki yoldaşlarımı yanıma dəvət eləyim, bunlar da izn verdilər, gəlinim oğluma iki həmmal dalı meyvəcat aldırdı, ondan başqa yüz iyirmi manat verib saat zənciri aldılar və ona bağışladılar.

Bacı, qurban olum sana! Bunlar çəkilən dərdlərdənmidir? Nə yaxşı ki, sən gəldin, yürəgim lap dolmuşdu. Dərdimi sənə söylədim bir az fərəhləndim, dedi.

Pərvərdigara, şükür kərəminə! Bu dərdlər ilə qovrulmuş bir mən deyiləm, çoxlarıdır.

O gün hamamda qədim dostlarımızdan Hacıxanımın gəlininə rast gəldim, binəvə bəni görməyinə nə qədər şad oldu. Onun da yürəyi dolu imiş, onun da dərdi həpsinin dərdindən çox.

sen Anahanım, ömründe böylələriylə oturmaktan, bunların ilmini öğrenmedin, şimdi de ne onların, ne kendi ilmindən, şəriatından xəbərin olmadığı halda iki kəlmə bilməklə böylələri gittiğini mi düşünüyorsun. Kendi uşaqlarına kəndin tərbiyə verməyi kəndinə âr sayıb da ecnebinin elinə emanət mi ediyorsun? diye düşünür-ken Gülsüm hanımın da gözü bəndə imiş, o da Anahanım'ın digər odaya keçməsinə fərsət bilərək;

- Bacı! Niyə böylə daldın gittin? Beni etkileyen şey, seni de mi etkiledi? Allah'a and olsun bu ayağı kırılacaqın ayağı bizim eve bastığı gündən benim karnım doyuncaya dek bir yemək yüzü görmedi.

Dedim:

- Önceden qəbul etməseydin, engelleseydin.

-Ah, bacı ah! Benim sözüme kulak asan mı var? Oğlum da razi değildi. Oğlum bize mürebbiyə lazım değil, deyirdi. Altı-yedi yaşına qədər kəndi dilimizi öğrendi yeter, sonra digər ilimləri də gəlib mekteptə öyrənir.

Zəmanəmiz dağılsın, bacı! Şimdi özənti dünyasıdır bizlərə soran kim? Geçənlərdə düğündə bacılıqlarına rast gəlmiş onların həpsinin konuşmaları evlərində tuttukları mürebbiyələr haqqındaymış.

İştə o zamandan beri evdə huzur kalmadı. Biz de evimizdə mürebbiyə tutalım diye hər gün kocasıyla kavgə-gürültü, huzursuzluq başladı, sonunda arzusuna ulaştı.

Bir şey daha beni rahatsız ediyor. Tuttukları bir buçuk ay olmadı, aldıkları hediyyələrin haddi hesabı yox. Geçən gün doğum günümüş. Benim doğum günüm, izin verirsiniz bir-iki dostumu yanıma dəvət edəcəgim demiş. Bunlar da izin verdilər, gəlinim oğluma iki hamal yükü meyve filan aldırdı. Ayrıca yüz yirmi manat verip saat zənciri hədiyyə aldılar.

Bacı, kurban olayım sana! Bunlar çəkəbilecek dərtlər midir? Ne iyi ettin, sen gəldin, yürəgim iyice dolmuştu. Dərdimi sənə söylədim, biraz fərəhlədim! dedi.

Rızkı verən Allâh'a sonsuz şükürler olsun! Bu dərtlərlə kavrulan bir bən değilmişim.

O gün hamamda eski dostlarımdan Hacı Hanım'ın gəlininə rast gəldim. Beni gördüğüne nə qədər sevinirdi. O da çox dərtli, onun da yürəgi doluymuş.

بىن ايسىر كىندى قىزلىرىمە ، ايسىر اطرافىمىدە كىلىرە
اولسون مىلى تەلىم - مىلى تەربىيە دىيۈپ داد چىكىدىگىم خالەدە اللە
بىنە مىلى تەربىيەدن اصلا خەبرى اولمىيان بىرىنىنى قىسمەت ايلدى...
شەكر كىرمە... ھەرشى يۈلەگىدەر، آنىق كىندى اولادىنە بىيگەنە
رەقتار ايلەنگىنى ھىچ بروجىدان صاحىبى قبول ايلەمز. ھىچ بۈدە
انصافىمى دەر كە ايكى ياشىنىدە، آغزىدىن ھەلە سود قوقۇسى گەلەن
جىگىر پارچەگى بىراجىنى قادىنىك ايمىدەنە بىراقۇبىدە آرازدە مودا
آلمىش اولان بۈيلە چىركىن بىرايشەلە افتخار ايدىلسون. بۈيلەسى
بىرىنەم گەلنىم دىگەندەر. چوققىلىرىنىك ئەويندە مەربىيەلىرى وار. عەجىبا
بۈيۈشەن افتخار ايدىن خانىملەرمەز چوققىلىرىنى تەربىيەدن عاجزىمى
قالدىلەر كە خانەلەرنەدە اجىنى بولندىرەمقەلە ھەمەلەك رەككى اولەجىق
اولادىنىك طەبىئەتلىرىنى بىر بەدە، ھەمدە بۈنىكەلە فخر ايدىيورلەر.

ھەلە بەض مودايە قاپىلەشلەر، ئەولەرنەدە (مەربىيە) بولندىرەمەيى
كىندىلەرنە مەزىت ساندورلەر.

ھىھات! نە بۈيۈك غەلەت!

ايشە نورطوبى كىنى مەختارىمى، گۈزەل سۈيەملى نەۋەمى
بۈ نەردەن چىقىمەسى مەلۇم اولمايان اجىنىنىك اللە تاپشور دىلەر
كەلى الەلە بىنە وىنەم كىنى سەرف مىلى تەربىيە گۈرنەلەر كەكسى...
او شەمدى! كىندى مىلى عادتلىرىنى اولە مەختارىمەك بىنەدە دۈلدەرە.
جىق كە گەلە جەكەدە او يۈزدەن چوققىلىرىكە جىزالەر گۈرە جىگەر. ھەلە
بەلكە تۈركەك بىناسى ايلە تەملى تۈكەلەش بىنامى تارومار
ايدە جەكەدەر. قەراولسون بۈيلەلىرى... بىنە سۈكەكەدە حەقەم
يوق آ... او دىمىيور كە سەن كىندى عادەتكەن چىقىدە بىنەم
عادەتە گىرە، بىز كىندىمىز يالوار يۈز، پارەلەر، ھەدەلەر بۈيۈرۈز كە
سەن، گەل كىندى عادەت و اصولگى بىنەم جىگەر پارچە اولادىمە
او گەرت، ھەلە باجارسەك كىندى مىلى عادەتلىرىمەزەن نەسەت ايتىدەر.
اوزاقلاش دىر.

كەچەن گۈن كەلثوم خانىمگە گەتەمەش دىمە. اولەر كەدە بۈمادمازل
دەن وارەش بىلەمىيور دەم، بىنە اونى اول گەزەندە بۈيلە خىيال
ايلەم كە يەقىن بۈكس پالتار تەكەن دەر.

اۈگا گۈرەدە دەر بۈنەك نەچى اولدىغىنى خەبەرلەمى لازەم
بىلەمەدەم. كەلثوم خانەم، گەلنىنى آناخانەم بىرەردە اوتۇرەش سەھىت
ايلەردەك. آناخانەم: تەيز - تەيز بۈ آروادەك سۈزىنى آراغە
گەتۈرەمەكەن شەبەلەندەم، يەنە سۈالە حاجەت گۈرەمەم.

آناخانەم دارىخەندەن دەرە ساقلايە بىلەمىيور كەمال افتخار
ايلە بۈقادىنىك مەربىيە اولدىغىنى سۈيەلدى. وچوققىلىرى تەيز ووقت
اچەندە جەلپ ايتەمەكەن مەنۇن قالدىغىنى دە علاۋە ايتەدە. مەن
بىرەدە خەركەت سەزەلەم، گەلدىكە پەشمان اولدىم. دۈشۈندەم كە:

سەن آناخانەم كەمەكەن اچەندە بۈيلەلەلە اوتۇرۇپ دۈرەمەكە
بۈنەلەر كەلثومنى تەلىم آلمەكەك، ايمەدەلە اونلەر كە نە كىندى كەلثوم
شەيخەتكەن خەبەر كە اولمايدىغى خالەدە ايكى كەلە داشق بىلەمگە
بۈيلەلە ايلەرى گەتەش سەنكە كىندى چوققىلىرىكە كەندەك تەربىيە وىرەمگى
اوزىگە عار حەساب ايدۈرەدە اجىنىلەر ايلەنە تاپشور بىرسەك...
مەن بۈقەردە ايكەن كەلثوم خانەكەدە گۈزى بىنەدە ايمەش اودە
آناخانەكە اۈبىرى اۈطاغە كەچەمەكەن مەنەت بىرەدەر اولوب:
— باجى! نە بۈيلە دەرەن فەكرە گەتەشەكە؟ بىنە ائرايلىن
شە سەنەدەمى ائرايلىدى؟ اللەمە آندە اولسون بۈ آياغى قەيرەمەشەك
آياغى بىزىم ئەۋە گەرن گۈندەن بىنە قارىمە دۈيۈلەجە خورەك
گۈرەمىيورەر دىمە:

اولدەن راضى اولمايە ايدەك، مانە اولەيدەك.

— آخ آي باجى! مەگەرنەم سۈزىمە، قۇلاق آسان وارەمى؟ ھەلە

اۈغەلەمە راضى دىگەندەر. اۈغەلەم دىيۈر دىكە بىزە مەربىيە بە لازەمەر.
آلتى - يەنى ياشەنە قەدر كىندى دىلەمىزى بىلەدى بىسەر، سۈگەرە
اۈبىرى كەلثوم دە گەيدۈپ مەكتەدە اۈگەرنەر.

زەمانەمەز داغىلسون باجى! ايمەدە گۈر، گۈتۈر دىنەسى دەر
بىزلىرى لايىق ايدەن كەمەدەر؟ كەچەن لەردە طۈيەدە باجىلەقارەنە راست
گەلەش اونلەر كە ھەسەنەك سەھەتلىرى ئەولەرنەدە ساقلا دىقلىرى مەربىيە
لەرى بارە سەندە ايمەش.

ايشە او ۋەقتەن ئەۋەدە دىنەكە قۇيەمەدە، گۈندەلەلە
داۋا قالماقال سەلدىكە بىزەم چوققىلىرىمەدە مەربىيە ساقەلە، آخەردە
مەرامە چالەدى.

علاۋە بىرشى دەرە بىنى ياندىرەر. ھەلە ساقلا دىقلىرى آي
يازىمە دىگەل اۈقەرەلەر، ھەدەلەر كەلثومەدەكە خەسابى بۈقەرە.
كەچەن گۈن آنادەن اولان گۈنى ايمەش. نە بىلەمە دىمەش كە بىنەم آنادەن
اولان گۈنەمەر، ادەن وىرەكەز بىرايكى بۈلەداشلىرىمى يانەمەدە عەت
ايلەمە بۈنەردە اذن وىرەلەر، گەلنىم اۈغەلە ايكى حەمال دالى
مىۋە جات آلدەرتەدى، اونەن باشقە يۈزىگەمى مەنات وىرۈپ
سەت زەنجىرى آلدەلەر ۋاۋنا باغشەلەدىلەر.

باجى قەربان اولۇم سەگا! بۈنەلەر چەكىلەن دەرەلەردەمى دەر؟
نە يەخشى كە سەن گەلەكە يۈرەگەم لاپ دۈلەمەشەدى. دەرەمى سەنە
سۈيەلەمە بىر آز فەرحەندەم دىدى.

بۈرۈدەكەلەر شەكر كەمەگا! بۈدەرتلەر ايلە قاورىلان بىرەنە دىگەم
چوققىلىرىدەر.

اۈگۈن حەمامە قەدىم دۈستلىرىمەزەن حاجى خانەكە گەلنە
راست گەلەم بىنەۋا بىنى گۈرەمەكەنە نە قەدر شاد اولدى. اۈنەمە
يۈرەكە دۈلى ايمەش، اونەكەدە دەرە ھەسەنەكە دەرەنەن چوق

Yazıq üç əvvəlinci balalarını mövtün siyah qanadları arasında qeyb etdikdən sonra, axırda bu iki əlindəki balaları qalıblar, üç balanın dağını çəkən zavallı insan məhəbbətini son iki balasına salmış ikən, bu iki balasının da diri-diri yüzlərinə həsrət qalmış, onun da əri körpə uşaqlarını mürəbbiyə əlinə tapşırmış, mürəbbiyə də uşaqları anasının yanına qoymuyor, yazıq həm göz yaşı tökdü, həm də danışdı. Diyor ki, atasına yalvardım ki, qoy balalarımı bir saat yanıma gəlsinlər, balalarımı doyunca görmək üçün ciyərim kababa dönür, qəlbim döyünür, ağlım başımdan çıxır.

O da diyor ki, boş danışma! Uşaqlar sənin yanıma gəlib nə öyrənəcəklər, səndən nə tərbiyə götürəcəklər- deməklə biçarənin yürəyinə dağ vurmuş. Bunlar həpsi görənək balasıdır. Bu görənək bizim aramızda öylə kökəlmiş ki, az-çox məlumatlı xanımlarımız da hər məclisdə kəndi çocuqlarının türkcə söyləmək bilmədiklərini fəxr ilə bir-birinə anladıb, qeyri əcnəbi dillərini gözəlcə bilməklərindən uzun-uzadı söhbətlərə dahıyorlar.

Çox heyf ki, imdiyə qədər bir böylə qafil yaşadığ, istər qız, istər oğlan balalarımıza vətəni, milləti sevdirmək, gələcəkdə nə ilə xoşbəxt olacağımızı yavruqlarımızın qulaqlarına doldurmadıq.

Məlumdur ki, çocuqlar bir kaç sənələr ağuşı-şəfqətdə qalır, vücudu böyür, fikri, zəkası, qüvveyi-hafizəsi də genişlənir mini-mini qəlbində böyük-böyük hisslər oyanır. Yavaş-yavaş sözlər söyləməyə başlar, gözləri görməyə, qulaqları eşitməyə, fikri düşünməyə alışı. Nə eşidirsə zehmində yerləşir, onu təqlidə başlar, nə görsə ufacaq beyin qutusunda yığıb hifz edər.

Vücudu böyüdüüyü kimi fikrində vəz edilən şeylər də böyür, kökləşir. İştə bu vaxtında gələcək yollarını aydın göstərmək lazımı idi ki, düz yolları ilə gedəydilər, biz o yolları təmizləmədik, süpürmədik, daşlı, qayalı, tozlu, topraqlı, güllü, tikanlı yollara oğullarımızı saldırdıq. Onlar kəndi-kəndilərinə yol aradılar. Kəndi yollarından yol seçə bilməyib əcnəbilərin təmizlədikləri, süpürdükleri yollara kəndilərini atdılar. Zavallılar nə yapsınlar, bəziləri öz atalarından tərbiyə görəmədilər, bəziləri də kiçik yaşdan əcnəbilərin

əlinə düşdülər. Orada o mənbədən pərvəriş tapdılar.

İmdi də biz onlardan milli dil, milli adət gözlüyoruz, əks təqdir-də onları günahkar hesab ediyoruz. Daha onu düşünmüyoruz ki: hər kəs əkdini biçər. Hələ öylələrini tanıyordum ki, kəndisi türk qızı türk olduğu halda evdə, məclisdə türkcə konuşmağı kəndinə ar hesab ediyor da yarım yamalaq əcnəbi lisanilə kəndisini əcnəbilərə bənzətmək istiyor.

Hey getdi əski zamanlar, hey!.. Əski zamanlarda qadınlara hörmət də var idi... məhəbbət də var idi... Hər bir nüfuzda kişilər ilə bir müsavi dərəcədə idik... Heyhat!.. O zamanlar keçdi... O camlar bardaq oldu... İmdi oxumuşlarımız çoxaldı... Daha bizləri bəyənmiyordılar... Yüzümüze baxmağa, sözümüze qulaq asmağa belə tənəzzül buyurmuyordılar.

Odur ki, imdi hər qaidələr dəyişdi... Milli adətlərin yerinə əcnəbi adətləri qonuldu... milli dil əvəzinə əcnəbi dili dəb düşdü.

Milli adətlərimiz unuduldu... Milli dillərimiz tərk oldu getdi: nəvəm Parisdə təhsilini bitirdi... amma bizi də yedi bitirdi, ... ağır-lıgınca paralar xərcəldi... amma bu paralarla nələr qazandığımı anlamıyorduz, bir az da artıq məlumat bilmək istəsək: siz bir şey anlamıyorsanız, bən darülfünun cəmi fənlərini qazanmışam, diyor.

Keçən gün yanıma gəldi, nənə keyfin necədir?- dedi.

- Allahın amanında olasan yavrum, dedim. Yanımda oturmaq üçün kəndini döşəyin üstünə saldı. Sonra dim-dik qalxdı. Döşək üstə oturmadı... taxtda rahatlanı bilmədi... bəni, babasını bəyənmedi... sözlərimizi bəyənmedi... hərəkətimizi bəyənmedi... gəzişimizi bəyənmedi... baxışımızı bəyənmedi... bəyənmedi...bəyənmedi... bir şeyimizi də bəyənmedi. Evin qaidəsini pozmağa... adətlərimizi dəyişdirməyə çalışdı.

İştə nəvəmin Parisdən gətirdiyi fənlər! Bundan təbii daha nə ola bilər. İştə beş sənə içində gecəli-gündüzlü çalışdığı təhsilin səmərəsi... bundan artıq nə gözlüyordunuz.

On beş il bundan əvvəl olunan dadü-fəryadları, ağlanan səsləri eşidən olsa idi... qızlarına milli tərbiyə versəydilər,

Yazık, üç çocuğunu yitirdikten sonra sonunda bu iki çocuğu kalmış. Üç çocuğunun ıstıabını çeken zavallı insan, muhabbetini son iki çocuğuna vermişken bu iki çocuğunun da sağ oldukları halde yüzlerini görmeye hasret kalmış. Onun da kocası, körpe çocuklarını mürebbiye eline emānet etmiş. Mürebbiye de çocukları, annelerinin yanına gitmelerine izin vermiyor, hasretten anne, yazık, hem gözyaşı dökerek:

“-Babasına yalvardım, çocuklar bir saat yanıma gelsinler, çocuklarımı doyuncaya kadar göreyim, ciğerim yanıyor, kalbim sızlıyor! diyerek ağlıyordu.

O da:

-Boş konuşma! Çocuklar senin yanına gelip ne öğrenecekler, senden ne terbiye alacaklar? diyerek bîçārenin yüreğini sızlatmış.

Bunlar, hepsi özentî belasıdır. Bu özentî, bizim aramızda öyle yerleşmiş ki, az çok bilgili hanımlarımız da her mecliste kendi çocuklarının Türkçe konuşmadıklarını hatta övünerek ecnebî dillerini güzelce konuştuklarını uzun uzadıya anlatıp duruyorlar.

Çok yazık ki, şimdiye kadar böyle gafil yaşadık. İster kız, ister oğlan çocuklarımıza vatani, milleti sevdiremedik, gelecekte de neyle mutlu olacağımızı, yavruqlarımıza öğretmedik.

Bildiğiniz gibi, çocuklar birkaç yıl şefkatli kucakta kalır, bedeni büyür, fikri, zekâsı, hâfızası da gelişir, minik kalbinde büyük hisler uyanır. Yavaş yavaş konuşmaya, gözleri görmeye, kulakları işitmeye başlar, tefekkürü gelişir. Ne duyarsa zihninde yerleşir, onu taklide başlar, ne görse ufacak beynine yerleştirir.

Bedeni büyüdüğü gibi hafızasına konulan şeyler de gelişir, kökleşir. İşte bu çağlarında gideceği yolları belletmek lazım ki, doğru yolda gitsinler ama biz o yolları temizlemedik, süpürmedik. Taşlı, kayalı, tozlu, topraklı, otlı, dikenli yollara oğullarımızı saldı.

Onlar kendi kendilerine yol aradılar. Kendi yollarından yol seçemedikleri için ecnebilərin təmizledikleri, süpürdükleri yollara kəndilərini attılar. Zavallılar nə yapsınlar, bəziləri babalarından görəmedilər, bəziləri də kiçik yaşdan ecnebilərin

eline düştüler. Orada o kaynaktan beslendiler.

Şimdi de biz onlarda millî dil, millî adet göremiyoruz ve onları suçluyoruz. Herkes ektiğini biçer. Öylelerini tanıyordum ki, kendisi Türk kızı Türk olduğu hâlde, mecliste Türkçe konuşmaktan çekiniyor, yarım yamalak ecnebî lisanıyla kendisini ecnebilere benzetmek istiyordu.

Geçti eski zamanlar, geçti!.. Eski zamanlarda kadınlara saygı vardı. Muhabbet de vardı. Her bir nüfuzda erkeklerle bir eşit derecedeydik... Heyhat!.. O zamanlar geçti... O camlar bardak oldu... Şimdi okumuşlarımız çoğaldı... Daha bizleri beğenmiyorlar. Yüzümüze bakmaya, sözümüze kulak asmaya bile tenezzül etmiyorlar.

Şimdi her kural değişti... Milli adetlerin yerine ecnebî adetleri konuldu... Millî dil yerine ecnebî dili moda oldu.

Millî âdetlerimiz unutuldu. Millî dilimiz terk edildi. Torunum, Paris'te eğitimini tamamladı ama bizi de yedi bitirdi... Ağır-lıgınca paralar harcattı. Ama bu paralarla neler kazandığımı bilmiyoruz, artık biraz bilgi istesek; siz bir şey anlamıyorsanız, ben Darülfünun'un bütün derslerini geçtim, diyor.

Geçen gün yanıma geldi:

-Nene, keyfin nasıl? dedi.

-Allah cümlemizi korusun, yavrum! dedim.

Yanımda oturmak için kendini döşəğin üstünə saldı. Sonra dim-dik kalktı. Döşəğin üstünde oturmadı, sedirde rahat edemedi. Beni, babasını beğenmedi. Konuşmamızı beğenmedi. Hareketlerimizi beğenmedi. Gezişimizi beğenmedi. Bakışımızı beğenmedi. Beğenmedi... Hiçbir şeyimizi beğenmedi. Evin kurallarını bozmaya... adətlərimizi dəyişdirməyə çalışdı.

İşte torunumun Paris'ten getirdiği fənlər! Bundan tabii daha ne olabilir? İşte beş yıl içinde geceli, gündüzlü çalıştığı təhsilin meyvəsi... Bundan daha fazla ne bekliyordunuz?

Bundan on beş yıl evvel fəryadları, ağlamaları işiten olsaydı... kızlarına millî tərbiyə verseydilər,

یازیق اوچ اولنجی بالالرینی موتک سیاه قاناتلری آراسنده غیب ایتدیکدن سوگره آخرده بو ایکی النده کی بالالری قالوبلر، اوچ بالانک داغنی چکن زواللی انسان محبتنی صوک ایکی بالاسنه صالحش ایکن بوایکی بالاسنک ده دیری-دیری یوزلرینه حسرت قالمش، اونکده اری کورپه اوشاقلارینی مربیه-النه تاپشورمش، مربیه ده اوشاقلری آناسنک یاننه قویمیور، یازیق هم گوزیاشی توکدی، هم ده دانشدی دیور که: آناسنه یالواردم که قوی بالالرم بر ساعت یانمه گل سینلر، بالالریمی دویونجه گورمک ایچون جگرم کبابه دونور، قلم دوگونور، عقم باشیمدن چیقیر.

اوده دیور که: بوش دانشمه! اوشاقلر سنک یانگا گلوب نه اوکر نه جگر، سندن نه تربیه گوتوره جگر دیمکه بیچاره نک یوره کنه داغ وورمش.

بونلر هپسی گوره نک بالاسیدر، بو گوره نک بزم آرامزده اوپله کوکلمش که آز - چوق معلوماتلی خانمه-رمزده هر مجلسده کندی چوققلرنک تور کجه سویله مک بیلمد کلرینی فخرایله بر برینه آگلانوب، غیر اجنبی دیل لرینی گوزلجه بیلملرندن اوزون اوزادی صحبتلره دالیورلر.

چوق حیف که ایمدی یه قدر بر بویله غافل یاشادق، ایستر قز، ایستر اوغلان بالالریمزه وطنی، ملتی سودیرمک گله جکده نه ایله خوشبخت اوله جغمزی یازولریمک قولاق لرینه دولدورمدق.

معلوماتر که چوققلر بر قایچ سنلر آغوش شفقت ده قالور، وجودی بیور، فکری، نکاسی، قوه حافظه سی ده گنیشله نور مینی - مینی قلبنده بیوک - بیوک حسلر اوبانور. یاواش یاواش سوزلر سویلمکه باشلار، گوزلری گورمکه، قولقلری ایشیتمکه، فکری دوشونمکه آلیشور.

نه ایشیدرسه ذهنده یرلشیر، اونی تقلیده باشلار. نه گورسه اوفاجق بین قوتوسنده یغوب حفظ ایدر.

وجودی بیودیکی گبی فکرنده وضع ایدیلن شیلرده بیور، کوکله شیر، ایشته بووقنده گله جک یوللرینی آیدین گوستر- مک لازم ایدیکه دوزیوللری ایله گیده ایدیلر بز او یوللری تمیزلهمک، سوپورمک، داشلی، قایالی، توزلی، تویراقلی، کوللی، تیکانلی یوللره اوغوللریمزی صالیدردق.

اونلر کندی کندیلرینه یول آرادیلر. کندی یوللرندن یول سچه بیلیموب اجنبی لک تمیزلکری، سوپوردکری یوللره کندیلرینی آتدیلر. زوالیلر نه یاپسونلر. بعضری اوز آتالر لرندن تربیه گورمیدیلر، بعضریده کوچک یاشدن اجنبی لک

النه دوشدیلر. بوراده اومنبعدن پرورش تاپدیلر. ایمدی ده بز اونلردن ملی دیل، ملی عادت گوزلیورز. عکس تقدیرده اونلری گناهکار حساب ایدیورز. ده اونی دوشونمیورز که: هر کس اکدیگنی بیچر. هله اوپله لرینی تانیورمکه کندیسسی تورک قزی تورک اولدیقی حالده نهوده، مجلسده تورکجه قونوشمقی کندینه عار حساب ایدیورده یارم یامالاق اجنبی لسانیه کندیسینی اجنبی لره بگزمک ایستیور.

* *

هی گیتدی اسکی زمانلر هی!... اسکی زمانلرده قادینلره حرمت ده وارایدی... محبتده وار ایدی... هر بر نفوذده کشیلرایله بر مساوی درجه ده ایدک... هیهات!... او زمانلر کچدی... او جاملار باردق اولدی... ایمدی او قوملارمز چو غالدی... ده بزلری بگنمیورلر... یوزیمزه باقمه، سوزیمزه قولاق آسمه ییله تنزل بیورمیورلر. اودر که ایمدی هر قاعده لر دکشدی... ملی عادتلرک یرینه اجنبی عادتلری قونولدی... ملی دیل عوضنه اجنبی دیلی داب دوشدی.

ملی عادتلریمز اولودلدی... ملی دیل لریمز ترک اولدی گیتدی: نه و هم پاریسده تحصیلنی بتیری... اما بزیده ییدی بتیردی... آغرلغنه پاره لر خرچلیدی... اما بو پاره لرله نلر قازاندیغنی آگلایه میورز. بر آزده آرتق معلومات بیلیمک ابسته سهک: سز برشی آگلایه میورسکز، بن دارالفنونک جمیع فن لرینی ازانمشم، دیور.

کچن گون یانمه گلدی، نه کیفک نیجه در؟ دیدی. - اللهک امانده اولاسک یاوروم دیدم. یانمه او تورمق ایچون کندینی دوشه گک اوستنه سالدی. سوگره دیم-دیک قالقدی. دوشهک اوسته او تورمه مادی... تخت ده راحت نه بیلمه دی... بنی، باباسنی بکنمیدی... سوزلریمزی بکنمیدی... حرکتی بکنمیدی... گزیشمزی بکنمیدی... باقشمزی بکنمیدی بکنمیدی... بکنمیدی... برشیمزیده بکنمیدی. نه وک قاعده سنی پوزمه... عادتلریمزی دکیشدیرمکه چالشدی.

ایشته نوهمک پاریسدن گتیردیکی فنلر ا بوندن طبیعی ده نه اولاییلر. ایشه بش سنه ایچنده گیجه لی، گوندوزلی چالشدیغی تحصیلنک ثمره سی... بوندن آرتق نه گوزلیوردیگز.

اون بش ایل بوندن اول اولنان داد و فریاداری، آغلانان سسلری ایشیدن اولسه ایدی... قزلرینه ملی تربیه ویرسه یدیلر

hər əcnəbi qadınlara çocuq tərbiyəsi üçün evlərinin ən ali mövqeyində yer verməsəydilər, məclislərdə əcnəbiləşməylə fəxr eləməsəydilər... şimdiki oğullarımızın, nəvələrimizin gülüncü, məsxərəsi olmazdıq. Evində əcnəbi saxlamaq müəddəsinə qapılmasaydıq, milli tərbiyə ilə tərbiyələnen gözəl-göyçək qızlar şimdiki evlər küncündə qırx-əlli yaşında ixtiyarlar şəklinə girib də ərsiz qalmazdı.

Nur topu gibi, gül damlası gibi oğullarımız əcnəbi tərbiyəsi səmərəsi olaraq əcnəbi vilayətindən birər qız ilə qayıtmaz idilər.

Bədbəxt qadınlar, kimsəsiz qadınlar, elm və mərifət nurilə işıqlanmağa haqq ilə layiq ikən şimdiki əsirələr gibi hüquqsuz, səhra çiçəkləri gibi sevimsiz, qiymətsiz yaşayan bədbəxt qadınlar.

Millətimiz sənin yüzündən böyük-böyük mövqelər tutmaq ehtimalı var ikən, çox təəssüf ki, zükurlarımız imdiyə qədər düşünmədilər, qızlarına millət yetişdirmək təlimini öyrətmədilər, qızları üçün milli məktəblər, hünər evləri açmadılar.

Sonra da qızlarının ən birinci vəzifəsi olan övlad tərbiyəsi vəzifəsini əcnəbi qadınlar əlinə verib də "səndən nə tərbiyə götürəcəklər" gibi təhqiramiz sözlərlə qadınlarımızı, qızlarımızı təhmetləndirdilər.

İştə o sayədədir ki, biz də böyləcə hər haqqımızdan məhrum yaşıyoruz.

Şəfiqə Əfəndizadə

HÜR HÜRRIYYƏTƏ

*Ey samia-pərdəzım olan huri xoşavaz!
Sövtünlə miyəssərmi olam birca də dəmsaz?!*

*Candadəyi-eşq olmada məhcuri-vüsəlin,
Can çıxsa da mənzuri-xəyalımdı cəmalın.*

*Rüsxarını göstər bana, ey nuri-cəhantab!
Saç nurunu zülmətdən, olum bir də rəhəyab!*

*Bin zərbəyi-təhqir bəni etsə də təhdid,
Səndən yenə bən bəklıyorum bir yeni təyid.*

her ecnebi kadına çocuk terbiyesi için evlerinin en yüksek makamında yer vermeseydiler, meclislerde ecnebiləşməklə övünməseydiler, şu anda oğullarımızla, torunlarımızla gülünç və maskara olmazdıq. Evində ecnebi tutmaq hevesinə kapılmasaydıq, millî terbiyə ilə terbiyələnen gözəl qızlar, şimdiki evlərin köşəsində kırk-əlli yaşında ixtiyarlar olaraq kocasız kalmazdı.

Nur topu gibi, gül damlası gibi oğullarımız ecnebi terbiyesi səmərəsi olan ecnebi memleketindən birer qızla dönmezlerdi.

Bahtsız qadınlar, kimsəsiz qadınlar, ilim və irfan nuruyla işıqlanmaya haqqıyla layıq şimdiki kölelər gibi hukuksuz, səhra çiçəkləri gibi susuz, dəğersiz yaşayan şanssız qadınlar...

Millətimiz, sənə sayəndə böyük böyük mevkiler tutma ihtimalı varken, ne üzüntü verici ki, erkeklerimiz şimdikiyə qədər düşünmədilər, qızlarına millət yetişdirmək sanatını öyrətmədilər, qızları üçün millî mekteblər, bilgi evləri, kurslar açmadılar.

Sonra da qızlarının ən birinci vəzifəsi olan evlât terbiyəsi vəzifəsini ecnebi qadınlar elinə verib də "səndən nə terbiyə alacaklar" gibi hakaretvârî sözlərlə qadınlarımızı, qızlarımızı küçükdüşürdülər.

İştə bu nedenlərdən dolayı pekçok hakkımızdan məhrum yaşıyoruz.

Şəfiqə Əfəndizadə

HÜR HÜRRIYYƏTƏ

*Ey sâme-i perdâzım olan hür hoşâvâz!
Savtinlə miyəssər mi olam bir cede demsaz?!*

*Candâde-ye aşq olmada məhcuri vüsəlin,
Can çıxsa da mənzur-i hayalimdı cəmalın.*

*Rühsarını göstər bana, ey nur-i cihantab!
Saç nurunu zulmetdən, olum bir də rehəyab!*

*Bin darbe-yi təhqir bən etse de təhdid,
Səndən yinə bəklıyorum birini təyid..*

*Əfkarımı tədhiş edəmənəz bunca xürafət,
Səndən açılırsa bana bir çeşmi-müsəvat.*

*Ümidi-vüsəlinlə bəni yıxdı fəlakət,
Məhv olmadayız bir daha təxirə nə hacət?!*

*Sənsiz yox imiş ləzzəti, mənəyi-həyatın,
Zatım nə gərək dəhrdə gər olmasa zatın.*

*Həsərlə baxır rəhınə çeşmi-nigəranım,
Gəl-gəl, mələyim, gəl deyim əsrari-nihanım.*

Çaritsin 9 fevral 1917

Məmməd Səid Ordubadi

Aclar

Alçaq və pəncərəsiz bir odada qapının sağ tərəfində yatmış bir çocuğun başı üstə anacığına əyləşib, gözünü bir nöqtəyə dikib fikrə qərq olmuşdu. Hava soyuq olduğuna binaən odanın qapısı örtülmüşdü. Oda qaranlıq idi. Ancaq qapı aralarından gələn işıq odanın bir qismini, bacadan düşən işıq da ikinci qismini işıqlandırmaqda idi. Odada o çocuğun yatmış olduğu rəxti-xəbdən və yerə döşənmiş cırıq-yırtıq parça-palazlardan başqa bir şey gözü çarpmıyordu; oda boş idi.

Birdən yatmış uşaq təprənib, gözələrini açdı. Yüzü saralmış, gözələrinin altı göyərmiş, dodaqlarının rəngi qaçmış olan bu çocuq diri bir ölü gibi görənirdi. Oyanan gibi anasının yüzünə baxdı. Ayağa durmaq deyil, əllərini belə qalxızmağa təqəti qalmamışdı. Övladının ayılmasını görəncə:

*Efkârımı tedhiş edemez bunca hurâfât,
Senden açılırsa bana bir çeşm-i müsâvât.*

*Ümid-i vüsəlinlə bənı yıktı fəlakət,
Məhv olmadayız bir daha tē'hire nə hâcət?!*

*Sənsiz yok imiş ləzzəti, mənâyi-həyatın,
Zâtım nə gerek dəhrdə gər olmasa zâtın.*

*Hasretlə bəkir rəhınə çeşm-i nigəranım,
Gəl gəl, meləğim, gəl deyim əsrar-ı nihanım.*

Tsaritsin, 9 Şubat 1917

Mehmet Said Ordubadi

AÇLAR

Alçak və pəncərəsiz bir odada qapının sağ tərəfində yatmış bir çocuğun başının üstünə anacığı oturmaq gözü bir noktaya dikib dərin düşüncələrə dalmıştı. Hava soğuk olduğundan odanın qapısı kapalıydı. Oda qaranlıq idi, ancaq qapı aralarından gələn işıq, odanın bir qismini, bacadan düşən işıq da ikinci qismini aydınlanmaktaydı. Oda boştu, çocuğun yatmış olduğu uyku takımından və yerə döşənmiş eski püskü parça kumaşlardan başqa bir şey gözü çarpmıyordu.

Yatan çocuk kımıldayıp birdən gözələrini açdı. Yüzü sararmış, gözələrinin altı morarmış, dudaklarının rəngi qaçmış olan bu çocuk, canlı bir ölü gibi görünüyordu. Uyanır uyanmaz anasının yüzünə baktı. Ayağa kalkmaq deyil, əllərini bile kaldırmaya takati yoxtu. Evladının uyandığını görəncə:

افکارمی تدهیش ایده مز بونجه خرافات
سندن آچلورسه بگا بر چشم مساوات

امید و صالکله بنی یقیدی فلاکت
محو اولمه دهیز بر داها تاخیره نه حاجت!?

سن سز یوق ایش لذتی معنای حیاتک
ذاتم نه گرك دهرده گر اولمسه ذاتک

حسرتله باخور راهکا چشم نگرانم
گل گل ملکیم گل دیوم اسرار نهانم
تساریتسین ۹ فیورال ۱۹۱۷ محمدسعید اردوبادی

آجلار

آلچق و پنجره سز بر اوطه ده قاپونک صاغ
طرفنده یاتمش بر چوجوقک باشی اوسته آناغازی
اگلشوب گوزینی بر نقطه یه دیگوب فکره
غرق اولمشدی. هوا سویوق اولدیغنه بناء اوطه نك
قاپوسی اورتولمشدی. اوطه قرانلق ایدی. آنجق
قاپو آرالاریندن گن ایشیق اوطه نك بر قسمنی
باجادان دوشهن ایشیق ده ایکنجی قسمنی ایشیقلا
دیرمقده ایدی. اوطه ده اوچوجوقک یاتمش اولدیغی
رخت خوابدن و بیره دوشنمش جیریق بیرتق
پارچه پالاسلاردن باشقه برشی گوزه چارپموردی:
اوطه بوش ایدی.

بردن یاتمش اوشاق تیره نوب، گوزلرینی آچدی.
یوزی سارالمش، گوزلرینک آلتی گو گرمش،
طوداقلرینک رنگی قاچمش اولان بو چوجوو
دیری بر اولی کبی گورسنوردی. اویانان کبی
آناسنک یوزینه باقدی. آیاهه دورماق دگل، اللرینی
یيله قالقیزماغه طاقتی قالمامیشدی. اولادینک آییلما
سنی گورونجه:

هراجنبی قادینلره چوجق تربیه سیچون نهولرینک اک عالی
موقعنده بیر ویرمه ایدیلر، مجلسلرده اجنبی لشمکله فخرایلمه سه
ایدیلر... شمیدیه اوغوللریمزک، نهولریمزک کولنجی، مسخره-
سی اولمازدق.

نهونده اجنبی صاقلامق موداسنه قاپیلما سیدق، ملی تربیه
ایله تربیه له نن گوزل-گو کچک قزلر شمیدی نهولرکنجنده
قرق-اللی یاشنده اختیارلر شکلنه گیروبده ارسزه قالمازدی.
نور طوبی کبی گل داملاسی کبی اوغوللریمز اجنبی
تربیه سی ثمره سی اولارق اجنبی ولایتندن برر قز ایله
قایتماز ایدیلر.

بدبخت قادینلر، کیمسه سز قادینلر، علم و معرفت نوریاه
ایشیقلا نغمه حقيله لایق ایکن شمیدی اسیره لر کبی حقوق سز.
صحرا چیچک لری کبی سویمسز، قیمتسز یاشایان بدبخت قادینلر،
ملتسز؛ سنک یوزلندن بیوک-بیوک موقعلر دوتمق احتمالی
وارایکن، چوق تاسف که ذکورلریمز ایمدی یه قدر دوشونمه
دیلر، قزلرینه ملت یتشدیرمک تعلیمنی اوکرتمدیلر، قزاری
ایچون ملی مکتبلر، هنر نهولری آچما دیلر.

صوکرده قزلرینک اکبرنجی وظیفه سی اولان اولاد
تربیه سی وظیفه سنی اجنبی قادینلر الهه ویروبده "سندن نه
تربیه گوتوره جگر" کبی تحقیر آمیز سوزلرله قادینلریمز،
قزلریمز تهمتلندیردیلر.

ایشته اوسایه ده در که بزده بویله جه هر حقمن دن محروم
یاشایورز. شفیقه افندی زاده

حور حریته

ای سامعه پردازیم اولان حور خوش آواز!
صوتکله میسر می اولام برجه ده دمساز!?

جان داده عشق اولمه ده مهجور وصالک
جان چیقسه ده منظور خیالم دی جمالک

رخسار گئی گوستر بگا ای نور جهانتاب!
ساج نور گئی ظلمتدن اولوم برده رهایاب!

بیك ضربه تحقیر بنی ایتسه ده تهدید
سندن ینه بن بکله یورم بریگی تایید

- Cəlil, durdunmu? - deyə anası sordu.

- Ana... Ana!..

Uşaq bitaqət olduğundan sözünü deyə bilmədi, anası anladı ki, Cəlil acdır, yemək istiyordu.

- Heç bir şeyimiz qalmamışdır, oğul, axırıncı parça çörəyi dünən səhər yedin... bu saat bacın Züleyxa gələr!.. Allah kərimdir... Bu söhbət əsnasında Züleyxa daxil oldu.

Züleyxanın əlləri boş olduğunu görcək, anası qandı ki, qomşularda da yeməli bir şey tapılmamışdır!

Züleyxa anasına: - Ana...

Fəqət anası qızın səsinə kəsərək:

- Qızım, gəl, Cəlilin yanında qal, bən gedim görüm sizə nə taparam...

Bu sözləri deyib möhnətli ana Cəlilin yüzündən öpüb getdi.

Züleyxa və Cəlil yenicə atasız qalmışdılar. Atalarını kəndləri talan olan zaman öldürmüşdü(lər). Bunların ol- duqları kənd böyük xəsarətlərə duçar olmuşdu. Var-yox- ları qarət olandan sonra tamam kənd əhli gibi bunlar da azuqəsiz, ac və yalavac qalmışdılar.

Yəqin idi ki, belə gedəcək olsa tamam kənd əhli tələf olacaqdı.

- Allah kərimdir. Deyə kömək gözlənirdi, ümid olunur- du ki, bu bədbəxt insanların halına yanan tapılar.

Ana gedəndən sonra balaca Züleyxa o zərif qolla- rı ilə qardaşını qucaqlayıb sakit etmək və təsəlli vermək

qəsdilə:

- Cəlil, əzizim, bu saat ana gəlir, bizə yemək gətirir-diyordu.

Soyuq olmasın deyə Züleyxa qardaşının üstünə parça-pa- lazı da əlavə saldı.

Analari evdən çıxdıqda dayandı. Fikrə daldı: əcəba nəyəyə getsin?

Sahibəsinin həyatə çıxdığını görən it xanımın o yan-bu ya- nına dolanıb yalvarıcı bir nəzər ilə mərhəmət dilər gibi bax- mağa başladı.

-Yazıq it, sən də acmısan? Lakin sənə verməli bir şeyim yox!..

İt başa düşür gibi gözlərini aşağı dikdi. Bir az durduqdan sonra ana axırda yenə sabiqdə arpa və buğda saxladıkları dama gedib birər-birər arpa və buğda yığmağa şitab etladi.

Züleyxa qardaşını sakit etməkdə ikən birdən qapını döy- dülər.

-Kimdir?

- Bacı, sizə un gətirdik!

Həmən saat Züleyxa qapını açdı. İki cavan oğlan əllərindəki unu verərək -"Bacı, bu unu sizə gətirdik. Alın!"- dedilər.

Sonra biri əlindəki kitabdan bir vərəqəyə bir-iki söz yaza- raq:

- Neçə nəfərsiz?

- Üç nəfər qaldıq. Atamı öldürdülər, anam çörək axtarmağa getdi. Cəlil də yatıyor.

- Çox gözəl, bu vərəqəni al, hər həftə

-Cemil, kalktın mı? diye sordu.

-Ana... Aña!..

Çocuk takatsiz, halsiz olduğundan konuşamadı. Anası anladı ki, Celil aç ve yemek istiyordu!

-Hiçbirşeyimizkalmamışoğul,sonuncubirparçaçöreğide dün sabah yedik... Şimdi bacın Züleyha gelir!.. Allah kerimdir...

Bu konuşma esnasında Züleyha içeri girdi. Züleyha'nın elleri boş olduğunu görünce, anası, komşularda da yemeğe birşey kalmamış olduğunu anladı.

Züleyha, Anasına:

- Ana...

Fakat anası, kızın konuşmasını keserek:

-Kızım, gel, Celil'in yanında kal, ben gidiyorum, baka- yım size ne bulabilirim...

Bu sözleri deyip çilekeş ana, Celil'i yanağından öpüp gitti.

Züleyha ve Celil, yakın zamanda babasız kalmışlardı. Babalarını, köyleri talan edildiğinde öldürmüşlerdi. En büyük zararı onların köyü görmüştü. Büyük zarara uğra- mıştı. Malları yağmalandıktan sonra köy halkı gibi onlar da tamamen aç, susuz ve çaresiz kalmışlardı.

Böyle gidecek olursa, köy halkı tamamen telef olacaktı.

- İnsanların derdiyle dertlenen birileri bulunana dek Allah kerimdir, deyip yardım bekleniyor.

Ana gittikten sonra küçük Züleyha, o zayıf kollarıyla kardeşini kucaklayıp susturmak ve tesellî etmek

niyetiyle:

- Celil, azizim, şimdi ana gelecek, bize yemek getirecek, diyordu.

Züleyha, üşümesin diye kardeşinin üstünü yorganla örttü.

Analari evden çıktıktan sonra durdu. Düşünceye daldı; acaba nereye gitsin? Sahibinin avluya çıktığını gören köpek, hanımın etrafında dolanıp yalvaran bir nazarla merhamet diler gibi bakmaya başladı.

-Yazık köpek, sen de acıkmışsın? Lakin sana verebilece- ğim bir şeyim yok!..

Köpek anlamış gibi gözlerini aşağı dikti. Biraz durduk- tan sonra Ana, arpa ve buğday sakladıkları dama gidip arpa ve buğdayı çabuk çabuk doldurmaya başladı.

Züleyha, kardeşine bakarken birden kapı vuruldu.

-Kim o?

-Bacı, size getirdik!

Hemen Züleyha kapıyı açtı. İki genç ellerindeki unu vererek:

"-Bacı, bu unu size getirdik, alın!" dediler.

Sonra biri, elindeki kitaptan bir kağıda bir-iki söz yazarak:

-Kaç kişisiniz?!

-Üç kişi kaldık. Babamı öldürdüler. Anam, çörek ara- maya gitti. Celil de yatıyor.

- Çok güzel, bu kâğıdı al, her hafta

- جلیل، دوردک می؟ - دیه آناسی سوردی.

- آنا... آنا!...

اوشاق بی طاقت اولدیندن سوزینی دیه
بیلدی، آناسی آگلادی که جلیل آجدر، ییمک
ایسته یوردی!

- هیچ برشی مز قالامشدر، اوغول آخرنجی
پارچه چوره کی دونن سجر ییدک... بو ساعت
باجک زلیخا گکر!.. الله کریمدر... بو صحبت
اثناسنده زلیخا داخل اولدی.

زلیخانک اللری بوش اولدیغنی گورجک، آناسی
قاندی که قومشولرده ده ییملی برشی تاپیلماشدر!
زلیخا آناسنه: - آنا...

فقط آناسی قزک سسنی کسرهک:

- قزم، کل، جلیلمک یانندا قال، بن گیدیم
گوریم سیزه نه تاپارام...

بو سوزلری دیوب محنتلی آنا جلیلمک یوزیندن
اوپوب، گیتدی.

زلیخا و جلیل یگیچه آتاسز قالمشدیلر. آتا
لارینی کندلری تالان اولان زمان اولدیرمشدی.
بونلرک اولدیقلری کند بیوک خسارتلره دوچار
اولمشدی. وار یوقلاری غارت اولاندن صگره
تمام کند اهلی کبی بونلارده آذوقه سز، آج و
یالاواج قالمشدی لار.

یقین ایدیکه بیله گیده جک اولسه تمام کند
اهلی تلف اولاجقدی.

- الله کریمدر، دیه کومک گوزلنوردی،
امید اولنوردیکه بو بدبخت انسانلارک حالنه یانان
تاپیلار!

آنا کیدندن صگره بالاچه زلیخا او ظرفی قوللریله
قرداشینی قوجا قلیوب ساکت ایتمک وتسلی ویرمک

قصیدله:

- جلیل، عزیزم، بوساعت آنا گلور بزه ییمک
کتورر! دییوردی.

سویوق اولماسون دیه زلیخا قرداشنک اوستنه
پارچه پالاسیده علاوه سالدی.

آنالاری ایودن چیقیدیقدا دیاندی. فکره طالدی:
عجبا نره یه گیتسون؟

صاحبه سنک حیاطه چیقیدیقنی گورهن ایت،
خانمک اوپان بو یاننه دولانوب یالواریجی بر نظر
ایله مرحمت دیلر کبی باقماغه باشلادی.

- یازیق ایت، سنده آجمیسن؟ لکن سنده
ویرملی بر شیتم یوق!..

ایت باشه دوشر کبی گوزلرینی آشاغه دیکدی
بر آز دوردیقدا صگره آنا آخردینه سابقده
آرپا و بوغدا ساخلادیقلاری دامه کیدوب برر
برر آرپا و بوغدا ییغماغه شتاب ایلدی.

زلیخا قرداشنی ساکت ایتمگده ایکن بردن
قاپویی دوگدیلر.
- کیمدر؟

- باجی سزه اون گتوردیک!

همان ساعت زلیخا قاپویی آچدی. ایکی جوان
اوغلان اللرینده کی اونی ویره رک - «باجی بواونی
سزه گتوردیک. آلک! دیدیلر.

صگره بری النده کی کتابدن بر ورقه یه بر
ایکی سوز یازاراق:

- نیچه نفرسز!

- اوچ نفر قالدیق. آتامی اولدیردیلر،

آنام چورهک آختارمقه گیتدی. جلیل ده یاتیور.

- چوق گوزل، بو ورقه یی آل، هر هفته

anan məscid həyatına gəlib un payımızı ala bilər. Sağ ol, un Müsəlman Cəmiyyəti tərəfindəndir!

Cavanlar getdi. Qız anasını nərədən axtaracağını bilmə-yərək onu güclə içəri çəkdi.

- Cəlil, bizimçün müsəlmanlar un gətirdilər! İndi ana gələr bizə yemək hazırlar... Bax, Allah bizə kömək oldu, gəl Allaha dua edək! Bu sözlər ilə qız yüzünü qibləyə tutub:

- Ya Allah, ya Allah, şükür sənə, ya Allah!

Balaca Cəlil də ahəstəcə bacısının duasını təkrar edərək: Allah... şükür...

Anası daxil olcaq qız duasını kəsərək:

- Ana, bizə müsəlmanlar un gətirdilər. Diyorlar sən bu kağız ilə hər həftə bizim un payımızı məscid həyatından ala bilərsən. Bax bu kağıza yazdı.

Bilirsən, qızım, bunu müsəlmanlar bizimçün göndərmişlər.

Həmən saat ana övladları üçün yemək tədarük etməyə başladı. Bir azdan sonra Züleyxa və Cəlil anasının bişir-di-yi yaymanı (çörək) yiyordulər. Sonra ana uşaqlarına müsəlmanların mərhəmətindən danışib diyordu ki, baxın müsəlman qardaşlarımız uzaqdan bizim halımıza yanib bizimçün un göndəriyorlar ki, acından həlak olmayaq.

Balalarım, Allaha şükür edək!..

O gecəni sabaha gibi ana əllərini səmayə qalxızib razu-niyazda bulunurdu.

Qızı Züleyxa uyqudan bidar olaraq anasını dua edən görünce:

anan, məscid avlusuna gelip ununuzu alabilir. Sağol, un Müslüman cəmiyyəti tərəfindən verilmişdir!

Gençlər gitti. Kız, anasını neredə olduğunu bilmez bir halde onu güclüklə içəri aldı.

-Cəlil, bizim için Müslümanlar un gətirdilər! Şimdi ana gelir, bize yemek hazırlar... Bak Allah bize yardım etti, gel Allah'a dua edelim!

Şu sözlər ilə kız yüzünü Kible'ye döndü.

- Allah'ım! Allah'ım! Allah'ım! Sana sonsuz şükürler olsun.

Küçük Celil de yavaşca bacısının duasını təkrar edərək:

-Allah... şükür...

Anası içəri girince kız duâsını keserek.

-Ana, bize müslümanlar un gətirdilər. Siz bu kâğıtla hər həftə un hakkınızı məscid avlusundan alabilirsiniz, dedilər. Bak, bu kâğıda yazdılar!

- Biliyor musun kızım? Bunu müslümanlar bizim için göndərmişlər.

Hemen ana, çocukları için yemek hazırlamağa başladı. Biraz sonra Züleyxa və Celil, anasının pişirdiği çöreği yediler. Sonra ana, çocuklarına müslümanların mərhəmətindən bəhs edib şöyle diyordu;

- aılıktan ölmeyelim diye bakın müslüman kardeşlerimiz un göndəriyorlar, Yavrularım! Allah'a şükredelim!..

O gece ana, ellerini səmayə kaldırıp sabaha kadar dua və niyazda bulundu. Kızı Züleyxa, uyqudan uyanmış anasını dua edərkən görünce:

- Ana, ana! Atama da dua eylə!

Xarkof (Təqi Şahbazi) Simurq

Ellərimiz

Məzarıstan gibi bayquş uluyor,
Darmadağın olmuş Turan elləri.
Yurd oğlunun gözü qanlar ağlıyor,
Gədalara qalmış xaqan elləri.

Qızıl gülün budağını xar tutub,
Tərən quşun ovlağını sar tutub,
Arslanın yerini canavar tutub,
Ellərimiz olub şeytan elləri.

Gün çıxandan gün batana bizimdir,
Getsək Çinə, Hindistana bizimdir,
Bən diyorum yana-yana: bizimdir
İran, Turan, Əfqan, Sultan elləri.

Əli Şövqi

Qara Günlü Həlīmə

Qış fəslı idi. Təqribən gecə yarısından dörd saat keç-mişdi. Dağların, qayaların zirvələri zəif, sönük bir işıqla ağarmışdı. Günəş hənüz tulu etməmişdi. Hava qayət də soyuq idi. Yalçın qayaların, yüksək dağların üzərində tə-raküm etmiş qar komaları buz parçaları əcəb qəribə su-rətlər təşkil etmişdi. Şiddətli əsən soyuq külək ağacların qurumuş budaqlarına, qayaların buzlu yarpaqlarına çarpdıqca vahiməli səslər törədirdi. Neçə gündən bəri arası kəsilmədən eşidilməkdə olan top gurultuları bir az yavaşmışdı. Get-gədə hava işıqlanıb

- Ana, ana! Babama da dua et! dedi.

Harkof (Tagi Şahbazi) Simurg

İLLERİMİZ

Mezarıstan gibi baykuş uluyor
Darmadağın olmuş Turan illeri.
Yurd oğlunun gözü kanlar ağlıyor
Gedälara¹⁰⁶ kalmış hakan illeri.

Kızıl gülün budağını har tutup,
Terlan kuşun avlağını sar tutup,
Arslanın yerini canavar tutup,
İllerimiz olup şeytan illeri.

Gün çıkandan gün batana bizimdir,
Gitsek Çin'e, Hindistan'a bizimdir,
Ben diyorum yana yana: Bizimdir,
İran, Turan, Afgan, Sultan illeri.

Ali Şevki

KARA BAHTLI HALİME

Kış mevsimiydi. Yaklaşık gece yarısından dört saat geçmişti. Dağların, kayaların zirveleri, zayıf sönük bir ışıkla ağarmıştı. Güneş henüz doğmamıştı. Hava gayet soğuktu. Yalçın ka-yaların, yüksek dağların üzerinde birikmiş kar kümeleri; buz parçaları tuhaf şekiller oluşturmuştu. Şiddetli esen soğuk rüzgâr, ağacların kurumuş dallarına, kayaların buzlu oyuklarına çarptıkça korkunç sesler çıkarıyordu. Kaç gündən beri kesintisiz işitilmekte olan top sesleri biraz azalmıştı. Git-gide hava aydınlanıp

¹⁰⁶. Kapıcılar.

آنک مسجد حیاطنه گلوب اون پایگزی آلا
بیلر. ساق اول، بو اون مسلمان جمعیتی طرفندندر!
جوانلر گیتدی. قز آناسنی نره دن آختاراجاقنی
بیلیمه رک اونی گوجیله ایچرو چیگدی.

- جلیل بزیم چون مسلمانلار اون گتوردیلر!
ایمدی آنا گلر بزه بیمک حاضرلار... باق، الله
بزه کومک اولدی، گل الله دعا ایده! بوسوزلر
ایله قز یوزینی قبله یه دوتوب .

- یا الله، یا الله، شکر سنه یا الله!

بالا جه جلیل ده آهسته جه باجیسینک دعاسنی
تکرار ایدرک: الله .. شکر.

آناسی داخل اولجاق قز دعاسنی کسه رک :
- آنا، بزه مسلمانلار اون گتوردیلر. دییورلر
سن بو کاغذ ایله هر هفته بزم اون پایمزی
مسجد حیاطندن آلا بیلرسن . باق بو کاغذه
یازدی !

- بیلورسن قزم ، بونی مسلمانلار بزم چون
گوندرمشلر .

همان ساعت آنا اولادلاریچون بیمک تدارک
ایتمگه باشلادی. بر آزدن صگره زلیخا و جلیل
آناسنک پشیردیگی یایمه یی (چوره ک) بیوردیلر.
صگره آنا اوشاقلارینه مسلمانلارک مرحمتندن
دانیشوب دییوردیکه باؤک مسلمان قارداشلاریمز
اوزاقدان بزم حالزه یانوب بزم چون اون گوندریورلر
که آجندن هلاک اولمباق !

بالالاریم، الله شکر ایدک!..

او گیجه یی صباحه کبی آنا اللرینی سمایه
قالقیزوب رازونیا زده بولنوردی.

قزی زلیخا او یقودن پیدار اولارق آناسنی
دعا ایدن گورنجه:

- آنا ، آنا! آتاماده دعا ایله !

(خارخوف) (تقی شاهبازی) سیمرخ

ایللرمز .

مزارستان کبی بایقوش اولویور
دارما داغین اولمش توران ایللری.
یورد اوغلنک گوزی قانلار آغلیور
گداره قالمش خاقان ایللری.

قیزیل گلک بوداغینی خار دوتوب،
طرلان قوشک اولاغنی ساردوتوب،
آرصلانک یرینسی جاناوار دوتوب ؛
ایللرمز اولوب شیطان ایللری .

گون چیخاندن گون باتانه بزیمدر،
گیته ک چینه، هندستانه بزیمدر ،
بن دیورم یانه یانه : بزیمدر
ایران، توران، افغان، سلطان ایللری .

علی شوقی

نارا گونلی حلیمه.

قیش فصلی ایدی. تقریباً گیجه یاریسندن دورت
ساعت کیچمشدی. داغلارک قایالارک ذروه لری
ضعیف سونوک برایشقله آغارمشدی. گونش هنوز
طلوع ایتمه مشدی. هوا غایتده سویوق ایدی.
یالچین قایالارک، یو کسک داغلارک اوزرینده
تراکم ایتمش قار کومالاری؛ و بوز پارچالاری
عجب غریبه صورتلر تشکیل ایتمشدی. شدتلی
اسن سویوق کولک آغاچلارک قورومش بوداغلا
رینه، قایالارک بوزلی یارقانلارینه چارپدیقه واهمه لی
سسلر توره دیردی. نیچه گوندن بری آراسی
کسیلمه دن ایشیدیلمگده اولان توپ گورولتولاری
بر آز یاواشمیشدی. گیت گیده هوا ایشیقلا نوب

günəş ziyasının Müqəddəmətül-çeyşi ətrafındakı dağların zirvələrində nümayan oldu.

Bu hində Bayburt şəhrinin içərisinə bir hövlnak çaxnaşma düşdü. Bu vəhşət qalanın ruslara təslim edilməyi xəbərindən nəsət etmişdi. Əhali sərəsimə əlinə gələnə götürüb qaçırdılar. Başar balaları qoyun-quzu gibi mələşərkən çöllərə dağılmaqda idi. Qohum-qonşuları, heç kəs heç kimsənin yadına düşmüyordu. Hər kəs öz canının qeydində, hər kəs öz başının harayında idi. Anbarlara, tayalara od vurulmuşdu. Şiddətli küləyin zərbəsindən yangın anbaan artmada idi.

Bir neçə saat ara vermiş top atəşi yenidən fəaliyyətə başlamışdı. Peydərpey atılan top qumbaralarının düşüb partlamasından hər tərəfdə bir atəş tufanı vücudə gəlmişdi. Bir az fasilədə şəhər bomboş boşaldı. Getməyə qüdrəti olanlar tamamen qaçıb dağıldılar. Yalnız, bəstəri-ehizarda bulunan yetmiş yaşlı Hacı Nuru kişinin əyalı Həlimə kəsəti-hüzn və kədərindən çıldırmaq dərəcəsinə gəlmiş ikən əzizliklə böyütdüyü balalarını xilas etməyi düşünüyordu. Ancaq ağına bir şey gəldi: böylə ki, qorxudan titrəyib dili tutulmuş çığırışan on yaşlı Zeynəb adlı qızının və altı yaşlı Əhməd adlı oğlunun əlindən dutub evlərinin zirzəmininə apardı. Sonra oranın döşəməsi üzrə təbiyə edilmiş bir taxta qapını qaldırıb titrək bir səda ilə "burası pək əski bir lağımdır, mədxəli bura isə məxrəci məmləkətimizin içərisindədir. Allaha əmanət olasıınız balalarım! Bu yol ilə gediniz, hər halda bir tərəfə salamat çıxarsınız ümid edirəm"

deyə Həlimə geri döndü. Zavallı uşaqlar qorxudan nə lağımın içərisinə girməyə, nə də analarının yanına qayıtmağa cürət edirdilər. Cansız bədən gibi hərəkətsiz qalmışdılar. Göy gurultusundan daha dəhşətli olan top qumbaralarının tərəqləri getdikcə artmaqda idi. Həlimə isə ərinin balı-məhtizərində dizlərini qucub odlu göz yaşları tökməkdə idi. Ta ki qalanın içərisində olan yangın get-gedə artıb bunların da evlərinə yetişdi. Bir dəqiqədə atəş evin dörd tərəfini əhatə etdi. Həlimənin dəhşəti son dərəcəyə yetişdi. Ağlayıb-sızlayıb saçlarını yolmaqla gah bayıra yüyürüb, gah içəriyə qayıdırdı. Bu hində şeypur sədası eşidildi. Bununla rus pişdarlarının qalaya yaxlaştığını anladı. Vəhşətdən bütün-bütün özünü itirmişdi, acı qara tüstü evin içərisinə dolub buruq-buruq pəncərələrdən xaricə çıxırdı. Qırmızı alov küləyin şiddətindən hər dəm zəbanə çəkib yan-yörəni gəmirirdi. Biçarə Həlimə ərinin yarı ölü cəsədini qucaqlayıb evdən kənara çıxarmaq istədi isə də yağmur danəsi gibi tökülən güllələrə məruz olmaq qorxusundan bu fikirdən daşındı. Lakin o qədər çəkmədi ki, alışmaqda olan pal-paltarı onda bir halət törətdi ki, o qoca, xəstə ərinə də unudub, o atəş dalğalarının arasından özünü həyatə tərəf atdı. Bir neçə dəqiqədən sonra o alışan məqbərənin töküntüləri altında zirzəmindəki lağımın da mədxəli qapanıb biçarə tifillər orada qalmağa məhkum oldular. O fəlakətdə uşaqlar qaranlıqdan qorxub çığırışdılar. Yekdigərini görmüyordular isə də

günəş ışıqları etraftakı dağların zirvələrində parlamaya başlamıştı.

Bugünlerde Bayburt Şəhri'ne korkunç bir veləle düşdü. Bu vəhşət, kalenin Ruslara təslim edileceği haberindən kaynaklanıyordu. Əhali şaşırmış bir şəkildə əlinə gələnə alıb qaçıyorlardı. İnsanlar, koyun-kuzu gibi meleşerek uzaklara dağılmaktaydı. Korkudan hiç kimsenin hatırına komşular gelmiyordu. Herkes kendi canının derindeydi. Ambarlar, samanlıklar atəşə verilmişdi. Şiddətli rüzgarın etkisiyle yangın her tarafa yayılmıştı.

Birkaç saat aradan sonra top atışları yeniden başlamıştı. Atılan topların patlamasından her tarafa bir atəş tufanı meydana gəlmişdi. Bir müddət sonra şəhər tamamen boşaldı. Gitməyə kudreti olanlar qaçıp dağıldılar. Yalnız, hasta yatağında yetmiş yaşındaki Hacı Nuri Day'ının ailesi Halime, hüzn və kederindən çıldırmaq üzərkən özenle böyütdüğü yavrularını kurtarmayı düşündü. Aklına bir şey gəldi. Korkudan titreyip dili tutulmuş bağıran on yaşındaki kızı Zeynəb'i və altı yaşındaki oğlu Ahmet'i elindən tutup evlərinin bodrumuna götürdü. Sonra oranın döşəməsinə konulmuş tahta kapıyı kaldırıp titrək bir sesle:

"-Burası pek eski bir lağımdır; girişi burası, çıkışı memleketimizin içersindedir. Allah'a emanet olunuz yavru-larım! Bu yolla giderseniz herhalde bir tarafa sağsalim çıkarsınız ümit ediyorum."

diyerek Halime geri döndü. Zavallı çocuklar, korkudan ne lağımın içersine girmeye, ne de analarının yanına dönmeye cesaret edebiliyorlardı. Cansız beden gibi hareketsiz kaldılar. Gök gürültüsünden daha dehşetli olan topların sesi gittikçe artmaktaydı. Halime ise, kocasının haline dizlerini kırıp gözyaşları döküyordu. Kalenin içersinde olan yangın gitgide artıp Halime'nin de evine sıçradı. Bir dakikada atəş evin dört tarafını kuşattı. Halime'nin endişesi son noktaya geldi. Ağlayıp sızlayıp saçlarını yolmakla kah dışarıya çıkıp kah içeriye dönüyordu. Tam bu sırada borozan sesi duyuldu. Bununla Rus öncü kuvvetlərinin kaleye yaxınlaştığını anladı. Korkudan kendini tamamen kaybetmişdi. Kara duman, evin içersinə dolup pencerelerdən dışarı çıkıyordu. Kırmızı alevlər rüzgarın şiddətindən yan tərəflərini kemiriyordu. Çaresiz Halime, kocasının yarı ölü cəsədini kucaklayıp evdən dışarı çıxarmak istədiyse də yağmur tanesi gibi dökülen mermilərə maruz kalırm korkusuyla bu düşüncesindən vazgeçti. Çok geçmedi ki, yanmakta olan elbisələrinin onda oluşturduğu korkuyla ihtiyar və hasta kocasını unuttu. Ateş dalğalarının arasından kendisini avluya zor attı. Birkaç dakikadan sonra yanan "makbere"nin yıkıntıları altında bodrumdaki lağımın da girişi kapandı. Çaresiz çocuklar orada kalmaya məhkum oldular. Talihsiz çocuklar, karanlıqdan korkup bağırişıyorlardı. Biri digərini

گونش ضیاسنک مقدمه الجیشی اطرافنده کی داغلارک
 ذروه لرینده نمایان اولدی. بو حین ده بای بورت
 شهرینک ایچروسنه بر هولناک چاقناشما دوشدی.
 بو وحشت قلعهنک روسلره تسلیم ایدیله جکی
 خبریندن نشئت ایتمشدی. اهالی سراسیمه الینه گله نی
 گوتوروب قاچیشردیلار. بشر بالالاری قویون
 قوزی کبی مله شر کن چول لره داغیلماقده ایدی.
 قوهوم قونشولاری هیچ گس هیچ کیمسه نک
 یادینه دوشمه یوردی. هر کس اوز جاننک قیدنده،
 هر کس اوز باشنک هراینده ایدی. آنبارلارا،
 تایالارا، اود وورولمشدی. شدتلی کولگک ضربه
 سنندن یانغین آن به آن آرمه ده ایدی. بر نیچه
 ساعت آرا ویرمش توپ آتشی یگکی دن فعالیته
 باشلامشدی. پی درپی آتیلان توپ قومبارالاری نک
 دوشوب پارتلاماسندن هر طرفه بر آتش طوفانی
 وجوده گلمشدی. بر آز فاصله ده شهر بوم بوش
 بوشالیدی. گیتکه قدرتی اولانلار تماما قاچوب
 داغیلدیلار. یالکز بستر احتضارده بولونان یتیم
 یاشلی حاجی نوری کیشی نک عیالی حلیمه کثرت
 حزن و کدرندن چیلدیرماق درجه سنه کلمش ایکن
 عزیزلیکه بویوتدیککی بالالارینی خلاص ایتمگی
 دوشونیوردی. انجاق عقلینه بر شی کلدی: بویله
 گه قورقودان تره یوب دیلی دوتولمش چقیریشان
 اون یاشلی زینب آدلی قزینک و آلتی یاشلی
 احمد آدلی اوغلی نک النندن دوتوب ایولرینک
 زیر زمیننه آپاردی. سو گرا اورانک دوشه مه سی
 اوزره تعبیه ایدیلمش بر تخته قاپونی قالدیروب
 تره ک بر صدایله «بوراسی پک اسکی برلغم در
 مدخلی بورا ایسه مخرجی مملکتیزک ایچروسنده در
 الهه امانت اولاسکز بالالارم! بو یول ایله گیدکز
 هر حالده بر طرفه سلامت چیقارسکز امید ایدیرم»

دیه حلیمه گری دوندی. زواللی چوجوقلار قورقودان
 نه لغمک ایچروسنه گیرمگه نه دن آنالارینک یاننه
 قایتماغه جرئت ایدیردیلر. جان سزیدن کبی حرکت
 سز قالمشدیلار. گوک گورولتوسندان ده دهشتلی
 اولان توپ قومبارالارینک طراقه لری گیتدیگجه
 آرتماقده ایدی. حلیمه ایسه ارینک بالین احتضارنده
 دیزلرینی قوجوب اودلی گوز یاشلاری تو کمه ده
 ایدی. تا که قلعهنک ایچروسنده اولان یانغین گیت
 کیده آرتوب بونلارکده ایولرینه یتشدی. بر دقیقه
 ده آتش ایوک دورت طرفنی احاطه ایتدی. حلیمه نک
 دهشتی صوک درجه یه یتشدی. آغلیوب صیزلایوب
 ساچلارینی یولمقله کاه بایرایو گوروب، کاه ایچرویه
 فایدیردی. بو حین ده شیپور صداسی ایشیدیلدی.
 بونکله روش پیشدارلرینک قلعیه یه یاقلاشدیغنی
 آ گلادی. وحشتدن بوتون بوتون اوزینی ایتور
 مشدی، آ جی قارا توستی ایوک ایچروسنه دولوب
 بوروق - بوروق پنجره لردن خارجه چیقوردی.
 قرمزی آلاو کولکک شدتندن هر دم زبانه چکوب
 یان یورهنی گمیریردی. بیچاره حلیمه ارینک یاری
 ئولی جسدینی قوجاقلایوب ایودن کناره چیقارماق
 ایسته دیسه ده یاغمور دانه سی کبی تو کولن گولله لره
 معروض اولماق قورقوسندان بوفکردن داشیندی.
 لا کن او قدر چکمه دی که آلیشماقده اولان
 پال پالتاری اوندایا بر حالت توره تدی که او قوجه
 خسته ارینی ده اونودوب، او آتش طالعه لرینک
 آراسندان اوزینی حیاطه طرف آتدی. بر نیچه
 دقیقه دن سو گرا او آلیشان مقبره نک تو کونتولری
 آلتندا زیر زمین ده کی لغمکده مدخلی قاپانوب
 بیچاره طفل لار اوراده قالماغه محکوم اولدیلار.
 او فلک زده چوجوقلار قارانیققدان قورقوشوب
 چقیریشردیلار. یکدیگرینی گورمه یوردیلر ایسه ده

lakin əl-ələ yapışib lağımın içərisinə doğru bir neçə addım ilərilədilər. Lağımın yeri rütubətli olduğundan tez-tez ayaqları sürüşüb yıxılmaq dərəcəsinə gəlirdi. Bir qədər getdikdən sonra Əhmədin ayağı bir şeyə toxunub yüzü üstə yıxıldı. Alnı nəyə çarpdı isə yarılib, isti bir şey yüzü aşağı cari oldu... Ağrının şiddətindən bihal olub tərənəmədi. Zeynəbin əli qardaşının əlindən üzüldü. Fəqət onun iniltisini eşidirdisə necə olduğunu görmüyordu. O bədbəxt qızcağaz öz itiyini aramaq qəsdilə əlini lağımın divarına sürüb “Əhməd, Əhməd” deyərək qardaşını çağırırdı. Qəzadan həmin yerdə bir neçə yol ayrıcı var idi. O yetim qazcağaz qardaşını ara(ma)maq üçün əlini lağımın divarına sürüb-sürüb bir neçə addım getdikdən sonra dəlilərlə bəzi mütəvəhhişənə bir halda dayandı.

Zira ki Əhmədin zıqqıltısı daha eşidilməmiş oldu. Nəimə qarıxmış bir qorxu onun vücudunu sarsıb dizləri taqətdən düşdü. Ucadan ağlamasını şiddətləndirdisə, lakin lağımın divarında əks-səda törədən öz səsinə başqa qeyri səs eşitmədi. Qüssədən bağı çatlatmaq dərəcəsinə gəldi. O yan-bu yana yüyürməkdən lağımın divarına əlləri, yüzü toxunub yaralandı. Qanlı barmaqları ilə vəhşətli qəlbi ilə itirdiyini nə qədər aradısa bir əsər, bir nişanə bulamadı. Bilərsə məbhut bir halətdə dayanıb nə edəcəyini bilmirdi. Bu halda çox uzaqdan qayət zəif işıq kimi bir şey gözüne çarpdı. Yürəyi o qədər şiddətlə döyündü ki, çarpınmasını özü eşidirdi. Çox zəhmətlə sürünə-sürənə o işıq gələn tərəfə yönəldi. Burası lağımın

məxrəci idi. Vəqta ki, lağımdan kənara çıxdı, günəşin nuru onun alınına düşüb havanın soyuğu vücuduna təsir etdikdə ağı başına gəlib yurdsuz-yuvasız bir biyabanda bulunduğunu dərk etdi. Abadanlıq aramaq xəyalı ilə bu yan-o yana diqqət etdikdən sonra çox uzaqda yığılmış bir tabya gözüne sataşdı. İstədi ki, oraya girib qardaşı Əhmədi xilas etmək üçün yardım diləsin. Qədəm götürüb ilərilədikdə ayağının altından qan sıçrayıb yüz-gözüne səpələndi. Yəni baxdıqda yaxında bir əsgər meyiti gördü. Sonra dönüb nərayə diqqət etdisə bir məhşəri-əmvat içərisində bulunduğunu müşahidə etdi. Vəhşəti-fövqəladə artıb ağlaya-ağlaya bu yan-o yana qoşmağa başladı. Ayağı ayağına dolaşa-dolaşa çox getməmişdi ki, bir dərədən beş-on nəfər yaraqlı atlı çıxdığını gördü. Zavallı uşağın qorxudan dizləri titrəyib yerə çökdü. Bu atlılar rus əsgərləri idi. Onlar o bədbəxt qızcağaza yaxın gəlib əl ilə işarə edərək “qorxma-qorxma” deyərək özlərilə getməyə əmr etdilər. O bəzərək qardaşın yanında qal(ma)-maq lazım gələrkən xahi-nəxahi onların əmrinə itaət etdi. Bu minval ilə bir neçə ay Anadolu xərabələrində səfil-sərgərdan dolaşırdı. Bu müddətdə özi kimi bir neçə nəfər kiçik yaşlı uşaqlar da ona yoldaş olmuşdular. Səltatların əllərindən tökülənləri, bayıra atdıqları şeyləri yeməklə ölümdən bətar bir həyat keçirməkdə idi. Təbii ki bir gün havanın kəskin şiddətli boranı o zavallı çocuğu bir məhşərə evin daldasına sığınmağa məcbur elədi. İçəri girdikdə orada bir neçə

görmüyorsa da elele yapışıp lağımın içərisinə doğru bir kaç addım ilerlediler. Lağımın yeri ıslak olduğundan sık sık ayakları kayıp düşme tehlikesi yaşıyorlardı. Biraz gittikten sonra Ahmet'in ayağı bir şeye takılıp yüzüstü düştü. Alın neye çarptıysa yarılib sıcak birşey yüzünden akmaya başladı. Ağrının şiddətinden halsız kalıp hareket edemedi. Kardeşinin eli Zeyneb'in elinden kaydı. Fakat onun iniltisini duyuyor olsa da nasıl olduğunu göremiyordu. O talihsiz kızcağız, yitiğini aramak için lağımın duvarına sürünerek:
- Ahmet! Ahmet! diye kardeşine sesleniyordu.

Aynı yerde birkaç yol ayrımı vardı. O yetim kızcağız, kardeşini bulmak için elini lağımın duvarına sürte sürte birkaç adım gittikten sonra deliller gibi müthiş bir direnç gösterdi.

Fakat Ahmet'in sesini de duyamadı. Umutsuzluk dolu bir korku, onun tüm bedenini sardı, dizleri takatten düştü. Ağlama sesi yükseldiyse de lağımın duvarında kendi sesinden başka bir ses duyamadı. Üzüntüsünden yüreği patlamak üzereydi. O tarafa, bu tarafa yürümekten lağımın duvarına elleri, yüzü çarpıp yaralandı. Kanlı parmaklarıyla kardeşini ne kadar aradıysa ondan bir eser bir nişane bulamadı. Korkudan şaşırmış bir hâlde ne yapacağını bilemiyordu. Bu esnada çok uzaktan zayıf ışık gibi bir şey gözüne çarptı.

Yüreği o kadar şiddetle çarpmaya başladı ki, kalbinin sesini kendisi de duyabiliyordu. Binbir zahmetle sürüne sürüne o ışık gelen tarafa yöneldi. Burası lağımın

çıkışıydı. Lağımdan dışarı çıktı, güneşin ışığı onun alınına vurup havanın soğuğu bedenine işleyince akli başına geldi. Yurtsuz yuvasız bir sahra olduğunu anladı. Yer, yurt aramak hayaliyle o tarafa, bu tarafa bakındıktan sonra çok uzakta, yıkılmış bir tabya gözüne çarptı.

Oraya gidip kardeşi Ahmet'i kurtarmak için yardım dileyeceti. İlerlemeye başladı ki, ayağının altından kan yüzüne gözüne sıçradı. Yerde bir ölü asker gördü. Sonra dönüp nereye baksa, mahşer bir ceset yığınıyla karşılaştı. Bu müthiş vahşet karşısında ağlaya ağlaya sağa sola koşmaya başladı. Ayağı ayağına dolaşa dolaşa çok gitmemişti ki, bir dereden ellerinde silahla atlı beş-on asker çıktığını gördü. Zavallı çocuk, korkudan dizleri titreyerek yere çöktü.

Bu atlılar, Rus askerleriydi. Onlar talihsiz kızcağızın yanına gelip el ile işaret ederek “Korkma, korkma!” diye kendileriyle gelmesini emrettiler. O bîçare kardeşinin yanında olması gerekirken onların emrine girdi. Böyle birkaç ay Anadolu harabelerinde sersefil dolaştı. Bu süre içerisinde küçük çocuklar da ona arkadaş olmuşlardı. Askerlerin ellerinden dökülenleri dışarıya attıkları şeyleri yemekle ölümden bətar bir hayat keçirmekteydiler.

Bir gün havanın kəskin şiddətli kışı, o zavallı çocuğu, bir eve sığınmaya məcbur etdi. İçəri girince orada bir kaç

لاکن ال اله یاپشوب لغمک ایچروسنه دوغری بر
 نچه آدیم ایلری له دیلر. لغمک یری رطوبتلی اولدیغندن
 تیز تیز آیاقلاری سوروشوب یقیلماق درجه سنه
 گیردی. بر قدر گیتدیکن سو گرا احمدک
 آياغی بر شیئه توقونوب یوزی اوسته یقیلدی.
 آلنی نه یه چارپدی ایسه یاریلوب، ایستی بر شی
 یوزی آشاغه جاری اولدی... آغزینک شدندن
 بیحال اولوب ترپنه مه دی. ازینک الی قارداشینک
 لندن اوزولدی. فقط اونک اینیلتی سنی ایشیدیردیه
 نیجه اولدیغنی گورمه یوردی. او بدبخت قزغز
 اوز ایتیگنی آراماق قصدیه الینی لغمک دیوارینه
 سورتوب احمد احمد دیه قارداشینی چاغیریدی.
 قصادن همین یرده بر نچه یول آیریجی واریدی.
 او یتیم قزغز قرداشینی آراماق ایچون الینی
 لغمک دیوارینه سورتو سورته برنیچه آدیم گیتدیکن
 سو گرا دلی لر کبی متوحشانه بر حالدیه دیانندی
 زیرا که احمدک زیقلتی سی داها ایشیدیلیمه مش
 اولدی. نا امیدلکه قاریشمش بر قورقو اونک وجو
 دینی صارصوب دیزلری طاقتدن دوشدی. اوجادن
 آغلاماسنی شتلتدیردیه لاکن لغمک دیوارینه
 عکس صدا توره دن اوز سسندن باشقه غیر سس
 ایشتمه دی. غصه دن باغری چاتلاماق درجه سنه گلدی
 اویان بویانه یو گورمکن لغمک دیوارینه ال لری
 یوزی توقونوب یارالانندی. قانلی بارماقلاریله وحشتلی
 قلبی ایله ایتوردیکنی نه قدر آرادیه بر اثر بر
 نشانه بولامادی. بالاخره مبهوت بر حالدیه دیانوب
 نه ایده جگنی بیلمه یوردی. بو حالدیه چوق اوزاقدان
 غایت ضعیف ایشیق کبی برشی گوزینه چارپدی
 یوره گی اوقدر شدتله دو گوندی که چارپنمه سنی
 اوزی ایشیدیردی. چوق زحمتله سورونه - سورونه
 او ایشیق گلن طرفه یونلیدی. بوراسی لغمک

مخرجی ایدی. وقتا که لغم دن کناره چیقدی گونشک
 نوری اونک آلنه دوشوب هوانک سویوقی وجو
 دینه تاثیر ایتدیکنه عقلی باشنه گلوب یوردسز
 یوواسز بر بیابانده بولوندیغنی درک ایتدی. آبادانلیق
 آراماق خیالیله بویان اویانه دقت ایتدیکن
 سو گره چوق اوزاقدیه یقیلمش بر طایفه گوزینه
 ساتاشدی. ایستهدیکه اوریه گیروب قارداشی
 احمدی خلاص ایتمک ایچون یاردم دیله سون. قدم
 گوتوروب ایلری له دیگده آياغنک آلتندن قان
 سیچرایوب یوز گوزینه سپه لندی. یره باقدیقده
 یاقین ده بر عسکر میتی گوردی. سو گره دونوب
 نره یه دقت ایتدیه بر محشر اموات ایچریسنده
 بولوندیغنی مشاهده ایتدی. وحشتی فوق العاده
 آرتوب آغلیا - آغلیا بویان اویانه قوشماغه
 باشلادی. آياغی آياغینه دولاشا - دولاشا
 چوق گیتمه مشدی که بر دره دن بش اون نفر یاراقلی
 آتلی چیقدیغنی گوردی زواللی اوشاغک قورقو
 دن دیزلری تره یوب یره چو کدی. بو آتلی لار
 روس عسکر لیدی. اونلار اوبدبخت قزغزه یاقین
 گلوب ال ایله اشاره ایدرک «قورقما قورقما» دیه
 اوزلریله گیتمه امر ایتدیلر. او بیچاره قارداشک
 یاننده قالمق لازم گر کن خواهی نخواهی اونلارک
 امرینه اطاعت ایتدی. بو منوالیه بر نچه آی آنا
 طولی خرابه لرینده سفیل سر گردان دولاشیردی.
 بو مدتده اوزی کیمی بر نچه نفر کچیک یاشلی
 اوشاقلارده اونا یولداش اولمشدیلار. سالداتلارک
 ال لریندن تو کولنلری بایرا آتدیقلاری شیلری
 یمگله ولوم دن بتر بر حیات گچیرمکده ایدی.
 تاینکه بر گون هوانک کسکین شدتلی بورانی
 اوزواللی چوجفی بر محزوبه یولک دالداسته سیغنماغه
 مجبور ایله دی. ایچری کیردیکده اوراده بر نچه

nəfər aciz, əlil kişi-arvad gördü ki, libas denilən şeydən ancaq sətri-övrətdən başqa əyinlərində bir şey yox idi. Ahu-əninlərini eşidib görən yürəyini kəbab edər idi, lakin onların arasında quru topraq üzrə düşüb qalmış bir insan heykəli... bir arvad şəkli var idi... Böylə bədvü-nəzərdə hər kəs onu görmüş olsaydı onun insan olub-olmadığını yəqin edəməzdi. Zira ki, şəkli-şəmaili dönmüş idi. Yüzü-gözü tamamilən yanıq və qırışmış idi. Kirpiksiz olan qanlı göz qapaqlarını tez-tez qırırdı. Bəlli idi ki, işıq onun gözlərinə əziyyət edirdi. Bədəninin görünən yerlərinin dərisi tamamilən yanıq qırmızı ət qalmışdı: o arvadın kim və nəbəli olduğunu bilmədiyi halda Zeynəbin ona rəhmi gəlib pərəstarlıq etmək üçün ona yanaşdı. Lakin biz tanıyırıq ki, bu arvad həmə Həlimə və Zeynəbin anasıdır. O əlilə arvad həsrətlə çıxan xırıltılı səslə -Allah xatirinə bir içim su- deyər zarırdı. Zeynəb dərhal qayıdıb soyuqdan donmuş barmaqlarını havrıxa-havrıxa sınıq bir qab parçasında ona su gətirdi. O arvad suyu içdikdən sonra sanki Zeynəbin bu qədər mehrü-məhəbbətini dərk etməyib bəhtü-sükunətə dalmışdı. Lakin qayət ahəstə səslə bir neçə sözlər təkrar edirdi. Zeynəbə o arvadın səsi aşına gəldisə də tanımadı, çünki o zavallı heykəl bir parça ət və sümükdən başqa bir şey deyildi. Zeynəb tərəhhümümüz bir qorxu ilə aşağı əyilib onun sözlərinə qulaq verdikdə "Zeynəb, Əhməd... Zeynəb, Əhməd" söylədiyini anladı. Bu kəlmələri eşitməkdən Zeynəbin yürəyi dalına

dəyib bir söz söyləmək istədisə, lakin ağlaması danışmağına mane oldu. Dərhal o balaca əllərini yürəyinin üstünə qoyub güya bununla yürəyinin çarpıntısını azaltmaq istiyordu. Daha artıq səbr edəməyib titrək bir səda ilə -Anacan! Anacan!.. deyərək balaca qollarını o əlilə arvadın boynuna doladı... Bu dəqiqədə sanki qara günlü Həlimənin sönük məşairində bir işıq vücudə gəldi. Yetimə balasını tanıyıb quyu dibindən çıxan gibi bir səslə: Ox, yavrum Zeynəb! Sənmişən? Bəs qardaşın Əhməd hanı? -deyə anabalanın odlu göz yaşları biri-birinə qarışdı...

A. Səhhat

1

*Bir gün gələcək, şəmsi-həqiqət doğacaqdır,
Şərqin bu əsir validəsi hürr olacaqdır.
Məhkumlar həp hürr olacaq, nurlanacaqdır,
Şərq yüksələcək, əski böyük Şərq olacaqdır.*

2

*İnsaf edəlim, əzməyəlim bir daha artıq,
Nisvanımızı: həm anamız, həm bacımızdır,
İnsanlığa sığmaz bu təəddi və təənnüd,
Əzdikcə, əzilməkdəyiz hər dəm acımızdır.*

Bir Qarib

Müsləman Hərbzədələrinə Yardım İş və Müsləman Vəkilləri

Müharibədən naşi məmləkət həyatında vüqu bulan ən böyük dəhşət və fəlakətlərdən birisi də qaçqınlıqdır. Müharibə bilümmü təxribat ünsürlərini hamidir. Müharibə vəqə olan yerlərdə əhali həmə vəqt müharibənin bütün dəhşət və fəlakətini üzərində hiss ediyor.

Lakin dəhşət və fəlakət heç vəqt imdiki böyük

kişi aciz, sakat karı-koca gördü. Elbise denilən şeydən ancaq setr-i avreti ortecek kadarından başqa üzərlerinde bir şey yoxtu. Üzərlerində elbise, görenin yurəğini yakardı. Fakat elbiselerin arasında kuru toprağın üzerine düşüb kalmış bir insan heykeli... Bir kadın şekli vardı. İlk bakışta hiç kimse onun insan olup olmadığını anlayamazdı. Şekli şemaili değişmişti. Yüzü gözü tamamen yanıq ve kırışmıştı. Kirpiksiz, kanlı göz kapaklarını sık sık kırptıyordu. Işığın, onun gözlerine eziyet verdiği belliydi. Bedeninin görünen yerlerinin derisi tamamen yanıq, kırmızı et kalmıştı. O, arvadın kim ve nereli olduğunu bilmediği hâlde Zeynep, ona acıdı, yardım etmək için ona yakınlaştı.

Lâkin biz biliyoruz ki, bu kadın Halime, Zeyneb'in anasıydı. O Halime hanım, hasretle çıkan hırıltılı sesle:

-Allah rızası için bir yudum su! diye inledi.

Zeynep, derhal soğuktan donmuş parmaklarını oğuştura oğuştura kırık bir kapta ona su getirdi. O hanım suyu içtikten sonra sanki Zeyneb'in o kadar anlayamadığı derin bir sessizliğe dalmıştı. Lakin gayet aheste sesiyle birkaç sözü tekrar ediyordu. Zeyneb'e o kadının sesi tanıdık geldiyse de tanımadı. Çünkü o zavallı heykel, bir parça et ve kemikten başka birşey değildi. Zeynep, merhamet dolu bir endişeyle eğilip onun sözlerine kulak verince:

-Zeynep, Ahmet... Zeynep, Ahmet... diye mırıldandığını anladı.

Bu kelimeleri duymaktan Zeyneb'in yurəği parçalandı

ve bir söz söylemek istediye de ağlamaktan dolayı söyleyemedi. Derhal o küçük ellerini yurəğinin üstüne koydu, güya bununla yurəğinin çarpıntısını azaltmak istiyordu. Daha fazla dayanamayıp titrek bir sedâ ile:

-Anacan! Anacan!.. diyerek küçük kollarını kadının boynuna sardı...

Bu anda Halime'nin kara gönlünde, sönük duygularında bir ışık meydana geldi. Yetim kızını tanıyıp quyu dibinden çıkan gibi bir sesle:

-Ah, yavrum Zeynep! Sen misin? Hani kardeşin Ahmet nerede?... diye ana-kızın gözyaşları birbirine karıştı.

A. Sıhhat

1

*Bir gün gelecek, şems-i hakikat doğacaktır,
Şarkın bu esir vâlidəsi hür olacaktır.
Mahkûmlar hep hür olacak, nurlanacaktır,
Şark yükselecek, eski büyük Şark olacaktır.*

2

*İnsaf edelim, üzmeylem bir daha artık,
Nisvanımızı;¹⁰⁷ hem anamız, hem bacımızdır,
İnsanlığa sığmaz bu teaddi ve teennüd,
Ezdikçe, ezilmekteyiz her dem acımızdır.*

Bir Garip

MÜSLÜMAN HARBZEDELERİNE YARDIM VE MÜSLÜMAN MİLLETVEKİLLERİ

Savaşdan sonra normal hayatta, en büyük dehşet ve felaketlerden birisi de yersiz yurtsuz kalan insanlardır. Savaş, birçok tahribat unsurlarını içerir. Savaş olduğu zaman halk savaş zamanı, düşmanın bütün dehşet ve felaketini üzerinde hisseder.

Fakat dehşet ve felaket hiçbir zaman şimdiki kadar

107. Kadımlar, hanımlar.

نفر عاجز علیل کیشی آرواد گوردی که لباس
دینلن شیدن آنجا ستر عورتدن باشقه اگین
لرینده برشی یوقیدی. آه وانین لرینی ایشیدوب
گوره نك یوره گنی کباب ایدرایدی لاکن اونلارک
آراسنده قوری توپراق اوزره دوشوب قالمش بر
انسان هیکلی... بر آرواد شکلی واریدی...
بویله بد ونظرده هر کس اونی گورمش اولسیدی
اونك انسان اولوب اولمادیغنی یقین ایدمهزدی.
زیرا که شکل شمایللی دونمش ایدی. یوزی گوزی
تماما یانمش و قریشمش ایدی. کپریکسز اولان
قانلی گوز قاپاقلارینی تیز تیز قیرپردی. بللی ایدی
که ایشیق اونك گوزلرینه اذیت ایدیردی. بدنك
گورونن یرلرینك دریسی تماما یانوب قرمزیت
قالمشدی: او آروادك کیم و نره لی اولدیغنی بیلمه
دیگی حالده زینبک اونا رحمی گلوب پرستارلیق
ایتمک ایچون اونا یاناشدی. لاکن بز تانیورز که
که بو آرواد همان حلیمه وزینبک آناسیدی.
او علیله آرواد حسرتله چیقان خریتلی سسیله - الله
خاطرینه بر ایچم سو - دیه زاریدی. زینب درحال
قایدوب ساووقدان دونمش بارماقلارینی هاوریخا
هاوریخا سنیق برقاب پارچه سنده اوناسو گتوردی.
او آرواد سویی ایچدیکنن سو گره صانکه
زینبک بو قدر مهر و محبتنی درك ایتمه یوب بهت
و سکوته دالمشدی. لاکن غایت آهسته سسله
بر نچه سوزلر تکرار ایدیردی زینبه او آروادك
سسی آشنا گل دیسه ده تانیمادی چونکه اوزواللی
هیکل بر پارچه ات و سومو کدن باشقه برشی
دگادی. زینب ترحم آمیز بر قورقو ایله آشاغا
اگیلوب اونك سوزلرینه قولاغ ویردیگده زینب
احمد... زینب احمد... سویله دیگنی آکلادی
بو کلمه لری ایشتمکدن زینبک یوره گی دالنه

دگوب برسوزسویلمک ایسته دیسه لاکن آغلاماسی
دانشماغنه مانع اولدی. درحال اوبالاجا ال لرینی
یوره گینك اوستته قویوب گویا بونگله یوره گنك
چارپنتی سنی آزالتماق ایسته یوردی. دهاها آرتق
صبر ایدمه بوب تترهك بر صدا ایله - آنا جان! آنا
جان!... دیه رك بالاجا قوللارینی اوغلیله آروادك
بویننا دولادی... بو دقیقه ده صانکه قارا گونلی
حلیمه نك سونوك شاعرینده برایشیق وجوده گلدی.
یتیمه بالاسنی تانیوب قویو دیبندن چیقان کبی بر
سسله: اوخ یا وروم زینب! سن می سن بس قارداشك
احمد هانی?... دیه آنا بالانك اودلی گوزیاشلاری
بری برینه قاریشدی....

ع.صحت

۱

بر گون گله جك، شمس حقیقت طوغا جاقدر،
شرقك بو اسیر والده سی حر اولاجا قدر.
محکوملر هپ، حر اولاجاق، نورلانا جاقدر،
شرق یو کسه له جك، اسکی بویوك شرق اولاجا قدر.

۲

انصاف ایدلم، ازمه یه لم بر دهاها آرتق،
نسوانمزی: هم آنامز، هم باجمزدر؛
انسانلغه صیغماز بو تعدی وتعد،
ازدیكجه، ازیلمگده یز هر دم آجمزدر.

برغریب

مسلمان حربزده لرینه یاردم ایشی و مسلمان
وکیللری

محاربه دن ناشی مملکت حیاتنده وقوعبولان البویوك
دهشت و فلاکتلردن بریسیده قاچقنلقدر. محاربه بالعموم
تخریبات عنصرلرینی حامیدر. محاربه واقع اولان یرلرده
اهالی همه وقت محاربه نك بوتون دهشت و فلاکتنی اوزرینده
حس ایدیور.

لکن دهشت و فلاکت هیچ وقت ایمدیکی بویوك

və aləmşümül müharibədə olduğu qədər böyük və geniş olmamışdır.

Müharibədə zərərddə olanlar və qaçqınlar bizə müharibənin ibtidasından zühur etdi və birinci dəfə olaraq Qafqaz cəbhəsində 1914 sənəsinin noyabr ayı əvaxirində geniş bir meydan aldı və bilxassə məzkur sənənin dekabr ayının 2-ci yarısında sərhədimiz mahallarından ikisində hərəkəti-hərbiyyə vəqə olan zamanda xeyli şiddət kəsb etdi.

Bu mahallar bilxassə müsəlmanlar ilə məskun olduğundan Qafqaz cəbhəsində aləlümdə müharibənin bütün fəlakətini hiss edənlər də onlar olmuşdur.

Qaçqın və hərzbədələrin qayət böyük miqdarda olduğuna və hallarının son dərəcə ciddi və fəlakətli keçdiyinə baxmayaraq, guya bu hallar qalan Rusiyanı pərdələmişdi; gərək hökumət, gərək əhali və mətbuat o vəqt onlara gərəyinca diqqət və etina etmədi.

Ancaq 1915-ci sənəsinin may ayında qərb cəbhəsində çəkilişimiz qaçqınlar dalğasının böyük bir şiddət kəsb etməsinə səbəb oldu və iyun ayının axırında fəvqəladə geniş bir hal aldığından, bütün Rusiya oyanaraq patıltılar qopardılar. Fəqət o vəqt hökumət qaçqınlığa diqqət və etina etməyə başladı. Lakin burada da ümdə nəzəri-diqqət hər b cəbhəsinin qaçqınlarına cəlb olunmuşdu; bunlar Rusiyanın içərilərinə axıb gələrək böyük bir qarğaşalıq törətdilər. Zaqafqasiya müsəlmanları isə həməən hökumət və cəmaət nəzəri-diqqətlərindən kənarda qalmaqda davam edirdilər.

Qafqaz cəbhəsinin müsəlman qaçqınları müqəddəratında olan bir təsəvvür (qüsür) hərzbədə qardaşlarına yardım və müavinət işində böyük bir fəaliyyət və hürriyyət göstərmiş olan müsəlman vəkilləri ilə müsəlman müəssisəyi-xeyriyyələri tərəfindən bir dərəcəyə kimi rəf edildi. Dövlət dumasının müsəlman vəkilləri öhdəsinə düşmüş olan vəzifədən naşi, onlar yüz minlər ilə müsəlmanın qurban olduğu[nu] bu qədər böyük dəhşət və fəlakətə səs verməyə bilməzdilər.

Müsəlman vəkillərinin yardım və himayəsi son dərəcə lazım və vacib idi; zira necə ki, yuxarıda zikr olundu, müsəlman qaçqınları bir növ pərdə dalında qalaraq onların

itənləri deyil, Qafqasiyadan kənarlarda, hətta hökuməti-mərkəziyyənin iqamətgahı olan Tiflisdə belə eşidilməyib öz doğma kənd və yurdları xərabələrində batıb qalırdı...

İşlər böylə ikən müsəlman vəkillərinin hərzbədələr haqqında məqsəd və məramı bunların hali-fəciəsinə hökumətin, dövlət dumasının və rus millət mətbuatı nəzəri-diqqətini cəlb etmək; bunların ən mühüm və birinci ehtiyaclarını rəf edib, tələf olanların yetimlərini saxlamaq üçün xəzinədən maaş buraxılmasına yardım və təvəssüt etmək; müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyələrinə bunların öz, müəssəseyi-xeyriyyələri vasitəsilə hərzbədələrin halını təhqiq edib öz yerlərində onlara müavinət və yardım yetirmələrinə yol verilməsinə müsaidə almaq idi. Bütün bu işləri müsəlman vəkilləri şərait-i ümumiyyənin və öz qüvvələrinin müsaidə verdiyi əndazədə yerinə yetirdilər.

Vəkillərin bu məqsəd və məramlarını kamalınca yerinə yetirməyə imkan verə biləcək ümdə şəraitdən birisi hərzbədələrlə qaçqınların və onların fəlakət və müsibətlərinin halını geniş bir surətdə öyrənib məlumat toplamaq idi. Müharibə ibtidasından bəri Qafqaz cəbhəsində işləməkdə olan dövlət dumasının üçüncü sihiyyə dəstəsinə mən də daxil olduğumdan Qars oblastının müsəlman əhalisinin nə gibi bir hallar içində yaşadığını bizzat gözümlə görüb şahid oldum; bu işə onların əhvalını öyrənib məlumat toplamaqda böyük kömək oldu.

Bizim dəstə Ərdəhan-Mudlanik-Oltu səmtlərində işliyordu. Burası bir az əqdəm hərəkəti-hərbiyyə meydanı olmuş olduğundan, təxribat yapmış olan hər b fırtınasının nişanələri hənuz yeni idi. Hər tərəf bir xərabəzarə döndərilmiş, bütün mülki-mal məhv və təxrib edilmişdir. Qışın şiddətli soyuğundan naşi daha da dəhşətli bir şəkil almış olan bu hal içində ac, çıplaq, qorxmış, köməksiz fəlakətədələr yaşıyordular.

Bunların hər bir cəhətdən ehtiyacı o qədər böyük və şiddətli idi ki, bizim dəstə mümkün olan qədər bu biçarələrə müavinət və yardım göstərirdi. Dəstəmizdə işləyənlər soyuqdan donmuş olan ac uşaq və arvadları, gözü yaş axıtmadan görə bilmiyordular və öz boğazlarından kəsərək onlara yemək və içmək veriyordular. Bu surətlə zülmün

kadar böyük və geniş olmamışdır.

Muharebede zarar görenler ve mülteciler, ilk defa Kafkas Cephesi'nde 1916 senesinin Kasım ayının sonunda, geniş bir alana yayıldı ve aynı senenin ikinci yarısında sınırlarımızın ikisinde savaş başladığı zaman ortaya çıktı.

Bu yerler, özellikle Müslümanların meskûn olduğu Kafkas Cephesi'nde olmuştur ve savaşın bütün felâketini de en çok onlar hissetmiştir. Mülteci ve harpzedelerin çok olduğuna ve hallerinin son derece ciddi ve perişan olmasına rağmen, Rusya bu hâli görmüyor, Müslüman halkın bu hâline gerek Hükümet gerekse de halk ve basın gereken ilgi ve özeni göstermiyordu.

Ancak 1915 senesinin Mayıs ayında Garb cephesinden çekilişimiz, mültecî dalğasının oluşmasına sebep oldu ve Haziran ayının sonunda olağanüstü geniş bir hal aldığından, bütün Rusya uyanarak kıyameti kopardılar. Hükümet, o zaman mültecilere dikkat ve itina göstermeye başladı. Lakin burada da dikkatler har b cephesinin mültecilerine kesilmişti. Bunlar, Rusya'nın içerisine girerek karışıklık meydana getirmekteydiler. Zakafkasya Müslümanları ise, aynı şekilde Hükümet'in ve halkın ilgisinin dışında kalmaya devam ediyordu.

Müslüman vekillerle Müslüman Hayriye müesseseleri, Kafkas Cephesi'nin Müslüman mülteci harbzede kardeşlerine yardım işinde büyük bir faaliyet göstererek onların ihtiyaçlarının bir kısmını gidermişlerdir.

Devlet Duması'nın Müslüman vekilleri, üzerine düşen vazifeden başka, onlar yüzbinlerce Müslümanın kurban olduğu bu büyük dehşet ve vahşete sessiz kalamazlardı.

Müslüman vekillerinin yardım ve himâyesi son derece gerekliydi. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi Müslüman mültecileri bir şekilde perdelenerek

Kafkasya'nın hâricinde, hatta hükümet merkezinin ikametgâhı olan Tiflis'te bile onların köy ve kasabalarının harabeye çevrildiğini duymadılar, duymak istemediler.

İşler böyleyken Müslüman vekillerinin maksat ve amacı, harpzedelerin fecî hâline Hükümet'in, Devlet Duması'nın ve Rus Millî Matbuatı'nın ilgi duyması; onların en önemli ve temel ihtiyaçlarının giderilmesi, yetimlerini koruyup gözetmek için hazineden maaş ayrılmasına yardım ve aracı olmağı. Ayrıca müslüman cemiyet-i hayriyelerine, onların hayır müesseselerinin vasıtasıyla harpzedelerin hâlini araştırıp kendi yerlerinde yardım ulaştırılması için izin almaktı. Bütün bu işleri Müslüman vekilleri umûmî durumun ve kendi güçlerinin müsaade ettiği ölçüde yerine getirdiler.

Vekillerin bu amaçlarını tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için harpzedelerle mültecilerin hazin durumlarını geniş bir şekilde araştırıp bilgi toplanılması gerekiyordu. Muhârebe başladığından beri Kafkas Cephesi'nde çalışmakta olan Devlet Duması'nın üçüncü sihiye grubuna ben de dahil olduğum için Kars bölgesinin Müslüman halkının ne durumda yaşadığını bizzat gözümlə görüb şahid oldum. Bu durumun onların hâlini öğrenip bilgi toplamada bana çok büyük yardımı oldu.

Bizim gurup Ardahan-Mivedelanin-Oltu səmtlərində çalışıyordu. Burası daha önce har b hərəkatı meydanı olduğundan, savaşın izləri hənüz tazeydi. Her taraf, bir harabeye döndürülmüş, bütün mal-mülk telef edilmişti. Kışın şiddətli soyuğundan daha da dehşətli bir şəkil almış olan bu hâl içində aç, çıplak, korkmuş və çaresiz fəlakətədələr yaşıyorlardı.

Harpzedelerin her yönden ehtiyacı o kadar böyük və şiddətli idi ki, bizim grup mümkün olduğu kadar bu çaresizlərə yardım ediyordu. Soğuktan donmuş olan aç çocuk və kadınların gözlerinden yaş eksik olmuyordu. Grubumuzda çalışanlar kendi boğazlarından keserek onları yediriyor ve içiriyorlardı. Bu şekilde zulmün

و عالم شمول محاربه ده اولدیغی قدر بویوک و گنیش اولمامشدر.

محاربه ده ضرر دیده اولانلر و قاقچنلار بزمه محاربه نك ابتداسندن ظهور ایتدی و برنجی دفعه اولارق قاقاز جنبه سنه ۱۹۱۳ سنه نك نویابر آیی اواخرینده، گنیش بر میدان آلدی و بالخاصه مذکور سنه نك دیقابر آینك ۲ نجی یاریسنده سرحدنر محالتریندن ایکیسینده حرکات حربیه واقع اولان زمانده خیلی شدت کسب ایتدی.

بو محاللر بالخاصه مسلمانلار ایله مسکون اولدیغندن قاقاز جنبه سینده علی الصمد محاربه نك بوتون فلاکتی حسن ایدلرده اولنلار اولمشدر.

قاقچین و حربزده لرك غایت بویوک مقدارده اولدیغنه و حالترینك صوك درجه جدی و فلاکتی کیچدیگنه بالمیارق، گویا بو حاللر قالان روسیه یی پرده له مشدی؛ كرك حكومت، كرك اهالی و مطبوعات او وقت اونلاره كركنجه دقت و اعتنا ایتمدی.

آنجاك ۱۹۱۵ سنه نك مای آینده غرب جنبه سینده چکیلیشمز قاقچنلار دالغاسنك بویوک بر شدت کسب ایتمه سنه سبب اولدی و ایون آینك آخرینده فوق العاده گنیش بر حال آلدیغندن، بوتون روسیه اویانارق پاتلی لر قویا ردیلر. فقط او وقت حكومت قاقچنلغه دقت و اعتنا ایتمگه باشلادی. لکن بوراده عمده نظر دقت حرب جنبه سنك قاقچنلارینه جلب اولونمشدی؛ بونلار روسیه نك ایچریلرینه آقوب گاهرك - بویوك بر قارغاشالق توره تدیلر. زاقاقاسیاسلمانلاری ایسه همان حكومت و جماعت نظر دقتلریندن كنارده قالماقده دوام ایدیردیلر.

قاقاز جنبه سنك مسلمان قاقچنلاری مقده اتنده اولان بر تصور حربزده قارداشلارینه یاردم و معاونت ایشنده بویوك بر فعالیت و حریت گوسترمش اولان مسلمان وکیللری ایله مسلمان مؤسسه خیریه لری طرفندن بر درجه یه کیمی رفع ایدیلدی.

دولت دوماسنك مسلمان وکیللری عهده سنه دوشمش اولان وظیفه دن ناشی، اونلار یوز میئرلر ایله مسلمانك قربان اولدیغنی بو قدر بویوك دهشت و فلاکت سس ویرمه یه بیلمزدیلر.

مسلمان وکیللرینك یاردم و حمایه سی صوك درجه لازم و واجب ایدی؛ زیرانیجه كه یوقاریده ذكر اولوندی مسلمان قاقچنلاری بر نوع یرده دالنده قالاراق اولنلارك

ایتن لری دگل قاقاسیادن كنارارده حتی حكومت مركزیه نك اقامت كاهی اولان تفلیسده بیله ایشیدیلیمیوب اوز دوغما كند و یوردلری خرابه لرینده باتوب قالدوردی.

ایشلر بویله ایکن مسلمان وکیللرینك حربزده لر حقنده مقصد و مرامی بونلارك حال فجیعانه سنه حكومتك، دولت دوماسنك و روس ملت مطبوعاتی نظر دقتنی جلب ایتمك؛ بونلارك لك مهم و برنجی احتیاجلرینی رفع ایدوب، تلف اولانلارك یتیملرینی صاقلاماق ایچون خزینه دن معاش برا قیلماسنه یاردم و توسط ایتمك؛ مسلمان جمعیت خیریه لرینه بونلارك اوز مؤسسه خیریه لری واسطه سیله حربزده لرك حالنی تحقیق ایدوب اوز یرلرینده اونلاره معاونت و یاردم یتورمه لرینه یول ویریلمه سنه مساعده آلماق ایدی. بوتون بو ایشلری مسلمان وکیللری شرائط عمومیه نك و اوز قوه لرینك مساعده ویردیگی اندازه ده یرینه یتوردیلر.

وکیللرك بو مقصد و مراملارینی کمالنجه یرینه یتور مگه امكان ویره بیله جك عمده شرایطن بریسی حربزده لرله قاقچنلارك و اونلارك فلاکت و مصیبتلرینك حالینی کنیش بر صورتده او گره نوب معلومات توپلاماق ایدی محاربه ابتداسندن بری قاقاز جنبه سینده ایشله مگده اولان دولت دوماسنك اوچنجی صحیه دسته سنه منده دخل اولدیغندن قارص اوبلاستنك مسلمان اهالیسنك نه کیمی بر حاللرایچنده یاشادیغنی بالذات کوزومله کوروب شاهد اولدوم؛ بو ایسه اونلارك احوالنی او گره نوب معلومات توپلاماقده بویوك كومتك اولدی.

بزیم دسته اردهان - میودلانیك - اولتی سمترلینده ایشلیوردی؛ بوراسی بر آزدیم حرکات حربیه میدانی اولمش اولدیغندن، تخریبات یایمش اولان حرب فورطنه سنك نشانه لری هنوز یسگی ایدی. هر طرف بر خرابه زاره دوندریلمش؛ بوتون ملك مال محو و تخریب ایدیلمشدر. قیشك شدتلی صاوغندن ناشی دهاده دهشتنی بر شكل آلمش اولان بو حال ایچنده آج، چیپلاق، قورقمش، كومتك سیز فلاکتزده لر یاشایوردیلر.

بونلارك هر بر جهتدن احتیاجی او قدر بویوك و شدتلی ایدیکه بزیم دسته ممكن اولان قدر بو بیچاره لره معاونت و یاردم گوستریردی. دسته مزده ایشیلنر. صاوقدن دوگمش اولان آج اوشاق و آروادلاری گوزی یاش آقیمادن کوره یدایوردیلر و اوز بوغازلاریندن کسهرك اولنلاره یمك و ایچمك ویردیلر. بو صورتله ظلمك

pəncəyi-qəhri altına atılmış olanlardan bir çoxunu ölümdən xilas etdilər.

Taleyimin bana müqəddər etməsilə qaçqınlar zühur edən yerlərə düşüb bilaxtiyar onların dəhşətli və fəlakətli hallarını gözümlə görmək məcburiyyətində oldum. Gördüklərimdən hasil etdiyim təəssürat təhəmmül olunmuyacaq bir halda idi. İndi də hələ yürəyim sıxılmadan o halları xatirəmə gətirə bilmirəm; və zənn edirəm bütün ömrümdə bu ağır və dəhşətli mənzərələr xatirəmdən çıxmıyacaqdır.

Bu hal və mənzərə içində üç ay qədər qaldıqdan sonra qaçqınlar ehtiyacının nə hal və nə dərəcədə olduğunu bizzat görüb aşına oldum. Və dövlət dumasının 1915 sənəsi yanvar iclasına Petroqrada gəlib əvvəlcə fraksiya arkadaşları bütün təfəsililə qaçqınların bu halından xəbərdar etdim.

Qars və bilümmü oblastlarında yaşayan müsəlmanların vəz və ahalını fraksiyamızda müzakirə etdikdən sonra nəticədə Qafqaz cəbhəsi müsəlman qaçqınlarının əhvalı haqqında baş komandanı-aliyə bir məruzə ilə müraciətdə bulundum. Sonra vəzirlər ilə olan görüşlərimiz əsnasında bizzat şifahən və həm təhriren vəzirləri və Dövlət dumasında dəfəatla çıxışlarımda Duma vəkillərini müsəlman qaçqınlarının halı ilə müfəssələn aşına etdim və müharibə meydanlarında vüquu qeyri-mümkün qədər olunmayan və şayət öz-özlüyündə əhali üçün bir o qədər də müəssəf ola bilməyəcək hallardan geniş məlumat verdim.

Eyni zamanda da məhəlli-aidinə müraciətlə o qaçqınlara yardım edilməsi və hallarının təmini haqqında məsələlər qalxızılmışdı.

Hələ dövlət dumasının sihiyyə dəstəsilə Qafqazda olduğum zaman müsəlman qaçqınlarına müsəlmanların özləri tərəfdən yardım şəbəsi açılmışdı. O vaxt Qafqasiyanın baş məmuru bizim bu xahiş və diləyimizi birdən-birə qəbul etmədi. Bir çox qayət uzun müxəbiratdan sonra müsəlman qaçqınlarına müavinət və yardım göstərməyə icazə verildi və bu məqsədlə əvvəlcə Qars və bir az sonra Batum oblastlarına sərbəst gəliş-gedişə yol verildi.

Qərb cəbhəsinin qaçqınlar dalgası içəri Rusiyaya axıb gəldiyi zaman bunların halını təmin etmək üçün

“Qaçqınları nizama salan xüsusi bir müşavirə” namı ilə bir idarə təsis olundu. Daxiliyyə vəziri tərəfindən idarə olunan bu müşavirə heyətinə qanun qoyan müəssisələr nümayəndələri də daxil oldular və o cümlədən olaraq müsəlman fraksiyası tərəfindən o heyətə bən keçdim.

Bu xüsusi müşavirədə Bakü Müsəlman Cəmiyyəti-xeyriyyəsinə öz dindəş qaçqınlarına yardım və müavinət göstərmək ixtiyarına malik olan sair bu kimi müəssisələrlə bərabər, müsəlmanların milli müəssisəsi tanınıb təsdiq edilməsinə nail olduq. Cəmiyyəti-xeyriyyənin böylə bir milli müəssisə halında tanınıb təsdiq edilməsi cəmiyyəti xeyriyyəni nəinki yalnız müavinət və yardım göstərmək cəhətdən, hətta bu müavinət üçün xəzinədən para və maaş almaq tərəfindən belə qayət münasib və fəidəli şərait daxilində buraxıyordu.

Qaçqınlar barəsində xüsusi müşavirə məclisi təsis olunduqdan sonra qaçqınlar qeydinə qalıb onlara müavinət və yardım göstərmək işi büsbütün bu idarənin öhdəsinə verildi.

Binaənaleyh bundan sonra bizdə Qafqasiya müsəlman qaçqınlarının yardım və müavinəti üçün tədabir ittixazında qaçqınlar barəsində olan fəvqda məzkur xüsusi müşavirə məclisi vasitəsilə iş görməliyik.

Bu tədbir haqqında vaxtilə bizim Qafqasiya mətbuatına xəbər və məlumat verilmiş olduğundan, bir daha o xüsudə bəhs açmayıb, Qafqasiya cəbhəsində qaçqın məsələsinin ikinci dövrünə keçəcəyəm. Bu dövr isə əsgərlərimizin Türkiyənin şərq mahallarına daxil olaraq, məzkur mahallarda türk qaçqınları zühurundan etibarən başlanmışdır.

Bəs Türkiyənin yalnız müsəlman qaçqınlarından bəhs edəcəyəm ki, bunların son dərəcə fəna və acınacaq bir halda olmaları, yalnız dindəşları olan Rusiya müsəlmanlarının deyil, bəlkə Türkiyə mahallarında işləyən rus cəmaət müəssisələrinin nəzəri-diqqət və etinasını cəlb etmişdir.

Anadolu müsəlman qaçqınlarının düşər olduqları bu qədər böyük bir fəlakətə biz müsəlman vəkilləri də diqqət və etina verməyə bilmədik, buna bizi yalnız insaniyyət borcu vadar etmiyordu. Bunların vətən və yurdlarının təxrib edilərək hal-hazırda bizim əlimizdə olması, bunlar sülh ilə yaşayan əhali sifətində əlimizə düşmək məcburiyyətində olması

kahredici pençəsinə terk edilmiş olanlardan birçoğunu ölümdən kurtardılar.

Kader, beni mültecilərin düşüğü durumu, yaşadıkları müthiş fəlakəti istər istemez gözümlə görmək məcburiyyətində bıraktı. Gördüklərimdən aldığım izlenimlərə təhəmmül etmək mümkün değildi. Şimdi bile aklıma geldikçe yüreğim sızlıyor ve hayatım boyunca da bu ağır və dehşətli manzaralar hatırımdan çıkmayacaktır.

Bu hâl və manzara içində üç ay kadar kaldıktan sonra harpzedələrin ihtiyacının ne olduğunu bizzat görüb aşına oldum. 1915 Ocak'ında Devlet Duması'nın toplantısına Petrograd'a¹⁰⁸ gelip önce çalışma arkadaşlarıma bütün ayrıntısıyla harpzedələrin hâlinə bahsettim.

Kars və digər bölgələrdə yaşayan Müslümanların durumlarını grubumuzda müzakirə etdikdən sonra neticedə Kafkas Cephəsi Müslüman mültecilərinin durumları haqqında başkomutana bir dilekçəylə başvuruda bulundum. Sonra təmsilçilərlə olan görüşmələrimiz əsnasında bizzat sözlü və yazılı olaraq təmsilçilərə Devlet Duması'nda defalarca konuşmalarımda Müslüman mültecilərinin hâlini ayrıntılı olaraq anlattım.

Aynı zamanda da yerel yönetime müracatla o mültecilərə yardım edilməsi və durumlarının düzətilməsi konusunda meselelər ele alınmıştı.

Devlet Duması'nın sihiyyə grubuyla Kafkas'da olduğum zaman müsəlman harpzedələrə müsəlmanlar tərəfindən yardım şubəsi açılmıştı. O zaman Kafkasya'nın baş memuru bizim bu ricâ və diləyimizi hələ qəbul etmədi. Uzun görüşmələrdən sonra, müsəlman mültecilərinə yardım etməyə bu məqsədlə öncə Kars, daha sonra Batum bölgələrinə sərbəst gəliş-gedişə izin verildi.

Garb Cephəsi'nin mültecilər dalgası, içəri Rusya'ya akıp gittiği zaman, onların ihtiyaçlarını təmin etmək için

108. Petrograd Sovyeti və ya tam adıyla Petrograd işçi və Asker Vekilləri Sovyeti, Petrograd şəhərində 1917 Şəbat Devrimini ilə Çarlık Rusya'sının dağılmasından sonra şəhirdə işçi və cephədəki askerlər tərəfindən kurulan təmsil organı.

“mültecilərlə ilgilenmək” məqsədiylə bir idarə təsis edildi. İçişləri Bakarı tərəfindən yonətilən bu istişərə kuruluına kurumla ilgili digər müessese təmsilçiləri də dâhil oldular və bən də Müslümanları təmsilən o kurula katıldım.

Bu istişərə toplantısında Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin, dindəş mültecilərinə yardım etmə yetkisinə sahip bir kurum gibi ve Müslümanların millî müessesesi gibi tanınıp təsdiq edilməsini sağladık... Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin böylə bir millî müessese olaraq tanınıp təsdiq edilməsi, hayriye cemiyetlərinin yardım yapması hakkını sağlamakla bərabər yapılacak yardımlar için hazineədən para və maaş alınmasının bile uyğun olacağına dair önəmli adımlar attık. Mültecilər haqqında özəl müşavirə meclisi kurduktan sonra mülteciləri kayda alıp onlara yardım edilməsi konusu tamamen bu idarənin sorumluluğına verildi.

Bunun üzerine biz de Kafkasya müslüman mültecilərinə yardım için tedbir sadəində mültecilər için olağanüstü özəl istişərə meclisləri vasitəsiylə iş görməliyiz.

Bu tedbir haqqında bir zamanlar bizim Kafkasya mətbuatına xəbər və bilgi verilmiş olduğundan, bir daha bu konu açılmadı. Kafkasya Cephəsi'ndeki mültecî meselesinin ikinci kısmına keçəcəğim. Bu kısım isə, askerlərimizin Türkiyə'nin Şark bölgələrinə girərək, adı gəçən bölgələrdə Türk mültecilərinin təsbit edilməsinə başlandı. Yalnız Türkiyə'nin müslüman mültecilərinə bəhs edəcəğim ki, bunların son dərəcə kötü və acınacıklı bir hâlde olmaları, yalnız dindəşları olan Rusya Müslümanları'nın değİL, belki Türkiyə bölgələrində çalışan Rus halk müessesələrinin ilgisi və diqqətini çəkmişdir.

Anadolu Müslüman mültecilərinin düştükleri bu böyük fəlakətə biz Müslüman vəkillər olaraq diqqətsiz və ilgisiz kalamazdıq. Buna bizi yalnız insanlıq borcu mecbur etmiyordu. Vatan və yurdlarının təhrip edilərək şu anda bizim elimizdə olmaları, onların da barış içinde yaşamaları

پنجه قهری آلتنه آتیلش اولانلاردن بر چوقنی تولومدن خلاص ایتدیلر.

طالعک بکامقدر ایتمه سیله قاقچینلار ظهور ایدن یرلره دوشوب بلا اختیار اولنلارک دهشتلی و فلاکتلی حاللرینی گوزومله کورمک مجبوریتنده اولدوم. کوردیکرمدن حاصل ایتدیگیم ثرات تحمل اولونمیا جاق بر حالدده ایدی. ایتمیده هنوز یوره کیم صیقیلمادن او حاللری خاطر مه گتوره بیلیمورم؛ وطن ایدیورم بوتون عمر مده بو آغرو دهشتلی منظره لر خاطر مدن چیقیمیا جاقدر.

بو حال و منظره ایچنده اوچ آی قدر قالدیقندن سو گرا، قاقچینلار احتیاجنک نه حال و نه درجه ده اولدیغنی بالذات کوروب آشنا اولدوم؛ و دولت دوماسنک ۱۹۱۵ سنه سی یانوار اجلاسنه پتروغرا ده کلوب اولجه قراقسیا آرقاداشلاری بوتون تفصیلا نیله قاقچینلارک بو حالندن خبر دار ایتدیم.

قارص و بالموم اوبلاستلارینده یاشایان مسلمانلارک وضع و احوالی قراقسیا مزده مذاکره ایتدیگدن سو گرا- نتیجه ده قاققاز جبهه سی مسلمان قاقچینلارینک احوالی حقنده باش قوماندان عالی به بر معروضه ایله مراجعتده بولوندم؛ سو گرا وزیرلر ایله اولان گوروشلر مزاتناسنده بالذات شفاه و هم تحریراً وزیرلری و دولت دوماسنده دفعتله چیقیشلر مده دوما وکیللرینی مسلمان قاقچینلارینک حالی ایله مفصلاً آشنا ایتدیم و محاربه میدانلارینده وقوعی غیر ممکن قدر اولونمیان و شاید اوز اوزلپکنده اهالی ایچون برا و قدرده مؤسف اولایلمیه جک حاللردن کیش معلومات و بر دیم.

عینی زمانده ده محل عائدینه مراجعتله او قاقچینلاره یاردم ایدیلیمه سی و حاللارینک تاملینی حقنده مسئله لر قالقز یلمشدی. هنوز دولت دوماسنک صحیه دسته سیله قاققاز ده اولدیغیم زمان مسلمان قاقچینلارینه مسلمانلارک اوزلری طرفندن یاردم شعبه سی آچیلیمشدی. او وقت قاققاسیانک باش ماموری بزیم بو خواهش و دیله کیمزى بردن بره قبول ایتمدی. ر چوق غایت اوزون مخابراتدن سو گرا، مسلمان قاقچینلارینه معاونت و یاردم گوسترمگه اجازه و یریلدی و بو مقصدله اولجه قارص و بر آز سو گرا باطوم اوبلاستلر نه سربست گلش گیدیشه یول و یریلدی.

غرب جبهه سینک قاقچینلار دالغاسی ایچری روسیه به آقوب گلدیگی زمان، بونلارک حالنی تاملین ایتمک ایچون

«قاقچینلاری نظامه سالان خصوصی بر مشاوره» نامیله بر اداره تاسیس اولولدی. داخلیه وزیرى طرفندن اداره اولونان بو مشاوره هیئته قانون قویان مؤسسه لر نماینده لری ده داخل اولدیلر و او جمله دن اولارق مسلمان قراقسیایی طرفندن او هیئته بن کیچدیم.

بو خصوصی مشاوره ده باکو مسلمان جمعیت خیریه سنی اوز دینداش قاقچینلارینه یاردم و معاونت گوسترمک اختیارینه مالک اولان سائر بو کیمی مؤسسه لرله برابر، مسلمانلارک ملی مؤسسه سی تانوب تصدیق ایدیلیمه سنه نایل اولدوق. جمعیت خیریه لک یویله بر ملی مؤسسه حالنده تانوب تصدیق ایدیلیمه سی، جمعیت خیریه نی نه اینک یالکیز معاونت و یاردم کوسترمک جهتندن حتی بو معاونت ایچون خزینه دن پاره و معاش آلاق طرفندن بیله غایت مناسب و فایده لی شرائط داخلنده بر اقیوردی.

قاقچینلار باره سنده خصوصی مشاوره مجلسی تاسیس اولوندیقدن سو گرا، قاقچینلار قیدینه قالب اولنلارمه معاونت و یاردم کوسترمک ایشی بسبتون بو اداره نک عهده سنه و یریلدی. بناء علیه بوندان سو گرا بزده قاققاسیا مسلمان قاقچینلارینک یاردم و معاونتی ایچون تدابیر اتخا ذینده قاقچینلار باره سنده اولان فوقده مذکور خصوصی مشاوره مجلسی واسطه سیله ایش کورمیلیک.

بو تدبیر حقنده وقتیه بزیم قاققاسیا مطبوعاتنه خبر و معلومات و یریلش اولدیغندن؛ بر ده او خصموصده بحث آچمیوب، قاققاسیا جبهه سنده قاقچین مسئله سنک ایکنجی دورینه کیچه جگم؛ بودور ایسه عسکرلر مرک تورکیه نک شرق محالترینه داخل اولارق، مذکور محالرده تورک قاقچینلاری ظهوریندن اعتبارا باشلانمشدر.

بس تورکیه نک یالکیز مسلمان قاقچینلاریندن بحث ایده جگم، که بونلارک صوک درجه فنا و آجینا جق بر حالدده اولمالاری، یالکیز دینداشلاری اولان روسیه مسلمانلارینک دگل، بلکه تورکیه محالترینده ایشلین روس جماعت مؤسسه لرینک نظر دقت و اعتناسنی جلب ایتمشدر.

آناتولی مسلمان قاقچینلارینک دوچار اولدیقلاری بو قدر بویوک بر فلاکتیه بز مسلمان وکیللریده دقت و اعتنا و یریمه بیلیمه دیک، بوکابزی یالکیز انسانیت بورجی و ادار ایتیمیوردی. بونلارک وطن و یوردلارینک تخریب ایدیلرک، حال حاضرده بزیم الیمزده اولماسی، بونلار صلح ایله یاشایان اهالی صفتنده المزه دوشمک مجبوریتنده اولماسی

nəzərilə baxmağa bizi vadar ediyordu və bunların müqəddəratı qeydinə qalmaq ədaləti-hökumətdən ədd olunuyordu.

1915-ci sənəsinin avqust ayında Dövlət dumasının qanun qoymaq haqqında fikr və mülahizələr komissiyasında qaçqınlar müqəddəratının təmini məsələsi barəsindəki qanun layihəsi müzakirə olunduqda əcnəbi təbəələri olan qaçqınlar haqqında nə gəli rəftar və müamələ olunması fikri meydana atılarkən, bən ən əvvəlcə məsələyi fəvqda göstərilən nöqteyi-nəzərdən şüru etdim. Bu, qayət ədalət üzrə olan nöqteyi-nəzərimdə möhkəm duraraq, qanun layihəsində qaçqınları növlərə təqsim edərək hər birinə müxtəlif rəftar və münasibətdə bulunmaq fikrinin keçirilməsinə hərgiz razı olmadım. Və nəticədə Türkiyənin müsəlman qaçqınlarına da müavinət və yardım göstərilməsi qərarının verilməsinə nail oldum.

Fəqət tərəfimizdən işğal olunan Türkiyə mahallarının müsəlman qaçqınlarına müavinət və yardım göstərmək əsasının qəbul edilməsinə keçirmək bu qərardan sonra fəlan müavinət və yardım göstərmək işindən qayət asan və yüngül olduğunu təcrübə göstərdi.

Qaçqınlara müavinət və yardım göstərmək yolunda bir çox müxtəlif mümaniət və müşkülata rast gəldiyimizdən işlər xeyli təxirə düşürdü. Bir tərəfdən işə mübaşir olan hökumət məmurlarının və sair əşxasın müxtəlif və yersiz fikr və mülahizələri ilə bərabər bunların törətdiyi rəsmiyyəti-üsul və qanunları, digər tərəfdən rəfi qayət müşkül olan təbii maneələr, yolsuzluq, nəqliyyat işlərinin nizamsızlığı, yardım və müavinət üçün lazım və vacib olan əşyanın azlığı, bunların məhəllinə nəqli müşküləti və sairə, kömək və müavinətin vaxtli-vaxtında və kifayət qədər də yetirilməsi işini nizam və qaidəyə salmağa böyük bir əngəl olaraq, imkan vermədi.

Halbuki müavinət və yardım işi təxirə düşdüyi üçün qaçqınların halı get-gedə böyük bir vaxamət kəsb edirdi. Bununla bərabər qaçqınların ədədi get-gedə artdığından, iş daha da böyük bir ciddiyyət və şiddət kəsb edərək, Qafqasiya müsəlmanlarını buna böyük bir iztirab və həyəcanla nəzər edib nəhayət müsəlmanların öz tərəfindən bunlara geniş surətdə müavinət olunması məsələsini qalxımağa məcbur etdi.

İmdi bu məsələ Ümumrusiya və bilxassə Zaqafqasiya müsəlmanları qarşısında böyük bir üsrət və fəlakət içində məhv olan

dindəşlarına müavinət və yardım etmək növbəti bir məsələ olmuşdur. Müsəlman əfkəri-ümumiyyəsinə sərkeşlik edən mətbuatımız nümayəndələri tərəfindən təsis olunan bu "Qardaş köməyi" müavinət və yardım etmək üçün böyük bir dəvət olaraq, öz dindəş və irqdaşlarına qəlbində zərrə qədər rəhm və mürüvvət asarı olanlara və soyuqda ac, çıplaq, göz yaşı tökərək böyük bir fəlakət içində acı bir yaşayış keçirən qardaşlarının bu halına laqeyd və kəmetinə qala bilməyənlərə gözəl və şayanı-təqdir bir timsaldır.

Müsəlman qaçqınlarının düçar olduqları fəqrü-fəlakət olduqca dəhşətli və bəmisil olduğu gibi, onların ədədi də qayət böyük və çoxdur. Hədsiz və hərgiz təxirə qoyulacaq deyildir. Biz müsəlman vəkilləri bu biçarə fəlakəzlərinin halını xəzinədən maaş buraxdırmaq və rus cəmaət müəssisələri vasitəsilə yüngülləşdirməkdən ötrü hal-hazırda çalışıb bundan sonra da mümkün olan qədər çalışacağıq, fəqət təcrübənin göstərdiyinə görə hökumət tərəfindən bunlara təxis olunan maaş və yardım, qaçqınların ən mühüm və ümdə ehtiyaclarını belə ödəmir. Binənaleyh müavinət və yardım işində görünen bu nöqsan yalnız müsəlmanların öz xüsusi xeyrat və ehsanları ilə rəf oluna bilər.

Müsəlmanların nəzəri-diqqətini fəvqəladə mühüm və vacib olan bu işə cəlb etməyi özümüzə borc bildik və inanıyoruz ki, müsəlmanlar istəsələr bu nöqsanı rəf edərlər.

Binənaleyh mətbuatımızın dəvət sədası nə qədər uzaqda eşidilsə və bu "Qardaş köməyi" dalğası müsəlman ələmini nə qədər dərinədən və genişdən əhatə edərsə, ölüm pəncəsindən bir o qədər çox qurbanlar xilas edərsə və bununla da xeyrat və ehsanımız əslü-məqsəd məramına çatmış olar.

Dövlət duması üzvü Məhəmməd Yusif Cəfərov
Petrograd 24 fevral 1917

Fəlakəzləri Yad Ediniz!..

*Bir leyleyi-muqmirə ay saf, pürziyə,
Ənhar ibtisamda ətraf pürsükün;
Almasvar bəriqeyi-bərqdən səma:
Par-par parı(1)dayub edər əfaqi nilgü-n.
Bilməm böyük şəhərmə? Küçük köymüdü, nədir?!*

gerektiği gerçeği bizi, onlara bakmaya mecbur ediyordu.

1915 senesinin Ağustos ayında Devlet Duması'nın yasama komisiyonundaydık. Mültecilerin kaderini etkileyecek kanun projesi çerçevesinde yasa teklifi müzakere edildikten sonra ecnebi mülteci tebalara nasıl davranılacağı, ne gibi haklar verileceği müzakere olacaktı. Komisyonunda ben bu meselenin önemli olduğunu ve yüksek seviyeden ele alınması düşüncesinden hareket edilmesini ve buna göre yasa çıkarılmasını teklif ettim. Gayet adil olan fikrimde sağlam durarak, yasa projesinde mültecilerin sınıflandırılarak her birine ayrı ayrı muamelede bulunmak fikrinin geçirilmesine o zaman razı olmadım. Ve neticede Türkiye'nin Müslüman mültecilerine de muâvenet ve yardım gösterilmesi kararının verilmesine nâil oldum.

İşgal olunan Türkiye bölgelerinin Müslüman mültecilerine yardım etmek yasasının kabul edilmesinden sonra yardımın gelmesinin rahat ve kolay olacağını tecrübe gösterdi.

Mültecilere yardım etme konusunda birçok muhtelif engellerle ve problemlerle karşılaştığımızdan işler hayli gecikiyordu. Bir taraftan işleri kontrol eden Hükümet memurlarının, bazı şahısların muhtelif yersiz fikir ve düşünceleriyle beraber onların çıkarttığı kanunlar, diğer taraftan kaldırılması gayet zor olan tabii engeller ve yolların yetersiz oluşu, ulaşım işlerinin nizamsızlığı, yardım için gerekli olan eşyanın azlığı, bunların yerine nakil meselesi, yardımların zamanında ve yeteri kadar ulaştırılması gibi işler: Ancak cemiyet, işin sistem ve kurallara konuması hususunda herhangi bir engele sebep olmadı.

Halbuki yardım işi geciktiği için mültecilerin hâli gitgide büyük bir tehlike arz ediyordu. Bununla beraber mültecilerin sayısı zamanla arttığından iş daha da büyük bir ciddiyet ve tehlike oluşturuyor, Kafkasya Müslümanları, bu durumu büyük bir ıstırab ve heyecanla takip ediyorlardı. Sonunda Müslümanlar tarafından onlara büyük ölçüde yardım yapılması meselesini gündeme getirmeyi başardılar.

Şimdi bu mesele, Rusya'nın genelinde, özellikle Zakafkasya Müslümanları karşısında, büyük bir esâret ve felaket içinde mahvolan

dindəşlarına yardım etme konusu öncelikli mesele olmuştur. Müslüman kamuoyuna sərkeşlik eden mətbuatımız təmsilçiləri tərəfindən kurulan bu "Kardeş Kömeği" faaliyyəti, yardım etmək için böyük bir dəvət olaraq dindəş və arkadaşlarına kalbində zerre kadar mərhəmət və insanlıq izi olanlara və soğukta aç, çıplak, göz yaş tökərək böyük bir fəlakət içində dram dolu bir həyat sürən kardeşlərinin bu hâlinə kayıtsız və ilgisiz kalamayanlara gözəl və təkdire şâyân bir örnektir.

Müslüman mültecilərinin karşı karşıya kaldıkları fakirlik və fəlakət dəhşətli və benzersiz olduğu gibi, onların sayısı da oldukça çoktur. Asla yardım geciktiriləcək bir durum değildir. Biz Müslüman vəkillər bu çaresiz fəlekzedələrin hâlini həzinedən maaş ayırttıraraq, Rus halk müəssesələri aracılığıyla hafifletməkdən dolayı şu anda çalışıb bundan sonra da imkân nisbetində çalışacağıq. Fəkat təcrübənin bize göstərdiyinə görə, Hükümet tərəfindən fəlakəzədelərə ayrılan maaş və yardım, mültecilərin ən önəmli və temel ehtiyaclarını bile qarşılamıyor. Yardım dağıtımında görünen eksikliklər, yalnız Müslümanların özəl həyat və yardımlarıyla giderilebiliyor.

Müslümanların düşüncələrini və diqqətlərini olağanüstü önəmli və gerekli olan bu işə çəkməyi, kendimize borç bildik və inanıyoruz ki, Müslümanlar istəsələr, bu ehtiyacları təmin edə bilərlər.

Bu yüzden mətbuatımızın dəvət səsi ne kadar uzaklarda işitilsə, bu "Kardeş Kömeği" dalğası Müslüman Ələmi'ni ne kadar derindən və geniş kuşatırsa, ölümün pəncəsindən o kadar çox kurbanlar kurtarırsınız. Bununla da həyat və yardımlarımız asıl məqsədinə, hədəfinə ulaşmış olar.

Devlet Duması əzası, millətvekili Mehəmməd Yusif Cəfərov
Petrograd 24 fevral 1917

FELEKZEDELERİ UNUTMAYINIZ!..

*Bir leyle-i mukmire ay saf, pür-ziyə
Enhâr-i ibtisamde ətraf pür-sükûn;
Elmas var bərika-yı berkden səmâ:
Par par parı(1)dayup eder âfâkı nilgün.
Bilməm böyük şəhər mi? Küçük köy müdür, nədir?!
Gönüm gibi harâbeyə dönmüş, harâbeler!!*

نظریله باقماغه بزى وادار اییدیوردی و بونلارک مقدراتی قیدینه فالماق عدالت حکومتدن عد اولنیوردی.

۱۹۱۵ نجی سنه سنک آوغوست آئیده دولت دوماسنک قانون قویماق حقتده فکر و ملاحظه لر قومیه سینده قاچقنلار مقدراتنک تامینی مسئله سی باره سینده کی قانون لایحه سی مذاکره اولوندیقده، اجنبی تبعه لری اولان قاچقنلار حقتده نه کیبی رفتار و معامله اولونماسی فکری میدانده آتیلارکن، بنک اولجه مسئله بی فوقده گوستریلن نقطه نظر دن شروع ایتدیم. بو غایت عدالت اوزره اولان نقطه نظر مده محکم دورارق، قانون لایحه سینده قاچقنلاری نوعاره تقسیم ایده رک هر برینه مختلف رفتار و مناسبنده بولونماق فکرینک کیچریلمه سینه هر گز راضی اولمادیم. و نتیجه ده تورکیه نک مسلمان قاچقنلارینه ده معاونت و یاردم گوستریلمه سی قرارینک ویریلمه سینه نائل اولدیم.

فقط طرفمزدن اشغال اولونان تورکیه محالترینک مسلمان قاچقینلارینه معاونت و یاردم کوسترمک اساسنک قبول ایدیلمه سنی کچرمک بوقراردن سوگره فعلا معاونت و یاردم کوسترمک ایشیندن غایت آسان و یونگون اولدیغنی تجربه کوستردی. قاچقینلاره معاونت و یاردم کوسترمک یولنده بر چوق مختلف ممانعت و مشکلاته راست گلدیگمزدن ایشلر خیلی تاخیره دوشوردی. بر طرفدن ایشه مباشر اولان حکومت مامورلرینک وسایر اشخاصک مختلف ویرسنز فکر و ملاحظه لری ایلله برابر بونلارک تورکدیگی رسمیت اصول و قانونلری دیگر طرفدن رفعی غایت مشکل اولان طبیعی مانعه لر، یولسزلق، نقلیات ایشلرینک نظام سزلغی، یاردم و معاونت ایچون لازم و واجب اولان اشیانک آزغی، بونلارک محانه نقلی مشکلاتی وسایره، کومک و معاونتک وقتلی وقتنده و کفایت قدرده یتوریلمه سی ایشنی نظام و قاعده یه سالماغه بویوک بر انگل اولارق، امکان ویرمدی.

حالبو که معاونت و یاردم ایشی تاخیره دوشدیگی ایچون قاچقین لارک حالی گیت گیده بویوک بروخامت کسب ایدیردی؛ بونکله برابر قاچقینلارک عددی گیت گیده آرتدیغندن، ایش داهاده بویوک بر جدیت و شدت کسب ایده رک، قافقاسیا مسلمانلارینی بوکا بویوک براضطراب و هیجانله نظر ایدوب نهایت مسلمان لارک اوز طرفندن بونلاره گنیش صورتده معاونت اولنماسی مسئله سنی قالقزماغه مجبور ایتدی.

ایمدی بومسئله عموم روسیه و بالخاصه زاقافقاسیا مسلمان لاری قارشوسنده، بویوک بر عسرت و فلاکت ایچینده محو

اولان دینداشلارینه معاونت و یاردم ایتمک نوبتی بر مسئله اولمشدر. مسلمان افکار عمومیه سنه سرکشک ایدن مطبوعاتمزنماینده لری طرفندن تاسیس اولونان بو «قارداش کومگی» معاونت و یاردم ایتمک ایچون بویوک بر دعوت اولارق، اوز دینداش و عرقداشلارینه قلبنده ذره قدر رحم و مروت آثاری اولانلاره وساووقده آج، چپیلایق گوزیاشی توکهرک بویوک بر فلاکت ایچنده آجی بریاشیش کیچرن قارداشلارینک بو حالنه لاقید و کم اعتنا قالا ییلمیلره گوزل و شایان تقدیر بر تمثالدر.

مسلمان قاچقینلارینک دوچار اولدیقلاری فقر و فلاکت اولدیقجه دهشتلی و بی مثل اولدیغی کیبی، اوللارک عددی ده غایت بویوک و چوقدر. حدسز و هرگز تاخیره قویولاچق دگلدر. بز مسلمان وکیللری بو بیچاره فلک زده لرک حالنی خزینه دن معاش بر اقدیرمق و روس جماعت مؤسسه لری واسطه سیله یونگوللشدیرمکدن اوتری حال حاضرده چالشوب بوندان سوگره ده ممکن اولان قدر چالشاجنز فقط تجربه نک گوستردیگنه گوره حکومت طرفندن بونلاره تخصیص اولنان معاش و یاردم، قاچقینلارک اهمیت و عمنده احتیاجلرینی بیله اوده میور. بناء علیه معاونت و یاردم ایشنده گورونون بونقصان یالکز مسلمانلارک اوز خصوصی خیرات واحسانلری ایله رفع اولونا ییلر.

مسلمانلارک نظر دقتنی فوق العاده مهم و واجب اولان بوایشه جلب ایتمگی اوزمزه بورج ییلدیگ و اینانیورز که مسلمانلار ایسنه سهرلر بونقصانی رفع ایدرلر. بناء علیه مطبوعاتمزنک دعوت صداسی نه قدر اوزاق ده ایشیدیارسه و بو «قارداش کومگی» دالغاسی مسلمان عالمنی نه قدر دریندن و گنیش دن احاطه ایدرسه، تولوم پنجه سنندن براوقدر چوق قربانلر خلاص ایدرز و بونکله ده خیرات واحساناتمزل اصل و مقصد مرانیه چاتمیش اولار.

دوت دوماسی عضوی محمد یوسف جعفر اوف

پتروغراد، ۲۴ فیورال ۱۹۱۷

فلک زده لری یاد ایدشز !!!

بر لیلۀ مقمره آی صاف، پر ضیاء

انهار ابتسامده، اطراف پرسکون؛

الماس وار بارقه برقدن سما :

پار - پار پاریدا یوب ایدر آفاقی نیل سکون

*Könlüm gibi xərabəyə dönmüş, xərabələr!!
Çox da deyil uzaqda, şudur! İştə görsənir!
İştə gəlir qulağa həzin ah-nalələr!..*

*Bir tiftldir ki, susmayaraq, daim ağlıyor!
-Lay-lay çalır da madəri, dünyayı dağlıyor -
Acdır, döşündə yox südü, qalmış tamamı ac!!!*

*Biçarələr, fəlkəzədələr yurdudur yaqin;
Övrət, uşaq da ac, yalavac, xar, bimüün!..
Qardaş, əlac vaxtıdır, etmək gerek əlac!..*

Keşlə. Bədrəddin əl-Hüseyni

Bakı Müsəlman Cəmiyyəti-Xeyriyyəsi Hərbzədələrə Yardım Şöbəsinin Fəaliyyəti

Türkiyə ilə müharibə başlanması sərhəd boyundakı Batum və Qars oblastının müsəlman əhalisini nəhayət dərəcə ağır hala salmışdır. Müsəlmanların bilmərrə sədaqətlərində şübhəyə bais ola biləcək hərəkətdə bulunmadıqlarına, biləks -Morğulu dərəsində Zanır zavodunda müsəlman əhalisinin hətta o vaxtki pristav, imdi Artvin okruqu naçalniki Lanziyayı Türkiyə sərhədi boyunda fəvqəladə hazırlıqlar görüldüyündən xəbərdar edib qoşun göndərilməsini təvəqqe etdiklərinə baxmıyaraq, müharibə başlanar-başlamaz Qarsın özündə erməni əhalisi təcavüzkarənə hərəkətdə başlayaraq mühafizəsiz müsəlmanları qırmisslardır. Bunlar cümləsində bir çox da iranlı çörəkçülər vardı. Orada o vaxt ki hökuməti-aliyyə əsla iş görməmiş, bəlkə bir müsəməhə etmişdir ki, buna da ayrıca diqqət verməlidir, çünki ermənilərin müsəlmanlara qarşı düşmənlik və ədavəti nə qədər böyük, gələcək muxtariyyətli Ermənistan üçün oraları müsəlmandan təmizləmək fikirləri nə qədər güclü olsa da, hökumət nəzdində məsuliyyət qorxusu da az deyildi. Sərhəd boyundakı Oltu, Tavus, Qars,

Ər[də]han, Gil, Çaldır, Artvin və Ardanuç uçaştaqlarında erməni könüllü dəstələrinin müsəlmanları məhv və tələf etdiyinə qarşı o vaxtki hökumətin ən yaxşı rəftarının qeydsizlikdən ibarət olduğu haqqında yüzlərcə misal gətirmək olar. Fəqət misal gətirmək istəməm. Bunu ancaq müsəlman komitəsi adamlarının getdiyi zaman cərəyani-hadisətdən dolayı oradakı əhəlinin yekdigərinə qarşı nə gəli vəziyyət almış olduqlarını təsvir etmək qəsdilə göstəriyordum.

Qars hadisəti haqqında qəzetələrdə yazılmış olan birinci xəbərlər bütün müsəlman əhalisini şurişə gətirərək öz dindəşlərinin halına laqeyd qala bilmədilər. Qars qubernatoru Podqorskinin teleqrafından sonra Baküdən Ağə Balaquluyov ilə doktor Vəkilov, Gəncədən dava vəkili Səfikürdski məhəlli-hadisəyə göndərilərək Sarıqamışa gəlib Xorasan uçaştokunu gəzdikdən sonra geri qayıdaraq müsəlmanların əsəfnək bir halda bulundurları haqqında məruzə təqdim etdilər və ən yaxın bir zamanda yardım edilməzsə acından qırılacaqlarını xəbər verdilər. O vaxt noyabr ayında qərar verildi ki, Bakü cəmiyyəti-xeyriyyələrindən, hökuməti-cəmiyyətlərdən ibarət bir komitə təsis edilsin. Komitəyə Mirzə Əsədullayevin sədarətilə mühəndis Fətulla bəy Rüstəmbəyov, Həbib bəy Mahmudbəyov, Behbud ağə Cavanşir və Babayev daxil oldular. Hərbzədə müsəlmanlara yardım etmək üçün bir heyət gəndərilməsi təhti-qərara alındı. Heyət təşkili Baküdə bana, Gəncədə Səfikürdskiye mühəvvəl edildi. Martın 16-sında 10 nəfər köməkçidən (Baküdən Hüseynov, İlyasov, Mahmudov, Məhəmmədov, Mirzəcəmalov, Vəkilov və Gəncədən Axundzadə, Şahsuvarov və Nəzərəliyovdan) ibarət bir heyət Səfikürdski də bənimlə Qarsa azim oldu. Birinci qədəmimiz pək ağır və müşkül idi. Hər tərəfdən bədxahlığə uğrayırdıq. Müharibə ibtidasından bəri fəaliyyətdə bulunan oblast komitəsi ancaq ermənilərə yardım ediyordu. Biz gedənədək ermənilərə 116000 manat pul paylamışdı. Müsəlmanlara isə ancaq 3000 manat təxis etmişdi. Hələ bunun da müsəlmanlara çatıb-çatmadığı məlum deyildir. (O vaxt oblast komitəsində müsəlman yox idi). Ərdəhan və Oltu okruqlarında hökumət nəzərində müsəlmanlar xain hesab olunurdu: Komitə iclasında bən

*Çok da değil uzakta, şudur! İşte görünür!
İşte gelir kulağa həzin ah nələler!..*

*Bir tiftldir ki, susmayarak, daim ağlıyor!
-Lay lay çalır da madei, dünyayı dağlıyor -
Açtır, döşündə¹⁰⁹ yok sütü, kalmış tamamı aç!!!*

*Biçareler, felekzedeler yurdudur yekin;
Avret, çocuk da aç, yalavaç, har, bimüün!..
Kardeş, ilaç vaktidir etmek gerek ilaç!..*

Keşlə. Bədrəddin əl-Hüseyni

BAKÜ MÜSLÜMAN CEMİYET-İ HAYRİYESİ HARBZEDELƏRE YARDIM ŞÜBƏ'SİNİN FAALİYƏTİ

Türkiyə ilə savaşı başlanması, sınırlarda yaşayan Batum və Kars bölgəsinin Müslüman halkını son dərəcə ağır duruma düşürmüşdü. Müslümanların bir kez sadakatlərində şübhəyə konu olabilecek həkətdə bulunmadıqlarına, tam tersinə Morğulu dərəsində Zanır fabrikasında müslüman halkın bölgədə Rusya'nın gəvənlik təmsilcisi aynı zamanda Artvin bölgə komutanı, Lanziya'yı Türkiyə sınırlarında olağanüstü hazırlıqlar görüldüyündən haberdar edip askəri birlik gəndərməsini istədi. Savaşı başlar başlamaz Kars'ta Ermenilər haddini aşarak həkətdə başladı və Müslümanları öldürdülər.

Bunlara ilavəten birçok da İranlı Çörəkçülər(?) vardı. Orada zamanın Hükümeti (Rus Hükümeti) bir icraat yapamamış, belki de olayların olmasına müsəməhə gəstərmişdir. Bunu ayrıca düşünməlidir. Çünki Ermenilər'in Müslümanlara qarşı düşmənliyi kadar özerk böyük Ermenistan idealine ulaşmak için oraları Müslümanlardan təmizləmək düşüncələri de vardır. Bu düşünce ne kadar güclü olsa da Hükümet katında məsuliyyət korkusu da az değildi. Sınırlardakı Oltu, Tavus, Kars,

Ardahan, Kil, Çaldır, Artvin və Ardanuç bölgələrində Ermeni çetələrinin müslümanları katletmələrinə qarşılık hükümetin ən iyi icraatının olaylara göz yummaq olduğuna dair yüzlerce örnek getirilebilir. Fakat örnek getirmek istemem. Bunu ancak Müslüman Komitesi çalışanlarının, oraya gittiğinde hadisələrin halkın digərinə qarşı nasıl bir təsavvur içinde olduğunu anlatmak için söylüyorum.

Kars olayları hakkında qəzetələrdə yazılmış olan ilk habərler, bütün Müslüman halkının bilinçlənməsinə səbəp oldu. Onlar kendi dindəşlərinin bu həline kayıtsız kalamazlardı.

Kars bölgə valisi Podkorski'nin telgrafından sonra Bakü'dən Ağə Balakuluyev ilə doktor Vəkilov, Gəncə'dən dava vəkili Səfikürdski olay mahallinə gəndərilərək Sarıqamışa gəldilər. Horasan bölgəsinə gəzdikten sonra dönərək müslümanların acıklı bir həkətdə olduklarını anlatan bir dilekçə təqdim edərler. En kısa zamanda yardım edilmezse, açıktan öləceklerini habər verdilər.

İşte o zaman Kasım ayında Bakü Hayriye Cemiyeti'nden və Hükümet cemiyetlərindən oluşan bir komite kurulmasına karar verildi. Komitəyə Mirza Esadullayev'in başkanlığında mühəndis Fətullah Bey Rüstəmbəyov, Həbib Bey Mahmudbəyov, Behbud Ağə Cavanşir və Babayev dahil oldular.

Harpzədə Müslümanlara yardım etmək için bir heyət gəndərilməsi kararı alındı. Heyətin Bakü'də kurulması gəvəvi bana, Gəncə'də Səfikürdski'ye havəle edildi. 16 Mart'ta 10 kişi yardımçıdan (Bakü'dən Hüseynov, İlyasov, Mahmudov, Mehəmmədov, Mirzəcəmalov, Vəkilov və Gəncə'dən Ahundzadə, Şahsuvarov və Nazaraliyev'dən) oluşan bir heyət, Səfikürdski'yle bənimlə Kars'a gəldi. İlk gidişimiz ağır və problemlı oldu. Hər tarəftən olumsuzluqlarla qarşılaşıyorduk.

Muhərebə başladığından bəri fəaliyyətdə bulunan bölgə komitəsi, ancak Ermenilərə yardım ediyordu. Biz gidenə kadar Ermenilərə 116.000 manat para dağıtmışlardı. Müslümanlara isə, ancak 3.000 manat təhsis etmişlerdi. Onun da Müslümanlara ulaşp ulaşmadığı bəlli değil. (O zaman bölgə komitəsində müslüman yoxtu). Ardahan və Oltu bölgələrində Hükümet gözündə Müslümanlar hain sayılıyordu. Komite toplantısında bən

ارهان، کیل، چالدير، آرتوین و آردانوچ اوچاستقلالارنده ارمنی کو گئلی دستلرینک مسلمانلاری محو وتلف ایتدیگنه قارشى او وقتکی حکومتک الک یاقشی رفتارینک قیدسزلگدن عبارت اولدیغی حقیقده یوزلرجه مثال گتیرمک اولار. فقط مثال گتورمک ایسته‌مم. بونی آنجق مسلمان قومیتیه سی آدملرینک گیتدیگی زمان جریان حادئندن دولایی اوراده کی اهلینک یکدیگرینه قارشى نه کبی وضعیت آلمش اولدیقه‌لارینی تصویر ایتمک قصدیه گوستریوردیم.

قارص حادثاتی حقیقده غزتله‌رده یازیلمش اولان برنجی خبرلر بتون مسلمان اهلایسینی شورشه گتیرمک اوزدینداش لارینک حالنه لاقید قالا بیلمه یلر. قارص غوبرناطوری بودغورسکی نك تلغرافندن صوگره باکودن آغا بالاقلی یوف ایله دوقتور وکیلوف، گنجهدن دعوی وکیل صفی کوردسکی محل حادثیه گوندریلرک ساری قمیشه کلوب خراسان اوچاستوقنی نزدیکدن صوگره گیری قایدارق مسلمانلارک اسفناک بر حالده بولوندیقلاری حقیقده معروضه تقدیم ایتدیله و الک یاقین بر زمانده یاردیم ایدیلمزسه آجندان قیریلاجقلارینی خبر ویردیله. او وقت نویابر آئنده قرار ویریلدی، که با کوجمیت خیریه لرلندن حکومتی جمعیتلردندن عبارت بر قومیته تاسیس ایدیلسین. قومیتیه میرزا اسداللهیك صدارتیله مهندس فتح‌اللهك رستم بگوف، حبیب بك محمود بگوف، بهبود آغا جوانشیر و بابایف داخل اولدیله. حربزه مسلمانلاره یاردیم ایتمک ایچون بر هیئت گوندریلمه‌سی تحت قراره آئندی. هیئت تشکیلی با توده بگ، گنجهدن صفی کوردسکی به محول ایدیلدی. مارتک ۱۶ سینده ۱۰ نفر کومچین (باکودن حسینوف) الیاسوف، محمودوف، محمدوف، میرزا جمالوف، وکیلوف و گنجهدن آخوند زاده، آخوند زاده، شاهسواروف و نظر علی یوفدن) عبارت بر هیئت صفی کوردسکی ایله بنمله قارصه عازم اولدی. برنجی قدمز پک آغیروشکل ایدی. هر طرفدن بدخواهله اوغرایوردق. محاربه ابتدا سیندن بری فعالیتده بولنان اوولاست قومیتیه‌سی آنجق ارمنیلره یاردیم ایدیوردی. بز گیده‌نک ارمنیلر ۱۱۶۰۰۰ منات پول پالامشدی. مسلمانلاره ایسه آنجق ۳۰۰۰ منات تخصیص ایتمشدی هله بونکده مسلمانلاره چاتوب چاتما دیغنی معلوم دگلدر. (او وقت اوولاست قومیتیه‌سینده مسلمان یوق ایدی). اردهان و اولتی اوغروغلارنده حکومت نظرنده مسلمانلار خائن حساب اولنیوردی. قومیتیه اجلاسینده بن

بیلیم بویوک شهرمی؟ کوچک کویمیدر، نه در؟!
کو گلوم کبی خرابیه دونمش، خرابه لر!!
چوقده د گل اوزاقده، شودر! ایشته کورسنیر!
ایشته گیر قولاغه حزین آه ناله لر!...

بر طفلدر که، صوسمیه‌ره‌ق، دائم آغلایور!
- لای - لای چالیرده مادری، دنیایی داغلایور -
آجدر، دوشنده یوق سودی، قالمش تمامی آج!!!

بیچاره لر، فلک زده لر یوردی در یقین ؛
عورت، اوشاقده آج، یالاواج، خوار، بی معین!!
قارداش علاج وقتیدر ایتمک گرک علاج!!..

کشفه . بدرالدین الحسینی

پاکو مسلمان جمعیت خیریه‌سی حربزه‌لره یاردیم شعبه‌سینک فعالیتی

تورکیه ایله محاربه باشلانماسی سرحد بویونده کی باطوم و قارص اوولاستی نك مسلمان اهلایسینی نهایت درجه آغیر حاله سالمشدر. مسلمانلارک بالمره صداقتلرنده شبهه به باعث اولای بیله‌جک حرکاتده بولونما دیقلارینه، یانمکس مورغولی درمسنده زائر. زوودینده مسلمان اهلایسینک حتی او وقتکی پریتاؤ ایمدی آرتوین اوغروغی ناچالنکی لاندیایی تورکیه سرحدی بویونده فوق العاده حاضرقلار گورولدیکندن خبردار ایدوب قوشون گوندریلمه‌سینی توقع ایتدیگرینه باقمیارق محاربه باشلانار باشلانماز قارصنک اوزینده ارمنی اهلایسی تجاوزکارانه حرکاته باشلیارق محافظه سز مسلمانلاری قیرمشلارد. بونلار جمله‌سینده بر چوقده ایرانلی چورکچیلر واردی. اوراده او وقتکی حکومت عالییه اصلا ایش گورمه‌ش، بلکه بر مسامحه ایتمشدر؛ که بو گاده آریجه دقت ویرمیدر، چونکه ارمنیلرک مسلمانلاره قارشى دشمنلک و عداوتی نه قدر بویوک گله‌جک مختاربتلی ارمنستان ایچون اورالاری مسلمانلارک تمیزله‌مک فکرلری نه قدر گوجللی اولساده حکومت نزدیکده مسئولیت قورقوسی ده آز دگلدی. سرحد بویونده کی اولتی، طاوس، قارص،

Ərdəhan okruqu müsəlmanlarına biltəxir müavinət göstərilməsi haqqında bir məsələ qaldırırdıqda, qubernator: "Nə diyorsunuz xainlərə yardım etməkmi istiyorsunuz?!" -deyə qışqırdı və bən onların xəyanəti məhkəmə tərəfilə yəqin olub-olmadığını sorduqda ancaq bu cavab tapıldı ki, okruq naçalniki böylə xəbər veriyor. Qubernatorun böylə bəyanatı o qədər yüngül idi ki, komitə Ərdəhan müsəlmanlarına yardım etməyi təhti-qərara aldı və bən köməkçilərım ilə bərabər bu yardımı onlara yetirməyi öhdəmə götürdüm. Bunu ancaq hökuməti məhəlliyənin rəftarını bildirmək qəsdilə misal olaraq göstərirəm. Hökumətin fəaliyyətsizlik adilə adlandırılan böylə fəaliyyəti haqqında sonradan çox-çox şeylər məlum oldu. Və Qars oblastı müsəlmanlarının xoşbəxtliyindən, nahiyyə hökuməti-alıyyəsinin şərəfidir ki, Qars qubernatoru Podqorski ilə Ərdəhan naçalniki Nikolayev qulluqdan xaric edildilər. Bu surətlə fransızlar demişkən, "buz sındırılmış oldu", yer açılıb Qars heyəti fəaliyyətə başladı. Bütün oblast, yəni okruq mütəzərrirləri qabaqca əhalidən toplanmış məlumatı-əsasilə xəritə üzərinə ucaştkalara təqsim edildi (sonralar da bu üsul ilə iş görməkdə davam etdik) və ucaştokun böyüklüyünə görə hərəsinə bir-iki adam ilə məkulat göndərdik ki, əhaliyə paylasınlar. Həmişə şeyləri əhalidən bəzi möhtərəm zəvat ilə hökumət nümayəndərinin hüzurunda paylıyorduk. Pul da verirdik. Ən artıq mütəzərrir olan okruqlar (Ərdəhan okruqu: Ərdəhan, Gil və Çaldır ucaştkaları ilə; Oltu okruqu: Tavus, Qars, Oltu və Kağızman ucaştkaları ilə və Qars okruqunun Xorasan və Sağanlıq ucaştkaları) ən ağır bir zamanda bizdən yardım gördülər. Müsəlmanlar, hətta öz dərdlərini belə deməyə cəsarət etməyərək ermənilər, ruslar, qreklərə hökumət... hər nə istəsəydilər dinməz-söyləməz veriyorlardı. Müsəlmanlar hər nələri vardisa veriyorlardı: taxıl, heyvan, namus hər şeyləri alınıyordu. Buna da qənaət etməyərək canlarını da alıyorlardı. Əgil ucaştoku Həva kəndi; Oltu okruqu Qoduq kəndi və çox sairləri. Həmişə gözüm önündə duruyorlar. Onların ümidgah və pənahı ancaq bir Allah idi. Bizim adamlarımız yürəkdə məhəbbət, gözlərində həmdərdlik sirişki və üzlərində qardaşlıq hissi ilə gəldikdə ilk vaxtlər məhəlli

əhali çəkmiş olduqları müsibət, görmüş olduqları həqarət və təcavüz edilmiş namuslarına baxaraq, eyni zamanda qardaş köməyi uzadan əllərin varlığına şad olaraq deməyə söz tapmıyor, ancaq "Sizi Allah göndərmişdir" diyorlardı. Köməkçilər öz vəzifələrini qorxusuz, böyük fədakarlıq ilə, eyni zamanda da öz hüquq və şərəflərini bilərək yaxşı taktika ilə ifa ediyorlardı. Allahsız yunanların, ermənilərin və xırda hökumət məmurlarının insafsız əməllərini bana bildiriyorlardı. Bən də Qafqasiya hökuməti-alıyyəsi ilə Q. Duma vəkili Cəfərova xəbər veriyordum. Müsəlmanlar bir az, asudə nəfəs almağa başladılar. Qanunun ümum rəiyyət verdiyi və müsəlmanların bir müddət məhrum edilmiş olduğu mühafizə təcridə yüz qoydu. Qardaşlarımıza yardım əsası qoymuş olan komitə əzaları çalışdıqlarından cəmiyyəti-xeyriyyəsinin xidməti çox böyükdür. Yardımın ümdəsi aclara, çıplqlara verilmiş olan bir parça çörək, bir girvənkə qənd, yəni bir qədər libasda deyil, cəmiyyətin ümdə xidməti burasındadır ki, Qars oblastının qula-kənizə döndərilmiş olan müsəlmanlarına mənəvi yardım edib onların rus təbəəliyi hüququnu anlatmış və iadə etdirmişdir. Bakü müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi hərəzədələrə yardım komitəsi tərəfindən göndərilmiş olan heyətin müavinəti sərf etmiş olduğu pulların yekunu yaxud payladığı ərzaqın miqdarilə ölçülərək qiymətləndiriləməz. Təkrar diyorum bu, heyətin birinci və ən müşkül iqdamı idi ki, bir tərəfdən heyət işində sədaqət ibrazilə ləkəsiz ad qazanmaq, digər tərəfdən bunu və erməni, yunan və xırda məmurların müsəlmanlar haqqında icra etdikləri hüquq-şikənlilikləri əsas tutaraq Rusiya təbəəsi müsəlmanların hüququnun müdafiəsinə qalxmaq gibi iki mühüm vəzifə görməli idi. Hər iki xüsusda heyət müvəffəqiyyət qazandı. Çaldır ucaştoku naçalniki Qurqadze ilə Ərdəhan nahiyyəsi naçalniki Nikolayev müsəlmanlardan pul və əşya almaq üçün məhkəməyə verildilər. Qars qubernatoru Podqorski də fəaliyyətsizliyindən dolayı xidmətdən qovuldu. Heyətin böyük tədbirlərindən birisi bu olmuşdur ki, fələ müsəlmanların muzdlarının verilməsi məsələsini qaidəyə salmışdır. Müsəlmanları yüzlər ilə cəbrən aparıb şosse yollarında işlədiyorlardı. İstrajniklər müsəlmanlar ilə fəna rəftar edərək onları hər cür sıxışdırmaqdan, hətta

Ardahan bölgəsi Müslümanlarına gecikmeden yardım edilmesi konusunda görüş bildirdiğimiz de, Rus bölge valisi:

"-Ne diyorsunuz, hâinlere yardım etmek mi istiyorsunuz?!" diye bağırdı. Ben mahkeme tarafından onların ihanetinin kesinleşip kesinleşmediğini sorunca, bölge komutanı böyle haber veriyor, diye cevap verdi. Kubernatorun bu beyânatı o kadar hafifti ki, komite Ardahan Müslümanları'na yardım etme kararı aldı ve ben yardımcılarım ile beraber bu yardımı onlara ulaştırmayı üzerime aldım. Bunu ancak Hükümetin yaklaşımını anlatmak amacıyla anlatıyorum. Hükümetin yapmadığı hâlde yapmış gibi gösterdiği uygulamaları konusunda sonradan birçok şeyler ortaya çıktı. Kars bölgesi Müslümanlarının şansından, bölge yönetiminin şerefidir, Kars kubernatoru Podkorski'yle Ardahan komutanı Nikolayev'i görevlerinden ayırdılar. Bu şekilde Fransızların dediği gibi "buz kırılmış oldu". Yer açılıp Kars heyeti faaliyete başladı. Bölgede zarar görenler, tekrar halktan toplanmış mâlumât esasında harita üzerinde bölümlere ayrıldı. (Sonraları da bu usûlle iş görmeğe devam ettik.) Bölümlerin büyüklüğüne göre, her birine bir-iki sorumluyla ahâliye dağıtılmak üzere erzak gönderdik. Her zaman erzakları halktan bazı muhterem zât ile hükümet temsilcilerinin huzurunda dağıtıyorduk. Para da dağıtırdık. En fazla zarar gören bölgeler, Ardahan bölgesi (Ardahan, Kil ve Çaldır bölümleriyle); Oltu bölgesi (Tavus, Kars, Oltu ve Kağızman bölümleriyle) ve Kars bölgesi (Horasan ve Soğanlık bölümleriyle) en ağır dönemlerinde yardım edildiler. Müslümanlar, kendi dertlerini bile söylemeye cesaret edemezken Ermenilere, Ruslara, Rumlara Hükümet, her ne isteseler hemen veriyordu. Müslümanlardan ise, neleri varsa alıyorlardı: tahıl, hayvan, her şeyleri alınıyordu ellerinden... Bununla da yetinmeyerek canlarını da alıyorlardı. Egil bölgesi, Hava Köyü; Oltu bölgesi, Kudik Köyü ve benzerleri, gözümün önünden hiç gitmiyor. Onların ümidi, sadece Allah'a kalmıştı. Bizim adamlarımız gözlerinde yaş, gönüllerinde muhabbet ve kardeşlik hisleriyle geldiklerinden yerli

halk ilk önce çektikleri musibet, gördükleri hakaretler karşısında kardeş kömeği (yardımı) uzatan ellerin varlığını görünce sevinçten ne diyeceklerini bilemiyorlardı:

"-Sizi Allah göndermiş" diyorlardı.

Hayırseverler, büyük fedakârlık içinde korkusuzca, görev ve sorumluluklarını bilerek iyi bir taktikle vazifelerini yerine getiriyorlardı. Halk, Allahsız Yunanlıların, Ermenilerin ve hükümet memurlarının insafsız uygulamalarını bana bildiriyordu. Ben de Kafkasya Hükümeti ile K. Duma vekili Caferov'a haber veriyordum.

Müslümanlar biraz rahat nefes almaya başladılar. Kanun, bütün halkları koruma altına almasına rağmen mağdur edilmiş Müslüman halkın güvenliği yeniden sağlanmaya başladı. Kardeşlerimize yardım maksadı için kurulan Hayriye Cemiyeti'nin ve komite âzâlarının hizmeti çok büyüktür. Yardımın hedefi açlara, elbisesizlere verilmiş olan bir parça çörek, biraz şeker, biraz daha birşeyler vermek değil, Cemiyet'in ana hizmeti Kars bölgesinin hakları çiğnenmiş Müslümanları'na mânevî yardım edip onların haklarını iade ettirmesidir.

Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti, harpzedelere yardım komitesi tarafından gönderilmiş olan heyetin yardımları sarf etmiş olduğu paraların tamamını dağıtmış olması yahut da dağıtmış olduğu erzakın miktarı ölçülerek değerlendirilemez. Tekrar diyorum; heyetin birinci ve en zor işi, yardım faaliyetlerinde doğru ve dürüst olduğunu göstererek lekesiz bir ad ve güven kazanması, diğer taraftan da Ermeni, Yunan ve alt tabaka memurların Müslümanlara yaptıkları haksızlıkları temellendirerek Rus Yönetimi'ne karşı Müslümanlar'ın hukukunu müdafaa etmeyi kendine görev saymasıdır.

Her iki konuda da heyet başarı kazandı. Çaldır bölge sorumlusu Kurkadze ile Ardahan nahiyesi sorumlusu Nikolayev Müslümanlardan para ve eşya aldığı için mahkemeye verildiler. Kars bölge valisi Podkorski faaliyetsizlikten dolayı hizmetten kovuldu. Müslüman işçilerin ücretlerinin verilmesi meselesini halletmiş olması, heyetin büyük icraatlarından birisidir. Yüzlerce Müslümanı zorla yol yapımında çalıştırıyorlardı. Memurlar, Müslümanlara kötü muâmelede bulunup işten çıkarmakla tehdit edip

آردهان او قروغی مسلمانلارینه بلاتاخیر معاونت گوستریلمهسی
حقنه بر مسئله قالدیردیقه، غوبرناطور «نه دیدورسکز»
خانلمره یاردیم ایتمک می ایستیورسکز ۱۹ «دیه قیشقردی و
بن اونلارک خیانتی محکمه طریقیله یقین اولوب اولمادیغی
صوردیقه آنجق بو جواب تاپیلدی که او قروغ ناچالنیک
بویله خبر ویریور. غوبرناطورک بویله بیاناتی او قدر
بولگول ایدی که قومیه اردهان مسلمانلارینه یاردیم ایتمگی
تحت قراره آلدی و بن کومکچیلریم ایله برابر بویاردیم
اونلاره یترمگی عهدهمه گوتوردیم. بونی آنجق حکومت
محلیه نك رفتارینی بیلدیرمک قصدیله مثال اولارق گوستر
دیورم. حکومتک فعالیتسزلك آدیله آدلانیریلان بویله
فعالیتی حقنه صوگره دن جوق جوق شیلره معلوم اولدی.
و قارص اوبلاستی مسلمانلارینک خوشبختلگندن، ناحیه
حکومت عالیه سینک شرفیدر که قارص غوبرناطوری بود
غورسکی ایله اردهان ناچالنیک نيقولایف قوللوقدن خارج
ایندیلیر. بوضورتله فرانسزلار دیمشکن «بوزسیندیریلمش
اولدی» بر آچیلوب قارص هیئت فعالیتیه باشلادی. بتون
اوبلاست یعنی او قروغ متضررلری قیاقجه اهالیدن توپلانمش
معلومات اساسیله خریطه اوزرینه اوچاستقارلار تقسیم ایدیلدی
(صوگره لرده بو اصول ایله ایش گورمگده دوام ایتمک)
و اوچاستوقک بویوک لگنه گوره هره سینیه برایکی آدم یاه
ماکولات گوندردیک که اهالی یه پایلا سینلار. همیشه شیلری
اهالیدن بعض محترم ذوات ایله حکومت نماینده لرینک حضو
رنده پایلیوردق. پولده ویریردیک. اک آرتق متضرر اولان
او قروغلار (اردهان او قروغ، اردهان، گیل، و چالدير
اوچاستوقلاریله؛ اولتی او قروغی: طاوس قارص، اولتی و
فاغزمان اوچاستوقلاریله و قارص او قروغینک خراسان و
ساغانلق اوچاستوقلاری) اک آغیر بر زمانده بزدن یاردیم
گوردیلر. مسلمانلار حتی اوز درد لرینی بیلهدیمگه جسارت
ایتمیه رک ارمنیلر، روسلار (غره قلر) حکومت ... هر نه
ایستیمیدیلر دینمز سویله مز ویریورلردی. مسلمانلار هر
نلری واردیسه ویریوردیلر: تاخل، حیوان، ناموس هر
شیلری آلدیوردی. بو گاده قناعت ایتمیه رک جانلارینی ده
آلدیورلاردی. اکیل اوچاستوقی حواکندی؛ اولتی او قروغی
قودیق کندی و چوق سایلری) همیشه گوزوم اوکنده
دوریورلار. اونلارک امید گاه و پناهی آنجاق برالله ایدی.
ایزیم آدلارمز یورکده محبت، گوزلرنده همدردلک سرشکی
و اوزلرنده قارداشلق حسی ایله گلدیگده ایلک وقتلر محلی

اهالی چکمش اولدیقلاری مصیبت گورمش اولدیقلاری
حقارت و تجاوز ایدیلمش ناموسلارینه باقارق، عینی زمانده
قارداش کومگی اوزاتان اللرک وارلغنه شاد اولارق دیمگه
سوز تاپمیور، آنجق «سزی الله گوندرمشدر» دیدورلردی.
کومکچیلر اوز وظیفه لرینی قورقوسز بویوک فداکارلق ایله
عینی زمانده اوز حقوق و شرفلورینی بیلهرک یاقشی تاقیقما
ایله یفا ایدیلورلردی. الله سز یونانلارک ارمنیلرک وخرده
حکومت مامورلارینک انصاف سز عمل لرینی بکایبیلدیریورلردی.
بنده قافقاسیاحکومت عالیه سی ایله غ. دوما وکیل جعفر و
خبر ویریوردیم. مسلمانلار بر آز آسوده نفس آلماغه
باشلادیلار قانونک عموم رعیتلره ویردیگی و مسلمانلارک بر
مدت محروم ایدیلمش اولدیغی محافظه تجدیده یوز قویدی.
قارداشلار مزه یاردیم اساسی قویمش اولان قومیه اعضالری
چالشیدیلرندن جمعیت خیریه سی لک خدمتی چوق
بویوکدر. یاردیمک عهده سی آجلاده چیللاقلاره ویریلمش
اولان یر پارچه چورک، بر ئرونکه قند یا اینکه بر قدر
لباسده دگل، جمعیتک عهده خدمتی بوراسینده در که قارص
اوبلاستینک قوله کنیزه دوندیریلمش اولان مسلمانلارینه معنوی
یاردیم ایدوب اونلارک روس تبعه لگی حقوقینی آغلاتمش
و اعاده ایتدیرمشدر. باکو مسلمان جمعیت خیریه سی
حرزده لره یاردیم قومیه سی طرفندن گوندیریلمش اولان
هیئتک معاونتی، صرف ایتمش اولدیغی پوللارک یگولی یاخود
پایلا دیغی ارزاقک مقدار یله اولچیلهرک قیمتلندیریلهمز. تکرار
دیورم بو، هیئتک برنجی و اک مشکل قدامی ایدی، که
بر طرفدن هیئت ایشینده صداقت ابراز یله لکهمز آد
قازانماق دیگر طرفندن بونی و ارمنی، یونان وخرده
مامورلارک مسلمانلار حقنه اجرا ایتدیگر حقشکنلک لری
اساس دوتارق روسیه تبعه سی مسلمانلارک حقوقینک مدافعه
سنه قالقشماق لبی ایکی مهم وظیفه گورملی ایدی. هر
ایکی خصوصده هیئت موفقیت قازاندی. چالدير اوچاستوقی
ناچالنیک قورغادزه ایله اردهان ناحیه سی ناچالنیک نيقولایف
مسلمانلاردن پول و اشیا آلماق ایچون محکمه یه ویریلدیلر.
قارص غوبرناطوری پودغورسکی ده فعالیتسز لگندن دولایی
خدمتدن قوغولدی. هیئتک بویوک تدبیرلرندن بریسی بو
اولمشدر که فعله مسلمانلارک مزدلرینک ویریلمه سی مسئله
سینی قاعده یه سالمشدر. مسلمانلاری یوزلرایله جبراً آ پاروب
شوسه یوللانده ایشاه دیورلردی. استراژیکلر مسلمانلارایله
فنا رفتار ایدهرک اونلاری هر جور صیقیشدیرماقدن حتی

döyməkdən əlavə də işdən xilas etmək üçün pul alıyormuşlar. Bununla böylə biçarə fələlələrə yarı işlərini haqqını-muzdunu da vermiyordular. Bu məsələni general Paruşin hüzurunda qaldırıb təhdid etdim ki, məsələ həll edilməsə canışına xəbər verəcəyəm. Ancaq bu surətlə təşəbbüsümdə müvəffəq oldum və fələ müsəlmanlara da 400000 manatdan ziyadə pul paylandı. (Səfikürdski bəzi ailə işlərindən dolayı 3 aydan sonra işdən imtina etməyə məcbur oldu). Qars oblastında 7 ay işlədikdən sonra komitə bana təklif etdi ki, imdi də Batum oblastında yardım işlərinə şüru edim.

Qars oblastında müavinim dava vəkili Əlixan Qantəmirovu öz yerimdə qoydum. Əlixan Qars oblastında Qarahəmzə kəndində İsmayıl Nəzəraliyevin, Xaxafi kəndində Saleh Sultanovun, Oltu Pənahkəndə İlyasovun müdiriyyətilə işə nöqtələri açdı. Bundan əlavə müntəzərrir olan müsəlmanlara öz mayasına əşya satılmağa başlandı. Əlixan Qantəmirov şəhərlər ittifaqına qəbul etdirildikdən sonra Ərdəhan və sair mövqelərə də tibbiyyə və feldşer nöqtələri açılmasına kömək etmişdir. Bu surətlə Ərdəhanda doktor Bahadır bəy Əliverdibəyov idarəsi altında bir müalicəxana açıldı. Bahadır bəy eyni zamanda Dəyirmanköydə və Pənahdakı tibbiyyə və Qarahəmzə ilə Diğerdəki feldşer nöqtələrini də idarə ediyordu.

Hazırda Qars oblastı, xüsusən, Kağızman okruqunda cəməat fəaliyyət hissi oyandığı müşahidə olunur. Kağızman okruqu əhalisi təvəqqe etmişdir ki, bir şöbə açılısın özləri də bunun üçün 4000 manat pul yığmışlardı. İmdi 3 aydır ki, şöbə açılmışdır. Türk qəzetələri gəlir. Bir də Qars oblastı vəkili Əlixanın planı ilə istehlak dükanları açılması təsəvvür olunur. İşlərin genişləndirilməsinə ümdə mümaniət edən həməm məsuliyyətli təşkilat işləri görə biləcək adamların yoxluğu. Qars oblastında heyətin fəaliyyəti haqqında bunu deyə bilərəm ki, maddi yardım fikrindən ibarət olan xırda ideya böyükdən kiçiyə ümumtəşkilat uğrunda çalışanların fikrində böyüyüb, artıb müsəlman dindaşlarımızı aqlıq, çıplaqlıq və xəstəlikdən əlavə bir də Allah və bəndə qanununun tələbinə rəğmən məruz qalmış olduqları qara qulluqdan

xilas etmək edə bilməsinə mübəddil oldu. Bu uğurda çox müvəffəqiyyət qazanıldı da Qars oblastı müsəlmanları qanun xaricində olmayıb onların hüququna təcavüz edən erməni, yunan və hökumət məmurlarının Rusiya qanunu hüzurunda məsul olmaları fikri müsəlmanların başında möhkəm yer tutdu. Hələ bu da azdır: onlar, məsələn Kağızman müsəlmanları hiss ediyorlar ki, özləri yenə fəaliyyətə girişmək haqqına malikdirlər.

Keçəlim Batum oblastındakı fəaliyyətə. Batum oblastında müsəlman dindaşlarımıza yardım etmək məsələsi Qars gibi müşkül deyildir. Çünki, əvvəla, biz oraya gedən vaxt lazımlar qoğulduqdan sonra məsələ əvvəlki şiddətini itirmişdi. Saniyə, Batum oblastında erməni azdır, salisən, hökuməti-məhəlliyyə general Lyaxovun şəxsində bizə çox müavinət etmiyordu. Hökuməti-məhəlliyyə Artvif və Ardanuç uçaştokları ilə aşağı atəş ilə qılıncdan keçirdikdən sonra biz gedən vaxt müntəzərrirlərə qarşı binnisbə xeyirxahlıq ibraz ediyordu. Buna görə ki, Batum oblastında ehtiyac Qars oblastı qədər şiddətli və böyük deyildi. Qabaqca oblastı gəzib ən çox müntəzərrir olan yerləri öyrəndik. Ən çox müntəzərrir olan yerlər bunlar idi: Aşağı Acarıstanda Panus Oğlo və Danisiyara övlinin bir neçə kəndi; yuxarı uçaştoku demək olar ki, boş idi, əhalisi yox idi; çünki bir qismini türklər aparmışlardı, bir qismi də ətləfdən qaçıb dağılmışdı. Batum oblastı müntəzərrirləri qaçqın hesab edildiyindən biz oraya gedəndən etibarən baş vəkil onları hökumət payı verməyə başladı.

Ümumiyyətlə hökumət-aliyyəyi məhəlliyyənin Batum oblastı müsəlmanlarına qarşı xeyirxahlığı -bu xüsusda gürcülərə çox mədyunuz- xırda hökumət məmurlarına da bir dəstür gibi olaraq xırda məmurlar ilə ermənilərin iştahası təcrid edilmişdi. Batum oblastında Qars oblastı gibi müsəlmanları çox incitməyib rüşvət almaq və sairələri o dərəcə olmamışdı. Amma bunun müqabilində Batum oblastında da acarlılar məsələsi, mühakimə işləri var idi. Ən böyük bir mühakimədə müttəhimlərin mənafeini mühafizə işlərini komitənin müsaidəsilə bən öz öhdəmə aldım. Nəticəsi də yaxşı oldu. Bir adam edama məhkum edilmədi. Gürcü vəkillərindən əlavə mühakimədə bizim vəkillərimizdən Baküdə Rəşid bəy Axund

para alıyordular. Zavallı işçilərin yevmiyelerinin yarısını vermiyordular. Bu meseleyi, General Paruşin huzurunda gündəmə getirip mesele həllənilməzsə, bir üst makamına şikayət etməklə təhdit etdim. Ancaq bu şəkildə təşəbbüsümdə başarılı oldum və işçilərə də hakları olan 400.000 manattan para dağıtıldı. (Səfikürdski, bəzi ailə durumundan dolayı üç aydan sonra işdən ayrılmaq zorunda kaldı.) Kars bölgəsində yedi ay çalıştıktan sonra komite, şimdi de Batum bölgəsində yardım işlərini yürütmə görevini bana təklif etti.

Kars bölgəsində yardımcım dava vekili Alihan Kandemirov'u kendi yerime bıraktım. Alihan Kars bölgəsində Karahəmze Köyündə İsmayıl Nazaraliyev'in, Hahafi Köyündə Salih Sultanov'un, Oltu Penah Köyündə İlyasov'un idaresində erzak noktaları açtı. Buna ek yardım olaraq harpzedə Müslümanlara sermayesine əşya satılmaya başlandı. Alihan Kandemirov, şəhirlər ittifaqına kabul ettirildikdən sonra Ardahan və digər bölgələrə sağlq noktaları açılmasına yardım etmişdir. Bu şəkildə Ardahan'da doktor Bahadır Bey Əliverdibəyov idaresi altında bir tedavî merkezi açıldı. Bahadır Bey, aynı zamanda Değirmenköy'də və Penah'daki tıbbiye və Karahəmze ile Digurdaki sağlq noktalarını da yönetiyordu.

Şimdi Kars bölgəsi, özellikle Kağızman bölümünde halkta faaliyet duyularının uyandığı gözlemleniyor. Kağızman bölümünün halkı, bir şube açılmasını talep etmişler ve bunun için de 4.000 manat para toplamışlardı. Şimdi şube açılalı üç ay olmuştur. Türk gazeteleri geliyor. Bir de Kars bölgəsi vekili Alihan'ın planı ile üretim için dükkân açılması düşünülüyor. İşlerin genişletilmesine temel engel, teşkilat işlerini görebilecek adam yoxluğudur.

Kars bölgəsində kurumun faaliyyəti konusunda şunu deyebilirim ki, maddi yardım fikrindən doğan kiçik bir düşüncə, böyükdən kiçiyə təşkilat uğrunda çalışanların fikrində böyüyüb artıb Müslüman dindaşlarımızı aqlıq, yoksulluk və xəstəliklə ilavə olaraq bir de zulümdən

kurtulmaq için epey bir bedel ödediler. Bu uğurda çok başarılar kazanıldı. Kars bölgesi Müslümanları hukuk dışında hiç hareket etmediler. İnsanlık suçu işleyen Ermeni, Yunan ve Hükümet memurlarının Rusya kanunları önünde mes'ul olmaları gerektiği fikrini Müslümanlar güçlü bir şekilde işlediler. Bu bile azdır onlara, örneğin Kağızman Müslümanları artık kendileri yeni bir faaliyette bulunabilecekleri, buna hakları olduğunu biliyorlardı.

Geçelim Batum bölgesindeki faaliyete... Batum bölgesindeki Müslüman dindaşlarımıza yardım etmek meselesi, Kars'taki gibi zor değildir. Çünkü evvelâ biz oraya gittiğimizde Lazlar o bölgeden çıkarıldığı için mesele önceki şiddetini kaybetmişti. İkinci olarak da Batum bölgesinde Ermeni azdır, üçüncüsü Hükümet'in bölge generali Lyahov bize çok yardım etmiyordu. Yerel Hükümet Artyov ve Ardanuç emniyet güçleri aşağı ateş ile kılıçtan geçirdikten sonra biz gittikten sonra mağdurlara milliyet ayrımı yapmadan yardımları dağıtıyorduk. Bunun için de, Batum bölgesinde ihtiyaç Kars bölgesi kadar şiddetli ve büyük değildi. Daha önce bölgeyi gezip en çok mağdur olan yerleri öğrendik. En çok zarar gören yerler şunlardı: Aşağı Acarıstan'da Panus, Kuli ve Danisiyara bölgesinin birkaç köyü; yukarı bölüm nerdeyse boştu, halkı da yoktu. Çünkü bir kısmını Türklər götürmüşlerdi, bir kısmı da etraftan göç edip dağılmıştı. Batum bölgesi harpzedeleri mültecî sayıldığından biz oraya gittikten sonra başvekil onlara yardım dağıtmaya başladı.

Genellikle mahallî hükümet, Batum bölgesi Müslümanlarına karşı hayırseverliği -bu hususta Gürcülərə təşəkkür borçluyuz- Hükümet memurlarıyla, Ermenilərin iştahını bir destur gibi kursaklarında bırakmışdır. Batum bölgesinde, Kars bölgesi gibi Müslümanları çok incitmək, rüşvət almak və benzeri hâdisələr o kadar olmamıştı. Bunun mukabilinde Batum bölgesinde Acarlılar meselesinin mahkeme işleri vardı. En büyük bir mahkemede zanlıların haklarını koruma işlərini komitenin izniyle sorumluluğuma aldım. Neticesi de iyi oldu. Bir adam bile idama mahkûm edilmədi. Gürcü Vekillerine ek olarak bizim vekillerimizden Baküdə Rəşid Bey Ahund-

دوگمگدن علاوه ده ایشدن خلاص ایتمک ایچون پول آلپور
مشلار بونسلکه بویله بیچاره فعله لر یاری ایشلرینی حقینی
مزدینی ده ویرمورلردی. بو مسئلهیی گنرال پاروشین حضو
رلده قالدیروب تهیدیدانندیم که مسئله حل ایدیلمه سه جانشینه
خیر ویرجگم. آنجق بو صورتله تشبتمده موفق اولدیم و
فعله مسلمانلارده ۴۰۰۰۰۰ مناتدن زیاده پول پایلاندی.
(صفی گوردسکی بعض عائله ایشلارندن دولایی ۳ آیدن
صوگره ایشدن امتناع ایتمگه مجبور (اولدی) قارص اوبلا
ستتمده ۷ آی ایشلادیگدن صوگره قومیته بنگا تکلیف
ایتدی که ایمدی ده باطوم و بلاستتمده یاردیم ایشلرینه شروع ایدیم.
قارص اوبلاستتمده معاونم دعوی و کیلی علی خان قانته
میروفی اوز یریمده قویدیم. علی خان قارص اوبلاستتمده
قاره همزه کندنده اسماعیل نظر علی یوفک، خاخافی کندنده
صلاح سلطانوفک، اولتی پناه کندنده الیاسوفک مدیریتیله اعاشه
نقطه لری آچدی. بوندن علاوه متضرر اولان مسلمانلاره
اوز مایه سینه اشیا ساتیلماغه باشلاندی. علی خان قانته میروف
شهرلر اتفاقینه قبول ایتدیریلدیگدن صوگره اردهان و
سایر موقعلرده طویه و فیلدشیر نقطه لری آچیلما سینه کومک
ایتمشدر. بو صورتله اردهانده دو قنور بهادرک علی ویردی
بگوف اداره سی آلتنده بر معالجه خاله آچیلدی. بهادرک
عینی زمانده دگرمان کویده و پناهنده کی طویه و قاره
همزه ایلده دیغورده کی فیلدشیر نقطه لری ده اداره
ایدیوردی.

حاضرده قارص اوبلاستی خصوصاً قاغزمان او قروغنده
جماعت فعالیت حسی او یاندیشی مشاهده اولنور. قاغزمان
او قروغی اهالیسی توقع ایتمشدر که بر شعبه آچیلسین
اوزلری ده بونک ایچون ۴۰۰۰ منات پول بیعه شیلاردی.
ایمدی ۳ آیدر که شعبه آچیلمشدر. تورک غزنه لری کینور.
برده قارص اوبلاستی و کیلی علی خانک پلانی ایلده استهلاک
دکانلاری آچیلما سی تصور اولنور. ایشلرک گیشلندیریلمه سینه
عمده ممانعت ایدن همان مسئولیتی تشکیلات ایشلری کوره
بیلجهک آدملرک یوقلغیدر.

قارص اوبلاستتمده هیئتک فعالیتی حقنده بونی دییه
بیلرم که مادی یاردیم فکرندن عبارت اولان خرده ایدمیا
بویوکدن کوچوگه عموم تشکیلات اوغرونده چالشانلارک
فکرلده بویوبوب آرتوب مسلمان دینداشلارمزی آجلو،
چیپلاقلق و خسته لقدن علاوه برده الله و بنده قانونک
طلبنه رغماً معروض قالمش اولدیقلاری قاره قول لقدن

خلاص ایتمک ایدیه بیلمه سینه مبدل اولدی. بو اوغورده چوق
موفقیت قازانیلدی ده قارص اوبلاستی مسلمانلاری، قانون
خارجنده اولمیوب اولارک حقوقینه تجاوز ایدن ارمنی
یونان و حکومت مامورلارینک روسیه قانونی حضورلده
مسئول اولمالاری فکری مسلمانلارک باشنده محکم یردوتدی.
هله بوده آذر: اولار مثلاً قاغزمان مسلمانلاری حس
ایدیورلر که اوزلری ینه فعالیتیه گیریشمک حقنه مالکدرلر.
کچه نم باطوم اوبلاستتمده کی فعالیتیه باطوم اوبلاستتمده
مسلمان دینداشلارمزه یاردیم ایتمک مسئله سی قارص کی
مشکل دکدر. چونکه اولا بز اورایه گیدن وقت لازلار
قوغولقدن صوگره مسئله اولکی شدتنی ایترمشدی. ثانیاً
باطوم اوبلاستتمده ارمنی آذر، ثالثاً حکومت محلیه گنرال
لیاخوفک شخصتمده بزه چوق معاونت ایتمه یوردی. حکومت
محلیه آرتویف و آردانوچ اوچاسنوفلاریله آشاغی
آتش ایلده قانجندن کچردیگدن صوگره بز گیدن وقت
متضررلره قارشی بالنسبه خیر خواهلق ابراز ایدیوردی.
بوکا گورمدر که باطوم اوبلاستتمده احتیاج قارص اوبلاستی
قدر شدتلی و بویوک دکلدی. قباقچه اوبلاستی گزوب اک
چوق متضرر اولان یرلری اوگرندیک. اک چوق متضرر
اولان یرلر بونلار ایدی: آشاغی آجاستانده پانوس و غلی
و دانسیارا تولی نک بر نیچه کندی؛ یوقاری اوچاستوقی
دیمک اولار که بوش ایدی، اهالیسی یوق ایدی؛ چونکه بر
قسمینی تورک آ پارمیشلاردی، بر قسمی ده اتلافدن قاجوب
داغیلمشدی. باطوم اوبلاستی متضررلری اچقین حساب
ایدیلدیگندن بز اورایه گیشندن اعتباراً باش وکیل اوللاری
حکومت پایی ویرمگه باشلادی.

عمومیتله حکومت عالی محلیه نک باطوم اوبلاستی
مسلمانلارینه قارشی خیر خواهلی - بو خصوصده تور
جیلره چوق مدیونر - خرده حکومت مامورلارینه ده بر
دستور کی اولارق خرده مامورلارایله ارمنیلرک اشتها سی تجدید
ایدیلمشدی. باطوم اوبلاستتمده قارص اوبلاستی کی مسلمانلاری
چوق اینجیتمیوب رشوت آلاق و سایرلری او درجه
اولما شدی. اما بونک مقابلنده باطوم اوبلاستتمده آجار
لیلار مسئله سی، محاکمه ایشلری وار ایدی. اک بویوک
محاکمه ده متهملرک منافعینی محافظه ایشلرینی قومیتله
مساعده سیله بن اوز عهدمه آلدیم. نتیجه سی ده یاقشی اولدی
بر آدم اعدامه محکوم ایدیلمه دی. گورجی وکیللرند
علاوه محاکمه ده بزم وکیللر مژدن باغودن رشیدک آخو

zadə, Gəncədən Arslan bəy Səfikiürdski və A.B. Xasməhəmmədov iştirak ediyordular.

Köməkçilərdən Axundzadə və Əliyev Suxum okruquna göndərilərək orada Batumi oblastından qaçmış qaçqınları siyahı etmiş və pul paylamışlardır. Həmçinin köməkçilərimiz ümumi Batumi oblastı qaçqınlarını siyahı etmişlərdi. Ümumiyyətlə deyə bilərəm ki, hökuməti-aliyyənin xeyirxahlığı sayəsində Batumi oblastında 30 avqust qanununa görə hökumət və cəməat yardımını öz qaidəsilə ediliyordu. Lazistanın işğalından sonra cəmiyyətin Batumi şöbəsinin fəaliyyəti dəniz kənarı ətraflarına da yayılaraq rus qoşunları oranı işğal etdikdə general Lyaxovun təklifi ilə oblast komitəsinin Batumi şöbəsi bəndən təvəqqe etdi ki, mütəzərrirlərə pul paylayım. 1915 sənəsi noyabrından 1916-cı il aprel ayınadək işləyib yardım işlərində etibar və etimad əsasla hökuməti-məhəlliyə ilə möhkəm əlaqə hasil etdikdən sonra komitənin təklifi ilə İrəvan quberniyasına gedib Sürməli uyezdinin müsəlman qaçqınlarına yardım ilə məşğul oldum. Cəmo bəy Hacınskini də Batumiyə özümə müavin dəvət etdim. Onun birinci fəaliyyəti Lazistana yardım etmək idi. Bunun üçün Axundzadə ilə Əliyovdan əlavə Seyidov ilə Əli Qasımovu da oraya dəvət etmişdi. Bu köməkçilər öz fəaliyyətləri və Cəmo bəyin idarəsi sayəsində Xoryadan başlamış bütün Anadolu səvahlində 53000 put qarğıdalı paylamış və vəzifələrini parlaq surətdə ifa etmişlərdi. Milos ətrafında da qarğıdalı paylamaqla yardım edilmişdi, fəqət buranın ehtiyacı çox şiddətli olduğundan daha böyük yardım tələb ediyordu. Bu işdə ingilizlər də bizə kömək etdilər. Çünki bən ingiliz komitəsi (Lord Mir) rəisinə kömək üçün müraciət etmişdim. İngiliz komitəsindən və hilali-əhmərdən də 25000 manatadək pul vəsül olub Əli Əhməd Milos ətrafı əhalisinə verilmişdir. Biz öz qüvvəmiz ilə də 10000 put qarğıdalı alıb payladıq. Həmçinin bən oblast komitəsinin diqqətini Türkiyə şöbəsi olan müsəlman arvad və uşaqlarının və dava ibtidasında əskəri mükəlləflər sifətilə təcrid edilmiş müsəlmanların fəna bir hal keçirməkdə olduqlarına cəlb etdim. Komitə vasitəsilə istida edilmişdir ki, onlara 10000 pul buraxılsın.

Komendantın təvəqqesinə görə əsir türklərə də pul və cəməşir paylanmışdır. Batumi oblastındakı fəaliyyət haqqında, ümumiyyətlə, Qars oblastında müşahidə olunan işıqlı anlar qeyd ediləməz; fəqət müntəzəmən maddi müavinət göstərilməklə bərabər dava hadisəsinin gedişindən və ermənilər ilə xırda hökumət məmurlarının müsəlmanlara qarşı rəftarından dolayı bozulmuş olan hüququn iadəsinə də qeyrət edilmişdir. Xoşbəxtənə Batumi veyenni qubernatoru Romanovski Romanko ilə müavininin şəxsində məhəlli hökuməti-aliyyənin siyasi durbinliyi ədaləti və gözü açıqlığı sayəsində müsəlmanların hüququ tez iadə edildi. Müsəlman əhalisinin sıxışdırılması haqqında hökumətə vermiş olduğumuz ərzi-halın heç birisi boş keçməyib etinasız buraxılmadı. Hal-hazırda başda vəkil Hacınski olmaq üzrə Batumi şöbəsinin fəaliyyəti ancaq Milos və dəniz kənarı ətraflarının ehtiyaclarını ödəmək və dərül-əytam (Batumi) və onların nəzdində məktəblər açmaqdan ibarətdir.

Qars və Batumi oblastlarında Bəyazid sancağı ilə həmsərhəd olan İrəvan quberniyasında da Sürməli uyezdində kürd qaçqınlarına yardım etmək lazım gəliyordu. Bu işi Bakü cəmiyyəti-xeyriyyəsi İrəvan cəmiyyəti-xeyriyyəsinə həvalə etdi: fəqət İrəvan cəmiyyəti bacara bilmədiyindən Bakü cəmiyyətinin təklifinə görə bən Batumi oblastında yardım işlərini düzəltməkdən sonra Pepinov ilə İrəvan quberniyasına getdim və onu İrəvan quberniyasında vəkil və oblast komitəsində üzv sifətilə orada buraxdım. Qars və Batumi oblastına görə İrəvan quberniyasında iş çox asan idi. Çünki qaçqınlar müəyyən yerlərə toplanmış olduğundan onları siyahı etmək, şey paylamaq asan idi. Fəqət burada da qaçqınlar işinə baxan baş idarə kürdlərə yardım etməyə hər növ mümaniat göstərirdiyindən onlarla mübarizədə bulunmalı olurduq, imdi də mübarizə etməkdəyiz. İrəvan şöbəsi Sürməli uyezdinin kürd qaçqınlarını siyahı etdi. 9000 nəfər oldu. Hökumət tərəfindən verilən payı miravoy pasredniklər bizim adamlarımızın yanında paylıyorlardı. Qaçqınlar idareyi-mərkəziyyəsi və İrəvan qubernatorunun ədavətkarənə hərəkətindən dolayı Sürməli uyezdində yardım işləri ümumiyyətlə çox ağır gedərək Pepinov tez-tez məcbur oluyordu ki, qaçqınlar haqqındakı qanunun kürdlər

zadə, Gence'den Arslan Bey Safikiürdski ve A.B. Hasmehemmedov iştirak ediyordular.

Yardımcılardan Ahundzadə və Aliyev Suhumi bölümüne gönderilerek orada Batumi bölgesinden kaçmış harpzedeleri listelemiş ve para dağıtmıştır. Her zaman yardımcılarımız Batumi bölgesinde mültecileri tesbit etmişler ve hükümetin gösterdiği özen sayesinde 30 Ağustos Kanunu'na göre, hükümet ve halk yardımını kesintisiz devam etmiştir. Lazistan'ın işgalından sonra Cemiyet'in Batumi Şubesi'nin faaliyeti, deniz kenarı etraflarına da yayılarak Rus askerlerinin orayı işgal ettiklerinde General Lyahov'un teklifiyle bölge komitesinin Batumi Şubesi benden harpzedelere para dağıtmamı istedi. 1915 Kasımından 1916 Nisan ayına kadar çalışıp yardım işlerinde saygı ve güven esasıyla yerel hükümetle sağlam bir ilişki kurduktan sonra Komite'nin teklifi ile Erivan bölgesine gidip Sürmeli bölgesinin Müslüman mağdurlarına yardım etmekle meşgul oldum. Cemo Bey Hacınski'yi de Batumi'ye kendime yardımcı olarak davet ettim. Onun ilk faaliyeti Lazistan'a yardım etmektir. Bunun için Ahundzade ile Aliyev'den ilave Seyidov ile Ali Kasimov'u da oraya davet etmiştim. Bu yardımcılar faaliyetlerini Cemo Bey'in idaresi sayesinde Hopa'dan başlamış bütün Anadolu sahilinde 53.000 put¹¹⁰ mısır dağıtmış ve görevlerini parlak şekilde yapmışlardı. Milos çevresinde de mısır dağıtılarak yardım edilmişti, fakat buranın ihtiyacı çok fazla olduğundan daha büyük yardım talep ediyordu. Bu işte İngilizler de bize yardım ettiler. Çünkü ben, İngiliz Komitesi Reisine (Lord Mir) yardım için müracaat etmiştim. İngiliz Komitesi'nden ve Milos çevresi halkına verilmek üzere Kızılay'dan da 25.000 manata kadar para geldi. Biz gücümüzle 10.000 put mısır alıp dağıttık. Her zaman ben, Türkiye Şubesi bölge komitesine, Müslüman hanım ve çocukların dışlanarak kötü bir durumda olduklarını hatırlatarak dikkatini oraya çektim. Komite aracılığıyla onlara 10.000 manat para talep edilerek dağıtılmıştır.

Komitenin isteği üzerine, esir Türklere de para ve çamaşır dağıtılmıştır. Batumi bölgesindeki faaliyetler hakkında genellikle Kars bölgesinde gözlemlenen ümit dolu, güzel anları anlatmak mümkün değildir. Düzenli olarak maddi yardım edilmekle beraber dâvânın gidişinden ve Ermenilerle Hükümet memurlarının Müslümanlara karşı hukuk dışı uygulamalarından dolayı bozulmuş olan hukukun iadesine de gayret edilmıştır. Batumi bölge komutanı Romanovski Romanko ile yardımcısının şahsında yerel Hükümetin siyasî basireti, adâleti ve gözü açıklığı sayesinde Müslümanlar'ın hakları kısa zamanda iade edildi. Müslüman halka yapılan baskılar hakkında Hükümet'e vermiş olduğumuz dilekçenin hiçbirisine kayıtsız kalmadı ve boş çevrilmedi. Şu anda başta vekil Hacınski olmak üzere Batumi Şubesi'nin faaliyeti, ancak Milos ve deniz kenarı çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak ve Dârü'l-eytam¹¹¹ (Batumi'de) okulları açmaktan ibaretti.

Kars ve Batumi bölgelerinde Bayezid Sancağı ile sınır olan Erivan bölgesinde ve Sürmeli bölgesinde Kürd mültecilerine yardım etmek gerekiyordu. Bu işi, Bakü Hayriye Cemiyeti, Erivan Hayriye Cemiyeti'ne havale etti. Fakat Erivan Cemiyeti, yardımları ulaştırmayı beceremediği için Bakü Cemiyeti'nin teklifine göre, ben Batumi bölgesinde yardım işlerini düzenledikten sonra Pepenova Erivan kuberniyasına gittim, onu Erivan kuberniyasında vekil ve bölge komitesinde üye sıfatıyla orada bıraktım.

Kars ve Batumi bölgesine göre Erivan kuberniyasında işler daha kolaydı. Çünkü harpzedeler belirli yerlere toplanmış olduğundan onları listelemek, bir şeyler dağıtmak kolay oldu. Fakat burada da mülteciler işine bakan baş idare, Kürtlere yardım etmeye birçok engel çıkarttığından mücadele etmek zorunda kaldık, şimdi de mücadele etmekteyiz. Erivan Şubesi Sürmeli bölgesinin Kürt harpzedelerini listeledi. 9.000 kişi oldu. Hükümet tarafından verilen erzacı, barış gücü, bizim adamlarımızın yanında dağıtımını yapıyordu. Mülteciler merkezi idârenin ve Erivan qubernatorunun düşmanca hareketinden dolayı Sürmeli bölgesinde yardım işleri genellikle çok ağır gidiyor, Pepinov, sık sık mülteciler hakkındaki kanunun Kürtler için tatbik edilmediğini

111. Yetim evi.

110. 1 put=16,4 kg.

زاده، گنجینه دن آرسلان بک صفی نوردسکی و آ. ب. خاص
محمودوف اشتراک ایدیورلردی.

کومکچیلردن آخوند زاده و علی یوف سوخوم او قروغنه
اولدریلرک اوراده باطوم اوبلاستندن قاقچینلاری
سیاهه ایتمش و پول پایلامشلاردر همچنین کومکچیلر
عموم باطوم اوبلاستی قاقچینلارینی سیاهه ایتمشلردی. عمو
میتله دییه بیلمکه حکومت عالییه نك خیر خواهلی سایه سینده
باطوم اوبلاستنده ۳۰ آوغوست قانونه نوره حکومت و
جماعت یاردیمی اوز قاعده سیله ایدیلروردی.

لازستلک اشغالندن صوگره جمعیتک باطوم شعبه سینک
فعالییتی دگر کناری اطرافلارینه ده یاییلار قروس قوشونلاری
اورانی اشغال ایتدیگده گنرال لیاخوفک تکلیفیه اوبلاست
قومیه سینک باطوم شعبه سی بندن توقع ایتدی، که متضررلره
پول پایلوم. ۱۹۱۵ سنه سی نو یابرندن ۱۹۱۶ نجی ییل
آبریل آینه دک ایشلیوب یاردیم ایشلرینه اعتبار و اعتماد
اساسیه حکومت محلیه ایله محکم علاقه حاصل ایتدیگدن
صوگره قومیه نك تکلیفی ایله ایروان غوبرنیاسینه گیدوب
سورمه لی اویزدینک مسلمان قاقچینلارینه یاردیم ایله مشغول
اولدیم. جمو بک حاجینسکی نی ده باطومه اوزیمه معاون
دعوت ایتدیم. اولک برنجی فعالیتی لازستانه یاردیم ایتمک
ایدی. بولک ایچون آخوندزاده ایله علی یوفدن علاوه
سید او ف ایله علی قاسم اوفی ده اورایه دعوت ایتمشدی.
بوکومکچیلر اوز فعالیتلری و جمو بک اداره سی سایه سینده
خوبه دن باشلامش بتون آناتولی سه واخلندن ۵۳۰۰۰ پوط
قارغیدالی پایلامش و وظیفه لرینی پارلاق صورتده ایفا
ایتمشلردی، میلوس اطرافنده ده قارغیدالی پایلامقده یاردیم
ایدیلمشدی فقط بورانک احتیاجی چوق شدتلی اولدیغندن
دها بوبوک یاردیم طلب ایدیورلردی. بو ایشده انکیز لرده
بزه کومک ایتدیلر. چونکه بن انکیز قومیه سی (لورد میر)
رئیسنه کومک ایچون مراجعت ایتمشدیم. انکیز قومیه سیندن
و هلال احمر دنده ۲۵۰۰۰ مناته دک پول وصول اولوب
علی عمده میلوس اطرافی 'هالیسنه ویریمشدر. بز اوز
قومه ز ایله ده ۱۰,۰۰۰ پوط قارغیدالی آلوب پایلادق.
همچنین بن اوبلاست قومیه سینک دقتنی تورکیه تبعه سی اولان
مسلمان آرواد و اوشاقلارینک و داوا ابتداسینده عسکری
مکلفلر صفتیه تجرید ایدیلمش مسلمانلارک فنا بر حال
کچریمگده اولدیقلارینه جاب ایتدیم. قومیه واسطه سیله استدعا
ایدیلمشدر که اولاره ۱۰۰۰۰۰ منات پول براقیلسین.

قوماندانلک توقعه نه گوره اسیر تورکارده پول و
چماشیر پایلامشدر. باطوم اوبلاستنده کی فعالیت حقنده
عمومیتله قارص اوبلاستنده مشاهده اولنان ایشیقلی آنلر
قید ایدیله مز؛ فقط منتظما مادی معاونت گوستریلمکه برابر
داوا حادثاتینک گیدیشیندن و ارنیلر ایله خرده حکومت
مامورلارینک مسلمانلاره قارشى رفتارندن دولایى بوزولمش
اولان حقوقک اعاده سینده غیرت ایدیلمشدر. خوشه ختانه
باطوم و ایننی غوبرناتورى رومانوفسکی رومانوف و ایله
معاونی نك شخصنده محلی حکومت عالییه نك سیاسى دوریلگی
عدالتی و گوزی آ چیققلی سایه سینده مسلمانلارک حقوقی
تیز اعاده ایدیدى. مسلمان اهالیسینک صیقیشدیریلما سی
حقنده حکومت ویرمش اولدیغمز عرض حالک هیچ بریسی
بوش کچمیوب اعتنا سز براقیلما دی. حال حاضرده باشده
وکیل حاجینسکی اولماق اوزره باطوم شعبه سینک فعالیت
آنجق میلوس و دگر کناری اطرافلارینک احتیاجلارینی
اوده مک و دارالایتام (باطومده) و اولارک نزدینده مکتبلر
آچماقدن عبارتدر.

قارص و باطوم اوبلاستلارنده بایزید سنجاغی ایله
هم سرحد اولان ایروان غوبرنیاسینده ده سورمه لی اویزدینده
کورد قاقچینلارینه یاردیم ایتمک لازم گلپوردی. بو ایشی
باکو جمعیت خیرییه سی ایروان جمعیت خیرییه سینه حواله
ایتدی؛ فقط ایروان جمعیتی باجارا بیلمه دیگندن باکو جمعیتک
تکلیفنه گوره بن باطوم اوبلاستنده یاردیم ایشلرینی دوزلندیگدن
صوگره پهنوف ایله ایروان غوبرنیاسینه گیتدیم و اونى
ایروان غوبرنیاسینده وکیل و اوبلاست قومیه سینده عضو
صفتیه اوراده بر اقدیم. قارص و باطوم اوبلاستنه گوره
ایروان غوبرنیاسنده ایش چوق آسان ایدی. چونکه قاقچینلار
معین یرلره توپلانمش اولدیغندن اوللاری سیاهه ایتمک شی
پایلاماق آسان ایدی. فقط بوراده ده قاقچینلار ایشینه باقان
باش اداره کوردلره یاردیم ایتمکه هر نوع ممانعت گوستردیگندن
اونکله مبارزه ده بولونمالی اولوردق، ایمدی ده مبارزه
ایتیمگده یز. ایروان شعبه سی سورمه لی اویزدینک کورد
قاقچینلارینی سیاهه ایتدی ۹۰۰۰ نفر اولدی. حکومت طرفندن
ویریلن پای میراوی پسر دیکر بزییم آدم لارمک یاننده
پایلیورلاردی. قاقچینلار اداره مرکزیه سی و ایروان غوبر-
ناتورینک عداوتکارانه حرکاتندن دولایى سورمه لی اویزدینده
یاردیم ایشلری عمومیتله چوق آغیر گیده رک پهنوف تیز
تیز مجبور اولیوردی که قاقچینلار حقنده کی قانونک کوردلر

haqqında tətbiq edilmədiyini göstərsin. Pepinovun böylə çıxışları bənimlə məbus Cəfərovun tərəfindən müzahirətə nail olsa da, qaçqınlar idarəsi həmişə ona müqavimət göstərirdi. Pepinov Diyadin ilə Bayəziddə yardım etmişdir. Kürd qaçqınlarının öz yurdlarına qayıtmalarına izin verilməsi haqqında kərratla istidadə bulunulmuşsa da, ancaq bu günlərdə izin verilmişdir. Pepinov bir məsələ qaldırmışdır ki, müsəlman qaçqınları dükənlərinə vermək üçün yardım şöbəsinə məkulat şeyləri buraxılsın. Bu məsələ həll olunmaq üzrədir.

Ümumiyyətlə, İrəvan quberniyasındakı fəaliyyət xüsusunda bunu deyə bilərəm ki, orada meydan xırda və möhtacaraydı. Fəqət hökumət və qaçqınlar idarəsi müqabilinə mübarizə etmək məsələsində İrəvan quberniyası birinci mövqə tutuyordu.

Müharibə müsəlman dindəşlarımızdan bir çoxlarını əmlakdan məhrum etdiyi gibi bir çox kürd balalarını da atasız, anasız qoymuşdur: külli miqdarda yetim qalmışdır. Hələ bir çoxları soyuqdan, çoxu açıqdan qırılib. Bir çoxu da başqa millətlərin əlinə düşmüşdür. Müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi öz vaxtında yetimlər məsələsinə də çox diqqət vermişdir. 331 yetim gətirilmiş Baküdə bir, Tiflisdə iki, Gəncə və Şuşada yetimlər evi açılmışdır. Batumda da 100 uşaqlıq bir darül-əytam açılıyor. Yetimləri Batuma gətirmək üçün Trabzona vəkillər göndərilmişdir. Qaçqınlar işinə baxan baş idarəyə smeta verilib aşağıda zikr olunan yerlərdə yetimlər evi açılmasına pul istənilmişdir: Kağızmanda 100 yetimlik, Ərdəhanda 50, Axalsixdə 100 və Şəkidə 100 yetimlik, Xınıs, Muş ətrafında külli miqdarda yetim cəmi edilməmişdir. Soyuqdan dolayı aprel ayınadək bunları kənara aparmaq mümkün deyildir. Zənnimcə hazırda mövcud olan və açılması hazırlanan darul-əytamlar kifayət etməyəcəklərdir. Bəlkə 10-a qədər darül-əytam daha açmaq lazım gələcəkdir.

Ərzurumda ehtiyacın miqdarını öyrənmək üçün iyun ayında general-mayor Xan Talışinski köməkçi İlyasov ilə oraya göndərilmişdir. Ərzurumda 16000 qaçqın və hərəbzədə müsəlman dəftərə qeyd edilmişdir. Pul olmadığından bunlara lazımı miqdarda kömək etmək mümkün olmadı. Qarsdan oraya 4000 put un göndərildi. Tortum ətrafı da nəzərə alınaraq köməkçilərimiz İlyasov və Nəzəraliyev

burada 5000 put un paylamışlardır. Fəqət böylə kömək çox azdır. İndi oraya 5000 put arpa göndərilir. Xınıs ətrafına da köməkçi və 2000 put un göndərilmişdir. Ümumiyyətlə, yeni istila edilmiş olan yerlərdə yardım az edilmişdir. Ancaq dəniz kənarı ətrafında Xoryadan Sürmənyədək çox kömək edilmişdir. Bu da general Muxovun kömək tələb etməsi nəticəsində vəqə olmuşdur. Yeni alınan yerlərdə az yardım edilməsinin də səbəbi bu olmuşdur ki, əvvəla oraya asudə getmək mümkün deyildi; saniyən də qüvvə olmamışdır. Yeni istila edilmiş olan yerlərdə nə qədər böyük ehtiyac olduğu və bu ehtiyacları ödəmək üçün nə qədər pul lazım olduğunu bilmək üçün istila edilmiş olan yerlərin əskəri general qubernator tərəfindən bu yıl 31 yanvarda dəvət edilmiş olan müşavirəyə təqdim edilmiş olan rəqəmləri göstəralim: işgal edilmiş yerlərin ümum əhalisini 500000 hesab edib böyükələrə başa bir put, uşaqlara başa yarım put un təsəvvürilə 100000-i uşaq və 400000-i böyük hesabla bir ayda onlara 450000 put un vermək lazım gəlirdi. Unun putu 2 manat 10 qəpik və kirayəsi 3 manat 80 qəpikdən 7 manat 50 qəpikdən, orta hesabla 5 manat hesab edildikdə cümlətani putu 7 manatdan olaraq cümlətani ayda yalnız un üçün 3 milyon pul lazım oluyor. Bundan əlavə 400000 puta qədər də toxumluq paylamaq lazımdır ki, puta 3 milyon manat oluyor. 31 yanvar müşavirəsində ayda nə qədər vəqon naryadı, nə qədər nəqliyyat lazım olduğunu hesab edərək müşavirə müttəhid-ara ilə qərar vermişdir ki, general-qubernator sultayə-tama malik olduqda binagüzarlığında bulunan qüvveyi-maddiyə ilə bərabər ehtiyacı tamamilə ödəmək heç vəchlə mümkün olamaz. Qabaqca qoşun qəttətinin ehtiyacı ödənməsi nəzərə alınaraq müşavirə bu qərara gəlmişdir ki, 3 ayda 400 bin put mal daşımaq mümkündür ki, bunun da 400 bin putu əkin üçün (toxumluq), yerdə qalan 200 bin put da yemək üçün verilir. Qərardadı felən icrasına şüru edilmişdir. Yeni alınmış olan yerlərdə yardım işləri bu haldadır.

Hal-hazırda bən istila edilmiş olan yerlərdə müsəlmanlara ərzaq mühimmat və tibbiyyə yardımı məsələsi haqqında Şəhrlər ittifaqı ilə sıxı münasibətə girişmişəm. Bu məsələ ermənilər haqqında

anlatmaq zorunda kalıyordu. Pepinov'un böylə konuşmaları benimle millətvekili Caferov tərəfindən memnuniyyətlə qarşılandı da mültecilər idarəsi her zaman qarşı geliyordu. Pepinov, Diyadin ile Bayezid de yardım etmiştir. Kürt mültecilerinin yurtlarına dönmelerine izin verilmesi konusunda defalarca talepte bulunulmuşsa da ancak bu günlerde izin alınabilmiştir. Pepinov, Müslüman mültecilerin dükkānlarına verilmek üzere yardım şubəsinə erzak bırakılmasını teklif etti. Bu mesele de hallolunmak üzredir.

Genellikle Erivan bölgəsindəki fəaliyyətlər haqqında şunları söyleyebilirim ki, orada alan küçük, muhtaç da azdı. Fakat hükümet ve mülteciler idaresi aleyhine mücadele etme konusunda Erivan bölgesi birinciydi.

Muharebe, Müslüman dindəşlarımızdan birçoklarını mal-mülkten, emlaktan mahrum ettiği gibi birçok Kürt çocuklarını da atasız, anasız bırakmıştı. Çok sayıda yetim kalmıştır. Birçoğu soğuktan, birçoğu da açlıktan öldüler. Birçoğu da başka milletlerin eline düşmüştür. Müslüman Hayriye Cemiyeti, zamanında yetimlerle de yakından ilgilenmiştir. 331 yetim getirilmiş Bakü'de bir, Tiflis'de iki, Gence ve Şuşa'da bir yetim evi açılmıştır. Batum'da da 100 çocukluk bir darüleytam (yetimevi) açılıyor. Yetimleri, Batum'a getirmek için Trabzon'a vekiller gönderilmiştir.

Mülteciler işine bakan baş idareye isimler verildi. Aşağıda adı geçen yerlerde yetim evleri açılması için para istenilmiştir; Kağızman'da 100 yetimlik, Ardahan'da 50, Ahıska'da 100 ve Şeki'de 100 yetimlik, Hanis, Muş civarında çok miktarda yetim toplanmıştır. Soğuktan dolayı Nisan ayına kadar bunları başka bir yere götürmek mümkün değildir. Kanaatimce hazırda mevcut olan ve açılması yakın olan yetim evleri yetmeyecektir. Belki de on kadar yetimevi daha açmak gerekecektir.

Erzurum'da ihtiyacın miktarını öğrenmek için Haziran ayında General Han Talışinski yardımcısı İlyasov'la gönderilmiştir. Erzurum'da 16.000 mülteci ve harpzede Müslüman deftere kaydedilmiştir. Para olmadığından bunlara gereği kadar yardım etmek mümkün olmadı. Kars'tan oraya 4.000 put un gönderildi. Tortum çevresi de dikkate alınarak yardımcılarımız İlyasov ve Nazaraliyev,

burada 5.000 put un dağıtmışlardır. Fakat bu yardım çok azdır. Şimdi oraya 5.000 put arpa gönderiliyor. Hanis etrafına da yardımcılar ve 2.000 put un gönderilmiştir. Genellikle yeni ele geçirilmiş yerlerde yardım yapılamamıştır. Ancak deniz kenarı etrafında Hopa'dan Sürmene'ye kadar birçok alanda yardım yapılmıştır. Bu da General Muhov'un yardım talep etmesi neticesinde vâki olmuştur.

Yeni alınan yerlerde az yardım yapılmasının sebebi, ilk önce oraya gitmek kolay değildi, sonrasında da gitmeye güç kalmamıştı. Yeni istilâ edilmiş olan yerlerde ne kadar çok ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyaçları yerine getirmek için ne kadar para gerektiğini bilmek için istilâ edilmiş olan yerlerin Askeri Generali tarafından bu yıl 31 Ocak'ta toplantıya takdim edilmiş olan rakamları gösterelim:

İşgal edilmiş yerlerin halkını 500.000 sayıp büyüklere adam başı bir put, çocuklardan her birine yarım put un; tahmini yüzünü çocuk ve dört yüzünü büyük olsa, ayda onlara 450.000 put un vermek gerekiyordu. Unun putu 6 manat 10 kepek ve kirası 3 manat 80 kepekten 7 manat 50 kepekten, orta hesabla 5 manat hesab edilse, hepsi putu 7 manatdan toplam olarak 3 milyon manat para gerekiyor. Buna ek olarak 400.000 puta kadar da tohumluk dağıtmak gerekiyor, böylece puta 3 milyon manat oluyor.

31 Ocak istişâre toplantısında ayda ne kadar vagon, ne kadar nakliyat gerektiğini hesaplayarak istişâre toplantısında oybirliğiyle askeri vali binada bulunan maddi imkânlarla ihtiyacı tam gidermenin hiçbir şekilde mümkün olmadığına karar vermiştir. Önce askeri birliklerin ihtiyacı görülmesi dikkate alınarak istişâre toplantısında 3 ayda 400 bin put mal taşımak mümkün olacaktır. Bunun da 400 bin putu ekin için (tohumluk), geride kalan 200 bin put da yemek için verilebilir, kararı alınmış; uygulamaya başlanılmıştır. Yeni alınmış olan yerlerde yardımları dağıtım işi bu durumdadır.

Ben istilâ edilmiş olan yerlerde Müslümanlara erzak ve tıbbi malzeme yardımı konusunda şehirler ittifağı ile sıkı irtibat hâlindeyim. Bu mesele, Ermeniler için

پنج قهری آلتنه آیلیمش اولانلاردن بر چوقنی تولومدن خلاص ایتدیلر.

طالعك بكمقدر ایتمه سیله قاققینلار ظهور ایدن برلره دوشوب بلا اختیار اولارلك دهشتلی و فلاکتلی حاللرینی گوزومه کورمك مجبوریتنده اولدوم. کوردیکلرمدن حاصل ایتدیگیم نثرات تحمل اولونمیا جاق بر حالدله ایدی. ایتدیده هنوز یوره کیم صیقیلمادن او حاللری خاطر مه گتوره بیلمیورم؛ وطن ایدیورم بوتون عمرمه بو آغرودهشتلی منظره لر خاطرمدن چیممیا جاقدر.

بو حال و منظره ایچنده اوچ آی قدر قالدیقندن سو گرا، قاققینلار احتیاجنك نه حال و نه درجه ده اولدیغنی بالذات کوروب آشنا اولدوم؛ و دولت دوماسنك ۱۹۱۵ سنه سی یانوار اجلاسنه پتروغرا ده کلوب اولجه قراقسیا آرقاداشلاری بوتون تفصیلاتیه قاققینلارلك بو حالندن خبر دار ایتدیم.

قارص و بالموم اولاستلارینده یاشایان مسلمانلارلك وضع و احوالنی قراقسیامزده مذاکره ایتدیکن سو گرا- نتیجه ده قاققاز جبهه سی مسلمان قاققینلارینك احوالی حقنده باش قوماندان عالی به بر معروضه ایله مراجعتده بولوندم؛ سو گرا وزیرلر ایله اولان گوروشلر مزانشاسنده بالذات شفاه و هم تحریراً وزیرلری و دولت دوماسنده دفعه اته چیقیشلرمده دوما وکیللرینی مسلمان قاققینلارینك حالی ایله مفصلاً آشنا ایتدیم و محاربه میدانلارینده وقوعی غیر ممکن قدر اولونمیان و شاید اوز اوزلیکنده اهالی ایچون براو قدرده مؤسف اولایلمیه جك حاللردن کیش معلومات ویردیم.

عینی زماننده محل عائدینه مراجعتله او قاققینلاره یاردم ایتدیمه سی و حاللارینك تامینی حقنده مسئله لر قالقزیمشدی. هنوز دولت دوماسنك صحیه دسته سیله قاققازده اولدییم زمان مسلمان قاققینلارینه مسلمانلارلك اوزلری طرفندن یاردم شعبه سی آچیلیمشدی. او وقت قاققاسیانك باش ماموری بزیم بو خواهش و دیله کیمری بردن بره قبول ایتمدی. ر جوق غایت اوزون مخابراتدن سو گرا، مسلمان قاققینلارینه معاونت و یاردم گوسترمگه اجازه ویریلدی و بو مقصدله اولجه قارص و بر آز سو گرا باطوم اولاستلرینه سربست گلش گیدیسه یول ویریلدی.

غرب جبهه سینك قاققینلار دالغاسی ایچری روسیه یه آقوب گلیدیگی زمان، بونلارلك حالنی تامین ایتمك ایچون

«قاققینلاری نظامه سالان خصوصی بر مشاوره» نامیه بر اداره تاسیس اولولدی. داخلیه وزیر ی طرفندن اداره اولونان بو مشاوره هیئته قانون قویان مؤسسه لر نماینده لری ده داخل اولدیلر و او جمله دن اولارق مسلمان قراقسیای طرفندن او هیئته بن کیچدیم.

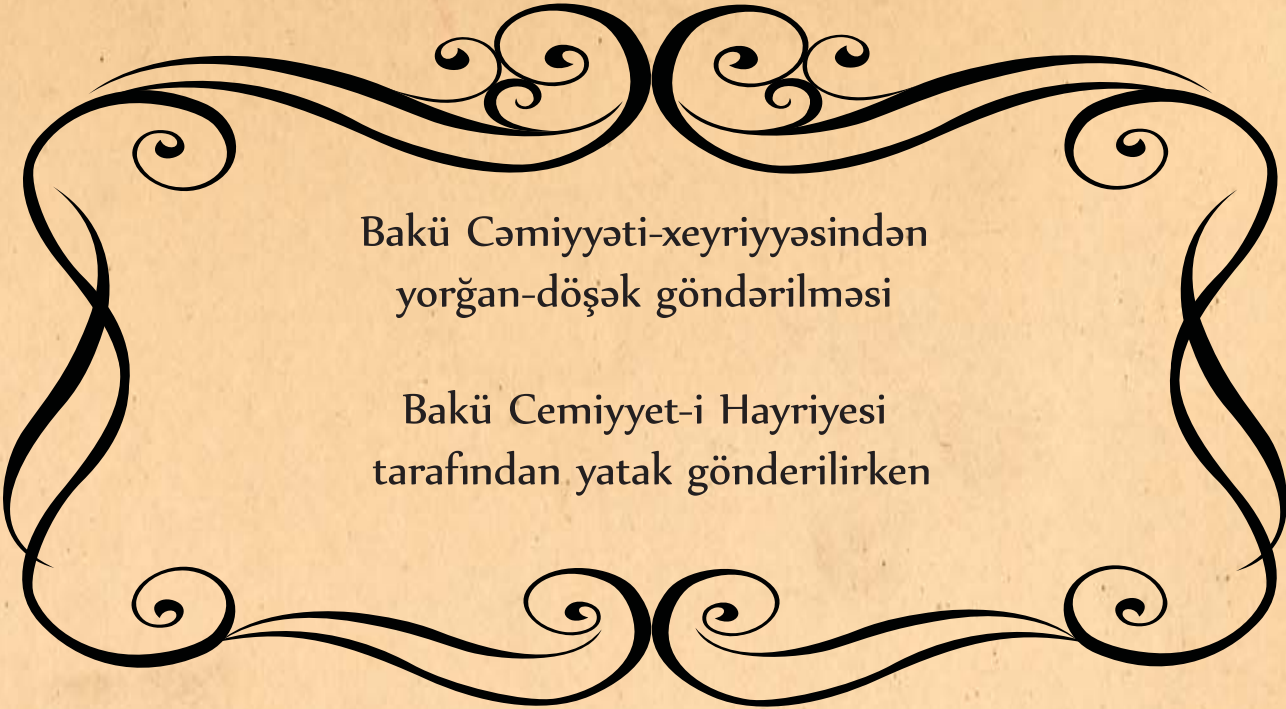
بو خصوصوی مشاوره ده باکو مسلمان جمعیت خیریه سنی اوز دینداش قاققینلارینه یاردم و معاونت گوسترمك اختیارینه مالک اولان سایر بو کیمی مؤسسه لرله برابر، مسلمانلارلك ملی مؤسسه سی تانتوب تصدیق ایتدیمه سنه نایل اولدوق. جمعیت خیریه لك یویه بر ملی مؤسسه حالنده تانتوب تصدیق ایتدیمه سی، جمعیت خیریه نی نه اینکه یالنگر معاونت و یاردم کوسترمك جهتمدن حتی بو معاونت ایچون خزینه دن پاره و معاش آلقاق طرفندن ییله غایت مناسب و فایده لی شرائط داخلنده براقیوردی.

قاققینلار باره سنده خصوصی مشاوره مجلسی تاسیس اولوندیقندن سو گرا، قاققینلار قیدینه قالب اولارمه معاونت و یاردم کوسترمك ایشی بسبتون بو اداره لك عهده سنه ویریلدی. بناء علیه بوندان سو گرا بزده قاققاسیا مسلمان قاققینلارینك یاردم و معاونتی ایچون تدابیر اتخا زینده قاققینلار باره سنده اولان فوقده مذکور خصوصی مشاوره مجلسی واسطه سیله ایش کورمیلیك.

بو تدبیر حقنده وقتیه بزیم قاققاسیا مطبوعاتنه خبر و معلومات ویریلیمش اولدیغندن، بر ده او خصموصده بحث آچمیوب، قاققاسیا جبهه سنده قاققین مسئله سنك ایکنجی دورینه کیچه جگم؛ بودور ایسه عسکرلر مذك تورکیه نك شرق محالترینه داخل اولارق، مذکور حاللرده تورك قاققینلاری ظهوریندن اعتبارا باشلانمشدر.

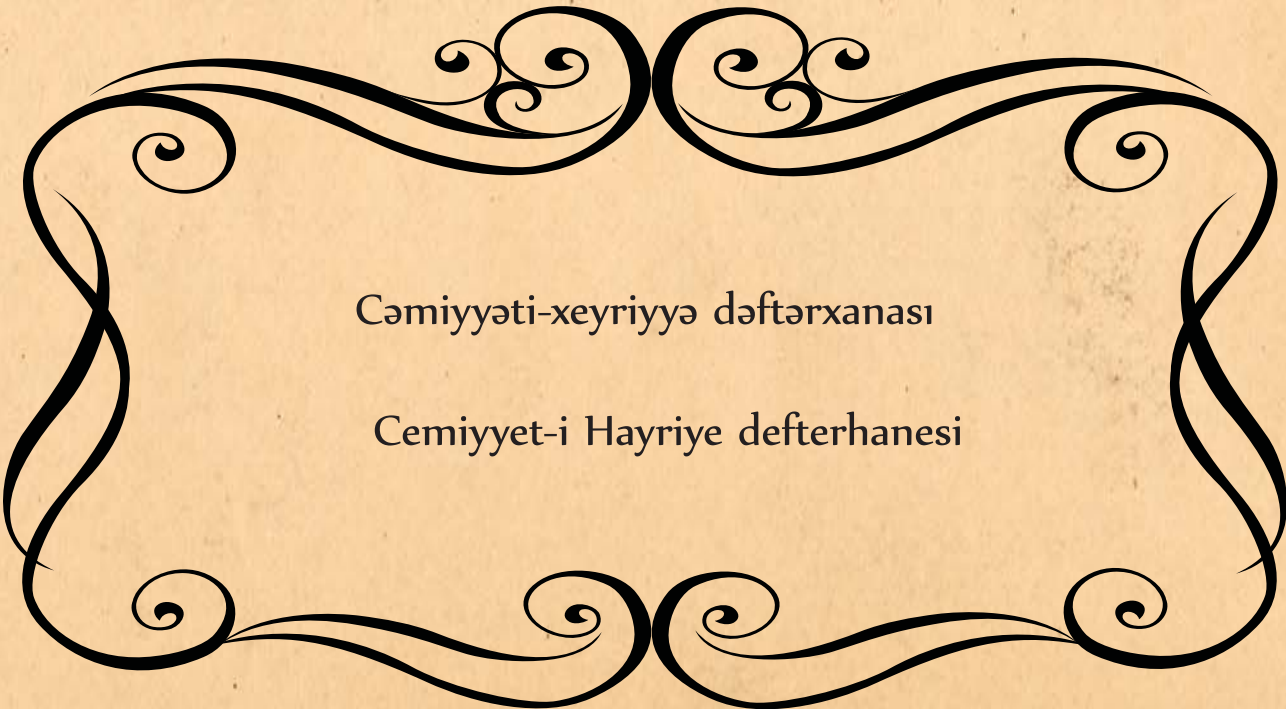
بس تورکیه نك یالنگر مسلمان قاققینلاریندن بحث ایتده جگم، که بونلارلك صوك درجه فنا و آجینا جق بر حالدله اولمالاری، یالنگر دینداشلاری اولان روسیه مسلمانلارینك دگل، بلکه تورکیه محالترینده ایشلین روس جماعت مؤسسه لرینك نظر دقت و اعتناسنی جلب ایتمشدر.

آناتولی مسلمان قاققینلارینك دوچار اولدیقلاری بو قدر بویوک بر فلاکتیه بز مسلمان وکیللریده دقت و اعتنا ویرمیه بیلمه دیک، بوکازی یالنگر انسانیت بورجی وادار ایتمیوردی. بونلارلك وطن و بوردلارینك تخریب ایتدیلرلك، حال حاضرده بزیم الیمزده اولماسی، بونلار صلح ایله یاشایان اهالی صفتنده المزه دوشمك مجبوریتنده اولماسی

Bakü Cəmiyyəti-xeyriyyəsindən
yorğan-döşək göndərilməsi

Bakü Cəmiyyət-i Hayriyesi
tarafından yataq göndərilir

Cəmiyyəti-xeyriyyə dəftərxanası

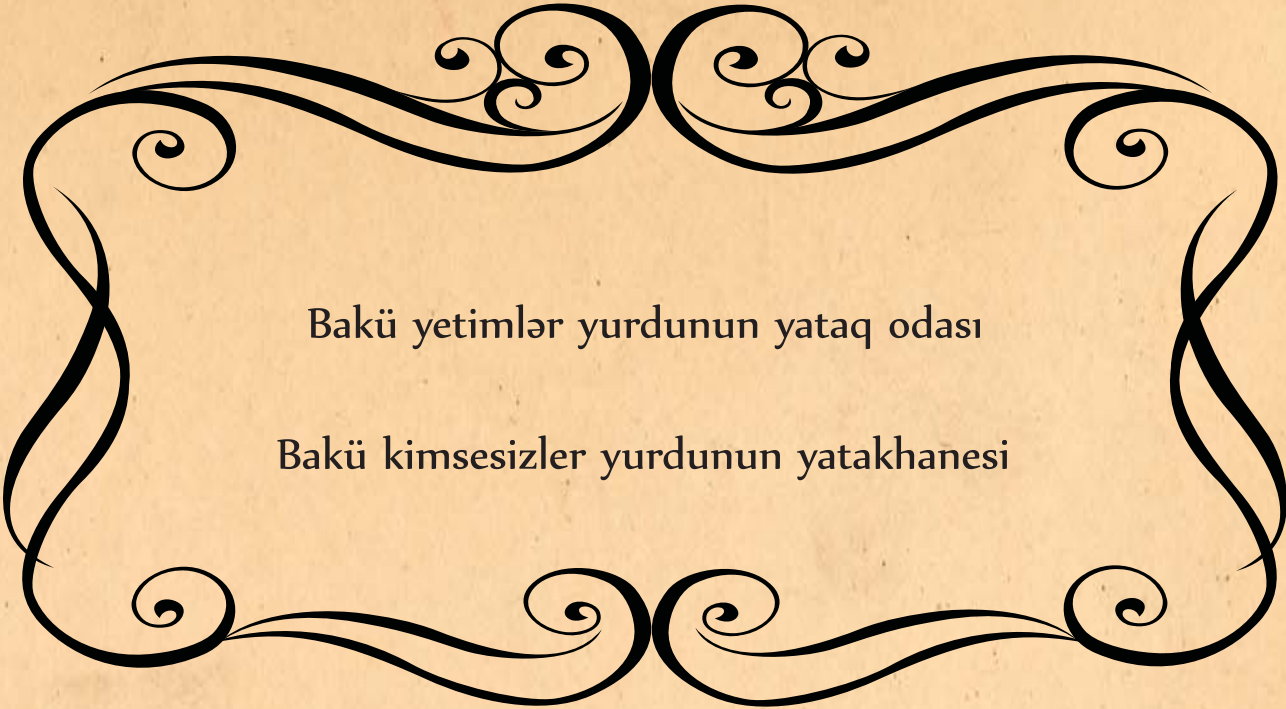
Cəmiyyət-i Hayriye dəftərxanası

باکو جمعیت خیریه‌سندن یورغان دوشک گوندریلمه‌سی .

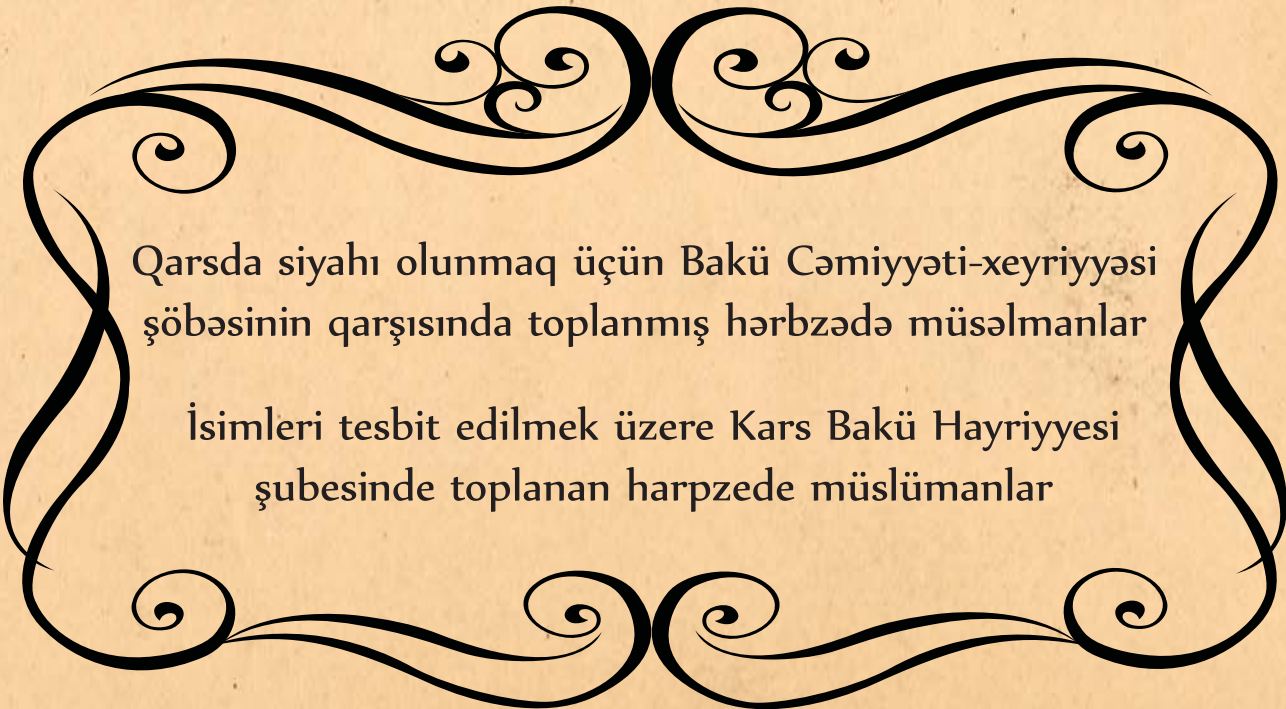

جمعیت خیریه دخاقره‌سی .

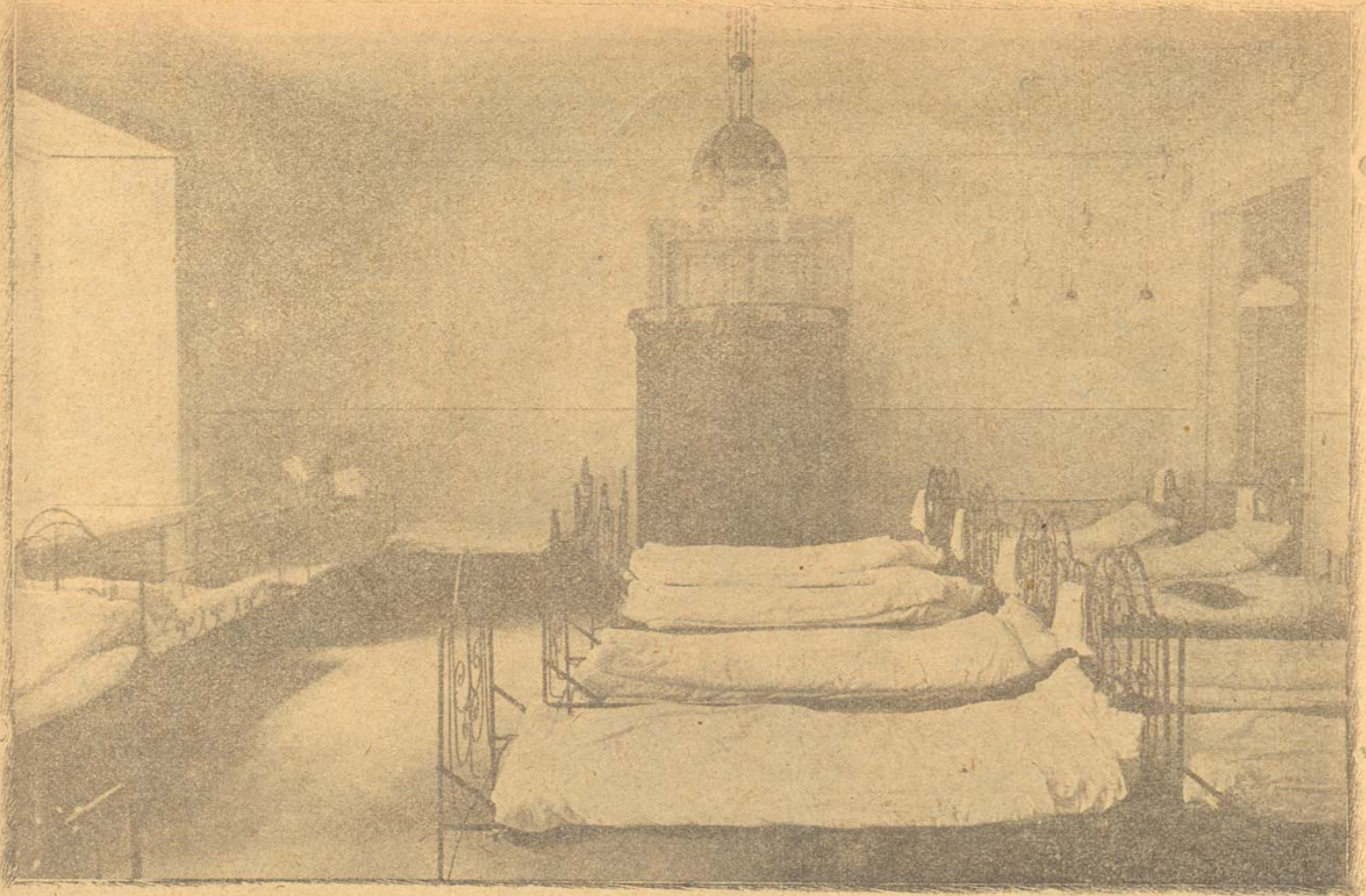
Bakü yetimlər yurdunun yataq odası

Bakü kimsəsizlər yurdunun yataxanesi

Qarsda siyahı olunmaq üçün Bakü Cəmiyyəti-xeyriyyəsi
şöbəsinin qarşısında toplanmış hərbdə müsləmanlar

İsimləri təsbit edilmək üzərə Kars Bakü Hayriyyəsi
şubəsində toplanan harpzdə müslümanlar

باکو نەملر یوردینک یاتاق اوطەسی.

قارص دە سیاهی اولونماق ایچون باکو جمعیّت خیریاسی شعبەسینک قارشوسینده طویلانەش حوزەدە مسامانلار.

çoxdan bəri həll edilib qurtarmışdır. Şəhərlər ittifaqının baş vəkili bu məsələnin həllinə hüsnü-rəğbətlə girişərək təcili surətdə binagüzarlıq etmişdir ki, ermənilərlə bərabər müsəlmanlara da yardım edilsin.

Yardım işlərinin ümumiyyətlə təsviri üçün bəzi rəqəmlər göstərim:

Dəftərə qeyd etdiyimiz üzrə Qars oblastında 220000, Batum oblastında 20000, Sürməli uyezdində 900000, Diyadında 10000, Ərzurumda 16000, Tortum ətrafında Yatab komandanlarının verdiyi məlumata görə 5000; Milos ətrafında 20000 qaçqın və hərbdə müsəlman vardır. Bunlara yardım etmək üçün aşağıda göstərilən mənbələrdən pul alınmışdır. Müsəlmanlar tərəfindən edilən ianələrdən, xəzinədən, Tatyana komitəsindən ingilizlərdən (Hindustan hilali-əhmər cəmiyyəti Lord Mir komitə) tərəfindən göstərilmiş və göstərilməkdə olan yardımdan əlavə hərbdəkilərə hökumət dəxi qaçqınlara yardım edən baş vəkil vasitəsilə pay vermək təriqilə müavinət edir. Daireyi-fəaliyyətimizdə maddi müavinətdən əlavə biz müsəlman həyatında sair məsələlərə də diqqət edirik. Bu xüsusda Qars oblastı ayrıca mövqe tutuyor, çünki ziyalı müsəlman yoxluğu orada bizim mədəniyyətcə geridə qalmış qardaşlarımızın hüquqsuzluğunu daha da artırıyor.

Vəkilimiz Qantəmirov bir hüquqşünas sifətilə hüquq məsələlərində həmişə müsəlmanlara kömək etmişdir. Fəhlələrə maddə verilmək məsələsi bizim müdaxiləmiz sayəsində az-çox qaidəyə salınmışdır. Bizim təşəbbüsümüz və hərəsi 5000 manat ianə etmiş olan Hacı Zeynalabdin Təqiyev və Murtuza Muxtarovun köməkləri ilə yuxarı Acarıstanda bir məscid inşa ediliyor. Qarsda və Artvində mollalar tutulmuşdur. Batum oblastında sərhəd boyundakı türk əhalisinin Batum oblastı dairəsində çalışmalarına izn alınmışdır.

Şimdi Bakü müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi hərbdəkilərə yardım şöbələrinin fəaliyyətini müxtəsərən nəzərdən keçirəlim:

Bakü cəmiyyəti-xeyriyyəsi müsəlman hərbdəkilərinə yardım şöbəsi ehtiyacı rəf edəcək dərəcədə qüvvəyi-maliyyəyə malik olmadığı halda, bununla bərabər, ehtiyacı-maddiyyəyi ödəmək üçün əlində bulunan bütün qüvvələrdən istifadə edərək bu surətlə Qars və Batum oblastlarında, Sürməli uyezdində, Dəniz

kənarı ətrafında, Suxum okruqunda, Milos ətrafında, Axısxada, Tiflis quberniyasında, Şuşada, Tortum, Ərzurum və Xınıs-Muş ətraflarında, Diyadin və Bayəziddə qaçqın və hərbdə müsəlmanlara yardım etmişdir. 5 danə yetimlər evi açmışdır. Onların hamısından əlavə, əvvəlcə dediyimi təkrar ediyorum ki, bu maddi yardımların həpsi qaçqın və hərbdə müsəlmanları qul və kənizdən adamlığa çıxaran mənəvi yardım müqabilində heç mənziləsindədirlər. Cəmiyyətin bu xidməti çox böyükdür.

Bu işdə məsul vəkil və müdir olduğum üçün bunu da bəyan etməliyəm ki, başda sədr Əsədullayev və onun müavini Əmircanov olduğu halda komitemizdən, Q. Duma məbusu Cəfərovdan və mətbuatımızdan başlamış bütün müsəlman cəmaətindən ta son kəndlilərədək ümum müsəlmanlardan gördüyümüz himmət və həmiyyət və maddi müzahirət bütün şöbələrdə çalışanlara qüvvəti-qəlb və ruh verərək onları öz vicdanlarının tələb etdiyi gibi çalışmağa vadar ediyordu.

Çalışanların isimləri bunlardır: köməkçilərimiz: X. Axundzadə, Ə. Axundzadə, Ə. Nəzəraliyev, Rəfibəyov, Rza Qaraşəhərov, M. Məhəmmədov, Hüseynov, R. Lətifbəyov, M. İlyasov. R. Əliyev, Əli Qasımov, D. Seyidov, Soltanov, Xanım Ordubadskaya.

Vəkillər: Aslanbəyov. Səfikürdski.

Qars oblast; vəkilləri: Əlixan Qantəmirov, Əhməd bəy Pepinov, doktor Əliverdibəyov, doktor Ordubadski.

İrəvan quberniyası vəkilləri: Cəmo bəy Hacinski;

Ərzurum oblastı vəkili: general-mayor Talışinski;

Cəbhə vəkili Xosrov Paşa bəy Soltanov

Dəvət

*Var yeri ahım ucalsa bu cahan eyvanına,
Kim görünsün bərqi-ahım şahına, xaqanına.
Çünki gəlmiş dövr-i vahşət yox olub ədlü-vəfa,
Təşnələnmiş xəlf daim bir-birinin qanına.
Ey deyənlər əsr-i hazır bir təməddün əsridir,*

çoxdan həll edilip bitmişdi. Şəhirlər ittifaqının başvekili, bu məsələnin həllinə hüsnü-rəğbətlə girişərək təcili surətdə binagüzarlıq etmişdir ki, ermənilərlə bərabər müsəlmanlara da yardım edilsin.

Yardım işlərinin ne durumda olduğunu anlatmaq üçün bəzi rəqəmlər verəlim:

Deftərə kaydettiğimize görə, Kars bölgəsində 220.000, Batum bölgəsində 20.000, Sürməli de 900.000, Diyadin'de 10.000, Ərzurum'da 16.000, Tortum ətrafında məhkûmların komutanlarının verdiyi bilgiyə görə 5.000; Milos çevresində 20.000 mültecî ve harpzedə Müslüman vardır. Bunlara yardım etmək üçün aşağıda göstərilən kaynaklardan para alınmışdır. Müslümanlar tərəfindən yapılan yardımlardan, hazinedən, Tatyana Komites'inden İngilizler'den (Hindistan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Lord Mir komite) tərəfindən yapılmış ve yapılmakta olan yardımdan ilâve harpzedelere Hükümet de mültecîlere yardım eden baş vəkil aracılığıyla pay ayıraraq yardım ediliyordu. Kurum, faaliyetlerimizde maddî yardımlardan ilâveten, biz Müslümanın hayatında gerekli olan diğer meselelere de diqqat edirik. Bu konuda Kars bölgəsi özel bir yer tutuyor; çünki bilgili Müslüman yoxluğu, orada medeniyetçə geri kalmış qardaşlarımızın həqsizliyə uğramasını kolaylaştırıyor.

Vəkilimiz Kandemirov, bir hukukçu yönüyle hukuk meselelerinde her zaman Müslümanlara yardım etmişdir. İşçilərə yevmiyelerinin verilməsi meselesi bizim müdahələmiz sayəsində az çox yoluna girdi. Bizim təşəbbüsümüzle her birinə 5.000 manat yardım etmiş olan Hacı Zeynalabidin Tağıyev və Murtuza Muhtarov'un yardımlarıyla yuxarı Acarıstan'da bir məscid inşa ediliyor. Kars'ta və Artvin'de de imamlar görevlendirilmişdir. Batum bölgəsində sınır boyundakı Türk halkının Batum bölgəsi dairelerinde çalışmalarına izn alınmışdır.

Şimdi Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin harpzedelere yardım şöbələrinin fəaliyyətini özetle gözden keçirəlim:

Bakü Hayriye Cemiyeti, Müslüman harpzedelerine yardım şöbəsi ehtiyacı gidecek kadar mâlî güce sahip olmadığı hâlde ehtiyacı gidermek için elinde bulunan tüm kaynaklardan istifade ederek Kars ve Batum bölgelerinde, Sürməli bölgelerinde, Deniz

kenarı çevresinde, Suhumi bölümünde, Milos çevresinde, Ahıska'da, Tiflis bölgesinde, Şuşi'de, Tortum, Erzurum ve Hanıs-Muş etraflarında, Diyadin ve Bayezit'te mültecî ve harpzedə Müslümanlara yardım etmiştir. Beş tane yetim evi açmıştır. Onların hepsine ek olarak, ilk dediğimi tekrar ediyorum ki, bu maddî yardımların hepsi mültecî ve harpzedə müslümanları esâretten adamlığa çıxaran mənəvi yardım yolunda hiç mesabesindedirler. Cemiyetin bu hizmeti çok büyüktür.

Bu işte mes'ul vekil ve müdür olduğum için bunu da açıklamalıyım ki, başta Başkan Esadullayev ve onun yardımcısı Emircanov olduğu hâlde komitemizden, milletvekili Caferov'dan ve matbuâtımızdan başlamış, bütün Müslüman halkından tâ köylülere kadar, Müslümanlar'dan gördüğümüz yardım ve gayretler, bütün şubelerde çalışanlara mənəvi ruh vererek onları vicdanlarının talep ettiği gibi çalışmaya sevk ediyordu.

Çalışanların isimleri şunlardır:

Yardımcılarımız: H. Ahundzâde, A. Ahundzâde, A. Nazaraliyev, Refibeyov, Rıza Karaşehirov, M. Mehemedov, Hüseynov, R. Latifbeyov, M. İlyasov, R. Aliyev, Ali Kasımov, D. Seyidov, Sultanov, Hanım Ordubadskaya.

Vekiller: Aslanbeyov. Safikürtski.

Kars Bölgesi Vekilleri: Alihan Kandemirov, Ahmet Bey Pepinov, Doktor Aliverdibeyov, Doktor Ordubadski.

Erivan Bölgesi Vekilleri: Cemo Bey Hacinski;

Erzurum Bölgesi Vekili: General Binbaşı Talışinski;

Cephe vekili Hüsrev Paşa Bey Sultanov

DÂVET

*Var yeri âhım ucalsa¹¹² bu cihan eyvânına,
Kim görünsün berk-i âhım şâhına, hakanına.
Çünkü gelmiş devr-i vahşet yok olup adl ü vefâ,
Təşnelenmiş halk dâim birbirinin kanına.
Ey diyenler asr-ı hâzır bir temeddün asridir,*

کناری اطرافنده، سوخوم او قروغنده، ملیوس اطرافنده
آخسخته ده، قلیس غوبر نیاسنده، شوشی ده، تور توم، ارضروم
وخنیس - موش اطرافلارینده، دیادین و بایزیده قاجقین و
حر بزده مسلمانلاره یاردیم ایتمشدر. ۵ دانه یتیملر ایوی
آچمشدر. بونلارک هاهوسندن علاوه، اولجه دیدیگی تکرار
ایدیورمه که بو مادی یاردیملرک هپسی قاجقین و حر بزده
مسلمانلاری قول و کنیزدن آدمعه چیقاران معنوی یاردیم
مقابلنده هیچ منزله سنده درلر. جمعیتک بو خدمتی چوق
بویو کدر.

بواشده مسئول وکیل و مدیر اولدیقم ایچون بونی ده
بیان ایتمه لیم. که باشده صدر اسدالهیف و اونک معاوی امیر
جانوف اولدیقی حالده قومیته مزدن، غ. دومامبولی جهر
اوقدن و مطبوعات مزدن باشلامش بوتون مسلمان جماعتندن
تا صولک کندیلاره دک عموم مسلمانلاردن گوردیگمز همت
وحمیت و مادی مظاهرت بوتون شعبه لرده چالشانلاره قوت
قلب و روح ویره رک اوللاری اوزو وجدانلارینک طلب ایتمدیگی
کبی چالشمايه وادار ایدیوردی.

چالشانلارک اسملری بونلاردی: کومگچیلر: م. خ. آخوفد
زاده، ا. آخوندزاده، ا. نظرعلی یوف، رفیع بگوف، رضا
قاراشهروف، م. محمدوف، حسینوف، ر. لطیف بیگوف،
م. الیاسوف، ر. علی یوف، علی قاسموف، د. سیدوف،
سلطانوف، سلطانوف، خانم اوردوبادسقایا.

وکیللر: اصلان بگوف، صفی کوردسکی.

قارص اوبلاستی وکیللری: علی خان قانتیمیروف، احمد
بک بهینوف، دو قتورعلی ویردی بگوف، دو قتور اوردوبادسکی
ایروان غوبر نیاسی وکیللری: جموبک حاجینسکی؛

ارضروم اوبلاستی وکیللی: گنرال مایبورطالیشینسکی؛

جبهه وکیللی خسرو پاشابک سلطانوف

دعوت!

وار یری آهم اوجالسا بو جهان ایواننه
کیم گورونسون برق آهم شاهنه خاقاننه
چونکه گلش دور وحشت یوق اولوب عدل و وفا
تشنه نمش خلق دائم بر برینک قاننه
ای دینلر عصر حاضر بر تمدن عصریدر

چوقدن بری حل ایدیلوب قورقارمشدر. همرلر اتفاقینک
بای وکیللی بو مسئلهک حلینه حسن رعیتله گوریشهرک
تعجیلی صورقده بنا گذارلق ایتمشدر که ارمنیلرله برابر
مسلمانلارده یاردیم ایدیلین.

یاردیم ایشارینک عمومیتله تصویرلی ایچون بعض رقمار
گوستره لم:

دفتره قید ایتمکمز اوزره قارص اوبلاستنده ۲۲،۰۰۰
باطوم اوبلاستنده ۲۰،۰۰۰، سورمهلی اویزدینده ۹۰،۰۰۰
دیادینده ۱۰،۰۰۰، ارضرومده ۱۶،۰۰۰ تور توم اطرافنده
یتاب قوماندانلارینک ویردیگی معلوماته گوره ۵۰۰۰؛
ملیوس اطرافنده ۲۰،۰۰۰ قاجقین و حر بزده مسلمان واردر.
بونلاره یاردیم ایتمک ایچون آهاغیده گوستریلن منبعلردن
پول آلتمشدر: مسلمانلار طرفندن ایدیان اعانه لردن،
خرزیندن، تاتیانا قومیته سیندن انگلیزلردن (هندوستان هلال
احمر جمعیتی لورد میر قومیته). ط فمزدن گوستریلمش
و گوستریلمگده اولان یاردیمدن علاوه حر بزده لره حکومت
دخی قاجقینلاره یاردیم ایدن باش وکیل واسطه سیله پای
ویرمک طریقله معاونت ایدیور. دائره فعالیت مزده مادی
معاوضدن علاوه بز مسلمان حیالنده سایر مسئله لرده دقت
ایدیور. بو خصوصده قارص اوبلاستی آیرجه موقع
دوتیور؛ چونکه ضیالی مسلمان یوقللی اوراده بزم مدیته
گریده قالمش قارداشلارمزک حقوق سزلغنی دهاده آرتیریور.
وگیمز قانتیمیروف بر حقوق شناس صفتیله حقوق مسئله
لرنده همیشه مسلمانلاره کومک ایتمشدر. فعله لره مزدویریلیمک
مسئله سی بزم مداخله مز سایه سنده آزچوق قاعده به سالنمشدر.
بزم تشبیمز وهره سی ۵۰۰۰ منات اعانه ایتش اولان حاجی
زین العابدین تقی یوف و مرتضی مختاروفک کومکلری ایله
یوقاری آجارسنانده بر مسجد انشا ایدیلیور. قارصده و آرتوین
ده ملالر دوتیلمشدر. باطوم اوبلاستنده سرحد بوینده کی
تورک اهلینک باطوم اوبلاستی دائره سنده چالشانلارینسه
افن آلتمشدر.

همدی باکو مسلمان جمعیت خیریه سی حر بزده لره یاردیم
شعبه لریک فعالیتی مختصرا نظر دن کچیرمه لم:

باکو جمعیت خیریه سی مسلمان حر بزده لرینسه یاردیم
شعبه سی احتیاجی رفع ایدمک درجه ده قوه مالیه مالک
اولمادیقی حالده بولگه برابر احتیاج مادی بی اوده مک ایچون
الده بولنان بوتون قوه لردن استفاده ایدمک بو صورتله
قارص و باطوم اوبلاستلارنده، سورمهلی اویزدینده، دگر

*Şimdi gəl övladi-əsrin bax bu gün irfanına.
Kim bəhanə dini etmiş, kimləri milliyəti,
Bu yol ilə düşmən olmuş növünə, ixvanına.
İşbu vəhşət bizdə var, yoxdur fəqət yol göstərən,
Asi olmuşdur bütün öz məsləkü-imanına.
Öldürənlər, həm ölənlər bir-birə ixvankən,
Yox qoyan qiymət nədən dünyada qardaş qanına.
Ey bərabər, növi-insan qardaşıdır, rəhm qıl,
Ver qulaq qarşıdakı məzlumlar əfqanına.
Rəhm edək məzlumlara haqqu-həqiqət naminə,
Çün çəkər Haqq sizləri bir gün də öz divanına.*

Nemət Bəsir

Heyvaniyyət və İnsaniyyət

(Müharibə meydanında millətlərin birləşməsi)

Fransa ədəblərindən məşhur Emil Zola "İnsan heyvandır" namilə yazdığı romanında (Jak) ismində bir cavanın xeyli əcib və yek digərinə zidd xasiyyətlərini bəyan və təsvir edir. Jak Fransada dəmir qatarlarının birisində maşını sürürmüş. O aləz-zahir mülayim rəftarlı və xoşxülq bir cəvan imiş. Amma bəzən ondan bir para vəhşilik və yırtıcılıq sifəti biruz edərmiş. (Jak) bədənini açıq bir üzvünü gördükdə təbii halından çıxıb daş əsrində yaşayan babalarının halətinə düşürmüş: onun gözləri qızarıb, damarları şişib başının tükləri qabarmış və barmaqları heyvan pəncəsi gibi sürət və şiddətlə açılıb- yumularmış...

Bir dəfə (Jak) sevdiyi bir arvadın ağ və çağ sinəsini açılmış görüb filfövr təbii

halından çıxır və özünü onun üstünə atır və yırtıcı heyvan gibi başlayır onu boğmağa. Biçərə nə qədər çalışırsa ki, əlindən xilas olsun, bacarmıyır, bu vəhşinin çəngəlində boğulub canını təslim edir. Elə ki, Jak qüvvətli dırnaqları ilə arvadın ağ və gözəl sinəsini parçalayıb onu qanına qəltan edir və qədim babalarından əsrlər boyunca irsən ona intiqal etmiş yırtıcılıq vəzifəsini layiqincə əmələ gətirir, qanın rəngini və əlinə düşmüş seydin hərəkətsiz yerə düşməsinə görür, bir növ sakit olur. Yavaş-yavaş heyvaniyyət halı ondan uzaqlaşır, təbii halına düşür. Jakın gözlərini tutmuş qanlı pərdə izalə olandan sonra o tutduğu əməlin pisliyini görüb peşiman olur. Amma bu cinayəti bir kəsə açıb söyləmir.

(Emil Zola) məzkur əsərində bunu göstərmək istəyib ki, insan xilqətdən bəri ki, neçə əsrlər gəlib keçibdir, hala heyvaniyyət təbiət və xasiyyətindən çıxıb bəşəriyyət halına girməyibdir. Onun əqidəsincə hər şəxsdə bu sifət mövcuddur, təfəvüt az və ya çoxluğundadır.

Bir çox canı və quldurların haqqında söylənilən rəvayətlər Emil Zolanın əqidəsini bir növ təsdiq edir. Rus ədəblərindən məşhur (Koralenka)nun Sibiriya əhalisinin məişətinə dair mütəəddid əsərlərində insanın vəhşiliyinə dəlalətedici ittifaqlar təhrir olunubdur ki, onları mütaliə etdikdə əqli-insan mat və heyran qalır.

Tarixə baxıldıqda onda dəxi həddən ziyadə vəhşiliklər, zülmələr və qanlı səhifələr görünür ki, cümləsinə bais növi-bəşərin bir-birilə etdiyi kin,

*Şimdi gel evlâd-ı asrın bak bugün irfânına.
Kim bahane dîni etmiş, kimleri milliyeti,
Bu yol ile düşman olmuş nev'ine, ihvânına.
İşbu vahşet bizde var, yoktur fakat yol gösteren,
Âsî olmuştur, bütün öz meslek ve imanına.
Öldürenler, hem ölenler bir bire ihvânken,
Yok, koyan kıymet, neden dünyada kardeş kanına.
Ey birâder, nev-i insan¹¹³ kardeşindir, rahm kıl,
Ver kulak, karşıdaki mazlumlara efgânına¹¹⁴.
Rahm edek mazlumlara hakk u hakikat nâmına,
Çün çeker Hak sizleri, bir gün de öz divanına.*

Nimet Basir

İNSAN VE HAYVAN

(Savaşa bile insanların buluşduğu nokta)

Fransız edebiyatçılarından məşhur Emil Zola "İnsan hayvandır." adıyla yazdığı romanında Jack isminde bir gencin, hayli garip və birbirinə zıt davranışlarından bahseder. Jack Fransa'da tren raylarında araba kullanıyormuş. Jack, o anda yumuşak huylu, güzel ahlâklı bir gençmiş. Ama bazen onda bir nebze vahşilik ve yırtıcılık davranışları görülürmüş. Jack, bedenini açık bir organını görünce tabii hâliinden çıkar, taş devrinde yaşayan babalarının hâline düşmüş. Onun gözləri kızarıb, damarları şişir, saçları kabarmış ve parmakları hayvan pençesi gibi hızlı ve şiddətli açılıp kapanırmış...

Bir keresinde Jack, sevdiyi bir hanımın beyaz və güzel sînesinin açıldığını görür görməz tabii

hâliinden çıkar ve kendini onun üstünə atar ve yırtıcı hayvan gibi onu boğmaya başlar. Çaresiz kadın, elinden kurtulmaya ne kadar çalışsa da beceremez ve bu vahşinin elinde boğulup canını teslim eder. Öyle ki, Jack kuvvetli tırnaklarıyla hanımın beyaz ve güzel sînesini parçalayıp onu karnına yuvarlar ve eskiden babalarından asırlar boyunca ırsen ona intikal etmiş yırtıcılıq vəzifəsini layıkcına yerine getirir, qanın damlamasını ve eline düşmüş avın hareketsiz yere düşməsinə görür ve sâkinleşir. Yavaş yavaş hayvanlık hâli ondan uzaklaşır, tabii hâline döner. Jack'ın gözlərini bürümüş kanlı perde kalktıktan sonra yaptığı işin ne kadar kötü olduğunu anlar, pişman olur. Ama bu cinayati hiç kimseye söylemez.

Emil Zola, adı geçen eserinde, asırlar gelip geçse de insan doğuştan beri hâlâ hayvan yaratılışından ve etkisinden çıkıp insanlık hâline girmediğini göstermek ister. Onun düşüncesinde her şahısta bu vasıflar mevcuttur, tartışma az veya çokluğundadır.

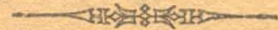
Birçok cânî ve eşkiyanın hakkında söylenilen rivayetler, Emil Zola'nın düşüncesini bir şekilde tasdik ediyor. Rus edebiyatçılarından məşhur Karalinka'nın Sibiriya halkının geçimine dair sayısız eserlerinde insanın vahşiliğine işaret eden yazılar yazılmıştır. Onları düşününce insanın aklı şaşar.

Tarihe göz atınca sayısız vahşet, zulüm və kanlı sayfalar görülür. Hepsinin konusu insanın birbirinə göstərdiyi kin,

113. İnsan cinsi.

114. Fıqanlarına, feryatlarına.

شیمدی گل اولاد عصرک باق بوگون عرفانه
 کیم بهانه دینی ایتمش، کیملری ملیتی
 بو یول ایله دشمن اولمش نوعنه، اخوانه
 اشبو وحشت بزده وار، یوقدر فقط یول گوسته رهن
 عاصی اولمشدر بتون اوز مسلك و ایمانه
 ئولدورنلر، هم ئولنلر بر بره اخوانکن
 یوق قویان قیمت نه دن دنیاده قارداش قانه
 ای برادر نوع انسان قارداشکدر رحم قیل
 ویر قولاق قارشوگده کی مظلوملر افغانه
 رحم ایدک مظلوملره حق و حقیقت نامنه
 چون چکر حق سزلری برگونده اوز دیوانه.
 نعمت بصیر.

✓ حیوانیت و انسانیت

(محاربه میدانده ملتارک برلشمه سی)
 فرانسه ادیلرندن مشهور (ئمیل زولا) «انسان
 حیوان در» نامیله یازدیغی روماننده (ژاق) اسمنده
 بر جوانک خیلی عجیب و یکدیگر نه ضد خاصیتلرینی
 بیان و تصویر ایدیر. (ژاق) فرانسه ده دمیر قطار
 لرینک بریسینده ماشیننی سوررمش. او علی الظاهر
 ملایم رفتارلو و خوش خلق بر جوان ایمش. اما
 بعضاً اوندن بر پاره وحشیلیک و یرتجیلق صفتی
 بروز ایدرمش. (ژاق) بدنک آچیق بر عضونی
 گوردیکده طبیعی حالندن چیقوب داش عصرنده
 یاشایان بابالارینک حالتنه دوشرمش: اونک گوزلری
 قزاروب، دامارلاری شیشوب باشینک توکلری
 قابارارمش و بارماقلاری حیوان پنجه سی کبی سرعت
 و شدتله آچیلوب یومولارمش...

بر دفعه (ژاق) سیودیککی بر آروادک آغ
 و چاق سیننه سنی آچیلمش گوروب فی الفور طبیعی

حالندن چیقور و اوزینی اونک اوستنه آتیر و یرتیجی
 حیوان کبی باشلایور اونی بوغماغه. بیچاره نه قدر
 چالشورسه که الندن خلاص اولسون، باجارمایور
 بو وحشی نک چنکالنده بوغولوب جاننی تسلیم ایدیر.
 ایله که (ژاق) قوتلی درناقلاری ایله آروادک آغ
 و گوزل سیننه سنی پارچالیوب اونی قانه غلطان ایدیر
 و قدیم بابالارندن عصرلر بویونجه ارثا او کا انتقال
 ایتمش یرتجیلق وظیفه سنی لایقنجه عمله گتوریر،
 قانک رنگینی و اننه دوشمش صیدک حر کتسز یره
 دوشمه سنی گوریر. بر نوعی ساکت اولور. یواش
 یواش حیوانیت حالی اوندن اوزاقلایور طبیعی حالنه
 دوشور. (ژاق) ک گوزلرینی دوتمش قانلی پرده
 ازاله اولاندن صو گره، او دوتدیغی عملک پیسلکنی
 گوروب پشیمان اولور. اما بو جنایتی بر کسه آچوب
 سویله میر.

(ئمیل زولا) مذکور اثرنده بونی گوسترمک
 ایستیوبکه انسان خلقتدن بری که نچه عصرلر کلوب
 کیچوبدر حالا حیوانیت طبیعت و خاصیتندن چیقوب
 بشریت حالنه گیرمیوبدر. اونک عقیده سنجه هر
 شخصده بو صفت موجوددر، تفاوت آز - ویا
 چوققلغنده در.

بر چوق جاننی و قولدورلارک حقنده سویله نیلن
 روایتلر (ئمیل زولا) نک عقیده سنی بر نوعی تصدیق
 ایدیر. روس ادیلرندن مشهور (قورالینقو) نک
 سبیریا اهالی سینک معیشتنه دائر متعدد اثرلرنده
 انسانک وحشیلیکنه دلالت ایدییجی اتفاقلر تحریر
 اولونوبدر که اونلری مطالعه ایتدیکده عقل انسان
 مات و حیران قالور.

تاریخه باخلدیقده اونده دخی حددن زیاده
 وحشیلیک لر ظلم لر و قانلی صحیفه لر گورونیر که
 جمله سنه باعث نوع بشرک بر بریله ایتدیککی کین،

ədavət və şərərətdir. Adəm atanın övladı qövmiyyət, milliyyət, cinsiyyət və din məsələlərini hər dəm əllərində dəstəvəz edib yekdigərlərinə hücum və qələbə etməklə məskənlərini tarumar, vətənlərini viran və canlarını xak ilə yeksan qılmağı özləri üçün böyük hünər biliblər.

Roma imparatorlarından (Neron)un Həzrəti İsa dinini qəbul etmiş yeni xristianların üryan cəsədlərinə yağ sür-tüb xiyabanlarda işrət məclisini çırağan etməsi, tamaşa səhnələrində tazə xristianları qoyun-quzu dərisinə geydirib neçə günlərlə ac saxlanmış yırtıcı heyvanlara təmə qılması onun öz vəhşiliyinə dəlalət etməzmi?

Təvaxidə bunun əmsalı olaraq neçə-neçə nəmrudlar, fironlar, zöhhaklar, yezid ibn müaviyələr, həccaclar, ivan qroznlar gəlib-gediblər ki, hər birisi ömrlərində törətdiyi fəsadları və vəhşiliklərlə şöhrət qazanıblar, ləzzət və rahatlığı ancaq həmcinslərinin uqubət və əzabından və əmnü-asayışı aləmi-bəşəriyyət müruri-ayyamilə vücuda gətirdiyi qultura və məmuriyyətin təxribində görüblər...

Hal-hazırda aləmi bir qan çanağına döndərmiş olan millətlər davası və onların mabeynində müşahidə olunan nifaq və qəddariyyət zahirən bəşəriyyət aləminin irəli deyil, geri getməsinə dəlalət edir. Əgər bu ədavət və ziddiyyət, bu qan tökməklik vəhşi qövmələr arasında vüqu gəlsəydi, aləmi- bəşəriyyət bir növü özünü təqsir və günahdan pak etməyə haqlı olardı ki, cümləsinə bais cəhalətdir. Vəli, məat-təəssüf bu fəsad və ədavət ən mədəniyyətli və ən parlaq Avropa millətləri arasında cari olmaqdadır. Bu davada hər millət öz

maddi və mənəvi tərəqqisini, öz səadət və rifahiyyətini qeyrilərin fövt və həlakətində görür və bu yolda var qüvvəsilə səy və təlaş edir.

Və bir də mayeyi-təəccüb budur ki, bu qədər qan tökməklik büğz və ədavət Musailər və Məhəmmədilər arasında olmayıb İsevilər arasında davam etməkdədir." Yəni o millətlər arasındadır ki, onların dinində qisas və intiqam yoxdur, bu millətlər həmişə öz din və ayinlərilə iftixar etməklə qeyrilərin əqayidi-diniyələrinə etiraz etməyə özlərini haqlı bilirlər. Bu millətlərin əsas dinləri və binayi-məzhəbləri məhz üxüvvət və məhəbbətdən ibarətdir ki, o dinin banisi Həzrəti-İsa hər qism büğz və ədavəti nəhy etməklə belə insanlara qardaş gibi dolanmağı əmr buyurubdur. (Qraf L.Tolstoy) Sevastopol müharibəsində tökülən qanları və göydən yağan atəşləri və dəhşətli mənzərələri görüb belə fəryad edir:

"Aya Həzrəti-İsanın dinini qəbul edən xristianlar bizik ki, onun binası məhəbbət və fədakarlıqdır!"

Sevastopol davasından imdiyə kimi altmış sənə ke-çibdir. Altmış sənə bundan müqəddəm dava edən xristianlar gah barışdılar, gah dalaşdılar. Həzrəti-İsanın dinini və hökmünü hər dəm pozmağa və fəsad törətməyə, fitnə və aşub salmağa bəhanələr axtardılar, imdi yenə 60 sənədən sonra sülhpərvər və rəhmdil, dinpərəst, elmlı və mədəniyyətli xristianlar biri-birilə tutaşblar və bərk də tutaşblar - görək bunun axırı nə olacaqdır.

II. Osmanlıların bu müharibəyə qarışmasına səbəb nəsmələr olubdur ki, onlarda xristiandır ki, hami vaxt din və kulturaları ilə iftixar edərlər.

düşmanlık ve kötülüktür. Adem babanın evladı kavmiyet, milliyet, cinsiyet ve din meselelerini her zaman ellerinde istismar edip diğerlerine hücum ve saldırmak, meskenlerini, vatanlarını tahrip etmek, canlarına kasdetmek ve evlerini yerle bir etmeyi kendilerine büyük hüner sayıyorlar.

Roma imparatorlarından Neron'un Hazreti İsa'yı kabul etmiş yeni Hristiyanların çıplak cesedlerine yağ sürüp caddelerde dolaştırması, eğlence meclisinde onları başlarına yaralar açarak fitiller yerleştirip mum fener gibi istifade etmesi, gösteri sahnelerinde yeni Hristiyanlara kuzu derisi giydirip günlerce aç bırakılmış yırtıcı hayvanların önüne bırakması onun vahşiliğine işaret etmez mi?

Tarihte bunun örneği kaç Nemrutlar, Firavunlar, Dahhaklar¹⁵, Yezid ibn Muaviyeler, Haccâclar, İvan Grozniler gelip geçmişler ki, her birisi ömürlerinde yaptıkları tahribât ve vahşilikleriyle şöhrət kazandılar. Haz ve zevki ancak hem cinslerinin cezâ ve azabında; emniyet ve asayışı; insanoğlunun zaman içerisinde beşeriyetin meydana getirdiği kültür ve medeniyeti tahrip etmekte gördüler.

Şimdi dünyayı bir kan çanağına çevirmiş olan milliyet dâvâsı ve onların aralarında gözlemlenen nifak ve gaddarlık, açıkça insanoğlunun ileri değil, geri gitmesine sebep olacağına işaret ediyor. Eğer bu düşmanlık ve zıtlık, kan dökmek, yalnız vahşi kavimler arasında ortaya çıkmış olsaydı, insanoğlu, o zaman bir şekilde bunların temeli cehâlettir diyerek kendini temize çıkartabilirdi. Fakat ne hazindir ki, bu bozgunculuk, düşmanlık en medeniyetli ve en parlak Avrupa milletleri arasında dahî olmaktadır. Bu dâvâda her millet, kendi

115. İran'da eski tarihte yaşamış çok zâlim bir hükümdarın adı.

maddî ve mânevî gelişimini, kendi saadet ve refahını başkalarının ölmesinde görüyor.

İşin tuhafı tarafı şu ki; kin, nefret ve bu kadar kan dökmek, sadece Müseviler ve Müslümanlar arasında değil Hıristiyanlar arasında da devam etmektedir.¹¹⁶ Halbuki onların dininde kisas ve intikam yoktur(!?), bu milletler her zaman kendi din ve âyinleriyle iftihar etmekte başkalarının dînî inançlarına itiraz etmeyi, kendilerinininkinin doğru olduğunu iddia ederler. Bu milletlerin esas dinleri ve mezhepleri, sırf kardeşlik ve muhabbetten ibarettir ki, o dinin bânîsi Hazret-i İsa insanlara buğz ve adâveti yasaklamakla insanlara kardeş gibi yaşamayı emreder. Kraf L.Tolstoy Sivastopol muharebesinde dökülen kanları ve gökten yağan ateşleri ve dehşetli manzaraları görüp şöyle feryat ediyor:

"Hazret İsa'nın dinini kabul eden Hristiyanlar, biz öyle kimseleriz ki, onun binası muhabbet ve fedakârlıktır!"

Sivastopol savaşından şimdiye kadar altmış yıl geçmiştir. Altmış yıl önce savaşan Hristiyanlar kâh barıştılar, kâh savaştılar. Hazreti İsa'nın dinini ve hükmünü her dem bozmaya ve fesat çıkartmaya, fitne salmaya bahaneler aradılar, şimdi 60 seneden sonra barışsever ve yumuşak dil, dinperest, bilgili ve medenî Hristiyanlar birbiriyle yine savaşmaya, hem de çok sert savaşmaya başladılar; bakalım bunun sonu ne olacaktır?!

116. Osmanlıların bu savaşa girmesinin sebebi, her zaman kendi dini ve kültürleriyle övünen Almanlardır.

عداوت و شرارتدر. آدم آتازك اولادی قومیت، ملیت، جنسیت و دین مسئله لرینی هر دم اللرنده دستاويز ایدوب یکدیگرلرینه هجوم و غلبه ایتمکه مسکنلرینی تارمار و طنلرینی ویران و جانلارینی خاکیه یکسان قیلماغی اوزلری ایچون بویوک هنر بیلوبلر.

روما ایمپراطورلریندن (نثرون) نك حضرت عیسی دیننی قبول ایتمش یگی خریستیانلارك عریان جسد لرینه یاغ سورتوب خیابانلارده عشرت مجلسنی چراغان ایتمه سی، تماشا صحنه لرنده تازه خریستیانلاری قویون - قوزی دریسنه گیسدیروب نچه گونلرله آج ساخلانمش یرتیجی حیوانلاره طعمه قیلما سی اوزك اوز وحشیلکنه دلالت ایتزمی؟

تواریخده بونك امثالی اوله راق نچه نچه نمرودلر فرعونلر، ضحاکلر، یزیدابن معاویه لر حجاجلر، ایوان غروزلنلر، کلوب گیدوبلر که هر بریسی عصرلرینده تورتدیکی فسادلری و وحشیلک لریله شهرت قازانوبلر، لذت و راحتلی آنجاق همجنسلرینك عقوبت و عذابنده و امن و اسایشی عالم بشریت مرور ایامیله وجوده گتوردیکی قولتورا و معموریتك تخریبنده گوروبلر..

حال حاضرده عالمی بر قان چناقنه دوندرمش اولان ملتله دعواسی و اونلارك مایننده مشاهده اولونان نفاق و غداریت ظاهر آ بشریت عالمینك ایرملودکل گیری گیتمه سنه دلالت ایدیر. اگر بو عداوت و ضدیت بو قان تو كمك لك وحشی قوملر آراسنده وقوعه کلسه ایدی عالم بشریت بر نوعی اوزینی تقصیر و کناهدن پاك ایتمکه حقلی اولاردی که جمله سنه باعث جهالتدر. ولی مع التاسف بوفساد و عداوت اك مدینتلی و اك پارلاق آوروپا ملتلی آراسنده جاری اولماقده در. بو دعواده هر ملت اوز

مادی و معنوی ترقی سنی، اوز سعادت و رفاهیتنی غیرلرک فوت و هلاکتنده گوریر و بو یولده وار قوه سیله سعی و تلاش ایدیر.

وبرده مایه تعجب بودر که بوقدر قان تو كمك لك بغض و عداوت موسویلر و محمدیلر آراسنده اولما یوب عیسویلر آراسنده دوام ایتمکده در. (*) یعنی او ملتله آراسنده در که اونلرک دیننده قصاص و انتقام یوخدر، بو ملتله همیشه اوز دین و آیینلریله افتخار ایتمکه غیرلرک عقاید دینی لرینه اعتراض ایتمکه اوزلرینی حقلی بیلورلر. بو بو ملتله اساس دیناری و بنای مذهبلری محض اخوت و محبتدن عبارتدر که او دینك بانی سی حضرت عیسی هر قسم بغض و عداوتی نهی ایتمکه بیله انسانلاره قرداش کبی دولانماغی امر بیوروبدر. (غراف ل. تولستوی) سیواستوپول محاربه سنده تو کولن قانلاری و گو گدن یاغان آتشلری و دهشتلی منظره لری گوروب بیله فریاد ایدیر: «آیا حضرت عیسی نك دیننی قبول ایدهن خریستیانلار برك که اوزك بناسی محبت و فداکارلقدرد!».

سیواستوپول دعواسندن ایمدی یه کیمی آلتمش سنه کیچوبدر. آلتمش سنه بوندن مقدم دعوا ایدن خریستیانلار کاه باریشدیلار، کاه دولاشدیلار حضرت عیسی نك دیننی و حکمنی هر دم پوزماغه و فساد تورتمکه، فتنه و آشوب سالماغه بهانه لر آختاردیلر ایمدی ینه ۶۰ سنه دن سو گره صلح پرور و رحم دل، دین پرست، علمی و مدینتلی خریستیانلار بری بریله دوتاشوبلار و بر کده دوتاشوبلار - گورك بونك آخری نه اولاجقدر.

(*) عثمانلولارك بو محاربه یه قاریشماسنه سبب نمسلر اولوبدر که اونلارده خریستیاندر که همه وقت دین و قولتورالریله افتخار ایدرلر.

Bu işin bir tərəfi.

Bəziləri bu əqidədədirlər ki, L.Tolstoy xeyli xoşbəxt adam imiş ki, bu müharibəni və xristianlar arasında vüqu gələn böyük inqilab və nifaqı görməyib getdi, və illa onun etiqadına rəxnələr düşüb ümumi məhəbbət və üxüvvətdən və daima sülh və ittihadından ki, həmişə dili və qələmi ilə onun uğrunda çalışırdı, məyus və na-ümid olardı. Naümid olduqda asi düşərdi, necə ki, im-diki hükəma və üqələdan bir çoxu asi düşməkdədirlər. Amma biz bu rəy və etiqada şərik ola bilmərik, əzbəs ki, L. Tolstoy hər ittifaqda əqidəsini dəyişdirən və hər dəmdə başqa-başqa fikr və xəyalə düşən adamlardan deyil idi; biz yaxınlıq ilə deyə bilərik ki, təmami-dünyayı hərəkətə gətirib çaxnaşdıran bir müharibədən L.Tolstoy öz etiqadını möhkəmedici bir çox keyfiyyətlər və vəqələr toplayıb cəm edərdi ki, onların xilafü-ziddinə bir söz demək olmazdı. Söz, buradadır ki, L.Tolstoyun əqidəsincə vücudi-bəşərdə ki, -ruh ilə cismdən mürəkkəbdır- heyvaniyyət nə qədər artıq və qüvvətli olsa da, bilaxir ruhaniyyət və insaniyyət tərəfə məğlub olacaqdır. Emil Zolanın Jakında müşahidə olunan heyvaniyyət və dərəndəlik onda da-ima bir sifət olmayıb ancaq bəzi ittifaqlarda (bədənin açıq hissəsini görəndə) bürüz edərmiş. Başqa vəqətlərdə onun adi və xoşrəftar bir cavan olduğunu Emil Zola özü də inkar etmiyor. Heyvaniyyət əsərlərini vücudi-bəşərdən mütləq inkar etmək olmazsa da, insaniyyət və ruhaniyyət əsərlərini dəxi danmaq olmaz. Əvvəlinci halət insandan az və nadir ittifaqlarda nəşət etdikdə ikinci

sifət, yəni insaf, mürüvvət və mərhəmət onda həmişə zahir olmaqdadır: ən qəti və ən zülmkar qatillərin ürəyində dəxi insaf və mürüvvət nişanələri müşahidə olunmaqdadır.

Çox ittifaqlarda qatillər insaflarının çeynəməsindən bir dəqiqə rahatlıq tapmayıb naəlac divan hüzuruna gəlib öz cinayətlərinə muqir olublar və boğazlarından asılmağı eyni səadət biliblər. Bəzi müvərrixlərin yazdığına görə Yezid ibn Müaviyə İmam Hüseynin kəsilmiş başını gördükdə İbn Mərcana (İbn Ziyad) lənət oxuyubdur. Rus padşahlarından dördüncü İvan ki, "Qrozni" ləqəbilə məşhurdur (qəzəbnak deməkdir) zülm və fəsad etdikdən sonra gecələr sübhədək kilsədə dizi üstə çöküb zarü-təzərrü edərmiş.

Doğrudur necə ki, təvarixdə məzkurdur - çox şəqi və zülmkar nəmrudlar, şəddadlar, fironlar, neronlar və yezid ibn müaviyələr gəlib-gediblər. Vəli bunu dəxi unutmamalı ki, onlar ilə belə xəlilullahlar, kəlimullahlar, ruhullahlar, həbibullahlar və seyidüşşühədalar dəxi gəliblər və zülmkarlarla cəngü-cidalda olub axirülmr onlara qalib olublar, necə ki, elm cəhlə, haqq batilə və nur zülmətə qalib olub onları məhv və nabud edir.

Bir adəmin vücudunda yekdigərinə zidd və müğayir xasiyyətlər, heyvaniyyət və insaniyyət gibi hallar və təbiətlər müayinə olunduğu sayaq bəşəriyyət aləmində dəxi ki, böyük bir cism mənziləsindədir -yekdigərinə zidd və müxtəlif ünsür və maddələr vardır. Bunlardan əvvəlciləri şəqilər, zalimlər və səffaklər olduğu halda axırıncıları hadilər, mürşidlər və nacilərdir ki, xəlqi Canibi-Haqqa

Bu, işin bir yönü.

Bazıları şu düşüncəyə; L.Tolstoy, həyli mutlu adammış ki, bu savaşı və Hıristianlar arasında meydana gələn böyük inkılap və nifâkı görmeden gitti. Onun inancında yaralar açıldı. Hər kəsə muhabbet və kardeşlikdən və daima barış və birlikdən bahseder, hər zaman dili və kelâmiylə onun uğrunda çalışırdı, karamsar və ümitsiz olurdu. Ümitsiz olunca isyankâr olurdu.

Şimdiki okur-yazar və aydınların birçoğu inkâr etmektədirlər. Ama biz bu fikir ve inanca ortak olamayız. L. Tolstoy, rast gele inancını dəyiştiren ve her zaman farklı farklı fikir ve hayale düşən insanlardan değildi. Dünyanın tamamını harekete geçirip karıştıran bir savaştan L.Tolstoy inancını sağlamaştıracı birçok özellikler toplayıp birleştirir ve onların zıttına bir söz demeyeceğini kesin olarak söyleyebiliriz. Meselâ, L. Tolstoy'un inancına göre, insan vücudu, rûh ile cisimden ibarettir. Hayvaniyet ne kadar fazla ve güçlü olsa da neticede rûhaniyet ve insaniyet tarafına yenilecektir. Emil Zola'nın Jack'ında gözlemlenen hayvaniyet ve yırtıcılık, onda sürekli bir hâl olmayıp ancak bazı hâllerde (bedenin açık bölümünü gördüğünde) ortaya çıkarmış. Başka zamanlarda onun normal ve geçimli, uyumlu bir genç olduğunu Emil Zola kendisi de inkâr etmiyor. Hayvaniyet izlerinin insan vücudunda olmadığını mutlak inkâr edemesek de insaniyet ve rûhaniyet izlerini görmezlikten gelemeyiz. İlk hâl, insandaaz ve nâdir hâllerde ortaya çıkar. İkinci

hâl, yani insaf, mertlik, yiğitlik ve merhamet onda her zaman görülmektedir. En katı ve en zâlim katillerin yüreğinde bile insaf ve yiğitlik nişâneleri gözlemlenmektedir.

Çoğu zaman katiller, insaflarını çiğneyerek yapmış oldukları davranışlardan bir dakika sonra huzursuz oldukları için intihara teşebbüs edip boğazlarından asılmayı kendilerine saadet biliyorlar. Bazı tarihçilerin yazdığına göre, Yezid ibn Muâviye, Hz. Hüseyn'in kəsilmiş başını görünce İbn Mercan'a (İbn Ziyad) lənət okumuştur. Rus padişahlarından IV İvan ki, "Grozni" (gazablı, hiddetli) lakabıyla meşhurdur. Zülüm ve tahribat yaptıktan sonra geceleri sabaha kadar kilisede dizüstü çöküp dua ve niyazda bulunurmuş.

Tarihte adı geçen çok zâlim, despot Nemrudlar, Şəddadlar, Firavunlar, Neronlar ve Yezid ibn Muâviyeler gelip geçmiştir. Tam tersi Həlîlullah'lar, Kəlîmullah'lar, Rûhullah'lar, Həbibullah'lar ve Seyyidü's-Şühedâlar da geldiler, zâlimlerle savaş ve mücadele edip işin sonunda ilmin cahillığe, hakkın bătıla ve nûrun zulme galip geldiği gibi onların zalimlere gâlib geldiğini insan unutmamalıdır.

Bir insanın bedeninde, digərinə zıt ve ters özelliklər, hayvanilik ve insanlık gibi hâller ve tabiatlar terbiyə olunabilir. Bəşər âleminde de digərinə zıt və muhtəlif unsur və maddələr vardır. Bunlardan birinciləri şakilər¹¹⁷, zâlimlər və seffâklar¹¹⁸ dir. İkinciləri; hâdilər¹¹⁹ mürşidlər və nâcilerdir, onlar fitrata və kötülüklerden kurtulmaya

117. Hər çeşit günahı işləyibən.

118. Kan döken, kan dökücü.

119. Hidayet yolunu göstərən, hidayet eden.

بو ایشک بر طرفی.

بعضری بو عقیده درلر که ل. تالستوی خیلی خوش بخت آدم ایمش که بو محاربه یی و خریستیانلار آراسنده وقوعه کلن بیوک انقلاب و نفاقی گور- مه یوب گیتدی، والا اونک اعتقادینه رخنه لر دوشوب عمومی محبت و اخوتدن و دائمی صلح و اتحاددن که همیشه دیلی و قلمی ایله اونک اوغرونده چالشوردی، مایوس و نا امید اولاردی. نا امید اولدقدہ عاصی دوشردی، نجه که ایمدیککی حکما و عقلادن بر چوقی عاصی دوشمگده درلر. اما بز بورائی و اعتقاده شریک اوله ییلمه ریک ازبسکه ل. تالستوی هر اعتقاده عقیده سنی د کشیرن و هر دمده باشقه باشقه فکر و خیاله دوشن آدملردن د کل ایدی؛ بز یقین لک ایله دییه ییلمه ریک که تمامی دنیا یی حر کته گتوروب چاخناشدیران بو محاربه دن ل. تالستوی اوز اعتقادنی محکم ایدیچی برچوق کیفیتلر و وقعہ لر توپلایوب جمع ایدردیکه، اونلارک خلاف و ضدینه بر سوز دیمک اولمازدی. سوز بوراده در که ل. تالستویک عقیدسنجه وجود بشرده - که روح ایله جسم دن مر کبدر - حیوانیت نه قدر آرتق و قوتلی اولسه ده بالاخر روحانیت و انسانیت طرفه مغلوب اولاجقدر: (ئیمیل زولا) نئک (ژاق) نده مشاهده اولونان حیوانیت و درنده لک اونده دائمی بر صفت اولمایوب آنجاق بعض اتفاقلرده (بدنک آچیق حصه سنی گورنده). بروز ایدرمش. باشقه وقتلرده اونک عادی و خوش رفتار بر جوان اولدیفنی (ئیمیل زولا) اوزیده انکار ایتمیور. حیوانیت اثرلرینی وجود بشردن مطلق انکار ایتمک اولمازسه ده انسانیت و روحانیت اثر لرینی دخی داگماق اولماز اولنجی حالت انساندن آز و نادر اتفاقلرده نشئت ایتدگده ایکنجی

صفت، یعنی انصاف مروت و مرحمت اونده همیشه ظاهر اولماقده در: اک قتی و اک ظلمکار قاتللرک اور گنده دخی انصاف و مرحمت نشانه لری مشاهده اولونماقده در.

چوخ اتفاقلرده قاتللر انصافلرینک چینه مه سندن بر دقیقه راحتلق تاپمایوب ناعلاج دیوان حضورینه کلوب اوز جنایتلرینه مقر اولوبلار و بوغازلارندن آسیلماغی عین سعادت ییلوبلر. بعض مورخلرک یازدیغنه گوره یزید ابن معاویه امام حسینک کسيلمش باشنی کوردگده ابن مرجانه (ابن زیاد) لعنت اوخویوبدر. روس پادشاهلرندن دوردنجی ایوان که «غروزی» لقبيله مشهوردر (غضبناک دیمکدر) ظلم و فساد ایتدگدن سوگره گیجه لر صبحه دک کیلساده دیزی اوسته چو کوب زار و تضرع ایدرمش.

دوغرودر نجه که توار یخده مذ کورددر - چوخ شقی و ظلمکار نمرودلر، شدادلر، فرعونلر، نرونلر و یزید ابن معاویه لر کلوب گیدوبلر. ولی بونی دخی اونوتمامالی که اونلر ایله ییله خلیل الله لر، کلیم الله لر، روح الله لر، حبیب الله لر و سیدالشهدا لر دخی کلوبلر و ظلمکارلره جنک و جدالده اولوب آخرا لمر اونلره غالب اولوبلر نجه که علم - جهله، حق باطله و نور ظلماته غالب اولوب اونلری محو و نابود ایدیر.

د بر آدمک وجودنده یک دیکر نه ضد و مغایر خاصیتلر، حیوانیت و انسانیت کبی حاللر و طبیعتلر معاینه اولوندیفنی سیاق بشریت عالمنده دخی که بیوک بر جسم منزله سنددر - یک دیکر نه ضد و مختلف عنصر و ماده لر واردر. بونلاردن اولنجیلری شقیلر، ظالمار و سفاکلر اولدیفنی حالده آخرنجی لری هادی لر، مرشدلر و ناجیلردر که خلقی جانب حقه

və suyi-nicat və səadətə dəvət edirlər. Təəccüb gələsi və heyrat olunası budur ki, qanlı müharibə meydanlarındakı insan əsnayi-cəngdə yırtıcı vəhşi bir heyvana dönüb qabağına gələni urub yıxmağa və parçalamağa həris olur və hər tərəfə baxdıqda ağır və dəhşətəngiz mənzərələr insanın bədənində lərzə salır. Böylə dəhşətli və qanlı səhnələrdə o heyvana dönmüş adamın qəlbində mürüvvət və məhəbbət çeşməsi qurumuyor. Və hər anda onların asarı görünməkdə olur. Böyük sirr və hikmətdir o yerlərdə ki, xətar və həlakət hökmranlıq edir və dəsti-əcəl adamları oraq gibi biçib yan-yana düşüyor - o məqamlarda sağlığın qədəri və həyatın qiyməti artıq dərəcədə bilinib hiss olunur. L.Tolstoyun "Hərb və sülh" ünvanında yazdığı böyük romanında Borodin davası artıq məharətlə nəqş olunubdur. Bu davanın ən qızgın və şiddətli vaxtında knyaz Andrey ki, (romanın qəhrəmanlarından birinin adıdır) ölümünü hər dəqiqədə gözlüyordu, kamali-həsərlə ətrafına baxıb dərüni-qəlbədən ah çəkib deyir: "Xudaya, heç rəvadır ki, sərcələr və xırdaca yaşıl otlar sağ və səlamət qalsunlar - amma mən həlak olum!" Bu halda top gülləsi Andreyin ayağının birini qoparıb onu bihiss yırır...

Davada hər əsgər öz canının qədrini bildiyi gibi düşmənin də halına yanır və düşmənin də canını özünə əziz və şirin olduğunu anlıyır. Rus alimlərindən Bextirof "L.Tolstoy və millətlərin birləşməsi" ünvanında yazdığı məqaləsində avstriyalı bir keşişin dilindən nəql edir ki, əsir düşmüş yaralı bir rus kazakı xəstəxanada bir macarlıya

öylə müşfiqanə xidmət edirdi ki, görünlər onu macarlıya yaxın əqrəbə hesab edirdi.

Əz qəza macarlı sağalmayıb öldü kazak qardaş onun üstündə ağlayıb yüzündən öpdü və xaç ilə təqdis elədi.

Əksərən ittifaqda iki düşmən biri-birinə yaraqsız rast gəldikdə dostlaşıb qardaşlıq əlini uzadırlar.

Təəccüblü başqa bir ittifaq: iki intilligent dostlar müharibə cəbhəsində biri-birinə rast gəlir. Onlardan birisi nemsə professorlarından Ernest Stadler olur ki, bir çox mötəbər əsərlər sahibi idi, digəri Fransa şüərasından Şarl Pieği olur ki, onun bir neçə əsərini Stadler nemsə dilinə tərcümə edibdir. Hər iki dostlar öz akoplarında olumuş. Biri-birindən xəbərdar olub Stadler dostuna yazır: "Mənim əziz və mehriban qardaşım və qələm yoldaşım, halın necədir?" Pieği dostunun yazdığını aydın oxuya bilməyib cavabında yazır: "Mənim dostum! Yazdığını oxuya bilmədim. Amma mən səni sevirəm!". Hər iki dostlar akopda qətlə yetişir - kim bilir bəlkə biri-birinin gülləsindən!..

Sevastopol müharibəsində vüqə gəlmiş böylə bir qəribə əhvalat dəxi nəql olunur: rus saldatilə bir firəng əsgəri ki, məzkur davada düşmən hesab olunurdular, soyuğun şiddətindən müharibə səhnində hərəkətsiz düşüb qalırlar, rus saldatı soyuğun şiddətindən özündən gedib bihiss yığılır. Sabahı günü gözlərini açıb firəng əsgərinin paltosunu öz üstündə görür və yanında paltosuz yatmış firəngi görüb istiyor onu durğuzub rizaməndlik

ve saadete dâvet ederler. Muharebe meydanındaki insan, savaş esnasında yırtıcı ve vahşî bir hayvana döner, önüne geleni vurup yıkmaya, parçalamaya çalışır ve her tarafta ağır ve dehşetli manzaralar insanın bedenini titretir. Böyle dehşetli ve kanlı sahnelerde o hayvana dönmüş adamın kalbinde sevgi, şefkat, insanlık çeşmesi kurumuyor, onların izleri görülmektedir. Büyük sır ve hikmet o yerlerde, azgınlık ve felâket hüküm sürüyor, insanları orak gibi biçip yan yana düşürüyor. O anlarda sağlığın ve hayatın değeri daha iyi biliniyor.

L. Tolstoy'un "Savaş ve Barış" adlı büyük romanında Borodin davası ustaca işlenmiştir. Dâvânın en kızgın ve şiddetli anında Knyaz (Prens) Andrey (romanın kahramanlarından birinin adıdır) geçen her dakikada ölümünü bekliyordu. O hasretle etrafına bakıp derin, içten bir âh çekti:

"-Ey Tanrım! Serçeler ve âciz yeşil otlar sağ-sâlim kalsın, ama ben öleyim, bu revâ mıdır?!" dedi. O anda bir top Andrey'in ayağının birini parçalar.

Savaşta her asker, canının değerini bildiyi gibi düşmanın da hâline acır ve düşmanın da canının değerli, tatlı olduğunu anlar. Bahtırov, "L.Tolstoy ve Milletlerin Birləşməsi" adıyla yazdığı makalesinde Avusturyalı bir keşişin dilindən şöyle bir olay aktarır:

Esir düşmüş yaralı bir Rus askeri, beklenmedik bir şekilde hastahânedə bir Macaristanlı'ya öyle acıyarak hizmet ediyordu ki, görenlər onu Macaristanlı'yla

yakın akraba zannedirdi.

Macar asker, iyileşemeyip öldü. Kazak kardeş, onun için gözyaşı dökerek yüzünden öptü ve haç ile takdis etti.

Çoğunlukla savaşta iki düşman asker, birbirine silahsız rast geldikleri zaman dostluk ve kardeşlik elini uzatır.

İki entellektüel dostlar, savaş cephesinde birbirine rast gelirler. Onlardan birisi, Alman profesörlerinden Ernest Stadler'dir. O, birçok beğenilen eserlerin müellifiydi. Diğeri, Fransa şâirlerinden Şarl Piyaği'dir. Onun birkaç şiirini Stadler Almancaya tercüme etmiştir. Her iki dost, siperlerinde otururlar. Birbirlerinden haberleri olup Stadler dostuna yazır:

"Benim çok değerli dostum, kardeşim, kalem arkadaşım, nasılsın?"

Piyaği, dostunun yazdığını tam olarak okuyamaz, ama cevap yazır:

"Benim dostum! Yazdığını okuyamadım. Ama seni seviyorum!"

Her iki dostlar da siperlerinde öldürülür. Kim bilir, belki birbirinin kurşunundan!..

Sivastopol savaşında gerçekleşen böyle enteresan bir olay daha anlatılır: Rus askeri, bir Fransız askeri birbirine düşman olarak, aynı savaştaydılar. Soğuşun şiddetinden savaş meydanında düşüp kalırlar. Rus askeri, soğuşun şiddetinden kendinden geçip düşer. Bir sonraki gün gözlerini açıp Fransız askerinin paltosunu kendi üstünde görür. Yanında paltosuz yatan Fransız askerini görüp uyandırıp teşekkür

اويله مشفقانه خدمت ايدير ديكه گورنلر اونى
ماجارلويه ياخون اقربا حساب ايديردى، از قضا
ماجارلو ساغالميوب ئولدى قزاق قرداش اونك
اوستنده آغلايوب يوزوندن اوپدى و خاچ ايله
ايله تقدیس ايله دی.

اکثرأ اتفاقده ایکی دشمن بری برینه یاراقسن
راست کلد گده دوستلاشوب قرداشلق النى اوزا-
دیرلر.

تعجیلی باشقه بر اتفاق: ایکی اینتلی گینت
دوستلر محاربه جبهه سنده بری برینه راست گلور.
اوناردن بریسی نمسه پروفیسور لرندن (ئیرنست
ستادلیر) اولور که بر چوق معتبر اثرلر صاحبی
ایدی، دیگرى فرانسه شعراسندن (شارل پیئغی)
اولور که اونك بر نچه اشعارنى (ستادلیر) نمسه
دیلنه ترجمه ایدوبدر. هر ایکی دوستلر اوز
آقوپلارنده اولورمش. بری برندن خبردار اولوب
(ستادلیر) دوستنه یازیر: «منم عزیز و مهربان قرداشم
و قلم یولداشم، حالك نجه درم» (پیئغی) دوستنك
یازدیغنى آیدین اوخویا ییلمه یوب جوابنده یازیر:
«منم دوستم! یازدیغكى اوخویا ییلمه دم. اما من
سنی سیویرم!» هر ایکی دوستلر آقوپده قتله
یتوشیر- کیم ییلور بلکه بری بریسنك کله سندن!..
۲۶ سیواستوپول محاربه سنده وقوعه کلمش بویله بر
غریبه احوالات دخی نقل اولونور: روس سالداتیله
بر فرنك عسکرى که مذکور دعواده دشمن حساب
اولونوردیلر، سویوقك شدتندن محاربه صحننده
حرکتسز دوشوب قالورلار، روس سالداتی ساوقك
شدتندن اوزوندن گیدوب بی حس یخیلور. صباحی
گونى گوزلرینی آچوب فرنك عسکرینك پالتوسنى
اوز اوستنده گوریر و یاننده پالتوس یاتمش فرنكى
گوروب ایستیور اونى دورغوزوب رضامندلك

وسوی نجات و سعاده دعوت ایدیرلر. تعجب
کلهسى و حیرت اولوناسی بودر که قانلی محاربه
میدانلرنده که انسان اثنای جنکده یرتیجی و وحشی
بر حیوانه دونوب قباغنه کلنى اوروب یخماغه و
پارچالامغه حریص اولور و هر طرفه باخدقده آغر
و دهشت انکیز منظرلر انسانك بدننه لرزه سالور.
بویله دهشتلی و قانلی صحنه لرده او حیوانه دونمش
ادمك قلبنده مروت و محبت چشمه سی قورومیور.
و هر آنده اونلرک آثارى کورونمگده اولور.
یوک سر و حمکتدر او یرلرده که خطر و هلاکت
حکمرانلق ایدیر و دست اجل آدملى اوراق
کیمی بیچوب یان یانه دوشویور- او مقاملرده
ساقلنك قدری و حیاتك قیمتی آرتق درجه ده
یونوب حس اولونور. ل. تولستویك «حرب و
صلح» عنواننده یازدیغى یوک روماننده (بورادین)
دعواسی آرتق مهارتله نقش اولونوبدر. بودعوانك
ك قزغین و شدتلی وقتنده قنیاز آندیری که
رومانك قهرمانلردن بریسنك آدی در) ئولومنى
هر دقیقه ده گوزلیوردی کمال حسرتله اطرافنه
اغوب درون قلبدن آه چکوب دیور: «خدایا
بیچ روادر که سرچه لر و خرداجه یاشیل اوتلار
ساق و سلامت قالسونلر- اما من هلاک اولوم!»
و حالده توپ گولله سی آندیريك آياغینك برینی
یاروب اونى بی حس یخور...

دعواده هر عسکر اوز جاننك قدرنی ییلدیگی
کیمی دشمننك ده حالته یانیر و دشمنكده جانی
برینه عزیز و شیرین اولدیغنى آگیلور. روس
سالداتلرندن (بختیروف) «ل. تالستوی و ملتزلرک»
کشمه سی» عنواننده یازدیغى مقاله سنده اوستریالی
کشیشك دیلندن نقل ایدیر که اسیر دوشمش
لالی بر روس قازاغی خسته خانه ده بر ماجارلویه

etsin -vəli onu soyuqdan donub həlak olmuş görür- xeyli xəcil və mütəəssir olur.

Böylə ittifaqlar müharibə vaxtında kəsərət ilə vüqua gəlir və bunlar ona şəhadət verir ki, müharibədə millətlərin biri-birinə yaxınlaşmağına çox yollar və vasitələr açılır. Burada hər iki tərəf ölümün müqabilində durub qardaşlıq vəzifəsini və insaniyyət şərtini ifa etməkdən uca və müqəddəs bir şey bilmiyorlar. Məlumdur ki, əksər ittifaqlarda millətləri biri- birindən uzaqlaşdıran və aralarına ziddiyyət salan millətlərin ruhani sinifləri olur. Təəccüb etməli haldır ki, müharibə meydanında bunların qəlbində olan ziddiyyət və küdurət sülh və məvəddətə mübəddəl olur.

Rus keşişin müharibədə qətl olunmuş müsəlman əsgərinin dəfnində əlində xaç onun qəbri üstə kamali-hüznə durub "qospodi pomiluy!" (Xudaya rəhm eylə) diyor.

Qərb meydanında belə bir ittifaq düşür ki, rus keşişi ilə yəhudi ravini (mollası) bir daxmada yatmağa məcbur olurlar -yatmaq üçün ancaq bir çarpa tapılır. Hər iki ruhani onun üstündə yatır, belə ki, Əhdi-ətiq ilə Əhdi-cədid - Tövrət İncil ilə biri-birinə yaxınlaşır...

Mən sakin olduğum Qori şəhərində üç yüzdən ziyadə Osmanlı xəstə əsirləri vardır ki, bir-bir onları yoxlayıram və hər dəfə də şəfqət bacılarından və təbiblərdən onların haqqında ifa olunan iltifat və mərhəmət gördükdə ürəyim başqa bir hisslərlə dolur və ümumi qardaşlığa etiqadım artır.

Qafqaz hərbi cəbhəsindən Həzrəti-İsanın təvəllüdü bayramında ailəsilə görüşməyə gələn bir rus əfsəri

ilə bir qonaqlıqda tanış oldum. Əfsər davada vüqua gələn əcaib və qəraibdən danışib axiri-kəlamda bu sözləri söylədi: "Bizim saldatların rəşidliyi məşhuri-cahandır, amma insafı itirmək olmaz, düşmən Osmanlılar da həm qoçaq və həm mürüvvətli, ağa təbiətli igidlərdir. Mənim şübhəm yoxdur ki, müharibədən sonra bizim ən yaxın və sədaqətli dostumuz Osmanlılar olacaqdır!"

Axiri-kəlamda bunu demək istiyoruq: bizə elə gəlir ki, tamamı dünyayı bürümüş bu müharibə millətlər üçün böyük bir imtahanır ta ki, onlar gözlərini açıb görsünlər ki, məişətləri batildir və bu batil məişət bizi pürxətə bir məqamə yetiribdir ki, ondan o yana uçurumdur. Bu imtahan gərəkdir millətlərin gözlərini qapamış qara örtüyü və zülmət pərdəsini salsın və Haqq nuru ilə onların qəlblərini doldursun. Bu müharibədə haqlı və haqsız tərəfini axtarib tapmaq həm çətin və həm bifaidə bir əmrdir. Bu müharibə bəşəriyyət aləmini köhnə və ağır günahlardan pak etmək üçün göndərilmiş bir qurbandır ki, bundan sonra gərəkdir insanlar günahlarından paka çıxıb nicat və səadət səmtinə, məhəbbət və üxüvvət yoluna qədəmgüzar olsunlar. İnşallah...

F. Köçərli

etmək ister. Asker, onun soğuktan donarak öldüğünü görünce çok etkilenir ve mahcup olur.

Böyle olaylar, savaş anlarında pek çoktur. Bu hâdiseler, savaşta milletlerin biribirine yakınlaşmasına ve anlaşmasına vesile olur. Burada her iki taraf da ölümün karşısında kardeşlik vazifesini ve insanlık şartını yerine getirmekten daha mukaddes ve yüce bir davranış bilmiyorlar. Milletleri birbirinden uzaklaştıran ve aralarına düşmanlık sokan, milletlerin kendi hırslarıdır. Savaş meydanında bunların kalbinde olan karşıtlık, kudret; barış ve sevgiyə çevrilmesi, şaşılacak bir durumdur.

Rus keşişin savaşta ölmüş müslüman askerinin defninde elinde haç, onun kabrini hüznle "Gospodi pomiylı!" (Allah rahmet etsin) diyor.

Batıda şöyle bir hikaye anlatılır. Rus keşişiyle Yahudi hahamı, bir odada ranzada yatmaq zorunda kalırlar. Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd (Tevrat-İncil) hakkında birbirleriyle konuşur ve diyalog kururlar.

Yaşadığım Gori şəhərində, üç yüzden fazla Osmanlı esir hastalar vardı. Birbir onları ziyarət ederdim. Her defasında hemşirelərin və doktorların onlara güleryüzle, merhametle davrandıklarını gördükçe içim başqa hisslərlə dolardı. Dünya dostluğuna və kardeşliyinə ümidim artardı.

Kafkas Harbi Cephəsi'nden Hazreti İsa'nın doğum günü Noel bayramında ailesiylə görüşməyə gələn bir Rus askeriylə

misafirlikte tanıştım. Asker, savaşta meydana gelen tuhaf ve ender rastlanılacak olaylar anlattıktan sonra sonunda; şu sözleri ekledi:

"-Bizim askerlerin aşırılığını bütün dünya bilir ama insafı olmak gerekir! Düşmanımız Osmanlılar da hem cesur, hem insaniyetli, ağa tabiatlı yiğitlerdir. Savaşta sonra bizim en yakın ve güvenilir dostumuz, Osmanlılar olacağından şüphem yoktur!"

Son söz olarak; bize öyle geliyor ki, dünyanın tamamını bürümüş olan savaş, milletler için büyük bir imtihandır. Onlar gözlerini açıp görsünlər ki, kazançları haksızdır. Bu haksız kazanç, bizi çok tehlikeli bir sınıra getirdi. Öbür tərəfi uçurumdur. Milletlərin gözlerini kapamış olan kara örtüyü və zulüm perdesini kaldırmak için bu imtahan gereklidir. Hak nûruyla kalblərini doldursun. Bu savaşta haklı və haksız tərəfi bilmək, həm zor həm də faydasız bir işdir. Bu savaş, insanlıq aləmine, eskimiş və ağır günahlardan arındırmak için göndərilmiş bir kurbandır ki, bundan sonra insanlar günahlarından təmizlənib kurtulur və huzur, saadət səmtinə, sevgi və kardeşlik yoluna adım atmış olurlar. İnşallah...

F. Göçərli

ایتسون - ولی اونی سویوقدن دو گوب هلاک اولمش
گوریر - خیلی خجیل و متأثر اولور.

بویله اتفاقلر محاربه وقتنده کثرت ایله وقوعه
کلیر و بونلار او گياشهادت ویریر که محاربه ده
ملتارک بری برینه یاخونلاشماقنه چوخ یوللر و
وسیله لر آچیلور. بوراده هر ایکی طرف تولومک
مقابلنده دوروب قرداشلق وظیفه سنی و انسانیت
شرطنی ایفا ایتمگدن اوجا و مقدس برشی بیلیمورلر.
معلوم در که اکثر اتفاقلر ده ملتلی بری برندن
اوزاقلاشدیران و آرالرینه ضدیت سالان اوملتارک
روحانی صنفلی اولور. تعجب ایتمه لی حالدر که
محاربه میداندده بونلارک قلینده اولان ضدیت و
کدورت صلح و مؤدته مبدل اولور.

روس کشیشی محاربه ده قتل اولونمش مسلمان
عسکرینک دفننده النده خاچ اونک قبری اوسته
کمال حزنله دوروب «غوسپودی پامیلوی!» (خدایا
رحم ایله) دییور.

غرب میداندده بیله بر اتفاق دوشور که روس
کشیشی ایله یهودی راوونینی (ملاسی) بر داخماده
یاتماغه مجبور اولورلار. یاتماق ایچون آنجاقر بر
چارپا تاپیلور. هر ایکی روحانی اونک اوستنده
یاتیر بیله که عهد عتیق ایله - عهد جدید - تورات
انجیل ایله بری برینه یاخونلاشیر...

من ساکن اولدیغم غوری شهرنده اوچ یوزدن
زیاده عثمانلی خسته اسیرلری واردر که بعض بر
اونلاری یوخلایورام و هر دفعه ده شفقت باجیلارندن
و طیبیلردن اونلرک حقنده ایفاء اولونان التفات
و مرحمتی گورد گده اورکیم باشقه بر حسله
دولور - و عمومی قرداشلقه اعتقاد آرثیر.

قافقاز حرب جبهه سندن حضرت عیسی نک تولدی
بایرامنده عائله سیله کوروشمگه کن بر روس افسری

ایله بر قوناقلقده تائش اولدم. افسر دعواده وقوعه
کنن عجایب و غراییدن دانشوب آخر کلامده
بو سوزلری سویله دی: «بزم سالداتلارک رشیدلکی
مشهور جهاندر اما انصافی ایترمک اولماز دشمن
عثمانلورده هم قوچاق و هم مروتلی آغا طبیعتی
ایکیتلردر. منم شبهم یوخدر که محاربه دن صوکر
بزم اک یاخون و صداقتلی دوستمز عثمانلی لار
اولا جاقدر!..»

آخر کلامده بونی دیمک ایستیورک: بزه
گلور که تمامی دنیایی بورومش بو محاربه ملت
ایچون نیوک بر امتحاندر تا که اونلار گوزلرینی
آچوب گورسونلر که معیشتلی باطلدر و
باطل معیشت بزی پر خطا بر مقامه یتوروبدر
اوندن اویانه اوچورومدر. بو امتحان گر گدر ملتارک
گوزلرینی قاپامش قرا اورتو کی وظلمات پرده سنی
سالسون و حق نوریله اونلرک قلبلرینی دولدیرسون
بو محاربه ده حقلی و حقسز طرفنی اختاروب تاپماق
هم چتین و هم بی فایده بر امردر. بو محاربه بشریت
عالمی کهنه و آغر گناهلردن پاک ایتمک ایچون
گوندریلمش بر قرباندر که بوندن صوکره گر گدر
انسانلار کنه لارندن پا که چخوب نجات و سعاد
سمتنه، محبت و اخوت یولنه قدم کذار اولسونلار
انشالله..

ف. کوچری

Boranlı qış gecəsi şaxta şiddəti ilə kəsir,
Külək viyıldayaraq səs salır biyabana.
Cahan zəlam, kədər pərdəsilə puşida,
Qaranlıq işdə çöküb məclisi şəbistanə.

Uzaqda kənd kənarında bir ucuq evcik,
Əvət dağılmış uçulmuş xərabə bir məqbər.
Zəlam, nükbət içində gəlir inilti səsi,
Baxanda xəstə çocuq, bir də xəstə bir madər.

Qaranlıq evdə uzanmış da bir cəvan arvad,
Vərəmli çöhrəsi solğun, zəlama müstəğrəq...
Ağır nəfəslər alır, bıməcal olub bayılır
O bir cənazə və ev bir məzardır mütləq.

Batıb zəif sarıntövr yanaqları çuxura,
Nədir bu mənzərə ya Rəb? Nə qəmli simadır.
Yüzündə sayeyi-möhnət baxınca zənn olunur,
Deyil bu canlı bəşər bəlkə bir müqəvvadır.

Ölür, ölür də fəqət müntəzir səbisindən,
Ki yox cahanda onun bir ənisi-qəmxarı.
Baxır nigahi-təhəssürlə nuru-didəsinə,
Xəyal edir ki, onun kim olar pərəstari.

Çocuq fəğan ilə qucmuş zəvalli annəsini,
Ana! Acam! deyə ağlar, qadın baxar mədhuş.
Nə var dolanmağa taqət, nə var danışmağa dil,
Həzin nəzərlə baxır, ağlıyor, olur bihuş.

Əsir külək yenə vəhşi kimi guruldayaraq,
Viyıldayır, bağırır, artırır da dəhşətini.

Urur, yığır, dağıdır, sındırır, ucaldır səs,
Bəşər vücuduna san göstərir ədavətini.

Baxır ana çocuğa bir nigahi-həsrətilə,
İnildiyor da onun hüznü-İnfalında.
Ona baxıb düşünür ondan örtü çırpınır,
Onun xəyali gəzir həp sönük xəyalında.

Əvət onu düşünür, bu xərabədə anasız,
Çörək! Çörək! deyərək eyliyor vədai-həyat.
Kömək dilər kimi ətrafını süzər sakit,
Baxır, baxır da fəqət kimsə görmüyor heyhat.

Nə qəmlü mənzərədir son nəfəsdə bir madər,
Bir ızdırabilə etmiş səbisini bər duş.
Bir intizari təhəssürlə gözləri süzülür,
Ölür! Ölür! şaşırır həp çocuq baxır xamuş.

O dəm işıqlanıb ev nəgəhan iki ərle,
Döşü nişanlı gözəl bir qadın olub daxil.
Qadın qaçıb çocuğu qapdı, basdı sinəsinə,
Öpürdü sanki öz övladına olub vasil.

Görünce sineyi-şəfqətdə kəndi yavrusunu,
Gülümsünüb hər iki əllərini zəlilənə,
Uzattı ol qadına san "Apar bacım. Saxla!"
Diyordu həp süzülən gözləri səmimənə.

Qadın yenə uyudu... Ah şimdi pək rahat,
Birər təbəssümi-şəfqət öpər dodaqlarını.
İztirabı onun şimdi oxşayar ancaq,
Birər pəriyi-təsəlli soluq yanaqlarını.

Bakı-Sənaye məktəbi-mütəəllimi
Cəfər Cabbarzadə

Boranlı kış gecesi şahta şiddet ile kesir
Külək viyıldayaraq ses salır biyabana
Cihan zalâm kader perdesiyle puşide¹²⁰
Karanlık işte çöküp meclis-i şebistana

Uzakta kent kenarında bir uçuk evcik
Evet, dağılmış uçurulmuş harâbe bir makber
Zalam neskubet içinden gelir inilti sesi
Bakanda¹²¹ hasta çocuk bir de hasta bir mader

Karanlık evde uzanmış da bir cəvan arvad¹²²
Veremli çehresi solgun, zəlama müstəğrək
Ağır nəfəslər alır, bî-mecâl olur bayılır
O bir cənâze ve ev bir mezardır mutlak

Batıp zayıf saruntur yanakları çukura
Nedir bu manzara Yâ Rab? Ne gamlı simâdır
Yüzünde sâye-i mihnet bakınca zannolunur
Değil bu canlı beşer, belki bir mukavvadır

Ölür, ölür de fakat muntazır sabisinden
Ki yok cihanda onun bir enis gamhuvarı
Bakar nigah-i təhəssürle nûr-i didəsinə
Hayal eder ki, onun kim olur perestari

Çocuk figan ile göçmüş zavallı anasını
Ana! A can! diye ağlar kadın bakar medhuş
Ne var dolanmaya takat, ne var danışmaya dil
Həzin nəzərlə bakar ağlayur olur bîhüş

Eser külək¹²³ yine vahşi gibi guruldayarak
Viyuldayur bağırır artırır da dehşetini

Vurur, yıkar, dağıtır, sındırır,¹²⁴ yüceltir ses
Beşer vücuduna san gösterir adavetini

Bakar, ana çocuğa, bir nigah hasretiyle
İnildiyor da onun hüzn-ü infialinde
Ona bakıp düşünür ondan ötrü çırpınır
Onun hayali gezer hep sönük hayalinde

Evet, onu düşünür, bu harâbede anasız
Çörek! Çörek¹²⁵ diyerek eyliyor vedâ-yi hayat
Kömek diler gibi etrafını süzer sâkit¹²⁶
Bakar da fakat kimse görmüyor heyhat

Ne gamlı manzaradır, son nefeste bir mader¹²⁷
Bir ızdırabı ile etmiş sabisini berduş
Bir intizar təhəssürle gözleri süzülür
Ölür! Ölür! Şaşırır hep çocuk bakar hâmuş

O dem işıqlanıp ev nâgəhân iki erle
Döşü nişanlı güzel bir kadın olup dâhil
Kadın kaçıp çocuğu kaptı, bastı sinəsinə
Öperdi sanki öz evladına olub vasil

Görünce sine-yi şefkatte kendi yavrusunu
Gülümseyip her iki ellerini zəlilânə
Uzattı ol kadına sen "apar bacım sakla"
Diyordu hep süzülen gözleri samîmâne

Kadın yine uyudu... Âh şimdi pek rahat
Birer təbəssüm şefkat öpər dudaklarını
İzdirabı onun şimdi okşuyor ancak
Birer peri teselli soluk yanaklarını.

Bakü Sanayi Mektebi Öğrencisi
Cafer Cabbarzâde

120. Örtülmüş.

121. Baktığımda.

122. Genç Kadın.

123. Rüzgâr.

124. Kırar.

125. Ekmek.

126. Sessiz.

127. Anne.

نلی قش گجه سی شاخته شدت ایله کسیر
لک وویولدا یاراق سس سالور بیابانه
ن ظلام کدر پرده سیله پوشیده
نلوق ایشته چو کوب مجلس شبستانه

اقدان کند کنارینده بر اوچوق ایوجیک
ن داغیش اوچولمیش خرابه بر مقبر
نم نکبت ایچیندن گلیر ایگلتی سسی
نیده خسته چوجوق برده خسته بر مادر.

نلوق ایوده اوزانمشده بر جوان آروات
نلی چهره سی صولغون، ظلامه مستغرق...
نر نفسلر آ لیر، بیمجال اولوب بایلیر.
نر جنازه، وایو بر مزاردر مطلق.

ب ضعیف سارونتوریا گاکلری چوقوره
نر بو منظره یارب؟ نه غملو سیمادر
نیده سایه محنت باخنجه ظن اولنور
کل بو جانلو بشر بلکه بر مقوادر.

نر، اولیرده فقط منتظر صبیسیندن
نر یوخ جهانده اونک برانیس غمخواری
نر رنگاه تحسرله نور دیده سینه
نر ایدیر که اونک کیم اولار پرستاری

چوق فغان ایله قوجمیش زواللی آنه سینی
نر! آ جام! دییه آ غلار قادین باخرمد هوش
نر وار دولانماغه طاقت نه وار دانشماغه دیل
نر نل نظرله باخور آ غلایور اولور بی هوش

نر کواک گینه وحشی کیمی گورولده یه رک
نر یولدا یور باغیریر آرتیریرده دهشتینی

اوریر، یخیر، داغدیر، سندریر، اوجالدیر سس
بشر وجودینه صان گوشیریر عداوتینی.

باخور آنا چوجوغه برنگاه حسرتیله
ایگلدیورده اونک حزن انفعالینده
اونه باخوب دوشونور اوندن اوتری چرنیور
اونک خیالی گزیرهپ سونوک خیالینده

اودت اونی دوشونیر بو خرابه ده آناسز
چورک! چورک! دییه رک ایلور وداع حیات
کومک دیلر کیمی اطرافینی سوزه رسا کت
باخور باخورده فقط کیمسه گورمیور هیسات

نه غملو منظره در صوگ نفیسه بر مادر
بر اضطرابیله ایتمش صبی سینی بر دوش
بر انتظار تحسرله گوزلری سوزولور
اولیر! اولیر! شاشروب هپ چوجوق باخور خاموش

اودم ایشیقلاوب ایو نا گهان ایکی ارله
دوشی نشانلی گوزل بر قادین اولوب داخل
قادین قاچوب چوجوغی قاپدی باسدی سینه سینه
اوپوردی صانکه اوز اولادینه اولوب واصل

گورونجه سینه شفقتده کندی یاوروسینی
گولومسنوب هر ایکی اللرین ذلیلانه
اوزاتدی اول قادینه صان «آ پار باجم. ساخلا!»
دیوردی هپ سوزولن گوزلری صمیمانه

قادین یینه او یودی... آه شیمدی پک راحت
بره ربسم شفقت ثوپر دوداقلارینی
اضطرابی اونک، شیمدی اوقشایور آنجاق
بره ربی تسلی صولوق یاناقلارینی.

Süleyman Əfəndi

Saat dörd idi. Möhkəm nahardan sonra gedib, şəhər bağının bir guşəsində əyləşib təmiz havanı tənəffüs etməyə məşğul idim. Bağın yanındakı küçə ilə qiymətli libaslar geyinmiş xanımlar avtomobillərdə, faytonlarda obaş-bu başa çapırdılar. Dörd ətrafımda balaca uşaqlar bağ içində oynamaqda idilər. Bağın xiyabanlarında camaat da az deyildi. Qəzetə və meyvəcat satanlar camaat arasında gəzib, hər kəs öz mətəni təklif edirdi. Gözlərim bu mənzərəyə məşğul ikən qulağıma "Səlamün aleyküm" səsi gəlidi. "Əleykəs-səlam" deyib başımı qovzadım, gördüm bir nəfər sinni altmışdan ötmüş şəxs, beli bükülmüş, gözləri çuxurda, ağ uzun saqqalı, əynində bir uzun palto, başında çərkəzi börk durub. Mən bu şəxsə baxanda bana dedi:

– Dünən mən sizi bazarda bir acarlı müsəlmanı ilə bir yerdə gördüm, zati-aliləriniz müsəlmandırımı?

– Eşitmədinizmi, məgər, salamınızın cavabını verdim; əl-həmdülillah, müsəlmanam, əyləşiniz, əfəndim.

– Rica edirəm, əfəndim, bəndəni əfv ediniz. Mənim sualım qəbih sual oldu, nəhayət, libasınızdan şəkə düşdüm.

– Eybi yoxdur, əfəndim, əyləşiniz.

Şəxs əyləşdi. Bir qədər sükutdan sonra cibindən tənəkə və kağız çıxarıb, qabaqca bana təklif etdi: – Buyurunuz, əfəndim, siqara yapınız.

– Təşəkkür edirəm, əfəndim, bəndə papiros çəkmirəm.

Şəxs özü bir papiros büküb, yandırır bir-iki dəfə çəkdi, sonra yenə üzünü mənə tərəf tutub soruşdu:

– Siz həralısınız, əfəndim, isminiz nədir?

Mən cavab verdim. Şəxs bir-iki dəfə mənim adıma təkrar edib dedi:

– Bən də Ərdəhan nahiyəsindənəm, ismim Süleyman əfəndidir; qaç gündür ki, buraya varid olmuşam. Sizin yerlərin əhalisi nə ilə güzəran keçirirlər?

– Ticarətlə, ziraətlə, dehat əhli əksərən ziraətə məşğuldurlar, bəndə özüm də əkinçiyəm.

– Nə qədər yeriniz var?

Yerin neçə desyatin olduğun dedim.

– Səkkiz put buğda səpilən yerə desyatin deyirik.

– Bu hesabdən mənim qırx desyatindən ziyadə yerim var idi. Süleyman əfəndi bir dərin ah çəkdi:

– Şəhərdə imarətim var idi, aşağı mərtəbəsi dükənlər, üstü mənzillər. İndi, əfəndim, evim, dükənlərim dağılıb, yerim bilmirəm necə olub, ailəm var idi. İki qoçaq oğlanlarım var idi; biri iyirmi beş, biri otuz yaşında; övrətim, balaca qızım bilmirəm haradadırlar, oğlanlarıma ikisini də zalımlar, birəhlilər gözümün qabağında...

Bu yerdə Süleyman əfəndinin nitqi tutulub, sifətinin qırıqlarının hər yeri bir arxa dönüb, gözlərinin yaşı seylan tək sifəti və saqqalı uzununu axdı. – Mən bir şəxs sayılırdım, əfəndim! Gözəl yurdum var idi, dövlətim var idi. Atlarıma, mallarıma, qoyunlarıma hesabı yox idi. Hamısı əlimdən getdi... Hamısı!.. Nə etməli, məsləhət Tərinindir. Malı mən qazanmışdım, yenə qazanaram, özüm qocalmışam, oğlanlarım qazanardı, kaş balalarım əlimdə qalayıdılar... Ax, gözəl oğlanlarım, mənə divanə edib avarə salan balalarım!..

Süleyman əfəndinin gözündən dübarə yaş cari olmağa başladı. Mən ona təskin vermək üçün dedim:

– Əfəndim, məsləhət bizi Yaradanındır, səbr edin, bir papiros da çəkiz, xəyalınız dağılsın.

Süleyman əfəndi qoltuğundan dəsmal çıxarıb gözlərini sildi. Birdən hövlnək yerindən qalxıb, əyilmiş bədənini düzəldib, bir halətlə mənim sifətimə baxdı ki, həqiqət bədənəmə lərzə düşdü: bədənini tamamilən qeyz tutub, gözləri böyüyüb, yanaqları qızarıb, əlləri uçunur... Bir dəqiqə bu növ mənim üzümə baxandan sonra acıqlanmış qışqırdı:

– Kimdir deyən ki, mənim oğlanlarıma öldürüblər? Mənim igid oğullarımı kim öldürə bilər? Onların hər birisi yüz adama cavab verməyə qadirdir! Kim mənim oğlanlarıma vücutu ilə mənim ailəmə əl uzada bilər? Heç kəs!.. Heç kəs!.. Salamətadırlar! Ancaq mənə arıyorlar, mən də onları arıyorum. Tapacağam balalarımı! Övrətimi tapacağam, yenə öz mülkümüə

SÜLEYMAN EFENDİ

Saat dördtü. İyi bir öğlə yeməğindən sonra gidip şəhər parkının bir köşəsində təmiz hava alıyordum. Parkın yanındakı sokakta pahalı elbisələr giyinmiş xanımlar otomobillərdə, faytonlarda o tarafa, bu tarafa hərəkət edirdilər. Dört tərəfimdə kiçik uşaqlar, parkın içində oynamaqda idilər. Parkın caddələrində halk da az deyildi. Gazetə və meyvə satanlar, halk arasında gəziyor, herkese təklif edirdilər. Gözlərim bu manzaraya takılmışken kulağıma "Səlamün aleyküm" səsi gəldi. "Aleyküm səlam" deyib başımı çevirdim, gördüm bir şahıs; yaşı altmışı keçmiş, beli bükülmüş, gözlərinin feri azalmış, beyaz uzun sakalı, üzərində uzun palto, başında çərəkəz bürk duruyor. Bu şahsa baxınca, dedi:

– Dünən ben sizi bazarda bir Acarlı Müslümanla gördüm, zât-ı əliləriniz Müslüman mıdır?

– Duymadınız mı? Səlamınızın cavabını verdim; Elhamdülillah, Müslümanam, oturunuz, efəndim.

– Ricə ederim, efəndim, bəndənizi affediniz. Benim sorum çox ağır oldu, elbiseniz sebebiylə şüpheye düştüm.

– Sorun değıl, efəndim, oturunuz.

Şahıs oturdu. Biraz sessizlikdən sonra cebindən tabaka və kəğıt çıxarıp, önce bana təklif etdi:

– Buyurunuz, efəndim, sigara içiniz.

– Təşəkkür ederim, efəndim, ben sigara içmiyorum.

Şahıs, bir sigara sarıp yaktıktan sonra bir-iki dəfə çəkdi, sonra yine yüzünü bana çevirdi və sordu:

– Siz nerelisiniz efəndim, isminiz nedir?

Ben cavap verdim. Şahıs, bir-iki dəfə mənim adıma təkrar etdikdən sonra dedi:

– Ben de Ərdəhan nahiyəsindənəm, ismim Süleyman Efəndi'dir; buraya gelesi birkaç gün oldu. Sizin yerlərin əhalisi, ne ilə məşğul olurlar?

– Ticarətlə, ziraətlə... Köy halkı genelde ziraətlə məşğul olurlar, ben de ziraətlə məşğul oluyorum.

– Ne kadar yeriniz var?

Yerin, kaç desyatin¹²⁸ dedim.

– Sekiz put¹²⁹ buğday ekilen yere desyatin diyoruz.

– Bu hespla benim kırk desyatinden fazla yerim vardır.

Süleyman Efendi, derin bir ah çekti:

– Şehirde alt katı dükkânlar, üstü evler olan binalarım vardı. Şimdi efendim, evim, dükkânlarım yıkıldı... Yerimi bilmiyorum, nasıl oldu? Ailem vardı. İki yiğit oğullarım vardı. Biri yirmibeş, diğeri otuz yaşında; hanımım, küçük kızım bilmiyorum nerededirler, oğullarıma ikisini de zalimler, gaddarlar gözümün önünde...

Burada Süleyman Efendi'nin nutku tutuldu, yüzünün kırışıklarının her biri bir su arkına dönüp gözlerinden boşalan yaş yüzüne ve sakalına akıttı.

– Ben nüfuzlu bir adam sayılırdım, efendim! Güzel yurdum vardı, devletim vardı. Atlarıma, mallarıma, koyunlarıma hesabı yoktu. Hepsı elimden gitti... Hepsı!.. Ne yapacaksın, takdir Allah'ındır. Malı ben kazanmıştım, yine kazanırım, yaşlandım artık, oğlanlarım kazanırdı, keşke yavrularım elimde kalayıdılar... Ah! güzel oğullarım, beni divane edip tek başına bırakan oğullarım!..

Süleyman Efendi'nin gözünden iki kat yaş akmaya başladı. Ben onu sakinleştirmek için dedim:

– Efendim, takdir bizi Yaratan'ındır, sabredin; bir sigara daha içiniz, zihniniz dağılsın.

Süleyman Efendi, mendilini çıkarıp gözlerini sildi. Birden heyecanla yerinden kalkıp eğilmiş bedenini düzeltti, gerçekten bedenimi titreten bir nazarla yüzüme baktı. Tamamen gözlerini öfke bürüdü, yanakları kızardı, ellerinde kabarcıklar oluştu. Bir dakika bu şekilde benim yüzüme baktıktan sonra öfkelenerek bağırdı:

– Benim oğullarımı öldü diyen kim? Benim yiğit oğullarımı kim öldürebilir? Onların her biri yüz adama yeter! Kim benim oğullarıma bedeniyle benim aileme el uzatabilir? Hiç kimse!.. Hiç kimse!.. Yaşıyorlar! Ancak beni arıyorlar, ben de onları arıyorum. Bulacağım çocuklarımı!.. Hanımımı bulacağım,

128. 1.093 hektara denk gelen ölçü birimi.

129. 1 put=16,4 kg.

سليمان افندي

ساعت دورد ایدی. محکم نهاردن صوگره گیدوب شهر باغینک بر گوشه سنده اگلشوب تمیز هوایی تنفس ایتمگه مشغولیدیم. باغک یاننده کی کوچه ایله قیمتلو لباسلر گینیمش خانملر آفتومو وییل لرده فایتونلارده او باش بوباشه چاپوردیلار. دورت اطرافمده بالاجا اوشاقلار باغ ایچینده اویناماقده ایدیلر. باغک خیابانلارنده جماعتده آزدگل ایدی. غزیته ومیوه جات ساتانلار جماعت آراسنده گروب، هر کس اوز مطاعنی تکلیف ایدوردی.

گوزلریم بومنظرهیه مشغولکن قولاغمه «سلام علیکم» سسی گلدی. «علیک السلام» دیوب باشیمی قاوزادوم؛ گوردیم بر نفر سنی آلتمش دن اوتمش شخص. بیلی بو کولمش، گوزلری چوخورده، آغ اوزون سقالمو، اگنده بر اوزون پالتو، باشنده چرکزی بورک دوروب من بو شخصه باخاندا بگا دیدی:

— دونن من سیزی بازارده بر آجارالو مسلمانیه بر یرده گوردوم؛ ذات عالیبریکز مسلماندرمی؟
— ایشتمدیگزمی مگر، — سلامکیزک جوابنی ویردیم؛ الحمدلله مسلمانم اگلشکز افندم.

— رجا ایدورم، افندم، بنده نی عفو ایدیگز. منم سؤال قبیح سؤال اولدی، نهایت لباسکزدن شکه دوشدیم.
— عینی یوقدر، افندم، اگلشکزا

شخص اگلشدی. بر قدر سکوتدن صوگره جییندن تنباکو و کاغذ چیخاردوب، قبا قجه بگا تکلیف ایتدی.

— بیوروگز افندم، صیغارا یاپکزا
— تشکر ایدورم، افندم، بنده پاپروس چکمیورم.
شخص اوزی بر پاپروس بوکوب، یانديروب بر ایکی دفعه چکدی، صوگره گنه یوزینی بگا طرف دوتوب، سوروشدی.

— سیز هارالی سکر افندم، اسمکز نه در؟
من جواب ویردیم.
شخص بر ایکی دفعه منم آدیمی تکرار ایدوب، دیدی:
— بنده اردهان ناحیه سندنم، اسمم سليمان افنديدر؛ قاچ گوندرکه بورایه وارد اولمشم. سیزک یرلرک اهالی سی نه ایله گذران کیچورورلر.

— تجارت ایله، زراعت ایله، دهات اهلی اکثرأ زراعت مشغول درلر، بنده اوزیمده اکنچی یم.
— نه قدر بریکز، وار؟

بریک نچه دیسیاتین اولدیغنی دیدیم.

— سکر پوط بوغدا سیپین یره دیسیاتین دیروک.
— بو حسابدن منم قرخ دیسیاتین دن زیاده یرم وار ایدی.

سليمان افندي بر درين آم چکدی.

— شهرده عمارتم وار ایدی، آشاه مرتبه سی دکالار اوستی منزللر. ایندی افندم ایوم دکالارم داغلوب، یرم بیلمیورم نجه اولوب، عائله م واریدی، ایکی قوجاق اوغلانلار واریدی؛ بری ایگرمی بش، بری اوتوز یاشنده؛ عورت، بالاجا قزم بیلمیورم هاراده درلر؛ اوغلانلاریمک ایکیسینه ظالم لر، بی رحم لر گوزیمک قاباغنده....

بو یرده سليمان افنديک نطقى دوتولوب. صفنى تک قرشلارينک هر یری بر آرقه دونوب گوزلرينک یاشی سیلان تک صفی و سقالی اوزونی آخدی.

من بر شخص ساییلوردم، افندم! گوزل یوردم وار ایدی، دولتم وار ایدی. آتلا ریمک، مال لاریمک، قویونلاریمک حسابی یوخ ایدی. هاموسی الیمدن گیتدی... هاموسی، نه ایتلمو، مصلحت تارینک در، مالی من قازانمیشدیم، گنه قازاناردیم؛ اوزیم قوجالمشم، اوغلانلاریم قازاناردی؛ کاش بالالاریم الیمده قالایدیلار... آخ گوزل اوغلانلارم، منی دیوانه ایدوب آواره سالان بالالارم.

سليمان افنديک گوزیندن دوباره یاش جاری اولماق باشلادی.

من اوگما تسکین ویرمک ایچون دیدیم:

— افندم، مصلحت بزى یارادانک در، صبر ایدوک، بر پاپروسده چکز خیالکز داغلسون.

سليمان افندي قولتوغندن دستمال چیخاردوب گوزلرینی سیلیدی. بردن هولناک یریندن قالخوب اگلمش بدنی دوزلدوب بر حالتیه منم صقتمه باخدی، که حقیقت بدنی لرزه دوشدی؛ بدنی تماما غیظ دوتوب، گوزلری، بویوبوب یاشاقلاری قزاروب، اللری اوچنور... بر دقیقه بو نوع منم یوزیمه باخاندان صوگره آجیقلاشمش قشغردی:

— کیمدر دینن که منم اوغلانلاریمی تولدوروبلر؟ منم ایکیت اوغول لاریمی کیم تولدوره ییلر؟ اونلارک هر بریسی یوز آدمه جواب ویرمگه قادردر! کیم منم اوغلانلاریمک وجودیه منم عائله مه ال اوزاده ییلر؟ هیچ کس!... هیچ کس! سلامت درلر! آنجق منی آریبورلار، منده اونلاری آریبورام، تاپاجاقام بالالاریمی! عورتمی تاپاجاقام، گنه اوز ملکزه

qayıdacağıq, yenə mən həmin Süleyman əfəndi olacağam ki, var idim! Hamısı salamatdırlar! Nalım, atım, sürülərim –hamısı salamatdır. Qulaq ver, əfəndim, gör mənim qoyunlarımın nə gözəl mələşməsi gəlir! Eşidirsinizmi? Qulaq veriniz, əfəndim! Can! Səslərinizə qurban olum, gözəl qoyunlarım, səbr ediniz, sahibiniz tez gələr. Bu yerdə Süleyman əfəndinin haləti təgyir tapıb bədəni zəifləşib yenə əyləşdi. Mən dedim: – Süleyman əfəndi, rahat olun, papiros çəkin.

– Süleyman əfəndi bir papiros çəkdi, sonra yenə üzünü mənə tərəf tutub söylədi:

– Yox, əfəndim, yox! Hamısı qırıldı, hamısı dağıldı, öz gözümlə gördüm.

Mən dedim: – Əfəndim, naxoşsunuz, mənziliniz haradadır? Buyurun sizi aparım.

Dedi: – “Dərbənd nömrələrində”. Süleyman əfəndinin qolundan tutub durğuzdum. Bir-iki qədəm gedəndən sonra yenə dayandı.

– Əfəndim, bağın ayağından üzü o yana gedən oğlanı görürsünüzmü? Bax, o mənim böyük oğlumdur, ölməyib, məni arayır. Bala, getmə, gəldim! Dayan, bala, dayan!

Bu sözlə Süleyman əfəndi bağın ayağına tərəf yüyürmək istədi. Nə qədər say etdim, saxlamaq mümkün olmadı, əlimdən çıxdı, amma üç-beş qədəmdən sonra yıxılıb bihuş oldu. Bağda gəzən camaat cəm oldu bizim ətrafımıza. İki nəfər şəxsın köməyi ilə Süleyman əfəndini götürüb bir skamyanın üstünə qoyduq. Bir az vaxtdən sonra gözlərini açdı, başladı camaata məhbut baxmağa. Bir xanım gedib su satandan bir şüşə limonad alıb gətirdi. Süleyman əfəndi sudan içib, bir az halətə gəlib dedi:

– Əfəndim, məni mehmanxanaya göndərin.

Bu halda mənim acarlı dostum da bir tərəfdən çıxdı, bir fayton çağırıp Süleyman əfəndini acarlı dostumla bir yerdə mindirib yola saldı. Süleyman əfəndi getdi. Mən yenə qayıdıb öz yerimdə əyləşdim. Evidən, külfətindən, oğlanlarından, mal və əmlakından əli çıxıb, Məcnun tək divanə olub, Yaqub tək “Bala, vay” naləsi ilə avarə qalmış qoca bir kişinin xəyalı mənim bütün vücudumu işğal etdi. Axşamdan xeyli keçincə şəhərin

bağlarını, küçələrini laənşüür dolandım. Hərçi say edirdim, Süleyman əfəndinin axırkı haləti gözümlə qabağımdan getmiyordu. Saat doqquzdən adlamışdı. Getdim “Dərbənd” nömrələrinə, gördüm qoca yatıb və dostum da əyləşib onun yastığının yanında. Gecə yarısı xudahafiz edib gəldim mənzilimə və soyunub rəxtəbə grib, yorğanı çəkdim başıma. Nəçə saat yata bilmədim. Axır huşa gedib özümü bir kiçik şəhərdə gördüm. Gözəl imarətlər, rast küçələr, bazarlar, hər evin ətrafında xırda bağçalar və bağçalarda çarhovuzlar. Gördüm Süleyman əfəndi atlı gəlib bir evin qabağından atdan düşdü və evi dəqqül-bab etdi. O saat qapı açılıb, bir tənümənd oğlan içəridən çıxdı. Atasını görüb təzim etdi və atı onun əlindən alıb çəkdi həyata. Süleyman əfəndi daxil oldu evə. Baxdım ki, mən də evin içindəyəm, amma heç kəs məni görməyir. Süleyman əfəndi bir döşəkə üstündə əyləşib sağ tərəfində övrəti və qızı, sol tərəfində iki nəfər gözəl oğlanlar. Xanım çay töküüb əyləşənlərə verir. Süleyman əfəndi keçmiş günlərindən söylüyor. Birdən evin divarları titrəşdi, hamı hövlnak yerlərindən qalxdılar, mən çıxdım eşiyə, gördüm göydən od yağır, yerdən alov çıxır, evlər birbəbir uçurlar, toz-duman kimi dünyanı bürüyüb, bu yerdən patıltı səsi gəlir; övrətlərin, uşaqların qışqırtısı, heyvanatın nərəsi, uçan imarətlərin gurultusu hamısı bir-birinə qarışib. Bir azdan sonra gördüyüm gözəl şəhər bir xarabazara döndü. İtlər, canavarlar, gördüm, insanların nəşlərini sökürlər, qara libas geyinmiş şəxslər xarabaları birbəbir axtarıb əllərinə keçən əşyadan yüklənib gedirlər, dübarə yenə gəlib xarabaları axtarırlar, amma nə isə məni heç kəs görmüyor.

Mənzərə dəyişilib, özümü bir böyük səhrada gördüm, səhra bir tərəfdən uca dağlara təkyə edirdi, ətrafı qar basmışdı. Soyuq külək hər tərəfdən gurultu ilə əsib səhrada qardan təpələr atıbyənə dağıdıb bir ayrı tərəfdə təpələr doldurdu. Göydən yağın qarla yerdən duman gibi qalxan qar qarışib səhranı tiravüter edirdilər. Külək sakitləşib, qar seyrəklənəndə dağın sinəsi görünürdü. Bir də gördüm bir nəfər övrət bir qızın qolundan

yine kendi mülkümə döneceğim!.. Yine ben aynı Süleyman Efendi olacağım! Malım, atım, sürülerim hepsi sağdır! Kulak ver, efendim! Gör benim koyunlarımın ne güzel meleşmesi geliyor! Duyuyor musunuz? Kulak verin, efendim! Can! Seslerinize kurban olayım, güzel koyunlarım, sabrediniz, sahibiniz en kısa zamanda gelecek.

Burada Süleyman Efendi'nin hâli değişti, bedeni zayıfladı, tekrar iyileşti. Ben dedim:

– Süleyman Efendi, rahat olun, sigara için.

Süleyman Efendi, bir sigara çekti, sonra yine yüzünü bana çevirdi:

–Yok, efendim, yok! Hepsi dağıldı, hepsi telef oldu, gözlerimle gördüm.

Ben dedim:

–Efendim, iyi değilsiniz, eviniz nerededir? Buyurun sizi götürüyüm.

– Derbend numaralarında, dedi.

Süleyman Efendi'nin kolundan tutup kaldırdım. Bir-iki adımdan sonra yine durdu.

– Efendim, parkın altında o tarafa giden oğlanı gördünüz mü? Bak, o benim büyük oğlumdur, ölmemiş, beni arıyor. Çocuk gitme! Geldim! Bekle yavrum, Bekle!

Süleyman Efendi, parkın aşağı tarafına yürümek istedi. Ne kadar çalıştıysam, mümkün olmadı, elimden çıktı, ama üç-beş adımdan sonra düştü, şuurunu kaybetti. Parkta gezen halk toplandı, bizim etrafımıza. İki şahsın yardımıyla Süleyman Efendi'yi götürüp bir iskemlenin üstüne koyduk. Biraz sonra gözlerini açtı, başladı halka endişeyle bakmaya... Bir hanım gidip su satandan bir şişe limonata alıp getirdi. Süleyman Efendi, sudan içti, biraz kendine geldi ve dedi:

– Efendim, beni otele gönderin.

Bu hâlde benim Acaralı dostum da bir taraftan çıktı, bir fayton çağırıp Süleyman Efendi'yi Acaralı dostumla bir yerde bindirip yola saldı. Süleyman Efendi gitti. Ben yine dönüp yerime oturdum. Evini, eşğini, oğlanlarını, mal ve mülkünü kaybedince deli divane olan ve “-Vay yavrularım vay!” yakınmasıyla dımdızlak ortada kalan bir ihtiyarın bu durumu bedenimi tamamen sardı.

Akşam olduktan sonra şehrin

parklarını, sokaklarını şuursuzca dolaşım. Ne yapsam Süleyman Efendi'nin son hâli gözümün önünden gitmiyordu. Saat dokuzda kalktım, gittim “Derbend”e, gördüm ihtiyar yatıyor ve dostum da oturmış yastığının yanında... Gece yarısı Allâh'a ısmarladık deyip çıktım, geldim evime. Giyinip girdim yatağıma, yorğanı çektim başıma. Uzun süre uyuyamadım.

Sonunda uyukladım, kendimi küçük bir şehirde gördüm. Güzel imâretler, sokaklar, pazarlar, her evin etrafında küçük bahçeler ve bahçelerde havuzlar... Süleyman Efendi'yi atlı olarak gelirken gördüm. Bir evin önünde attan indi ve evin kapısını çaldı. O esnada kapı açıldı, bir iri yarı oğlan içeriden çıktı. Babasını görüp hürmet etti ve atı, onun elinden alıp çekti avluya. Süleyman Efendi girdi eve... Baktım ki, ben de evin içindeyim, ama kimse beni görmüyor. Süleyman Efendi, bir minderin üstünde oturup sağ tarafında hanımı ve kızı, sol tarafında iki güzel oğulları... Hanım çay getirip oturanlara veriyor. Süleyman Efendi, geçmiş günlerinden bahsediyordu.

Birden evin duvarları titrer, herkes heyecanla yerlerinden kalktılar, ben çıktım eşığe, gördüm; gökyüzünden ateş yağıyor, yerden alev çıkıyor, evler birbir yıkılıyor, dünyayı toz duman bürüdü, yerden patırtılar geliyor. Hanımların, çocukların bağırması, hayvanların sesleri, yıkılan imâretlerin gürültüsü, hepsi birbirine karıştı. Biraz sonra gördüğüm güzel şehir bir harâbeye döndü. Köpekler, canavarlar, gördüm, insanların leşlerini parçalıyorlar, kara elbise giyinmiş şahıslar, harabeleri birbir araştırıp ellerine geçen eşyadan yüklenip gidiyorlar, kat kat yine gelip harabeleri araştırıyorlar. Ama nedense beni hiç kimse görmüyor. Manzara değişti; kendimi büyük sahrada gördüm. Sahrada bir taraftan yüce dağlara dayanıyordu. Etrafı kar basmıştı. Soğuk rüzgâr her taraftan gürültüyle esip sahrada kardan tepeler oluşturup tekrar bozmuş ve kar tepelerini başka yerlere taşımıştı. Gökten yağın karla, yerden toz gibi yükselen kar, hepsi birbirine karışıp tozu dumana katıyordu. Rüzgâr sâkinleşip kar seyrelince yine dağın sinesi görünüyordu. Bir de ne göreyim, bir kadın, kızının kolundan

باغلارینی، کوچهلرینی لایع شهور دولاندیم. هرچه سعی ایدوردیم سلیمان افندیك آخر کی حالتی گوزیمك قباغندان گیتمه یوردی. ساعت دو قوزدان آدلا مشیدی گیتدم «در بند» نمره لرینه گوردیم قوجه یاتوب و دوستمده اگلشوب اولك یاسدیقنك یاننده. گیتجه یاریسی خدا حافظ ایدوب گلدیم منزیمه و سوبونوب رخت خوابه گیروب، یورقانی چکدیم باشیمه. نچه ساعت یالایلمدیم. آخر هوشه گیدوب اوزیمی بر کوچوك شهرده گوردیم گوزل عمارتله راست کوچهلر، بازارلار، هر ایویك اطرافنده خورده باغچهلر و باغچهلرده چارخضرلر گوردیم سلیمان افندی آتلو گلوب بر ایویك قباغنده آتدن دوشدی و ایوی دق الباب ایتدی. اوساعت قاپو آچلوب، بر تنومند اوغلان ایچریدن چیخدی. آقا سینی گوروب تعظیم ایتدی و آتی آلك الندن آلوب چکدی حیاته سلیمان افندی داخل اولدی ایوه باقدیم که منده ایوك ایچندهیم، اما هیچ کس منی گورميور. سلیمان افندی بر دوشکجه اوستنده اگلشوب ساغ طرفنده عورتی وقزی، صل طرفنده ایکی نفر گوزل اوغلانلار. خانم جای توکوب اگلشنره ویرور. سلیمان افندی کیچمش گولرندن سویله یور.

بردن ایوك دیوارلری تیترشدی، هامو هولنك یرلرندن قالخدیلار؛ من چیخدیم ایشیگه؛ گوردیم کوگدن اوده یاغور یردن آلوو چیخور، ایولر بر به بر اوچورلار، توز دومان کیمی دلیانی بوریوب، بو یردن پاتلتی سسی گلور؛ عورنلرک اوشاقلرک قشقرتییسی، حیوانانک نعره سی، اوچان عمارتله گور لتیسی هاوسی بری برینه فارسوب بر آزدن صوگره گوردیکم گورل شهر بر خرابه زره دوندی. ایتلر، جانورلر گوردیم انسانلارک نعلارینی سوکورلر؛ قاره لباس گینیمش شخصلر خرابه لری بر به بر آختاروب اللرینه کیچن اشیادن بوکلنوب گیدیلرلر؛ دوباره گنه گلوب خرابه لری آختادیلرلر، اما نه ایسه منی هیچ کس گورميور.

منظره دگیشلوب، اوزیمی بر بویوک صحه اده گوردیم، صحرا بر طرفدن اوجا داغلاره تکیه ایدیردی، اطرافی قار باشمش ایدی، سوبوق کولک هر طرفدن گورولتی ایله اسوب صحرا ده قاردان تپهلر آتوب گنه داغیدوب بر آیری طرفده تپهلر دولیدردی. کوگدن یاغان قار ایله بردن دومان کیمی قالخان قار قاربشوب صحرائی تیره و تار ایدیردیلر. کولک ساکناشوب، قار سیرکلمنده داغک سینه سی گورونوردی. برده گوردیم بر نفر عورت بر قرک قولندن

اییداجاق، گنه من همان سلیمان افندی اولاجاقام که وار ایدیم! هاموسی سلامتدلر! مال، آتیم، سورولریم هاموسی سلامت در! قولاق ویر، ائندم، گور منم قوبونلاریمك نه گوزل مهله شمه سی گلور. ایشیدیرسکزمی؟ قولاق ویریگر ائندم! جان! سسلریگز قریان اولوم گوزل قوبونلارم، صبر ایدیز صاحبز تیز گلر.

بو یرده سلیمان افندیك حالتی تغییر تاپوب، بدلی شعیفشوب، گنه اگلشیدی. من دیدیم:

— سلیمان افندی، راحت اولوک، پاپروس چکوک. سلیمان افندی، بر پاپروس چکدی، صوگره گنه یوزینی نگا طرف دوتوب سویلدی.

— یوق ائندم، یوق! هاموسی قزلدی، هاموسی داغلدی، اوزگوزیم ایله گوردیم. من دیدیم:

— ائندم ناخوشسکز، منزلتار هارادادر، بیوروک سیزی باروم؛ دیدی «در بند نمره لرنده» سلیمان افندیك قولوندان دوتوب دورقوزدیم. بر ایکی قدم گیدلنن صوگره گنه دیاندی.

— ائندم، باغک آیاغندان اوزی اویانه گیدن اوغلانی گورورسکزمی؟ باخ، او منم بیوک اوغلوم در، تولمبوب، منی آرایور. بالا گیتمه، گلدیم! دایان بالا، دایان!

بو سوزیله سلیمان افندی باغک آیاغنه طرف یوگورمك ایتدی. نه قدر سعی ایتدم، ساقلاماق ممکن اولمادی، الیمدن چیخدی، اما اوچ بش قدمدن صوگره یخلوب بی هوش اولدی. باغداگزن جماعت جمع اولدی بزیم اطرافمه، ایکی نفر شخصک کومگیله سلیمان افندینی گوتوروب بر لقای اوستنه قویدوق. بر آز وقتدن صوگره گوزلرینی آجادی، باشلادی جماعته مبهوت باخماقه. بر خانم گیدوب سوساتاندان بر شیشه لیمونات آلوب گتوردی. سلیمان افندی سودان ایچوب، بر آر حالته گلوب دیدی:

— ائندم، منی مهمان خانه یه گوندیریگز. بو حالحه منم آجارالو دوستمده بر طرفدن چیخدی، قاپلون چغروب، سلیمان افندینی آجارالو دوستم ایله بر برده مندیروب یولا سالدیم.

سلیمان افندی گیتدی. من گنه قایدوب اوز یریمده ایشدم. ایویندن، کلفتندن، اوغلانلارندن، مال واملاکندن لی چیخوب، مجنون تک دیوانه اولوب، یعقوب تک «بالا رای» ناله سیده آواره قالمش قوجه بر کشینک خیالی منم نون وجودمی اشغال ایتدی. آخشامدن خیلی کیچنجه شهرک

tutub dağın ətəyi ilə gedir. Övrətin yaylığı və qıçlarına dolanmış tumanı küləyə tabe olub özündən qabaq yellənirlər. Balaca qız hərdəm diyor:

– Ana can, soyuqdan öldüm, bəs bibim evinə nə vaxt çatacağıq?

– Səbr elə, bala! Dağı adlasaq, bibin evi görünəcək. Tez yeri, bala!

– Ayaqlarım yorulub, ana can! Qardaşım canına, yeriyə bilmirəm. Vallah, deyəsən öləcəyəm, bir yer yoxmu, ana can, orada dincimizi alağ?

– Gedək, bala, bəlkə yer tapdıq.

Külək gəldikcə şiddətlənib, gah bəm, gah zil səsi ilə gurulduyordu. Qoca övrət gücü gəldikcə yüyürürdü və qızı da özü ilə çəkirdi. Balaca qız əllərini qoynuna dürtüb, sızıldaya-sızıldaya anasının yanınca sürünürdü. Küləyin gurultusuna dürüst qulaq verib gördüm külək səsi deyil, insanı naləsidir! Küləyin bəm gurultusu kişilər nəbəsidir ki, səs-səsə verib qışqırırlar:

– Oğul vay!.. Bala vay.. Oğul... Oğul!

– Guya minlərlə Süleyman əfəndilər “Bala, vay” diyorlar.

Övrətlər səs-səsə verib qışqıranda, küləyin səsi hərdən zilə dönür.

İkinci məni təəccübə gətirən halət bu idi ki, göyün üzünü qara bulud tutmuşdu. Amma buludlar arasından yıldızlar parıldayırdılar və qışın soyuğunda qətrə-qətrə yağış tökülürdü. Göyün yüzünə dürüst baxıb gördüm başımın üstündə bulud hesab etdiyim övrət başlarıdır ki, pırtlaşmış saçları birbirinə dolaşmış, qara bulud tək havada dolanırlar və ışıldayan ulduzlar anaların, bacıların gözləridirlər ki, yerə qətrə-qətrə yağış tökürlər.

Gözümü göydən döndərüb, yenə dağın ətəyi ilə gedən ana-balaya tərəf baxdım. Gördüm övrət bir dalın dalında əyləşib, balaca qız da özünü onun ağuşuna qısıb diyor:

– Oxay, ana can, necə istidir, bax indicə bədənəm qızıxdı.

Amma anadan səs gəlmir.

Bir baxdım ki, ana-bala ikisi də qalxdılar havaya, onların pırtlaşmış saçları qalan saçlara dolaşmış, ışıldayan gözlərindən başladı yağ tökülməyə.

Qəflətən bir dəhşətli qışqırtı eşidib, üzümü geri çöndərdim, gördüm Süleyman əfəndi əllərini göyə qovzayıb deyir:

– Bax, odur, balam oradadır, övrətim də onun yanında! Bala, gəl!.. Bala, gəl atanın ağuşuna!.. Bala, gəl!

Süleyman əfəndinin qışqırtısına oyanıb, gördüm soyuq tər basmış bədənəm bütün lərzədədir. Sübh saat səkkizdir. Durub, libasımı geydim. Üzümə su vurub aram oldum. Çay içib çıxdım küçəyə. Gördüm camaat dəstə-dəstə gedir. O saat yadıma düşdü ki, bu gün Mövludi-nəbidir, hər bəzədələrə ianə yığacaqlar. Mən də məscidə tərəf rəvanə oldum.

Ə. Haqverdiyev

Bənövşə çiçəyi

Bir gün qaçqınları yoluxmağa -cəmiyyəti-xeyriyyəyə- getmişdim. Gedib nə gördüm?! Mini-mini çocuqlar buraya cəm olmuş, zavallıların yüzlərindən-gözlərindən hüzn və kədər yağıyordu. Bu biçarələr kədərli olmasınlarını ya?! Hamısı anasız-babasız qalmışlar, öz əziz və mehriban baba yurdlarını həmişəlik tərk etmişlər, cümləsinin yüzündə bir təhəssür görünməkdədir. Onların arasında bulunduğum əsnada qıvrım saçlı, bəti-bənzi sararmış bir balaca qız gözümə sataşdı. Bu qızcağazın yanına yaxlaşıb adını sordum. Zavallı məhzun-məhzun, o balaca məsum dodaqlarını açıb adı Göyərçin olduğunu söylədi.

Bənim əlimdə bir dəstə bənövşə çiçəyi var idi. Bən bənövşəyi Göyərçinə verdim. Qızcağaz çiçəyi bəndən alınca gördüm ki, hüzn və kədər artmış və gözləri

tutmuş dağın eteklerinde... Hanımın yaylığı və ayaklarına dolanmış etəgi, rüzgərə boyun eğmiş, kendisindən önce sallanıyor. Küçük kız arada bir diyor:

– Can Ana, soğuktan öldüm, halamın evine ne zaman varacağız?

– Sabret yavrum! Dağı geçsek, halamın evi görünecek. Hızlı yürü, yavrum!

– Ayaklarım yoruldu, can ana! Allah aşkına yürüyemiyorum. Vallahi, galiba öleceğim, bir yer yok mu, can ana, orada gücümüzü toplayalım?

– Gidelim, yavrum, belki bir yer buluruz. Rüzgâr iyice şiddetini artırdı. Kah bem, kah zil sesiyle gurulduyordu. İhtiyar kadın, takati yettikçe yürüyordu ve kızı da beraberinde çekiordu. Küçük kız, ellerini kohnuna koyup, sızılana sızılana anasının yanına kadar süründü. Rüzgârın uğultusuna kulak verip rüzgâr sesi değil, insan inlemesiymiş!

– Vay Oğul!.. Ah Yavrum, ah!.. Oğul, oğul!

Binlerce Süleyman Efendiler “ah oğul” diye ağlıyorlardı.

Kadınlar, ses sese verip bağırınca, rüzgârın sesi zaman zaman zile dönüyor. Beni ikinci defa şaşırtan hâl, göğün yüzünü kara bulutlar sarmış olmasıydı. Ama bulutlar arasından yıldızlar parlıyordu ve kışın soğukunda damla damla yağış dökülüyordu. Göğün yüzüne bakıp gördüm, başımın üstünde bulut zannettiğim kadın başlarıdır ki, kabarmış saçları birbirine dolaşmış, kara bulut, tek havada dolanırlar ve ışıldayan yıldızlar anaların, bacıların gözleriymiş. Yere damla damla yağ döküyorlar. Gözümü semâdan ayırıp yine dağın eteğinde giden ana-kıza baktım. Bir de ne göreyim, kadın bir taşın arkasında oturmuş, küçük kız da annesine sarılmış kucığında oturuyor.

– Oh, can ana, nasıl da sıcaksın, bak işte bedenim şimdi ısındı.

Ama anada ses yok. Bir de baktım, ana-kız ikisi de kalktılar havaya, saçları birbirine dolaşmış, parlayan gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı.

Âniden dehşetli bir bağırışma duydum. Yüzümü çevirdim, gördüm Süleyman Efendi ellerini göğe kaldırıp diyor:

– Bak, odur, yavrularım oradadır, hanımım da onun yanında! Oğlum, gel!.. Yavrum, gel atanın kucığına!.. Oğul, gel! Süleyman Efendi'nin bağırmasına uyandım, gördüm soğuk tər basmış, bedenim büsbütün titremektedir. Sabah saat sekizdir. Kalkıp elbiselerimi giyindim. Yüzüme su vurup rahatladım. Çay içip çıktım sokağa. Gördüm ahâli grup grup gidiyor. O anda hatırladım ki, bu gün Hz. Peygamberin doğum günü, mevlüd günü, harpzedelere yardım toplanacak. Ben de mescide doğru yöneldim.

A. Hakverdiyev

MENEKŞE ÇİÇEĞİ

Bir gün mültəçiləri ziyarətə Hayriye Cəmiyyəti'ne gitmişdim. Gidip ne görsem iyi?! Mini mini çocuklar buraya toplanmış, zavallıların gözlerinden hüzn və keder yağıyordu. bu Çaresizler kederli olmasınlar mı?! Hepsi anasız-babasız kalmış, kendi sıcak baba yurtlarını tərk etmiş və hepsinin yüzündə bir özlem ortaya çıkmıştı. Onların arasında bulunduğum əsnada kırıkcık saçlı, bəti-bənzi sararmış küçük bir kız gözümə takıldı. Bu kızıcağazın yanına yaxlaşıb adını sordum. Zavallı mahzun mahzun, o küçük günahsız dudaklarını açıb adının “Güvercin” olduğunu söyledi:

Elimdə bir buket menekşe çiçəyi vardı. Ben menekşeyi, Güvercin'e verdim. Kızıcağaz çiçəgi benden alınca gördüm ki, hüzn və kederi artmış və gözləri

دوتوب داغك اتكيله گدير. عورتك يايلوغى و قىچلارينه دولاشمش تومانى كولگه تابع اولوب اوزيندن قاباق يله نورلر بالاجه قز هر دم دييور:

— آناجان، سووقدان تولدم، بس بيم ايوبنه نه وقت چاتاچاغز؟

— صبر ايله، بالا! داغى آدلا ساق ييك ايوى گورونه جك. تيز يري، بالا!

— آياقلاريم يورولوبدر. آناجان! قرداشم جهاننه يريمه بيلميورم. والله ديه سك تولجگم، بر ير يوقمى، آناجان! اوراده ديه جىزى آلاق؟

— گيدك بالا، بلكه ير تاپدوق. كولك گلدكجه شدتلنوب، كاه بم، كاه زيل سسييله گووولدييوردي. قوجه عورت گوجى گلدكجه يوگوروردى و قزیده اوزيله چكوردى. بالاجه قز اللرىنى قويننه دورتوب، سيزلديه، سيزلديه آناسينك يانجه سورونوردى؟

— يوخ، بالا تيز برى. كولگك گووولتيسنه درست قولاق ويروب، گوردیم كولك سسى دگل، انسان ناله سى درا كولگك بم گورولتيس، كشيلر نعره سيدر كه سس سسه ويروب قشورولار. — اوغول وای... بالا وای... اوغول... اوغول... گویا مينلر ايله سليمان افنديلر، بالا وای دييورلر. عورتلر سس سسه ويروب قشغرانده، كولگك سسى هر دن زيله دونور.

ايكنجى منى تعجبه گتورن حالت بو ايدى كه كوگك يوزينى قاره بولوط دوتمش ايدى. اما بولوتلار آراسيندن يولدوزلار پاريلدا شورديلار و قشك ساووغنده قطره قطره ياغيش تو كولوردى. كوگك يوزينه درست باحوب گوردیم باشم اوستنده بولوط حساب ايتديگم عورتلر باشلايدركه برتوشمش ساچلارى برى برينه دولاشوب قاره بولوط تك هواده دولانورلار، و ايشلدييان يولدوزلار آنالارك باجى لرك گوزلريدلر كه يره قطره - قطره ياش تو كورار.

گوزيمى گوگدن دوندروب، گنه داغك اتكيله، گمدين آنا بالايه طرف باخديم. گوردیم عورت بر دالك دالنده اگلشوب، بالاجه قزده اوزينى اونك آغوشنه قسوب دييور. — اوخاى، آناجان، نيجه ايستيدى، باخ اينديجه بدنم قزيشدى.

اما آنادن سس گلميور.

بر باخديم كه آنا بالا ايکيسيده قالخديلار هوايه، اونلارك پرتلاشمش ساچلارى قالان ساچلاره دولاشوب، ايشلديان گوزلرندن باشلادى ياش تو كولمگه.

غفلتاً بر دهشتلو قشغيرتى ايشيدوب، يوزيمى گيرى چوندرديم، گوردیم سليمان افندى اللرىنى گوگه طرف قاووزيوب، دييور:

— باخ، اودر بالام اوراده در، عورتيمه اونك ياتنده، بالا گل!... بالا گل! آتايك آغوشنه!... بالا گل! سليمان افنديك قشغريسنه اويانوب، گوردیم ساووق تر باسمى بدنم بوتون لرزده در. صبح ساعت سگزد در. دوروب، لباسمى كيديم، يوزيمه سو اوروب آرام اولديم. چاي ايجوب چيخديم كوچه يه گوردیم جماعت دسته دسته گيدور. او ساعت ياديمه دوشديكه بوگون مولود نبى در حريزه لره اعانه يفاچاقلار. منده مسجدده طرف روانه اولديم.

ع. حقيردوف.

بنفشه چيچكى

بیر گون قاچقینلری یولوقماغا - جمعیت خیریه یه - گیتیشدم. کیدوب نه گوردیم؟! مینی مینی چوجوقلار بورایه جمع اولمش، زواللی لرك يوزلريندن گوزلريندن حزن و کدر ياغيوردى. بو بيچاره ل کدرلى اولماسونلرمى يا؟! هاموسى آنا سز باباسز قالمشلار، اوز عزيز و مهربان بابا يورتلاريني هميشه ليك ترك ايتمشلر، جمله سنك يوزينده بر تحسر کورونمکده در. اونلارك آرا سندا بولونديغم ائنده قيوريم صاچلى بتى، بگىزى صارارمش بر بالاجاقيز گوزيمه ساتاشدى. بو قيز جفرك ياننه ياقلاشوب آدينى صورديم. زواللى، محزون محزون، اوبالاجا موصوم دوداقلاريني آچوب آدى گوگرچين اولديغنى سويله دى: بنم اليمده بر دسته بنفشه چيچكى وار ايدى بن بو بنفشه يى گوگرچينه ويرديم. قيز جفا ز چيچكى بدنم آلينجه کوردیمكه حزن و کدرى آرتدى و گوزلری

yaşarmağa başladı. Bu yanıqlı halı görüb heyrət etdim və bu dərəcə hüzn ilə ağladığının səbəbini sordum. Çocuq-cığaz yürəklənib bana böylə söylədi:

Xanım əfəndi! İki yıl bundan əvvəl bizim evimiz və bağçamız var idi. Bağçamızda bir-birindən gözəl, bir-birindən rayihəli güllər nəzərləri oxşarlardı. Bən hər zaman bağçamıza çıxıb istədiyim güllərdən dərərdim. Bir gün adətim üzrə yenə baxçaya çıxıb gül dərməklə məşğul idim. Bu zaman sevgili anacığım yanıma gəldi, və topladığım güllərdən əlinə alaraq bir qədər tamaşa etdi və çiçəkləri arasında bir bənövşə çiçəyi arayıb əlinə aldı və sonra bana dedi: Qızım, yavrucuğum! Bilirmisən bu bənövşə nə qədər gözəl çiçəkdir. Hər çiçəyin özünə, rənginə məxsus bir mənası var. Bənövşə isə «sev və xatırla...» mənasını ifadə edir. Şimdi bana verdiyiniz bu bənövşə bənim üçün pək qiymətdardır... Bir vəqt var idi bənim zavallı validəm sağ idi və gözəl bağçamız var idi... Şimdi isə heyhat! Nə anam, nə evimiz, nə də gözəl bağçamız var.

O bənövşə çiçəyini əlimə aldığım kimi öz evimizi, bağçamızı və hər kəsdən əziz və şəfqətli olan validəmi xatırladım və onun bağçada bənövşəni əlinə alıb da Qızım, bənövşə çiçəyi «sev və xatırla!...» deməsi yadıma düşdü. Ona görə kədərlənib ağlamaqdan özümü saxlaya bilmədim...

Asiya Nərimanova

Bizdə ticarət və sınaat

İqtisadın, yəni sərvət və dövlətin məişətdə nə qədər əhəmiyyət olduğu və buna nə vasitələr ilə nail ola bilmək haqqında bəzi mütləq və mülahizədə bulunalım: İnsan dünyaya gəldikdə ən əvvəl diri qalmaq və yaşamaq fikrinə düşmüş və bunun üçün də yemək-ichmək çarələrini arayıb düşünmüş və sonra libas, yatacaq və məskən mayehtalarını əldə etməyə çalışmışdır. İnsan getdikcə çalışaraq özünü təkmil etmiş və bu sayədə insan bu gün şərəflənmiş və yüksəlmişdir. Zətən yucalmağa və təkmilə çalışıb səy etmək insanın xilqətində qoyulmuş bir qanundur ki, hər kəs bu qanundan kənar olarsa insanlıq şərəflərindən məhrum olar. Ən qədim cahiliyyət zamanında meşələrdə üryan heyvan misalında gəzib-dolanan insanların əksəri bu gün yüksək və cəsim binalarda yaşayıb gözəl əlbisələrlə bəzənmiş və dünya məişətinə lazım olan hər bir şeyi vücudə gətirmişdir. İnsanlar artıq cahiliyyətdən nicat taparaq əqli-səlim sahibi olub haqqı nahaqdan düşünməyə qadir olmuşlar. Əqli-səlim sahibi olan insanlar qanunlar tərtib verib səadət və rəfahətlə yaşamaq tərz və üsulunu göstərmişlər. Bəziləri məişətin bütün əsəb və alətini ixtira etmişlər. İnsanlardan digər bəziləri ixtira edilmiş olan əsəbi təkmil edərək bunları ümumun istifadəsi üçün böyük zavod və fabrikalər təsis edərək bu sayədə böyük sərvət və dövlət sahibi olmuşlar. Bir çoxları ixtira edilmiş olan alat və maşınalarda işləmək qabiliyyətinə dara olaraq sənətkar olmuşlar. Həmçinin insanların bəziləri heyvanat nəbatat bəsləmək

yaşarmaya başladı. Bu acımacıklı hâli görüb hayret ettim və bu kadar kəhırlı ağlamasının səbəbini sordum. Çocuq-cığaz yüreklenip bana şöyle söyledi:

-Hanım efendi! Bundan iki yıl önce bizim evimiz ve bahçemiz vardı. Bahçemizde birbirinden güzel ve kokulu güller gözleri okşardı. Ben her zaman bahçemize çıkıp istediğim güllerden toplardım. Bir gün âdetim üzere yine bahçeye çıkıp gül toplamaktaydım. O sırada sevgili anacığım yanıma geldi, topladığım güllerden eline alarak bir müddet seyretti ve çiçekler arasından bir menekşe çiçeği aradı, eline aldı ve sonra bana dedi:

-Kızım, yavrucuğum! Biliyor musun bu menekşe, ne kadar güzel bir çiçektir! Her çiçeğin kendine, rengine mahsus bir manası vardır. Menekşe ise “sev ve hatırla...” anlamına gelir. Şimdi bana verdiğiniz bu menekşe, benim için pek kıymetlidir. Bir zamanlar zavallı validem vardı, sağdı, güzel bahçemiz vardı. Şimdi ise heyhat! Ne anam ne evimiz ne de güzel bahçemiz var!

O menekşe çiçeğini elime aldığım gibi evimizi, bahçemizi ve herkesten değerli ve şefkatli olan vâlidemi hatırladım ve onun bahçede menekşeyi eline alıp da kızım; menekşe çiçeği “Sev ve hatırla!...” demesi aklıma geldi. Bu yüzden kederlenip ağlamaktan kendimi alamadım.

Asya Nerimanov

SANAYİ VE TİCARETİMİZ

İktisadın, yani servet ve devletin geçimde ne kadar önemli olduğunu ve buna hangi vasıtalarla ulaşabileceğimiz konusunda bazı değerlendirmelerde bulunalım:

İnsan dünyaya gelince ilk önce sağ salım yaşamak endişesine düşmüş ve bunun içinde yeme, içme çarelerini düşünmüş, sonra elbise, yatacak ve ikamet edecek yer ihtiyaçlarını halletmeye çalışmıştır. İnsan gittikçe çalışarak kendisini geliştirmiştir. Bu sayede insan, bugün şereflenmiş ve yükselmiştir. Zaten yükselmeye ve geliştirmeye çalışmak, insanın yaratılışına konulmuş bir kanundur ki, bu kanundan uzak olan kimseler, insanlık şerefinden mahrum olurlar. En eski cahiliye dönemlerinde ormanda hayvanlar gibi başıboş dolaşan insanların çoğu, bugün yüksek ve iri binalarda yaşayıp güzel elbiselerle süslenmiş ve dünya hayatına lazım olan her bir şeyi icat etmiştir. İnsanlar, artık cāhiliyeden kurtuluş için akl-ı selīm sahibi olup hakkı haksızdan düşünmeye kadir olmuşlar. Akl-ı selīm insanlar, kanunlar düzenleyerek huzur dolu ve mutlu yaşama tarzını hazırlamışlardır.

Bazıları dünyada geçinmek için araçlarını ve sebeplerini ortaya koymuşlar. İnsanlardan diğer bazıları da ortaya konulmuş olan sebep ve araçları geliştirerek bunları genelin faydalanabilmesi için fabrikalar kurarak bu sayede büyük servet ve devlet sahibi olmuşlardır. Birçokları alet ve makinelerde çalışma yeteneğine sahip sanatkar olmuşlardır.

Aynı zamanda insanların bazıları, hayvanları ve bitkileri besleme

بزده تجارت و صنعت

اقتصادك یعنی ثروت و دولتك معیشتده نه قدر
اهمیتی اولدیمی و بو گمانه واسطه لر ایله نایل
اولایلمك حقنده بعض مطالعه و ملاحظه ده بولنالیم:
انسان دنیایه کلدیگده اڭ اول دیری قالماق
و یاشاماق فکرینه دوشمش و بونك ایچونده یمك،
ایچمك چاره لرینی آرایوب دوشونمش و صو گره
لباس، یاتاجاق و مسکن مایحتاج لرینی الده ایتمکه
چالشمشدر. انسان کیتدیگجه چالشاراق اوزینی
تکمیل ایتمش و بوسایه ده انسان بو گون شرافتمش
و یو کسلمش در. ذاتاً یوجالماغه و تکمیله چالشوب
سعی ایتمك انسانك خلقتنده قویولمش بر قانوندر
که هر کس بو قانوندن کنار اولارسه، انسانلق
شرافتدن محروم اولار. اڭ قدیم جاهلیت زماننده
میشه لرده عریان حیوان مثالنده کزوب دولانان
انسانلارک اکثری بو گون یو کسك و جسیم
بنالرده یاشایوب، گوزل البسه لرله بزمنش و دنیا
معیشتنه لازم اولان هر بر شیی وجوده گتورمشدر.
انسانلار آرتق جاهلیتدن نجات تاپاراق عقل سلیم
صاحبی اولوب حقى ناحقندن دوشونمکه قادر
اولمشلار. عقل سلیم صاحبی اولان انسانلار قانونلر
ترتیب و یروب، سعادت و رفاهتله یاشامق طرز و
اصولنی گوسترمشلر؛ بعضلری معیشتك بوتون اسباب
و آلاتنی اختراع ایتمشلر؛ انسانلاردن دیگر
بعضلری اختراع ایدیلمش اولان اسبابی تکمیل
ایدرك، بونلاری عمومك استفاده سی ایچون، بویوك
زاوود و فابریقلار تاسیس ایدرك بوسایه ده بویوك
ثروت و دولت صاحبی اولمشلار. بر چوقلاری
اختراع ایدیلمش اولان آلات و ماشینلارده
ایشله مك قابلیتته دارا اولارق صنعتکار اولمشلار.
همچنین انسانلارک بعضلری حیوانات نباتات بسله مك

یاشارماغا باشلادی. بو یانیقلى حالی گوروب حیرت
ایتدم و بو درجه حزن ایله آغلادیغك سببینی
سوردیم. چو چوقجغز یوره کانوب بگا بویله
سویلدی:

خانم افندی! ایسکی ییل بوندان اول بزم
ایویمز و باغچه مز وار ایدی. باغچه مزده بری بریندن
گوزل، بری بریندن رایحه لی گلر نظرلری اوقشاردی.
بن هر زمان باغچه مزه چیقوب ایسته دیگم گل لر
دن دره ردیم. بر گون عادتیم اوزره ینه باغچه یه
چیقوب گل درمکه مشغول ایدم. بو زمان
سه و گیلی آناجغم یانیمه کلدی، و طویلا دیغم
گلردن الینه آلاراق بر قدر تماشا ایتدی و چیچک لر
آراسندا بر بنفشه چیچکنی آرایوب الینه آلدی
و صو گرا بگا دیدی: «قیزیم، یاوروجغم! ییلیور
میسك بو بنفشه، نه قدر کوزهل چیچکدر. هر
چیچكك ئوزینه، رنگینه مخصوص بر معناسی
وار. بنفشه ایسه «سه و خاطرلا».

معناسی افاده ایدر. شیمدی بگا ویردیکیگز
بو بنفشه بنم ایچون پك قیمتداردر... بر وقت
وار ایدی بنم زواللی والدهم صاغ ایدی و گوزهل
باغچه مز وار ایدی... شیمدی ایسه هیهات! نه
آنم نه ایویمز نه ده گوزهل باغچه مز وار.

او بنفشه چیچکنی الیمه آلدیغم کیمی اوز
ایویمزی باغچه مزى و هر کسدن عزیز و شفقتلی
اولان والدهمی خاطرلادم و اونك باغچه ده بنفشه یی
الینه آلوب ده قزیم! بنفشه چیچکی «سه و و
خاطرلا!...»

دیمه سی یادیمه دوشدی. او گاک کوره کدرله
نوب آغلماقدن ئوزیمی ساقلا یا ییلمه دیم....

آسیه نریمانوف

üsul və qanunlarını öyrənərək ziraət işlə iştigal ediyolar və bir paraları da insanın vücudunda zühur edən məraz və illətlərin çarə və dərmanlarını icad edib gərək öz bəni-növlərini və gərək heyvanları ən mühlik və musri xəstəliklərdən nicat və xilas ediyolar. Bütün bu qanunlardan, ixtira edilmiş silah və maşınlardan, sənətkarların vücuda gətirdikləri əsablardan hər kəs istifadə edib öz ehtiyacatını rəf ediyor; ona görə də qanun tərtib edənlər müxtərilər və sənətkarlar ixtira ilə yad oluyolar və bunlar öz əql və zəkalarının müqabilində mükafat olaraq hörmət və izzətdən əlavə böyük pullar qazanıb külli sərvət və dövlətə sahib olmaqla qayət yüksək bir səadət və rəfahət içində yaşıyolar.

Bir alim, müxtəri yaxud sənətkarın hörmət və şöhrət sahibi olmaqla bərabər, əql və zəkasının verdiyi gözəl səmərələrlə millət və vətəninə nə qədər böyük xidmətdə bulunduğu da şübhədən aridir, hansı bir millət və məmləkətdə elm və sənət sahibləri, ticarət və sənəat müəssisələri və əhli-sərvət və dövlət çox olursa, o millət bütün ehtiyacatını özü rəf etməklə bərabər başqa millətlər meydanında sayılır. İzzət və ehtiram olunuyor. Qabil şəxsləri və kifayət qədər də ticarət və sənəat müəssisələri olmayan məmləkətləri və həm o məmləkətlərdə yaşayan millətləri hərgiz saymayıb, nəzəri-etinaya almıyolar. Və heç bir hüquq və ixtiyaratı da mürəət edilmiyor. Bu kimi millətlərin gərək alim və taciri və gərək mülkədarı və rəisi və xülasə əziz və qiymətdar bildiyi heç bir adət və ənənəsi və hətta müqəddəs sandığı məbud

və məbədi belə ihtiram ilə yad edilmiyor, bəlkə həmə vəqt təqbih və təhqirlər altında qalıyor. Zira ki, böylə millətlər özünün layiqi-əhtiram olması üçün beynəlmiləl məişət bazarına öz varlığını isbat edəcək bir əsbab və silah çıxarmamışdır.

Birəks bu gün bir məclisdə adi bir firəng, bir yapon yaxud bir ingiliz isbatı-vücut edərsə, hər kəs onların ləyaqətini bilmədən ona ehtiram ediyor; zira onlar qabil və sayılan bir millətə mənsubdurlar. Bunların ruhani və tacirinə, məbədlərinə və müxtəsər hər bir fərdinə belə hörmət ediliyor, çünki o millətlərdən bir çox alimlər, qabil sənətkarlar və məşhur ticarət və sənəat müəssisələri zühur etmişdir. Bunlardan bəziləri dəmir yoluna lazım olan paravozlar, vaqonlar, teleqraf, telefon, elektrik, kağız, kərandaş və sair bir çox bu kimi şeylər ixtira və icad etmişlər ki, insanlar bu əsəblar sayəsində ehtiyaclarını rəf edib rəfah və səadətlə yaşıyolar.

Sərvət və dövlət sahibi olan millətlər sair dövlət və məmləkətlər arasında da böyük rollar oynamaqdadırlar. Qızıl və sərvət sayəsində hökmdarlar hər növ toplar, pulemyotlar, tüfənglər, təyyarələr, cəngi paraxodlar və sair mübarizə alat və əslihləri hazırlayıb külli miqdarda əskər saxlamaqla millət və məmləkətini, dinini və namusunu əcnəbilərin hücum və təərrüzündən müvəffəqiyyətlə müdafiə və mühafizə ediyolar, məkatib və mədaris, mərixanalar, elmi və fənni müəssisələr vücuda gətirib böyük ticarət və sənəat müəssisələrinə malik olmuşlar.

İştə hər millətin xoş hal ilə yaşaması və hüququnu, şərəfatini, vətəninə və dinini mühafizə etməsi

üsul ve kurallarını öğrenerek ziraatla meşgul oluyolar ve çok paralar kazanıyorlardı. Bu paraları da insanın bedninde ortaya çıkan hastalıklara çare ve şifa olacak ilaçlar icad edip gerek insanlığı, gerekse hayvanları en helak edici ve onulmaz hastalıklardan kurtarıyorlardı. Bütün bu buluşlardan, icat edilmiş silah ve aletlerden herkes faydalanıp ihtiyacını gideriyordu. Bu yüzden mucitler, sanat-kârlar, icat ettikleriyle hatırlanıyolar, onlar akıl ve zekâlarının karşılığında mükâfât olarak hürmet ve izzete ek olarak büyük paralar kazanıp çok miktarda servet ve devlete sahip olmakla gayet yüksek bir saadet ve refah içinde yaşıyolar.

Bir bilgin, mucit yahut sanatkârın hürmet ve şöhrət sahibi olmakla beraber, akıl ve zekâsının verdiği güzel meyvelerle millet ve vatanına ne kadar büyük hizmette bulunduğu da açıktır. Hangi millet ve memlekette ilim ve sanat sahipleri, ticaret ve sanayi müesseseleri ve zenginleri çok olursa, o millet, bütün ihtiyacını kendi gidermekle beraber başka milletler gözünde de itibarı ve saygınlığı oluyor. Bu tür şahısları ve yeteri kadar da ticaret ve sanayi müesseseleri olmayan memleketleri herkes saymıyor, dikkate almıyor. Onlardan hiçbir hukuk ve icat beklenmiyor. Bu gibi milletlerin gerek bilgin ve ticaret erbâbı, zenginleri ve başkanları özetle değerli saydığı hiçbir âdet ve an'anesi, hatta mukaddes saydığı mâbud

ve mâbed bile saygıyla hatırlanmıyor. Böylə milletler, saygın olması için uluslararası pazarda varlığını ispat edecek bir ürün ve silah çıkarmamışlardır.

Örnek verelim; bugün bir mecliste bir frenk, bir yapon yahut bir ingiliz bir şeyler icad ettiği için herkes onlara saygı gösteriyor. Zira onlar yetenekli sayılan bir millete mensupturlar. Onların ruhbanlarına ve işadamlarına, mabedlerine ve özetle her bir ferdine saygı gösteriliyor. Çünkü o milletlerden birçok alimler, sanatkârlar ve məşhur işadamları çıkmış ve sanayi müesseseleri kurulmuşdur. Bunlardan bazıları demiryolları için gereken lokomotif, vagonlar, teleqraf, telefon, elektrik, kâğıt, kalem gibi birçok şeyler icad etmişlerdir. Bu sayede insanlar, refah və huzur içində yaşamaktadırlar.

Servet sahibi olan milletler, digər devlet və ölkələr arasında da böyük rollər oynamaktadırlar. Altın və sərmayə sayəsində devletlər, hər tür top, tüfək, makinalı silah, uçak, savaş gemileri və digər savaş âletləri və benzeri silahları hazırlayıp böyük miktarda asker yetişirməkte, millet və memleketi, dîni və nâmusunu ecnebîlərin hücum və taarruzundan başarıyla savunmakta və korumaktadırlar. Ayıca bu milletlər okullar açıyor, öğretmenler yetiştiriyor, hastahânelər, ilim ve sanayi kurumlarına sahip oluyolar.

İşte bir milletin refah içinde yaşaması, hakkını, onurunu, vatanını ve dinini muhafaza etmesi,

اصول و قانونلارینی او گره نه رک زراعت ایشیله اشتغال ایدیورلر و بر پارالاریده انسانک وجودینده ظهور ایدن مرض و علنلرک چاره و درمانلارینی ایجاد ایدوب گرک اوز بنی نوعلرینی و گرک حیوانلاری اک مهلک و مسری خسته لیکاردن نجات و خلاص ایدیورلر. بوتون بو قانونلردن، اختراع ایدیلیمش سلاح و ماشینلردن، صنعتکارلرک وجوده گتور- دیکاری اسبابلردن هر کس استفاده ایدوب اوز احتیاجاتنی رفع ایدیور؛ او گاه گورده ده قانون ترتیب ایدنلر، مخترعلر و صنعتکارلر اختراع ایله یاد اولنیورلر و بونلار اوز عقل و ذکالریک مقابلنده مکافات اولارق حرمت و عزتدن علاوه، بویوک پوللار قازانوب کلی ثروت و دولته صاحب اولماقله غایت یو کسک بر سعادت و رفاهت ایچنده یاشایورلر.

بر عالم، مخترع یاخود صنعتکارک حرمت و شهرت صاحبی اولماقله برابر، عقل و ذکاسنک ویردیککی گوزل ثمره لرله ملت و وطنه نه قدر بویوک خدمت ده بولندیغی ده شبهه دن عاریدر، هانسی بر ملت و مملکتده علم و صنعت صاحبی، تجارت و صنعت مؤسسه لری و اهل ثروت و دولت چوق اولورسه، او ملت بوتون احتیاجاتنی اوزی رفع ایتمکه برابر باشقه ملتر میاننده ده صاییلیر. عزت و احترام اولونیور. قابل شخصلری و کفایت قدرده تجارت و صنعت مؤسسه لری اولمیان مملکتلری و هم او مملکتلر ده یاشایان ملتری هر گز صایمیوب، نظر اعتنایه آلمایورلر و هیچ بر حقوق و اختیار ایدمه مراعات ایدیلیمور. بو کیمی ملترک گرک عالم و تاجری و گرک ملکداری و رئیس و خلاصه عزیز و قیمتدار بیلدیککی هیچ بر عادت و عنعنه سی و حتی مقدس صاندیغی معبود

و معبدی بیله احترام ایله یاد ایدیلیمور؛ بلکه همه وقت تقبیح و تحقیرلر آلتنده قالیور. زیرا که بویله ملتر اوزینک لایق احترام اولماسیچون بین الملل معیشت بازارینه اوز وارلغنی اثبات ایدمه جک بر اسباب و سلاح چیقارما مشدر.

بر عکس بو گون بر مجلسده عادی بر فرنک، بر یاپون یاخود بر انکیز اثبات وجود ایدرسه، هر کس اونلارک لیاقتنی بیلمه دن او گاه احترام ایدیور؛ زیرا اونلار قابل و صاییلان بر ملته منسوبدرلر. بونلارک روحانی و تاجرینه، معبدلرینه و مختصر هر بر فردینه بیله حرمت ایدیلیمور؛ چونکه اومتلردن بر چوق عالمر، قابل صنعتکارلر و مشهور تجارت و صنعت مؤسسری ظهور ایتمشدر. بونلاردن بعضری دمیر یولنه لازم اولان پاراووزلار، واغونلار، تلغراف، تیلیفون، ایلیقتریق، کاغذ، قرانداش و سایر بر چوق بو کیمی شیلر اختراع و ایجاد ایتمشلر که انسانلار بواسبابلر سایه سنده احتیاجلرینی رفع ایدوب رفاه و سعادتله یاشایورلر.

ثروت و دولت صاحبی اولان ملتر سایر دولت و مملکتلر آراسنده ده بویوک روللار اویناماقله درلر. قزل و ثروت سایه سنده حکمدارلر هر نوع توپلار، پولیموتلر، تفنکار، طیاره لر، جنکی پاراخودلار و سایر مبارزه آلات و اسلحه لری حاضرلیوب کلی مقدارده عسکر صاقلماقله ملت و مملکتنی دیننی و ناموسنی اجنبیلرک هجوم و تعرضدن موفقیتله مدافعه و محافظه ایدیورلر، مکاتب و مدارس، مریضخانه لر، علمی و فنی مؤسسه لر وجوده گتوروب، بویوک تجارت و صنعت مؤسسه لرینه مالک اولمشلار.

ایشته هر ملته ک خوش حال ایله یاشاماسی حقوقنی، شرافتنی، وطنی و دیننی محافظه ایتمه سی

sərvət və dövlətə bağlı olduğu bu gün artıq yəqin olduğundan hər kəsin bu yolda çalışması vacibətdir. Əksi surətdə ədədimiz nə qədər külli olursa olsun sərvət və dövlətə malik olamazsaq həmə vəqt özgülərə hammal və qul olub şərəfəti-diniyyə və milliyyəmizi qeyb edib xor və zəlil olcağız, çünki ehtiyac bələlərin ən böyüyüdür. Ehtiyac insanı ən rəzil və alçaq əməllərə sövq edər, düşməninə belə boyun əyməyə və onun ən alçaq tələblərinə itaət etməyə məcbur edər. Hər kəs və hər millət öz səadət və rəfahətini özü təmin etməlidir. Qeyrilərdən mərhəmət və şəfqət gözləmək kimi xəyalları bilmərrə başından çıxarmalıdır. Öz xoşbəxtliyimizin dəmirçisi ancaq özümüz ola bilərik. Binaənaleyh hüquq və ehtirama layiq olmaq üçün yeganə bir çarə varsa o da bütün dünya işlərində var qüvvəmizlə çalışıb fəaliyyət və ciddiyət göstərməliyiz.

Sərvət və dövlətə malik olmaq üçün bir çox vasitələr vardır. Onlardan bir neçələrini burada ərz edəlim: dünyada gördüyümüz bir çox şeylərin əsl mənbəyi torpaqdır. Işığından istifadə etdiyimiz neft yerdən çıxıyır. Kotan qayırmaq üçün lazım olan dəmir yerdə istehsal ediliyor, qızıl, gümüş, dəmir, mis, duz, libas, meyvə, kağız, karandaş -xülasə hər şeyi götürsək görərik ki, cümləsinin mənbəyi torpaqdır. Binaənaleyh sərvətli olmaq üçün əvvəl-əvvəl torpağa malik olmaq lazım gəlir. Hər millət ancaq öz torpağında istədiyi kimi yaşaya bilər; dinini, dilini və ənənəsini ancaq öz torpağında hifz edə bilər. Burasını mülahizə etdikdə görüyoruz ki, biz islam taifəsi öz ixtiyarımızda olmuş

topraq sərvətini bilkülliyə hifz etməmişik. Baxınız, Əndəlüs, Afrika, Asiya ta Çinədək islam və müsəlman məmləkəti və torpağı olduğu halda hazırda Osmanlı da, İran da, Əfqan da yarımüstəqil halında olaraq cüzi bir torpağa malikdirlər. Naxələf övlad kimi bizə buraxılmış olan irsi əlimizdən qeyb etmişik, demək ki, torpaq sərvətinə tamamilə malik deyiliz.

Burası da var ki, yalnız əldə çox torpaq olmaq ilə insan məqsədinə çatma bilməz. Əsl məqsəd torpaqdan lazımınca istifadə edə bilmək ilə hasil olan, yəni torpaqda olan bütün gizli xəzinələri-mədənləri kəşf və istehsal etmək ilə məqsədə ərişmək olar. Həmçinin yerin yüzündə hər növ nəbatat hasil etməyə qabiliyyət yetirib onu becərməli, ondan sərvət qazanmalıdır. Baxalım əlimizdə olan yerlərin gizli mədənlərini kəşf edib orada olan qızıl, gümüş, dəmir, mis, kükürd və sair mədəniyyəti istehsal etdikmi? Əlbəttə etmədik kəliməsindən başqa bir söz deyəməz.

Müsəlmanlar əlində olan yerlərin mədəniyyəti ya istehsal edilməmiş qalıyor yaxud istehsal olunanları varsa əcnəbilər əlinə keçmişdir. İslamlardan qızıl, gümüş, dəmir, mis, kükürd mədənləri sahibi olan müşahidə edilmir. Baküdə neft mədənciləri müsəlmanlar varsa da, fəqət xaricilərə nisbətən qayət azdır. Demək ki burada da mədənlərimiz büsbütün xaricilər əlindədir. Türkiyə və İran məmləkətlərində isə mədən istehsalı yox dərəcəsidir. Bu surətlə demək olar ki, müsəlmanlar mədən sərvətindən bir növ məhrum olmuşlar. Torpaq yüzündə bitki bəsləmək xüsusi gəldikdə məlumdur ki, müsəlmanlar əksərən buğda,

servet ve devlete bağlı olduğu artık daha iyi anlaşıldığı için herkesin bu yolda çalışması zorunludur. Aksi hâlde nüfusumuz ne kadar çok olursa olsun ilim ve fenne mâlik olamazsak başkalarına hamal ve köle olup onurumuzu, dîni ve millî benliğimizi kaybedip hor ve hakîr olacağız; çünkü ihtiyaç, belaların en büyüğüdür. İhtiyaç, insanı en rezil ve alçak işlere sevk eder; düşmanına bile boyun eğmeye, onun en alçak taleplerine itaat etmeye mecbur eder. Herkes ve her millet, kendi saadet ve refahını temin etmelidir. Başkalarından merhamet ve şefkat beklemek gibi hayalleri tamamen aklından çıkarmalıdır. Kendi refahımızı, gelişimimizi kendimiz sağlamalıyız. Uluslararası bir söz hakkına ve saygınlığa sahip olmak için tek yol var, o da, bütün dünya işlerinde var gücümüzle çalışıp faaliyet ve ciddiyet göstermeliyiz.

Millî bir servete sahip, sözü geçen bir devlet olmak için birçok vasıtalar vardır; onlardan birincilerini burada arz edelim:

Dünyada gördüğümüz birçok şeylerin asıl kaynağı topraktır. Işığından istifade ettiğimiz petrol yerden çıkıyor. Pamuk elde etmek için gereken makina demir, topraktan çıkıyor. Altın, gümüş, demir, bakır, tuz, pamuk, meyve, kâğıt, kalem kısaca her şeyi ele alsak hepsinin kaynağı topraktır. Bir devletin zengin ve sermayesi olması için ilk önce toprak sahibi olması gerekiyor. Her millet,

ancak kendi toprağında istediği gibi yaşayabilir, dînini, dilini ve an'anesini, ancak kendi toprağında koruyabilir.

Bu konuyu incelediğimizde görüyoruz ki, biz müslümanlar yönetimimizde olan toprak servetini tam anlamıyla koruyamadık. Bakınız Müslümanlar, Endülüs, Afrika, Asya'dan tâ Çin'e kadar Müslüman memleketi ve torpağı olduğu hâlde şu anda Osmanlı da, İran da, Afganistan da yarı bağımsız olarak küçük bir toprağa sahiptirler. Hak etmeyen evlat gibi bize bırakılmış olan mirası kaybetmişiz; demek ki, toprak servetine tam sahip değiliz.

Şunu da unutmamak gerekir. Yalnız elde çok toprak olmakla insan maksadına ulaşamaz. Asıl maksat, topraktan gereğince faydalanarak, toprakta olan bütün gizli hazineleri, madenleri keşfedip onları işleyerek maksada erişilebilir.

Aynı zamanda yerin üstünde her çeşit nebâtât¹³⁰ yetiştirmeye çalışılmalı ve servet kazanmalıdır. Bakalım, elimizde olan toprakların gizli madenlerini keşfedip orada olan altın, gümüş, demir, bakır, kükürt ve benzeri madenleri işleyebildik mi? Bunun cevabı tabî ki hayır.

Müslümanlar ellerindeki madenleri ya işleyemiyorlar ya da ancak yabancılarla işletebiliyorlar. Müslümanlardan altın, gümüş, demir, bakır, kükürt maden işletmecileri maalesef bulunmamaktadır.

Bakü'de petrol işlerine bakan müslümanlar varsa da yabancılara oranla çok azdır; demek ki burada da madenlerimiz büsbütün yabancıların elindedir. Türkiye ve İran'da ise, maden işletmesi yok derecededir. Şunu diyebiliriz ki, müslümanlar maden servetinden mahrum kalmışlardır.

Toprak üstünde bitki yetiştirme konusuna gelince, müslümanlar çoğunlukla buğday,

¹³⁰. Bitkiler.

توپراق ثروتنی بالکلیه حفظ ایتمه مشیک. باقکاز
اندلس، آفریقا، آسیا تا چینه دک اسلام و مسلمان
مملکتی و توپراغی اولدیغی حالدده حاضرده عثمانلی
ده، ایرانده، افغانده یاریم مستقل حالنده اولارق،
جزوی بر توپراغه مالکدرلر. ناخلف اولاد کیمی
بزه بوراقیلش اولان ارثی الیمزدن غیب ایتمه مشیک؛
دیمک که توپراق ثروتنه تماما مالک دگلز.

بوراسیده وار که یالکزد الده چوق توپراق
اولماق ایله انسان مقصدینه چاتا بیلمز؛ اصل مقصد
توپراقدن لازمنجه استفاده ایده بیلک ایله حاصل
اولان یعنی توپراقدده اولان بوتون گیزلین خزینه لری-
معدنلری کشف و استحصال ایتک ایله مقصده ایریشمک
اولار. همچنین یرک یوزینده هر نوع نباتات حاصل
ایتمک قابلیت یتوروب اونی بیجرملی، اوندان
ثروت قازانمالیدر. باقالم الیمزده اولان یرلرک
گیزلین معدنلرینی کشف ایدوب اوراده اولان قزل،
گوموش، نفت، مس، دمیر، کو کورت و سایر
معدنیاتی استحصال ایتدیگمی؟ البته ایتمه دیک کلمه
سندن باشقه بر سوز دیه مز.

مسلمانلر النده اولان یرلرک معدنیاتی یا استحصال
ایدیلمه مش قالیور یا خود استحصال اولنلری وارسه
اکثراً اجنبیلر الله کیچمشدر. اسلاماردن قزل،
گوموش، دمیر، مس، کو کورت معدنلری صاحبی
اولان مشاهده ایدیلیمور؛ با کوده نفت معدنچیلری
مسلمانلار وارسه ده، فقط خارجیلر نسبتاً غایت آزدر؛
دیمک که بوراده ده معدنلر مز بستیون خارجیلر
النده در. تورکیه و ایران مملکتلرینده ایسه معدن
استحصالاتی یوق درجه سنده در. بو صورتله دیمک
اولار که مسلمانلر معدن ثروتندن بر نوعی محروم
اولمشلار. توپراق یوزینده بتگی بسلک خصوصنه
گلدیکده معلومدر که مسلمانلر اکثراً بوغدا،

ثروت و دولته باغلی اولدیغی بوگون آرتق یقین
اولدیغندن هر کسک بویولده چالشماسی و اجباتدندر.
عکسی صورتده عددمز نه قدر کلی اولورسه
اولسون، ثروت و دولته مالک اولمازسه ق، همه وقت
اوز گهره حمال و قول اولوب، شرافت دینه و
ملیه مزی غیب ایدوب خوار و ذلیل اولاجاغز؛
چونکه احتیاج بلارک اک بویو کی در. احتیاج
انسانی اک رذیل و آلچاق عملره سوق ایدر؛ دشمننه
بیله بویون اکمگه و اونک اک آلچاق طلبلرینه
طاعت ایتمک مجبور ایدر. هر کس و هر ملت
اوز سعادت و رفاهتنی اوزی تامین ایتمه لیدر.
غیرلردن مرحمت و شفقت گوزله مک کیمی خیالری
بالره باشندان چیقارمالیدر. اوز خوشبختلکمزک
دمیرچیسی آنجاق اوزومز اولایلرز. بناء علیه
حقوق و احترامه نایل اولماق ایچون یکانه برچاره
وارسه اوده بوتون دنیا ایشلرینده وار قوه مزله
چالشوب فعالیت وجدیت گوسترمه لیمز.

ثروت و دولته مالک اولماق ایچون بر چوق
واسطه لر واردر؛ اولنلردن بر نیچه لرینی بوراده
عرض ایده لم: دنیاده گوردیگیمز بر چوق شیلرک
اصل منبعی توپراقدر. ایشیغندن استفاده ایتدیگیمز
نفت - یردن چیقیور؛ کوتان قایرماق ایچون لازم
اولان دمیر - یرده استحصال ایدیلور، قزل، گوموش،
دمیر، مس، دوز، لباس، میوه، کاغذ، قرانداش
خلاصه هر شیی گوتورسک گوره رز که جماعه سنک
نبعی توپراقدر. بناء علیه ثروتلی اولماق ایچون اول
اول توپراغه مالک اولماق لازم گلیور. هر ملت
آنجاق اوز توپراغنده ایستدیگی کیمی یاشیایلر؛
دیننی، دینلی و عنعنه سنی آنجاق اوز توپراغنده
حفظ ایده بیلر. بوراسنی ملاحظه ایتدیگده گورویورز
که بز اسلام طایفه سی اوز اختیاریمزده اولمش

darı, arpa, düyü və panbıq əkmək, bağçıvanlıq, heyvan və ipək qurdu bəsləmək kimi kəndistan işlərilə məşğul olub güzəran keçirilər. Mədəni tayfalar əkinçilik və kəndçilikdən böyük sərvət və dövlətə malik olduqları halda təəssüf olsun ki, bizim kəndlilər ən fəqir bir millət olduqlarından böyük zillət və üsrət içində yaşayırlar. Buna da səbəb ziraət və kənd işlərini lazımınca bilmədikləridir. Ziraət üçün əkiləcək yeri və toprağı ən əvvəlcə koldan və ağaclardan təmiz edib nahamar yerlərini islah etmək icab etdiyi halda bizim kəndlilər buna əsla əhəmiyyət və etina vermiyorlar. Həm əkdikdə və həm biçdikdə böyük əziyyət və cəfalar çəkirlər. Məlumdur ki, hər bitki öz rüşləriylə topraqdan özünə lazım olan qüvvə və şirəni sorur və bu sürətlə bir topraqda dəfəətlə yalnız bir növ bitki əkdikdə topraqda olan həmmən şirə və qüvvə azalır və topraq qüvvətdən düşür. Və bu nəhv ilə get-gedə topraq əvvəlki miqdarda məhsul vermiyor, məsələn bir yer ata-babadan əkilə-əkilə gəldikdən imdi o qədər qüvvətdən düşməyə, qabaqki məhsulun ancaq 1/3, 1/4 hissəsini veriyor. Bitkilər növbənöv olduğu üçün onların təbiəti də növbənöv müvafiq aşqarlı topraqda artacaq məhsul veriyor.

Bitkilərdən bəziləri, at, heyvan və insan peyinlərinin köhnə yaxud təzəsini sevdiyi kimi, bəziləri də kükürtlü, dəmirli, qumlu, küllü topraqlar sevir. Binaənaleyh əkinçi əkdirdi bitkinin sevdiyi qüvvə ilə yeri qüvvətləndirməlidir. Qumlu topraq sevən bir bitkini peyinli yerdə

yaxud əksinə olaraq əkərsə, şübhəsiz layiqincə məhsul ala bilməz. Bunlardan əlavə əkinçi hər bitkini nə vaxt və nə tövr əkməli, nə sayaq pərəstar olmalı və nə vaxt peyvənd etməli, qurd və yaxud bitkilərə məxsus bəzi xəstəliklər zühur etdikdə nə tövr tədavi etməli, meyvəsini nə tövr və nə sayaq dərməli və nə nəhv ilə qurutmalı -bunlar barəsində mükəmməl məlumat sahibi olmalıdır. Kəndlilərimizdə bu cür məlumat olmadığından və bu sayədə lazimeyi-məhsulat əldə edəmədiklərindən sərvət və dövlət sahibi də olamıyorlar. Yüz məşəqqət ilə becərdiyimiz arpa, buğda və darı kimi taxılları və kişmiş və xurma kimi gözəl meyvələri topraqlı və palçıqlı bir surətdə meydana çıxarıb əksik qiymətlərə satmaqla bərabər milli ticarətimizə də rəxna yetiriyoruz.

Taxıl əkib-biçmək və döymək üçün hazırda yeni məşınlar ixtira edilmiş; bir nəfər öylə məşınlar ilə minlərcə desyatinlərdə taxıl əkib-biçiyor və böyük sərvət və dövlət qazanıyor. Biz isə qədimdən qalmış xış, öküz və vəl ilə ilin 12 ayı hər adam - 3 desyatin yeri ancaq becərməyə müqtədir oluyoruz. Binaənaleyh bundan alacağı məhsul da özünü dolandırmayacaq qədər olacağı da bədihidir. Heyvanat bəsləməkdə həmçinin biliyimiz cüzi və məhduddur. Qaramal, qoyun və at bəslədikdə bunların yaxşı cinslərdən olmasına, yemlərinin və yatan yerlərinin nasıl olmasına gərəyincə məlumatımız olmadığından bizdə yaxşı heyvanlar əmələ gəlmıyor. Rusiya inəkləri adi vaxtda biri 300 manata getdikdə bizimkilər 50 manata gediyor. Qoyunlarımızın verdiyi

darı, arpa, pirinç və pamuk ekmək, bağcılık, hayvan və ipekçilik gibi köy işleriyle geçiniyorlar. Maden işleriyle meşgul olanlar; ziraat ve çiftçilikle uğraşanlardan daha fazla büyük servete ve sermayeye sahiptirler. Bizim köylüler, fakir olduklarından büyük zorluklar içinde yaşıyorlar. Buna da sebep, ziraat ve köy işlerini gereğince bilmedikleri içindir. Ziraat için ekilecek yeri ve toprağı ilk önce temizlemeli, engebeli yerlerini islah etmelidir. Fakat çiftçilerimiz buna önem vermiyor, özen göstermiyorlar. Ekince ve biçince çok eziyet ve sıkıntılar çekiyorlar. Bildiğiniz gibi, her bitki topraktan kendine gereken mineralleri alır, bu şekilde toprakta hep aynı tür bitki ekildiğinde toprakta olan aynı mineraller azalıyor ve toprak verimden düşüyor. Bu şekilde toprak, önceki miktarda ürün vermiyor. Örneğin; bir yer eskiden ekile ekile şimdi o kadar verimden düşmeye başlıyor ki, ancak önceki ürünün 13, 14 hissesini veriyor. Bitkiler çeşit çeşit olduğu için toprağın tabiatı da çeşit çeşit. Uygun toprak türünde ise fazla ürün verir.

Bitkilerden bazıları, at, hayvan gübrelerinin eski yahut tazesinde daha iyi yetiştiği gibi bazıları da kükürtlü, demirli, killi, kumlu topraklarda yetişebiliyor. Çiftçi, ektiği bitkinin toprağını o bitkinin sevdiği unsurla kuvvetlendirmelidir. Kumlu toprak seven bir bitkiyi, gübreli yerde

yahut aksine ekerse, şübhəsiz gerektiği nisbette ürün alamaz. Bunlara ek olarak çiftçi, her bitkiyi ne zaman ve hangi tavda ekmeli, ne zaman sürmeli, ne zaman gübrelemeli? Kurt ve bitkilere mahsus bazı hastalıklar ortaya çıkınca nasıl tedavi etmeli, meyvesini ne zaman toplamalı ne zaman kurutmalı? Bunlar hakkında mükəmmel bilgi sahibi olmalıdır. Çiftçilerimizde bu tür bilgi olmadığından gereği kadar ürün elde edemiyorlar, bu yüzden zengin de olamıyorlar. Yüz çileyle biçtiğimiz arpa, buğday ve darı gibi tahılları ve kişmiş, hurma gibi güzel meyveleri topraklı ve çamurlu topladığımız için değeri düşük olarak satıyor, millî ticaretimize de zarar veriyoruz.

Tahıl ekip, biçmek ve dövmek için şu anda yeni makinalar icad edilmiş; bir kişi o makinalarla binlerce dönümlük arazide tahıl ekip biçiyor ve büyük kazançlar elde ediyor. Biz ise, eskiden kalan saban, öküz ve düven ile oniki ayı her adam üç desyatin yeri ancak biçebiliyor. Bundan alacağı ürünün kendisine yetecek kadar olacağı açıktır.

Hayvancılık da aynı; bilgimiz az ve kısıtlıdır. Cins olmayan inek, koyun ve at beslediğimiz için iyi cinslerden olmasına, yemlərinin ve ahırlarının nasıl olması gerektiği hakkında yeteri kadar bilgimiz olmadığı için bizde iyi hayvan yetiştirmek mümkün olmuyor. Rus inekləri normal zamanda biri 300 manata satıldığında, bizimkiler 50 manata satılıyor. Koyunlarımızın verdiyi

داری، آرپا، دوگی و پانبوق اکمک، باغچوانلق، حیوان و ایپک قوردی بسله مک کیمی کندستان ایشلریله مشغول اولوب گذران کیچیریرلر. مدنی طایفه‌لر اکینجیلیک و کندچیلیکدن بویوک ثروت و دولته مالک اولدیقلاری حالده تاسف اولسونکه بزم کندیلیرلر فقیر بر ملت اولدیقلاریندن بویوک ذلت و عسرت ایچنده یاشایورلر. بو گاده سبب زراعت و کند ایشلرینی لازمنجه بیلمدیکلریدر. زراعت ایچون اکیله جک یری و توپراغی اڭ اولجه گولدن و آغاجلردن تمیزایدوب ناهموار یرلرینی اصلاح ایتمک ایجاب ایتدیکی حالده بزم کندیلیر بو گدا اصلا اهمیت و اعتنا ویرمیورلر. هم اکدیگده وهم بیچدیگده بویوک اذیت و جفالر چکیورلر. معلومدر که هر بیتگی اوز ریشه‌لریله توپراقدن اوزینه لازم اولان قوه و شیرینی سورور و بو صورتله بر توپراقدن دفعاتله یالگز بر نوع بیتگی اکدیگده توپراقدن اولان همان شیر و قوه آزالور و توپراق قوتدن دوشور. و بو نحو ایله کیت کیده توپراق اولکی مقدارده محصول ویرمیور؛ مثلاً بر یر آتا بابادن اکیله اکیله کلدیکندن ایمدی او قدر قوتدن دوشمکه قباقکی محصول اڭ آنجاق ۱۳، ۱۴ حصه سنی ویریور. بیتگی لر نوع به نوع اولدیغی ایچون اونلارک طبیعتی ده نوع به نوع موافق آشقارلی توپراقدن آرتوجاق محصول ویریور.

بیتگی لردن بعضری آت، حیوان و انسان یمین لرینک کهنه یاخود تازه سنی سوودیکی کیمی، بعضلریده کو کورتلی، دمیرلی، قومی، کوللی توپراقلار سوویورلر. بناء علیه اکینجی اکدیگی بیتگی نڭ سوودیکی قوه ایله یری قوتلندیرمه لیدر. قومی توپراق سووهن بر بیتگینی پیینلی یرده

یاخود عکسنه اولارق اکرسه، شبهه سیز لایقنجه محصول آلا بیلمز. بونلاردن علاوه اکینجی هر بیتگینی نه وقت و نه طور اکه‌لی، نه سیاق پرستار اولمالی و نه وقت پیوند ایتمه‌لی. قورت و یاخود بیتگی لره مخصوص بعض خسته لقلر ظهور ایتدیگده نه طور تداوی ایتمه‌لی، میوه سنی نه طور و نه سیاق درمه‌لی و نه نحو ایله قوروتمالی بونلار باره سند مکمل معلومات صاحبی اولمالیدر. کندیلیرمزده بو جور معلومات اولمادیغندن و بو سایه‌ده لازمی محصولات الده ایده‌مدیکاریندن ثروت و دولت صاحبی ده اولامیورلر. یوز مشقت ایله بیجردیگیمز آرپا، بوغدا و داری کیمی تاخلری و کیشمش و خرما کیمی گوزل میوه‌لری توپراقلی و پالچیقلی بر صورتده میدان چیقاروب اکسیک قیمتله صاتماقله برابر ملی تجارت مزده رخنه یتوریورز.

تاخل اکوب، بیچمک و دوکمک ایچون حاضرده یگی ماشینلر اختراع ایدیلمش؛ بر نفر اولیه ماشینلر ایله مینلرجه دیسیاتینلرده تاخل اکوب بیچیور و بویوک ثروت و دولت قازانیور. ايسه ک قدیمدن قالما خیش، او کوز و ول ایله ایل ۱۲ آیی هر آدم - ۳ دیسیاتین یری آنجاق بیجرمکه مقتدر اولیورز. بناء علیه بوندان آلا جفی محصولده اوزینی دولاندیرمیا جق قدر اولاجفی بدیهی در.

حیوانات بسله مگده همچین بیلیمز چور محدوددر. قارامال، قویون و آت بسله دیگده بونلارک یا قشی جنسلردن اولماسنه، ییملرینک و یا تاز یرلرینک ناصل اولماسنه کر کنجه معلوماتمز اولما دیغندن بزده یا قشی حیوانلر عمله گلمیور. روس اینکاری عادی وقتده بری ۳۰۰ مناته گیتدیگه بزمکیلر ۵۰۰ مناته گیدیور. قویونلار مزک ویردیگر

yun çirkli və zibilli olduğundan yarı qiymətinə belə satılmıyır. İpəkqurdu qayət zərif və nazik bir heyvan olduğundan bunlara pərəstar olub becərmək də böyük bir ustalıq və qabiliyyət istər və buna lazım olan istedad və qabiliyyətimizin yoxluğundan bir misqal toxumdan 35-40 kirvəngə barama götürüləcək olduğumuz halda 10-20 kirvəngə ancaq götürə bilirik. Bu surətlə becərdiyimiz barama da əksərən çirkli, qara və yumşaq olduğundan yarı qiymətə satılır. Çox vaxt kəndlilərimiz neçə müddət qurda zəhmət çəkəndən sonra layiqincə pərəstar olmağı bilmədiyindən qurdları tamamilən naxoşlayub tələf olurlar. Xülasə, topraqdan və heyvandarlıqdan sərvət hasil etmək üçün mükəmməl məlumatlı və əsri-hazır alət ilə müsəlləh olmaq lazımdır. Fəqət bu məlumatı və aləti kəndlilərimizə kim verməlidir? Əlbəttə ziraətin və maldarlığın zəif halda olması, ümumiyyətlə, məmləkət məişətinə və xüsusən, hökumət xəzinəsinə artıq dərəcədə zərər olduğundan kəndlilərin bu ehtiyaclarını rəf etmək ziraətçiliyə, maldarlığa və bağçıvanlığa dair kəndlərdə məktəblər təsis etməklə və kənd işlərində mütəxəssis olan alimləri göndərərək onlara mühazirələr (leksiyalar) oxumaqla, kənd işlərinin üsul və qaidəsini öyrətməklə, əkmək-biçmək üçün lazım olan aləti və kəndlilərə xalis toxum verməklə, hətta təcrübə əkinləri icra etmək ilə onları bu kimi işlərə öyrədib məlumat sahibi etmək hökumətin borcudur. Ancaq nədənsə biz müsəlman kəndliləri haqqında hökumətin bu kimi sərəncamları hələ müşahidə edilmir.

Doğrudur, bəzi uyezdlərdə birər aqronomlar təyin edilib və hökumət tərəfindən bunlara müəyyən məbləğlər təxsis edilmiş; fəqət bu aqronomların hələ ki camaat üçün çıxıb camaata bir yol göstərərək yardımda bulundularını görənləri olmamışdır. Bu surətlə kəndlilərimiz kənd işlərindən nəinki heç bir sərvət və dövlət qazanamıyolar, hətta böyük bir zillət və üsrət içində yaşayırlar. Kəndlərimizdə mərixanalar olmadığından və şəhərlər isə çox vaxt 2 yüz - 3 yüz verst qədər uzaqda olduğundan və xəstələri palçıq və nahamar körpüsüz yollar ilə atda-arabada aparmaq mümkün olmadığından mərixlər təbissiz-dərmansız tələf olub gedir və heç xəbər tutan da olmuyur. Bir kənddə musri bir xəstəlik ittifaq düşdükdə kəndin 1/3 ya 1/4 hissəsi tamamilə tələf olub gedir və heç xəbər tutanda olmuyur. Cəhalət və savadsızlıq son dərəcəsinə çatdığından kəndlilin birisinə məktub gəldikdə at minib bir savad əhli tapmaq üçün bir çox kəndləri dönüb-dolaşmaq məcburiyyətində qalıyır.

Kəndlilərimizin ümumi yaşayışı bədəviyyət əsrindən o qədər də fərqli deyildir. Həmişə tütülü qazmalar da arpa, darı çörəyi yemək ilə keçinib, hamam, libas dəyişmək və sabun kimi səhhətə lazım olan şeylər tənəməyən kəndlilərimiz az deyildir. Bunların hallarını yüngülləşdirmək, onları mədəni yaşayışa alışdırmaq bizim rəislərimizin, vəkillərimizin milli vəzifəsi ədd

yün, tozlu və kirli olduğundan yarı kıymətinə bile satılmıyır.

İpek böceği gayet zərif və nəzik bir canlı olduğu üçün bunlara ustalıqla baxmaq gerekir. Onlara baka bilecek bilgi eksikliğinden bir miskal¹³¹ tohumdan 35-40 girvenke¹³² üretmemiz gerekirken 10-20 girvenke ancak üretebiliyoruz. Bu şekilde ürettiğimiz koza, genelde çirkli, kara ve lekeli olduğu için yarı fiyatına satılıyor. Çiftçilerimiz genelde uzun süre zahmet çektikten sonra gereği gibi bakamadıkları için ipek böcekleri ölüyor.

Özetle topraktan ve hayvancılıktan kazanç elde etmek için bilgili olmamız ve modern aletleri kullanmamız gerekiyor. Fakat bu bilgiyi ve aleti, çiftçilerimize kim vermeliyiz? Elbette ziraat ve hayvancılığın zayıf olmasının genelde ülke geçimine, özellikle hükümet hazinesine fazlasıyla zarar verdiğinden çiftçilerin bu gibi ihtiyaçlarını gidermek ziraat, hayvancılık ve çiftçiliğe dair köylerde okullar kurmak ve ziraat işlerinde uzmanları gönderip onları kendi işlerinin yöntemini öğretmekle, ekip biçmek için lüzum olan aleti ve çiftçilere hâlis tohum vermekle hatta tohum ıslah çalışmaları yaparak onlara bu gibi işleri öğretip bilgilendirmek hükümetin borcudur. Ancak ne-dense müslüman çiftçilerin tatbik edebileceği bir düzenleme henüz göremiyoruz.

Doğrudur, bazı ilçelerde birer ziraat mühendisleri tayin edildi ve hükümet tarafından bunlara belirli miktarlar tahsis edilmiş; fakat bu mühendislerin henüz halka bir yol gösterip yardımda bulunduğu görülmemiştir. Köylülerimiz, köy işlerinden henüz bir kazanç elde edemiyorlar. Hatta çok büyük zorluklar içinde yaşıyorlar. Köylerimizde hastaneler olmadığı, şehirlere de genelde 200-300 verst¹³³ kadar uzakta olduğu için hastaları çamur, uygunsuz, köprüsüz yollarda, atla, arabada götürmek zor olduğu için hastalar doktorsuz, ilaçsız ölüp gidiyorlar ve hiçbir haber almak da mümkün olmuyor. Bir belde bulaşıcı bir hastalık ortaya çıktığında beldenin neredeyse yarısı ölüp gidiyor ve diğer bölge insanların hiçbir haberi de olmuyor. Bilgisizlik son derece yaygın olduğundan köylünün birisine mektub gelince ata binip okur-yazar bulmak için köy köy gezmek zorunda kalıyor.

Köylülerimizin genel yaşayışı bedevilerinkinden farklı değildir. Arpa, darı çöreği yemek ile geçinip, hamam, elbise değiştirmek ve sabun gibi sağlığa gerekli şeyleri bilmeyen az değildir. Onların yükünü hafifletmek, onları medenî hayata alıştırmak bizim yetkililerimizin, milletvekillerimizin millî vazifesi sayılmalıdır.

131. Yirmidört kıratlık (4, 5 gr. kadar) bir ağırlık ölçüsüdür.

132. Ağırlık ölçerken kullanılan demir ağırlık.

133. Rus uzunluk ölçü birimidir. 1.0668 kilometreye karşılık gelmektedir.

یون چیر کلی و زیبیلی اولدیغندن یاری قیمته بیله ساتیلما یور. ایپک قوردی غایت ظریف و نازیک بر حیوان اولدیغندن بونلاره پرستار اولوب، بیجرمک ده بویوک بر اوستالق و قابلیت ایستر و بوکا لازم اولان استعداد و قابلیت مزک یوقلغندن بر مثال تخمدن ۳۵ - ۴۰ کرونکه باراما گوتوروله جک اولدیغنز حالدده ۱۰ - ۲۰ کرونکه آنجاق گوتوره بیلوروز. بو صورتله بیجر دیگیمز باراماده اکثر آچیر کلی، قارا و یوموشاق اولدیغندن یاری قیمته ساتیلور. چوق وقت کندیلیرمز نیچه مدت قوردا زحمت چکندن سو گره لایقنجه پرستار اولماغی بیلمدیکندن قورتلاری تماماً ناخوشلیوب تلف اولورلر. خلاصه توپراقدن و حیوان دارلقدن ثروت حاصل ایتمک ایچون مکمل معلوماتی و عصر حاضر آلاتی ایله مسلح اولماق لازمدر. فقط بو معلوماتی و آلاتی کندیلیرمز کیم ویرمه لیدر؟ البته زراعتک و مالدارلنک ضعیف حالدده اولماسی عمومیتله مملکت معیشتنه و خصوصاً حکومت خزینه سینه ارتق درجه ده ضرر اولدیغندن کندیلیرک بو احتیاجلرینی رفع ایتمک زراعت چیلیگه، مالدارلغه و باغچوانلغه دایر کندلرده مکتبلر تأسیس ایتمکه و کندیشلرینده متخصص اولان عالمری گوندروب اونلاره حاضرلر (لیقسیالر) اوقوماقله، کندیشلرینک اصول قاعده سنی او گرتمکه ا کمک، بیچمک ایچون لازم اولان آلاتی و کندیلیره خالص تخم ویرمکه حتی بریه اکین لری اجرا ایتمک ایله اونلاری بو کیمی بیلره او گره دوب معلومات صاحبی ایتمک حکومتک درجیدر. آنجاق نه دنسه بز مسلمان کندیلیری حقنده حکومتک بو کیمی سرانجام لری هنوز مشاهده ایدیلمیور.

دوغرودر بعض اویزدلرده برر آغرونوملر تعیین ایدیلوب و حکومت طرفندن بونلاره معین مبلغلر تخصیص ایدیلمش؛ فقط بو آغرونوملرک هله که جماعت ایچنه چیقوب جماعته بر یول گوستروب یاردمده بولندیقلرینی گورن اولماشدر. بو صورتله کندیلیرمز کندیشلریندن نه اینکه هیچ بر ثروت و دولت قازانامیورلر حتی بویوک بر ذلت و عسرت ایچنده یاشایورلر. کندلر مزده مریضخانه لر اولما دیغندن و شهرلر ایسه چوق وقت ۲ یوز ۳ یوز ویرست قدر اوزاقده اولدیغندن وخسته لری پالچق و ناهموار کورپی سیز یوللر ایله آتده عرابه ده آپارمق ممکن اولما دیغندن مریضلر طیب سیز درمان سیز تلف اولورلر. بر کندده مسری بر خسته لیق اتفاق دوشدیکده کندک ۱۳ یا ۱۴ حصه سی تامامیله تلف اولوب گیدیر و هیچ خبر دوتانده اولمیور، جهالت و سواد سیزلیق صوگ درجه سنه چاتدیغندن کندلیکک بر یسنه بر مکتوب کلدیکده آت مینوب بر سواد اهلی تاپماق ایچون بر چوق کندلری دونوب دولاشماق مجبوریتنده قالیدور.

کندیلیرمزک عمومی یاشایشی بدویت عصریندن او قدرده فرقلی دگلدیر. همان توستیلی قازمالارده آرپا، داری چورگی یمک ایله کیچنوب، حمام، لباس دگیشمک و صابون کیمی صحت لازم اولان شیلر تانیمنان کندیلیرمز آز دگلدیر، بونلارک حاللرینی یونگوللشدیرمک اونلاری مدنی یاشایشه آلدیرمق بزیم رئیس لیریمزک و کیلیریمزک ملی وظیفه سی عد

edildiyindən lazım gəlir ki, lazım gələn məqamda təşəbbüsdə bulunub bu dərdlərə əlac edələr. Hökumətdən masiva bunların dərdinə, millətin ziyahları qalib onlara yardım əlini uzadıb nicat yolunu göstərməyi özünə milli bir vəzifə ədd etməlidirlər.

Yuxarıda zikr etdiyimiz vəchlə sərvət və dövlət ziraət və kənd işləri ilə məşğul olmaqdan başqa bir də hər növ alat və əsbablar ixtira edib bunlar sayəsində böyük müəssisələr vücuda gətirməklə və yaxud qabil sənətkar olub, ticarət və sənətxanalar təsis etməklə mümkün olur. Bu qism sərvət və dövlət müəssisələri bizdə ən zəif bir halda olduğundan dünya ehtiyacımızı rəf etmək üçün xaricilərə möhtac bir halda yaşayaraq onların ixtira və icadından istifadə ediyoruz. Əgər xaricilər hüsula gətirdikləri şeyləri bir gün biz istifadədən imtina edərsək yaxud bizə verməzlərsə, lüt və çıpaq qalacağımız bədihidir. Baxınız, əynimizə geydiyimiz paltar, saat, zəncir, çəkmə, corab, qaloş, köynək, bumajnik, zontik, düymə, sap, bıçaq, və evlərimizdə işlətdiyimiz istəkan, nəlbəki, qaşiq, boşqab, supnik, lampa, çarpayı, rizə, qıfıl, konturlarımızda olan kağız, qələm, karandaş, mürəkkəb, miz, telefon, elektrik, fayton, dəmiryol, paraxod, xülasə, gördüklərimiz və işlətdiklərimiz minlərlərə intiha tamamıyla əcnəbilərin icad etdikləri ticarət və sənəət hasilatıdır. Bu cür şeyləri hər bir kəs almaq

və istifadə etmək məcburiyyətində olduğundan müsəlmanlar da hər növ ilə ələ gətirdikləri paralarını xarici fabrika və zavodçularına veriyorlar. Buna görə də ümdə sərvət və dövlət sahibləri fabrika və zavod sahibləridir, yəni ümumiyyətlə külli mal satanlardır. Bunun əksi olaraq, müstəhlilər, o cümlədən, ümum islam aləmi dünya məişətlərində hər əsbab və ləvazimi xaricilərdən almağa məcbur olduqlarından, islamlar ümumiyyətlə fəqr və rəzalət nəticələrini daşımağa məhkumdurlar. Böylə olan surətdə, yəni dünya məişətinə lazım olan heç bir əsbab vücuda gətirmək istedad və qabiliyyətinə dara olmayan bir millət deyil hüquqa, hətta yaşamağa haqlı deyildir.

Bundan əlavə sənəət müəssisələrinə sahib olan şəhər və kənd və məmləkətlər abad oluyor; zira oraya hər yerdən qızıl axıb gəlir. Böylə məmləkətlərin tacirləri və hətta dükançıları belə sərvət və dövlət sahibi oluyorlar, zira məkulatı olanlar fabrika və zavodçuya və oranın əmələlərinə öz mallarını yaxşı qiymətə satıyorlar. Orada yaşayanlar dəxi hər biri bir xidmətdə bulunaraq yaxşı paralar qazanıyorlar. Hökumət xəzinəsi də bu kimi böyük ticarət və sinaət müəssisələrindən külli vergi aldığından böyük pullar götürür və hər növ müəssisələr bina etməyə qadir oluyor və dövlət qulluğunda olan məmurlara hər birinin ihraz etdiyi xidmətinə görə münasib maaş verə bilir. Ticarət və sənəət müəssisələri olmayan

Böylece bu dertlere çare bulsunlar. Hükümet, milletin aydınları onların derdine, yardım elini uzatmayı, kurtuluş yolunu göstərməyi kendine milli bir vazife saymalıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, servet ve sermaye, ziraat ve çiftçilikle meşgul olmaktan başka bir de her çeşit âlet, edevât ve makinalar îcad etmelidir. Bunlar sayesinde büyük kurumlar tesis ederek, yetenekli sanatkarlar yetiştirip ticaret ve atölyeler kurmakla ilerleme mümkün olur. Bu kurumlar, bizde çok geri olduğu için bu ihtiyaçlarımızı görmek için yabancılara muhtaç bir hâlde yaşayarak onların buluşlarından istifade ediyoruz. Yabancılar ürettikleri şeyleri bir gün bize vermezlerse, ortada kalacağımız açıktır. Bakın üstümüze, giydiğimiz elbise, saat, zincir, bot, çorap, gömlek, cüzdan, şemsiye, düğme, ip, bıçak ve evlerimizde kullandığımız bardak, tabak, kaşık, tencere, lamba, yatak, kesici alet, kilit, kağıt, kalem, mürekkeb, masa, telefon, elektrik, fayton, demir yol, vapur... kısaca gördüğümüz ve kullandığımız binlerce eşya tamamıyla ecnebîlerin buldukları ticaret ve sanayi ürünüdür. Bu tür şeyleri herkes almak

ve istifade etmek zorunda olduğundan müslümanlar da alın teriyle kazandıkları paralarını, yabancı fabrika ve patronlarına veriyorlar. Bu yüzden servet ve sermaye, genellikle toptan mal satanlardadır. Tüketiciler, özellikle İslam alemleri gündelik işlerinde kullandıkları bu eşyaları, yabancılardan almaya mecbur olduğu için müslümanlar yoksulluk içinde yaşamaya mahkumlar... Bu şekilde yeni dünyada gündelik işlerinde kullandıkları sanayi ürünlerini üretemeyen, bu yeteneklerden uzak bir millet, değil haklarını savunmaya, yaşamaya bile neredeyse hakkı yoktur!..

Buna ek olarak sanayi kurumlarının yerleştiği şehirler gelişiyor. Böyle memleketlerin işadamları, mağaza sahipleri zengin oluyorlar. Gıda üreten fabrika ve üretim yerleri, oranın halkına mallarını iyi fiyata satıyorlar. Şehirde yaşayanlar bile her biri bir hizmette bulunarak iyi paralar kazanıyorlar. Hükümet hazinesinde bu gibi büyük ticaret ve sanayi müesseselerinden fazla vergi aldığından büyük paralar alıyor, her tür binalar yapabilecek güce sahip oluyor ve devlet hizmetinde bulunan memurlara, her birinin hak ettiği uygun maaşı verebiliyor.

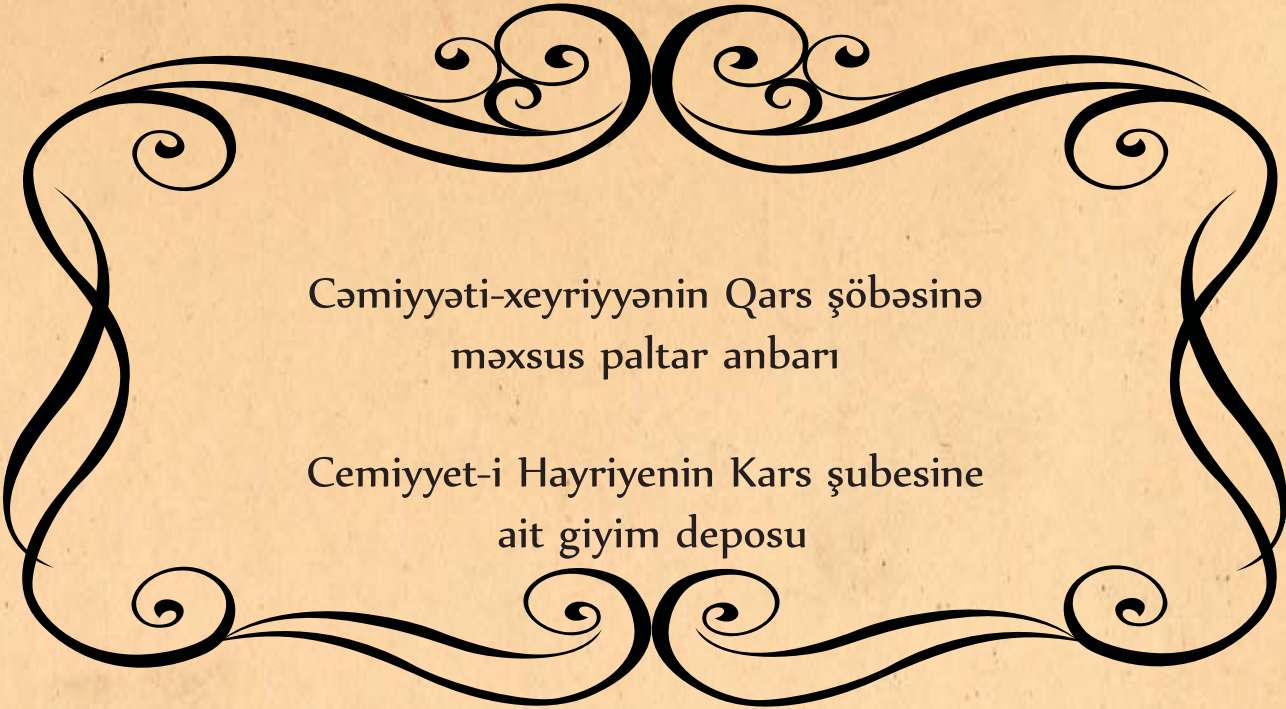
Ticareti ve sanayi kurumları güçlü olmayan

ایدیلدیگندن لازم گیلور که لازم کلن مقامده تشبث ده بولونوب بو دردله علاجه ایده لر. حکومتدن ماسوا بونلارک دردینه، ملتک ضیایلیری قالوب اونلاره یاردم النی اوزادوب نجات یولنی گوسترمکی اوزینه ملی بر وظیفه عد ایتمه لیدر لر.

یوقاریده ذکر ایتدیگیمز وجهله ثروت و دولت زراعت و کند ایشلریله مشغول اولماقدان باشقه برده هر نوع آلات و اسبابلر اختراع ایدوب بونلار سایه سنده بویوک مؤسسسلر وجوده گتورمکه و یاخود قابل صنعتکار اولوب، تجارت و صنعتخانه لر تاسیس ایتمکه ممکن اولور. بو قسم ثروت و دولت مؤسسسلری بزده اک ضعیف برحاله اولدیغندن، دنیا احتیاجاتمزی رفع ایتمک ایچون خارجیلره محتاج بر حاله یاشایارق اونلارک اختراع و ایجادیندن استفاده ایدوروز. اگر خارجیلر حصوله گتوردیکلری شیلری بر گون بز استفاده دن امتناع ایدرسهک یاخود بزه ویرمزلرسه، لوت و چپلاق قالا جاغمز بدیهیدر. باقکز اکنیمزه کییدیگیمز پالتارلار، ساعت، زنجیر، چکمه، جوراب، قالوش، کوینک، بوماژنیک، زونتیک، دوگمه، ساپ، بیچاق، و ایولرمز ده ایشلتدیگیمز استکان، نعلبکی، قاشق، بوشقاب، سوپنیک، لامپا، چارپایی، رزه، قفل، و قانطور لارمزده اولان کاغذ، قلم، قرانداش، مرکب، میز، تیلیفون، ایلقتریق، فایتون، دمیر یول، پاراخود خلاصه گوردیگرمز و ایشلتدیگرمز مین لریله انتها تامایله اجنبی لریک ایجاد ایتدیگلی تجارت و صنعتک حاصلاتی در. بو جور شیلری هر بر کس آلاق

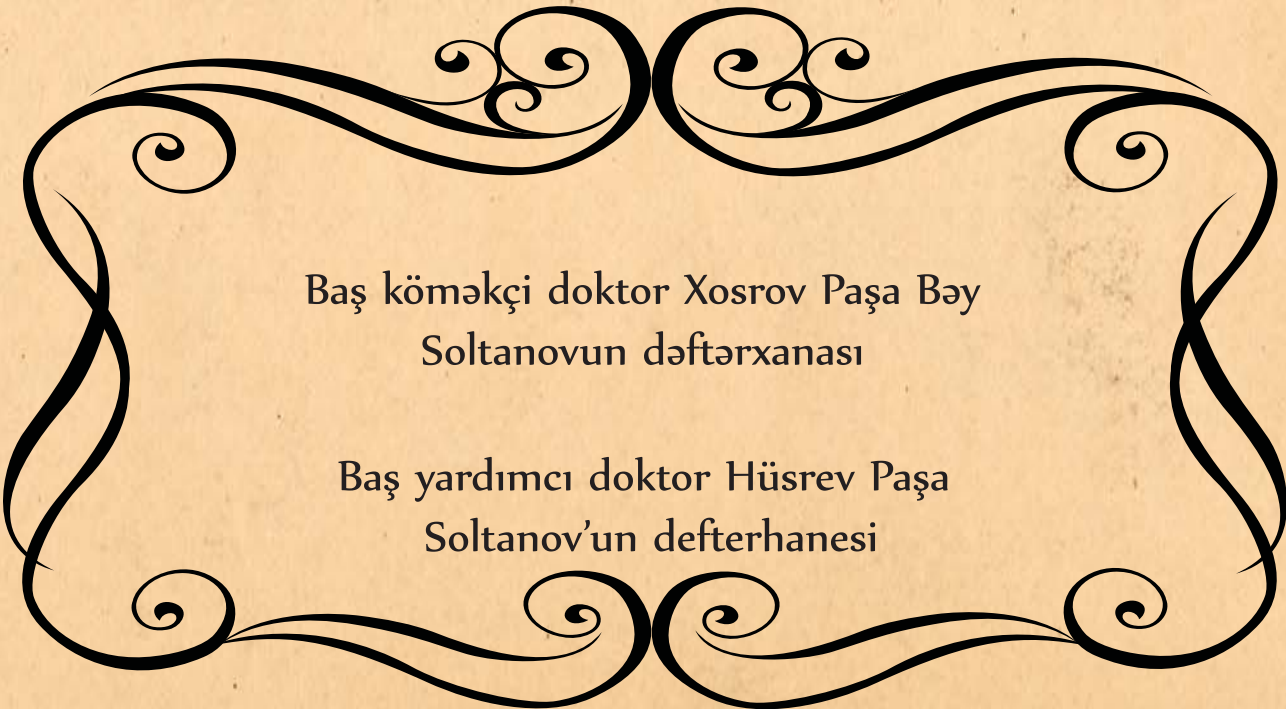
و استفاده ایتمک مجبوریتنده اولدیغندن، مسلمانلرده هر نوع ایله اله گتوردیگلی پاره لرینی خارجی فابریقا و زاوودچیلرینه ویریلر. بوکا گوره ده عمده ثروت و دولت صاحبلی فابریقا و زاوود صاحبلیدر؛ یعنی عمومیتله کلی مال صاانلر در. بونک عکسی اولارق مستهلک او جمله دن عموم اسلام عالمی دنیا معیشتنده هر براسباب و لوازمی خارجیلردن آماغه مجبور اولدیقلاریندن، اسلاملر عمومیتله فقر و رذالت نتیجه لرینی داشیماغه محکوم درلر. بویله اولان صورتده یعنی دنیا معیشتنه لازم اولان هیچ براسباب وجوده گتورمک استعداد و قابلیتته دارا اولمیان بر ملت دکل حقوقه حتی یاشاماغه حقی دگلدر.

بوندن علاوه صنعت مؤسسسلرینه صاحب اولان شهر و کند و مملکتلر آباد اولور؛ زیرا اورایه هر یردن قزل آقوب گلور. بویله مملکتلرک تاجرلری و حتی دکانچیلری بیله ثروت و دولت صاحبی اولیورلر، زیرا ماکولاتی اولانلر فابریقا و زاوودچی و اورانک عمله لرینه اوز ماللارینی یاقشی قیمتته ساتیورلر. اوزاده یاشایانلر دخی هر بری بر خدمتده بولنارق یاقشی پاره لر قازانیورلر. حکومت خزینه سیده بو کیمی بویوک تجارت و صنعت مؤسسسلریندن کلی ویرگو آلدیغندن بویوک پوللار گوتوریر و هر نوع مؤسسسلر بنا ایتمکه قادر اولیور و دولت قوللوغنده اولان مامورلر هر برینک احراز ایتدیگی خدمتته گوره مناسب معاش ویره ییلیر. تجارت و صنعت مؤسسسلری اولمیان

Cəmiyyəti-xeyriyyənin Qars şöbəsinə
məxsus paltar anbarı

Cəmiyyət-i Hayriyenin Kars şubəsinə
ait geyim deposu

Baş köməkçi doktor Xosrov Paşa Bəy
Soltanovun dəftərxanası

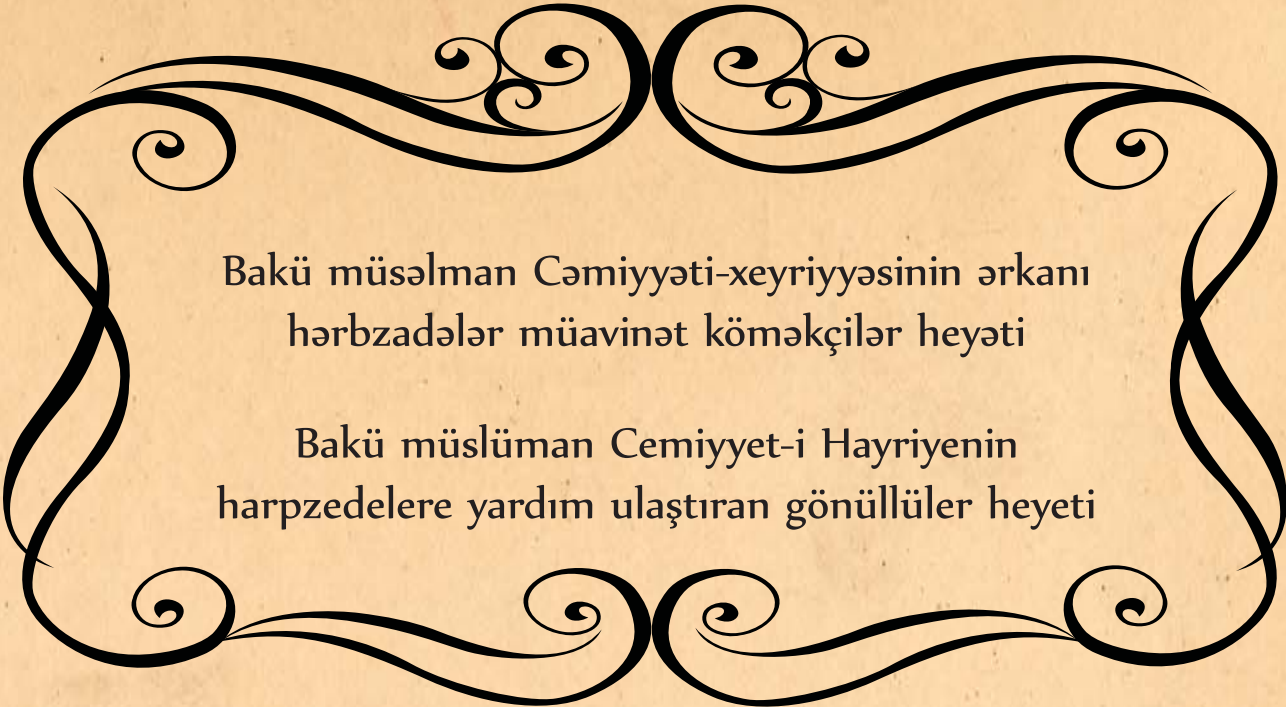
Baş yardımçı doktor Hüsrev Paşa
Soltanov'un defterhanesi

جمعیت خیریہ ایک قرص شعبہ سنہ مخصوص پالتار آنباری

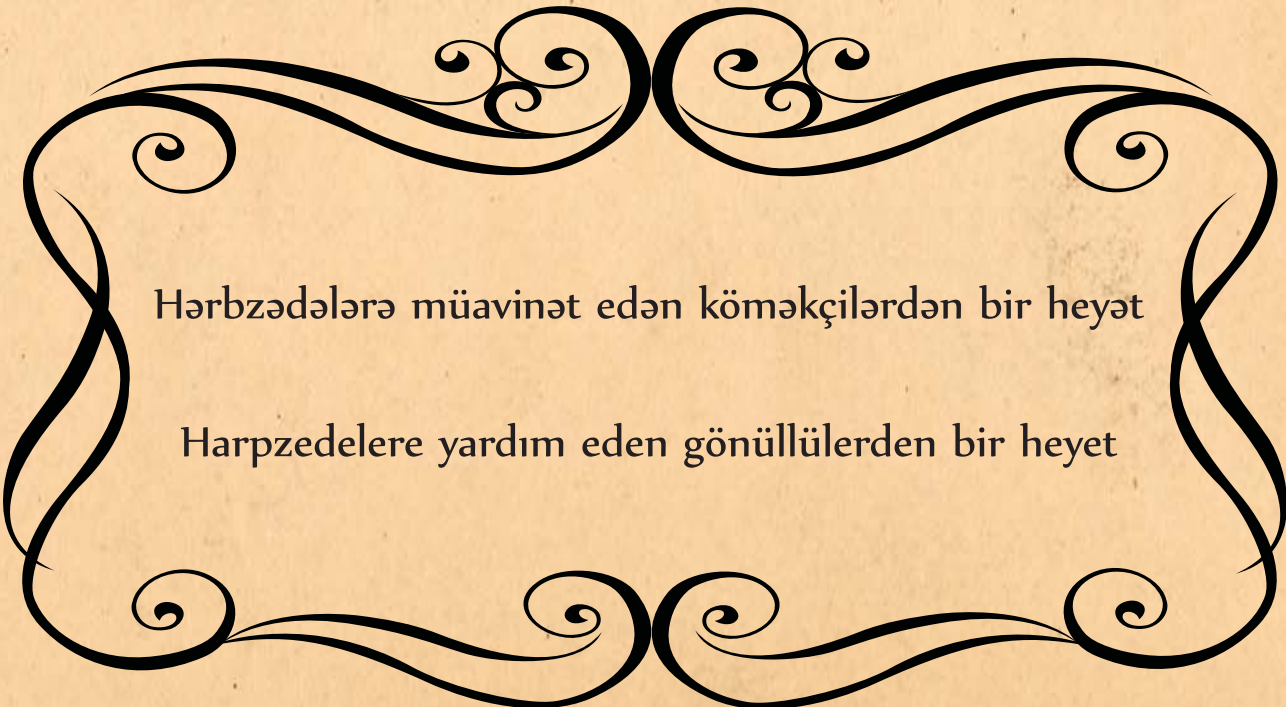

باش کومگچی دوکتور خسرو پاشا ایک سلطانوفک دفتر خانہ سی .

Bakü müsəlman Cəmiyyəti-xeyriyyəsinin ərkani
hərbzadələr müavinət köməkçilər heyəti

Bakü müslüman Cəmiyyət-i Hayriyenin
harpzedelərə yardım ulaştıran gönüllülər heyəti

Hərbzadələrə müavinət edən köməkçilərdən bir heyət

Harpzedelərə yardım edən gönüllülərdən bir heyət

باکو مسلمان جمعیت خیریه‌سی ارکانی حربزده معاونت کومکچیلر هیئتتی .

حربزده لره معاونت ایدن کومکچیلردن بر هیئت .

məmləkətlərin əhalisi isə hər bir ehtiyacatını başqa yerlərdən almaq məcburiyyətində olduğundan fəqr və üsrətə düşməklə bərabər öz vilayətlərində özlərinə bir iş də tapamıyolar; vətən və ailələrini tərk edərək qürbətlərdə çürüyüb tələf oluyolar. Biz müsəlmanlarda böylə mühüm ticarət və sənət müəssisələri olmadığından məzkur halları hər an özümüzdə müşahidə edirik. Bizdə bir çox tüccar adını daşıyan alverçilər vardır ki bunlar fabrika və zavodçulardan, hətta ikinci və üçüncü əllərdən arşın malı, zarufat və sair mallar alıb-satmaqla özləri üçün bir qədər güzəran hasil ediyolar. Fəqət bu kimi əşxas ticarət aləmində nə qədər böyük və yüksək bir mövqe tuta bilsələr də, yenə də vətən abadlığına və milliyyət şərəfinə heç bir xidmət etmiş olmazlar; binaənaleyh buna iftixar etmək olmaz. Bəlkə, həqiqəti-halda isə bunlar fabrikaçı və zavodçular ilə müstəhlilər arasında vasitəçi və xidmətçi olmaqdan başqa bir şey deyillər. Bu kimi alverçilər hər növ tələf olan şeyləri gətirib satmaqla əvəzində vətənin sərvət və samanı olan qızılıni xaricə daşımaqla vətənin fəqrinə səbəbiyyət veriyolar.

Mütəəssifanə biz islamlarda gərək dövlətli və gərək fəqir olsun ancaq vasitəçi olmaqla, yəni ticarətin ən alçaq bir qismiylə uğraşib qalmaqla nə özümüzə və nə vətən və millətə lazım fayda yetirə

biliriz. Binaənaleyh tacirlərimiz işin bu cəhətini nəzər almalı və alıb da böyük ticarət və sənət müəssisələri bina etməlidirlər ki, bu sayədə şərəfət və hüquqi-milliyəmizi ehya edə bilmək işin bu cəhəti kamilən mülahizə edilərsə, şübhəsiz, məqsəd asan vəchlə əldə edilir. Bir müəssisə vücuda gətirmək o qədər də müşkül işlərdən deyildir, yalnız iqdamat lazımdır. Bizdə sənət sahibləri də olmadığından hər bir sənət işlərimizdə əcnəbilərə müraciət etmək məcburiyyətindəyiz. Uşaqlarımızı küçüklükdən qabil bir sənət müəssisəsinə vermək əvəzində, guya balalarımızı çox istədiyimizdən onları gözümüzədən iraq buraxmaya-raq 20-30 yaşına çatıncaya qədər işsiz və sənətsiz qalıyor və nəhayət ehtiyac onu bir iş dalınca getməyə məcbur ediyor. Sənəti olmadığından dalına bir palan qoyub hammalıq yaxud fələlik etməkdən başqa özgə bir çarəsi qalmıyor. Yainki uşaq sahibləri uşağın bir manat artıq qazanc gətirməsini nəzərdə tutub çayçı və kababçıya şagird verirlər və bununla onun gələcək səadət rəfahətini hərgiz nəzərə almıyolar və ibtida məccani yaxud bir manat əksik olaraq gözəl bir sənətə qoymayıb biçarələri əbədi olaraq alçaq bir peşəyə məhkum ediyolar.

Bu nəhv ilə millətimiz bu gün qabil sənətkarlara möhtac olduğunu nəzərə alıb da, bu ümumi millət ehtiyacatını rəf etmək üçün uşaqları ticarət

ülkələrin halkı, her ihtiyacını dış ülkələrdən almak zorunda olduğu için yoksulluk ve zorluk içinde yaşıyorlar ve kendi ülkelerinde bir iş de bulamıyorlar. Vatan ve ailelerini terk ederek gurbetlerde çürüyorlar. Biz müslümanlarda böyle önemli ticaret ve sanayi kurumları olmadığından bu meseleleri her zaman çevremizde gözlemliyoruz. Bizde birçok tüccar adını taşıyan kimseler, genelde fabrikadan, hatta ikinci ve üçüncü ellerden mal alıp diğerlerine satmakla kendilerini geçindiriyorlar. Fakat bu şahıslar, ticarete önemli noktalara gelmiş olsalar da yine de ülke ekonomisine ve millet onuruna hizmet etmiş sayılmazlar. Bunlarla övünülmez. Bu tip ticaret, üreticilerle tüketiciler arasında aracı ve hizmetçi olmaktan başka bir şey değildir. Bu gibi bir ticaret, vatanın millî servetini dışarıya taşımaktan başka bir şey değildir.

İşadamlarımız işin bu yönünü dikkate almalı ve büyük ticaret ve sanayi kurumları kurmalılar. Bu sayede onurumuzu ve haklarımızı koruyabilir, devletimizi ihyâ edebiliriz. Bir müessese kurmak o kadar da zor değildir; kurduktan sonra bütün gayretimizle onu yaşatmak gerekir. Bizde zanaatkarlar çok olmadığından her bir işimizde yabancılara başvurmak zorunda kalıyoruz. Çocuklarımızı küçüklüğünden beri sanat müessesesine vermek yerine, güya çocuklarımızı çok istediğimiz için onları gözümüzden uzaklara göndermediğimiz için; yirmi, otuz yaşına varıncaya kadar işsiz ve sanatsız kalıyorlar. Sanatları olmaması sebebiyle bir iş yapmak mecburiyetinde kaldıklarında ya hamallık ya da işçilik yapmak zorunda kalıyorlar. Veliler, bir manat fazla para kazanması için çocuklarını çaycıya ve kebabçıya vererek onun geleceğini dikkate almıyorlar. Bir manat eksik olsun, ama sanat sahibi olsun diye düşünmeyip zavallı çocukları hayatları boyu düşük bir mesleğe mahkûm ediyolar.

Milletimiz, bugün yetenekli meslek sahiblerine olan ihtiyacı dikkate alıp milletimizin umûmî ihtiyaçlarına çare olacak çocukları ticaret

مملكتارك اھالیسی ایسه هر بر احتیاجاتنی باشقه
یرلردن آلاق مجبوریتند اولدیغندن فقر و عسرت
دوشمکه برابر اوز ولایتلرینده اوزلرینه بر ایشده
تاپامیورلر؛ و وطن وعائلهلرینی ترک ایدرک غربتدرده
چورویوب تلف اولیورلر. بز مسلمانلرده بویله مهم
تجارت و صنعت مؤسسهلری اولمادیغندن مذکور
حاللری هر آن اوزومزده مشاهده ایدیورلر. بزده
بر چوق نجار آدینی داشیان آل ویرچیلر وار
درکه بونلار فابریقا و زاوودچیلردن، حتی ایکنجی
و اوچنجی اللردن آرشین مالی، ظروفات و سایر
ماللر آلوب صاتمقله اوزلری ایچون بر قدر کذران
حاصل ایدیورلر. فقط بو کیمی اشخاص تجارت
عالمند نه قدر بویوک و یوکسک بر موقع دوتا
یلسهلرده گنده ده وطن آبادلغنه ویا ملت شرفنه
هیچ بر خدمت ایتمش اولامازلر؛ بناءعلیه بوکا
افتخار ایتسک اولماز. بلکه حقیقت حالده ایسه
بونلار فابریقاچی و زاوودچیلر ایله مستهلکار
آراسنده واسطهچی و خدمتچی اولماقدان باشقه
بر شی دگلر. بو کیمی آل ویرچیلر هر نوع
تلف اولان شیلری گتوروب صاتمقله عوضنده
وطنک ثروت و سامانی اولان قزیلنی خارجه
داشماقله وطنک فقرینه سببیت ویریورلر.

متأسفانه بز اسلاملرده گرک دولتی و گرک
فقیر اولسون آنجاق واسطهچی اولماقله یعنی
تجارتک اشک آلچاق بر قسمیله اوغراشوب قالمقله
نه اوزومزه ونه وطن و ملته لازم فایده یتوره

بیلرلر. بناءعلیه تاجرلرمز ایشک بو جهتنی نظره
آمالی و آلوبده بویوک تجارت و صنعت مؤسسه
لری بنا ایتمه لیدرلر؛ که بوسایه ده شرافت و حقوق
ملیه مزی احیا ایدیه یلمک ایشک بو جهتنی کاملاً
ملاحظه ایدیلرسه شبیه سیز مقصد آسان وجهله
الده ایدیلر. بر مؤسسه وجوده گتورمک اوقدر
ده مشکل ایشلردن دکلر؛ یاکنز اقدامات لازمدر.
بزده صنعت صاحبیلرده اولمادیغندن هر بر صنعت
ایشلرمزده اجنبی لره مراجعت ایتسک مجبوریتند یز.
اوشاقلارمزی کوچک لیکن قابل بر صنعت مؤسسسه
ویرمک عوضنده، گویا بالالارمزی چوق ایست یگیمزدن
اونلاری گوزمزدن ایراق بر اقمیارق ۲۰-۳۰ یاشنه
چاتنجایه قدر ایش سیز و صنعت سیز قالیور ونهایت
احتیاج اوننی برایش دالنجه گیتسکه مجبور ایدیور.
صنعتی اولمادیغندن دالنه پالان قویوب حمال لیق
یاخود فعله لیک ایتمگدن باشقه اوزگه بر چاره سی
قالمیور. یا اینکه اوشاق صاحبیلری اوشاغک بر منات
آرتق فازانج گتورمه سنی نظرده دوتوب چایچی
و کبابچی یه شاگرد ویریورلر و بونکله اونک
گله جک سعادت رفاهتنی هرگز نظره آلمیورلر؛
و ابتدا مجانی یاخود بر منات اکسیک اولارق
گوزل بر صنعت قویما یوب بیچاره لری ابدی اولارق
آلچاق بر پیشه یه محکوم ایدیورلر.

بو نحو ایله ملت مز بو گون قابل صنعتکارلره
محتاج اولدیغنی نظره آلوبده، بو عمومی ملت
احتیاجاتنی رفع ایتسک ایچون اوشاقلاری تجارت

və sənət məktəblərinə verməlidir, yəni ehtiyaclarımızın islahı müalicə-pəzir olsun. Xülasə, burasını hər an nəzərdə tutmalıyıq ki, dünya yaşayışının əsəblərini vücuda gətirməyə iştirak etməyən bir millət heç bir hüquqa, hətta yaşamağa belə qabil olamaz. Dünyada səadət və bəxtiyarlıqla yaşamaq ancaq “vücuda gətirməkdə” və “yaratmaqdadır”. Yaratmaq üçün də həme vaxt fəaliyyət və hərəkətdə bulunub heç dayanmadan hər bir cəhətdən tərəqqi göstərmək lazımdır. Yaradılan əsəb nə qədər mühüm və manidar olursa, şərəfəti də bir o qədər artıq olur. “Yaratmağı hər kəs və hər millət bacarar” ancaq buna nail olmağa qabiliyyət qabiliyyət isə səy və çalışmaq-la qazanılır. Bizdə kök atmış olan, çürümüş, paslanmış və yaramaz ruhu və düşüncəni atmalıdır; və bunun əvəzində yeni və yaradıcı bir ruh və hiss oyandırmağa çalışmalıdır.

Oruc Orucov

Müharibə və Qadınlar

Əski fəlsəfədir, deyirlər: xeyirsiz heç şər yoxdur.

Vaqələrin hamısı gibi Cahan müharibəsi də bu fəlsəfəyə tabe olaraq bütün şərlər içində bir çox xeyirli nəticələr də verdi.

Rusiya hökumət ricalından birisi müharibənin müsbət nəticələrini təriflə: “Müharibə Fransaya dua, Rusiyaya ayıqlıq vermişdir” demişdir.

Həm vaqəən: öldürücü, yaxıcı, dağıdıcı,

yıxıcı müharibə bir tərəfdən milyonlar ilə qurban apara-raq binlərcə verst abad yerləri xarabazara döndərdiyi gibi, digər tərəfdən müsbət nəticələr də verməmiş olmadı. Bu müsbət nəticələrin də əksəri qadınların qismətinə düşdü.

Əsrlərdən bəri haqq və hüquq davası edərək bin türlü təşəbbüs və iqdamatda bulunub da binnisbə bir şey qazanmadıqları halda, bu müharibə içində qadınların nələrə nail olduqları nəzərdən keçirilsə, davanın onlar üçün nə qədər xeyirli olduğu anlaşılar. Müharibə vaxtı qadınlar həyatı-ictimaiyyədə kəndiləri üçün mühüm bir mövqe qazandılar. Siyasət aləmində bibəhrə qalmadılar. Böylə ki, bu vaxtdək çox yerlərdə xidmətə qəbul olunmayan qadınlar, şimdi hər yerdə özlərinə xidmət kürsüsü buluyorlar. Rusiyada qadınların qazancı notariusluq mənəbinədək vardı; Fransada qadınlara bələdiyyə şurasına seçmək, şimal dövlətlərindən birisində hətta səfərxanalarda belə xidmət etmək hüququ verildi. İngiltərə isə daha irəli gedərək orada qadınlara 35 yaşına yetişəndən sonra Parla-ment seçkilərində iştirak etmək hüququ təmin edildi, bu vaxtdək həsrətində bulundurları ali məktəblərin də bir çoxunun qapıları qadınların bir çoxunun yüzünə açıldı...

Bu surətlə müharibə zamanı qadınlar əsrlərdən bəri arzu etdikləri, əsrlər ilə uğrunda mübarizədə bulundurları bir çox şeylərə nail oldular və nəticədə həyatı-siyasiyyə və ictimaiyyədə mühüm bir mövqe tutaraq müsavəti-hüquq yolunda çox iləriləmiş oldular.

Şərlər içində ələ düşmüş olan bu xeyirli

ve sanat okullarına vermelidir. İhtiyaclarımızın islahına çare olsun. Şunu diqqətimizdən qaçırmamalıyıq ki, dünya hayatına katkısı olmayan bir millət, dünyada söz sahibi olması neredəyse imkansızdır. Dünyada huzur və mutluluk, ancak bir şeylər icat etmək və üretmekle mümkündür. İcat etmək için hem faaliyette bulunmak, çalışmak gerekir, hem de hiç durmadan her yönden yükselmek gerekir. Yapılan üretim, ne kadar çok olursa milletin onuru da bir o kadar fazla olur. Bir şeyler, buluşlar gerçekleştirmek, ancak çok çalışmakla gerçekleşir. Bizde kök salmış, çürümüş, paslanmış ve yaramaz anlayış bir an önce değiştirilmeli, yerine yeni ve yaratıcı bir ruh ve his uyandırmaya çalışılmalıdır.

Oruç Orucov

SAVAŞ VE KADIN

Eskilerin bir sözü vardır: “Her şerde bir hayır vardır.”

Birçok olayda olduğu gibi I. Dünya Savaşı da bu düşünceye bağlı olarak birçok şerler içinde çok hayırlara da sebep oldu.

Rusya devlet adamlarından biri, savaşın neticelerini şu cümlelerle anlatmıştır:

“-Savaş Fransa’ya dua, Rusya’ya uyanma fırsatı vermiştir.”

Öldürücü, yakıcı,

yıkıcı bu savaş bir taraftan milyonlarca kurban alarak binlerce yerleri de harabeye çevirmişti. Bu felaket sonucunda en fazla zarar da kadınların kısmetine düştü.

Asırlardan beri hak ve hukuk davası güderek bin türlü teşebbüs ve çalışmada bulunup da bir nebze bir şey kazanamadıkları halde, bu savaşta da kadınların neleri elde ettiğine bir bakılsa kadınlar için ne kadar hayırlı olduğu anlaşılır. Savaş zamanı kadınlar, sosyal hayatta kendileri için önemli konuma geldiler. Siyasette de söz sahibi olmaya başladılar. Bu zamana kadar pek çok yerde istihdam edilmeyen kadınlar, şimdi her yerde kendilerine hizmet kürsüsü bulmaktadırlar. Kadınlar, Rusya’da noterlik yapabilme, Fransa’da belediye şurasına seçilebilme, kuzey devletlerinden birisinde hatta büyükelçiliklerde hizmet edebilme fırsatı kazandılar. İngiltere’de ise, daha ileri gidilerek kadınlara 35 yaşından sonra Parlamento seçimlerine katılma hakkı verildi. Bu zamana kadar hasretini çektikleri üniversitelerin birçoğunun kapıları kadınlara açıldı.

Savaş zamanında kadınlar, asırlardır arzu edip uğruna mücadele verdikleri birçok şeye ulaştılar. Neticede siyasi hayattan sosyal hayata kadar önemli mevkilere gelerek eşitlik yolunda bir hayli ilerlediler.

Şerler içinde gelmiş olan bu hayırlı

بیقیجی محاربه بر طرفدن ملیولار ایله قربان آپارارق بیگلرجه ویرست آباد یرلری خرابه زاره دوندر دیگی کبی، دیگر طرفدن مثبت نتیجه لرده ویرمه مش اولمادی. بو مثبت نتیجه لرکده اکثری قادینلارک قسمتته دوشدی.

عصرلردن بری حق و حقوق داواسی ایدهرک بیک دورلو تشبث و اقداماتده بولنوبده بالنسبه بر شی قازانامادیقلاری حالده، بو محاربه ایچنده قادینلارک نه لره نائل اولدیقلاری نظردن کچریلرسه داوانک اونلار ایچون نه قدر خیرلی اولدیغی آ کلاشیلار. محاربه وقتی قادینلار حیات اجتماعیه ده کندیلری ایچون مهم بر موقع قازاندیلار. سیاست عالمنده ده بی بحرہ قالمادیلار. بویله که بو وقته دک بر چوق یرلرده خدمته قبول اولونمایان قادینلار، شیمدی هر یرده اوزلرینه خدمت کورسیسی بولیورلار. روسیه ده قادینلارک قازانجی نوطاریوسلق منصبنه دک واردی؛ فرانسه ده قادینلار بلدیہ شورا سینه سه چمک، شمال دولترلرندن بریسنده حتی سفارت خانه لرده بیله خدمت ایتمک حقوقی ویریلدی. انگلتره ایسه ده ایلری کیده رک اوراده قادینلار ۳۵ یاشینه یتشد گدن صوکره پارلمان سه چکیلرنده اشتراک ایتمک حقوقی تامین ایدیلدی: بووقته دک حسرتنده بولوندیقلاری عالی مکتبلرکده بر چوغینک قاپیلاری قادینلارک یوزینه آچیلدی. . . بو صورتله محاربه زمانی قادینلار، عصرلردن بری آرزو ایتدیکلری، عصرلر ایله اوغرونده مبارزه ده بولوندیقلاری برچوق شیلره نائل اولدیلار و نتیجه ده حیات سیاسیه و اجتماعیه ده مهم بر موقع دوتارق مساوات حقوق یولنده چوق ایلریله مش اولدیلار،

شرلر ایچنده اله دوشمش اولان بو خیرلی

و صنعت مکتبلرینه ویرمه لیدر، باینکه احتیاجلر مزک اصلاحی معالجه پذیر اولسون. خلاصه بوراسنی هر آن نظرده دوتمالیز که دنیا یاشایشنگ اسبابلرینی وجوده گتورمکه اشتراک ایتمین بر ملت هیچ بر حقوقه حتی یاشاماغه بیله قابل اولماز. دنیاده سمادت و بختیارلیقله یاشاماق آنجاق «وجوده گتورمکده» و «یاراتماقده» یاراتماق ایچونده همه وقت فعالیت و حرکتده بولنوب هیچ دایانمادن هر بر جهتدن ترقی گوسترمک لازمدر. یارادیلان اسباب نه قدر مهم و معنیدار اولورسه شرافتی ده بر او قدر آرتق اولور. «یاراتماغی هرکس و هر ملت باچارار» آنجاق بوکما نایل اولماغه قابلیت قابلیت ایسه سعی و چالشماقله قازانیلور. بزده کوک آتمش اولان اسکى، چورومش، پاسلانمش و یاراماز روحی و دوشونجه نی آتمالیدر؛ و بونگ عوضنده یگی و یارادیجی بر روح و حس او یاندرماغه چالشمالیدر.

اوروج اوروج اوف.

محاربه و قادینلار

اسکی فلسفه در، دیرلر: خیر سز هیچ شر یوقدر.

وقعه لرک هاموسی کبی جهان محاربه سسی ده بو فلسفه یه تابع اولارق بتون شرلر ایچنده بر چوق خیرلی نتیجه لرده ویردی. . .

روسیه حکومت رجالندن بریسی محاربه نك مثبت نتیجه لرینی تعریفله: «محاربه فرانسه یه دعا، روسیه یه آیقلاق ویرمشر» دیمشدر.

هم واقعا: تولدیرجی، یاقیجی، داغیدجی،

nəticələr bütün qadınlıq aləminə şamil olub nəslə-ati üçün bir dirilik günü doğurdu və onu bəxtiyar etmək ümidini bağışlamaqla bütün fəlakətlər və müsibətlər içində qalmış olan nəslə-hazır da ısıdıraraq müftəxir və məsud etdi. Yalnız burası var ki, qadınlıq aləmindən bəhs edərkən, mütəəssifanə, islam qadınları ilə sair dinlərlə mütəəyyin qadınları ayırmaq lazım gəlir. Zira onlarda müsavati-hüquq məsələsini nəslə-sabiq düşünərək mübarizəyə iqlam etmiş, nəslə-hazır isə birinci sədlərin süqutuna nail olaraq nəslə-atinin müzəffəriyyətinə əmniyyət hasil etmək şərəf və səadətinə yetişmişlərdir. Bizdə isə hələ mübarizə iqlamatı kənarda dursun hüquqi-nisvan ideyası belə bu vaxtdək intişar tapmamış olduğundan, bu xüsusda qadınlarımızın neçə əsrdə geridə qaldıqlarını və müsavati-hüquqi-nisvan məsələsinin dövr-i-ibtidasını keçirməkdə olduğumuzu etiraf etmək məcburiyyətindəyiz. Bu nöqteyi-nəzərdən baxılırsa, demək olar ki, müharibənin xeyirli nəticələrindən gələcəkdə bütün aləmi-nisvanın bir qismini təşkil edən islam qadınları da istifadə edəcəklərsə də, məzkur mənfəətlər onlara dolayısıyla yetişərək, imdilik, bəlkə, tamam bir əsr zərfində, bizim qadınlarımız bundan müstəfid olamayacaqlardır. Binaənaleyh müharibənin müsbət nəticələri doğrudan-dogruya tamamilə əcnəbi qadınların qismətinə düşmüş oluyor. Müsəlman qadınları isə bilavasitə bu feyzlərin heç birinə nail olmadıqları halda, bil-əks, müharibədən dolayı böyük fəlakətlərə uğradılar, ümumiyyətlə qadınlıq aləmi üçün bir fəli-nik kimi olan Cahan müharibəsi müsəlman, əl-xüsusi Rusiya türk qadınları üçün bir zəval, bütün

mənası ilə bir fəlakət təşkil etdi. Mənən bir şey əldə etməmiş olan türk qadınları maddətən nələr, nələr qeyb etdilər!

Ərləri, oğulları, qardaşları müharibəyə getmiş olan qadınlarımız, başqa millətlərə mənsub qadınlar kimi qismən kişilərinin işlərini davam etdirmək, qismən də kəndi təşəbbüs və zəhmətləri ilə təmini-məişət etməkdən aciz qalaraq bin türlü zəhmət və məşəqqətlərə, bəla və müsibətlərə uğradılar. Bir çox ailələr, kişiləri dava xidmətinə aparıldığından sahibsiz qalaraq iflasa uğradılar, bir çoxları hətta aclıq bəlasına məruz qaldılar.

Bu xüsusda da hamıdan artıq bəlaya düşər olan həman Qafqasiya cəbhəsindəki müsəlman qadınları oldu: bunların ərləri davaya getmədilsə də, əri davaya gedənlərdən çox müsibətə düşdülər, zira kişiləri, ailə başçıları, davaya gedənləri az da olsa himayə edən tapılıyor. Amma bu zavallı qadınların ərləri, oğulları, qardaşları qismən qırılaraq, qismən günahsız olduqları halda, "xəyanətdə ittiham" olunaraq yurdlarından sürüldülər, qurşuna dizildilər, qismən də bir "xain" kimi edam edildilər.

Böylə "xain" adlandırılanların ailələrinə isə himayə olmazdı: bunları himayə əvəzində təqib etdilər. Nəticədə, bütün ailələr ayaqlar altında əzilərək səssiz-soraqsız tələf olub getdilər.

Xülasə, bu müharibədə bir bəla qalmadı ki, bizim qadınlarımız ona düşər olmasınlar.

Ölmək, bir dəfə ölüb qurtarmaq yaxşı bir şeydir. Amma diri ikən bəşəriyyət aləmində quru

neticələr, bütün qadınlar üçün diriliş günü oldu. Savaş, ona mutlu olma ümidi bahşedərək fəlakətlər və müsibətlər içində kalmış olan kadına iftihar etmə və mesut olma şansı verdi. Huzurlu və mutlu etdi. Yalnız müsəlman qadınlarla digər dinlərin muhafazakar qadınlarını üzüylərək ayırmaq gerekiyor. Çünki onlar eşitlik mücadelesində önceki nesil mücadeleye davam etmiş; sonrakı nesil ancak engelleri aşaraq kendinden sonrakı neslin başarmasına ortam hazırlama şeref və mutluluğuna yetişmişlərdir. Biz de isə, hâlâ mücâdele gayreti bir kenara, insan hakları düşüncəsi bile bu zamana kadar gelişmemiş olduğundan bu konuda qadınlarımızın kaç asırdır geride kaldıklarını itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Bu noktadan bakılırsa, savaşın hayırlı neticelerinden gelecekte bütün kadınların bir kısmını oluşturan müsəlman kadınlar da istifade edeceklerse de bahsedilen kazanımlardan şimdilik faydalanamayacaklardır. Kısaca savaşın felaketi (!?) doğrudan doğruya ecnebî kadınların kısmetine düşmüş oluyor. Müsəlman kadınlar, bir faydası olmadığı gibi, savaştan dolayı büyük felaketlere uğradılar. Kadınlar için cihan harbi, özellikle Rusya Türk kadınları için bir çöküş oldu.

Manen bir şey elde edememiş olan Türk kadınları, maddeten neler neler kaybettiler!

Kocalarını, oğullarını, kardeşlerini muharebeye göndermiş olan kadınlarımız, başka milletlere mensub kadınlar gibi erkeklerinin işlerini devam ettirmek, kısmen de kendi gayretleriyle geçimlerini sağlamaktan aciz kalarak binbir türlü zahmet ve çilelere maruz kaldılar. Birçok aile erkekleri savaşa, dava hizmetine götürüldüğünden sahipsiz kalarak iflas ettiler, birçokları açlığa maruz kaldılar.

Bu konuda herkesten daha fazla zarara uğrayan Kafkasya Cephesi'ndeki müsəlman kadınlar oldu. Onların erkekleri savaşa gitmedilerse de, erkekleri savaşa gidenlerden çok zarara uğradılar. Kocaları, aile reisleri, savaşa gidenleri az da olsa himâyeye eden bulunuyor. Ama bu zavallı kadınların erleri, oğulları, kardeşleri kısmen kırılarak kısmen günahsız oldukları hâlde, "ihânetle itham edilerek" yurtlarından sürüldüler, kurşuna dizildiler, kısmen de "hâin"likle suçlanarak idam edildiler.

Böyle "hâin"likle suçlanan aileler himaye edilmezdi. Onları himaye yerine suçladılar. Neticede bütün aileler, ayaklar altında ezilerek sessiz sedâsız kaybolup gittiler.

Kısaca bu savaşta bir felaket ve musibet kalmadı ki, bizim kadınlarımız ona maruz kalmasınlar.

Ölmek, bir defa ölüp kurtulmak, daha iyidir. Ama diriyken bin türlü sefalet, açlık, yoksullukla mücadele

مغاسيله بر فلاكت تشكيل ايتدى. معنا بر شى
الده ايتمه مش اولان تورك قادينلارى مادتا نه لر
نه لر غيب ايتديلر!

ارلرى، اوغوللارى قارداشلارى محاربه يه گيتمش
اولان قادينلارمز، باشقه ملتله منسوب قادينلار
كبي قسما كيشيلرينك ايشلرينى دوام ايتديرمك
قسما ده كندى تشبث و زحمتلرله تامين معيشت
ايتمگدن عاجز قالارق بيك دورلو زحمت و
مشقتلره، بلا و مصيبتلره اوغراديلار. بر چوق
عائله لر، كيشيلرى داوا خدمتته آپاريلديغندن صاحبسز
قالارق افلاسه اوغراديلار؛ برچوقلارى حتى آجلق
بلاسينه معروض قالدیلار.

بو خصوصده ده هامودن آرتق بلايه دوچار
اولان همان قافقاسيا جبهه سينده كى مسلمان قادينلارى
اولدى: بونلارك ارلرى داوايه گيتمه ديلرسه ده،
ارى داوايه گيدنلردن چوق مصيبتنه دوشديلر؛ زيرا:
كيشيلرى، عائله باشچيلارى، داوايه گيدنلرى آزده
اولسه حمايه ايدن تاپيلور. اما بو زواللى قادينلارك
ارلرى، اوغوللارى، قارداشلارى قسما قيريلار
قسما گناهسز اولديقلارى حالده، «خيانتده اتهام»
اولنارق يوردلاريندن سورولديلر، محكوم ايديلديلر،
حبسخانه لره دولديريلديلار، قورشونه ديزيلديلر،
قسما ده بر «خائن» كى اعدام ايديلديلر.

بويله «خائن» آدلانديريلانلارك عائله لرینه ايسه
حمايه اولمازدى: بونلارى حمايه عوضينه تعقيب
ايتديلر. نتيجه ده بتون عائله لر آياقلار آلتنده ازيله رك
سس سز سوراغسز تلف اولوب گيتديلر.

خلاصه بو محاربه ده بر بلا قالمادى كه بزييم
قادينلارمز اوگما دوچار اولماسينلار.

ئولمك، بر دفعه ئولوب قورتارمق ياقشى بر
شى در. اما ديرى ايكن بشریت عالمده قورى

نتيجه لر بتون قادينلق عالمنه شامل اولوب نسل
آتى ايچون بر ديرى لك گونى دوغوردى، واونى
بختيار ايتمك اميدىنى باغشلامقده بتون فلاكتلر و
مصيبتلر ايچنده قالمش اولان نسل حاضرى ده ايصيئديرارق
مفتخر و مسعود ايتدى. يالگن بوراسى وار كه
قادينلق عالمندن بحث ايدر كن، متاسفانه، اسلام
قادينلارى ايله ساير دينلرله متدين قادينلارى آيرماق
لازم گيلور. زيرا اوللارده مساوات حقوق مسئله
سينى نسل سابق دوشونه رك مبارزه يه اقدام ايتمش؛ نسل
حاضر ايسه برنجى صدرلك سقوطنه نائل اولار
نسل آئينك مظفريتنه امنيت حاصل ايتمك شرف
و سعادتته يتشمشلدرد. بزده ايسه هله مبارزه
اقداماتى كنارده دورسين حقوق نسوان ايدىياسى
بيله بو وقته لك انتشار تاپماش اولديغندن، بو
خصوصده قادينلارمزك نيچه عصر گريده قالديقلارينى
و مساوات حقوق نسوان مسئله سينك دور ابتداسينى
كچرمگده اولديغى اعتراف ايتمك مجبوريتنده يز.
بو نقطه نظرده باقىلارسه، ديمك اولار كه
محاربه نك خيلى نتيجه لر يندن گله جگده بتون عالم
نسوانك بر قسمينى تشكيل ايدن اسلام قادينلارى
ده استفاده ايدى جگلسه ده مذكور منفعتلر اوللارده
دولاييله يتشه رك، ايمديك، بلكه تمام بر عصر
ظرفنده، بزييم قادينلارمز بوندى مستفيد اولاميا.
جقلاردرد. بناء عليه محاربه نك مثبت نتيجه لرى
دوغرودن دوغرويه تاميله اجنبى قادينلارك قسمتنه
دوشمش اوليور. مسلمان قادينلارى ايسه بلاواسطه
بو فيضلك هيچ برينه نائل اولماديقلارى حالده،
بالعكس، محاربه دن دولايى بويوك فلاكتلره
اوغراديلار؛ عموميتله قادينلق عالمى ايچون بر فال نيك
كى اولان جهان محاربه سى مسلمان، على الخصوص
روسيه تورك قادينلارى ايچون بر زوال، بتون

müqəvvə təşkil etmək, həm də bin türlü səfalət, achiq, çıplaqlıqla bərabər digər tərəfdən də ayaqlar altına düşmək irz və namusdan məhrum olmaq...

Çəkilməz dərdlərdir. İştə müharibənin bizim qadınlarımızı verdiyi nəticə: binlərcə qadınlarımız səfil-sərgərdan ortalıqda qaldı.

Əlbəttə, başqa millətlərə mənsub qadınlar da müharibədən mütəzərrir olmamış qalmadılar. Lakin onların bir qismi fəlakətə uğradıysa da, yerdə qalanları böyük mənfəətlərə nail oldular. Amma bizim qadınlarımız bir şey qazanmadıqları halda qismətlərinə də bunca bəla və möhnət düşdü.

Səbəb nə oldu ki, ümumiyyətlə qadınlar içün bir fəlixir kimi olan müharibə bizim qadınlarımıza ancaq və ancaq fəlakət gətirdi?

Bizə qalırsa, səbəb bizim qadınlarımızın həyatı-siyasiyyə və ictimaiyyəyə hazır olmadıqlarıdır.

Vəqtilə bizim qadınlarımız da həyat səhnəsinə buraxılaraq həyat yollarını öyrənmiş, əsrimizin tələbinə görə yaşamağa istedad hasil etmiş olsaydılar, şübhəsiz ki, imdi bu hala düşməz, böyük fəlakət zamanında özlərini təmindən aciz qalmazdılar:

Onlar da həyata müstəid olarlardı.

Səbəb – bu!

Məsuliyyət kimin üzərinədir, əcaba?

Bu suala da tarix ilə nəslə-ati cavab verər!

Xəlil İbrahim

İctimaiyyət Cəmiyyətlərimiz

Daha bir neçə il bundan əvvələdək Rusiya müsəlmanları tam bir qəflət-ətalət içində idilər. Bu qəflət onlarda böylə kök atmışdı ki, varlıqlarından belə xəbərləri yox idi, bu xəbərsizlik və qəflətin əsəri olmalı ki, müsəlmanlar yekdigərinə biganə idilər. Vəqt ötdü Rusiyada işıqlı bir sübh açıldı, xəbə-qəflətə məşğul olan müsəlmanlarda o işıq cümbüşə gətirib onların qaranlığa öyrəşmiş olan gözlərini işıqlatdı gözlərini açıb da dünyaya baxan Rusiya və Qafqaz müsəlmanları qeyri millətlərdən fərsəxlər ilə geridə qaldıqlarını, kərvanın isə irəli getdiyini duyub onlara tərəf yerimək istədilər. Yerimək istədikləri üçün işıq vasitələrinə əl açdılar. Məktəblər, cəmiyyətlər təsisinə, qəzetələr nəşrinə mübaşir oldular. Çünki zaman bunu əmr edirdi, çünki səadət günəşi ətalət, tənbəllik, ağlamaq, istirahətdən bir şey çıxmıyacağını, ancaq məktəb, cəmiyyət və bu kimi mədəni vasitələr ilə milləti tərəqqi edəcəyini onlara təbliğ ediyordu. Sair millətlərə bir dövrü-təkamül olan 20-ci əsrin əvəli bizə ibtidai bir dövr oldu. Nə isə o gündən işə başladığı məktəblər təsisinə, cəmiyyətlər təşkilinə girişdik; Rusiyada, Qafqazda bir çox məarif-xeyriyyə və sair cəmiyyətlər doğuldu, təsis edildi, hətta bir şəhərdə bir-iki cəmiyyətə qənaət edilməyib beş-altı cəmiyyət açıldı. Gündən-günə cəmiyyətlərə ehtiyacımız artdı, hər gün qəzetlərdə filan yerdə filan cəmiyyətin açıldığını xəbər verdilər. İşdə o vəqtdən bu anadək bu cəmiyyətlər işliyərlər.

Əcəba, Rusiya və Qafqazda təsis edilmiş olan bu qədər cəmiyyətlər bu neçə ildə nə kimi nəticələr verdilər? Nə kimi fəaliyyət göstərdilər, doğrudanmı cəmiyyət işlərinə mübaşir olanlarımız millət bədənində olan yaralara məlhəm qoydular? Vəqənmə onlar millətimizin bir çox zəruri ehtiyaclarını rəf etdilər? Məəttəəssüf bu suallara bir o qədər də müsbət cavab verməyəcəyiz. Bu qədər mövcud olan cəmiyyətlərimizdən nəticə etibarən ilə əhəmiyyətli bir şey görüldüyü yoxdur. Cəmiyyətlərimiz məhdud bir dairədə ibtidai bir halda işləmişlərdir. Şimali tatar qardaşlarımızın bu qədər cəmiyyətləri olduğu

SOSYAL HAYAT

Daha bir kaç yıl öncesine kadar Rusya müslümanları tam bir gəflət və atalet içinde idiler. Bu gəflət onlarda öyle kök salmış ki, varlıklarından bile haberleri yoktu. Bu vurdumduymazlığın etkisi olmalı ki, müslümanlar digərini ilgisizlerdi. Bir gün Rusya'da aydınlık bir sabah açıldı. Gəflət içerisinde olan müslümanlar da o aydınlık cümbüşünü alıp karanlığa almış olan gözlerini kamaştırdı. Gözlerini açıp da dünyaya bakan Rusya ve Kafkas Müslümanları, digər millətlərdən fərsah fərsah geridə kaldıklarını, kervanın isə iləri gittiğini görünce yetişməyə çalışdılar. Yetişmək için işıq kaynaklarına el attılar: Okullar, dernekler kurmaya, gazeteler yayınlamaya çalışdılar. Çünkü zaman bunu emrediyordu, çünkü saadet günəşi tembellikten, ağlamaktan, eğlenceden bir şey çıkmıyacağını gösteriyordu. Ancak okul, dernek ve bu gibi medenî vâsıtalarla millî kalkınmanın olacağını bildiriyordu. Digər millətlərin gelişimi olan yirminci asrın ilk dönemi bizim için henüz gelişmenin ve kalkınmanın olmadığı bir dönemdi. O gün itibariyle okulların yapılmasıyla, derneklerin kurulmasıyla işe başladık. Rusya'da, Kafkasya'da birçok eğitim, hayriye vb. cemiyetler kuruldu. Hatta bir şehirde, bir-iki cemiyetle yetinmeyip beş-altı cemiyet açıldı. Günden güne cemiyetlere ihtiyacımız arttı. Her gün gazetelerde, falan yerde, filan cemiyetin açıldığını haber verdiler. İşte o zamandan bu zamana kadar bu cemiyetler çalışıyor.

Acaba Rusya ve Kafkasya'da tesis edilmiş olan bu kadar kurum, bir kaç yılda ne gibi bir netice verdi? Ne gibi faaliyet gösterdiler, gerçekten dernek işlerini takip edenlerimiz millet bedeninde olan yaralara melhem olabildiler mi? Onlar millətimizin birçok temel ihtiyaçlarını karşılayabildiler mi? Yazık ki, bu sorulara o kadar da olumlu cevap veremeyeceğiz. Bu kadar var olan derneklerimizden sonuç itibariyle bir şey görüldüğü yoktur. Cemiyetlerimiz sınırlı bir daire de ilkel bir hâlde işlemektedirler. Kuzeyde yaşayan Tatar kardeşlerimizin bu kadar cemiyetleri olduğu

etmək çəkilmez dertlerdir. İşte savaşın bizim qadınlarımıza verdiyi zarar neticesinde; binlerce kadınıımız sefil, aç ve açıktı kalmış namus mücadelesi vermek zorunda kalmışdır....

Elbette başqa millətlərə mensub qadınlar da savaştan zarar gördülər. Onların bir kısmı zarar gördülərsə də digər kısmı böyük haklar elde ettilər. Ama bizim qadınlarımız bir şey kazanamadıkları gibi kismetlərinə də bunca belə gəldi və çilə çektilər.

Bütün qadınlara bir "fal" gibi hayır getiren savaş, bizim qadınlarımıza ancak və ancak uğursuzlu mu getirdi?

Bizə kalsa, səbəb; bizim qadınlarımızın sosial və siyâsî hayatta olmamalarıdır.

Bir zamanlar bizim qadınlarımız da həyat səhnəsinə çıkmış, həyatın yollarını öyrənmiş, əsrimizin tələbinə görə yaşamayı öyrənmiş olsaydılar, kuşkusuz şimdi bu hale düşməz, böyük fəlakət anlarında kendi həyatlarını sürdürməkdən aciz kalmazlardı.

Onlar da həyata yardımcı olurlardı.

Səbəb bu!

Sorumluluk kime ait acaba?

Bu soruya da tarix ile gelecek nesil cevap verir!

Halil İbrahim

اجتماعیات

جمعیتلریمز.

داها بر نیچه ایل بوندن اوله دک روسیه مسلمانلاری تام بر غفلت عطالت ایچنده ایدیلر. بو غفلت اونلرده بویله کؤک آلمیشدیکه وارلقلریندن ییله خبرلری یوق ایدی، بو خبرسزلق و غفلت اثری اولمالیکه مسلمانلار یکدیگرینه ییکانه ایدیلر. وئت اولدی روسیهده ایشقلی بر صبح آچیلدی، خواب غفلته مشغول اولان مسلمانلاریده او ایشیق جنبشه گتوروب اولارک قارائغه او کرشمش اولان گوزلرینی ایشیقلا ندی گوزلرینی آچوبده دنیایه باخان روسیه و قافقاز مسلمانلاری غیر ملتزدن فرسخلر ایله گریده قالدیقلا رینی کاروانک ایسه ایرملی گیتدیکی نی دویوب اوللاره طرف یریمک ایستدیلر، یریمک ایستدیگری ایچون ایشیق واسطه لرینه ال آپاردیلار. مکتبلر، جمعیتلر، تاسیسنه غزته لر نشرینه مباشر اولدیلر، چونکه زمان بونی امر ایدیردی، چونکه سعادت گونشی عطالت تنبلیک آغلامق استراحتدن بر شی چقمیاجاغنی آنجاق مکتب جمعیت و بو کیمی مدنی واسطلر ایله ملتک لرقی ایده جگنی اوللاره تبلیغ ایدیلوردی. سایر ملتله بر دور تکامل اولان ۲۰ نجی عصرک اوایی بزله ابتدائی بر دور اولدی. نه ایسه او گوندن ایشه باشلادیغی مکتبلر تاسیسنه جمعیتلر تشکیانه گیریشدیک؛ روسیه ده، قافقازده بر چوق معارف خیرییه و سایر جمعیتلر دوغولدی تاسیس ایدیلدی، حتی بر شهرده بر ایکی جمعیته قنعت ایدیلایوب بش - آلتی جمعیت آچیلدی. گوندن گونه جمعیتلره احتیاجمز آرتدی هر گون غزته لرده فلان یرده فلان جمعیتک آچیلدیغنی خبر ویردیلر. ایشه او وقتدن بو آنه دک یو جمعیتلر ایشله یورلر.

عجبا، روسیه و قافقازده تاسیس ایدیلماش اولان بو قدر جمعیتلر، بو نیچه ایلمه نه کیمی نتیجه لر ویردیلر؟ نه کیمی فعالیت گوستردیلر، دوغرو دانمی جمعیت ایشلرینه مباشر اولانلاریمز ملت بدندنه اولان یاره لره ملحم قویدیلر؟ واقعا می اوللار ملتزمک بر چوق ضروری احتیاجلرینی رفع ایتدیلر؟ مع التاسف بو سؤالره بر او قدرده مثبت جواب ویرمه یه جکز. بو قدر موجود اولان جمعیتلریمزدن نتیجه اعتباری ایله اهمیتلی بر شی گورولدیگی یوخدر. جمعیتلریمز محدود بر دایرهمه ابتدائی بر حالده ایشله مشغولدر. شمالی تاتار قارداشلاریمزک بو قدر جمعیتلری اولدیی

مقوا تشکیل ایتمک، همده ییک دورلو سفالت، آجلق، چپلاققله برابر دیگر طرفدن ده آیاقلار آلتنه دوشمک عرض و ناموسدن محروم اولماق... چکیلمز درد لردر. ایشته محاربه نث بزیم قادینلاریمزه ویردیگی نتیجه: بیگلرجه قادینلاریمز سفیل سرگردان اورنالقده قالدی.

البته باشقه ملتله منسوب قادینلارده محاربه دن متضرر اولماش قالمادیلار. لکن اولارک بر قسمی فلا کته اوغرا دیسه ده یرده قالانلاری بویوک منفعتله نائل اولدیلار. اما بزیم قادینلاریمز بر شی قازانما دیقلاری حالده قسمتلرینه ده بونجه بلا و محنت دوشدی.

سبب نه اولدی که عمومیتله قادینلار ایچون بر فال خیر کبی اولان محاربه بزیم قادینلاریمزه آنجق و آنجق فلا کت گتیردی؟

بزه قالیرسه، سبب: بزیم قادینلاریمزک حیات سیاسییه و اجتماعیه حاضر اولما دیقلاری در. وقتیه بزیم قادینلاریمز ده حیات صحنه سینه برا قیلارق حیات یوللارینی او گرهنهش عصرمزک طلبنه گوره یاشاماغه استعداد حاصل ایتماش اولسیدیلر، شبهه سز که، ایمدی بو حاله دوشمز، بویوک فلا کت زماننده اوزلرینی تامیندن عاجز قالمادیلار: اوللارده حیانه مستعد اولارلاردی.

سبب - بو!

مسئولیت کیمک اوزرینه در عجباً؟
بو سؤالده تاریخ ایله نسل آتی جواب ویره ر!!

خلیل ابراهیم.

halda dil məsələsi, əlifba məsələsi, idareyi-ruhaniyələr islahı, məktəb məsələsi, müəllimlərə istudentlərimizə vase bir-bir surətdə müavinət məsələsi bu cür əhəmiyyətli olan sair məsələləri bu vəqtə qədər həll etməyib hamısı bi sərəncam qalmışdır. Məsələn, bu cəmiyyətlərdən bəzisi yalnız məktəblər təsisinə, bəzisi isə beş-üç nəfər fəqərəyə yardım etməklə kifayətlənmişdir. Qafqazdakı cəmiyyətlərimiz həkəza, İrəvan Nuxa, Gəncə, Tiflis və sair şəhərlərdə bir neçə cəmiyyətlərimiz vardır. Fəqət bu cəmiyyətlərin əksəriyyətlərinin adı var, fəaliyyəti isə yox kimidir. Cəmiyyətlərin əksəri yalnız xırda ikinci və üçüncü dərəcədə olan işlərə məşğul olub, ümdə, mühüm, milli və ictimai işlərimizdə təxir qəbul etməyən məsələlər isə tabehal bi sərəncam qalmaqdadır. Cəmiyyətlərimiz bu gün yaxşı bilib də başladıkları bir işi sabah ləğv edirlər. İdarə tərəfindən neçə sənəldən bəri aparılmış olan bir işi idarəsinin dəyişməsi ilə dəyişib o iş üstündə çoxdan bəri çəkilən zəhmətlər hamısı hədəf gidiyor. Bu gün bir məktəb açılır bir neçə vəqt keçdikdən yeni açmış olan həməni idarə bağlanmasına qərar veriyor. Bu gün sənət, ticarət məktəbindən dəm vurulur. Bir az keçər o iş də yaddan çıxar.

Əcəba, nədir bu laubalik? Nədir gündə bir fikir, gündə bir proqram? Nə üçün cəmiyyətlərimiz bu gün böylə, sabah da öylə, yapıyorlar? İştə bunların hamısına vase məramnamə ilə milli qayə və əməlinin yoxluğu və camaat xadimlərimizin əksəriyyətinin işə eşq və məhəbbəti olmadığı səbəbdır.

Burası da vazih bir mətləbdır ki, qayə və əməlsiz, eşq və məhəbbətsiz işdən gözlənilən səmərə hasil olmaz. Doğrudur, cəmiyyətlərimizin məramnaməsi vardır, fəqət o məramnamədə göstərilən maddələrin əksəri yazı halında qalıb göstərilən maddələrin birisinə əməl edildiyi halda beşinə əməl edilmir.

Cəmiyyətlərimizin ibtidai işlər ilə uğraşib vaxtlərini ancaq xırda işlərə sərf etmişlərdir, zənni-acizanəmizə görə bunların heç birisi ilə milli qayə və əməla nail olmaq olmaz. Çünki bunlar xırda işlərdir. Millətimizin diləyi isə böyükdür. Millətimizin ehtiyacı son dərəcə artıqdır.

Bizdə dil məsələsi, millətimizin hüquqsuzluğu məsələsi, əlifba məsələsi, müntəzəm məktəblər məsələsi, darül-müəllimin məsələsi,

ruhani idarələr islahı, oxuyanlarımıza vüsətli surətdə müavinət məsələsi vardır ki, həlli son dərəcə zəruridir. İştə bu zəruri məsələləri həll etmək, və hökumət qarşısında təşəbbüsdə bulunub da onlara nail olmaq üçün vase (proqram) məramnamələr ilə çalışan cəmiyyətlər lazımdır. Bu işlər cəmiyyətlərimizin vəzifəsidir. Bu cəmiyyətlər bir an qəflət etməyub qomşumuz ermənilər kimi lazım gələn məqamda təşəbbüsdə bulunub arzularına nail olmalıdırlar.

Heç olmaqdan isə gec olmaq fəhvasınca imdi də olsa, yəni böylə bir ağır zamanda və ümum millətlər hər növ islahat gözlədikləri bir zamanda cəmiyyət başında duranlarımız xırda işləri buraxıb da vase bir proqram ilə işə başlamalıdırlar. Hər cəmiyyətdən birer-ikişər nümayəndə yığışib da millətimizin milli dilək və arzularını bilməzəkə onlara çarə axtarmalı, vase məramnamələr tərtib verməli, hər bir cəmiyyət o məramnamənin bir fəslini özünə vəzifə bilməli. Məlumdur ki bizim oxuyanlarımız, istudentlərimiz ələddavam artıq ehtiyac və üsrət içində olurlar. Çox vaxt istudentlərimiz həm təhsilə həm də işləməyə məşğul olurlar. Bunlara müavinət məsələsi qalxır, müavinəti Həsənəli ya Məhəmmədvalimi edəcək? Əlbəttə, cəmiyyətlərimiz müavinət etməlidir. Cəmiyyətlərimiz birisi iki-üç istudent oxutmaqda onların bu ehtiyacları rəf edilir-mi? Əbədən yox. Əgər cəmiyyətlərimizin birisi var qüvvəsi ilə bu günə xidmət edərsə, təbii, millətimizin məarifinə böyük xidmət etmiş olar. Ruhani cəmiyyətimiz mədrəseyi-ruhani təsisinə, ruhani işlər islahına, mədrəsə və məscidlərimizin parlaq bir hala gətirilməsinə çalışsın, təbii, onların xidməti nurənəalən nur olur. İştə cəmiyyətlərimizdə mənəvi birlik olmamasındandır ki, bu gün iki yüz minlər ilə hər bəzədə və fəlakət içində qalan türk balaları fəvqəladə bir üsrət içində acıdan peyinliklər içində yaşayıb saldatların mərhəmətinə möhtac olmuşlardır. İştə böylə bir ümumi fəlakət zamanında cəmiyyətlərimizin nümayəndələri bir yerdə yığışib da nə yol ilə bu bədbəxtlərə müavinət etmək çarəsini düşünməlidir və cəmiyyət başında duranlarımız düşünməlidirlər ki, korun quyuya düşməsinə görüb də sakit duranlar günah edirlər.

Əgər vaxtilə cəmiyyətlərimiz hər bəzədələrin bu hallarına qarşı laqeyd olmayıb müttəhidən çarə axtarsa idilər, təbii, o ana

hâlde dil meselesi, alfabe meselesi, dînî kurumların islahı, okul meselesi, muallimlere ve enstitülerimize geniş ölçüdə yardım meselesi gibi önemli olan diğer meseleleri bu zamana kadar halledilememiştir. Mesela, bu derneklerden bazıları yalnız okullar kurulmasına, bazıları da üç-beş kişiye yardım etmekle yetinmiştir. Kafkasya'daki derneklerimiz yanı sıra, Erivan, Luhi, Gence, Tiflis ve diğer şehirlerde birkaç derneğimiz vardır. Fakat bu derneklerin çoğunun adı var, faaliyeti ise yok gibidir. Derneklerin çoğu, yalnız küçük ikinci ve üçüncü derecede olan işlerle meşgul olup temel önemli millî ve toplumu ilgilendiren işlerimiz, geciktirilmesi kabul olunamayacak meseleler ise kâğıt üzerinde kalmaktadır. Derneklerimiz bugün gerekli sayıp başladıkları bir işi, yarın yarım bırakıyorlar. İdare tarafından kaç yıldan beri yapılan işler, idare değişikliğiyle yarım kalıyor ve birçok çalışma, zahmet boşa gidiyor. Bugün bir okul açılıyor, bir süre sonra hemen okulun bağlanmasına karar veriliyor. Bu gün sanat, ticaret okulundan dem vuruluyor. Zaman geçtikten sonra o iş de yarım kalır.

Acaba nedir bu laubâlik? Nedir günde bir fikir, günde bir program? Niçin derneklerimiz bugün böyle, yarın öyle yapıyorlar? Bütün bunların sebebi, hepsini kucaklayacak bir hedefle, millî gâye ve çalışmanın yokluğu ve halk önderlerimizin çoğunun işe aşk ve muhabbetle yaklaşmamalarıdır.

Şu da açık ve nettir ki, hedefsiz ve gayretsiz, aşksız ve muhabbetsiz işten beklenen netice meydana gelmez. Doğrudur, derneklerimizin bir tüzüğü vardır fakat o tüzükte yazılan maddelerin çoğu, yazıdan ibaret kalıp uygulanmamaktadır.

Derneklerimiz, temel işleri bırakıp küçük işlerle uğraşmışlardır. Kanaatimize göre, bunların hiçbirisi ile millî gâye ve hedefe varmak mümkün değildir. Milletimizin dileği büyüktür. Milletimizin ihtiyacı son derece fazladır. Nerede dil sorunu, milletimizin uğradığı haksızlık sorunu, alfabe sorunu, düzenli okul meselesi, öğretmen enstitüleri meselesi,

dini kurumların islahı, okuyanlarımıza geniş çaplı yardım meselesi vardır ki, çözümünü son derece zorunludur. İşte bu temel meseleleri halletmek ve hükümet karşısında teşebbüste bulunup da onlara nail olmak için geniş programlarla donanmış dernekler lazımdır. Bu işler cemiyetlerimizin görevidir. Bu cemiyetler, bir an tembellik etmeyip gerektiği anda girişimde bulunup arzularına ulaşmalıydılar.

Hiç olmamaktansa geç olsun anlamında olduğu gibi, şimdi de olsa yeni böyle bir ağır zamanda ve bütün milletler her tür islahat bekledikleri bir zamanda cemiyet başında duranlarımız, küçük işleri bırakıp da geniş bir program ile işe başlamalıdırlar. Her cemiyetten birer-ikişer temsilci toplanıp milletimizin millî istek ve arzularını istişâreyle çare aramalı, kapsamlı programlar hazırlamalı, her bir cemiyet, o programın yerine getirilmesini kendisine vazife bilmeli. Bizim okuyanlarımız, öğrencilerimiz eğitimleri süresince zorluklar içerisinde okuyorlar. Çoğu zaman öğrencilerimiz, hem eğitime, hem de çalışmaya birlikte vakit ayırmıyorlar. Bunlara kim yardım edecek? Elbette cemiyetlerimiz yardım etmelidir.

Cemiyetlerimiz birisi, iki-üç öğrenci okutmakla, onların temel ihtiyaçları giderilebilir mi? Asla giderilemez. Eğer derneklerimizin birisi, var gücüyle bugüne hizmet ederse tabi ki milletimizin eğitimine büyük hizmet etmiş olur. Dini derneklerimiz, medreselerin tesisi, dini meselelerin islahı, medrese ve mescidlerimizin parlak bir hâle getirilmesi için çalışırsa, onların hizmeti nur üstüne nur olur. İşte cemiyetlerimizde mânevî birlik olmamasındandır ki, bugün iki yüzbinden fazla savaş mağduru Türk çocukları, ağır şartlar altında gübrelilikler içinde yaşayıp askerlerin merhametine muhtaç olmuşlardır. İşte böyle bir umûmî felaket ânında cemiyetlerimizin temsilcileri bir yerde toplanmalı, bu şanssız insanlara nasıl yardım edebiliriz diye düşünmelidirler.

Əgər bir zamanlar derneklerimiz harpzedələrin bu durumlarına qarşı kayıtsız kalmamış olsalardı, kalıcı çözüm yolları arasaydılar, ana,

روحانی اداره لر اصلاحی اوخوینلریمز و سعتلی صورتده معاونت مسئله سی وارددر که حلی صوکه درجه ضروریدر. ایشته بو ضروری مسئله لر حل ایتمک، و حکومت قارشو سنده تشبیه بولونوبده بونلاره نایل اولمق ایچون واسع (پروگرام) مرانامه لر ایله چالشان جمعیتلر لازمدر. بواشلر جمعیتلریمزک وظیفه سیدر. بو جمعیتلر بر آن غفلت ایتمیوب قومشومز ارمنی لر کیمی لازم گنن مقامده تشبیه بولونوب آرزولرینه نایل اولمالیدرلر.

هیچ اولماقدن ایسه گنج اولماق فهواسنجه ایمیده اولسه یعنی بویله بر آغر زمانده و عموم ملقلر هر نوع اصلاحات گوزلدیکری بر زمانده جمعیت باهنده دورانلریمز خرده ایشلری براخوبده واسع بر پروگرام ایله ایشه یاشمالیدرلر. هر جمعیت دن برر ایکشر نماینده یغشوبده ملتزمک ملی دینک و آرزولرینی بالماکره اونلاره چاره آختارمالی، واسع مرانامه لر ترتیب ویرملی، هر بر جمعیت او مرانامه نک یر فصلی اوزینه وظیفه بیلملی. معلومدر که بزم اوخوینلریمز استودنتلریمز علی الدوام آرتق احتیاج و عسرت ایچنده اولیورلار، چوق وقت استودنتلریمز هم تحصیله همی ده ایشلمگه مشغول اولیورلار بونلاره معاونت مسئله سی قالقیر، معاونتی حسن علی یا محمد ولی می ایده جک؟ البته جمعیتلریمز معاونت ایتلیدر. جمعیتلریمز بریسی ایکی، اوچ، استودنت اوخوینماقله اولارک بو احتیاجلاری رفع ایدیلر می؟ ابداً یوق. اگر جمعیتلریمزک بریسی وار قومی ایله بو گره خدمت ایدرسه طبیعی ملتزمک مهارفته بویو خدمت ایتمش اولار. روحانی جمعیتلر مدرسه روحانی تاسیسنه، روحانی ایشلر اصلاحنه مدرسه و مسجدلریمزک پارلاق بر حاله گتوریلیمه سنه چالشارسه طبیعی اونلارک خدمتی نوراً اعلا نور اولار. ایشته جمعیتلریمزده معنوی برلیک اولماه اسندن درکه بو گون ایکی یوز مینلر ایله حربزده و فلاکت ایچنده قالان تورک بالالاری فوق العاده بر عسرت ایچنده آجیندن پین لیکلر ایچنده یاشیوب سالداتلارک مرحمتنه محتاج اولمشلردر. ایشته بویله عمومی بر فلاکت زماننده جمعیتلریمزک نماینده لری بر یرده یغشوبده نه یول ایله بو بدبختلره معاونت ایتمک چاره سنی دوشونمایدرلر و جمعیت باشنده دورانلریمز دوشونمایدرلر که کورک قویوبه دوشمه سنی گوروبده ساکت دورانلار کناه ایدیلورلر.

اگر وقتیه جمعیتلریمز حربزده لک بو حالینه قارشی لایق اولمیوب متعده چاره آختارسه ایدیلار طبیعی او آتا

حالدده دیل مسئله سی، الفبا مسئله سی، اداره روحانیلر اصلاحی، مکتب مسئله سی، معلملر استودنتلریمز و واسع بر صورتده معاونت مسئله سی بو جور اهمیتلی اولان سایر مسئله لر بو وقته قدر خل ایتمیوب هاموسی بی سرانجام اولمشدر. مثلاً بو جمعیتلر دن بعضی سی یالکتر مکتبلر تاسیسنه بعضی سی ایسه بش اوچ نفر فقرایه یاردم ایتمکه کفایه نلمشلردر. قارزده کی جمعیتلریمز هکذا، ایروان، لوخی، گنجه، تفلیس و سایر شهرلرده بر نیچه جمعیتلریمز وارددر. فقط بو جمعیتلرک اکثریتک آدی وار فعالیتی ایسه یوق کیمی در. جمعیتلرک اکثری یالکتر خرده ایکنجی و اوچنجی درجه ده اولان ایشلره مشغول اولوب عمده مهم ملی و اجتماعی ایشلریمزده تاخیر قبول ایتمین مسئله لر ایسه تابحال بی سرانجام قالمقده در. جمعیتلریمز بو گون یاخشی بیلوبده تشادبغلاری بر ایشی صلاح لغو ایدیورلر. اداره طرفندن بیچه سنه لردن بری آپاریلمش اولان بر ایشی اداره سنک کیشمه سی ایله دکیشوب او ایش اوستنده چوقدن ری یکین زحمتلر هاموسی هدر گیدیور. بو گون بر مکتب آچیلور بر نیچه وقت کچدیگدن یگی آچمش اولان همان اداره باغلاماسنه قرار ویریور. بو گون صنعت، تجارت مکتبندن دم وورولور. بر آز کیچر او ایشده یاددن چقور.

عجبانه در بو لایبالیق؟ نه در گولده بر فکر گونده بر پروگرام؟ نه ایچون جمعیتلریمز بو گون بویله صباح ده بویله یاییورلر؟ ایشته بونلارک هاموسنه واسع مرانامه ایله ملی غایه و آمانک یوقلفی و جماعت خادملریمزک اکثریتک ایشته عشق و محبتی اولمادیفی سببدر.

بوراسیده واضح بر مطالبدر که غایه و آمالسینر عشق و محبت سینر ایشدن گوزله نیلن ثمره حاصل اولماز. دوغریدر جمعیتلریمزک مرانامه سی وارددر، فقط او مرانامه ده گوستریلن ماده لک اکثری یازی حالنده قالوب گوستریلن ماده لک برینه عمل ایدیلدیگی حالده بشینه عمل ایدیلمیور.

جمعیتلریمز ابتدائی ایشلر ایله اوغراشوب وقتلرینی آجاق خرده ایشلره صرف ایتمشلردر، ظن عاجزانه مزه کوره بونلارک هیچ بریسی ایله ملی غایه و آماله نایل اولماق اولماز. چونکه بونلار خرده ایشلردر. ملتزمک دینگی ایسه بویو گدر، ملتزمک احتیاجی صوکه درجه آرتق دره رده دیل مسئله سی، ملتزمک حقوق سزلفی مسئله سی، الفبا مسئله سی، منتظم مکتبلر مسئله سی، دارالمعلمین مسئله سی

bacılarımız, o zavallı yavrularımız ölümdən betər halda olmaz idilər. İştə xətmə-məqal edərək, arzu ediyoruq ki, bundan sonra cəmiyyətlərimiz səmimi surətdə xidmət edib vase bir proqrama istinadən milli ehtiyacların rəfinə xidmət ilə behaqqın qardaşlarına kömək edə idilər.

Hacı İbrahim Qasimov

Ruhanilərimiz

Etiraf edəlim ki, ruhanilərimizin həyatı-ictimaiyyətimizdə də tutduqları mövqe pək yüngül və əhəmiyyətsizdir. Bunların cəmiyyətlərimizdə, müəssisəyi-xeyriyələrimizdə və sair camaat işlərində göstərdikləri fəaliyyət və xidmət yox kimidir. Şimdiyə qədər bunların varlıqlarını isbat edəcək bir təşəbbüs və iqlamat görülməmişdir.

Ruhanilərimizin bir təşəbbüs sifətilə meydana çıxmadıqlarının ümdə və birinci səbəbi almış olduqları təlim və tərbiyənin nəticəsi olsa gərəkdir. Bunların təlim və təhsilləri əski üsul məktəblərdə qayət böyük bir üsrət və zillət içində bitdikdən sonra, bəziləri Atabəti-alıyata, bəziləri Nəcəfi-əşrəfə və bir qismidə İran məmləkətinə ikmali-təhsil üçün azim oluyorlar. Bunların aldıkları təlim və gördükləri təhsil yalnız xüsusatı-diniyyəyə aid olduğundan və dünya işləri və məişəti haqqında heç bir məlumat və bilikləri olmadığından, ruhanilərimiz dünya əmrlərindən büsbütün bixəbər qalıyorlar.

İkmali-təhsil üçün Atabata və İrana getməyən ruhanilərimiz isə, Qafqasiya ruhaniləri yanında vacibəti-diniyyədən müxtəsər aldıkları məlumatı iktifa edərək, əksəriyyə kəndlilərimizin ehtiyacı-diniyyələrini rəf ediyorlar. Kəndlilərimiz biçarə və avam bir xəlv olduğundan hər bir işində ruhaniyə müraciət ediyorlar. Gərək xeyir və gərək şər olsun, hər bir işində ondan kömək diliyor, məsləhət soruyor. Hətta onu hər bir işdə mütəxəssis və baxəbəz sanaraq mübtəla olduqları xəstəliyə belə ondan dərman istiyor. Kəndlilərimiz tənvirəfəkarə və dünya məişətinə dara olmağa daha da böyük bir ehtiyac hiss etdiklərindən, əsla dindar bir millət olduğumuzdan, ruhanilərimizin bacarıqları olsaydı kəndlilərimizin əhvalı-ictimaiyyətlərini islah etməklə

bu gün qayət bəxtiyar edərdilər. Əsl məsələ də burasındadır ki, ruhanilərimiz ehtiyacı-milliyəyə dara bir surətdə hazırlanmamışlar.

Ruhanilərimizin millətimiz ehtiyacına nə qədər laqeyd və biganə olduqlarını hazırkı aləmşümül müharibədən zərəddə olan qardaş, bacılarımızın haqqında göstərdikləri himmətsizlik və fəaliyyətsizlik daha da açıq surətdə meydana çıxardı. Əvvəlcə Qars və Ərdəhan və sonra Anadolu hərəbədələri haqqında iki sənədən ziyadə bir vaxtdən bəri qəzetələrdə yazılıb və hənüz yazılmaqda olan nalə və fəqanları və hər tərəfdən uzadılan imdam və müavinət əllərini sanki eşidib oxumuyorlar. Hərəbədələr nəfinə ianə dəftəri açılardan imdiyə kimi qəzetə idarəxanalarına yaxud cəmiyyəti-xeyriyələr sanduquna ruhanilər namından mühüm bir məbləğ yeşitdiyi yoxdur. Halbuki bu xüsusda birinci təşəbbüs və iqlamat millətin atası denilə tanınmış olan ruhanilərimizdən olmalı idi. Millətin fəlakətli və ağır günlərində ruhanilərimizin öhdəsinə düşmüş vəzifə qayət böyükdür. Fəqat təəssüflər olsun ki, ruhanilərimiz millətin onlardan gözlədiyi bu vəzifəni ifadə böyük bir qüsür göstərdilər.

Doğrudur, ruhanilərimiz içində millət və camaat ehtiyacına bələd və aşına olan açıq fikirli və tərəqqipərvər zəvət yox deyildir, fəqat bunlar dəniz içində bir qətrə misalındadır.

Ruhanilərimizin böylə bir halda qalmasına və dünya məişət və əhvalından bixəbər olub böyük bir sıxıntı altında yaşamalarına bəis, əlbəttə, millətdir. Millət vaxtilə bunların ehtiyacını düşünüb çarələrini aramamış və dünya məişətlərini təmin etməmişdir. Ruhanilərin birinci vəzifəsi ehtiyacı-diniyyəmizi rəf etmək olduğu halda, millət bunları əski üsul məktəblərində müdərriş qərar verərək millət övladını bunların təhti-tərbiyəsinə tapşırmaqla böyük xəta eyləmişdir. Zira ruhanilərimiz ümumiyyətlə üsuli-tədrisə biganə olduqlarından bunların təlim və tədrisindən bir fayda görülməmişdir. Millət öz borcunu ruhanilərimiz haqqında gərəyincə əda etmiş olsaydı, şübhəsiz bugünkü fəlakət və səfalət içində qalmazdı və ruhanilərimiz də neçə sənədən bəri mətbuat səhifələrində təqbiş və müaxizə olunmazdılar. Binaənaleyh qəbahəti yalnız ruhanilərdə görmək böyük haqsızlıq olardı. Bizcə bu qəbahətin

bacılarımız, o zavallı yavrularımız ölümdən betər halde ol-mazlardı.

Arzu ediyoruz ki, bundan sonra derneklerimiz, səmimi şəkildə xidmət edib kapsamlı bir programa dayanaraq millî ihtiyaclarımızın qarşılınması için kardeşlerine yardım ede-bilirler diyerek sözlerimizi sona erdiriyoruz.

Hacı İbrahim Kasimov

MANEVİ ÖNDERLERİMİZ

İtiraf edelim ki, dini önderlərimizin toplumsal həyattaki mevkileri hafif və önemsizdir. Onların derneklerde, hayır kurumlarında digər xəlv işlərində, dernek işlərində göstərdikləri faaliyyət və xidmət yox gibidir. Şimdiyə qədər bunların varlıqlarını ispat edəcək bir təşəbbüs və gayrət görülməmişdir.

Dini önderlərimizin herhangi bir fəaliyyət içində olmamaları temel ve birinci səbəbi almış olduqları təlim və tərbiyənin eksikliyindən kaynaklanabilir. Din alimlərimizin dini ve ilmi məsələlərdə yeteri qədər bilgiləri olmaqla beraber maalesef dünyevi məsələlərdə gerektiği qədər bilgi birikiminə sahib değildirlər.

Eğitimlerini tamamlamak için ilim səyahatlərini gerçəkləş-tiremedikleri için yaşadıkları bölgede dinin temel kurallarını özetle öğrendiklerinden dolayı halkın ihtiyaclarını çözməyə yetersiz olduklarını müşahəde etməkteyiz. Köylülərimiz im-kanları kısıtlı ve bilgisiz bir xəlv olduğundan, hər bir işində imamlara müracət ediyorlar. Gərək hayır, gərək şər olsun, hər bir işində ondan yardım diliyor; fikir alıyor. Hətta onları hər bir işdə müteəssis və hər bir derdə deva sanıyorlar. Köylü-lərimizin düşüncələrini aydınlatan və dünya gidişatını bilən bir imam normal vətəndaşlar gibi değildir. Dindar bir mil-let olduğumuz için, imamlarımızın becerileri olsaydı köylülə-rimizin sosyal həyatlarını düzəltməklə

həlv bahtiyar olurdu. Asıl mesele de dini önderlərimiz, millî mese-lelere ve ihtiyaclarına tam manasıyla hazır olmamalarıdır.

İmamlarımızın millətimiz ihtiyaclarına ne qədər kayıtsız ve ilgisiz olduklarını şu anki durum, Cihan Harbi'nden zarar gören kardeş, bacılarımızın haqqında göstərdikləri gayrətsizlik ve faali-yetsizlik açıqça durumu ortaya koyuyor. İlk önce Kars, Ardahan sonra Anadolu harpzedeleri hakkında gazətelərdə yazılıp ve hənüz yazılmakta olan feryat ve figanları ve hər tərəftən yüksələn imdat sanki işitip okumuyor ve yardım bekleyen elleri görmüyorlar. Harpzedələr faydasına yardım dəftəri açıldığından şu ana qədər bazı gazətelərdə yahut cəmiyyət-i hayriyələr sandığına din adamları namından mühim bir məbləğ verildiyinə dair bir xəlv yoxdur. Halbuki bu hususda birinci təşəbbüs və çalışma, millətin babası namıyla tanınmış olan imamlarımızdan gəlməliydi. Millətin fəlakət və ağır günlərində imamlarımızın sorumluluğu və görevi gayet böyüktür. Maalesef din görevliləri, millətin onlardan beklediği bu vəzifeyi yerinə getirməkte kusur ettilər.

Din adamlarımız içində millətin və xəlv ihtiyacına vakıf, iləri görüşlü və ilerlemeyi sağlayabilecek bilgiyi haiz zəvət yox değildir. Fakat bunlar, dəniz içində bir damla misalindedir.

İmamlarımızın böylə bir hâlde kəlməsinə, dünyadan habersiz olup böyük bir sıkıntı içində yaşamalarına səbəp, elbette xəlvdir. Həlv, zamanında bunların ihtiyacını düşünüb çarələrini aramamış və dünya qazanclarını təmin etməmişdir. İmamların birinci vəzifəsi, xəlv doğru dîn bilgisiyə ulaşmasını təmin etmək olduğu hâlde, xəlv onları əski üsul mekteplərdə eğitim almaya məhkum etməklə hətə etmişdir. Çünkü imamlarımız, genelliklə əski yöntemlərlə eğitim aldıkları için onların eğitimlerinden bir fayda görülməmişdir. Millet, borcunu din görevliləri konusunda gereğince yerinə getirmiş olsaydı, şüphəsiz bugünkü fəlakət və səfalət içində qalmazdı. İmamlarımız da kaç seneden beri matbuât sayfalarında kötü gösterilmeye ve karalamaya maruz qalmazdı. Kabahati yalnız imamlarda görmək, böyük həksizlik olur. Bizcə bu kabahatin

بو گون غایت بختیار ایدردیلر. اصل مسئله ده بوراسنده در که روحانیلرمز احتیاجات مایه په دارا بر صورتده حاضر لانا مشلر.

روحانیلرمزك ملتزم احتیاجاتنه نه قدر لاقید و بیكانه اولدیقلارینی حاضر کی عالم شمول محاربه دن ضرر دیده اولان قارداش، باجیلارمزك حقنده کورستردیکری همت سزلیك و فعالیت سزلیك داهاده آچیق صورتده میداله چیقاردی. اولجه قارص و آردهان و صوگره آناتولی حربزده لری حقنده ایکی سنده دن زیاده بر وقتدنبری غزته لرده یازیوب و هنوز یازیلماقده اولان ناله و فغانلری و هر طرفدن اوزادیلان امداد و معاونت اللرینی صانکه ایشیدوب اوقومبورلر. حربزده لر نفعنه اعانه دفتری آچیلاندن ایمیدییه کیمی غزته اداره خالنه لرینه یاخود جمعیت خیرییه لر صندوقنه روحانیلر نامندن مهم بر مبلغ یتشدیکی یوق در. حالبوکه بو خصوصده برنجی تشبث و اقدامات ملتک آتاسی دنیله تانمنش اولان روحانیلرمزدن اولمالی ایدی. ملتک فلاکتلی و آغر کونلرینده روحانیلرمزك عهده سنده دوشمش وظیفه غایت بویوکدر. فقط تاسفلر اولسونکه روحانیلرمز ملتک اولاردن کوزله دیککی بو وظیفه یی ایفاده بویوک بر قصور کورستردیلر.

دوغرودر روحانیلرمز ایچنده ملت و جماعت احتیاجاتنه بلد و آشنا اولان آچیق فکری و ترقی پرور ذوات یوق دکادر؛ فقط بونلارد گز ایچنده بر قطره مثالنده درلر.

روحانیلرمزك بویله بر حالده قالماسنه و دلیا همیشه و احوالندن بی خبر اولوب بویوک بر صیقنتی آلتنده یاشامالارینه باعث البته ملتدر. ملت وقتیه بونلارك احتیاجاتی دوشونوب چارلرینی آراماش و دلیا معیشتلرینی تأمین ایتمه مشدر. روحانیلرک برنجی وظیفه سی احتیاجات دینه مزی رفع ایتمک اولدیغی حالده، ملت بونلاری اسکی اصول مکتبلرینده مدرس قرار وبره رك ملت اولادینی بونلارك تحت تربیه سته تاپشورماقده بویوک خطا ایله مشدر. زیرا روحانیلرمز عمومیتله اصول تدریسه بیكانه اولدیقلاریندن بونلارك تعلیم و تدریسندن بر فایده کورولمه مشدر. ملت اوز بورجنی روحانیلرمز حقنده کبرکنجه ادا ایتمش اولسیدی، شهمه سیز بو کونکی فلاکت و سقالت ایچنده قالمازدی و روحانی لرمزده نیچه سنده دن بری مطبوعات صحیفه لرینده تقبیح و مؤاخذه اولونماز دیلر. بناء علیه قباحتی یالکیز روحانیلرده کورمک بویوک حق سیزلق اولاردی. بزجه بو قباحتك

باجیلاریمز او زواللی یاورولریمز ثلومدن بدتر حالده اولماز ایدیلر.

ایشته ختم مقال ایده رك، آرزو ایدیوریک که، بوندن صوگره جمعیتلریمز صمیمی صورتده خدمت ایدوب واسع بر پروغرامه استناداً ملی احتیاجلارك رفعه خدمت ایله بحق قارداشلارینه کومک ایده ایدیلر.

حاجی ابراهیم قاسم اوف.

روحانیلرمز

اعتراف ایده لیم که روحانیلرمزك حیات اجتماعی مزده ده تولدیقلاری موقع پک یونگول و اهمیت سیزدر. بونلارك جمعیت لرزده، مؤسسه خیرییه لرمزده وسایر جماعت ایشلرینده کورستردیکری فعالیت و خدمت یوق کبی در. شیمیدییه قدر بونلاردن وارلقلارینی اثباب ایده جک بر تشبث و اقدامات کورولمه مشدر.

روحانیلرمزك بر تشبث صفتیه میدانه چیقما دیقلارینک عمده و برنجی سببی آلمش اولدیقلاری تعلیم و تربیه نك نتیجه سی اولسه گرکدر. بونلارك تعلیم و تحصیللری اسکی اصول مکتبلرده غایت بویوک بر عسرت و ذلت ایچنده یتدیگدن صوگرا، بعضلری عتبات عالیاته، بعضلری نجف اشرفه و بر قسمیده ایران مملکتته اکمال تحصیل ایچین عازم اولیورلر. بونلارك آلدیقلاری تعلیم و کوردیکری تحصیل یالکیز خصوصات دینییه عائد اولدیغندن، و دنیا ایشلری و معیشتی حقنده هیچ بر معلومات و بیله گیلری اولمادانغندن، روحانیلرمز دنیا امرلریندن بسبتون بی خبر قالیورلر.

اکمال تحصیل ایچون عتباته و ایرانه کیتمین روحانیلرمز ایسه، قافقاسیا روحانیلری یاننده و اجبات دینه دن مختصراً آلدیقلاری معلوماته اکتفا ایدرک، اکثریا کندیلریمزك احتیاجات دینه لرینی رفع ایدیورلر. کندیلریمز بیچاره و عوام بر خلق اولدیغندن هر بر ایشنده روحانی به مراجعت ایدیور. گرک خیر و کرک شر اولسون، هر بر ایشنده اولدان کومک دیله بور؛ مصلحت صورو یور. حتی اونی هر بر ایشده متخصص و باخبر صاناراق مبتلا اولدیقلاری خسته لغه بیله اوندان درمان ایستیور. کندیلریمز تنویر افکاره و دنیا معیشته دارا اولماغه دهاده بویوک بر احتیاج حس ایتدیکلریندن اصلاً دیندار بر ملت اولدیغمزدن، روحانیلرمزك باجاریقلاری اولسیدی کندیلریمزك احوال اجتماعی لرینی اصلاح ایتمکه

böyük bir hissəsi millət üstünə düşməlidir, zira ruhaniləri millət yetişdirməlidir. Vəqtəki millətin yetişdirdiyi bunlardır, zənnimizcə daha artıq acınmaq və şəkva etmək yeri olmasın gərək.

Fəqət bütün bu qüsurların islahı üçün yeganə bir çarə varsa, zənnimizcə o da ruhanilərimizi Qafqasiyada təsis olunacaq ruhani məktəblərdə ciddi və sarsılmaz bir proqram təhtində hazırlamalıdır. Zira İranda təhsil görmüş ruhanilərimiz hətta öz ana dilləri olan türkcəni belə layiqincə oxuyub yaza bilməyirlər. Odur ki ruhanilərimizin məscidlərdə söylədikləri vəzlərini yalnız molla və ruhani olanlar anlaya biliyorlar; biçarə avam və savadsızlar isə yalnız gözlərini dikirlər.

Binaənaleyh ruhanilərimizi yalnız türk, ərəb və fars dillərinə deyil, bəlkə ərəb dillərinə belə aşina etməkdən ötrü təsis olunacaq ruhani seminariyalarının nizamnamələrini qayət geniş və vusətli bir tərzdə tərtib etməlidir və nizamnamə tərtibinə Qafqasiyamızın müqtədir müəllim və mütəxəssislərini cəlb etməlidir, tainki millətin həyatı-ictimaiyyə və diniyyəsində bələd və rəhbər olacaq ruhanilərimiz əsri-hazırın iqtida və tələb etdiyi şərait və tələbata bihəqqin vəqif və xəbərdar olsunlar və nəslə-atiyəmizin gələcək səadət və rəfahı üçün çalışıb sarsılmaz bir təşəbbüslə rahi-nicata çıxı bilsinlər.

Ruhanilərimizin təhsil və təlimlərini islah edib öz yoluna qoyduqdan sonra, bunların məişət və zindəkənliyini nəzəri-etinaya alıb onları saillikdən və həmişə gözü onun-bunun əlində olmaqdan azad etməkdən ötrü, bunların hər birinə ihraz etdikləri mövqelərinə görə maaş təyin etməli və millət üçün həqiqi bir ata yetişdirmək üçün bunları dünya və məişət quyudatından təmin etməlidir. Ruhanilərimizdən gözlədiyimiz dilək və arzulara ancaq bu surətlə nail ola bilərik.

İdareyi-ruhanilərimiz əzaları ilə qazılarımızın hökumət xəzinəsindən aldıkları maaş nə qədər cüzi və əhəmiyyətsiz olmasıyla bərabər, bunların gərək hökumət və gərək camaat yanında ihraz etdikləri mövqe və vəzifənin də nə qədər yüngül olmasını və daşıdıqları ada hərgiz mütənasib olmadığını nəzəri-etinaya almalıdır. Rəisi-ruhanilərimizin bir polisə məmuru qədər hökumət yanında hüquq və ixtiyaratı olmadığından

və bunların vəzifəsi millət övladına yalnız bir təvəllüdnəmə imza edib verməkdən ibarət olduğundan millət və camaat yanında bunların hərgiz nüfuz və etibarı qalmamışdır, halbuki şeyxül-islamıq və müftilik gibi mənsəblər bütün bir millətin rəisi-ruhanisi olduğundan qayət yüksək və müəzzəm olmalıdır. Fəqət nə çarə, ki millətimizin, daha doğrusu millət başçıların qeydsiz və fəaliyyətsizliklərindən hökumət tərəfindən mənasız və alçaq bir idarə halında saxlanılır.

Millətimizin şimdiki qədər öz rəisi-ruhanilərini intixab etmək hüququna malik olması da qüsurlarımızın ən böyüyü və olduqca mühümüdür. Gərək Qafqasiya və gərək içəri Rusiya müsəlmanları arasında müftü və şeyxül-islamın intixab üsulu ilə təyin edilməsi fikri çoxdan bəri oyanmış və Rusiya islamı buna artıq kəsb-i istihqaq etmişlərsə də, fəqət mütəəssifənə hökumət bu ehtiyacımıza əhəmiyyət vermiyor və həməən istədiyi adamı rəisi-ruhani təyin ediyor. Uzağa getmək lazım deyil; Orenburqlu və Qırımli qardaşlarımızın hərgiz riza və səlahiyyəti olmayan adamların müfti təyin edilmələri bunun üçün gözəl bir isbatdır. Qırım müftiliyinə təyin olunan zat bir süvari bölüyü zabiti olduğundan idareyi-ruhaniyə ilə heç bir münasibəti yoxdur; bu isə rəisi-ruhanilərimizin ihraz etdikləri mövqenin hökumət yanında nə qədər alçaq bir şey ədd olunduğunu göstərir. Binaənaleyh ruhanilərin gərək hökumət və gərək millət yanında şən və həsiyyətini artırmaq üçün onları müasirləşdirmək və ehtiyacı-milliyəmiz nöqtəyi-nəzərindən əsri-hazırın tələb etdiyi ülm və məarif ilə təlim və tərbiyə etdirməklə bərabər, rəisi-ruhanilərimiz də millət tərəfindən intixab üsulu ilə təyin və təsdiq edilməsi yolunda lazım gələn təşəbbüs və iqdamatda bulunmaq icab edər. Əksi surətdə bütün bu kimi nöqsanların təvliq edəcəyi məsuliyyət tamamilə duma fraksiyamızla ürəfə və ziyahlarımız öhdəsinə düşəcəkdir.

Rəşid Yusifzadə

böyük bir bölümü, millətinindir. Çünki onları, millət yetişdirməlidir. Bu zamana kadar yetişdirdiyi bunlardır. Kanaatımızca daha fazla acınmaq və şikayət etmək gereksizdir.

Fakat bütün bu kusur ve noksanların giderilmesi için yegâne bir çare varsa, kanaatimizce o da imamlarımızı Kafkasya'da kurulacak medreselerde ciddî ve sarsılmaz bir program hazırlanmalıdır. İran'da eğitim almış din görevlilerimiz anadilleri olan Türkçeyi bile gerektiği gibi okuyup yazamıyorlar. İmamlarımızın mescidlerde verdikleri vaazlarını, yalnız imamlar anlayabiliyorlar; dînî bilgisi az veya hiç olmayanlarsa yalnız gözlerini dikeyorlar.

İmamlarımız yalnız Türk, Arap ve Fars dillerine değil, belki Arapçayla bile tanışmadan önce yapılacak dînî seminerlerin programını tertip etmelidir ve program tertibine Kafkasyamızın âlim ve mütehassıslarını bu işe çekmelidir. Milletın toplumsal ve dînî hayatında rehber olacak imamlarımız, zamanımızın gerektirdiyi, talep ettiyi ortamı ve isteği hakkıyla bilsin ve haberdâr olsun. Böylece gelecek neslimiz, huzur ve refah içinde çalışıp sarsılmaz bir teşebbüsle kurtuluş yoluna çıkabilsin.

İmamlarımızın eğitimlerini islah edip kendi yoluna koyduktan sonra, bunların maddî ihtiyaçlarını karşılamalı ve onları her zaman halkın eline bakmaktan kurtarmak için her birine tuttıkları mevkiye göre maaş tayin etməli ve millet için hakiki bir ata yetiştirmek üzere dünya ve maddî ihtiyaçları temin edilmelidir. İmamlarımızdan beklediğimiz dilek ve arzulara ancak bu şekilde nâil olabiliriz.

Dini kurumlarımızın âzalarıyla müftülerimizin hükümet hazinesinden aldıkları maaş ne kadar cüz'î ve azdır. İdari kademedeki imamlarımızın bir polis memuru kadar hükümet yanında yetkisi olmadığı

için onların vazifesi, halka yalnız bir nüfus cüzdanı imzâ edip vermektan ibaret kaldığından, millet ve cemaat yanında onların nüfuz ve saygınlığı kalmamıştır. Hâlbuki Şeyhülislamlık ve Müftülük gibi makamlar bütün bir milletin rûhânî idâresi olduğundan, gayet yüksek ve muazzam olmalıdır. Fakat ne çare ki, milletimizin, daha doğrusu yöneticilerimizin kayıtsız ve ilgisizlikleri yüzünden hükümet tarafından anlamsız ve düşük bir idâre hâlinde tutuluyor.

Milletimizin şimdikiye kadar kendi rûhânî liderini seçme hakkına mâlik olmaması da kusurumuzun en büyüğü ve oldukça önemlisidir. Gerek Kafkasya, gerek içəri Rusya müslümanları arasında müftü ve Şeyhulislam'ın seçimle tâyin edilmesi fikri çoktan ileri sürülmüş ve Rusya Müslümanları buna hak kazanmışlarsa da, ne yazık ki, hükümet bu ihtiyacımıza önem vermiyor ve hemen istediği adamı rûhânî lider tayin ediyor.

Uzağa gitmeye gerek yok; Orenburqlu ve Qırımli kardeşlerimizin aslâ kabul etmedikleri adamların müftü tâyin edilmeleri, bunun için güzel bir isbatdır. Qırım müftülüğüne tâyin olunan zât bir süvari bölüğü subayı olduğu için rûhânî idâreyle hiçbir ilgisi yoktur; bu ise rûhânî liderlerimizin tutukları mevkînin hükümet yanında ne kadar değersiz bir şey sayıldığını gösteriyor. Rûhânîlerin gerek hükümet, gerek millet yanında şan ve haysiyetini artırmak için onları milletimizin ihtiyaç duyacağı noktalarda, asrımızın talep ettiği ilimleri öğreterek eğitimlerini geliştirmeliyiz. Bununla beraber, rûhânî liderlerimizin de millet tarafından seçim usûlüyle tâyin ve tasdik edilmesi yolunda gereken teşebbüs ve çalışmayı yapmamız gerekir. Aksi takdirde bütün bu gibi noksanların doğacağı mes'ûliyet tamamıyla Duma fırkamızla âlim ve aydınlarımızın sorumluluğunda olacaktır.

Rəşit Yusifzadə

بویوک بر حصه سی ملت اوستنه دوشمه لیدر؛ زیرا روحانیلری ملت یتشدیرمه لیدر. وقتا که ملتک یتشدیردیکی بونلارد، ظنمزجه دها آرتق آجینماق و شکوا ایتمک یری اولماسون کرک.

فقط بوتون بو قصور و نقصانلارک اصلاحی ایچون یکاله بر چاره وارسه، ظنمزجه اوده روحانیلرمزی قافقاسیاده تاسیس اولوناجق روحانی مکتبلرده جدی و صارصیلماز بر پروگرام تحتنده حاضرلامالیدر؛ زیرا ایراندن تحصیل کورمش روحانیلرمز حتی اوز آنا دیلیری اولان تورکجه یی بیله لایقجه او قویوب یازا بیلیمورلر؛ اودرکه روحانیلرمزک مسجدرده سویله دیگری وعظله یی یالکز ملا و روحانی. اولانلر آکلیا بیلورلر؛ بیچاره عوام و سوادسیزلر ایسه یالکز کوزلرینی دو کورلر.

بناء علیه روحانیلرمزی یالکز تورک، عرب و فارس دیلرینه دکل، بلکه عرب دیلرینه بیله آشنا ایتمکدن اوتری تاسیس اولوناجق روحانی سیمناریالرینک نظامنامه ارینی غایت کنیش و وسعتلی بر طرزده ترتیب ایتمه لیدر؛ و نظامنامه ترتیبینه قافقاسیامزک مقتدر معلم و متخصصلرینی جلب ایتمه لیدر؛ لاینکه ملتک حیات اجتماعی و دینی سنده بلد و رهبر اولاجق روحانیلرمز عصر حاضرک اقتضا و طلب ایتدیکی شرایط و طلباته بحق واقف و خبردار اولسونلر و نسل آتیهمزک کله جک سعادت و رفاهی ایچون چالشوب صارصیلماز بر تشبثله راه نجاته چیقارا بیلسونلر.

روحانیلرمزک تحصیل و تعلیملرینی اصلاح ایدوب اوز یولنه قویدیقدن صوگره، بونلارک معیشت و زنده کالغنی نظر اعتنایه آلوب اولنلاری سائل لیکدن و همیشه کوزی اونک بونک النده اولماقدان آزاد ایتمکدن اوتری، بونلارک هر برینه احراز ایتدیگری موقعلرینه کوره معاش تعیین ایتمه لی و ملت ایچون حقیقی بر آتا یتشدیرمک ایچون بونلاری دلیا و معیشت قیوداتندن تامین ایتمه لیدر. روحانیلرمزدن گوزله دیکمز دیلک و آرزولره آنجاق بوصورتله نایل اولابیارز. اداره روحانیلرمز اعضالری ایله قاضیلرمزک حکومت هزینه سندن آلدیقلاری معاش نه قدر جزوی و اهمیت سیز اولماسیله برابر بونلارک کرک حکومت و کرک جماعت یاننده احراز ایتدیگری موقع و وظیفه لکده نه قدر یونکول اولماسنی و داشیدیقلاری آده هرگز متناسب اولمادیغنی نظر اعتنایه آلمالیدر. رئیس روحانیلرمزک بر پولیسه ماموری قدر حکومت یاننده حقوق و اختیاراتی اولمادیغندن

و بونلارک وظیفه سی ملت اولادینه یالکز بر تولد نامه امضا ایدوب ویرمکدن عبارت اولدیغندن ملت و جماعت یاننده بونلارک هرگز نفوذ و اعتباری قالمامشدر؛ حالبوکه شیخ الاسلامق و مفتی لیک کیمی متصبلر بوتون بر ملتک رئیس روحانیسی اولدیغندن غایت یوکسک و معظم اولمالیدر؛ فقط نه چاره که ملتیزک دها دوغروسی ملت باشچیلا ریئک قیدسز و فعالیت سیزلیکندن، حکومت طرفندن مناسبز و آچاق بر اداره حالنده صاقلانیلدور.

ملتیزک شیمدی به قدر اوز رئیس روحانیلرینی انتخاب ایتمک حقوقنه مالک اولماسیده قصورمزک اک بویوکی و اولدیقجه مهمی در. کرک قافقاسیا و کرک ایچری روسیه مسلمانلاری آراسنده مفتی و شیخ الاسلامک انتخاب اصولی ایله تعیین ایدیلمه سی فکری چوقدانبری اویانمش و روسیه اسلاملاری بوکا آرتق کسب استحقاق ایتمشلرسده، فقط متاسفانه حکومت بو احتیاجمزده اهمیت ویرمیور و همان ایستدیکی آدمی رئیس روحانی تعیین ایدیور. اوزاغه کیتمک لازم دکل؛ اوریندورغلی و قریملی قرداشلارمزک هرگز رضا و صلاحیتی اولمیان آدملرک مفتی تعیین ایدیلمه لری بونک ایچون کوزل بر اثباتدر. قریم مفتی لکنه تعیین اولونان ذات بر سواری بلوکی ضابطی اولدیغندن اداره روحانیله هیج بر مناسبتی یوقدر؛ بو ایسه رئیس روحانیلرمزک احراز ایتدیگری موقعک حکومت یاننده نه قدر آچاق برشی عد اولوندیغنی کوستریور. بناء علیه روحانی لرک کرک حکومت و کرک ملت یاننده شان و حیثیتی آترماق ایچون اولنلاری معاصرلاشدیرماق و احتیاجات ملیهمز نقطه نظریندن عصر حاضرک طلب ایتدیکی علوم و معارف ایله تعلیم و تربیه ایتدیرمکله برابر، رئیس روحانیلرمزده ملت طرفندن انتخاب اصولی ایله تعیین و تصدیق ایدیلمه سی یولنده لازم کن تشبث و اقداماتده بولونماق ایجاب ایدر. عکسی صورتده بوتون بو کیمی نقصانلارک تولید ایده جکی مسئولیت تمامیه دوما قراقسیامزله عرفا و ضایلیرمز عهده سنه دوشه جکدر.

رشید یوسف زاده.

«Açıq Söz» qəzetəsinin elektrik mətbəəsi
May 1917-ci il

«Açık Söz» Matbaası
1917 Mayıs

«آچىق سوز» غزەتەسنىڭ اېلېكترونىك نەشىرى

Электро-типография газеты «Ачыгъ-Сөз».

Май 1917 г.

Cahanşümul Avropa müharibəsilə düçarı-fəlakət olan müsəlmanlara bir müavinət qəsdilə himmət və həmiyyət göstərən bütün müsəlman qardaşlarımıza, ələlxüsus, yenə bu uğurda “Qardaş köməyi” gibi yadigarlıq bir məcmuə intişarına çalışan zəvətı-kiramə an səmimil-qəlb təşəkküratımızı izhar eyləriz.

Ağdaş: Hacı Ağa Vahidov

100 manat

Cahanı qaplamış Avropa yangını münasibətilə kəndi xanimanından biliftiraq möhtacı-müavinət olan tale-siz müsəlman qardaşlarıma hər bir xüsusda yardımda bulunan himmətpərvər və ələlxüsus, “Qardaş Köməyi” gibi millətimizin qanlı günlərini əbədi bir surətdə xatirdə tutduracaq bir məcmuənin intişarına sayı zəvətı-kirama təşəkkür və səmimiyyətımızı təqdim eyləriz.

Ağdaş: Hacı Ağa Əliabbasov. 100 manat.

1. Dünya savaşı felaketiylə yüzyüze kalan müslümanlara yardım amacıyla çalışan bütün müslüman kardeşlerimize özellikle de bu yolda “Kardeş Yardımı” gibi hafızalardan silinemeyecek bir mecmua çıkarılmasına çalışan muhterem insanlara en samimi teşekkürlerimizi sunarız.

Ağdaş: Hacı Ağa Vahidov

100 manat

Tüm dünyayı sarmış olan Avrupa yangını sebebiyle vatanlarından, yerlerini ve yurtlarını terk eden yardıma muhtaç talihsiz kardeşlerime hemen her konuda yardımlarını esirgemeyen fedakar kardeşlerime özellikle de “Kardeş Yardımı” gibi milletimizin bu acı günlerini sonsuza dek hafızalarda saklayacak bir mecmuanın çıkarılmasına çalışan değerli insanlara samimi teşekkürlerimizi sunarız.

Ağdaş: Hacı Ağa Ali abbasov

100 manat.

جهان شمول پا محاربه سيله دوچار فلاكت اولان مسلمانلاره بر معاونت قصديله همت و حميت

گوسترن بوتون مسلمان قارداشلر مزه علي الخصوص ينه بو اوغورده «قارداش كومگي» كبي يادكار-

لق بر مجموعه انتشارينه چالیشان ذوات كرامه عن صميم القلب تشكراتمزي اظهار ايله رز.

آغداش: حاجي آغا واحدوف

۱۰۰ امنات

جهانی قابلامش آوروپا يانمینی مناسبتيله كندی خانمانندن بالافتراق محتاج معاونت اولان طالعسر

مسلمان قارداشلر مزه هر بر خصوص ده ياردمده بولونان همت پرور و علي الخصوص «قارداش كومگي»

كبي ملتزمك قانلی گونلرینی ابدی بر صورتده خاطرده دوتدير اچق بر مجموعه نك انتشارينه ساعی

ذوات كرامه تشكر و صميمياتمزي تقديم ايله رز.

آغداش: حاجي آقا علي عباس اوف. ۱۰۰ امنات

Hacı Kərim Abdullahov və oğlanlarının Manufaktura skladı
Bakü Staro Polis küçəsində ev nömrə 5. Şöbəsi Ağdaş və Şamaxıda
Firmamız “Qardaş köməyi” məcmuəsinin müvəffəqiyyətini diliyor.

МАНУФАКТУРНЫЙ СКЛАДЫ

Гаджи Керима Абдуллаева и С-бя
Баку Старо-Полицейская ул, д, №5
Отделение въ г. Щемахъ и Агдашъ

фирма желаетъ успѣха

КАРДАШЪ-КОМЯГИ

100 manat

“Qardaş köməyi” məcmuəsinin müvəffəqiyyətlə nəşr edilməsini, ondan istənilən məqsədin hüsula
gəlməsini arzu ediyorum

Ağa Kazım Həşimov

100 manat

Hacı Kerim Abdullahov ve oğullarının Manifatura deposu
Bakü Staro Polis Sokağı, No: 5, Ağdaş və Şamaxı Şubeleri
Firmamız “Kardeş Yardımı” mecmuasına başarılar diler.
Hacı Kerim Abdullayev ve oğulları manifatura deposu.

Baku staro poliseyskaya sokağı. D. 5.

Şamaxı ve Ağdaş Şubeleri

Şirketimiz başarılar diler.

“Kardeş Yardımı”

100 manat

“Kardeş Yardımı” mecmuasının başarıyla neşredilmesini ve bu çalışmayla arzulanan maksadın
gerçekleşmesini temenni ediyorum.

Ağa Kazım Həşimov

100 manat

حاجی کریم عبداللہ اوف واوغلانلارینک مانو فاققورا اسقلادی .

باکو استارو پولیس کوچہ سینده ایو نمره ۵۰ شعبه سی آغداش و شماخیده

فیرما مز «قارداش کومگی» مجموعه سینک موفقیتی دیله یور.

МАНУФАКТУРНЫЙ СКЛАДЪ

Паджи Керима Абдуллаева и С-ва

Баку Старо-Полицейская ул. д. № 5.

Отделение въ г. Шемахъ и Агдашъ.

Фирма желаетъ успѣха

„КАРДАШЪ-КОМЯГИ“

۱۰۰ منات

«قارداش کومگی» مجموعه سینک موفقیتله نشر ایدیلمه سینی،

اوندن ایسته نیلن مقصدک حصوله گلمه سینی آرزو ایدیورم .

آغا کاظم هاشم اوف.

۱۰۰ منات

Biradərən Kamil Bəy, Kərim Bəy Nərbəyovlar

Sudamız hər vəqt Taşkənddə 1-ci dükanimiz məhkəmədə, 2-ci dükanimiz kəfş bazarda hər xeyli-əmirgan, çərmi-şirkin, və başqa qasıbbab malları, çörək şivra həm rezini külaşlar.

50 manat

Cahanşümul Avropa müharibəsi seyyiəsilə fələkzədə olan müsəlman qardaşlarımızın imdadına yetişmək niyyətilə çalışan və ələl-xüsus, "Qardaş köməyi" jurnalında iştirak edən möhtərəm zəvata təşəkkürümüzü elam eyləriz.

Əmiraslan Qədirov

50 manat

Biradərən Yaqodni və şəriklərinin ticarətxanası

Hər növ İran və Türküstan xoşkbar və qeyri-mallar külli miqdarda və münasib qiymətə satılır. Hər növ sifariş qəbul olunub fəvri əməl olunur.

Mərkəzi kontorumuz Hacıtərxanda

Şöbələrimiz: Badkubədə, Culfada, Səmərqənddə, Aşqabadda və Nijqorod yarmarkasında

Telqraf üçün adresimiz: "Nikasyant"

50 manat

Xudojestvenni xromolitoqrafiya

A. M. Dağısovun şirkəti

Bakü krasnavodski küçənin küncündə

Əhmədovun evində. Telefon nömrəsi 24-61, 28-54 və 33-98.

Hər növ sifarişat qəbul olunur

50 manat

Kamil Bey, Kerim Bey Nerimanbeyov Kardeşler

Sevdamız her zaman Taşkəntte, 1. Dükkanımız mahkemede, 2. Dükkanımız Kefiş Pazarda Herheyi-i emirgan fasıla cermi şirkin ve ucuz mallar, ekmek ve poğaça

50 manat

1. Dünya Savaşı felaketiyle kader kurbanı olan müslüman kardeşlərimizin imdadına yetişmək üçün çalışan və özəl-liklə "Kardeş Yardımı" dergisi çalışmalarına iştirak eden muhterem dostlara təşəkkürlərimizi arzederiz.

Emiraslan Kadirov

50 manat

Yakudni Kardeşler ve ortakları şirketi

Her çeşit İran ve Türkistan kuruyemişleri ve sair toptan, uygun fiyatlarla satılır. Her çeşit sipariş en hızlı şekilde hazırlanıp teslim edilir.

Merkezimiz Hacı Terhanda

Şubelerimiz: Bâd Kubada, Culfada, Semerkant'ta, Aşkabat'ta ve Nijkorod alışveriş merkezlerinde.

Telgraf için adresimiz: "Nikasyant"

50 manat

Renkli Baskı

A. M. Dağısovun şirketi

Bakı krasnavodski sokağı, köşe başında

Ahmedovun evinde. Telefon nömrəsi 28-04, 24-61 ve 33-98.

Her çeşit sipariş alınır

50 manat

برادران کامل بيك كريم بيك ناربيكوف لر

سودامز هر وقت تاشكندده ۱ نجى دكانمز محكمه ده، ۲ نجى دوكانمز كفش بازارده هر خيل امركان
چرم شيكرين و باشقه كاسب باب مال لر، چورك شيورا هم ريزينه كلاش لار.
م. م.

جهانشمول آوروپا محاربه سى سيئه سيله فلكرده اولان مسلمان قارداشلر مذك امدادينه بتمك نيتيه
چالشان و على الخصوص «قارداش كومكى» ژورنالنده اشتراك ايدن محترم ذواته تشكرمى اعلام ايلرز.
امير اصلان قديراوف
م. م.

برادران يقودنى و شريكلرينك

تجارت خانه سى

هر نوع ايران و تركستان خشكبار و غير مال
لار كللى مقدارده و مناسب قيمته ساتيلور. هر نوع
سفارش قبول اولنوب فوري عمل اولنور.
مر كزى قانطورمز حاجى طرخان ده.
شعبه لريمز: باد كوبه ده، جلفاده، سمرقندده، عشق
آبادده و نيز يغورود يارمارقاسنده.
تلفراف ايچون آدريسمز: «نيقاسيانت»
م. م.

خودره ستوننى خرومو ليتو قرافيا

آ. م. داغيسوفك شركتى

باكو كراسنووودسكى كوچه نك كنجنده

حمد اوفك ايوينده. تلفون نمره سى ۶۱-۲۴، ۲۴-۰۴، ۲۸-۰۴

و ۳۳-۹۸

هر نوع سفارشات قبول ايديلور م. م.

Abdulxaliq Əliyevin mağazasında

Bakı dərya kənarında satılır hər növ xoşkbar və Səmərqənd meyvələri, düyü və sairə. Telefon: 16-36.

Qiymətlər münasibdir. 25 manat.

Torqoviy dom Ağasıyev biradərlərinin modnı mağazası Olqinski və Baryatinski küçələrin küncündə. Telefon: 14-92. Qardaş köməyi, məcmuəsinin müvəffəqiyyətini diliyor. 25 manat.

İdarə “Şirkət”

Hər növ İran malları fəruş olunur. Bakü dərya kənarı Dadaşovun evi. Telefon: 23-77.

25 manat.

Əbülfəzl Manafov və Əliheydər Məhəmmədovun Mixaylovski küçədə İskəndərovun mülkündə vaqe mağazalarında hər növ baqqaliyə malları qəhvə, çay, qənd, tənbəki və sairə satılır. Bakü, telefon: 41-31.

12 manat 50 qəpik.

Elan

“Qardaş köməyi” məcmuəsinin qarelərinə salam edirik. Biradəranı-Kərimovlar, Hacıbaba Abdülxaliq və Ağacəfər ticarət partiya Şamaxıda şöbəsi Kürdəmirdə. 20 yanvar, 1917

12 manat, 50 qəpik.

Kərbəlayi Vəli Mikayılovun baqqaliyə mağazasında

Bakü Merkuriyevski küçədə Mirbabayevin evində satılır. Kilidli surətdə çay, qənd, qəhvə hər növ ətriyyat, sabun, sair şeylər. Telefon nömrəsi: 49-86.

25 manat.

Əhmədəli Hacıyevin mağazasında

Baküdə Mixaylovski küçədə Mirbabayevin mülkündə satılır. Kilidli surətdə hər növ baqqaliyə malları -qənd, çay, qəhvə, sabun və sair şeylər. Telefon nömrəsi: 88-22

50 manat.

Biradəran A. S. Bayraməli Oğlanlarının

Yaraslav mağazasında satılır hər cür dəmirdən qayrılmış toqqa halqa, dəhnə və hər növ tərəzi daş, mıx və sair mallar. Bakü telefon : 48-75.

25 manat

Abdulhalik Aliyev'in mağazasında Baküdə deniz kenarında her çeşit kuruyemiş ve Semerkant meyvələri. Pirinç vs.

Telefon: 36-16.

25 manat. Fiyatlarımız uygundur.

Tarqovi Dom, Ağasıyov Kardeşler Moda Mağazası Olginski və Baryatinski sokağının başında, Telefon: 14-92

“kardeş yardımı” mecmuasına başarılar diler.

25 manat.

İdare-i Şirket

Her çeşit İran malları bulunur. Bakü deniz kenarı Dadaşovun evi.

Telefon: 23-77

25 manat.

Ebu'l-fazl manafov ve Alihaydar Muhammedov'un Mihaylovski sokağında, İskenderovun arazisinde bulunan mağazalarında her çeşit erzak, kahve, çay, kesme şeker, nar-gile vs. satılır.

Bakü telefon: 41-31

12 manat 50 keşik.

İlan

“Kardeş Yardımı” dergisinin okuyucularına selam olsun. Kerimov kardeşler, Hacıbaba Abdulhalik və Ağca Cafer ticarət ... Şamaxı ve Kürdemir şubeleri.

20 Yanvar, 1917

12 manat, 50 keşik.

Kerbela-i Veli Mikayılov'un bakkaliye mağazasında

Bakü Merkuriyevski mahallesinde Mirbabayev'in evindesatılır. Ambalajlı çay, kesme şeker, kahve, her çeşit güzel koku, sabun vs. Telefon numarası: 86-49.

25 manat.

Ahmet Ali Hacıyev'in Mağazasında

Baküde Mihaylovski Mirbabayev'in mülkündə satılır. Ambalajlı şekilde her çeşit erzak, kesme şeker, çay, kahve, sabun vs.

Telefon no: 22-88

50 manat.

A. S. Bayram Ali Kardeşler ve Oğulları

Her çeşit kemer, halka, dehne, terazi ağırlıkları, çivi vb. her çeşit demir mamulü Yaraslov mağazasında satılır.

Bakü telefon : 75-48.

25 manat

کربلای ولی، میکائیلوفک بقالیه مغازه‌سنده

باکو مرقوریه فسکی کوچه ده میربابایوفک ایوینده
ساتیلور کیتلی صورتده چای قند قهوه هر
نوع عطریات. سابون سایر شیلر. تلفون نمره سی

۸۶ - ۴۹

۲۵ منات

عبدالخالق علی یوفک مغازه‌سنده

باکو دریا کنارینده ساتیلور هر نوع خشکبار و

سمرقند میوه لری دوگی، وسایره تلفون ۳۶-۱۶

۲۵

قیمت لر مناسب در

تورغووی دوم آغاسیوف برادرلرینک مودنی
مغازه‌سی

اولفینسکی وباریاتینسکی کوچه لارک کنجنده تلفون

۹۲ - ۱۴ قارداش کومکی مجموعه سنک موفقیتمی

۲۵

دیلیور

احمد علی حاجی یوفک

مغازه‌سنده

باکوده میخایلو فسکی کوچه ده میربابایوفک ملکنده

ساتیلور کیتلی صورتده هر نوع بقالیه ماللری قند

چای قهوه سابون وسایر شیلر تلفون نمره سی

۲۲ - ۸۸

۵۰

اداره «شرکت»

هرنوع ایران ماللری فروش اولونور باکو دریا

کناری داداشوفک ایوی تلفون ۷۷ - ۲۳

۲۵ منات

برادران آ. س. بایرامعلی

اوغلانلرینک

یاراسلاو مغازه‌سنده ساتیلور هر جور دمیردن

قایریلمش توقنا حلقه، دهنه و هر نوع ترازو داش

میخ و سایر ماللر. باکو تلفون ۷۵ - ۴۸ ۲۵

ابوالفضل منافوف و علی حیدر محمد اوفک
میخایلو فسکی کوچه ده اسکندر اوفک ملکنده
واقع مغازه لرینده هر نوع بقالیه ماللری قهوه، چای
قند، تنباکو و وسایره ساتیلور. باکو تلفون ۳۱-۱۲۴۱

اعلان

قارداش کومکی مجموعه سینک قارلرینه سلام ایدیرز.
برادران کریم اوفلر. حاجی بابا عبدالخالق و آقاجعفر. تجارت
پارویه شماخیده شعبه سی کورده میرده ۲۰ یانوار ۱۹۱۷
۱۲ منات ۵۰

Hacı Həmid Abdullayev

Və oğlanları Mustafa və Babanın manufakturu skladı.

1917-ci ilin fevral ayının birindən təzə dükanımızda hər cür təzə mallar mövcudur.

Adres: Merkuriyevski küçədə Adamovun 5 nömrəli mülkündə

25 manat.

Maqazin Məhəmmədəli Salehov

Satılır hər cür rənglər paraxodlar üçün və imarətlər üçün əlif yağı, zeytun yağı, mazut yağı, maşınlar üçün və gəmi təmiratına lazım şeylər. Mıx qeli, naşatır zevondoq və hər cür lak və sement.

Bakı, dərya kənarında. Telefon: 3-40

25 manat.

N. Mehdiyevin fabrikası civarında

H.M. Sarkisovun –Qutu karxanası

Bakü Stanislav və Torqoviy küçələrinin küncündə qutular üçün sifarişat qəbul ediyor.

12 manat, 50 qəpik.

Ümumən türk qardaşlarımdan “Qardaş köməyi” məcmuəsini almalarını təvəqqe edirəm.

Hacı Nəmət oğlu Məşhədi Qardaşxan Şamaxılı

12 manat, 50 qəpik.

“Qardaş köməyi” məcmuəsində iştirak edən cümlə mühərrirlərlə bərabər mürəttib və qarelərinə salam edirəm.

Abdullahzadə Məhəmməd Şövqi Şirvani

12 manat, 50 qəpik.

Dərbənd Biradəran Əfəndiyevlər kitabxanası

Mərhəmətli “Qardaş köməyi” məcmuəsinin nəşr və zühurunu alqışlayıb müvəffəqiyyətlə intişarını arzu edər.

12 manat, 50 qəpik.

Hacı Hamid Abdullayev və oğulları. Baba və Mustafanın manifatura deposu

1917 yılının şubat ayının başı itibariyle yeni dükkanimızda her çeit yeni mallar mevcuttur

Adres: Merkuruyevski caddesi, 5 numaralı Adamov arazisinde

25 manat.

Muhammed Ali Salahov magazini

Her çeşit boya malzemesi, gemiler ve yapılar için Elf yağı, zeytin yağı, mazot yağı, arab ve gemi tamiri için gerekli levazımat.

Çivi, jel, amonyok tozu, inşaat malzemeleri, her çeşit vernik ve çimento.

Bakü, deniz kenarı.

Telefon: 3-40

25 manat.

N. Mehdiyevin fabrikası civarında

H.M. Sarkisov'un –Kutu imalathanesi

Bakü Stanislav və Tərgovi caddələrinin başında. Kutu sipariş alınır.

12 manat, 50 keşik.

Türk kardeşlerimden “Kardeş Yardımı” mecmuasını satın almalarını rica ediyorum.

Hacı Nimet oğlu meşhedi Kardeşhan Şamahılı

12 manat, 50 keşik.

“Kardeş Yardımı” mecmuasının hazırlanmasında eməgi keçən bütün yazarlara, redaksiyon ekibinə və okuyuculara salam olsun.

Abdullahzade Muhammed Şevki Şirvani.

12 manat, 50 keşik.

Derbend Efendiyev Kardeşler Kütüphanesi

Değerli kardeş Kömeği mecmuasının basılması ve yayınlanması münasebetiyle mutluluğumu belirtir, yayın hayatında başarılı olmasını temenni ederim.

12 manat, 50 keşik.

Əbdülhəmid Möhsünovun Ticarətxanası

Kilidli surətdə satılır çay, ipək, xoşkbar və yaylıq. Ticarətxanası Xoqandda və Morqilanda ilə Rusiya və Qafqaz üçün ipək alıram.

Müraciət üçün adres: Xoqand və Morqiland Əbdülhəmid Möhsünov

25 manat

Bazarnı küçədə İslamiyyə mehmanxanasının altında

vaqe Məşhədi Saleh Qarayevin bazar mağazasında hər cür ipək, yun və sair arşın malları münasib qiymət ilə satılmaqdadır.

25 manat.

Dərbənd şəhərində optovoy baqqaliyə mağaza sahibi Əliyar Məhərrəmov

Sevgili “Qardaş köməyi” məcmuəsinin təmimi-rəvacını arzu ediyor.

12 manat, 50 qəpik.

Dərbənddə hər növ kitablar, mütəəllimlərə lazım əşyalar satan Nur mağazası

Qardaş köməyi məcmuəsinin müvəffəqiyyətini diliyor.

12 manat, 50 qəpik.

Biradəran Rza bəy və Sadiq bəy Məlikovların

Mixaylovski küçədə olan Belçika mağazasında satılır hər növ ev və mətbəx əşyaları, elektrik zəngləri, bir çox təzyinat və sair. Qiymətlər münasibdir.

12 manat, 50 qəpik.

Məşhədi Zeynəlabdin Tağıyev

Bakıda Mixaylovski küçədə satılır hər növ baqqaliyyə malları münasib qiymət ilə

12 manat, 50 qəpik.

Abdulhamit Muhsinov'un Ticarethanesi

Ambalajlı çay, ipek, kuruyemiş ve yaylık.

Ticaretanesi: Hokand'da ve Morgilan'da

Komisyon ile Rusya ve kaffas için ipek alırım.

Müracat adresi: Hokand ve Morgilan Abdulhamit Muhsinov

25 manat

Pazar sokağı, İslamiye Kiraathanesinin altında bulunan

Meşhedi Salih Karayev'in mağazasında her çeşit ipek, yün ve kumaşlar uygun fiyatlarla hizmetinizdedir.

25 manat.

Derbend şəhərinde toptan satış mağazasının sahibi Aliyar Muharremov sevgili “Kardeş Yardımı” mecmuasının başa­rılı olmasını diler..

12 manat, 50 keşik.

Derbendde her çeşit kitaplar, öğretmen ve öğrenciler için araç-gereçler satan Nur Mağazası

“Kardeş Yardımı” mecmuasına başrılar diler.

12 manat, 50 keşik.

Rıza ve Sadık Melikov bey kardeşlerin

Mihaylovski caddesinde olan Belçika mağazasında her çeşit mutfak eşyası, elektrikli ziller ve muhtelif süs eşyaları.

Fiyatlarımız ugundur.

12 manat, 50 keşik.

Meşhedi Zeynü'l-abidin Tağıyev

Baküdə Mikhaylovski caddesinde her çeşit erzak malları münasib fiyatlarla.

12 manat, 50 keşik.

عبدالحمید محسن اوفک تجارتخانه سی

کلیتلی صورتده ساتیلورچای، ایپک خشکبار ویالوق.

تجارتخانه سی خوقنده و مرغیلانده

قومسیون ایله روسیه و قفقاز ایچون ایپک مال آیرام.

مراجعت ایچون آدرس: خوقند و مرغیلان عبدالحمید

محسن اوف م ۲۵

حاجی حمید عبدالله یوف

و اوغلانلاری مصطفی و بابانک مانوفاقتورنی اسقلادی.

۱۹۱۷ نجی ایپک فیورال آینک بریدن تازه دکان

مزده هر جور تازه مالار موجوددر.

آدریس: میرقوریوسقی کوچه ده آداموفک ۵

نمره لی ملکنده. م ۲۵

بازارنی کوچه ده اسلامییه مهمانخانه سنک آلتنده

واقع مشهدی صالح قرايوفک بزاز

مغازه سنده هر جور ایپک، یون وسایر آرشین

ماللری مناسب قیمت ایله ساتلمقده در م ۲۵

مغازین محمد علی صالح اوف

ساتولور هر جور رنگار پاراخودارایچون و عمارت

لرایچون الف یاغی، زیتون یاغی، مسازیت یاغی

ماشینلرایچون و گمی تعمیراتنه لازم شیار. میخ،

قهلی، نشادر، ره وندوق و هر جور لاک و سمنده

باکو دریاکنارینده تلفون نمره ۴۰-۳ م ۲۵

در بند شهرنده اوپتووی بقالیه مغازه صاحبی

علی یار محرموف

سوگیلی «قارداش کومکی» مجموعه سنک تعیم

رواجنی آرزو ایدیور. م ۱۲. ۵۰۰ ق

ن. مهدیوفک فابریقاسی جوارینده

م. م. سارکیسوفیک - قوطی کارخانه سی

باکو استانسلاو و تورغووی کوچه لریک کسجنده قوطی لر

ایچون سفارشات قبول ایدیور م ۱۲. ۵۰۰ ق

در بندده هر نوع کتابار، متعلملر لازم اشیا لر ساتان

نور مغازه سی

قارداش کومکی مجموعه سنک موقیته تی دیلیور

م ۱۲. ۵۰۰ ق

عموما ترک قرداشلریمدن «قارداش کومکی» مجمو-

عه سنک آلمالرینی توقع ایدیورم.

حاجی نعمت اوغلی مشهدی قرداش خان شماخلو م ۱۲. ۵۰۰ ق

«قارداش کومکی» مجموعه سنده اشتراک ایدن جمله

محررلرله برابر مرتب و قارئلرینه سلام ایدیورم

عبدالله زاده محمد شوقی شیروانی م ۱۲. ۵۰۰ ق

برادران رضاییک و صادق بیگ ملکوفلارک

میخایلوفسکی کوچه ده اولان بلجیقا مغازه سنده ساتیلور هر

نوع ابو و مطبخ اشیا لری، ایلکتریک زنکاری بر چوق

تزیینات وسایر. قیمتلر مناسبدر. م ۱۲. ۵۰۰ ق

در بند برادران افندیوفلر کتبخانه سی

مرحمتلی «قارداش کومکی» مجموعه سنک نشر و

ظهورینی آلقیشلایوب موقیته انششارنی آرزو ایدر

م ۱۲. ۵۰۰ ق

مشهدی زین العابدین تقی اوف

باکوده میخایلوفسکی کوچه ده ساتیلور هر نوع

بقالیه ماللری مناسب قیمت ایله. م ۱۲. ۵۰۰ ق

тор. домъ А.М. Аслановъ К-О
Torqoviy dom A. M. Aslanov və Kompaniyası
Olqinskaya küçədə telefon: 16-13.
Həmişə mağazamızda külli surətdə yun, ipək və sair mallar satılır. Daima vaxtda münasib mallar alınır. 25 manat.

Biradərən Orucovların
Elektrik mətbəəsi, cildxana, linealını, dəftər və kontor kitablarının fabrikası, təqvim və dərs kitabları və “Yeni iqbal” qəzetəsi nəşriyyatı qəbul olunur. Hər növ mətbəə sifarişatı.
Kitabxana və mütəəllimlərə lazım əşyalar mağazası
Mətbəənin və “Yeni iqbal” idarəsinin ünvanı: Nikolayevski küçədə Tağıyevin evində, telefon nömrə: 21 -12.
Sair şəhərlər üçün Bakü poçta yeşiyi 258.

Müəllim Hacı Səlim (Səyyah) Qasımzadə 25 manat.
1. Xarabatqiyməti 7 qəpik.
2. Bahar” 10 q.
3. Xəzan” 15 q.
4. Eşq” 10 q.
5. Korlar məktəbi” 10 q.
6. Ənu Şirvanın nəsihəti” 15 q
7. Həyyə ələl-xeyril-əməl.....” 12q.
8. Küçə uşaqları” 15 q.
9. Anadolu hərbdədələri.....” 15 q.
10. Buz sındıran” 25 q.
Məzkur əsərləri Baküdə mövcud kitab mağazalarından almaq mümkündür.

Gəncədə açdığım cildxanada hər növ cild, ramka, çarçubə hazırlanır. Əlavə kitab, qəzetə, məcmuə satılır.
12 manat 50 q. Gəncə: Məsum Tağızadə

Nur Məhəmməd Yusifoviç Şabanovun
Odun, taxta, baqqaliyyə, un və xərzi ticarəti Hacıtərhan Tsarevda
Telefon: 6-83. 12 manat, 50 q.

Taşkənddə
Ticarət ilə məşğul Nəsrəddin Əlimzadə tərəfindən şayanı-mərhəmət olan hərbdzadə müsəlman qardaşlarımızın köməyinə az olsa da “Qardaş köməyi” vasitəsilə ianəyə iştirak etməklə kəndimi bəxtiyar ədd edirəm. Müraciət üçün ünvan:
Адресъ: г, Ташкентъ, Воскресенский базаръ Насруддину Алимзаде.
25 manat.

“Məhəmmədiyyə” İqtisad cəmiyyəti
Bunun ilə ümuma elan ediyor ki, Staro-Poçtovı və Verxni-Naqornı küçələrin küncündə istehlak dükanı açılıb. Münasib qiymətlə hər növ zəruri şeylər satılmaqdadır və kontoru Staro-Poçtovı 34-36 nömrəli məscid dükanlarındadır. Fövqəz-zikr kontorda üzvlər qəbul olunur.
25 manat

Taşkənddə
Çox zamanlardan bəri, böyük ticarət işilə məşğul və “İrşad” kütübxanası sahibi “Biradərən Şahhıdayətovlar” tərəfindən “Qardaş köməyi” məcmuəsi üçün töhfeyi-nacizanədir.
Müraciət üçün ünvan:
Br, Шахидаятовы въ Ташкент, Махрамская № 30,
25 manat.

(Xəyyat) Biradərən Malyans
Voronsovski küçədə telefon mömrəsi: 434.
“Qardaş köməyi” məcmuəsinin müvəffəqiyyətini diliyor.
12 manat, 50 qəpik.

Abbasqulu Kazımzadə və Qulamrza Şərifzadə
Kitabxanamızda məktəblərə, müəllimlərə və mütəəllimlərə lazım olan əşya mövcud olub əhvən fiyata satılmaqdadır.
Bakı. 12 manat, 50 qəpik.

Top.Domı A. M. Aslanovı i K-o
Targovi dom A. M. Aslanov ve Şirketi
Olqenskaya cadde telefon: 16-13
Mağazamızda her daim külli miktarda yün, ipek vs. mallar bulunmaktadır. Her daim münasib mallar alınabilir.
25 manat.

Orucov Kardeşlerin
Elektrik matbaası, cildhane, plastik kaplama, defter ve resmi kitablarının fabrikası, takvim ve ders kitabları ve “Beni İkbal” gazetesini neşriyatı.
Her çeşit matbaa siparişi alınır.
Kırtasiye, öğretmen ve öğrenci malzemeleri.
Matbaanın ve Beni İkbal genel merkezinin adresi: Nikolayevski caddesinde Tağıyev’in evində. Telefon no. 21-12.
Diğer şehirler için bakü Postakutusu 258.

Muallim Hacı Selim (Seyyah) Kasımzade 25 manat.
Harabat “”Fiyat 7 kepik.
Bahar “” 10 k.
Hazan “” 15 k.
Aşk ”” 10 k.
Körler mektebi “” 10 k.
Enu Şirvanın nasihati “” 15 k.
Hayye alel-heyril-amel “” 12k.
Sokak çocukları “” 15 k.
Ahadolu savaş mağdurları “” 15 k.
Buz kıran” 25 k.
Mezkuratları Baküde bulunan kitap mağazalarında temin etmek mümkündür.

Gence’de açtığımız cilthanemizde her çeşit ciltleme ve çerçeve yapılır. Ayrıca muhtelif kitaplar ve gazeteler satılmaktadır.
12 manat 50 k. Gence: Masum Tağızade

Nur Muhammed Yusufoviç Şabanovun
Odun, tahta, bakkaliye, un ve giyim eşyaları ticareti;
Hacı Turhan TsarevdeTelefon: 6-83
12 manat, 50 k.

Taşkentte
Ticaret ilə meşgul olan Nasrettin Alimzade
Şayan-ı merhamet olan savaş mağduru müslüman kardeşlerimizin yardımına az da olsa “Kardeş Yardımı” vesilesiyle iştirak etmem hasebiyle kendimi bahtiyar hissediyorum.
Adres: Q. Taşkent, Voskresenski pazarı.
Nasreddin Alimzade.
25 manat.

Muhammediye İktisat cemiyeti ilan eder:
Staro Poçtovı və Verkhni - Nagornı caddelerinde bulunan istihlak dükkanlarımızda her çeşit zaruri eşya uygun fiyatlarla hizmetinizdedir.
Merkez Staro- poçtovi de 34-36 numarada mescid dükkanlarımız mevcuttur.
Fevkazzikir Merkezinde üye kaydı yapılır.
25 manat

Taşkentte
Uzun zamandır büyük ölçekli ticaretle meşgul olan ve aynı zamanda “İrşad” kütüphanesinin sahibi olan Şahhıdayetovlar kardeşler tarafından “Kardeş Yardımı”mecmuasına acizene bir hediyeidir.
Müracat adresi; Br. Şahhıdayetov Taşkent, Mekhramskaya 30.
25 manat.

(Terzi) Malyanis kardeşler
Voronsovski caddesinde
Telefon no: 434.
“Kardeş Yardımı” mecmusına başarılar diler.
12 manat, 50 Kepik.

Abbaskulu Kazımzade və Ğulam Rıza Şərifzade
Kırtasiye dükkanımızda okullara, öğretmen ve öğrencilere gerekli olan tüm mal-zemeler mevcut olup fiyatlarımız uygundur.
Bakü. 12 manat, 50 Kepik.

тор. домъ А. М. Аслановъ и К-о

تورغووی دوم آ. م. اصلانوف وقومپانیه سی

اولغینسقایا کوچده تلزون ۱۳-۱۶.

همیشه مغازه مزده کلی صورتده یون، ایپک و سایر

ماللر ساتیلور. دایما وقته مناسب ماللر آلینور.

۲۵ م.

برادران اوروج اوفلارک

ایلکتریک مطبعه سی، جلدخانه، لینه والی، دفتر و قانطور

کتابلرینک فابریقاسی، تقویم و درس کتابلری و «یگی اقبال»

غزته سی نشریاتی، قبول اولونور هر نوع مطبعه سفارشات.

کتبخانه و متعلملره لازم اشیا لر مغازه سی

مطبعه نك و «یگی اقبال» اداره سنك عنوانی نبقولایفسکی

کوچه ده تقی اوفك ایوینده تلیفون نمرة ۱۲-۲۱.

سایر شهرلرایچون باکو پوچته یشیکی ۲۵۸.

معلم حاجی سلیم (سیاح) قاسم زاده ۲۵ م.

۱ خرابات قیمتی ۷ قپك

۲ بهار ۱۰ قپك

۳ خزان ۱۵ قپك

۴ عشق ۱۰ قپك

۵ کورلار مکتبی ۱۰ قپك

۶ انوشیروانك نصایحی ۱۵ قپك

۷ حی علی خیر العمل ۱۲ قپك

۸ کوچه اوشاقلاری ۱۵ قپك

۹ آناطولی حربزده لری ۱۵ قپك

۱۰ بوز سندیران ۲۵ قپك

مذکور اثرلری باکوده موجود کتاب مغازه لرندن آلاق ممکندر.

تاشکندده

تجارت ایله مشغول، نصرالدین علیم زاده

طرفندن. شایان مرحمت اولان حربزده مسلمان قار.

داشلر مژك كومگینه آزاو لسه ده «قارداش كومگی»

مجموعه سی واسطه سیله اعانه یه اشتراك ایتمکله کندمی

یختیار عد ایدرم. مراجعت ایچون عنوان:

Адресъ: г. Ташкентъ, Воскресенскій базаръ
Насруддину Алимзаде. ۲۵ م.

«محمدیه» اقتصاد جمعیتی

بونك ایله عمومه اعلان ایدیور که ستارو-پوچتووی

و وه رخنی-ناغورنی کوچه لرك کنجنده استملاک

دکانی آچلوب مناسب قیمتله هر نوع ضروری

شیالر ساتلمقده در و قانطوری ستارو-پوچتووی

۳۶-۳۴ نمرة لی مسجد دکانلارینده در. فوق الذکر

قانطورده عضول قبول ایدیور. ۲۵ م.

تاشکندده

چوق زمانلردن برو، بیوک تجارت ایشیله مشغول

و «ارشاد» کتب حانه سی صاحبی «برادران

شاههد ایتوفلر» طرفندن «قارداش كومگی»

مجموعه سی ایچون تحفه ناچیزانه در.

Бр. Шахидаятовы въ Таш-
кентъ, Махрамская № 30. ۲۵ م.

(خیاط) برادران مالیانس

وورونسوفسکی کوچده تلفون نمرة سی ۴۳۴.

«قارداش كومگی» مجموعه سینك موفقیتنی دیله یور.

۱۲ م. ۵۰ ق.

گنجده

آچدیغم جلدخانه ده هر نوع جلد، رامقه،

چارچوبه حاضر لانور. علاوه کتاب، غزته مجموعه ساتیلور.

گنجده: معصوم تقی زاده ۱۲ م. ۵۰ ق.

نورمحمد یوسف اوویچ شعبان اوفك

اودون، تخته، بقالیه، اون و خری تجارتی

حاجی طرخان تساره فده تلفون ۸۳-۶ ۱۲ م. ۵۰ ق.

عباسقلی کاظم زاده و غلامرضا شریف زاده

کتابخانه مزده مکتبلره معلملره و متعلملره لازم اولان اشیا

موجود اولوب اهون فیئنه ساتلماقده در.

باکو

۱۲ م. ۵۰ ق.

Sabircan Seyfəddinoviç Şumqulovun un dəyirmanı
Ufa mahalı Osordqniski və Vlostda Fomiçifka kəndində ildə bir milyon
put buğda döyür buğda dəxi alırız.

Sabircan Seyfəddinoviç Şumqulovun modnı manufaktura mağazaları
1) Aleksandrovski küçədə.
2) Qostinnidorda hər cür parçalar mövcuddur.

Ufa taciri
Sabircan Seyfəddinoviç Şumqulovun
Baş ticarətxana kontorı Ufada Aleksandrovski küçədə xüsusi evində
telefon: 2-50 və 2-41.
Telqraf adresi -Ufa Şumqulov

“Şərq” basmaxana və kitabxanası tiflisdə
Qəbul olunur hər növ basmaxana işləri. Satılır məktəb və məarifə dair
kitablar və hər cür yazı şeyləri. Gündəlik və həftəlik türk qəzetə və
məcmuələri və abunələr qəbul olunur.
Ünvan: Tiflis, “Şərq” mətbəəsi
12 manat, 50 q.

Yusif Nəcəfovun mağazasında
Dərya kənarında Xanlarovun evində satılır kilidli və cüzi miqdarda
divar kağızı, bürünc, mis, qalay və səqt malları
Bakü, 12 manat, 50 q.

Sabircan Seyfəddinoviç Şumkulov’un Un Değirmeni
Ufa mahallesi osordginski ve vlostda famiçifka kasabasında yılda bir
milyon put buğday ögütmehtedir. Ayrıca buğday alırız.

Sabircan Seyfəddinoviç Şumkulov'un yeni moda Manifatura Mağazaları
1. Aleksandrovski caddesinde
2. Kostinni dorda her çeşit kumaş mevcuttur.

Ufa Taciri
Sabircan Seyfeddinoviç Şumkulovun
Baş ticarethane Merkezi. Ufada Aleksandrovski caddesinde hususi
evinde. telefon: 2-50 və 2-41.
Telgraf adresi –Ufa Şumkulov

“Şark” matbaası və Kitabçı dükkanı Tiflis'te
Her çeşit matbaa işleri almır. Okul ve eğitim kitapları, ayrıca her çeşit
yazı işleri satılır. Gündelik ve haftalık Türk gazete ve dergileri satılır
ve abone yapılır.
Adres: Tiflis, Şark matbası
12 manat, 50 k.

Yusuf Necefov'un Mağazasında
Deniz kenarında Hanlarov'un evinde toptan ve perakende duvar
kağıtları bronz, mis ve kalay ve demir eşyaları satılmaktadır.
Bakı 12 manat, 50 k.

Manufaktur mallarının külli satış skladi
Sabircan Seyfəddinoviç Şumqulov
Ufa Aleksandrovski küçədə xüsusi evdə həmişə skladımızda külli surətdə arşın
malı, iplik, pambıq, sap, qaloş və sairə mövcuddur.
Şöbələrimiz Qaramasqal, İstiralitamaq mahalında qaramalda belə-Bəh Bersik,
Duyurilinsk və İstiralitamaq yarmarkalarında
100 manat.

Birinci sinif (Nur) mehmanxanası
Ufa Bolşaya Uspenskaya küçədə nömrə 38 xüsusi ev 392 şəhərin
mərkəzindədir. Səliqəli nömrələri vardır.

Əliməhəmməd Qədirovun mağazasını qəbul edən Əsədulla Məhəmmədovun
mağazasında
Bakü- Mixaylovski küçədə Hüseynovun mülkündə furuş olur mədənə lazım
olan dəmir şeylər, mıx, məftil, şirədar qablar. Telefon nömrəsi 31-34.
25 manat

“İşıq” cildxanası
12 manat, 50 q.
Hər cür cild işləri qəbul olunub tez və gözəl surətdə münasib qiymətə hazır
edilir.
Adres Çadrovı küçədə nömrə 155. Abbasqulu Rəhimov.

Manifatura toptan satış deposu
Sabircan Seyfeddinoviç Şumkulov
Ufa Aleksandrovic caddesinde hususi evde.
Her zaman depomuzda çok miktarda arşın malları, ipek, pamuk, sap, galoş vs.
Mevcuttur.
Şubelerimiz Karamaskal mahallesinde
100 manat.

Birinci Sınıf (Nur) kıraathanesi
Sabircan Seyfeddinoviç Şumkulov
Ufa bolşaya uspenskaya caddesindeki 38 no lu hususi ev 392. Şəhrin merkez-
indedir. Numaralar düzgündür.

Ali Muhammet Kadirov’un mağazasını devralan Esedullah Muhammedov’un
mağazasında
Bakü- Mihaylovski caddesinde Hüseynov’un mülkündə Madene lazım olan
malzemeler, çivi, meftil ve meyve suyu kapları mevcuttur.
Telefon numarası 31-34.
25 manat

Işık cilthanesi
12 manat, 50 k.
Her türlü ciltleme işi uygun fiyatlarla itinalı bir şekilde yapılır.
Adres: Çadrovı caddesinde

مانوفاكتور مالرينك كلې صاڤاش اسقلاڊى

صابرجان سيفالدينوويچ شمعولوف
اوپا آلکساندروفسكى کوچدهه خصوصى ايوده
هميشه اسقلاڊيمزده كلې صورتده آرشيښى مالى، ايبلك، پامبوق،
ساپ، غالوش وسايره موجوددر
شمعه لرمز قاره ماسقال، استرالى تاماق محالنده قارامالده بيله-
بهى، بيرسق، ديوريولينسق و استرلى تاماق يارمارقالارنده.
۱۰۰

صابرجان سيفالدينوويچ شمعولوفك

اون دگرمانى

اوپا محالى اوسوردقنيسكى وولوستده قوميجيققا كندينده
ايلده برهليون پوط بوغدا دو كيور بوغدادخى آليورز.

صابرجان سيفالدينوويچ شمعولوفك

منات مودنى مانوفاكتورا مغازه لرى
(۱) آلېكساندروفسكى کوچدهه (۲) عوسئيني دورده
هرجور پارچه لى موجوددر .

برنجى صنف (نور) دهمانخانه سى

صابرجان سيفالدينوويچ شمعولوف
اوپا بولشاي اوسيدنسقايا کوچدهه نمره ۳۸ خصوصى ايوز ۳۹۲
شهرک مرکزينده در. سليقه لى نمره لرى واردر.

اوپا تاجرى

صابرجان سيفالدينوويچ شمعولوفك

باش تجارتخانه قانطورى اوفاڊه آلېكساندروفسكى كوچه
ده خصوصى ايوينده تلفون ۵۰ - ۲ و ۴۱ - ۴
تلفراف آدره سى - اوپا شمعولوف

على محمد قدير اوفاك مغازه سنى قبول ايدن

اسدالله محمد اوفاك مغازه سنده
باكو - ميخايلوفسكى كوچه ده حسين اوفاك ملكنده
فروش اولور معدنه لازم اولان دمير شيلر، ميخ، مفتول،
شيرهدار قابلار. تلفون نمره سى ۳۴ - ۳۱ - ۲۵.

«شرق» باسماخانه وكتبخانه سى تفليس ده
قبول اولنور هر نوع باسماخانه ايشلرى. ساتيلور مكتب و
معارفه دابر كتابلار و هر جور يازى شيلرى، گونده لك و
هفته لك تورك غزته و مجموعه لرى و آبونه لار قبول اولنور
عنوان: Тифлисъ
«Шяркъ» Типографія ۱۲ م. ۵۰۰ ق.

يوسف نجف اوفاك مغازه سنده

دريا كنارينده خالاروفيك ايوينده ساتيلور كليتلى وجزئى
مقدارده ديوار كاغذى برنج ميس، قالاي و سقط ماللرى
باكو ۱۲ م. ۵۰۰ ق.

«ايشيق» جلد خانه سى ۱۲ م. ۵۰ ق.

هر جور جلد ايشلرى قبول اولنوب تر وگوزل صورتده
مناسب قيمته حاحر ايديليور.
آدرس چادرووى كوچه ده نمره ۱۵۵ عباسقلى رحيم اوفا

“AÇIQ SÖZ” MƏTBƏƏSİ

Sabiq İsa Bəy Aşurbəylinin adresində olan “Kaspi” mətbəəsi imdi “Açıq söz” idarəsinin mülkiyyətinə keçmiş. Mətbəədə hər növ gözəl hərflər, sürətli çap makinaları vardır. Türkçə, farsca, ərəbcə və rusca hər qism çap sərəşləri qəbul olunur. Türkçə xüsusi hərflər verən makınaya sahib olduğü üçün “Açıq söz” mətbəəsi nəfəsəti-təbdə başqalarına faiqdir. Qiymətlər münasibdir.

Adresi böylə: Bakü, Nikolayevski küçə “Açıq söz” idarəsi. Poçta qutusu 357, telefon 48-32.

Mətbəə sahib və müdiri: Məhəmmədəmin Rəsulzadə və Məhəmmədəli Rəsulzadə.

Qiyməti: 1 manat.

AÇIK SÖZ MATBASI

Sabık İsa bey Aşur Beyli'nin adresinde olan “Kapi” matbaası artık “Açık Söz” idaresinin mülkiyetindedir. Matbaamızdaa her çeşit süslü harfler ve farklı baskı makinalarımız mevcuttur. Türkçe, farsça, arapça ve rusça her çeşit baskı işleri alınır. Özel Türkçe harf karakterlerini çıkarabilen makineler olduğü için “Açık Söz” matbaası uygun fiyatlarla son derece kaliteli baskı yapmaktadır.

Adres: Bakü, Nikalayovski caddesi, “Açık söz” idaresi. Posta kutusu 357, telefon 48-32.

Matbaa sahibi ve Müdürü: Muhammed Emin Rasülzade və Muhammet Ali Rasülzade.

Fiyatı: 1 Manat.

«آچیق سوز» مطبعه‌سی

سابق عیسی بک عاشوربگلی نك اداره‌سنده اولان «قاسپی» مطبعه‌سی ایمدی «آچیق سوز» اداره‌سنگ ملكیتنه گيچمیش.
مطبعه‌ده هر نوع گوزل حرفلر، سرعتای چاپ ماكنه‌لری واردر. تورکجه، فارسجه، عربجه و روسجه هر قسم چاپ
سپارشلری قبول اولونور. تورکجه خصوصی حرف ویرن ماكنه‌یه صاحب اولدیغی ایچون «آچیق سوز» مطبعه‌سی
فاست طبعده باشقلارینه فائقدر. قیمتلر مناسبدر.

آدره‌سی بویه: باکو نیقالایفسکی کوچه «آچیق سوز» اداره‌سی. پوچته قوطوسی ۳۵۷ تلفون ۴۸—۳۲
Баку, Николаевская ул. д. № 12, почт. ящ. 375 телеф. 48—32. Адресь для телеграммъ: Баку, Ачыгъ-Созъ.
مطبعه صاحب و مدیری: محمد امین رسول‌زاده و محمد علی رسول‌زاده

2534

قیمتی ۱ منات

Баку Электрo-типографія газеты „Ачыгъ-Созъ“

باکو «آچیق سوز» غزله‌سنگ الکتریک مطبعه‌سی

Hüseyn Cavid (1882-1941)

Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadə (Hüseyn Cavid) 1882-ci il oktyabrın 24-də Naxçıvan şəhərində ruhani ailəsində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini Naxçıvanda mollaxanada, orta təhsilini M.T. Sidqinin "Məktəbi-tərbiyə" adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894-98). Klassik üslubda ilk şeirlərini "Gülçin" və "Salik" imzaları ilə burada yazmışdır. 1899-1903-cü illərdə Təbrizin Talibiyyə mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir. İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsini bitirmiş (1909), Naxçıvanda, sonra isə Gəncə və Tiflisdə, 1915-ci ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir.

H.Cavid lirik şeirlərin, lirik-epik poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir. "Keçmiş günlər" adlı ilk şeir kitabı 1913-cü ildə çap olunmuşdur.

H.Cavid daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. İlk mənzum pyesi "Ana" (1910), "Maral" faciəsi (1912), ilk mənzum faciə "Şeyx Sənan" (1914), "Şeyda" (1917), "İblis" (1918), tarixi dramlar olan "Peyğəmbər" (1922), "Topal Teymur" (1925), "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935), "İblisin intiqamı" (1936) kimi əsərlər yazmışdır.

1937-ci il repressiya qurbanlarındanır. 1941-ci il dekabrın 5-də sürgün olunduğu İrkutsk vilayətində vəfat etmişdir.

100 illik yubileyi ərəfəsində cənazəsinin qalıqları İrkutsk vilayətindən Naxçıvana gətirilib ev-muzeyinin yaxınlığında dəfn edilmişdir.

Abdulla Şaiq (1881-1959)

Abdulla Mustafa oğlu Talıbzadə 1881-ci il fevralın 24-də Tiflisdə anadan olmuşdur. Yazıçı, müəllim və ictimai xadim olmuşdur. Tiflis və Xorasanda təhsil almış, 1901-ci ildə Bakıya gəlib 1934-cü ilədək müəllimlik etmişdir.

Yaradıcılığında realizm və romantizm meyilləri əks olunmuşdur. Lirik şeirlərində azadlıq, tərəqqi arzuları, nikbinlik, mübariz ruh əsas yer tutur ("Parçalar", 1908; "Hər şey köhnə", 1909; "Zamanın inqilabçılarına", 1910; "İrəli", 1914 və s.) Bir sıra şeirində ("Niyə uçdu?", 1907; "Bir ulduza", 1909; məşhur "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz", 1910 və s.) romantika üstün yer tutur. "Məktub yetişmədi" (1908) hekayəsi və "Əsrimizin qəhrəmanları" (1913-18) povestində kapitalist neft Bakısındakı iqtisadi-ictimai bərabərsizlik, xalqın ağır və faciəli həyatı əks etdirilmişdir. "Köç" (1910) hekayəsində təbiət gözəllikləri, xalq məişəti,

(1933), "Hayyam" (1935), "İblisin intikamı" (1936) gibi eserleri yazmışdır.

Kendisi 1937 yılındaki Rus ihtilali mağdurlarındandır. İrkuts şəhrine sürgün edilmiş 1941 yılında Aralık ayında da orada vefat etmiştir. Doğumunun 100. Yılı anısına cenazesi defnedildiği yerden alınıp Nahçıvan'da müzeye çevrilen evinin yanındaki mezara nakledilmiştir.

ABDULLAH ŞAİK (1881-1959)

Mustafa oğlu Abdullah Talipzadə 1881 yılında Şubat ayının 24'ünde Tiflis'te doğmuştur. Yazar, eğitimci ve hayriyecidir. Tiflis ve Horasan'da tahsil almış 1901 yılında Bakü'ye gelerek burada 1934 yılına kadar öğretmenlik yapmıştır. Eserlerinde realizm ve romantizm göze çarpmaktadır. Lirik şiirlerinde özgürlük, gelişme ve kalkınma arzusu, iyimserlik, ve mücadele azmi çok net müşahade edilmektedir. "Parçalar", (1908); "Herşey Köhne", (1909); "Zaman İnkılapçılarına", (1910); "İleri", (1914); vs.). Bazı şiirlerinde ise "Niye uçtu?" (1907); "Bir Yıldız", (1909); meşhur "Hepimiz bir Güneşin Zerresiyiz", (1910) vs. gibi eserlerinde romantizme kaydığı da olmuştur. "Mektup Yetişmedi" (1908) hikayesi ve Çağımızın Kahramanları (1913-1918) romanında da kapitalist petrol Baküsünde

HÜSEYİN CAVİT (1882-1941)

Abdullah oğlu Hüseyin Rasizâde (Hüseyin Cavit) 1882 yılında 24 Ekimde Nahçıvan şəhrinde dindar bir ailede dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Nahçıvanda medresede, orta tahsilini ise M. T. Sıtkın'ın "Terbiye Mektebi" adlı modern okulunda almıştır (1894-1898). Klasik üslupta ilk şiirlerini "Gülçin" ve "Salik" imzalarıyla burada yazmıştır. 1899-1903 yılları arasında Tebriz'in Talibiye medresesinde tahsilini devam ettirmiştir. 1909 yılında İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinden mezun olmuş, Nahçıvan'da sonra Gence ve Tiflis'te, 1915 yılı itibariyle de Bakü'de öğretmenlik yapmıştır.

Hüseyin Cavit lirik şiirlerin, lirik-epik nesrin ve Azerbaycan edebiyatındaki ilk manzum tiyatro eserlerinin müellifidir. "Geçmiş Günler" adlı şiir kitabı 1913 yılında neşredilmiştir.

Hüseyin Cavit daha çok bir tiyatro yazarı olarak tanınmıştır. İlk manzum piyesi "Ana" (1910), "Maral Faciası" (1912), ilk manzum tiyatro eseri "Şeyh Senan" (1914), "Şeyda" (1917), "İblis" (1918), tarihi tiyatro eserleri olan "Peygamber" (1922), "Topal Timur" (1925), "Siyavuş"

kənd həyatı zəngin boyalarla təsvir olunur. "Araz" (1938) romanında və "İldırım" dramında ictimai toqquşmalar təsvir olunur.

A.Şaiq Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. "Tülkü həccə gedir", "Yaxşı arxa", "Tıq-tıq xanım", "Şələ quyruq" və s. mənzum hekayələri buna misaldır. A. Şaiq Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının banisidir. "Gözəl bahar", 1910; "El oğlu", 1939; "Vətən", 1941; "Nüşabə", 1945; "Ana", 1946 pyesləri gənc nəslin təربiyəsinə həsr olunmuşdur.

A. Şaiq Nizami, Şekspir, Defo, Knlov, Puşkin, Lermontov, Qorki və b.-ndan tərcümələr etmişdir.

A. Şaiqın xalq maarifi sahəsində mühüm xidmətləri olmuşdur. "Uşaq çeşməyi" (1907), "Gülzar" (1912), "Milli qiraət kitabı" (1922), "Qiraət kitabı" (1924) və s. dərsliklər yazmış, ali məktəblərdə mühazirələr oxumuşdur.

Ədib 1959-cu il iyulun 24-də Bakıda vəfat etmişdir.

Ömər Faiq Nemanzadə (1872-1941)

Nemanzadə Ömər Faiq Tiflis quberniyasının Ağsuri kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan publisisti, marifçi, ictimai xadim olmuşdur. Jurnalistlik fəaliyyətinə

"Şərqi-Rus" qəzetində (1903-05) başlamışdır. "Qeyrət" mətbəəsinin və "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaradıcılarındanır.

"Molla Nəsrəddin"-in əsas müərrirlərindən olmuş, 1906-10-cu illərdə C. Məmmədquluzadə ilə birlikdə jurnalı idarə etmişdir. Məqalələrində ("Dərdimiz və dərmamız", "Dilimiz və imlamız", "Nə üçün haqqımızı istəmirik" və s.) cəhalətə, fanatizmə qarşı çıxmış, çarizmin müstəmləkəçilik siyasətini ifşa etmişdir. 1921-ci ilin fevralında Gürcüstan İnkilab Komitəsinin üzvü seçilmiş, həmin ilin avqustundan Gürcüstanda müsəlman işləri üzrə Komitənin sədri təyin olunmuşdur. 1923-cü ildə Azərbaycana gəlmiş, 1924-cü ildə Azərb. SSR Xalq Maarif Komissarlığında işləmişdir. 1927-ci ildən fərdi təqaüdçü idi.

Ömər Faiq Nemanzadə Stalin repressiyalarının qurbanı olmuşdur.

Fateh Kərim (1784-1859)

Kərim ağa Fətəli xan oğlu Şəkixanov "Fateh" təxəllüsü şairdir. 1784-cü ildə Şəkida doğulmuşdur. Mirzə Fətəli Axundovun müasiri və dostu olmuşdur. Kərim ağa atasının təhti-himayətində gözəl təlim və tərbiyə almışdır. Azərbaycan, ərəb, fars dillərində yaxşı savadı var imiş.

ÖMER FAİK NEMANZADE (1872-1941)

Ömer Faik Nemanzade Tiflis vilayətinin Ağsuri kəndində doğulmuşdur. Gazeteci-yazar, ilim ehli və sosial alanda xidmət verən nümunəvi bir şəxsiyyət olmuşdur. Gazetecilik fəaliyyətinə "Şərqi-Rus" qəzetəsində başlamışdır (1903-1905). "Gayret" mətbəəsinin və "Molla Nəsrəddin" dergisinin kurucularındandır. "Molla Nəsrəddin" dergisində yazılarına davam etmiş, 1906-1910 illəri arasında da C. Məmmədquluzadə ilə birlikdə dergiyi idarə etmişdir. "Dərdimiz və dərmamız", "Dilimiz və imlamız", "Niçin hakkımızı aramıyoruz" adlı məqalələrində cəhalətə və fanatizmə qarşı çıxmış, çarlıq və köləlik sisteminin gerçək yüzünü ifşa etməyə çalışmışdır. 1921 yılında Gürcüstan inkılap komitəsinə üzv seçilmiş, eyni ilin Ağustos ayında da Gürcüstan Müslümanları Komitəsinin başkanı olaraq təyin edilmişdir. 1923 yılında Azərbaycan'a gəlmiş, 1924'te də Azərbaycan- SSCB xalq təbliğatı idarəsinin rəhbərliyində xidmət vermişdir. 1927 yılında emekli olmuşdur.

Ömer Faik Nemanzade Stalin ihtilalının qurbanı olmuşdur.

FATİH KERİM (1784-1859)

Fətəli xan oğlu Kərimağa Şəkixanov 1784 yılında Şeki-

iktisadi və sosial eşitsizlik, xalqın zor şərtlərdəki həyat mücadelesi mövzusu işlənmişdir. "Göç" hekayəsində təbiətin muhteşəm gözəllikləri, xalqın həyat standartı və de köy həyatı çox zəngin təsvirlərlə təsvir olunmuşdur. "Araz" (1938) romanında və bir tiyatro sınağı olan "Yıldırım" əsərində sosial çarpıqlıqlar ələ alınmışdır.

Abdullah Şaik Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının önə gələn təmsilçisidir. "Hacca Giden Tilki", "Yaxşı Arxa", "Tık tık Hanım", "Şələ (kalın) Kuyruk", vs. onun mənzum hekayələrindəndir. Abdullah Şaik uşaq tiyatrosunun da banilərindəndir. "Gözəl Bahar" (1910), "El oğlu" (1939), "Vatan" (1941), "Nüşabə" (1945), "Ana" (1946), pyesləri gənc nəslin tərbiyəsində önəmli bir təsir olmuşdur.

Abdullah Şaik'in eyni zamanda Nizami, Şekspir, Defo, Krilov, Puşkin, Lermontov, Gorki kimi müəlliflərin əsərlərindən bəzilərini də tərcümə etmişdir.

Abdullah Şaik'in xalqı təbliğ etmək üçün böyük cəhdləri də olmuşdur. "Uşaq Çeşməsi" (1907), "Gülzar" (1912), Milli Kiraat Kitabı" (1922), "Kiraat Kitabı" (1924), və bənzəri tədqiqatlar okullarda dərs kitabı olaraq oxutulmuşdur.

Yazarımız 1959 ilin 24 iyununda Bakıda vəfat etmişdir.

Fatehin Azərbaycan və farsca yazdığı şerlərdən ibarət mükəmməl bir divanı vardır, lakin çap olunmamışdır.

Fateh Kərim 1859-cu ildə Şəki şəhərində 75 yaşında vəfat etmişdir.

Əhməd Cavad (1892-1937)

Cavad Məmmədəli oğlu Axundzadə Şəmkir rayonunun Seyfəli kəndində 1892-ci ildə doğulmuşdur. Şerləri 1913-cü ildən çap edilmişdir. "Qoşma" adlı ilk kitabı 1916-cı ildə nəşr olunmuşdur. Müxtəlif illərdə Quba və Bakıda müəllimlik etmişdir. Cumhuriyyət dövründə (1918-1920) milli vətənpərvərlik ruhunda şerlər yazmışdır. Məşhur "Çırpınırdı Qara Dəniz" şerinin, Azərbaycan Dövlət himninin müəllifidir. Şerlərində romantizm əsas yer tutur: ("Xortdan", "Yaralı quş", "Dan ulduzu", "Yazıq", "Axşamlar" və s.) Sovet dövründə yazdığı "Biz qardaş deyilikmi", "Kür", "Pambıq dastanı", "Bir May bayramı", "Göy göl", "Bayram", "Mən olaydım", "Gürcüstan" və s. şerlərində yeni həyat, vətənpər-vərlik tərənnüm olunur.

Şekspirin "Otello" faciəsini, A.S. Puşkinin şerlərini, Ş. Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasını (1978-ci ildə nəşr olunmuşdur) Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Saxta ittihamlarla 1937-ci ildə güllələnmişdir.

de doğmuş, Fatih mahlasıyla məşhur olmuş bir şairdir. Mirze Feteli Ahundov'un çağdaşı və dostu olmuşdur. Kerim ağa babasının gözetimi altında çox iyi bir eğim almıştır. Azərbaycan dili, arapça və farsça gibi dilleri oldukça iyi bilirdi, Fatih'in Azerice farsça dillerinde yazılmış mükəmmel bir divanı mevcuttur. Lakin bu eser basılmamıştır.

Fatih Kerim 1859 yılında şeki şehrinde 75 yaşında vefat etmiştir.

AHMET CEVAT (1892-1937)

Mehmetali oğlu Cevat Ahundzade Şəmkir vilayətinin Seyfəli kəndində 1892 yılında doğulmuşdur. 1913 yılından itibaren şiirleri basılmaya başlamıştır. "Koşma" adlı ilk kitabı da 1913 yılında basılmıştır. Değişik tarihlerde Bakü ve Kuba'da eğitimcilik yapmıştır. Cumhuriyet yıllarında (1918-1920) milli ve vatanperverlik konulu şiirler yazmıştır. Məşhur "Çırpınırdı Karadeniz" şiirinin, Azərbaycan Milli marşının da aynı zamanda müellifidir. Şiirlerinde ağırlıklı olarak romantizm hakimdir. (Horttan, Yaralı kuş, Tan Yıldızı, Yazık, Akşamlar vs). Sovyetler döneminde yazmış olduğu, "Biz Kardeş Değil miyiz?", "Kür", "Pamuk Destanı", "Bir Mayıs Bayramı", "Göy (mavi) Göl", "Bayram", "Ben Olaydım", "Gürcistan" vb. şiirlerinde modern hayat ve vatanperverlik gibi temalar işlenmiştir.

Manafzadə Sabit (1888-1940)

Məmmədəli Manafzadə Sabit 1888-ci ildə Təbrizdə anadan olmuşdur. Azərbaycan şairi və pedaqoqudur. Təbrizdə Fransız pedaqoji institutunu bitirmişdir (1908), İran inqilabında (1905-II) mücahid kimi vuruşmuşdur. Ölümə məhkum olunduğundan, 1910-cu ildə Rusiyaya mühacirət etmiş, bir müddət Bakı və Vladıqafqazda, 1913-cü ildən isə Aşqabadda müəllim işləmişdir. 1911-ci ildən Bakı mətbuatında, xüsusi "Molla Nəsrəddin" jurnalında şer və felyetonları dərc olunmuşdur. 20-30-cu illərdə Daşkənd və Aşqabadda pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, Aşqabadda azərbaycanca çıxan "Zəhmət" qəzetində çalışmışdır. "Xatirat" (1913) şerlər kitabının, "İki fontan" hekayəsinin (1924), "Divan", "Talan-talan", "Şərq", "Səssizlər" və s. pyeslərin, dərsliklərin müəllifidir.

Manafzadə Sabit 1940-cı ildə vəfat etmişdir.

Əli Nəzmi (1878-1946)

Əli Məmmədzadə (Əli Nəzmi) 1878-ci ildə Gəncə yaxınlığındakı Sarov kəndində doğulmuşdur. XX əsr realist Azərbaycan ədəbiyyatının, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən, M.Ə. Sabirin istedadlı davamçılarındanır. "Kəndə ibtida" adlı ilk şeri 1904-cü ildə "Şərqi-rus" qəzetində dərc olunmuşdur. Satirik əsərlərini "Məşədi Sicimqulu", "Kefsiz" və s. gizli imzalarla

Şekspir'in "Othello" eserini, Puşkin'in şiirlerini ve Ş. Rustaveli'nin "Peleng (arslan) Derisi Diymiş Pehlivan" romanını Azerbaycan diline tercüme etmiştir. Daha sonra sahte suçlamalarla 1937 yılında kurşuna dizilmiştir.

MANAFZADE SABİT (1888-1940)

Mehmetali Manafzade Sabit 1088 yılında Tebriz'de doğmuştur. Azerbaycan şairi ve pedagogudur. Tebriz'de Fransız Pedagoji Enstitüsünü bitirmiştir (1908). 1905 ve 1911 yıllarında gerçekleşen İran devriminde ön cephede savaşmıştır. Bulunduğu yerde ölüm cezasına çarptırıldığından 1910 yılında Rusya'ya hicret etmiş, daha sonra bir müddet Bakü ve Vladikafkas'ta, 1913 yılından sonra da Aşkaabat'da öğretmenlik yapmıştır. 1911 yılından sonra da Bakü basınında özellikle de "Molla Nasreddin" dergisinde şiir ve küçük çaplı hiciv hikayeleri yazmaya başlamıştır. 1920 ve 1930 yılları arasında Taşkent ve Aşkaabat'da pedagoji alanında çalışmalarda bulunmuş olup, Aşkabat'ta çıkan "Zahmet" gazetesinde bir müddet çalışmıştır. Kendisi aynı zamanda "Hatirat" adlı şiir kitabının, "İki Fantan (fıskiye)" adlı hikayenin, "Divan, Talan-Talan, Şark, Sessizler" gibi piyeslerinde müellifidir.

Manafzade Sabit 1940 yılında vefat etmiştir.

yazmışdır. “İstibdad”, “Qorxuram”, “Olacaqımı”, “Sizə nə”, “Ey fəqərə”, “Od tutub odlandı vətən” və s. şeirlərin müəllifidir. Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmışdır. “Yeni Gəncə”, “Yeni yol”, “Kommunist” qəzetlərində işləmiş, “Molla Nəsrəddin” jurnalının katibi olmuşdur (1926-31). Böyük Vətən müharibəsi illərində faşizmə qarşı kəskin satiralar yazmışdır. Nizami, Firdovsi və Krilovdan tərcümələri var. “Keçmiş günlər” (1944) adlı mənzum xatirəsi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatını öyrənmək üçün maraqlıdır.

Şair 1946-cı il yanvarın 4-də Bakıda vəfat etmişdir.

Əlipaşa Səbur Hüseynzadə (1885-1934)

Əlipaşa Səbur 1885-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. İlk təhsilini Mirzə Nəsim Qüdsi və Molla Qafurun məktəbində almış, sonra yeni üsulla açılan rus və müsəlman məktəblərində oxumuşdur.

O, 1920-ci ildən 1931-ci ilə qədər müəllimlik etmişdir.

Şeirləri “Ə”, “R”, “Nasir”, “Nüsrət”, “Səbur”, “Giryan” imzaları ilə “Şərqi-Rus”, “İqbal”, “Həqiqəti-əfkar” qəzet və jurnallarında çapdan çıxmışdır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955)

Məhəmməd Əmin Hacı Molla Əliəkbər oğlu Rəsulzadə

1884-cü il yanvarın 31-də Bakının Novxanı kəndində ruhani ailəsində dünyaya göz açmışdır. M.Ə. Rəsulzadə ilk təhsil və tərbiyəsini atasından almış, hələ yeniyetməlik dövründə fars dilinin incəliklərinə yiyələnmişdir.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının banilərindən biri, publisist, ədəbiyyatşünas, “Müsavat” partiyasının rəhbəri olmuşdur.

19 yaşında ikən ədəbi fəaliyyətə başlayan M.Ə. Rəsulzadənin ilk yazısı 1903-cü ildə “Şərqi-Rus” qəzetində dərc olunmuşdur. O, “Həyat”, “Füyuzat”, “İrşad”, “İqbal”, “Tərəqqi”, “Təkamül”, “Yoldaş” və b. qəzet və jurnallarda ədəbi-bədii, siyasi-publisistik yazıları ilə çıxış etmişdir.

M. Ə. Rəsulzadə 1902-ci ildə, 17 yaşında olarkən “Müsəlman gənclik təşkilatını” yaratmışdır. Sonralar bu təşkilat “Müsəlman demokratik “Müsavat” cəmiyyəti” adı ilə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

1908-ci il dekabrın 5-də M. Ə. Rəsulzadənin “Qaranlıqda işıqlar” pyesi tamaşaya qoyulmuşdur. 1908-10-cu illərdə İranda inqilabi hərəkətin iştirakçısı, Tehrandə “İrani-nou” həftəlik qəzetinin nəşri olmuşdur. Çar hökumətinin tələbi ilə İranı tərk etmiş, 1911-ci ildə İstanbula gəlmiş və burada “gənc türklər”lə əlaqə yaratmışdır. 1913-cü ildə Bakıya qayıtmış, siyasi fəaliyyətini davam etdirmişdir. “İqbal”, “Açıq söz” qəzetlərinin redaktoru olmuşdur (1914-15). “Dirilik”

ALİ NAZMI (1878-1946)

Ali Memmedzade (Ali Nazmi) 1878 yılında, Gence yarınlarmndaki Sarov kasabasında dünyaya geldi. 20. Asrın realist Azərbaycan edebiyatının, M. A Sabir'in en yetenekli takipçilerindendir. “Kente İbtida” adlı şiiri 1904 yılında “Şark-Rus” gazetesinde yayınlanmıştır. Satirik tarzdaki eserlerini “Meşhedi Sicimkulu, Kefsiz” ve gizli mahlaslarla yazmıştır. “İstibdat, Korkuyorum, Olacak mı?, Size ne?, Ey fukara!, Ateş Tuttu Alevlendi Vatan” v.s. gibi şiirlerin müellifidir. Azerbaycan dilinin saflığı uğrunda mücadele etmiştir. (Yeni Gence, Yeni Yol, Kominist gazetelerinde çalışmış, Molla Nasreddin dergisinin katipliğini yapmıştır (1926-1931). Büyük Vatan Mücadelesi yıllarında faşizme karşı keskin satırlar yazmıştır. Nizami, Firdovsi ve Krilov'dan tercümeleri vardır. “Geçmiş Günler” (1944) manzum hatırası 20. asrın Azerbaycan Edebiyatı ve yayıncılığını öğrenmek için gereklidir.

Şair 4 Ocak 1946 yılında, baküde vefat etmiştir.

ALİPAŞA SABUR HÜSEYİNZADE (1885-1934)

Ali Sabur, 1885 yılında, Bakü'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini “Mirze Nasib Kudsi ve Molla Gafur' un” mektebinde almış, sonra modern Rus ve Müslüman okullarında okumuştur.

1920-1931 yılları arasında öğretmenlik yapmıştır. Es-erleri; E. R. Nasir, Nusret, Sebur, Giryan” şiirlerine imza atmış ve “Doğu Rus, İkbale, Hakiki Efkar” gazete ve dergileri yayınlanmıştır.

MUHAMMED EMİN RESULZADE (1884-1955)

Hacı Molla Aliəkbər oğlu Muhammed Emin Resulzade, 31 Ocak 1884 tarihinde Bakü 'nün Novhanı kasabasında, müslüman bir ailede dünyaya gözlerini açmıştır. Resulzade ilk eğitimini ve terbiyesini babasından almış, küçük yaşlarda fars dilinin inceliklerine hakim olmuştur.

“Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti”nin kurucularından biri olup, Müsavat Partisi'nin danışmanlarından olmuştur ve ayrıca Edebiyatçı ve şairdir.

19 yaşındayken edebi faaliyetlere başlayan Resulzade'nin ilk yazısı, 1903 yılında “Şark Rus” gazetesinde yayınlanmıştır. Resulzade, “Hayat, Füyuzat, İrşad, İkbale, Terakki, Tekamül, Yoldaş” gibi gazete ve dergilerde edebi, estetik ve siyasi yazılar yazmıştır.

1902 yılında, M. E. Resulzade Müslüman Gençlik Teşkilatı' nı kurduğunda 17 yaşındaydı. Daha sonra bu teşkilat Müslüman Demokratik Cemiyeti (Müsavat) adıyla faaliyet göstermeye başlamıştır.

jurnalında 7 məqalədən ibarət "Milli dirilik" əsərini (1914) çap etdirir. M.Ə. Rəsulzadənin təşəbbüsü ilə 1917-ci ilin mayında "Qardaş köməgi" jurnalının əsası qoyulmuş və onun redaktorluğu ilə bir nömrəsi buraxılmışdır. 1917-ci ildə "Müsavət"ın I qurultayında partiyanın sədri seçilmiş, 1918-20-ci illərdə Zaqafqaziya səyminin, Azərbaycan milli şurasının və parlamentinin üzvü olmuşdur.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra M.Ə. Rəsulzadə Türkiyə, Almaniya, Polşa və Rumıniyada mühacirətdə yaşamışdır.

M.Ə.Rəsulzadənin "Stalinlə ixtilal xatirələri" (1920), "Əsrimizin Səyavuşu" (1920), "İstiqlal məfkurəsi və gənclik" (1924, İstanbul), "Rusiyada siyasi vəziyyət" (1924), "İnqilabçı sosializmin iflası və demokratiyanın gələcəyi" (1928), "Milliyyət və bolşevizm" (1928), "Qafqazya türkləri" (1928) və b. əsərləri nəşr edilmişdir.

M. Ə. Rəsulzadə 1947-ci ildə Qərbi Almaniyadan Ankaraya qayıtmış, müsavət mühacirəti dəstəsinə başçılıq etmişdir.

M. Ə. Rəsulzadə 1955-ci il martın 6-da Ankarada vəfat etmişdir.

Abbas Səhhət (1874-1918)

Abbasqulu Əliabbas oğlu Mehdizadə 1874-cü ildə Şamaxıda anadan olmuşdur. İlk təhsilini atasının Şamaxıda açdığı məktəbdə almış, 1894-1900-cü illərdə Tehran universitetinin tibb fakültəsində oxumuşdur. 1901-ci ildə Şa-

maxıya qayıdaraq həkimlik və müəllimlik etmişdir.

A.Səhhət şair və fəal mədəniyyət xadimlərindən olmuşdur. Məktəblər, kitabxanalar açılmasına çalışmış, M. Mahmudbəyovla birgə "Yeni məktəb" (1909) və "Türk ədəbiyyatına ilk qədəm" (1914) dərsliklərini yazmışdır. M. Ə. Sabirin yaxın dostu olmuş, onun əsərlərini ilk dəfə toplayıb nəşr etdirmişdir (1912).

A.Səhhətin ilk şeri 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində çap olunmuşdur. O, təqlidçiliyin əleyhinə çıxaraq şerdən ictimai məzmun tələb edirdi ("Yeni şer necə olmalıdır?" 1905). Şair xalqı maarifə, mədəniyyətə çağırır ("Fəryadi-intibah...", "Nitqi-mənzum"), azadlığa ümid bəsləyir ("Dilbəri-hürriyyətə qitə", "Yad et!"), bəzən bədbinləşirdi ("Oxucularıma", "Şikayət"). A.Səhhət "Əhmədin qeyrəti" (1911) poemasını, "Özlərini sevənlərə", "Müsəlman ürəfaları" şerlərini yazmışdır. "Şair, şer pərisi və şəhərli" (1916) poemasında A.Səhhət sənətkarı xalq həyatı ilə bağlı olmağa çağırırdı. A.Səhhətin nəsr əsərləri də var ("Bədbəxt ailə", "Qaragünlü Həlimə" hekayələri və s.). "Volqa səyahəti" romanı, "Əli və Aişə" əsəri itmişdir.

A.Səhhət uşaqlar üçün şer, təmsil və pyeslər yazmışdır. ("Güllərin bəhsi", "Yaz", "Ata və oğul", "Küçə uşağı", "Cəhalət səmərəsi..." və s.)

Resulzade 1947 yılında Doğu Almanya'dan Ankaraya dönmüş, Göçebe Müsavat grubunun başına geçmiştir.

Resulzade, 6 Mart 1955 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

ABBAS SEHHET (1874-1918)

Abbaskulu Mehdizade Ali Abbas oğlu (Abbas Sehhet), 1874 yılında Şamahada doğmuşdur. İlk eğitimini babasının Şamahada açtığı okulda almış, 1894-1900 yılları arasında da "Tahran Üniversitesi"nin tıp fakültesini bitirmiştir. 1901 yılında tekrar Şamaha'ya dönerek doktorluk ve öğretmenlik yapmıştır.

A.Sehhet hem şair olmuş hem de kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. Okullar ve kütüphaneler açılmasını sağlamış, M. Mahmutbeyov'la birlikte "Yeni Mektep" (1909) ve "Türk Edebiyatına İlk Adım" (1914) adlı eserlerini yazmıştır. M. E. Sabir'in yakın arkadaşı olmuş, onun eserlerini ilk defa toplayıp yayınlattırıştır (1912).

Sehhetin ilk eseri 1904 yılında Doğu Rus gazetesinde yayınlanmıştır. Sehhet, taklitçiliğe karşı çıkarak, şiirin sosyal hayatın hizmetinde olması gerektiğine inanıyordu. Şair, "Feryad-ı intibah...", "Nutm-u manzum" gibi eseriyle halkı eğitime ve medeni olmaya çağırılmış, "Dilber-i Hürriyete

5 Aralık 1908 de, Resulzadenin "Karanlıkta Işıklar" adlı piyesi sahnelenmiştir. 1908-1910 yılları arasında İran'da İnkılap hareketinin iştirakçısı, Tahranda "İran-nou" haftalık gazetesinin dağıtıcısı olmuştur. Çar hükümetinin talebiyle, İranı terketmiştir. 1911 de İstanbul'a gelmiş ve burada "Genç Türkler" le bağlantıya geçmiştir. 1913 de Bakü'ye geri dönmüş ,siyasi faaliyetlerini devam ettirmiştir. "İkbal ve Açık Söz" gazetelerinin yayın yönetmeni olmuştur (1914-1915). "Dirilik" dergisinde yedi makaleden ibaret, "Milli Dirilik" eserini yayımlar. Resulzade'nin isteğiyle 1917 yılının Mayıs ayında "Kardeş Kömeği" dergisinin yayın yönetmeğiyle, bu derginin hazırlanıp bir sayısı yayınlanmıştır. Resulzade, 1917 yılında "Müsavət"ın birinci kurultayında partinin başkanı seçilmiş, 1918-1920 yıllarında Zakafkasya, Azerbaycan Milli Kurulunun ve parlementsunun üyesi olmuştur.

Azerbaycanda Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra Resulzade, Türkiye, Almanya, Polanya ve Romanyada göçmen olarak yaşamıştır.

Resulzade'nin "Stalin'le İhtilal Hatıraları" (1920), "Asrımızın Siyavuşu" (1920), "İstiklal Mefkuresi ve Gençlik" (1924, İstanbul), "Rusyada Siyasi Vaziyet" (1924) "İnkılapçı Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceyi" (1928), "Milliyet ve Bolşevizm" (1928), "Kafkasya Türkleri" (1928) vb. eserleri yayınlanmıştır.

A.Səhhət rus, ərəb, fars və fransız dillərini bilən görkəmli tərcüməçi olmuşdur. O, İ. A. Krilov, A. S. Puşkin, M. Y. Lermontov, S. Nadson, A. Koltsov, M. Qorki, V. Göte, A. Müsse, N. Barataşvili, A. Sereteli və b.-dan tərcümələr etmişdir. Əsas tərcümələri "Məğrib günəşləri" (2 cildə, 1912) kitabında toplanmışdır.

A. Səhhət 1918-ci il iyulun 11-də Gəncədə vəfat etmişdir.

Məhəmməd Ayaz Əlishaqui (1878-1954)

Məhəmməd Ayaz Əlishaqui 1878-ci il fevralın 22-də Qazan vilayətinin Çistay qəzasının Yauşirmə kəndində Ciylacittin molla ailəsində doğulmuşdur. Öncə babasının mədrəsəsində, sonra Çistay mədrəsəsində təhsil almışdır. Daha sonra Kazana gedərək Göl Boyu mədrəsəsində oxumuşdur. Mədrəsəni bitirdikdən sonra Tatarskaya Uçitelskaya şkolada təhsil alır.

Elə bu dövrdə də pyes, hekayə və romanları ilə yaradıcılığa başlayır.

1905-ci il inqilabından sonra "Tan yıldızı" qəzetini çıxarmağa başlayır. Siyasi fikirlərinə görə bir neçə dəfə həbs olunur.

1908-ci ildə Türkiyəyə qaçır. Dörd ilə qədər yaşadığı

Türkiyədə "Molla dədə" romanını, "Həyatımı bu?", "Şagird abi", "Sünnətçi dədə", "Damat" adlı hekayələrini yazır. 1917-ci il fevral inqilabından sonra tatarların müstəqilliyi uğrunda çalışmış, məqablər yazmış, müsəlman konfranslarında iştirak etmişdir.

1919-cu ildə Rusiya təmsilçisi sifətilə Versal konfransına getmiş və geri dönməmişdir. Xaricdə də siyasi, ictimai, ədəbi fəaliyyətini davam etdirmişdir. Milli qurtuluşa həsr olunmuş hekayə, povest, roman və pyeslər yazmış, tatar dilində qəzet və jurnallar çıxartmışdır. "Güz" (1923) povestini, "Üygə taba" (1922) romanını, "Dalğanın içində" (1920), "Can Bayeviç" (1923), "Uluğ Məhəmməd" (1947) dramını və komediyalarını yazmışdır. M.A. Əlishaqui 1954-cü ildə Türkiyədə vəfat etdi və İstanbuldakı Ədirnəqapı məzarlığında dəfn edildi.

Hacı Səlim (Səyyah) Qasımzadə (1869-

Səlim Səyyah 1869-cu ildə Vilnüsə anadan olmuş, 1873-cü ildə ailəsi ilə Bakıya köçmüşdür.

Səlim Qasım oğlu Səyyahın atası Bakıdan, anası Vilnüs şəhərindəndir. Litva müsəlmanlarından general Olanın qızıdır.

On dörd yaşından başlayaraq Vilnüsə, İstanbulda və Misirdə təxminən 8 il təhsil almış, sonra Bakıya qayıdıb

Kıta", "Yad et" eserleriyle özgürlüğe ümit beslemiş "Okuyucularıma", "Şikayət" eserleriyle de karamsarlaşmıştı. Sehhet "Ahmet'in gayreti" (1911) romanını yazmış, "Özlerini Sevenlere", "Müslüman Arifler" şiirlerini yazmışdır. Şair, "Şer Perisi ve Şehirli" (1916) manzumelerinde, sanatkarları halkla irtibatlı olmaya çağırılmışdır. Sehhet'in "Bedbaht Aile, "Karagünlü Halime" hikayeleri vb. eserleri de vardır. "Volga Seyaheti" romanı, "Ali ve Ayşe" gibi eserleri kaybolmuştur.

Sehhet çocuklar için şiirler, piyesler ve temsili hikâyeler yazmıştır. ("Güllerin bahsi", "Yaz", "Baba ve Oğul", "Sokak Çocuğu", "Cehalet Semeresi"...vs.)

A. Sehhet rusça, arabça, farsça ve fransızcaı çok iyi bilen bir tercüman olmuştur. "O, İ. A. Krilov, A. S. Puşkin, M. Y. Lermantov, S. Natson, A. Koltson, M. Gorki, V. Göte, A. Müsseh, N. Barataşvili, A. Sereteli" vb yazarlardan tercümeler yapmıştır. Esas tercümeleri "Mağrib Güneşleri" (iki cilt, 1912) kitabında toplanmıştır.

Sehhet 11 Temmuz 1918 de Gence de vefat etmiştir.

MUHAMMED AYAZ ALİSHAKİ (1878-1954)

Muhammed Ayaz Alishakki, 22 Şubat 1878 yılında Kazan şehrinin Yauşirme köyünde Ciylacittin Molla ailesinde

doğmuştur. Önce Dedesinin medresesinde daha sonra Cistay medresesinde eğitim almıştır. Daha sonra Kazana giderek "Göl Boyu" medresesinde eğitim görmüştür. Medreseyi bitirdikten sonra Tatarskaya Uchitelskaya Shkola'da eğitim görür. Bu devirde ilk piyes, hikaye ve roman denemelerini oluşturmaya başlamıştır.

1905 yılı inqilabından sonra Tan Yıldızı gazetesini yayınlanmaya başlar. Siyasi fikirlerine göre birkaç defa hapse mahkum olur.

1908 yılında Türkiye'ye kaçar. Dört yıla kadar burda kaldığı süre içinde "Molla Dede" romanını, "Hayat mı bu?", "Şakirt Abi", "Sünnetçi Dede", "Damat" adlı hikayelerini yazar. 1917 Şubat İnqilabından sonra Tatarların özgürlüğü uğrunda çalışmış, makaleler yazmış, müslümanların konferanslarına katılmıştır.

1919 yılında, Rusya temsilcisi sıfatıyla "Versal Konferansı'na gitmiş ve geri dönmemiştir. Yurtdışında da siyasi, sosyal ve edebiyat faaliyetini devam ettirmiştir. Milli kurtuluş için hikaye, manzum, roman ve piyesler yazmış, Tatar dilinde gazete ve dergiler yayınlamıştır. "Güz" (1923) manzumesini, "Üygə Taba" (1922) romanını, "Dalğanın içinde" (1920), "Can Bayeviç" (1923), "Yüce Muhammed" (1947) tiyatro eserini yazmıştır. Komedi türünden yazıları da mev-

maarif və mədəniyyət sahəsində çalışmışdır. Mətbuatda tez-tez şəer və məqalələrlə çıxış edən Səyyahın “Korlar məktəbi”, “Küçə uşaqları”, “Xəzan” (1917), “Xərabat”, “Eşq”, “Şeyx və intelligent”, “Buz sındıran”, “Ənuşirəvanın nəsihətləri” və sair kitabları nəşr olunmuşdur.

Salman Məhəmməd Əmin oğlu Turxan (1884-1941)

Turxan Salman Məhəmmədəmin oğlu Əsgərovun (Salman Mümtazın) təxəllüslərindən biridir. 1884-cü ildə Şəkidə anadan olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünası, mətnşünası, şair, Aşqabadda təhsil almış, ərəb və fars dillərini öyrənmiş, 1918-ci ilədək orada yaşamışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalında şəer və felyetonlar çap etdirmiş, jurnalın Orta Asiyada və başqa yerlərdə yayılmasına yardım göstərmişdir. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra klassik ədəbi irsin toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan şair və aşığılarının əsərlərinin bir sıra naməlum əlyazma nümunələrini aşkara çıxarmışdır. “El şairləri” (1927-28; 1935) Sarı Aşığın bayatılarını (1927, 1934) nəşr etdirmişdir. Klassik Azərbaycan şairləri haqqında araşdırmaları və xatirələri var.

Səlmən Məhəmməd Əmin oğlu Turxan 1941-ci ildə həbs düşərgəsində vəfat etmişdir.

Seyid Hüseyn (1887-1938)

Hüseyn Mir Kazım oğlu Sadıqzadə 1887-ci ildə Bakıda doğulmuşdur. Yazıçı, tənqidçi M.Mahmudbəyovun “rus-müsəlman” məktəbini bitirdikdən sonra “Tazə həyat” və “Kaspi” qəzetlərinin mətbəələrində mürəttiblik etmişdir. Şərikli “Bəhlül”, sonralar isə “Kəlniyyət” jurnallarını nəşr etdirmiş, 1913-14-cü illərdə “İqbal”ın baş redaktoru olmuşdur.

S.Hüseyn bədii yaradıcılığa 1907-ci ildən başlamışdır. (“Ata və oğul” hekayəsi). Ədəbi-tənqidi məqalələrini, əsasən, Kazımoğlu və Hüseyn Sadıq imzaları ilə dərc etdirmişdir. Onun S. Ə. Şirvani, C. Məmmədquluzadə, M. S. Ordubadi, M. Ə. Sabir, M. Hadi, Ə. B. Haqverdiyev, Y. V. Çəmənzəminli, A. Divanbəy oğlu və b. haqqında məqalələri diqqətəlayiqdir. O, daha çox nasir kimi tanınmışdır. “Yeni həyat yollarında” (1928), “İki həyat arasında” (1930), “Şirinnaz” (1937) kitablarındakı hekayələrdə (“Gilan qızı”, “Kor kişinin arvadı”, “Bir küçənin tarixi”, “Çarxların hücumu”, “Gələcək həyat yollarında”, “Yatmış kəndin qış gecələri”, “Ənisə” və s.) yeniliklə köhnəlik

cuttur. “M. A. Alishakki” 1954 yılında Türkiyə’ de vəfat etti ve İstanbul ‘daki Edirnekapi mezarlığına defnedildi.

HACI SELİM (SEYYAH) KASIMZADE (1869/ ---)

Selim Seyyah 1869 yılında, Vilnüsde doğmuşdur. 1873 yılında ailesiylə Bakü’ye göçmüşdür. Selim Seyyah’ın babası, Bakü’ den, annesi isə, Vilnüs şəhrindendir. Litvanya müsəlmanlarından bir generalin kızıdır.

Öndört yaşından başlayaraq Vilnüsde İstanbul ‘da və Mısır’da təxminən 8 yıl təğitim almış, sonra Bakü’ye dönüp medeniyet, təğitim və öğretim sahəsində çalışmışdır. Matbaada sürekli şiir və makaleləri yayınlanan Seyyahın “Körler Mektebi”, “ Sokak Çocukları”, “Hazan” (1917), “Harabe”, “Aşk”, “Şeyh” və “Akıllı”, “Buz Kıran”, “Enuşirvanın Nəsihətləri” vb. kitabları yayınlanmışdır.

MUHAMMED EMİN OĞLU SALMAN TURHAN (1884-1941)

Muhammet Emin oğlu Salman Turhan Askerov, 1884 yılında Şeki’ de doğmustur. Şair və yazar olan Salman Turhan Aşqabatda təğitim almışdır. Arap və fars dillərini öğrenmiş, 1918 yılına kadar da orada yaşamışdır. “Molla

Nasreddin” dergisinde şiir və fıkraları yayınlanmışdır. Derginin Orta Asyada və başqa yerlərdə yayılmasına yardım etmişdir. Azərbaycanda “Sovyet Hakimiyyəti” kurulduktan sonra klasik edebi mirasın toplanmasını, yayılma və çoğalması sahəsində fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan şair və aşığılarının eserlərinin el yazması nümunələrini açığa çıkarmışdır. “El Şairleri”(1927-1928/1935), Sarı Aşığın Beyitlerini 1927-1934 yılları arasında yayınlamışdır. Klasik Azərbaycan Şairleri Hakkında araştırmaları ve hatıraları var.

Salman Turhan 1941 yılında cezaevinde vəfat etmişdir.

SEYİT HÜSEYİN (1887-1938)

Mir Kazım oğlu Hüseyn Sadıqzadə, 1887 yılında Bakü’ de doğmuşdur. Yazar, eleştirmen M.Mahmudbəyov’un “Rus-Müsəlman” okulunu bitirdikten sonra “Taze Hayat” ve “Kaspi” gazetelerinin matbaalarında dizgicilik yapmışdır. Başlarda “Behlül”, sonralar isə “Kəlniyyət” dergilerinin yayınlanmasını sağlamış, (1913-1914) yılları arasında genel yayın yönetmeni olmuştur.

S. Hüseyn yazarlığa, “Baba ve Oğul” hikayesiyle 1907 yılında başlamışdır. Edebi ve eleştirel makalelerini, Kazımoğlu ve Hüseyn Sadıq imzalarıyla yayınlanmışdır. “S. Şirvani, C. Mehmetkuluzade, S. Ordubadi, M. Sabir, M.

arasında mübarizə, qadın azadlığı və s. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Seyid Hüseyn Stalin repressiyalarının qurbanı olmuşdur.

Əli Mişan Hüseynzadə (1890-1919)

Əlimişan Hüseynzadə 1890-cı ildə Bakının Balaxanı kəndində yoxsul ailədə anadan olmuşdur. 1906-cı ildə Balaxanıda yeni üsul ilə açılan məktəbə girmiş, Sabir kimi müqəddir mühərrir və şairlərdən tərbiyə almışdır. Təhsilini müvəffəqiyyətlə başa vurub ömrünün axırına qədər həmin məktəbdə müəllim işləmişdir.

Əlimişan dövrü mətbuatda-"Yeni Füyuzat"da, "Məktəb"də, "Molla Nəsrəddin"də şer və nəsr əsərlərini çap etdirmişdir. O, 1919-cu ildə vəfat etmişdir.

Əfəndizadə Şəfiqə (1882-1959)

Şəfiqə Məmmədəmin qızı Əfəndizadə 1882-ci ildə Gürcüstanın Axaltsix rayonunun Ağsuri kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından biri, publisist, yazıçı və müəllim olan Şəfiqə xanım Bakı birinci rus-müsəlman qız məktəbində (1901-10), ikinci rus-tatar (azərb.) şəhər qız məktəbində (1910-20), ikiillik

pedaqoji kursda (1915-16), darülmüəllimatda (1920-26), Azərb. partiya və sovet məktəbində (1923-27) dərs demişdir. O, müxtəlif qəzet və jurnallarda xalqı maariflənməyə çağıran, uşaqların tərbiyasından və qadın azadlığından bəhs edən məqalə və hekayələrlə çıxış etmişdir. "İki yetim" adlı kitabı var (1914). "Şərq qadını" jurnalı redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Zaqafqaziya müsəlmanlarının qurultayında çıxış etmişdir (1917). Şəfiqə xanım Azərb. SSR MİK-in (üçüncü çağırış) üzvü seçilmişdir. O, 1959-cu il iyulun 29-da Bakıda vəfat etmişdir.

Məmməd Səid Ordubadi (1872-1950)

Məmməd Səid Hacığa oğlu Ordubadi 1872-ci il martın 24-də Ordubadda anadan olmuşdur. Yazıçı, şair, dramaturq, publisist, ictimai xadim, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi (1938) olmuşdur. İlk təhsilini atası şair Hacığa Fəqirdən almış, sonra dörd il M.T.Sidqinin "Əxtər" məktəbində oxumuşdur. Atasını erkən itirmiş, 14 yaşından Ordubadın ipək fabriklərində işləmişdir.

O, ədəbi yaradıcılığa 15 yaşından başlamışdır. "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşri münasibəti ilə yazdığı ilk şeri 1903-cü ildə dərc olunmuşdur. Bundan sonra müntəzəm surətdə "Şərqi-Rus", "İrşad", "Tazə həyat", "Tərəqqi", "İttifaq" və s. qəzetlərdə şer, məqalə və felyetonlar dərc

Hadi, B. Hakverdiyev, V. Çemenzeminli, A. Divanbeyoğlu" vb. hakkındakı yazıları diqqətə dəyərdir. "Yeni Hayat Yollarında" (1928), "İki Hayat Arasında" (1930), "Şirinnaz" (1937) kitablarındakı hikayelerde ("Gilan qızı", "Kör Kişinin Avradı", "Bir Küçenin (sokağın) Tarihi", "Çarkların Hücumu", "Gelecek Hayat Yollarında", "Yatmış Kentin Kış Geceleri", "Enise") vb. eserləriyle modernlik və cəhalet, savaş və kadınların özgürlüyü bağlamında pek çox meseleye temas etmişdir.

Seyit Hüseyn "Stalin dönemi ihtilali mağdurlarındandır.

ALİ MİŞAN HÜSEYİNZADE (1890-1919)

Ali Mişan Hüseynzadə, 1890 yılında Bakı'nın Balahanı köyünde, yoxsul bir ailede doğdu. 1906 yılında Balahanı'nda, modern bir okulda eğitime başlamış, "Sabir" gibi bilgili ve tecrübeli bir şairden tərbiyə almışdır. Eğitimi başarıyla tamamlayıp, aynı okulda ömrünün sonuna kadar öğretmenlik yapmıştır.

Ali Mişan'ın, "Yeni Füyuzat", "Mekteb", "Molla Nasreddin" gibi eserleri yayınlanmıştır. 1919 yılında vefat etmiştir.

ŞEFİKA EFENDİZADE (1882-1959)

Mehmet Emin kızı Şefika Efendizade 1882 yılında, Gürcistanın "Ahalsih" şehrinin Ağsuri köyünde doğmuştur. Azerbaycan'ın ilk eğitim gönüllüsü kadınlarından biri, yazar ve öğretmen olan Şefika Hanım Bakı'da ilk olarak "Müslüman Kız Okulunda" (1901-1910), ikincisi olarak "Rus-Tatar Kız Okulunda" (1910-1920), iki yıllık "Pedagoji Kursu"nda (1915-1916), "Öğretmenler Birliğinde" (1920-1926), Azerbaycan Partisinde ve Sovyet Okulunda ders vermiş, çeşitli gazete ve dergilerde halkı bilinçlendirmeye çağıran, çocukların bizzat tərbiyesinden ve kadın özgürlüğünden bahseden makale ve hikayelerle adını duyurmuştur. "İki Öksüz" adlı kitabı vardır (1914). "Doğu Kadını" dergisinin yönetim üyesi olmuştur. "Zakafkasya Müslümanları'nın kurultayında konuşma yapmıştır (1917). Şefika Hanım 29 Temmuz 1959 yılında vefat etmiştir.

MEHMET SAİD ORDUBADİ (1872-1950)

Hacığa oğlu Mehmed Said Ordubadî, 24 Mart 1872 yılında, Ordubad'da doğmuştur. Yazar, şair, tiyatro yazarı ve sosyolog olmuştur. "Azerbaycanın sanatseverlerinden biri olmuştur. İlk eğitimi, Babası Şair Hacığa Fakir'den almış, son dört yılını "M. Sıdkı'nın "Ahtar" oku-

etdirmişdir. “Qəflət” (1906) adlı ilk kitabında, “Vətən və hürriyyət” (1907) kitabında gerilik və cəhalət tənqid olunur. 1906-cı ildən “Molla Nəsrəddin” jurnalında daimi əməkdaşlıq edir. “İki çocuğ-un Avropaya səyahəti” (1908), “Bədbəxt milyonçu, yaxud Rzaqulu xan Firəngiməab” (1914) romanlarında maarifçilik ideyaları təbliğ edilir. Ordubadi erməni-müsəlman qırğını (“Qanlı sənələr”, 1908), qadın hüquqsuzluğu (“Nisvani-islam”, 1911), əleyhinə və s. mövzularda publisistik əsərlər, “Tehran faciəsi, yaxud Bağışah” (1910), “Əndəlisin son günləri, yaxud Qrenadanın təslimi” (1914) dramlarını, şer, məqalə və felyetonlar da yazmışdır. 20-ci illərdə “Leninə”, “Anahq”, “Kənd alverçisi”, “Köhnə adamlar”, “Mollanın yuxusu”, “Şerlər”, “Mənim şerlərim” kitabları nəşr olunmuşdur. Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox 1930-40-cı illərdə yazdığı tarixi romanları ilə məşhurdur. 4 cildlik “Dumanlı Təbriz” (1944-48), “Döyüşən şəhər” (1938), “Gizli Bakı” (1940), “Qılınc və qələm” (1946-48), “Dünya dəyişir” (1949) romanlarının, “Nərgiz” (1935), “Koroğlu” (1937), “Nizami” (1947) operalarının, “Beş manatlıq gəlin” (1939), “Ürəkçalanlar” (1943) musiqili komediyalarının libretto müəllifidir. Şerlərinə Azərbaycan bəstəkarları (S. Rüstəmov, F.Əmirov və b.) mahnı və romanslar yazmışdır. A.S.Puşkinin “Baxçasaray fontanı” poemasını, “Boris Qo-dunov” dramını,

D. Bedninin “Baş küçə” poemasını tərcümə etmişdir.

M. S. Ordubadi 1950-ci il mayın 1-də Bakıda vəfat etmişdir.

Tağı Şahbazi Simürğ (1892-1937)

Tağı Abbas oğlu Şahbazi 1892-ci il iyulun 2-də doğulmuşdur. Xarkov Universitetinin tibb fakültəsini bitirmişdir (1918). Tələbəlik illərində inqilabi hərəkətdə qoşulmuş, 1917-ci ildə “Hümmət” qəzetinin redaksiya heyətinə daxil olmuşdur. “Maarif və mədəniyyət” jurnalının redaktoru (1922-23), Azərb. Dövbət Universitetinin rektoru (1926-29) və b. vəzifələrdə çalışmışdır.

Bədii yaradıcılığa inqilabdan əvvəl başlamışdır. Bu dövrdə yazdığı hekayələr “Quşlar kimi azad”, “İki ələm”, “Südcü qız”, “Şəkərli çoban”, “Aleksandr Eyniç”, “Aclar” və s. Sovet dövrü əsərlərində yeni həyat quruculuğu, qadın azadlığı mövzuları əsas yer tutur. (“Həqsizlik dünyasında”, “Hacı Salman”, “Ağanın kənizi”, “Məşədi Qədimin evində bədbəxtlik”, “Azadlıq üçün cinayət”, “Zərifə”, “Küləkli bir axşam”, “Mirzə Badımcı” və s. hekayələr. “Düşmənlər” (1932) povesti kollektivləşmə dövründə kənddə gedən sinfi mübarizədən bəhs edir.

T. Ş. Simürğ Stalin repressiyalarının qurbanı olmuşdur.

lunda okumuştur. Babasını erkən kaybetmiş, 14 yaşında Ordubad'ın ipek fabrikalarında çalışmışdır.

Eserlərini yazmaya 15 yaşında başlamışdır. Şark Rus gazetesinin açılışı münasebetiylə yazdığı ilk şiiri, 1903 yılında yayınlanmışdır. Daha sonra; “Şark Rus”, “İrşad”, “Taze Hayat”, “Terakki”, “İttifak” vb. gazetelerde şiir, makale və fıkralar yayımlanmışdır. “Gaflet” (1906), “Vatan ve Hürriyet” adlı kitablarında gerilik və cəhalət eleştirilir. 1906 yılında “Molla Nasreddin” dergisinde yazmaya başlamışdır. “İki Çocuğun Avropaya Seyahatı” (1908), “Bedbaht Milyoner ve Rızakuluhan Frenkmeab” (1914) romanlarında eğitimle şuurulanma fikirleri anlatılır. Ordubadi, Ermeni-Müslüman kavgası için “Kanlı Seneler” kadın haksızlığına karşı “Nisvan-i İslam” (1911) adlı eserlerini kaleme almıştır. “Tahran Faciası yahut Bağışah” (1910), “Endülüsün Son Günleri yahut Granada'nın Teslimi” (1914) gibi tiyatro eserlerinin yanı sıra şiir, makale ve fıkralar da yazmıştır. Yirminci yüzyılda “Lenine” “Anahk”, “Köy Tüccarı”, “Eski Adamlar”, Mollanın Rüyası”, “Şiirler”, “Benim Şiirlerim” adlı kitapları yayımlanmıştır. Ordubadi Azerbaycan Edebiyatında daha çok, 1930-1940 yılları arasında yazdığı tarihi romanlarıyla meşhurdur. Dört ciltlik “Dumanlı Tebriz” (1944-1948), “Döğüşən Şehir” (1938), “Gizli Bakü” (1940), “Kılınc ve Kalem” (1946-1948), “Dünya

değişir” (1949) romanlarının, “Nergiz” (1935), “Koroğlu” (1937), “Nizami” (1947) operalarının, Beş Manatlık Gelin” (1939), “Yürek Çalanlar” (1943), müzikal komedilerin yazarıdır. Şiirlerinde Azerbaycan bestekarları için (S. Rüstəmov, F. Əmirov) müzik ve besteler yazmıştır. A. Puşkinin “Bahçasaray” manzumesini, “Boris Godunov” tiyatrosunu tercüme etmiştir.

M. Ordubadi 1 Mayıs 1950 yılında vefat etmiştir.

TAĞI ŞAHBAZİ SİMURK (1892-1937)

Abbas Oğlu Tağı Şahbazi, 2 Temmuz 1892 yılında doğmuştur. “Harkov Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Öğrencilik yıllarında, inkılap Hareketlerine katılmış, 1917 yılında Himmet Gazetesinin yönetim kurulu üyesi olmuştur. “Maarif ve Medeniyyet” dergisinin yayın yönetmeni (1922-1923), Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Rektörü (1926-1929) ve benzeri görevlerde çalışmıştır.

Estetik eserler hazırlamaya, inkılaptan önce başlamıştır. Bu devirde yazdığı hikayeleri; “Kuşlar gibi Özgür”, “Sütcü Kız”, “İki Elem”, “Aleksandr Eyniç”, “Aclar” vs. “Sovyet Devri” eserlerinde; yeni hayat kuruculuğu, kadın özgürlüğü gibi mevzular esas yer tutmaktadır. “Haksızlık

Əli Şövqi (1886-1927)

Əli Şövqi Şeyx Muxtar oğlu Şeyxzamanov təxminən 1886-cı ildə Gəncədə Sofilər məhəlləsində anadan olmuşdur. Babası Şeyx Zaman Nizami Gəncəvinin nəslindəndir.

Təhsilini Gəncədə "Məktəbi-xeyriyyə"də almışdır. Şah Abbas məscidində Fani təxəllüslü Mirzə Sadıqdan dərslər almışdır. Bu məsciddə ruscanı Əli bəy Ziyadxanovdan oxuyurdu. Farsca da bilirdi. 1906-cı ildən etibarən Gəncə mətbəəsində mürəttiblik etmişdir. Sonra oradan Bakıya gəlib burada da mürəttib olmuşdur. Mirzə Əbdülxaliq Yusif ilə dost olmuşdur. "Qurtuluş" məcmuəsində iştirak edirdi.

Əli Şövqi təqribən 1927-ci ildə vərəm xəstəliyindən Bakıda vəfat etmişdir.

Məmməd Yusif Cəfərov (1885-1938)

Hüquqşünas, siyasi xadim. Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir. 1912-ci ildə Bakı, Gəncə və İrəvan quberniyalarının müsəlman əhalisindən Peterburqda IV Dumanın deputatı seçilmişdir. 1917-ci ilin noyabrında Zaqafqaziya Komissarlığının Sənaye və Ticarət **Komissarı** olmuşdur. 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarananda Fətəli xan Xoyskinin birinci kabinetində Sənaye və Ticarət Naziri, daha sonra Nəsim bəy Yusifbəyov

vun kabinetində Xarici İşlər Naziri vəzifəsində çalışmışdır. 1919-cu ildə "Türk ədəmi-mərkəziyyət partiyası "Musavat"a daxil olan M. Y. Cəfərov Azərbaycan Parlamentinin üzvü idi və 1920-ci il fevralın 2-dən Parlament sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovu (Həsən bəy Ağayevdən sonra) əvəz etmişdir. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Parlamentini M. Y. Cəfərovun imzasıyla hakimiyyəti müqavimət göstərmədən bolşeviklərə vermək haqqında qərar çıxarmışdır.

Sovet dövründə Azərbaycan şərabçılıq trestində hüquq məsləhətçisi işləmişdir. Tanınmış pedaqoq, jurnalist Əlisgəndər Cəfərzadənin kiçik qardaşıdır.

Bədrəddin Əlhüseyni (1882-1945)

Mirbədrəddin Kərbəlayi Mircavad oğlu Seyidzadə (Hüseyni) 1882-ci ildə Bakının Keşlə kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini kənd məktəbində almışdır. O, 1909-cu ildə "Nəşri-maarif" cəmiyyəti tərəfindən təşkil olunmuş azömrürlü darülmüəllimdə təhsilini davam etdirmiş, tarix, hesab, tarixi-tibbi və digər fənləri öyrənmişdir. Şair "Babayi-Əmir", "Tu-ti" və "Məzəli" məcmuəbrində "Bərq-əyyar", "İgnə", "Sancaq" və "Bayquş" imzaları ilə çıxış etmişdir. B. Əlhüseyninin satirik şeirləri öz üslubu və mövzusu baxımından Sabir ədəbi məktəbinə mənsub şairlərin yaradıcılığını xatırladır.

dünyasında", "Hacı Salman", "Ağanın Kenizi", "Meşedi Kadim Evinde Bedbahtlık", "Özgürlük için Cinayet", "Zarife", "Külekli Bir Akşam" və "Düşmanlar" gibi hikayeleri grupta devrinde giden sınıfsal mücadeleden bahseder

Simurk, Stalin dönemi ihtilalinin kurbanı olmuştur.

ALİ ŞEVKİ (1886-1927)

Şeyh Muhtar oğlu Ali Şevki Şehzamanov təxminən 1886-cı ildə Gəncənin Sofilər məhəlləsində doğmuşdur. Dedəsi Şeyhzaman, Nizami Gəncəvi'nin nəslindəndir. Təhsilini Gəncədə "Məktəb-i Hayriyyə" də almışdır. Şah Abbas məscidində (Fani olaraq adlandırılan) Mirza Sadıq' tan dərslər almışdır. Bu məscitdə rusca dərslərini, Əlibey Ziyathanov'dan alırdı. Bunun yanında farsca da bilirdi. 1906-cı ildən etibarən, Gəncə Matbaasında dizgici olmuşdur. Daha sonra Bakıya gələnə eyni meslekte çalışmaya davam ettirmişdir. Mirza Abdulhalik Yusuf ilə dost olmuşdur. "Kurtuluş" dergisine katılmışdır. Ali Şevki təxminən, 1927-cı ildə verem xəstəliyindən Bakıda vəfat etmişdir.

MEHMET YUSUF CAFEROV (1885-1938)

Hukukçu ve siyasetçidir. Moskova Üniversitesi'nin

Hukuk Fakültesini bitirmişdir. 1912 yılında Bakü, Gence ve Erivan birliklerinin müslüman cemaatından, Petersburg'ta, IV. Dumanın milletvekili seçilmiştir. 1917 yılının Kasım ayında, Zaqafkasya Birlikleri'nin sanayi ve ticari başkanı olmuştur. 1918 yılının Mayıs ayında "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" kurulduğu zaman "Fetelihan Hoiski'nin birinci kabinesinde "Sanayi ve Ticaret Bakanı" daha sonra, Nasip bey Yusufbeyov'un kabinesinde Dışişleri Bakanlığında çalışmıştır. 1919 yılında "Türk Adem-i Merkeziyet Partisi" müsavata dahil olan M. Y. Caferov, Azerbaycan Parlementosu'nun üyesiydi ve 2 Şubat 1920 yılında Parlementonun Başkanı Alimerdan Bey Topçubaşov'dan sonra bu göreve gelmiştir. 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan Parlementosu Caferovun imzasıyla direnç göstermeden iktidarı, Bolşeviklere verme kararı çıkarmıştır.

Sovyet Devrinde "Azerbaycan Şarap fabrikasında hukuk danışmanı olarak çalışmıştır. Tanınmış pedagog, gazeteci Ali İskenderzade'nin küçük kardeşidir.

BEDREDDİN EL-HÜSEYNİ (1882-1945)

Bedreddin el-hüseyni, 1882-cı ildə Bakı'nın Keşlə köyündə doğmuşdur. İlk təhsilini köy okulunda almışdır.

Bədrinin yaradıcılığı təkcə satirik şerlələ məhdudlaşmır; əruzun müxtəlif bəhrlərində qəzəl, mükəmməs, tərkibbənd və s. yazmış, Sədidən, Nizamidən və Füzulidən qiymətli təxmislər etmişdir.

Şair 1945-ci ilin noyabrında Bakıda vəfat etmişdir.

Xosrov Paşa bəy Soltanov (1879-1941)

Siyasi xadim, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin Müsavat Partiyasından deputatı. Fətəli xan Xoyski kabinəsində Hərbi Nazir, sonra Əkinçilik Naziri vəzifələrini tutmuşdur. Daha sonra Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur uyezdlərinin general qubernatoru olmuşdur.

Nemət Bəsir (1889-1942)

Nemət Bəsir Hacıyev 1889-cu ildə Bakının Balaxanı kəndində anadan olmuşdur. O, gənc yaşlarından dövrü mətbuatda iştirakı və çap etdirdiyi kitabları ilə şair və jurnalist kimi tanınmışdı. Mirzə Ələkbər Sabir Balaxanıda müəllimlik etdiyi zaman Nemət Bəsir onunla yaxınlıq etmişdir. Rəvayətə görə Bəsir təxəllüsünü ona Sabir vermişdir.

O, açıq və gizli imzalarla (Dəli Nemət, Əyyar, Məşəl,

Köhnə Əyyar və s.) şerlər çap etdirmişdir.

Nemət Bəsinin "Aləmi-nisvan" (1914), "İki nakam" (aşiqanə roman, 1916), "Rümuzat" (Şerlər, 1915) adlı kitabları da nəşr olunmuşdur.

Firidun bəy Köçərli (1863-1920)

Firidun bəy Əhməd bəy oğlu Köçərli 1863-cü il yanvarın 26-da Gəncədə anadan olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünası, pedaqoq və publisistidir. Qori müəllimlər seminariyasını bitirmiş (1855), bir müddət İrəvan gimnaziyasında, sonra isə Qori seminariyasında dərs demiş, ədəbi fəaliyyətə də həmin vaxtdan ədəbi-tənqidi və publisist məqalələrlə başlamışdır. XX əsrin əvvəllərindən daha geniş ədəbi-ictimai fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə aid ilk əsərlərindən olan "Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı" (rusca, 1903), "Mirzə Fətəli Axundov" (1911) kitabçalarını nəşr etdirmişdir. Köçərli 1908-ci ildə "Azərbaycan türk ədəbiyyatı" əsərini bitirdi; bu tədqiqat 1925-26-cı illərdə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" (2 cild, 4 hissə) adı ilə nəşr olundu. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında da F. Köçərlinin mühüm xidməti var ("Balalara hədiyyə" kitabı, 1912). Ömrünün axırmadək pedaqoji fəaliyyətini davam etdirən Köçərli 1910-cu ildə Qori

1909 yılında "Nəşr-i Maarif Cemiyeti" tərəfindən kurulan, Kısa Süreli Öğretmenler Birliği'nde eğitimini devam ettirmiştir. Burada tarih, hesap, tıp tarihi ve diğer eğitim dallarıyla ilgilenmiştir. Şair "Babayi-Emir", "Tuti" ve "Mezeli" dergilerinde, "Berg-eyyar", "İğne", "Sancak", "Baykuş" eserlerine imza atmıştır. el-Hüseyni'nin satirik şiirleri kendi stili ve mevzusu bakımından "Sabir Edebi Okuluna" mensup şairlerin eserlerini hatırlatıyor. el-Hüseyni'nin çalışmaları yalnız komedi-hiciv tarzındaki şiirlerle kısıtlı değildir. Bilakis o aruzun çeşitli vezinleriyle gazel, "muhammes" ve benzer türde eserler yazmıştır. Sadi, Fuzuli ve Nizami'den değerli tahmisler' vardır.Şair, 1945 yılının Kasım ayında vefat etmiştir.

HOSROV PAŞABEY SULTANOV (1879-1941)

Azerbaycan Halk Cumhuriyet Parlamentosu'nun "Müsavat Partisi'nin milletvekilidir. "Fetelihan Hoyski" kabinesinde Milli Güvenlik Bakan'ı, daha sonra Tarım Bakan'ı görevlerine getirilmiştir. Daha sonra "Şuşa, Cebraill ve Zengezur" şehirlerinin valisi olmuştur.

NİMET BASİR (1889-1942)

Nimet Basir Hacıyev, 1889 yılında Bakı'nın Balahanı köyünde doğmuştur. Genç yaşlarında devrin matbaacılığına yaptığı katkılarla ve yayınlandığı kitaplarıyla Şair ve Gazeteci olarak tanınmıştır. Mirza Aliekber Sabir Balahanında öğretmenlik yıllarında Nimet Basirle arkadaşlıkları olmuştur. Rivayete göre "Basir" adını ona Sabir vermiştir.

Açık ve gizli imzalarla şiirlerini yayınlamıştır. Nimet Basir'in "Alem-i Nisvan" (1914), "İki makam" (aşk romanı), "Rumuzet"(şiirler) adlı kitapları yayımlanmıştır.

FERİDUN BEY GÖÇERLİ (1863-1920)

Ahmet Beyoğlu Feridun Göçerli, 26 Ocak 1863 yılında Gence'de doğmuştur. Azerbaycan edebiyatçısı ve sosyologudur. "Gori öğretmen okulunu bitirmiş (1855), bir süre "İreva Koleji'nde sonra ise "Gori öğretmen okulunda ders vermiş, edebiyat çalışmalarına da aynı zamanda manzume ve makalelerle başlamıştır. Yirminci asrın başlarında daha geniş edebi-sosyal aktiviteler göstermiş, Azerbaycan Edebiyat Tarihi'ne ait ilk eserlerinden olan "Azerbaycan Tatarlarının Edebiyatı"(1903), "Mirza Feteli Ahundov" (1911) kitaplarını yayınlattırmıştır.

seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müvəqqəti təlimatçısı təyin olunmuş, 1918-20-ci illərdə onun təşəbbüsü ilə həmin seminariyanın Azərbaycan şöbəsi əsasında açılmış Qazax müəllimlər seminariyasının müdiri işləmişdir. “Təlimati-Sokrat” kitabını (1881), A.S.Puşkin, M. Y. Lermontov, L.N.Tolstoy, A.V.Koltsov və A.Seretelinin bəzi əsərlərini Azərbaycan dilinə, M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” povestini rus dilinə çevirmişdir.

Cəfər Cabbarlı (1899-1934)

Cəfər Qafar oğlu Cabbarlı 1899-cu il martın 22-də Xızı kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi, yazıçı, şair, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi olmuşdur. C.Cabbarlı 1907-ci ildə Bakıda 7-ci rus-tatar (Azərbaycan) məktəbində, 1914-cü ildə 3-cü ali ibtidai məktəbdə oxumuş, 1917-20-ci illərdə Bakı politexnik (sənaye) məktəbində təhsil almışdır.

1915-ci ildən lirik və satirik şeirlər, hekayə və dram əsərləri yazmağa başlamışdır. “Məktəb” jurnalında çap edilmiş “Bahar” adlı şeri ilk mətbu əsəri sayılır. 1915-16-cı illərdə Cabbarlının “Babai-Əmir” jurnalında Sabir ruhlu bir sıra satirik şeri dərc edilmişdir.

İlk pyes “Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşı içində gülüş”

(1915), “Solğun çiçəklər” (1917)] və hekayələrində (“Aslan və Fərhad”, “Mənsur və Sitarə” (1916) və s.) sosial ədalətsizliyi, qadın hüquqsuzluğunu tənqid edir. 1916-18-ci illərdə “Nəsrəddin şah” tarixi dramını, “Ədirnə fəthi”, “Trablis müharibəsi və ya “Ulduz” pyeslərini yazır. 1920-ci ilin ortalarından o, “Kommunist” qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi, tərcüməçi vəzifəsində çalışmışdır. Bu illərdə “Aydın” (1919) və “Oqtay Eloğlu” (tamaşası 1922) pyeslərini yazır.

C.Cabbarlı 1923-cü ildə Bakı Teatr Texnikumunda oxumuş, 1924-cü ildə ADU-nun Şərq fakültəsinə daxil olmuşdur. Xalq əfsanəsi əsasında “Qız qalası” poemasını (1923-24) yazmışdır. “Od gəlini” (tamaşası 1928) pyesi, “Məhkum Şərqə” şeri 20-ci illərin əvvəllərində yazılmışdır.

C. Cabbarlı səhnə və nəsr əsərlərində qadın azadlığı mövzusunda geniş yer vermişdir: (“Gülzar” (1924), “Dılarə” (1924), “Dilbər” (1927), “Gülər”) hekayələri, “Sevil” (tamaşası 1928), “Almas” (tamaşası 1931) və s. “Almas”, “Yaşar” (tamaşası 1932), “Dönüş” (tamaşası 1932) pyesləri sovet dövrü həyatından bəhs edir.

C.Cabbarlının, ümumiyyətlə, Azərbaycan teatr sənətinin inkişafında böyük xidməti var. O, 1929-cu ildən Azərbaycan Dövlət Dram teatrında bədii hissə müdiri işləmiş, səhnə üçün Şekspirin “Hamlet” və “Otello”, Şillerin “Qaçaq”,

Göçerli, 1908 yılında “Azerbaycan-Türk edebiyatı eserini bitirdi. Bu çalışma (1925-1926) yılları arası (Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Dökümanları) adıyla (2cilt, 4 bölüm olarak) yayınlanmıştır”. Azerbaycan çocuk edebiyatının ilerlemesine de Feridun Bey’ in önemli katkıları vardır. Ömrünün sonuna kadar pedagoji aktivitelerini devam ettiren Feridun Bey, 1910 yılında “Gori Öğremen Okulu Azerbaycan Şubesi’nin geçici yöneticisi tayin edilmiş, 1918-1920 yıllarında onun teşebbüsüyle aynı okulların Azerbaycan şubesi dahilinde açılmış olan Kazak öğretmen okulunun müdürlüğünü yapmıştır. “Sokrat talimatı” (1881), A.Puşkin, M.Lermantov, L.N.Tolstoy, A.Koltsov ve A. Sereten’in bazı eserlerini Azerbaycan diline, M. Ahundov’un “Aldanmış Kevakip” hikayesini rus diline çevirmiştir.

CAFER CABBARLI (1899-1934)

Gaffar oğlu Cafer Cabbarlı, 22 Mart 1899 yılında, Hızı köyünde doğmuştur. Azerbaycan Sovyet Tiyatrosunun kurucusu olmuştur. Cabbarlı 1907 yılında Bakü’de “Yedinci Rus-Tatar Okulunda, 1914 yılında ortaokulu okumuş, 1917-1920, Bakü Politeknik Üniversitesinde eğitim almıştır.

1915 yılında, lirik ve satirik şiirler, hikaye ve ti-

yatro eserleri yazmaya başlamıştır. “Mektep dergisinde yayınlanmış ilk eseri “Bahar” şiiridir. 1915-1916 yılları arasında Cabbarlının “Baba-i Emir” dergisinde satirik şiirlerine yer verilmiştir.

İlk piyesi “Vefalı Seriyə yahut Gözyaşı İçinde Gülüş” (1915), “Solğun Çiçekler” (1917), “Aslan ve Ferhat”, “Mənsur və Sitarə” və hikayelerinde sosyal adaletsizlik, kadınlara yapılan haksızlık eleştirilir. 1916-1918 yılları arasında “Nasreddin Şah” adlı tarihi tiyatro eserini, “Edirne Fethi”, “Trablus Muharebesi” ve “Yıldız” piyesleri yazılır. 1920 yılının ortalarından “Kominist” gazetesinde edebiyat işlerinden sorumlu ve tercüman olarak çalışmıştır. Bu yıllarda “Aydın” (1919) ve “Oktay Eroğlu” piyeslerini yazar.

Cafer Cabbarlı, 1923 yılında Bakü Tiyatro Okulunda okumuş, 1924 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi’nin Şark Fakültesini kazanmıştır. Halk efsaneleri bağlamında “Kız Kalesi” (1923-1924) manzumesini yazmıştır. “Od Gelini” piyesini ve “Mahkum Şarka” şiirini yazmıştır.

Cabbarlı, sahne eserlerinde kadın özgürlüğü konusuna geniş vermiştir. “Gülzar” (1924), “Dilara” (1924), “Dilber” (1927), “Güler” gibi hikayeler, “Sevil, Almas” gibi çalışmalar tiyatro eseri olarak gösterime girmiştir. “Elmas, Yaşar, Dönüş” piyesleri Sovyet devri hayatını anlatır.

Bomarşe-nin "Fıqaronun toyu", Afinogenovun "Qorxu", Slavinin "Müdaxib" əsərlərini tərcümə etmişdi. O, həm də istedadlı teatr rejissoru idi, kino sənəti ilə də yaxından maraqlanmış, "Hacı Qara", "Sevil", "Almas", "1905-ci ildə". "Ölülər" kino-senarilərini yazmış, ilk üç filmin çəkilişində rejissor olmuşdur.

C. Cabbarlı 1934-cü il dekabrın 31-də Bakıda vəfat etmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev (1870-1933)

Əbdürrəhim bəy Əsəd oğlu Haqverdiyev 1870-ci il mayın 17-də Şuşada anadan olmuşdur. Yazıçı, dramaturq, ictimai xadim, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimidir (1928). İlk təhsilini əvvəl Şuşa, sonra Tiflis realni məktəbbrində almışdır. 1891-ci ildə Peterburq Yol Mühəndisləri institutuna daxil olmuş, eyni zamanda azad müdavim sifətilə Peterburq universitetinin Şərq fakültəsində oxumuşdur. Tələbəlik illərində ilk dramlarını "Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini" (1892), "Dağılan tifaq" (1896) yazmışdır. 1899-cu ildə təhsilini bitirib Şuşaya qayıtmışdır. 1901-ci ildə Bakıya köçmüş, Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasının dirijoru olmuşdur. Peterburqda "Ağa Məhəmməd şah Qacar" tarixi dramını yazmaq üçün

kitabxanalarda çalışmış, əlavə məlumat toplamaqdan ötrü, 1907-ci ildə İrana səyahət etmişdir. Ə. Haqverdiyev "Molla Nəsrəddin" jurnalının ilk fəal əməkdaşlarından olmuş, burada "Ceyranəli", "Xortdan", "Həkim-i nuni-səğir", "Lağ-lağı", "Mozalan", "Süpürgəsəqqal" imzaları ilə hekayə və fel-yetonlar dərc etdirmişdir. Onun "Marallarım" adlı silsilə hekayələri, "Xortdanın cəhənnəm məktubları" povesti və s. əsərləri ilk dəfə "Molla Nəsrəddin"də dərc olunmuşdur.

Ə.Haqverdiyev ədəbi fəaliyyətinin ilk dövründə (1892-1905) "Dağılan tifaq" (1896), "Bəxtsiz cavan" (1900), "Pəri cadu" (1901) pyesləri ilə istedadla dramaturq kimi tanınmışdır. Yaradıcılığının II dövründə (1905-20) "Bomba", "Mütrüb dəftəri", "Qiraət", "Şəbih", "Pir", "Seyidlər ocağı", "Şeyx Şaban" kimi klassik hekayələr yaratmışdır. 1907-ci ildə "Ağa Məhəmməd şah Qacar" faciəsini yazmışdır. Ədib Sovet dövründə "Ağac kölgəsində" (1921), "Köhnə dudman" (1927), "Qadınlar bayramı" (1928), "Yoldaş Koroğlu" və "Çox gözəl" (1932) pyeslərini yazmışdır. Bir çox elmi məqalələri ilə tədqiqatçı-alim kimi də tanınmışdır. Rus və Avropa yazıçı-larının əsərbrini tərcümə etmişdir.

Ə.Haqverdiyev 1933-cü il dekabrın 11-də Bakıda vəfat etmişdir.

Cabbarlı'nın Azərbaycan tiyatrosunun inkişafına böyük katkısı olmuşdur. 1929 yılında Azərbaycan Dövlət Tiyatrosu'nda, yönetici olarak görev yapmış, sahne için Şekspir'in Hamlet, Othello, Shiller'in "Kaçaklar", Bomarsen'in "Figaro'nun Toyu", Afinogeov'un "Korku", Slavin'in "Müdahale" eserlerini tercüme etmiştir. Cabbarlı, aynı zamanda tiyatrodan yetekli bir rejisördü. 1905 yılında "Ölülər" filminin senaryosunu yazmışdır ve filmin çekimlerinde de rejisörlük yapmışdır.

Cafer Cabbarlı, 31 Aralık 1934 yılında Bakü'de vefat etmiştir.

ABDURRAHİM HAKVERDİYEV (1870-1933)

Esəd oğlu Abdurrahim Hakverdiyev, 17 Mayıs 1870 yılında Şuşada doğmuştur. Yazar, tiyatrocudur. Azərbaycan'ın sanat aşıklarından. İlk eğitimini önce Şuşada daha sonra ise Tiflis okullarında almıştır. 1891 yılında, Petersburg Yol Mühendisliği Enstitüsünü kazanmış, aynı zamanda serbest öğrenci sıfatıyla Petersburg Üniversitesinin Şark fakültesinde okumuştur. Öğrencilik yıllarında "Yersen Kaz Etini, Görürsün Lezzetini" (1892), "Dağılan ittifaq"(1896) gib ilk tiyatro eserlerini kaleme almıştır. 1899 yılında eğitimini bitirip Şuşaya dönmüştür. 1901 yılında Baküye göçmüş, Üzeyir Hacıbeyovun "Leyla ve

Mecnun" operasının yönetmeni olmuştur. Petesrburg'da "Ağa Muhammedşah Kacar" tarihi tiyatro eserini yazmak için kütüphanelerde çalışmış, daha çok bilgi toplamak için, 1907 yılında İran'a seyahat etmiştir. Hakverdiyev Molla Nasreddin Dergisi'nin ilk çalışanlarından biri olmuş, burada "Ceylan Ali", "Hortlak", "Hekim-i nun-i Sağır", "Lağlağı", "Mozalan", "Süpürge Sakal" mahlaslarla hikaye ve fıkralar yayınlamıştır. "Marallarım" adlı seri hikayeleri, "Hortlağın Cehennem Mektupları" gibi eserleri ilk defa Molla Nasreddin dergisinde yayınlanmıştır.

Hakverdiyev edebi çalışmalarının ilk dönemlerinde (1892-1905), "Dağılan İttifak" (1896), "Bahtsız Genç" (1900), "Peri Cadı" (1901) piyesleriyle yetenekli bir tiyatro sanatçısı olarak tanınmıştır. Eserlerinin ikinci devrinde (1905-1920) "Bomba", "Mütrüb Defteri", "Kıraat", "Şəbih", "Pir", "Seyitler Ocağı", "Şeyh Şaban" gibi klasik hikayeler yazmıştır. 1907 yılında "Ağa Muhammedşah Kacar" trajedisini yazmıştır. Sovyet devrinde "Ağaç Gölgesinde" (1921), "Köhnə Dudman"(1927), "Kadınlar Bayramı" (1928), "Yoldaş Koroğlu" ve "Çok Güzel" (1932) gibi piyesleri yazmıştır. Birçok ilmi makaleleriyle, araştırmacı-yazar olarak tanınmıştır. Rus ve Avrupa yazarlarının eserlerini tercüme etmiştir.

Hakverdiyev 11 Aralık 1933 yılında Baküde vefat etmiştir.

Asya Nərimanova (1892-1921)

Asya Salman qızı Nərimanova böyük şəxsiyyət-yazıçı, dramaturq, ictimai xadim Nəriman Nərimanovun böyük qardaşı Salman Nərimanovun qızıdır.

A.Nərimanova Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı Hənifə xanım Məlikovanın müdir olduğu 1-ci rus-tatar qadın məktəbində müəllimə işləyirdi. Kiçik hekayələr yazırdı.

Oruc Orucov

1906-17-ci illərdə Bakıda Oruc, Qənbər və Abuzər Orucov qardaşlarına məxsus mətbəə-nəşriyyat var idi. Oruc Orucov həmin dövrdə mətbuatda məqalələrlə çıxış edirdi. 1910-11-ci illərdə çap olunan "Günəş", "Möhtaclara kömək" qəzetbrinin nəşiri olmuşdur.

Xəlil İbrahim (1892-1938)

İbrahimov Xəlil İbrahim oğlu. 1892-ci il martın 24-də Şuşada anadan olub. Tərcüməçi, publisist, tənqidçi olub. 1934-cü ildən Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuşdur. İlk təhsilini Şuşada rus-tatar məktəbində alıb. Teatr tənqidçisi kimi də fəaliyyət göstərüb. Uzun müddət Bakı Partiya tarixi institutunda tərcüməçiliklə məşğul olub. A. Tolstoyun "İmpera-triçanın sui-qəsd" pyesini, Şillerin "Məkr

və məhəbbət" pyesini Azərbaycan dilinə çevirib. 1937-ci ildə həbs olunub. 1938-ci ildə martın 18-də ölüm cəzasına məhkum olunub. 1956-cı ildə bəraət qazanıb.

Hacı İbrahim Qasımov (1886-1936)

H. İ. Qasımov 1886-cı ildə Bakıda anadan olmuşdur. O, "Məlumat", "Bəsirət", "İqdam" və "Kəlniyyət" kimi qəzet və jurnalların nəşiri, redaktoru olmuş, dövrün ictimai-siyasi həyatına dair müxtəlif mövzularda məqalələr yazmış, satirik jurnalların demək olar ki, hamısında iştirak etmişdir. Mühərriirliklə yanaşı tamaşalar haqqında ardıcıl olaraq resenziyalar yazmış, teatr tənqidçisi kimi məşhurlaşmışdı. XX əsr mətbuatında təsadüf olunan aşağıdakı imzalar ona məxsusdur: H. İ. Qasımov, H. Qasımov, Hacı İbrahim, İbrahim Qasımov, Hacı, Q. Satirik jurnallarda isə H. İ. Qasımov gizli imzalarla çıxış edirdi ("Kəlniyyət", "Diplomat", "Qırmızı saqqal", "Açar", "Xərabəti", "Cüm-cüm Əyyar", "Həft becer" və s.)

H. İ. Qasımov bəzi rus yazıçılarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, məşhur "Leyli və Məcnun" operasına satirik nəzirə də (1912) yazmışdır. O, 1936-cı ildə Bakıda vəfat etmişdir.

ASYA NERİMANOVA (1892-1921)

Salman kızı Asya Nerimanova yazarı, tiyatrocu və ha-yırsever biridir. Neriman Nerimanovun yeğenidir.

Asya Nerimanova, Hasan bey Zerdabi'nin eşi Hanifə Melikova'nın müdürlük yaptığı 1. Rus-Tatar Kadın Okulunda öğretmen olarak çalışıyordu ve küçük hikâyeler yazıyordu.

ORUC ORUCOV

1906-1917 yılları arasında Baküde Oruc, Kamber ve Abuzer Orucov kardeşlere ait matba vardı. Aynı devirde, Oruc Orucov makalelerini burada yayınlıyordu. 1910-1911 yılları arasında basılmış "Güneş", "Muhtaçlara Yardım" gazetelerinin editörü olmuştur.

HALİL İBRAHİM (1892-1938)

İbrahim oğlu Halil İbrahim 24 Mart 1892 yılında, Şuşada doğmuştur. Tercüman ve eleştirmen olup, 1934 yılında Yazarlar Birliğinin üyesi olmuştur. İlk eğitimi-ni Şuşada Rus-Tatar okulunda almıştır. Tiyatroda eleş-tirmen olarak faaliyet göstermiştir. Uzun müddet "Ba-kü Partisi Tarihi Enstitüsünde tercümanlıkla meşgul olmuştur. A.Tolstoy' un "İmperatriça' nın Suikastı" piye-

sini, Şiller'in "Mekir ve Muhabbet" piyesini azerbaycan diline çevirmiştir. 1937 yılında hapsedilmiş, 18 Mart 1938 yılında, idam cezasına mahkum edilmiştir ve 1956 yılın-da hakkında beraat kararı verilmiştir.

HACI İBRAHİM KASIMOV (1886-1936)

H. İ. Kasımov, 1886 yılında Baküde doğmuştur. "Malu-mat", "Basiret", "İkdam" ve "Kelniyyet" gibi gazete ve der-gilerin editörü ve yayın yönetmeni olmuştur. Devrin so-syal ve siyasi hayatına yönelik çeşitli konularda makaleler yazmış, satirik tarzdaki dergilerin hemen hepsinin faaliy-etlerine katılmıştır. Tiyatro gösterilerinin tamamını takip etmiş ve tiyatro eleştirmeni olarak da meşhur olmuştur. XX. yüzyıl yayıncılığına ait olan aşağıdaki imzalar ona mahsustur:

"H. İ. Kasımov, H. Kasımov, Hacı İbrahim, İbrahim Kasımov, Hacı" vb. Satirik dergilerde ise, Kasımov gizli imzalarla yazılarını yayınlıyordu. ("Kelniyyet", "Diplomat", "Kırmızı Sakal", "Açar", "Herebatı", "Cüm cüm eyyar", "Heft becer") vb.

Kasımov bazı rus yazarların eserlerini azeri diline tercüme etmiş, meşhur "Leyla ve Mecnun" operasının ko-medi versiyonunu kaleme almıştır.

1936 yılında Baküde vefat etmiştir.

MÜNDƏRİCAT

ÖNSÖZ	V
--------------------	----------

Ahmet TECİM

Gəncliyə Yardım Fondunun Prezidenti

QARDAŞLIQ BORCU, İNSANLIQ VƏZİFƏSİ	VII
---	------------

Prof. Dr. Nizami CƏFƏROV

Millət Vəkili, Azərbaycan-Türkiyə parlamentlərarası dostluq qrupunun həmsədri

TÜRKİYE-AZƏRBAYCAN: ETLƏ TIRNAK, AYRILMAZ İKİ PARÇA	IX
--	-----------

Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR

TBMM Adana Milletvekili, Türkiyə-Azərbaycan Parlamentlərarası Dostluk Grubu Başkanı

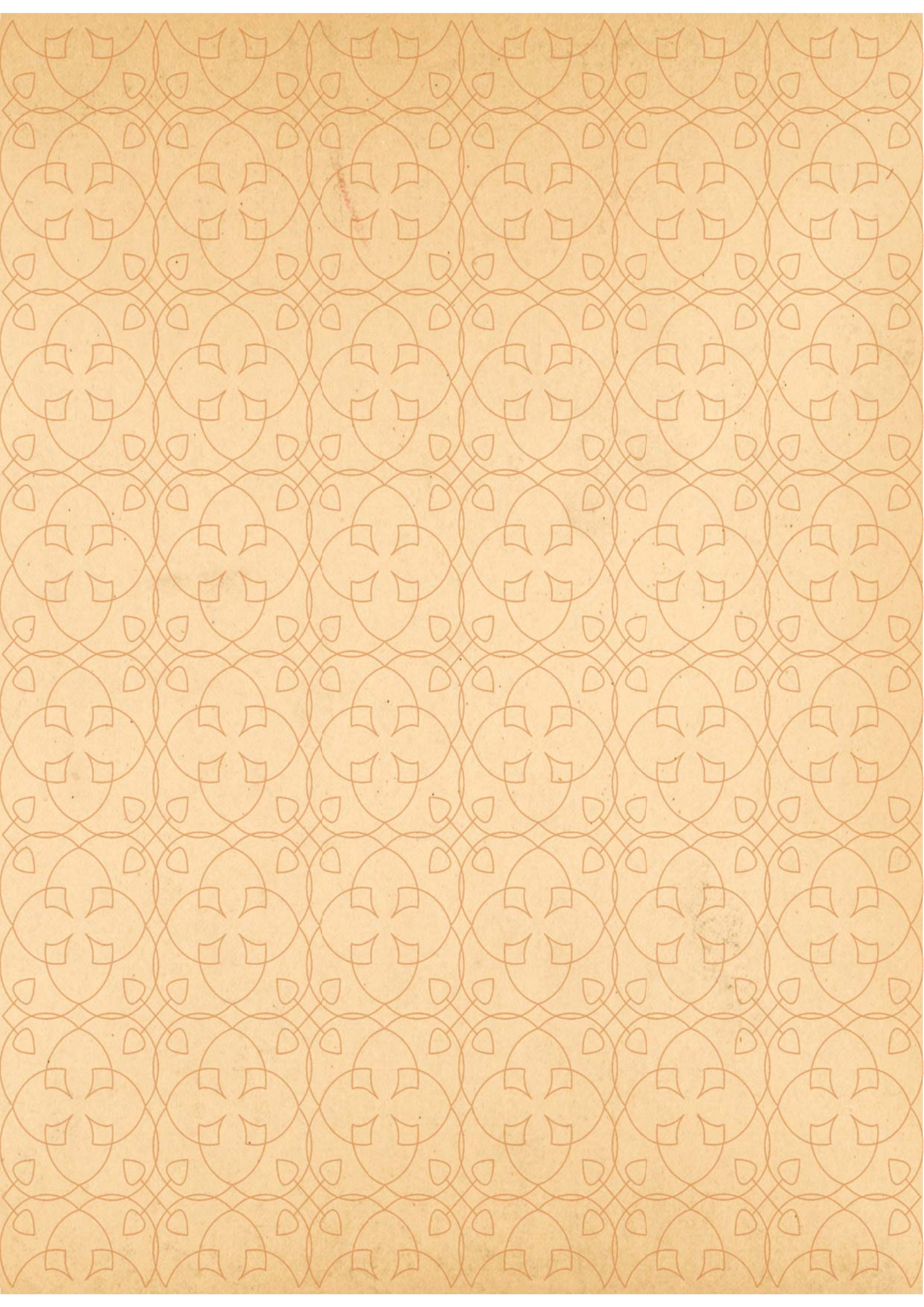
SUNUŞ	XI
--------------------	-----------

Prof. Dr. Betül ASLAN

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı

“QARDAŞ KÖMƏYİ” DƏRGİSİ	19
--------------------------------------	-----------

MÜƏLLİFLƏR HAQQINDA QISA MƏLUMAT	200
---	------------

فادرانش کو مکی

حرب زدہ لڑنے

دوستوں اور مائے زحمات آہو
باقیہ زار زار بھگری
باد ایدر مظالم بتری
توہ برستو محزون دیگر

صبا زلم
لہجہ

محرر لڑنے

۱۳۳۵